

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

TÜRKÇE MESNEVİLERDE MİZAH

DOKTORA TEZİ

Gökçehan Aysel YILMAZ

ARALIK - 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

TÜRKÇE MESNEVİLERDE MİZAH

DOKTORA TEZİ

Gökçehan Aysel YILMAZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR

ARALIK - 2019

TRABZON

ONAY

Gökçehan Aysel YILMAZ tarafından hazırlanan "Türkçe Mesnevilerde Mizah" adlı bu Çalışma 29.01.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Muhsin KALKIŞIM	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Gökçehan Aysel YILMAZ

16.12.2019

ÖN SÖZ

Mizah, kişilerin, olayların ve durumların alışılmışın dışında olan abartılı, gülünç, tezat vb. yanlarını eğlendirme ve güldürmeyi amaçlayarak anlatmak olarak tanımlanabilir. Mizah, hiciv ve ironiyle yakından ilişki içerisinde olup Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında hicivle birlikte anılmaktadır. Klasik Türk Edebiyatı alanında, mizahı konu edinen çalışmalar sınırlı bir biçimde sürmekte; ironi, bir üslup özelliği olarak kabul edilerek mizah ve hiciv kadar detaylı bir biçimde incelenmemektedir.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mizah, ilişkili kavramlarla birlikte incelenmekte; mizahın başta Türk Edebiyatı olmak üzere, Arap, Fars, Alman, İngiliz, Rus ve Fransız Edebiyatı tarihi içerisindeki gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde mesnevi nazım şekli ele alınmakta; Arap ve Fars ve Türk Edebiyatı tarihindeki yeri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise XI- XIX. yüzyıl aralığında kaleme alınan 59 adet mesnevinin mizahî içeriğe sahip beyitleri konularına göre tasnif edilerek incelenmektedir. Çalışma, Klasik Türk Edebiyatı şairlerinin mesnevilerinde hangi konuların bahsinde mizahtan yararlandığını ve şairlerin mizah anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Konu seçimi, çalışma yöntemi ve üslup gibi hususlarda destekleyici, yönlendirici tutumuyla, tez danışmanım olduğu için kendimi şanslı hissettiğim Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Bilgisi ve tecrübesiyle bana rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Ahmet KARTAL'a minnetle teşekkür ederim. Tez izleme komite dönemlerinde yapıcı fikirlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Ülkü ELİUZ'a ve Prof. Dr. Muhsin KALKIŞIM'a teşekkürlerimi iletirim. Bana çalışma şevki ve ilhamı veren, şehrim, evim Ankara'ma; sonsuz sevgileri için annem Arzu A., babam Osman Kemal A. ve kardeşim Neslihan A.'ya sevgilerimi sunarım. Son olarak, buraya yazılamayacak kadar çok şey için Berk Y.'a sevgimi ve teşekkürümü borç bilirim.

Aralık, 2019

Gökçehan Aysel YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	XII
ABSTRACT.....	XIII
TABLOLAR LİSTESİ.....	XIV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XV

GİRİŞ.....	1-4
------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİZAH.....	5-56
1.1. Gülme(k).....	6
1.2. Mizahla İlişkili Kavramlar.....	11
1.2.1. Hiciv.....	12
1.2.2. İroni.....	14
1.2.3. Alay/ İstihza.....	15
1.2.4. Kinaye.....	15
1.2.5. Kara Mizah.....	15
1.2.6. Şaka.....	16
1.2.7. Cinas.....	16
1.2.8. Hezl/Hezel.....	16
1.2.9. Halt.....	17
1.2.10. Nükte.....	17
1.2.11. Komedi.....	17
1.2.12. Taşlama.....	18
1.2.13. Şathiye.....	18
1.3. Klasik Türk Edebiyatı'nda Mizah.....	19
1.3.1. Kuruluş Dönemi Klasik Türk Edebiyatı.....	19
1.3.2. Klasik Türk Edebiyatının I. Dönemi.....	20
1.3.3. Klasik Türk Edebiyatının II. Dönemi.....	24
1.4. Türk Halk Edebiyatı'nda Mizah.....	28
1.5. Tanzimat Dönemi Edebiyatı'nda Mizah.....	31

1.6. Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde Mizah.....	32
1.7. Dünya Edebiyatları'nda Mizah.....	34
1.7.1. Arap Edebiyatı'nda Mizah.....	34
1.7.2. Fars Edebiyatı'nda Mizah.....	39
1.7.3. Alman Edebiyatı'nda Mizah.....	44
1.7.4. İngiliz Edebiyatı'nda Mizah.....	48
1.7.5. Rus Edebiyatı'nda Mizah.....	50
1.7.6. Fransız Edebiyatı'nda Mizah.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

2. MESNEVİ.....	57-79
2.1. Mesnevilerin Şekil Özellikleri.....	57
2.2. Mesnevilerin Tertip Özellikleri.....	58
2.2.1. Giriş.....	58
2.2.2. Konunun İşlendiği Bölüm.....	59
2.2.3. Bitiş.....	61
2.3. Mesnevilerde Tahkiye Unsurları.....	61
2.3.1. Kişiler.....	63
2.3.2. Zaman.....	63
2.3.3. Mekân.....	63
2.4. Mesnevilerde Dil ve Anlatım.....	64
2.5. Arap Edebiyatı'nda Mesnevi.....	64
2.6. Fars Edebiyatı'nda Mesnevi.....	65
2.7. Türk Edebiyatı'nda Mesnevi.....	67
2.7.1. Kuruluş Dönemi Klasik Türk Edebiyatı'nda Mesnevi.....	68
2.7.2. Klasik Türk Edebiyatı'nın I. Dönemi'nde Mesnevi.....	71
2.7.3. Klasik Türk Edebiyatı'nın II. Dönemi'nde Mesnevi.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKÇE MESNEVİLERDE MİZAH.....	80-425
3.1. Meslekler, Makamlar, Unvanlar.....	96
3.1.1. Kadılar.....	99
3.1.2. Esnaf/ Esnaf Grupları.....	110
3.1.2.1. Esnaf-Müşteri İlişkileri.....	112
3.1.3. Kâtipler.....	116
3.1.4. Ulaklar.....	122
3.1.5. Defterdarlar.....	126

3.1.6. Ayanlar.....	131
3.1.7. Şahlar/ Padişahlar.....	135
3.1.8. Kaymakamlar.....	138
3.1.9. Ağalar.....	142
3.1.10. Tabipler/ Hekimler.....	145
3.1.11. Kethüda Beyler.....	147
3.1.12. Bekçiler.....	150
3.1.13. Müderrisler/ Mollalar.....	151
3.1.14. Hizmetliler.....	154
3.1.15. Paşalar.....	156
3.1.16. Mübâşirler.....	157
3.1.17. Valiler.....	158
3.1.18. Subaşılar.....	160
3.1.19. Sadrazamlar.....	161
3.2. Karakter Özellikleri, Davranışlar, Zaaflar.....	162
3.2.1. Dış Görünüşe/ İsme/ Şöhrete Göre Yargılamak.....	164
3.2.2. Sarhoşluk/ İçki ve Esrar Kullanımı.....	170
3.2.3. Cimrilik.....	174
3.2.4. Kadın Düşkünlüğü, Zen-pârelik.....	179
3.2.5. Kahvehane Müdavimliği.....	183
3.2.6. Aç Gözlülük.....	187
3.2.7. Sabırsızlık.....	191
3.2.8. İkiyüzlülük.....	192
3.2.9. Safılık/ Duyduklarına Kolaylıkla İnanmak.....	194
3.2.10. Kendini Başkalarıyla Kıyaslamak.....	196
3.2.11. Tembellik.....	197
3.2.12. Kararsızlık/ Değişken Ruh Hali.....	199
3.2.13. Kibirli Olmak.....	200
3.2.14. Kendini Olduğundan Farklı Göstermek.....	202
3.2.15. Tedbirli Olmak/ İleri Görüşlü Olmak.....	203
3.2.16. Dedikoduculuk.....	204
3.2.17. Yellenmek/ Gaz Çıkarmak.....	204
3.3. Din.....	206
3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar.....	206
3.3.2. Dinî Motifli Şiirler.....	227
3.3.2.1. Şathiye.....	227
3.3.2.2. Münâcât.....	230
3.3.3. Dinsizlik/ Dinden Uzak Olmak/ Masonluk.....	232
3.3.4. Dinî Hoşgörüden Uzak Olmak.....	233

3.4. Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar.....	235
3.4.1. Geçim Sıkıntısı.....	236
3.4.2. Rüşvet.....	243
3.4.3. Liyakatin Ortadan Kalkması.....	248
3.4.4. Şairlerin Bakış Açısından Yaşadıkları Dönemler.....	252
3.4.5. Taşra ve Şehir Arasındaki Farklar.....	255
3.4.5.1. Şehrin Taşraya Bakış Açısı.....	255
3.4.5.2. Taşranın Şehre Bakış Açısı.....	257
3.4.6. Tımar ve Zeamet Sisteminin Bozulması.....	258
3.4.7. Şiire Önem Verilmemesi.....	260
3.4.8. Devlet Büyüklerinin Görevlerini Kötüye Kullanması.....	262
3.4.9. Yeniliklere Karşı Olmak.....	263
3.4.10. Çiftçilik Sisteminin Bozulması.....	264
3.5. Fiziksel Özellikler.....	266
3.5.1. Yüz, Cilt.....	267
3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirlilik.....	273
3.5.3. Ağız, Çene, Dudak, Diş.....	278
3.5.4. Burun.....	281
3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl.....	284
3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik.....	286
3.5.7. Göğüs.....	288
3.5.8. Boy Kısalığı, Kamburluk.....	289
3.5.9. Yaşlılık.....	290
3.5.10. Gövde.....	291
3.5.11. Kulak.....	291
3.5.12. Vücudun Kötü Kokması.....	292
3.5.13. Eller, Parmaklar.....	293
3.5.14. Kellik.....	293
3.6. Evlilik.....	294
3.6.1. Evlilikte Sorunlar.....	295
3.6.1.1. Eşlerin Sadakatsizliği.....	295
3.6.1.2. Eşlerin Görgü, Bilgi, Yaşam Tarzı Yönünden Birbirine Denk Olmaması.....	299
3.6.1.3. İstenmeyen Bir Evlilik Yapmak.....	302
3.6.1.4. Ebeveyn Olduktan Sonra Yaşanan Sorunlar.....	305
3.6.1.5. Maddî Çıkarlar İçin Evlenmek.....	307
3.6.1.6. Evde Yaşanan Maddî Sorunlar.....	310
3.6.2. Boşanmak.....	311
3.6.3. Düğün/ Zifaf Gecesi.....	313

3.7. Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar.....	316
3.7.1. Ünyeli Vâsıf Efendi.....	316
3.7.2. Baha Efendi.....	319
3.7.3. Trabzonlu Vehbî Efendi.....	320
3.7.4. Manısalı Kâmî.....	322
3.7.5. Erzincanlı Enver Efendi.....	323
3.7.6. Trabzonlu Abdülvehhâb Efendi.....	324
3.7.7. Fatın Efendi.....	325
3.7.8. Cezbî, Haylî, Rıfkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî, Kemâlî.....	326
3.7.9. Tüccar Hacı Es'ad.....	327
3.7.10. Zîver Bey.....	328
3.7.11. Bursalı Emînî.....	329
3.7.12. Gavsî.....	329
3.7.13. Müderris Husûsî.....	330
3.7.14. Maraşlı Ahdî.....	331
3.7.15. Sâni.....	331
3.7.16. Hamdî.....	332
3.7.17. İstanbullu Zekî.....	332
3.8. Cinsellik.....	333
3.8.1. Cinsel Sahneler.....	334
3.8.2. Kulamparalık.....	340
3.8.3. Eşcinsellik.....	343
3.8.3.1. Gulam-pârelik.....	343
3.8.3.2. Kadın Sevicilik.....	345
3.9. Kadınlar.....	346
3.9.1. Kadınlara Atfedilen Olumsuz Özellikler.....	347
3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik.....	347
3.9.1.2. Hafifmeşreplik.....	353
3.9.2. Kadınlara Dair Olumsuz Düşünceler.....	356
3.9.3. Çeşitli Milletlerden Kadınlar.....	360
3.9.3.1. Rus Kadınları.....	360
3.9.3.2. Çingene Kadınları.....	361
3.9.4. Hamile Kadınlar.....	362
3.10. Mevsimler.....	363
3.10.1. Kış.....	363
3.10.2. Yaz.....	369
3.10.3. Bahar.....	372
3.11. Kanunsuz İşler Yapanlar.....	374
3.11.1. Kimya/ Simya ile Dolandırıcılık Yapanlar.....	374

3.11.2. Hırsızlar.....	377
3.11.3. Dilenciler.....	380
3.11.4. Karaborsacılar.....	381
3.12. Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar.....	382
3.12.1. Türkler.....	383
3.12.2. Arnavutlar.....	385
3.12.3. Şamlılar.....	388
3.12.4. Ruslar.....	389
3.12.5. Acemler.....	390
3.13. Toplum Yapısı.....	391
3.13.1. Toplumda Birlik ve Beraberliğin Önemi.....	391
3.13.2. Toplumun Alt Tabakaları.....	396
3.13.3. Şehirliler.....	397
3.13.4. Bedevîler.....	398
3.14. Eğlence Biçimleri, Uğraşlar.....	399
3.14.1. Hamam Eğlenceleri.....	399
3.14.2. Ziyafet Sofralarında Yemek-İçmek.....	401
3.14.3. İşret Meclisleri.....	402
3.14.4. Avlanmak.....	403
3.14.5. Kuşçuluk.....	404
3.15. Şiir ve Şair.....	405
3.15.1. Müteşâirler.....	405
3.15.2. Şairlerin Şiire İlişkin Düşünceleri.....	408
3.15.3. Şairlerin Bir Şairin Nasıl Olması Gerektiğine İlişkin Düşünceleri.....	410
3.16. Klasik Türk Edebiyatı Karakterleri.....	411
3.16.1. Zahid.....	411
3.16.2. Rakip, Aşıkların Arasına Giren Kişiler.....	414
3.16.3. Mesnevi Karakterleri.....	415
3.17. Kapalı Mekanlar.....	416
3.17.1. Evler.....	416
3.17.2. Hanlar.....	418
3.18. Aile ve Akrabalık.....	419
3.18.1. Anne-Çocuk İlişkileri.....	420
3.18.1.1. Anne-Kız İlişkileri.....	420
3.18.1.2. Anne-Oğul İlişkileri.....	421
3.18.2. Baba-Oğul İlişkileri.....	422
3.18.3. Akrabalık İlişkileri.....	423
3.19. Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri.....	424

SONUÇ	426
YARARLANILAN KAYNAKLAR	438
ÖZGEÇMİŞ	478

ÖZET

Mizah, genel olarak olayların, kişilerin ve durumların çeşitli yönlerini, güldürmek ve eğlendirmek amacıyla anlatmaktır. Mizah, hiciv ve ironiyle yakından ilişki içerisinde olup Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında hicivle birlikte incelenmektedir.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm mizah ve ilişkili olduğu kavramlar incelenmektedir. Ayrıca mizahın Türk, Arap, Fars, Alman, İngiliz, Rus ve Fransız Edebiyatı tarihi içerisindeki gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde mesnevi nazım şekli ele alınmakta; Türk, Arap ve Fars Edebiyatı tarihindeki yeri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise XI- XIX. yüzyıl aralığında yazılan 59 adet mesnevinin mizahî unsurlara sahip beyitleri, konularına göre tasnif edilmektedir.

Çalışma, Klasik Türk Edebiyatı geleneğinde şairlerin içinde yaşadıkları toplumdan beslendiklerini; mizahtan yararlanarak dil ve üsluplarını günlük hayata yaklaştırdıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Hiciv, İroni, Mesnevi, Klasik Türk Edebiyatı.

ABSTRACT

Humor is telling about several qualities of happenings, people and situations for get laugh and amuse. Humor has a close relationship with satire and irony. It has been analyzed with satire in Classical Turkish Literature studies.

This thesis is consisting of three parts. Humor is being analyzed with its related concepts in first part. Also it's been informed about humor's progress in Turkish, Arabic, Persian, German, English, Russian and French literature history. Masnawi is being approached in second part. And it's been dwelled on masnawi's matter in Turkish, Arabic and Persian literature history. In third part, 59 masnawi, which was wrote in XI-XIX.th century, is been categorised about subjects with their humorous couplets.

This study's aim is revealing poets in Classical Turkish Literature tradition are impressing in their society. Also this study is aiming to reveal that poets's wording is close to daily life with using humor.

Keywords: Humor, Satire, Irony, Masnawi, Classical Turkish Literature.

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	XI. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	79
2	XIII. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	80
3	XIV. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	80
4	XV. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	81
5	XVI. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	82
6	XVII. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	84
7	XVIII. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	87
8	XIX. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları.....	90

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
AHS : Sâkî-nâme (Azmi-zâde Hâletî)
APG : Garîb-nâme (Âşık Paşa)
AS : Sâkî-nâme (Aynî)
b. : Beyit
BGB : Gül ü Bülbül (Bekâyî)
bk. : Bakınız
BZSZ : Sergüzeşt-nâme-i Zihnî (Bayburtlu Zihnî)
CCK : Cilâü'l-kulüb (Cinânî)
CDBMSZM: Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülâzemet (Cemâlî)
çev. : Çeviren
ed. : Editör
EFDA : Defter-i Aşk (Enderunlu Fâzıl)
EFZ : Zenân-nâme (Enderunlu Fâzıl)
FBB : Beng ü Bâde (Fuzûlî)
FGB : Gül ü Bülbül (Fazlî)
FLM : Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî)
FS : Sevâhil-nâme (Fennî)
GG : Gam-nâme (Güftî)
GMT : Mantıku't-tayr (Gülşehrî)
GP : Pend-nâme (Güvâhî)
GTŞ : Teşrifâtü'ş-şu'arâ (Güftî)
GZ : Zelle-nâme (Güftî)
haz. : Hazırlayan
HMM : Mihr ü Müşterî (Hassân)
HMSNB: Süheyl ü Nev-bahâr (Hoca Mes'ûd)
KAM : Minber-nâme (Kaygusuz Abdal)
KHH : Hasb-i hâl (Kânî)
KİMMK: Mihnet-keşân (Keçeci-zâde İzzet Molla)
KPYZ : Yûsuf u Zelihâ (Kemal Paşa-zâde)
LVR : Vis ü Râmîn (Lâmi'î)
MARİSİ: Sergüzeşt-i İstolçevî (Mir Ali Rıza İstolçevî)
MMM : Mesnevî-i Murâdiye (Mu'înî)

NANE : Nefhatü'l-ezhâr (Nev'î-zâde Atâyî)
NAS : Sâkî-nâme (Âlem-nümâ) (Nev'î-zâde Atâyî)
NASE : Sohbetü'l-ebkâr (Nev'î-zâde Atâyî)
NH : Hayr-âbâd (Nâbî)
NHN : Hayriyye-i Nâbî (Nâbî)
NMETE: Tuhfetü'l-emsâl (Nâlî Mehmed Efendi)
SÇMABG: Mihailoğlu Ali Bey Gazavât-nâmesi (Sûzî Çelebi)
SD : Dere-nâme (Sâbit)
SEH : Edhem ü Hümâ (Sâbit)
SFMA : Mir'ât-ı Âlem-nümâ (Subhî-zâde Feyzî)
SHS : Hasbîhâl-i Sâfî (Sâfî)
SVLV : Lutfiyye-i Vehbî (Sünbül-zâde Vehbî)
SVŞ : Şevk-engîz (Sünbül-zâde Vehbî)
SZ : Zafer-nâme (Sâbit)
ŞDM : Deh-murg (Şemsî)
ŞGHA : Hüsn ü Aşk (Şeyh Gâlib)
ŞH : Har-nâme (Şeyhî)
ŞHŞ : Husrev ü Şîrîn (Şeyhî)
TAE : Esrâr-nâme (Tebrizli Ahmedi)
TCÇH: Heves-nâme (Tâcî-zâde Câfer Çelebi)
TGH : Gül ü Hüsrev (Tutmacı)
TYGR : Gencîne-i Râz (Taşlıcalı Yahyâ)
TYŞG : Şâh u Gedâ (Taşlıcalı Yahyâ)
TYU : Usûl-nâme (Taşlıcalı Yahyâ)
TYYZ : Yûsuf u Zelihâ (Taşlıcalı Yahyâ)
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
YAMC : Mir'ât-i Cünûn (Yenişehirli Avnî)
ZKSZ : Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfi (Za'îfi)
ZPZ : Pend-nâme-i Zarîfî (Zarîfî)

GİRİŞ

Mizah, olayların, kişilerin, durumların alışılmışın dışında kabul edilen gülünç, tezat vb. yönlerini eğlendirme ve güldürmeyi amaçlayarak anlatmak olarak tanımlanabilir. Bir kişiyi/ kurumu/ nesneyi/ olayı/ inanışı vb. alay ederek, hakaret ederek eleştirmeyi amaçlayan “hiciv” ve çeşitli zıtlıkların alaylı bir biçimde ifade edilmesi olan “ironi” kavramları, mizahla yakından ilişkili olmakta; Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında mizah, hicivle birlikte anılmaktadır. Bu çalışmalarda ironi, bir üslup özelliği olarak görülmekte; mizah ve hiciv kadar detaylı bir biçimde incelenmemektedir.

Mesnevilerde mizahı merkeze alan çalışmalar, Klasik Türk Edebiyatı alanında kısıtlı bir biçimde sürmektedir. Konuyla ilgili son yıllarda makale ve bildiri düzeyinde çalışmalar yapılmakta; belirli bir mesnevide ve bir şairin birden fazla mesnevisinde mizah, hiciv ya da her ikisinin birden varlığı incelenmektedir. Temelinde mesnevi bulunan yüksek lisans ve doktora tezlerinde ise bu husus, bir bölüm halinde ya da dil ve üslup özellikleri altında ele alınmaktadır. Bu tez çalışması, mesnevilerde mizah ve bununla birlikte hiciv, ironi, nükte unsurlarının nasıl oluşturulduğunun, hangi konuların bahsinde kullanıldığının tespit edilmesi, incelenmesi ve tasvir, işleniş gibi noktalarda esere katkılarının değerlendirilmesiyle; Klasik Türk Edebiyatı geleneği içerisinde şairlerin sosyal hayattan, yaşadıkları döneme dair çeşitli problemlerden büyük ölçüde bahsettiklerini, bu unsurları kullanarak üsluplarını günlük konuşma diline büyük ölçüde yaklaştırdıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tez çalışmasının örneklemini XI- XIX. yüzyıl aralığında, müstakil bir eser olarak yazılan, transkripsiyonlu metinler halinde Latin harflerine aktarılan Türkçe mesneviler oluşturmaktadır. Bu örneklemin kimi istisnaları bulunmaktadır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Farsça kaleme alınan *Mesnevî-i Ma'nevi*'si¹ Türk Edebiyatı'nı çağlar boyunca etkilemesi; Yûnus Emre, Gülşehrî, Âşık Paşa gibi şairlerin mesnevilerindeki hikâyelerine kaynak olması sebebiyle çalışmada yer almaktadır. Güftî'nin *Zelle-nâme*'si ve Kânî'nin *Hasb-i hâl*'i, şairlerin divanları içerisinde; Abdî'nin mesnevisi ise *Selanikî Tarihi*² içerisinde bulunmaktadır. Ancak bu mesneviler de edebiyat tarihleri, biyografi kitapları gibi çeşitli kaynaklarda ayrıca ele alınmaları sebebiyle müstakil birer eser kabul edilerek

¹ Bu cümleden sonra Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den “Mevlânâ”, Mesnevî-i Ma'nevi'den de “Mesnevî” olarak bahsedilecektir.

² Abdî'nin mesnevisinin ismi bulunmamakta; Selanikî Tarihi'nin Estergon Kalesi'nin M. 1595 yılında kaybedilişini anlattığı bölümde der-kenar olarak yer almaktadır. Metnin öncesine Selanikî, şu bilgileri vermektedir:

“Dîvân-ı hümayûn kâtiplerinin ma'rifet ü kemâl ile mümtâzlarından şî'r ü inşâda kâmil ü mâhir Abdî Efendi ahvâl-i mülk ü millete vâkîf mesnevî nazm üzere pâdişâh-ı cihân-penâh dergâhına îsâl için müftî'l-enâm şeyhü'l-islâm hazretlerine ahvâl-i ser-haddi yazup irsâl eyledüğü nazma dîde-i i'tibâr ile nazar olma” (Burian, 1950: 678). Bu sebeple mesnevi, bu tez çalışmasında “Abdî'nin mesnevisi” ismiyle geçecek; tablolarda ise “Abdî” olarak geçecektir.

çalışmaya dahil edilmektedir. Sâbit'in *Berber-nâme*'sinin, cinsel sahnelerin tasvirinde içerdiği kabih ifadeler sebebiyle, kaynaklarda mizahî kapsamda incelendiği halde tez çalışmasında yer almaması da kuraldışı bir örnek oluşturmaktadır. Mesnevilerin XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan örnekleri Klasik Türk Edebiyatı geleneği içerisinde Osmanlı sahasından alınmaktadır. Bunun yanı sıra XI. yüzyılda Karahanlı Dönemi Edebiyatı'ndan Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'i, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Dönemi'nden Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si de çalışmada incelenen mesneviler arasındadır.

Tez çalışması üç bölümden oluşmakta; birinci bölümde mizah kavramı ele alınmaktadır. Mizah kuramları ve gülmenin çeşitleri hakkında bilgi verildikten sonra hiciv, ironi, kara mizah, hezl/ hezel, nükte, komedi, taşlama, şathiye gibi türlerin mizahla olan ilişkisi açıklanmaktadır. Ardından Klasik Türk Edebiyatı'nın Kuruluş, I. ve II. dönemlerinde, Türk Halk Edebiyatı'nda, Tanzimat Dönemi Edebiyatı'nda, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde mizahın tarihî gelişimi ve seyri incelenmektedir. Ayrıca mizahın Arap, Fars, Alman, İngiliz, Rus ve Fransız Edebiyatı tarihi içerisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır.

İkinci bölümde mesnevi nazım şekli, biçim, tertip, dil ve anlatım özellikleriyle incelenmektedir. Mesneviler, kişi, zaman ve mekân unsurları üzerinden ele alınarak Arap, Fars ve Türk Edebiyatı tarihi içerisindeki yeri hakkında bilgi verilmektedir.

Üçüncü bölümde XI- XIX. yüzyıl arası kaleme alınan 59 adet mesnevideki mizahî unsurlara sahip beyitler konularına göre tasnif edilmektedir. Söz konusu mesneviler, yazıldıkları dönemlere göre gruplandırılarak her birinin hangi konu başlığı altında kaç beytinin bulunduğu tablolarla ve listelerle açıklanmaktadır. Konu başlıkları, barındırdıkları toplam beyit sayısına göre en fazladan en aza doğru sıralanmakta olup aynı beyit sayısına sahip başlıkların diziliminde alfabetik sıra gözetilmektedir. Bu bölümlerin bir kısmı muhteviyat yönünden birbirlerine benzemekle birlikte aralarında kimi farklılıklar görülmektedir. “3.1.1. Meslekler, Makamlar, Unvanlar” ve “3.4. Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar” bölümlerinin temelinde “yozlaşma” sorunu bulunmaktadır. İki başlık arasındaki fark, birinde bu sorun çeşitli meslek grupları, belirli bir makamda, unvanda bulunan kişilerin yaptıkları “iş” üzerinden ele alınmakta; diğerinde ise bu “iş”in içinde bulunan toplum düzenini etkileyecek siyasî, ekonomik, toplumsal bozulmalara sebebiyet vermesi, yani bir sorunun yeni sorunlar ortaya çıkartması noktasında ifade edilmektedir. “3.4.1. Geçim Sıkıntısı” ve “3.6.1.6. Evde Yaşanan Maddî Sorunlar” başlıkları altında ekonomik problemler konu edilmektedir. İki bölüm arasında maddî güçlüklerin etkilediği kişiler hususunda bir ayırım bulunmaktadır. Bunların birinde liyakat sahibi kişilerin iş bulamaması, düşük maaşlarla hayatını sürdürmeye çalışmalarını gibi genel çerçevede bir “geçim sıkıntısı” anlatılırken; diğerinde parasal sorunların eşlerin arasında anlaşmazlıklara sebep olması dile getirilmektedir. “3.7. Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar” bölümünde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ının bir kısım beyitlerinde konu edilen Baha Efendi hariç, şahısların tamamı, mesnevilerde kendi adlarını

taşıyan kısımlar içerisinde ele alınmaktadır. Güftî'nin *Teşrifâtü's-Şu'arâ*'sından bu başlık altında incelenmek üzere alınan beyitlerde adı geçen şairler, tezkirede adlarına göre sıralanarak yer almaları sebebiyle; tez çalışmamızın "3.15. Şiir ve Şair" bölümünde değil, bahsedilen bölümünde incelenmektedir. Şairlerin kişileri mizahî bir dille ya da hicvederek ele aldığı bu beyitlerin "3.1.1. Meslekler, Makamlar, Unvanlar"da Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinden alınan beyitlerden farkı bir "görev" adı altında bahsedilen kişilerin, buldukları konumda sebep oldukları olumsuzluklar vurgulanarak anılmaları; "3. 7. Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar" bölümünde ise kişilerin tamamen şahsî sebeplerle bahis konusu olup bu beyitlerin, tez çalışmamızın herhangi bir başlığına dahil edilemeyecek mahiyet göstermesidir. "3. 9. 1. Kadınlara Atfedilen Olumsuz Özellikler" ve "3.9.2. Kadınlara Dair Düşmanca Düşünceler", şairlerin ya da mesnevilerindeki karakterlerin kadınlara karşı olumsuz görüşlerinden oluşmaktadır. Ancak "Kadınlara Atfedilen Olumsuz Özellikler" bahsi, onlara hilekarlık, aldatıcılık, yalancılık, hafifmeşreplik gibi özellikleri yüklerken "Kadınlara Karşı Düşmanca Düşünceler"le dolu beyitlerde belirgin bir nefret söylemi bulunmaktadır.

Tez çalışmasında kullanılan beyitlerin bazıları, birden fazla konu başlığı altında değerlendirilebilmektedir. Böyle beyitler, içeriklerinde hangi husus daha belirgin bir biçimde vurgulanmışsa ilgili başlığa dahil edilmekte; bu durum dipnotlarla açıklanmaktadır. Örneğin; Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde Rus kadınları ve Çingene kadınlarını anlattığı beyitler hem "3.9. Kadınlar" hem "3.12. Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar" bölümlerinde değerlendirilebilir. Ancak bahsi geçen beyitlerde kadınların "memleket"leri değil, "kadın" kimlikleri ön plana çıktığı için "3.9.3.1. Rus Kadınları" ve "3.9.3.2. Çingene Kadınları" altında incelenmektedir. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ*'sında Şah ve Gedâ'nın aralarında anlaşmazlığa sebep olan kişinin, yani "rakip" in yüzünün çirkinliği, kötü karakteriyle bağlantılı olarak tasvir edilmektedir. Ancak burada söz konusu kişinin fiziksel görünümü, "rakip" olması sebebiyle çirkin olduğu için şairin beyitleri, "3.16.2. Rakip, Aşıkların Arasına Giren Kişiler" başlığı altında bulunmaktadır. "3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar" bölümünde, Sümbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde daha çok satış yapmak için dindar bir görünüme bürünen esnafın hallerini konu alan beyitleri yer almaktadır. Bu beyitlerin içeriği, "3.1.2.1. Esnaf-Müşteri İlişkileri" altında da değerlendirilebilmektedir; ancak esnafın dini çıkarlarına göre kullanması durumu vurgulandığı için çalışmada mevcut başlığı altında bulunmaktadır.

Mesnevilerin bir kısmında şairler, ele aldıkları konuyu eser içerisinde ayrı bölümler, hikâyeler düzeyinde nakletmekte; metinler de kendi içerisinde ara bölümlere, sahnelere ayrılabilir. Bu beyitlerin her biri, çalışmada ilgili oldukları konu başlığı altında incelenmektedir. Örneğin; Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde anlatılan mahalle baskını hikâyesinde, imamın rüşvet aldıktan sonra baskının seyrini değiştirmesi mizahî bir unsur olarak yer almaktadır. İmamın kadından rüşvet aldıktan sonra onu mahalleliye karşı savunduğu beyitler "3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar" bölümünde; rüşvet alışı anlatan beyitler ise "3.4.2. Rüşvet" bölümünde incelenmektedir.

Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda Nasihat Delisi karakterinin insanları dinle korkutması "3.3.4. Dinî Hoşgörüden Uzak Olmak", toplumun yaşadığı sosyal değişimlere olan öfkesi "3.4.9. Yeniliklere Karşı Olmak", fiziksel özellikleri ise "3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirlilik" başlığı altında yer almaktadır. Bu örneklerden farklı olarak, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde yer alan bir hikâyede kadının fiziksel özelliklerinin tasvir edildiği beyitler, metnin anlam bütünlüğünü bozmamak için ayrı başlıklar halinde sınıflandırılmamış; bu durum 84 numaralı dipnotta belirtilmiştir. Güftî'nin *Teşrifâtü 'ş-şu 'arâ*'sında Cezbî, Haylî, Rıfkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî ve Kemâlî'nin şiiirleri hakkında aynı benzetmelerle değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Tez çalışmasında tekrara düşmemek için bu şairlerle ilgili mizahi beyitler tek başlık altında toplanmış; 88 numaralı dipnotta başlıklandırmanın detayı açıklanmıştır. Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inin kadınların hamilelik süreçlerinde yaşadıkları biyolojik değişimlerden bahseden iki beytine, anlam bakımından birbirlerini tamamladıkları için hem "3.5.7. Göğüs" hem "3.9.4. Hamile Kadınlar" bölümlerinde yer verilmekte; 96 numaralı dipnotta beyitlerin birden fazla başlık altında bulunmasının sebebi bildirilmektedir.

Mesnevilerin metinlerinin yazımında, alıntılanan kaynaklara sadık kalınmakta; ancak özel isimlerin yazımına ve beytin anlamını değiştirecek düzeydeki okuma, imla yanlışlarına müdahalelerde bulunulmaktadır. Haf düzeyindeki müdahaleler [] işareti içerisinde beyit üzerinde; özel isimlerin yazımı vb. açıklama gerektiren değişiklikler ilgili dipnotlarda gösterilmektedir. Ayrıca beyitlerin alıntılındığı metinlerdeki transkripsiyon işaretleri çalışmada gösterilmemiş; yalnızca elif (ل), vav (و), ya (ي) harfleri, labial hı/ vâv-ı ma'dûle (ّ) ve ayın (ع) yazılmıştır. Mesnevilerdeki mizahî öğeleri içeren beyitlerin tamamı çalışmada kullanılmış; ancak Mevlânâ, Gülşehrî, Âşık Paşa, Nâlî Mehmed Efendi gibi şairlerin mesnevilerindeki kimi hikâyeler, beyit sayılarının fazlalığı sebebiyle kısaltılarak alınmaktadır. Bu hikâyelerin bir kısmı birden fazla mesnevîde küçük değişikliklerle işlenmekte; hikâyenin kaynağını aldığı eser dipnotlarda belirtilmektedir. Hikâyelerin bulunduğu mesneviler içerisinde de kronolojik olarak en son yazılan eserdeki metni kullanılmaktadır. "3.1.7. Şahlar/ Padişahlar" bölümünde bulunan "aslan ve tavşan" hikâyesi, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde, Gülşehrî'nin *Mantıku 't-tayr*'ında ve Muînî'nin *Mesnevî-i Muradiyye*'sinde yer almaktadır. Bu mesneviler içerisinde tarihi en yeni eser, Muînî'nindir; ancak burada mizahî unsurlar yok denecek kadar azdır. Bu sebeple istisnâ bir durum olarak hikâyenin, ondan daha önce yazılan ve daha yoğun bir mizah diline sahip olan *Mantıku 't-Tayr*'daki metni çalışmada tercih edilmektedir.

Tez çalışmasının sonuç bölümünde, mesnevilerdeki mizahî kullanımları üzerine tespit ve değerlendirilmelerde bulunulmakta; elde edilen çıktılar paylaşılmaktadır. Çalışma, yararlanılan kaynakların listesiyle son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİZAH

Mizah, köken olarak Arapça “müzah” kelimesinden gelmekte; “latife, şaka” (Pakalın, 1983: 547); “şaka, latife, eğlence” (Develioğlu, 2006: 655) olarak tanımlanmaktadır. İsmail Durmuş, mizahı “halk zekasının ürettiği bir savunma aracı” (2005: 205); Aziz Nesin, “seslendiği insanı hangi oranda olursa olsun sağlıklı olarak güldürebilen her şey” (2001: 51); Gülin Ögüt Eker, “keskin bir zekanın; sıra dışı, aykırı, ani ve beklenmedik, kimi zaman eğlendirici, kimi zaman sorgulayıcı biçimde, kimi zaman da acımasızca kazandığı sessiz zafer” (2009: 54) olarak tanımlamaktadır³.

Mizahın İngilizce karşılığı olan “humor/humour” eski çağların psikoloji anlayışında önemli bir yer tutmakta; “insan vücudundaki dört sıvı (kan, balgam, kara safra, sarı safra), nem, ıslaklık; bir kimsenin hali, karakteri, yönelimi, eğilimi, tertip ve düzeni ya da dengesi, o kimsenin ruhsal durumu, zekâsı ve akıl durumu, yerli ya da yersiz istekleri, düş ve kuruntuları” (Webster, 1987’den aktaran: Ögüt Eker, 2009: 50) olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; genellikle üzgün ve karamsar olan bir kişinin yapısı, onun toprakla bağlantılı olmasına; soğukkanlı bir kişinin yapısı ise suyla bağlantılı olmasına yorulmuştur. İnsanın kanı havayla, öfkesi safra ile; safrası ise ateşle bağdaştırılmıştır (Özünlü, 2000: 17).

Aziz Nesin (2001: 20), Mehmet Bayrak (2001: 4) ve Hasan Çiftçi (1998: 147) gibi isimler mizahın temelini gülmeye⁴ dayandırmaktadırlar. Türkçe Sözlük’te mizaha, “gülmece” (2011: 1692); gülmece ise, “eğlendirmek, güldürmek ve birine bir davranışı incitmeden takılmak amacını güden ince alay, humor” (2011: 999) olarak tanımlanmaktadır. K. Manning (Gezer ve Çelik, 2017: 100), mizah ve gülme arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

Pozitif yönlü kullanılmak üzere düşünülse de yine de mizah, küçümseme, kişinin ya da bir şeyin eksi yönleriyle alay etme düşüncesiyle de kullanılmaktadır. Kişinin bir şeye gülmesi için, kendisini iyi hissetmesine, sağlıklı olmasına ve gülme yeteneğine ihtiyacı vardır. Mizah, her insanın ayırıcı psikolojik parmak izidir.

Mizahı, türleriyle birlikte incelemeye önce gülmeyi; gülüş biçimleriyle, üzerine üretilen kuramlarla ele almak gerekmektedir.

³ Mizahın çeşitli araştırmacılar tarafından yapılmış pek çok tanımı bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Usta, 2009: 32-34; Ögüt Eker, 2009: 47-54).

⁴ Gülmenin farklı bilim dallarındaki tanımları için bk.: (Hançerlioğlu, 1993: 484.; Freud, 1993; Foulquie, 1994: 199).

1.1. Gülme(k)

Gülmenin bir duygu mu, tepki mi yoksa bir davranış biçimi mi olduğu Antik Çağlardan bu yana çokça tartışılmaktadır. Eflatun ve Aristo, gülmeyi bir çeşit duygusal tepki olarak görmüşlerdir⁵. Ayrıca Antik Yunan'da gülme ve kan arasında yakın bir ilişki kurulmuş; gülmenin kaynağının dalakta olduğu düşünülmüştür. Bu düşünce Orta Çağ boyunca kabul edilmiş; hatta Doğu'da geliştirilen tanımların bir kısmına kaynaklık etmiştir (Sanders, 2001: 97-98). IX. yüzyılda İshâk b. İmrân ise, Orta Çağ düşünürlerinin görüşlerini geliştirerek gülme için kanın yeterli olmadığını; gülmeyi gerçekleştiren asıl unsurun akılsal ruh olduğunu belirtmiştir (Rozenthal, 1997: 213).

Snetsinger ve Grabowski, mizahın “uyarılma, sorun çözme ve sonuç” olmak üzere üç aşamadan oluştuğunu belirterek gülmenin ortaya çıkışını bu sürecin sonucuna bağlamaktadır (Yardımcı, 2010: 15):

Uyarılma evresinde dinleyici, mizahi bir işaret alır. İşaret, bir sembol olarak da adlandırılabilir. Bu bir palyaço kostümü veya bir komedyenle göz göze gelme de olabilir. Sosyal durum, uyarıcı evreyi etkilemektedir. Bununla beraber şakanın yapısı, içeriği ve karmaşık olup olmadığı uyarıcı evreye uygun olmalıdır. Bir işitsel veya görüntüsel mizah uyarımı olduğunda, birbirine uymayan bilgileri anlamak için problem çözme basamak olur. Sorun çözmenin ardından uyumsuzluklar, sonuçlandırılır. Çözümle beraber gülümseme ve gülmenin çeşitli şekilleri ortaya çıkar.

Morreal gülmenin, duygularla bağlantılı olarak düşünülmesi gereken özel bir davranış biçimi olduğunu düşünmekte; ancak düşüncelerini kesinleştirememektedir. Gülmeyi, korkma duygusuyla karşılaştırarak korkunun kaçma eylemine yol açtığını ancak gülmenin böylesi bir insanî eyleme sebebiyet vermediğini belirtmektedir. Buna rağmen kitabının ilerleyen bölümlerinde, gülmeyi bir davranış biçimi, bir eylem olarak gördüğünü ifade etmektedir⁶. Koestler gülmenin, tepke⁷ niteliğinde bir davranış olarak doğduğunu belirtmektedir. Ona göre gülme, gülünç olana özel bir tepki olarak doğmuştur. Ayrıca gülme, biyolojik bir amaç taşımayan tek tepke olarak kabul edilmektedir. Aziz Nesin, gülmeyi psikofizyolojik bir davranış olarak görmekte; gülmeyi, insanın toplumsal çevresinden aldığı bir haz duyumunun dışavurumu olarak yorumlamaktadır (2001: 22). Bergson'un komiğin insana ait olduğunu kabul eden (1996: 11-12) görüşlerine benzer şekilde, insanların dışında, köpek, maymun ve kimi kuş türlerinin de güldüğünü kabul eden Nesin; böyle bir gülmeyi yüz kaslarındaki gerilme ve kıpırdama ile gerçekleşen fizyolojik bir belirti olarak görmektedir (2001: 22). İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin “gülmek, umûr-ı garibe-i idraktır” (Nesin, 2001: 21; Bayraktar ve Tek, 2015: 1) tanımından anlaşılacağı üzere gülme, karmaşık bir davranış biçimidir.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk.: (Sanders, 2001: 119, 127.; Morreal, 1997: 26).

⁶ Morreal'in (1997: 6, 60) gülmeye ilişkin belirttiği düşüncelerini Usta (2009:21) daha iyi anlaşılması için bir çizelge haline getirmiştir.

⁷ Bir davranış ne denli çabuk, önceden kestirilebilir ve kalıplaşmışsa o denli tepkedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Koestler, 1997: 6).

Gülmenin, gülümsemeden kahkaha atmaya kadar çeşitleri bulunmaktadır. Gülen kişinin toplumsal statüsüne ya da o an onu güldüren sebeplere göre gülme çeşitlenmektedir. Konu üzerine yapılan araştırmalarda gülme, aşağıdaki gibi gruplandırılmaktadır⁸:

a) Aristokratik Gülüş-Halk Gülüşü

Gülmedeki aristokratik-halk biçimindeki bu ayrım; gülen kişinin toplumda ait olduğu sınıfa göre oluşmaktadır. Bu ayrımda, aristokratik gülüş, ince bir zekâ örneği gösteren mizahtan kaynaklandığı düşünülerek yüceltilmekte; halk gülüşü ise kaba bulunmaktadır.

b) Alaycı Gülüş-Neşeli Gülüş

Yıkıcı, kırıcı, muhatabına zarar veren bir gülüş olan alaycı gülme, yazıya geçirilmiş ilk gülme örneği olup Homeros'un İlyada Destanı'nda geçmektedir. Burada tanrılar, bedensel çirkinlikle, fiziksel kusurlarla alay eder. Bu sebeple "homerik gülüş" olarak da anılmaktadır. Alaycı gülüşe maruz kalan kişi, toplumun dışına itilmektedir. Neşeli gülüş ise, muhatabına zarar vermez. Bu sebeple eski çağların psikoloji anlayışında ışık ve havayla bağlantılı olarak düşünülmüştür.

c) Mizahî Gülüş-Mizahî Olmayan Gülüş

Morreal, gülmeyi mizahî ve mizahî olmayan gülüş şeklinde iki grupta incelemektedir. Buna göre gıdıklama, oyunlar, sihir, kendini güvence altına alma, piyango, oyun vb. kazanma, sevilen bir kişi ile karşılaşma, mutlu edecek bir iş ile meşgul olma, utanma, histeri, azot oksit maddesini soluma vb.; mizahî olmayan gülmeye yol açmaktadır. Fıkralar, taklitler, ses ve kelime oyunları, aliterasyon, abartma vb. ise mizahî gülüşe yol açmaktadır (1997: 3-4). Aziz Nesin, Morreal'in bu ayrımına benzer bir şekilde gülmeyi; doğal gülme-yapay gülme olarak ayırmaktadır. Ona göre kimyasal maddelerin solunumu, gıdıklanma, bir kişiye yaranmak için gülme vb. yapay gülmedir (2001: 20). Nesin'in yapay gülmeye dahil ettiği "bir kişiye yaranmak için gülme"yi Koestler da kendi ayrımında "sağlıksız (yapay)" gülme olarak kabul etmektedir (1997: 9).

Gülmenin gerçekleşmesi kadar gülmeye sebep olan öğeler de uzun yıllar boyunca pek çok araştırmacı tarafından tartışılmıştır. Eflatun, Aristo, Sokrates ve Cicero'ya kadar dayanan bu sorgulama, XVII. yüzyıldan sonra kuramlaşmaya başlamıştır. Bu kuramlar, çeşitli araştırmacılar tarafından "üstünlük", "uyumsuzluk" ve "rahatlama" gibi başlıklar altında incelenmiştir.

⁸ Gülmenin türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Koestler, 1997: 8; Morreal, 1997: 95; Sanders, 2001: 86, 233, 269, 277).

• Üstünlük Kuramı

Üstünlük kuramı, gülen kişinin kendisini bir kişiden ya da kişilerden sosyal statü, zekâ, kültür, fiziksel görünüm, davranış biçimi vb. özelliklerde daha üst bir konumda görmesi sebebiyle güldüğünü iddia etmektedir.

Kaynağı Platon ve Aristoteles'in görüşlerine kadar uzanan üstünlük kuramı, en eski gülme kuramı olarak kabul edilmektedir. Platon'a göre, kişilerin gülünç olmasının temelinde kendi durumlarının farkında olmamaları yatmaktadır. Bu kurama göre, gülmece ögesiyle karşı karşıya gelen kimse, "olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak, kendisini gülmece kahramanından daha üstün hisseder, bir rahatlama duyar, bu durumu hoşuna gider ve güler" (Özünü, 2000: 21). Örneğin duyduğu her söze kolaylıkla inanan bir kimsenin, kendisinin çok zeki olduğunu zannetmesi; maddî gücü olmayan, ekonomik sorunlar yaşayan bir insanın kendisini zengin göstermeye çalışması; fiziksel bir güzelliği olmayan kadının/erkeğin kendisinin güzel, yakışıklı vb. olduğunu iddia etmesi; onu, karşısındaki kişilerin gözünde gülünç bir hale düşürmektedir.

Aristoteles, "Via Media" (Orta Yol) adını verdiği kuralda, insanın hem fazlalık hem de yetersizlikten, yani uçlardan kaçması gerektiği ortaya koymaktadır. Çünkü gülmede aşırıya kaçan kişiler dostlarını kaybetmektedir; hiç gülmeyen ya da gülmede yetersiz kalan kişiler ise içinde yaşadıkları toplumdan uzaklaşmaktadır. Aristoteles bu kurala göre, bazı alay mahiyetindeki nükteleri, ironik esprileri, komedileri incelemiştir; sonuçta Platon'un görüşlerine benzer şekilde üstünlük hissi yaratan gülmeden kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır⁹.

XVII. yüzyıl düşünürlerinden Thomas Hobbes, üstünlük teorisini geliştiren isimdir. 1651 yılında Leviathan adlı kitabında bu kuramı, "Ani mutluluk gülüş denilen bu yüz ekşitici şeyleri yapan tutku olarak görmekle birlikte buna ya hoşlarına giden hareketleri ya da başkasında bozuk olan bir şeyi öğrenerek kendilerini beğenmeleri neden olur" şeklinde ifade etmiştir (Paulos, 1996: 8). Buna göre gülen kişi, bir fıkrada, espride vb. dinlediği ya da karşısında, ekranda, sahnede vb. gördüğü kusurların, bozuklukların kendisinde olmamasının yarattığı rahatlama ile gülmekte; kendisini üstün görmektedir. Ayrıca Hobbes, insanın kendisini başkalarıyla kıyaslamasının sonucunda değil de "kendisindeki bazı yetenekleri aniden kavramış olmasından" ötürü güldüğünü kabul etmektedir (Morreal, 1997: 11).

Albert Rapp, üstünlük kuramının gülmenin kaynağını açıklayabileceğini; gülmenin temelinde üstünlük duygusunun olduğunu belirtmektedir. Ona göre gülme ilkel bir davranış olup "bir eski

⁹ Aristoteles'in üstünlük kuramına katkıları ve "Via Media" kuralı hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Sanders, 2001: 130-133).

zaman ormanında geçen düellonun zafer kükremesi”dir. Böyle bir zaferin sese dönüşmesinin dillerin oluşumdan önce olması gerektiğini iddia etmektedir¹⁰.

Üstünlük kuramıyla ilgili görüş belirten araştırmacılar, gülen kişinin kendisini bir başkası gibi gördüğü konusunda hem fikirdirler. Fikret Türkmen bu düşüncüyü, “bazılarının veya kendimizin daha önceki halimizle, o andaki halimizi kıyasladığımızda kendimizi daha üstün görmemizden doğan bir duygu” olarak açıklamaktadır (1996: 13). Buna göre, bir başkasının kusurlarına, eksikliklerine ya da düştüğü gülünç durumlara gülen kişi; o durumlara kendisi düşmediği için gülmektedir. Bir bakıma kendisini kutlamaktadır. Örneğin buz tutmuş bir kaldırımda yürürken düşen insana, diğerleri düşmeden yürüyebildiği için güler. Albert Rapp kişinin kendi kendinin düştüğü hallere gülmesini de bu düşünceyle açıklamaktadır. Böyle bir durumda benliğimiz ikiye bölünüp, üstünlük taşıyan gülen tarafımız, gülünen tarafımızdan kopuk kalmaktadır (Rapp, 1951’den aktaran: Morreal, 1997: 14). Bu görüşler doğrultusunda, kişinin yaptığı sakarlıklar, unutkanlıklar gibi başından geçen gülünç olayları başka insanlara anlatmasının sebebini bu “kopuk”lukta aramak mümkün olabilir.

XVIII. yüzyılda Voltaire, üstünlük kuramını reddederek gülmenin küçük görme ve eğlenmeyle bağdaşmayan bir yapısının olduğunu iddia etmekte; XX. yüzyıl başlarında ise Max Eastman “hor görme işin içine girer girmez gülmeyi ondan ayırma”yı önermektedir (Morreal, 1997: 15). Ancak yukarıda alaycı gülüş bahsinde de görüldüğü üzere alaycı gülüş yazıya geçirilen ilk gülme biçimidir. Türk Edebiyatı da dahil dünya edebiyatlarında gülen kişinin kendisini, karşısındaki kişiye çeşitli yönlerden kıyasla üstün gördüğü sayısız örnek bulunmaktadır. Özellikle hicivlerde şair kendisini, hicvin hedefindeki kişiden fiziksel, sosyal, ahlakî vb. pek çok açıdan üstün görmekte; onunla alay etmektedir.

• Uyumsuzluk Kuramı

Uyumsuzluk kuramı, gülen kişinin bir duruma dair beklediği belli, tahmin edilebilir sonuca karşılık beklemediği, o duruma uymayan bir sonuçla karşılaşması sebebiyle güldüğünü ileri sürmektedir. Yaşanılan toplumda, günlük hayat içerisinde çeşitli olaylar, sosyal ilişkiler vb. belli kalıplara bağlı, kendine ait bir düzen içerisinde. Bu kalıplar ve düzen, alışılmış halleri dışına çıktığında ya da beklenmeyen bir sonuç verdiğinde kişiyi güldürmektedir.

Uyumsuzluk kuramına dair ilk düşünceler Aristoteles’e dayanmaktadır. Ona göre dinleyiciler arasında belli bir beklenti yaratıp sonra da onları beklenmedik bir şeyle karşılaştırmak, bir konuşmacı için iyi bir güldürme yoludur. Cicero ise Aristoteles’in görüşlerine katılmakta; ancak böylesi bir gülmeyi üstünlük kuramı içine dahil etmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Kant, gülmenin

¹⁰ Albert Rapp’ın üstünlük kuramı ve gülmenin kaynağı üzerine düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Morreal, 1997: 13; Türkmen, 2002: 369; Şahin, 2010: 259).

kaynağını uyumsuzluğa dayandırarak gülmeyi “yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygu” olarak tanımlamakta ve bir fıkra örneği vererek açıklamaktadır (Morreal, 1997: 26):

Zengin bir adamın mirasçısı debdebeli bir cenaze töreni düzenlemeyi diler, ancak bunu tam anlamıyla başaramayacağı için hayıflanır; ‘çünkü’ (der o) ‘yas tutmaları için tuttuğum adamlara ne kadar fazla para verirsem, o kadar neşeli görünürler!’ Bu fıkrayı duyunca kahkahayla güleriz, bunun nedeni bir beklentinin birdenbire hiçe dönüşmesidir. Dikkat etmeliyiz ki, burada beklenti, kendisini umulan bir nesnenin olumlu bir karşısına dönüştürmez- Öyle olsaydı, üzüntü kaynağı oluşturacak bir şey bile bulunabilirdi-oysa beklenti hiçe dönüşmelidir.

XIX. yüzyılda Schopenhauer, ani değişimlere vurgu yaparak gülmenin sebebini bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesnelere arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanması olarak görmektedir. Aynı dönemde James Beattie, her uyumsuzluğun gülmeye sebep olamayacağını belirtmektedir (Türkmen, 1997: 48-49). John Morreal, bu kurama bağlı olarak gülmenin gerçekleşmesi için gerekli koşulları incelenmektedir. Buna göre, iki ya da daha çok tutarsız, uygunsuz, bağdaşmayacak, aykırı kısım/ koşulun karmaşık bir nesneyi, toplamı oluşturuyormuş gibi düşünülmesiyle ya da zihnin onları kendi içinde ayrı bir şekilde görmesi kişiyi güldürmektedir. Gülmenin gerçekleşmesi için bir diğer şart ise sürpriz unsurudur. Eğer bir durumda beklenmeyen bir şey olmazsa gülme gerçekleşmez. Gülmeye dair bir diğer koşulsuz, kişinin komik olana gülebilmesi için, esprideki sürprize duyarlı olması ve beklenmedik olanı fark ettiğinde, bir adım sonrasına geçerek olan bitende bir anlam arayışına girebilmesidir (1997: 25). Kişinin gerginlik hissetmesine neden olan uyumsuzluklar, bu kuram bağlamına dahil edilebilir. Buna göre belirli bir düzeni olan, alışlagelen bir rutini olan olaylardaki ani değişiklik gülmeye sonuçlanabilir. Örneğin; saati önceden belirli bir toplantı, görüşme vb. için günün erken saatlerinde gerçekleştirilecek uçak yolculuğunun, kalkış saatine art arda gelen rötarlarla gecikmesi, pasta ve tatlılarının lezzetinden emin olunan pastaneye bir arkadaş götürüldüğünde tadılan pastaların bayat olması gibi günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabilecek durumlar “umulmadık sonuç”tur. Uyumsuzluk kuramı, geniş kapsamlı olması sebebiyle pek çok araştırmacının kabul ettiği bir teoridir. Ancak mizahî gülmelerin hemen hepsini açıklayan bu kuram, mizahî olmayan gülmeleri çözümleyememektedir¹¹.

• Rahatlama Kuramı

Rahatlama kuramı, gülmenin sinirsel bir enerji boşalımı, fizyolojik bir dışavurum olduğunu savunmaktadır. Berry Sanders’a göre kişide biriken sinirsel enerjinin sebebi, fiziksel ve sosyal çevreden gelen sınırlamalar sonucu çeşitli isteklerin bastırılması ve doğasından uzaklaşarak gerilmesidir (2001: 31). Rahatlama kuramının kaynağı, Aristoteles’in kişinin içinde biriktirdiği

¹¹ James Beattie, “hayvansal gülme” adımı verdiği gülme türünün bu kuramla açıklanamayacağını belirtmektedir. Ona göre hayvansal gülme, “bazı bedensel duygulardan ya da ani tepkiden” doğmaktadır. Nesnelere ya da kişiler arasındaki uyumsuzluğu henüz algılayamayan bebeklerin gülmesini, yetişkinlerin gıdıklanma ya da sevinme gibi durumlarda gülmesini bu kapsamda değerlendirmektedir (Beattie, 1779’dan aktaran: Morreal, 1997: 29).

heyecanlardan “katharsis” denilen arınmayı yaşaması için tragedyayı önermesine (Nutku, 1985: 56-59) ve XVII. yüzyılda Descartes’ın bir kötülüğe karşı kayıtsız olduğunda veya ondan kişiye zarar gelmeyeceği fark edildiğinde bir sevincin meydana geldiği düşüncesine (Türkmen, 1997: 50) kadar dayandırılabilir. “Rahatlama” bir kuram olarak ilk kez Shaftesbury’nin 1711 yılında yayımladığı bir makalesinde geçmektedir (Morreal, 1997:8):

Açık yürekli insanlar doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlamayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerlerindeki baskıdan öç almış olacaklardır.

XIX. yüzyılda Spencer, sinirsel enerji haline dönüşen kimi duyguların kas hareketi olarak dışa vurulacağını belirtmekte; kişinin korkunca kaçmaya başlamasını örnek göstermektedir. Gülmeyle sonuçlanan enerji boşalmasını ise böyle bir durumdan ayırarak kişinin gülmesinin sadece sinirsel enerjinin dışa vurulmasına hizmet ettiğini savunmaktadır (Spencer, 1911’den aktaran: Morreal, 1997: 36-38). Sigmund Freud, Spencer’in görüşlerinden etkilenerek gülmeye dair düşüncelerini ortaya koyduğu psikanaliz kuramı ile bağlantılı olarak sürdürmektedir. Ona göre kişi duygularını bastırmak için biriktirdiği enerjiyi gülmek için kullanmaktadır. Şakalara, fıkralara, esprilere gülere alın zevk, saldırgan ve cinsel duyguları bastırmak için kullanılan enerjinin serbest bırakılmasıdır. Gülmeyi palyaço üzerinden verdiği bir örnekle açıklayan Freud’a göre; insan komik hareketler yapan kişinin (palyaço, soytarı vs.) harcadığı ruhsal enerjinin ekonomik kullanımını, kendi harcayacağı enerji ile karşılaştırır. Karşılaştırma sonunda bu enerjinin fazlalığı gülme şeklinde kullanılmaktadır (Morreal, 1997: 51). Sonuç olarak bu kuram üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların ortak düşüncesi; gülmenin bir sinirsel enerji boşalması olduğu, gülmenin kişinin rahatlmasını sağladığıdır.

1.2. Mizahla İlişkili Kavramlar

Mizah, kimi araştırmacılar tarafından çeşitli gruplara ayrılarak incelenmektedir. Tunca Kortantamer mizahı iki gruba ayırmaktadır: “biri şenliklerde, eğlencelerde gülmek için gülmek, gülünç olana gülmek, sınırları zorlamak için mizah yapmak; ikincisi hiciv (yergi)” (2007: 75). Ağâh Sırrı Levend ise mizahı, gülmece ve yergi olarak iki başlıkta incelemekte, onları da kendi içinde dört bölüme ayırmaktadır: “incitmeyen gülmece ve alay; mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma, kaba şaka, sataşma ve taşlama; iğrenç yerme ve sövme” (1970: 41).

Klasik Türk Edebiyatı alanında konuya ilişkin çalışmalarda mizah, hicivle bir arada incelenmektedir. “Mizah” sözcüğü ile divanlarda, mesnevilerde ya da manzum/ mensur eserlerdeki

nükteli beyitler, şakalı söyleyişler, espriler kastedilmekte¹²; “hiciv” sözcüğü ise temelinde eleştiri olan, bir kişi/ eşya/ mekân/ fikir ya da toplumdaki bozuklukları hedef alan; ironik, alaycı hatta küfürlü bir dil taşıyan beyitler, şiirleri içermektedir. Mizahın, Klasik Türk Edebiyatı’nda bir arada kullanıldığı hezl, latife, mutâyebe, mülâtefe, müzah, ta’riz, tehzil gibi terimler de bulunmaktadır. Ayrıca tasavvufî bir kavram olan “şathiyyat” da bu terimler arasında sıralanabilmektedir. Agah Sırrı Levend, latifeyi şaka, hezl ile müzahı gülmece ve alay, mutâyebe ve mülâtafayı şakalaşma, hecvi yergi, tarizi sataşma ve taşlama, tehzili alaya alma, gülünç hale getirme, şathiyyatı da saçma sözlerle karşılamaktadır. “Zem, “şetm”, “kadh” kelimelerini yerme, kınama ve sövme ile açıklamaktadır (1971: 40).

Yeni Türk Edebiyatı, tiyatro gibi alanlardaki çalışmalarda mizah, beraberinde hiciv, komedi, espri, şaka, ironi, nükte vb. terimleri getirmektedir. Bu sebeple hem tez çalışmasının konusunu aldığı Klasik Türk Edebiyatı geleneğindeki ayırım hem Yeni Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı gibi diğer alanlarda yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak mizah kavramı bir bütün olarak alınıp hiciv, ironi, alay/ istihza, kinaye, kara mizah, şaka, cinas, hezl/ hezel, halt, nükte, komedi, taşlama, şathiye gibi türler, bu başlık altında incelenmektedir.

1.2.1. Hiciv

“Bir kimseyi, bir nesneyi ya da yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek amacı taşıyan manzum ürünlerin adı” (Özkırımlı, 1983: 634) olarak tanımlanan hiciv, Arapça “hicâ/ hecâ” kelimesinden Türkçe’ye geçmiş, “hec” kökünden türetilmiştir. Batı dillerinde ve edebiyatlarında ise “satire” olarak geçmektedir¹³. Kelimenin Türkçe karşılığını bulma çalışmaları, Eski Anadolu Türkçesi’nde kullanılan, “Hicvin kavram alanı içinde değerlendirilebilecek anlama sahip bulunan ‘yermek’ fiilinden ‘yergi’nin türetilmesine yol açmıştır” (Kılıç, 2012: 1743).¹⁴

Hiciv kavramının temelini “medh/medhiye”ye dayandığı düşünülmektedir. Şairlerin maddî beklentiler içinde bir yöneticiye, devlet büyüğüne yazdıkları medhiyelerin içinde bir hiciv unsuru bulunmaktadır. Çünkü; “edebi konjonktürde, bir şairin memduhu çok üstün ve iyi ise, rakibi memduhlar da o derece şairin gözünde aşağılık ve kötü olduğu anlaşılmalıydı” (Levend, 1980: 543).

¹² Edith Gülçin Ambros’a göre Osmanlı’daki edebî türlerin büyük bir kısmında mizah, zorunlu ya da isteğe bağlı bir unsur olarak bulunmakta; “ince alay (ironi)”, “kaba ve/ veya müstehcen alay”dan daha yoğun bir biçimde kullanılmaktadır (2009:84).

¹³ “Satir” kavramı, “okuyucu/ dinleyiciyi şoke edici nitelikte, gerçekçi gözükmeye çalışan, komik ve saldırgan bir tür” (Cebeci, 2008: 195), “yergi, yergi ile ilgili, yergi niteliğinde olan” (Türkçe Sözlük, 2011: 1709) olarak tanımlanmaktadır. Satir, Klasik Türk Şiirinde hiciv, halk şiirinde taşlama olarak yer almaktadır.

¹⁴ Kimi araştırmacılar yerginin hiciv kavramını tam olarak karşılamadığını düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Öngören, 1983: 138; Apaydın, 2001: 10; Mengi, 2000: 81). M. Orhan Okay “yergi” kelimesinin hicvin, çağdaş Türk edebiyatındaki örnekleri için kullanıldığını belirtmiştir (1998: 447). Tunca Kortantamer ise, “yergi” kelimesini hicvin eş anlamlısı olarak kullanmaktadır (2007: 75).

Çeşitli beklentiler içinde yazılan methiyede şair umduğunu bulamaması durumunda, memduhu hicvetmeye başlamıştır. Örneğin; Arap Edebiyatı'nda Beşşâr'ın, Fars Edebiyatı'nda Enverî'nin kimi hicivleri bu mahiyettedir.

Mizah ve hiciv kimi kaynaklarda birbirleriyle iç içe geçerek tanımlanmaktadır. M. Orhan Okay, mizah ve hicvin arasındaki en önemli farkın, “mizahta sadece güldürme amacının olmasına ve tamamen uydurulmuş olaylara (kurgu) dayanabilmesine karşılık, hicvin az veya çok gerçeği yansıtması” olduğunu (1998: 447) belirtmektedir. Turan Karataş, bu farkı “Mizahta biricik amaç güldürmektir. Mizahın konusu yaşanan hayata tekabül etmeyebilir; yani uydurulmuş, kurgulanmış birçok olay mizaha konu olabilir. Hiciv ise bir tarafıyla gerçeği yansıtır, yaşanan hayattan ilham alır” olarak açıklamıştır (2004: 138). Buna karşılık, hicvi mizahın bir alt dalı olarak gören çalışmalar da bulunmaktadır¹⁵. Hikmet Feridun Güven bu görüşlerin, kin ve nefretten kaynaklanan, muhatabını rezil etmek ve ondan intikam almak için söylenmiş olan hicivlerin de bulunduğu ya dikkate alınmadığını ya da bunların hiciv olarak kabul edilmediğini bildirmektedir (1997: 7). Gamze Demirel'e göre, hiciv mizahın bir alt dalı olarak değerlendirilmesine rağmen, aralarında kullanılan üslubun yanı sıra insanlar üzerinde bıraktığı etki ve bunu yazan kişinin niyeti açısından da birtakım farklar vardır (2007: 131).

Hiciv, bir bakıma gerçeğe dayanmakta; hiciv yazarı da toplumda, kurumlarda, yönetimde gördüğü aksaklıkları, bozulmaları, çeşitli olumsuzlukları alaya alarak düzeltmeyi amaçlamaktadır. Hiciv, barındırdığı eleştirel bakış sebebiyle didaktik bir özellik göstermektedir. Batı edebiyatlarındaki hiciv geleneği bu mahiyetteyken; doğu edebiyatlarında hicvin, genellikle kişilere yöneltildiği görülmektedir. Örneğin; Türk Edebiyatı'nda Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sında, Ziya Paşa'nın Zafer-nâme'sinde, Bayburtlu Zihni'nin Sergüzeşt-nâme-i Zihni'sinde hicivlerin hedefinde kişiler yer almaktadır.

Hicvin pek çok sebebi vardır. Özellikle düşmanlık, nefret gibi olumsuz sebeplerle yapılan hicivde üslup sertleşmekte, hicvedilen kişinin onurunu kırmakta hatta küfre varmaktadır. Kimi şairler ise “te'kîdü'z-zemm bimâ yüşbihü'l-medh” sanatında olduğu gibi metheder görünerek aslında hicvetmektedir. Bu üslup, ironiyi doğurmaktadır.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk.: (Kortantamer, 2007: 65; Baydan, 1960: 152).

1.2.2. İroni

Türkçe Sözlük'te “gülmece, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme” (2011: 1215) olarak tanımlanan, Soren Kierkegaard tarafından “söylenen sözün aksinin ima edilmesi” (2004: 227) biçiminde açıklanan ironi, Türk edebiyatında istihzâ, ta'rîz, kinâye, tecâhül-i ârif gibi kavramlarla karşılanmaktadır¹⁶. İroninin kelime olarak kökeni Antik Yunan'da Alazon'a verdiği zeki cevaplarla tanınan Eiron'a dayanmaktadır. Sokrates'le temellenip Platon ve Aristoteles tarafından geliştirilmiştir. Mehmet Narlı, ironinin temellerini şu şekilde açıklamaktadır:

- İroni mizahın bir türü ya da görünüşüdür ve bu yanılla içinde gülmeyi barındırır. Ama bu kaba ve nedensiz bir gülme değil; aklın ve sezginin derecesine göre etkisi değişen işlevsel ve biraz acılı ve hüznü bir gülmedir.

- Mizahın içindeki karşıtlık ilişkisi ironinin temelini oluşturmaktadır. Bu karşıtlık ilişkisini fark edecek olan dinleyici veya okurdur. Karşıtlık ilişkisi dil içinde görülebileceği gibi, sözün veya metnin uyandırdığı duyguda ve ortaya koyduğu durumda da görülebilir.

- İroni bir eleştiridir ama bu eleştiri, dil, duygu, düşünce ve durumlar arasındaki mantıksal örgünün tersine çevrilmesiyle yapılmaktadır.

- Mizah çerçevesi içinde ironinin ta'rizle, hicivle, imayla ilişkisi varsa da en çok kinaye ile örtüşmektedir.

- Tanım, yapı ya da işlev... bunların birinin değişmesi diğerini etkilemekte ve böylece kavramın canlılığı süregelmektedir (2007: 104).

Edebiyattan sinemaya, tiyatroya, müziğe kadar pek çok alanda kullanılan ironinin mizah ve hicivle benzerlikleri ya da farklılıkları konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Yüksel Baypınar ironiyi hicvin kapsamına dahil ederek “hicvin en önemli üslup unsuru” (2000: 34) olduğunu bildirmektedir. Nurdan Gürbilek ise, ironiyi hicivden şu yönden ayırmaktadır: “Hicvin tersine ironide bir doğruluk, bir haklılık zemini yoktur. İroni tam da alay edenin hakikati temsil etmediğine inandığı, doğruyla yanlış ayıracak zeminin kayganlaştığı an başlar” (1990: 8).

Turan Karataş ironiyi mizahtan ayırarak yüzeysel komikliği yakalamaktan ziyade, insanı/ okuyucuyu sarsmanın hedeflendiğini ve insanın gerçek karşısındaki kayıtsızlığına vurgu yapıldığını ifade etmektedir (2004: 218). Gürsel Aytaç ironinin, “mizahın tersine daha çok eleştirici, saldırgan ve komik tarzda yıkıcı” olduğunu belirtmektedir (2003: 370). Necip Tosun ironide bir komikliği yakalamaktan ziyade, izleyiciyi/okuru sarsmanın hedeflendiğini ve insanın gerçek karşısındaki

¹⁶ Bu kavramı Türkçe'de ele alan ilk çalışma olarak kabul edilen Artin Hindoğlu'nun sözlüğünde “mezak” ironiye, “mezakçı” ise ironik kelimesine karşılık olarak gösterilmektedir (1831:3352'den aktaran: Tuğluk, 2017: 453). Mezak kelimesi ise Ferid Devellioğlu tarafından “zevk alma, tad duyma, tadma, zevk, lezzet, tad duyulan yer, damak” (2006: 639) olarak tanımlanmaktadır. Abdulhakim Tuğluk'a göre bu tanımlamalar “ironinin haz duyma ilkesi ile beraber algılandığına” kanıt olarak gösterilebilir (2017: 453).

kayıtsızlığının vurgulandığını; bu nedenle ironik anlatımda (eğer ortaya çıkıyorsa) gülünçlüğü amaç değil, sonuç olduğunu dile getirmektedir. (2014: 281-282). Oğuz Cebeci ise, ironi ve mizah bağlantısında fıkranın rolünü şu şekilde açıklamaktadır (2008: 301-302):

İroni, fıkra aracılığıyla bir yandan baskıcı politik unsurları eleştirmeyi ve cezadan kaçınmayı mümkün kılar; bir yandan da bir grup insanla dayanışma duyguları uyandırır ve biriken kızgınlıkların ifade edilmesine olanak verir. (...) İroninin başarılı olması için en azından belirli bir grup tarafından anlaşılması gerekir. Fıkra ise anlayanların sayısının mümkün olduğu kadar çok olması önemlidir. Fıkra aslolan eğlendirme, ironide ise eleştiridir.

İroni, eleştirelliği ve alaycılığıyla hicivle benzeşmekte ancak ironideki eleştiri, hiciv kadar sert bir üslup taşımamaktadır. Hicivde olduğu gibi doğrudan hedef gösterilmemekte; alay edilen kişi/ olay/ durum ima yoluyla işaret edilmektedir. Bu noktada ironi, tecâhül-i ârif, kinaye, cinas gibi edebî sanatlarla ilgi kurmaktadır. Ayrıca ironi, hicivle benzeştiği hususlarda mizahı ayrılmaktadır. Eleştiri ön plana çıkmakta; güldürme mahiyeti geride kalmaktadır.

1.2.3. Alay/ İstihza

Türkçe Sözlük'te alay, “bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapma” (2011: 84); Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'te istihza, “biriyle eğlenme, alay etme” (Devellioğlu, 2006: 458) olarak tanımlanmaktadır. Mustafa Çağrırcı'nın belirttiği üzere Gazzalî, istihzanın alaya alınan küçük düşürüp mahcup etme durumunda haram olduğunu, ancak kendini alay konusu yapan, hatta kendisiyle eğlenilmesinden hoşlanan kimselerin de bulunabileceğini ve bunlarla ilgili istihzanın haram olmayıp mizah hükmünde sayıldığını ifade etmektedir (2001: 347). İstihza/ alayın, bir kişinin, durumun, olayın vb. çeşitli yönleriyle eğlenmek noktasında ironiyle benzer yanları bulunmakla birlikte; vermek istediği mesajı muhatabına doğrudan söylediği için ironiden farklılık göstermektedir.

1.2.4. Kinaye

Kinayeyi, Türkçe Sözlük “düşünüleni dolaylı olarak anlatan söz; üstü kapalı, sitemli, dokunaklı söz” (2011: 1443) olarak tanımlamaktadır. Burada söylenmek istenen sözün hem gerçek anlamı hem kendisine işaret edilen anlamı doğrudur; gerçek anlamın kastedilmediğini düşündüren herhangi bir karine bulunmamaktadır. Bu yönüyle kinaye, ironiyle benzerlik göstermektedir.

1.2.5. Kara Mizah

Hicvin bir alt kolu olarak gelişen kara mizah Türkçe Sözlük'te, “yalnız güldürmeyi değil, düşündürmeyi ve yergiyi de amaçlayan mizah” olarak tanımlanmaktadır (2011: 1319). Kara mizahın barındırdığı hicvin sınırları tam olarak çizilemese de Tunca Kortantamer kara mizahın ayırt edici

özelliğinin umutsuzluk olduğunu tespit etmiştir (2007: 227). Hicivde, kara mizahta olduğu ölçüde umutsuzluk bulunmamakta; barındırdığı eleştiri ile bahsi geçen düzenin, aksaklığın vb. düzeleceğine inanmaktadır. Ancak ikisinin de bulunduğu nokta ironidir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda kara mizah örnekleri arasında Nefî'nin Gürcü Mehmed Paşa için yazdığı hicivler ve Kânî'nin Hırre-nâme'si sayılabilmektedir. Ayrıca kara mizah, XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan absürd tiyatronun temeli olarak da kabul edilmektedir. Örneğin; Behiç Ak'ın Tek Kişilik Şehir, Güngör Dilmen'in Canlı Maymun Lokantası isimli oyunları bu kapsamda değerlendirilmektedir.

1.2.6. Şaka

Şaka, Türkçe Sözlük'te “güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındakini kırmadan yapılan hareket veya söylenen söz, latife” (2011: 2198) olarak tanımlanmaktadır. Şakanın temelinde güldürmek olduğu gibi korkutmak da olabilir. Ferit Öngören şakanın bu özelliğiyle hoşgörü sınırını tartmak istediğini belirtmektedir (1983:40).

1.2.7. Cinas

Cinas, Türkçe Sözlük'te “çok anlamlı bir kelimeye, her defasında başka bir anlam yükleyerek birbirine yakın birkaç yerde kullanma” (2011: 467) olarak tanımlanan; belagatin “bedî” türünde değerlendirilen bir söz sanatıdır. “Cinâs-ı tâm”, “cinâs-ı gayr-i tâm” gibi alt başlıklar halinde incelenmektedir¹⁷. Klasik Türk Edebiyatı ve Türk Halk Edebiyatı'nda cinas kullanımının sayısız örneği bulunmaktadır. Arzu Karadikme, cinas ve ironi arasında “söz/ ses oyunu” ilişkisi olduğunu ve ironide oynanan oyunun cinastaki kadar açık olmadığını belirtmektedir (2006: 41).

1.2.8. Hezl/ Hezel

Hezl/ hezel, “şaka, alay, mizah; bir şiiri veya şiir parçasını şakalı bir anlatıma çevirme” (Türkçe Sözlük, 2011: 1091) olarak tanımlanmakta; kimi çalışmalarda hicvin içinde gösterilmektedir. Zülküf Kılıç'a göre, “Medhiyeden sonra bir yerginin gelebilme ihtimali veya şaka yollu yapılan bir tehzil, bu iki kavramı hicve yaklaştırmış, ara ara hiciv potasında diğer iki kavramı eritse de medih de tehzil de ‘çok küçük ayrıntı’ denilebilecek farklarıyla kendilerini ayrı, fakat hicivle beraber göstermiştir” (2012: 1742). Hasan Çiftçi ise hezli hicvin kapsamına dahil ederek şu şekilde açıklar; “Bunun kaba olup olmaması fark etmez. Bazen da bu nitelikli sözlerle herhangi birisi yerilerek onun hakkında edeb ve ahlâka uygun düşmeyen sözler söylenir” (1998: 145). Ancak Turan Karataş, hezliyatta zarıflığın esas olduğunu, bu bakımdan hiciv ve hezlin birbirinden ayrıldığını belirtmektedir (2004:

¹⁷ Cinasın belagatteki yeri ve türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Kılıç ve Yetiş, 1993; Saraç, 2001).

181). Hezli, alay etmek, yermek noktasında hicivle benzerlik gösteren ancak şakanın kapsamı açısından ondan ayrılan bir kavramdır.

Hezlin en önemli özelliği, taşıdığı gülünç, müstehcen, saçma sözlerdir. Klasik Türk Edebiyatı'nda Lâmi'î, Nev'î-zâde Atâyî, Niksârî-zâde Mehmed, Küfrî-i Bahâî, Kânî, Sürûrî gibi şairlerin hezllerini derledikleri hezliyatları bulunmaktadır. Enderunlu Vâsıf'ın şiirleri, Necâtî Bey ve Bâkî'nin divanlarındaki bazı kıt'alar birer hezl örneğidir.

1.2.9. Halt

Halt, “bir şeyi başka bir şeyle karıştırma; uygunsuz söz söyleme, uygunsuz iş yapma; uygun olmayan, beğenilmeyen şey” (Türkçe Sözlük, 2011: 1036) olarak tanımlanmakta; mizahî yapısı şakaya benzemektedir. Kişiyi zor durumda bırakan çeşitli olayların, konuşmaların vb. sonucunda zincirleme şeklinde ortaya çıkar. Haltı işleyene “mizahî tip” (İsmailova, 2005: 25) denilmektedir. Karagöz ve İncili Çavuş'un fıkralardaki, anlatılardaki işleri, sözleri vb. halta örnek verilebilir.

1.2.10. Nükte

Nükte, “ince anlamlı, düşündürücü ve güldürücü, şakalı, zarif söz” (Püsküllüoğlu, 2003: 719) olarak tanımlanmakta; esprinin eş anlamlısı¹⁸ olarak görülmektedir. Zarif anlatımı ve şakaları, alay barındırmaması gibi özellikleriyle nükte; hicivden çok mizaha yakın bir kavram olarak gelişmektedir. Nasreddin Hoca fıkraları kelime oyunları ve zeki cevapları, güldürürken düşündürmesiyle Türk Edebiyatı'nda nüktenin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tanzimat Dönemi'nde Kamil Paşa ve Ziya Paşa arasında geçen diyaloglarda (Öngören, 1983: 31) da nükteli bir anlatımı bulmak mümkündür.

1.2.11. Komedi

Komedi, çeşitli durumların, olayların ve kişilerin arasındaki uyumsuzlukları, bunların gülünç yanlarını konu edinen; seyirciyi güldürmeyi amaçlayan, tiyatro türüne ait bir alt birimdir¹⁹. Komedilerin farce, antik, klasik, romantik, modern ve yergi dalları mevcut olup konuları ve karakterlerin işleniş yönünden birbirlerinden ayrılmaktadır. Geleneksel Türk Tiyatrosu, Karagöz-Hacivat'ta, orta oyununda, meddahlıkta komedi unsuru büyük bir yer tutmaktadır.

¹⁸ Espri Türkçe Sözlük'te, “ince söz, nükte” (2011: 820) olarak tanımlanmaktadır.

¹⁹ Komedi kavramı sinemada da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Şahinalp, 2010).

1.2.12. Taşlama

Taşlama, “halk edebiyatında bir kimsenin, bir topluluğun, bir yerin kusurlarını, kötü ve çirkin yönlerini ortaya dökmek; toplumun bozuk yönlerini eleştirmek amacıyla söylenen şiirler” (Albayrak, 2010: 517), “hiciv ve sosyal tenkit şiirleri” olarak tanımlanmaktadır (Boratav, 2000: 21).

Koşma biçiminde yazılan taşlamalarda devlet yönetimindeki siyasî meseleler, toplumda görülen sosyal, ekonomik aksaklıklar ve çeşitli kişisel anlaşmazlıklar konu edilmektedir. Şairler, şiirlerinde ele aldıkları sorunları doğrudan eleştirmekte; çoğu zaman eleştirinin dozu hedeflerindeki kişi ya da kuruma hakaret etmelerine varmaktadır. Kişisel husumetler sebebiyle söylenen taşlamalarda ise, söz konusu kişinin fiziksel özellikleri, davranışları, huyları vb. ile alay edilmektedir.

1.2.13. Şathiye

Şathiye, “yergiye, alaya, şakaya yer veren manzum eser; tasavvuf konularını mizahlı bir biçimde işleyen, coşku halinde söylenen bir şiir türü” (Türkçe Sözlük, 2011: 2208) olarak tanımlanmaktadır. Şathiyelerde cennet-cehennem, yaratılış, varlık gibi dinî konular Allah’la şakalı, “senli-benli” konuşmalar ve şairin çeşitli sebeplerle şikayetleri yer almaktadır. Nurettin Albayrak, şathiyeleri içerik yönünden üç gruba ayırmaktadır (2010: 505):

1. Mutasavvıfların vecd ve istiğrak halindeyken söyledikleri, görünüşte dinî ve şer‘î inanışlara aykırı gibi görünen şathiyeler
2. Sınırsız bir aşkın korkusuz ve ölçüsüz duyarlılığı ile söylenmiş, cennet arzusunu ve cehennem korkusunu aşan, bu duygularla şartlanmış zahit tipini alaya alan ve bu tutumundan dolayı dinî inançlara saygısızlığı ifade ettiği sanılan şathiyeler
3. İnsanın aklına, eşyanın mantığına aykırı; saçma bir anlatımla insanı güldürmeye ve düşündürmeye yönelten, insanda anlamı araştırmaya ve anlamaya ilgi ve estetik uyandıran şathiyeler.

Şathiyelerin ikinci grubunda yer alan örneklerine Bektaşî ve Alevî şairlerde sıkça rastlanılmaktadır. Kaygusuz Abdal gibi şairlerin, şathiyelerinde sofu çevrelerin dinî inanışları alaya alınmaktadır. Bunun yanı sıra Yûnus Emre’nin şathiyeleri, üçüncü gruptaki mizahî ve ironik bir dille yazılan şiirlere dahil edilebilmektedir.

1.3. Klasik Türk Edebiyatı'nda Mizah

Türk Edebiyatı'nda mizahın tarihi, Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı belgesi Orhun Abideleri'ne (Ergin 1986; Tekin 1988) kadar dayanmaktadır²⁰. Bu anıtların ilki Vezir Tonyukuk, ikincisi Kül Tigin, üçüncüsü Bilge Kağan adına VIII. yüzyılda dikilen abidelerdir. Özellikle Bilge Kağan anıtında, devletin içine düştüğü zor durum için kendinden önceki kağanlara yönelik sosyal eleştiriler bulunmakta; Çin'in Göktürk Devleti üzerindeki uyguladığı siyasî oyunlar hicve yakın bir üslupla yer almaktadır. Ancak Hikmet Feridun Güven, Orhun Abideleri'nin bu özelliğine bakarak "Türk Edebiyatının çok eski dönemlerinde-şu veya bu isimle- bir hiciv türü vardır, demek yanlış olur" şeklinde bir tespitte bulunmaktadır (1997: 26).

XI. yüzyıl eserlerinden, Türk Edebiyatı'nda yazılmış ilk mesnevi olarak kabul edilen Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'inde (Arat 1988; Kaçalın, t.y.) ve Kaşgarlı Mahmûd'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazdığı Divânü Lugâti't-Türk (Atalay 1985-1986; Tekin 2005) isimli sözlüğünde mizahî üsluptan yararlanılmıştır.

1.3.1. Kuruluş Dönemi Klasik Türk Edebiyatı

Kuruluş Dönemi, XIII. yüzyıl sonlarından XIV. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Klasik Türk Edebiyatı bu dönemde şekillenmeye başlamış; özellikle mesneviler ve mensur eserler aracılığıyla bilgi vermek amaçlanmıştır. Anadolu beylerinin teşvikiyle dinî ve ahlakî konularda tercüme yapılmış; telif eserlerde "şuurlu bir Türkçe" (Yavuz, 1983) kullanılmıştır. Bilinçli bir şekilde Türkçe eser vermek isteyen şairler, Anadolu'da milli bir edebiyat döneminin açılmasını sağlamışlardır (Şentürk ve Kartal, 2013: 147).

Anadolu'daki en eski yazılı mizah ürünleri XIII. yüzyılda, Yûnus Emre ve Mevlânâ'ya aittir. Yûnus Emre'nin iğneleyici bir üslupla yazılan "Çıktım erik dalına onda yedim üzümü" diye başlayan şahiyyesi (Tatçı, 1991: 267), *Risâletü'n-nushiyye* (Tatçı, 1990; Günay ve Horata, 1994) isimli mesnevisi mizah tarihinin önemli ürünlerindedir. Mevlânâ'nın Farsça yazılan *Fihî Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve özellikle *Mesnevî* gibi eserleri Türk Edebiyatı'nı derinden etkilemiş; pek çok şaire ilham kaynağı olmuştur. Mevlânâ'nın beyitlerinde yer verdiği hikâyeler, ilerleyen dönemlerde başka

²⁰ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Kortantamer, 2007: 3-51; Demirel, 2007).

mesnevilerde de anlatılmış; Bektaşî²¹ ve Nasreddin Hoca²² fıkraları ile iç içe geçmiştir. Bu dönemde yetişen şairlerin divanlarında dinî ve ahlakî unsurların yanı sıra mizahî şiirlerin önemli bir yer tuttukları görülmektedir. Örneğin, Kadı Burhaneddin'in (Ergin, 1980) ve Nesîmî'nin divanlarında (Ayan, 1990) bu türden pek çok gazel bulunmaktadır.

Kuruluş Dönemi'nde örneklerine sıkça rastlanan tasavvufî, didaktik, eğitici-öğretici mesneviler ve mensur eserlerde, mizahî ifadeleri bulmak mümkündür. Mevlânâ'da yer alan konular, bu dönem mesnevilerine çokça etki etmiştir. Örneğin, Gülşehrî'nin *Mantku't-tayr*'ında (Cunbur, 1952; Yavuz, t.y.) yer alan "nahivci ile gemici" hikâyesi; Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'sindeki (Yavuz, 2000) "ateş yakmak için çakmak taşına yalvaran bedevi", "üzüm yemek için kavga eden Türk, Arap, Fars ve Ermeni arkadaşlar" hikâyeleri Mevlânâ etkisini taşımaktadır. Modern Türk Edebiyatı'nda sıkça kullanılan "kocakarı tasviri"nin (Kortantamer, 2007: 9) ilk örneği XIV. yüzyıl şairlerinden Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde (Yoldaş, 1998) çıkmaktadır. *Gül ü Hüsrev*'de insan yiyen zencilerin reisinin kızının tasviri de mizah unsurlarını barındırmaktadır. Kirdeci Ali'nin *Delletü'l-muhtel*'inde (Çelebioğlu, 1999: 78-79) hilekâr bir kadın ve onun birbirlerinden habersiz kocaları, Hoca Mes'ûd'un *Süheyl ü Nev-bahâr*'ında (Dilçin, 1991; Tezcan, 1994) Fağfur'un Süheyl için hazırlattığı ziyafet, dönemin mesnevilerinde yer alan mizahî ögelere örnek verilebilmektedir. Anadolu Beylikleri'nden beylerin himaye ve teşvikiyle, çeviri faaliyetleri bu dönemde yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısında Kul Mesud, Aydınoglu Umur Bey için *Kelile ve Dimne*'yi (Toska, 1989) tercüme etmiştir. Hint kaynaklı bu eserde yer alan hikâyelerin bir kısmı mizahî bir üslupla yazılmış olup Türk Edebiyatı'nı etkilemiştir. Örneğin; Gülşehrî'nin *Mantku't-tayr*'ında yer alan "arslan ve tavşan" ve "Dâstân-ı Rüstem ve Kürd" hikâyeleri *Kelile ve Dimne* kaynaklıdır. Sadrüddin Şeyhoğlu tarafından Farsça'dan yapılan *Marzubân-nâme Tercümesi* (Korkmaz, 1973), hayvanlar üzerinden anlatılan mizahî hikâyeleri içermektedir.

1.3.2. Klasik Türk Edebiyatının I. Dönemi

XV. yüzyılın ilk yarısından XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönem, Klasik Türk Edebiyatı'nda "I. Dönem" olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde edebiyat, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasî gelişmelere eş zamanlı bir biçimde ilerleme göstermiş; "altın çağ" denilebilecek bir dereceye gelmiştir. Şairlerin kullandıkları dil sanatlı, ağır bir hal alırken Arapça ve

²¹ Bektaşî fıkralarının tarihini Kuruluş Dönemi Klasik Türk Edebiyatı'na dayandırılmaktadır. XIV. yüzyılda ortaya çıktığı tahmin edilen bu fıkralarda Bektaşî, medreseden uzaklaşmış, zeki, nükteli, ağzı bozuk, hoşgörülü, içkiyi seven bir kimsedir. Tunca Kortantamer'e göre Klasik Türk şiirinin önemli tiplerinden Rind, Kalender ve Melâmetî, Bektaşî tipinin oluşumunu büyük ölçüde etkilemiştir (2007:10-11). Bektaşî fıkraları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Yıldırım, 1999).

Ayrıca, Mesnevî'de yer alan Horasan Amidi'nin köleleri ile karşılaşan yoksul bir adamın hikâyesi, ilerleyen dönemlerde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın kulları ve bir Bektaşî dervişine dönüştürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Gölpınarlı, 1981-1983-1984; Yıldırım, 1999: 85).

²² Cûhî ve babasının, kendi babasının cenazesi önünde giden küçük bir çocukla yaşadıkları hikâye, ilerleyen dönemlerde bir Nasreddin Hoca fıkrasına dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Gölpınarlı, 1981-1983-1984: 432-433; Boratav, 1996; Sakaoglu ve Alptekin, 2009; Başgöz, 1999; Gölpınarlı, 1996).

Farsça kelimeler sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Klasik Türk şiirinin olgunlaştığı bu dönemde Fars Edebiyatı'nın etkileri azalarak orijinal benzetmeler, mazmunlar, hayaller oluşturulmuştur. Bu dönemde tercüme edilmiş mensur eserlerin ve mesnevilerin sayısı azalmıştır. Şairler Doğu edebiyatlarının işlediği ortak konular olan *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ ve Mecnûn*, *Cemşîd u Hurşîd* vb. hikâyelerden “telif” sayılabilecek mesneviler kaleme almışlardır.

I. Dönem'in şairlerinden, Ahmed-i Dâ'î (Ertaylan, 1952; Özmen, 1984), Şeyhî (Tarlan, 2004; Timurtaş 1986; İsen ve Kurnaz, 1990; Biltekin, 2003) ve Ahmed Paşa (Tarlan, 1966; Alpaslan, 1987); Fuzûlî (Gölpınarlı, 1961; Tarlan, 2011; Akyüz vd., 1958), Cinânî (Okuyucu, 1996) Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1990), Kemal Paşazâde (Saraç 1999), Hayretî (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1981), Hayâlî (Kurnaz 1987; Tarlan 1992a), Emrî (Saraç, 2002) ve Amrî'nin (Çavuşoğlu, 1979) divanlarında yer alan gazel ve kasidelerde mizahî beyitlere rastlanılmaktadır. Divanlarda yer alan kaside, gazel ve kıt'alarda mevsim tasvirleri, Ramazan ve bayram tasvirleri, nükteli beyitlerle verilmekte; şairlerin çeşitli konulardaki istekleri güldürücü beyitlerle ifade edilmektedir. Ayrıca şairlerin bir başka şaire ya da zahit, sofı, vaiz, rakip gibi kişilere yönelik iğneleyici, alaylı, hatta bir kısmı küfürlü beyitleri bulunmaktadır.

Necâtî Bey'in divanında (Tarlan, 1992b) yer alan mizahî şiirleri, başlı başına bir divançe oluşturacak kadar fazladır. Örneğin, ölen bir katır için yazdığı mersiyesi (İsen, 1993: 146-148), arpa kıtlığının yaşandığı dönemde vezirden arpa istemek için yazdığı “Arpa Kasidesi” (Tarlan, 1992b: 109-111), padişaha yabancı ülkelerden gelen peynirden istemesi (Tarlan, 1992b: 139) ve mevsim tasvirleri şairin divanındaki mizah unsurlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Taşlıcalı Yahya Bey'in divanında (Çavuşoğlu, 1977b) Kalender dedeleri anlatan “dede” redifli gazeller; Arifî, Kandî, Siyâhî ve Sırrî'ye yazdığı alaycı üsluplu kıt'alar (Çavuşoğlu, 1977: 597-598, 600-603) ve Rüstem Paşa için mersiyelere benzeterek yazdığı terki-i bendi bulunmaktadır. Meâlî'nin divanında kedisi için yazdığı, mersiye geleneğiyle alay ettiği bir mersiyesi (İsen, 1993: 148-152) vardır. Fuzûlî'nin namaz kılmamayı öğütleyen, şathiye sayılabilecek bir şiiri (Kortantamer, 2007: 25), Amrî'nin Hristiyanlık üzerine esprilerle bezeli bir gazeli (Çavuşoğlu, 1979a: 160) mevcuttur. Cinânî'nin (Okuyucu, 1996: 149, 150-154) halk destanı üslubuyla yazılmış, memlekette olan biteni soran manzumesi, Karesi'den şikayetçi olduğu kıt'ası, Nev'î'nin müderrislerin kahve düşkünlüğünü işlediği kıt'ası (Tulum ve Tanyeri, 1977: 589) ve Kemal Paşazade'nin şeytanla alay ettiği, yaşadığı zamanı eleştirdiği kıt'ası mizahtan yararlanan şiirlerdir. Ayrıca Bâkî ve Emrî'nin divanlarında, birbirlerinin şairliklerini hicvettiği beyitler (Saraç, 2002: 19-20; Küçük, 1994: 444-445) yer almaktadır.

I. Dönem mesnevilerinde mizahın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ayrıca Şeyhî'nin *Har-nâme*'si (Timurtaş, 1981; Özdemir, 2011) ve Kaygusuz Abdâl'ın *Minber-nâme*'si (Güzel, 1984) gibi mizahî unsurların eserin tamamına yayıldığı mesneviler de bulunmaktadır. Dönemin dinî-tasavvufî, ahlakî mesnevilerinde mizahî hikâyeler bulmak mümkündür. Örneğin; Muînüddin bin Mustafa'nın

Mesnevî-i Murâdiyye'si (Yavuz, t.y.b), *Mesnevî*'nin Türkçe'de bilinen ilk tercümesi ve şerhi olup Mevlânâ'nın mizahî hikâyelerinin bir kısmının tercümesini içermektedir. İznikli Derviş Ahmed Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envâr*'ında (Köksal, 2003) yer alan attarlar çarşısındaki deмбаğ hikâyesinin kaynağı *Mesnevî*'dir. Tebrizli Ahmedî'nin *Esrar-nâme*'sinde (Ayan, 1996), Azerî'nin *Nakş-ı Hayâl*'ında (Mermer, 1993; Baykaldı, 1994), Cinânî'nin *Bedâyiü'l-âsâr* (Kavruk, 1988: 161, 163, 244) ve *Cilâü'l-kulûb*'unda (Özkan, 1990) okuyucuya verilmek istenen ders güldürücü hikâyelerle aktarılmaktadır. Şemsî'nin *Deh-murg*'unda (Kaya, 1997; Karadüz, 2000) on farklı türdeki on kuş sırasıyla birbirlerini güldürücü beyitlerle eleştirmektedir. Kemal Paşa-zâde (Demirel, 2004) ve Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979b) tarafından kaleme alınan *Yûsuf u Zelihâ* hikâyelerinde kadınlardaki çeşitli özellikleri ve şarabın zararlarını hicveden beyitler bulunmaktadır.

Taşlıcalı Yahya Bey'in hamsesinde (Sağlam, 2016) konularını, çeşitli meslek gruplarından, günlük hayattan, kıskançlık, hilekârlık gibi kötü huylardan, cehalet, rüşvet, eğitimsizlik gibi toplumsal sorunlardan alan hikâyeler vardır. Bu hikâyelerin bazıları, kaynağını Nasreddin Hoca fıkralarından, *Kabus-nâme*'den, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden ve *Marzuban-nâme*'den almaktadır.

Fuzûlî'nin mesnevileri zengin bir mizah malzemesini barındırmaktadır. *Leylâ ile Mecnûn*'da (Ayan, 1981), Leyla ve Kays'ın okul yıllarında aralarındaki muhabbetin öğrenilmesinin ardından Leyla'nın durumu inkâr edişi, İbn-i Selâm'ı, bir periyle evli olduğunu söyleyerek kandırması; *Beng ü Bâde*'de (Kürkçüoğlu, 1956; Kaymaz, 2016) içki ile ilgili mazmun ve kavramlardaki nükteli üslup, Fuzûlî'nin mesnevilerindeki mizahî yönü örneklemektedir.

Sergüzeşt-nâme türündeki mesnevilerinde alaycı bir mizah hakimdir. Cemâlî'nin 1478 Arnavutluk Seferi'ni konu edinen *Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zarûret ü Mülâzemet*'inde (Erimer, 1974) Arnavutluk böyle bir üslupla anlatılmaktadır. Za'ifi'nin *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'ifi*'sinde (Anhegger, 1950) ironik bir dille, şairin yaşadığı geçim sıkıntısı, dönemin ulemasının olumsuz durumları konu edilmektedir.

Dönemin mesnevilerinin mizahî unsurları arasında “kocakarı” tasvirleri, yaz ve kış mevsimlerine dair düşünceler, savaşılan ülkelerin askerlerinin hallerini saymak mümkündür. Hassan'ın *Mihr ü Müşterî*'sinde (Özdoğan, 1982), Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde (Timurtaş, 1963), Halîlî'nin *Firkat-nâme*'sinde (Tavukçu, 1993) ve Tâci-zâde Câfer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde (Sungur, 2006) “kocakarı” tiplerine yer verilmiştir. Edirneli Şâhidî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda (Erbay, 2012) ve Bekâyî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde (Öztekin, 2000a) mizahî mevsim tasvirleri yer almaktadır. Prizrenli Sûzî Çelebi'nin *Mihailoğlu Ali Bey Gazâvat-nâmesi* (Levend, 2000), Firdevsî-i Rûmî'nin *Kutb-nâme*'sinde (Olgun ve Parmaksızoğlu, 2011), Mahremî'nin *Şeh-nâme*'sinde ve *Battal-nâme* türündeki eserlerde “düşman ve askerleri” mizahî çizgilerle beyitlere taşınmaktadır (Köksal, 1984). Güvâhî'nin çevresinden duyduğu ya da kendi başından geçen hikâyeleri latifeler, fıkralar ve atasözleriyle anlattığı *Pend-nâme*'sini (Hengirmen, 1990); Lâmi'î'nin iki yüzlü sufi

dervişlerden alaycı bir üslupla bahsettiği (*Veyse vü Râmîn*) *Vîs ü Râmîn*'ini (Öztürk, 2009) de I. Klasik Dönem'in mizahî beyitler barındıran mesnevileri arasında saymak mümkündür.

Klasik Türk Edebiyatı'nda türünün ilk örneği sayılacak letâif-nâme, mizahî takvim, mizahî mektup gibi kimi eserler bu dönemde verilmiştir. XV. yüzyılda ilk kez latifeler mecmuası yazılmaya başlanmış; bu türün Türk Edebiyatı'ndaki ilk örneğini Sirac b. Abdullah (Kavruk, 1988: 25) kaleme almıştır. XVI. yüzyılda ise Zâtî, Lâmi'î, Mahremî, Azmî, Fakirî ve Lâyhî Mustafa Efendi'nin letaif-nâme türünde örnekler bulunmaktadır. *Latîfehâ-yı Mevlânâ Zâtî* (Çavuşoğlu, 1970) adındaki risalesinde Zâtî, kendi döneminin edebî ve tarihî simaları arasında geçen eğlendirici diyalogları, hatıratı işlemektedir. Lâmi'î ise letâif-nâmesinde mizah üzerine sürdürülen tartışmalara yer vererek mizahın İslam kültüründeki varlığını ve meşruiyetini kanıtlamayı amaçlamaktadır (Çalışkan, 1978). Mahremî'nin, büyük bir bölümü Farsça olan *Mecmaü'l-letâif*'inde (Aynur, 1993) İran kültüründen 89 adet latifeye yer verilmiştir. Fakirî'nin letâif-nâmesinde (Ambros, 1990) Kemal Paşa-zâde, Sadi Çelebi, Ahmed Paşa, Mahmud Paşa, Necâtî Bey, Hayâlî gibi isimler, hayvanlar ve muhtelif konularla ilgili latifeleri bulmak mümkündür. Lâyhî Mustafa Efendi'nin konusunu edebiyat ve tarihten alan latife, fıkra ve hikâyeleri topladığı *Muhâdarât* (Kavruk, 1988: 262) isimli eseri vardır. Bu dönemde ayrıca, Sultan III. Murad'a ithaf edilen ancak yazarının kimliği bilinmeyen, hile yapmak, fazla açığözlü olmak gibi konuları işleyen *Menâkıb-ı Hamsîn* (Kavruk, 1988: 246) isimli bir latife kitabı da mevcuttur.

“Mizahî takvim” (Çavuşoğlu, 1977: 145) denilen bir edebî türün bu dönemde ilk örneğinin verildiği görülmektedir. Âşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-şu'arâ*'sında aktardığına göre Vahyî'nin esprili bir dile sahip takvimi bulunmaktadır. Ayrıca Âşık Çelebi, Vahyî'den ilhamla, XVI. yüzyıl başlarında yetişen Nasûhî'nin benzer üslupla bir takvim yazdığını belirtmektedir. “Mizahî mektup” türü de bilindiği kadarıyla ilk kez XVI. yüzyılda edebiyatımıza girmiştir. Fuzûlî, Nişancı Mustafa Çelebi'ye yazdığı *Şikâyet-nâme* isimli mektubunda (Karahan, 1948) bürokrasiye eleştiride bulunmaktadır. Sâni ve Sâi'nin birbirlerine yazdıkları mektuplar (Levend, 1980: 152) ve Nev'î'nin Koca Sinan Paşa'ya yazdığı mektup (Kortantamer, 1991: 224-228) da bu türe örnek verilebilmektedir.

Klasik Türk Edebiyatı'nın I. Dönemi'nde tercüme faaliyetleri, önceki dönemlerdeki gibi bir yoğunlukta devam etmemekle birlikte *Kabus-nâme*, *Binbir Gece Hikâyeleri* gibi önemli eserler Türkçe'ye kazandırılmıştır. Mercimek Ahmet'in mensur (Gökyay, 1974), Bedr-i Dilşad'ın (Ceyhan, 1997) manzum bir şekilde tercüme ettikleri *Kabus-nâme*'de mizahî hikâyeler ve anekdotlara yer verilmektedir. Abdi Musa tarafından yapılan *Binbir Gece Hikâyeleri*'nin (Kavruk, 1988: 98) tercümesinde de mizahî hikâyeler bulunmaktadır.

Dönemin mensur eserlerinde mizahî üslupla yazılmış hayvan hikâyelerinin örnekleri bulunmaktadır. Molla Lutfi'ye ait *Har-nâme* (Gökyay, 1986), Mahremî'nin bir devenin başından geçenleri anlattığı *Şütur-nâme*'si (Aynur, 1997), Fütûhî'nin *Pire Manzûmesi* (Sevgi ve Özcan, 1996:

410-411), Husam Şahrâviyyü'l-Gülûgî'nin eşek fikralarını içeren *Har-nâme*'si (Levend, 1980: 156), Ali Vâsî'nin *Hümâyun-nâme* (Kavruk, 1988: 46) adıyla yaptığı *Kelîle ve Dimne* çevirisi dönemin hayvanları konu edinen mizahî eserlerindedir.

Osmanlı toplumunun XVI. yüzyıldaki günlük yaşamından kesitlere yer veren kimi eserlerde de mizahın etkisi görülmektedir. Latifî İstanbul'un tarihçesini, güzelliklerini anlatan *Evsâf-ı İstanbul* (Pekin, 1977) adlı eserinde; şehrin, o dönemdeki yaşamını mizahî bir dille eleştirmektedir. Gelibolulu Âlî'nin, 1582 yılında Sultan III. Murâd'ın şehzadesi Mehmed (Sultan III. Mehmed) için yaptırdığı sünnet düğünü şenliğini konu edinen *Camiü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*'da (Arslan, 2000) geçit töreninde bulunan tulumcular, aynacılar vb. toplulukların tasvirinde mizaha başvurmuştur. "Deli Birader" lakaplı Gazalî'nin, *Dâfîü'l-gumûm ve Râfîü'l-humûm*'u (Bardakçı, 1992: 30-36; Bingölçe, 2007a; Kuru, 2000) açık saçık hikâyeleri ile tanınan, cinselliği mizahî bir üslupla aktaran mensur bir eserdir. Ayrıca Zâtî, çeşitli meslek gruplarını, mesleklere ait terimleri ve deyimleri risalesine mizahî bir üslupla konu edinmiş; Fakirî *Risâle-i Ta'rifât*'ında (Ambros, 1998) şehir-engiz üslubunu kullanarak devlet görevlileri, tüccarlar ve sanatkarlar hakkında tanıtım mahiyetinde bilgiler vermiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nın bu dönemdeki mizah tarihini sonlandırırken şairlerin hiciv ve hezlerini topladıkları müstakil kitapları da anmak gerekir. Üsküplü İshak Çelebi, Nihâlî Cafer Çelebi ve Lâmi'î'nin hiciviyat ve hezliyatları (Levend, 1980: 153-154) bu türden eserlere örnek verilebilmektedir.

1.3.3. Klasik Türk Edebiyatının II. Dönemi

Klasik Türk Edebiyatı'nın XVII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönem II. Dönem olarak incelenmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, ekonomik ve askerî alanlarda bir duraklama devrine girdiği kabul edilmektedir. Bu dönemde Osmanlı toplumunda çeşitli alanlarda bozulmalar başlamış; bu durum edebiyatta etkisini göstermiştir. Divanlarda ve mesnevilerde yöneticiler, müderrisler, kadılar, din adamları rüşvet, menfaat düşkünlüğü vb. olumsuz özellikleriyle anılmış; toplumsal sorunlar bu dönem edebiyatının başlıca teması olmuştur. Bu sebepler Klasik Türk Edebiyatı şairlerini hicve yöneltmiştir. XVIII. yüzyıla birlikte edebiyatta yerli konuların ağırlığı göze çarpmaktadır. Yetişen şair sayısının hızlı bir şekilde artmasıyla mizahtaki ince ve zarif söyleyişler, yerini amiyane bir dile bırakmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde Klasik Türk şiirinin mizahî üslubunun, halk zevkiyle büyük ölçüde örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Klasik Türk Edebiyatı'nda hiciv, Nefî (Akkuş, 1993) ile ayrı bir önem kazanmıştır. Şeyhülislâm Mehmed Efendi'ye sunduğu kasidesinde kendisinin hiciv yönü ile övünmüş, IV. Murâd'a sunduğu bir kasidesinde ise "Kendini beğenen hasetleri dil kılıcıyla susturmayı tek çare

olarak görmüştür” (Güven, 1997: 278). Nâbî'nin divanında (Bilkan, 1997) sahtekâr şeyhler, İranlı şairlerden mana çalan şairler vb. konular hakkında iğneleyici kıt'aları; Azliyye Kasidesi gibi dönemine ironi ile yaklaşan kasideleri, yine döneminde eğitim, ahlak vb. alanlardaki bozulmalardan şikâyet ettiği gazelleri vardır. Heccav kimliği ile de tanınan Haşmet'in divanında (Arslan ve Aksoyak, 1994; Aslan, 1995) döneminin bozulmalarına yönelik eleştirisel şiirleri ve mevki makam elde etmek için bürokraside dönen hileleri anlattığı, Bağdatlı Rûhî'ye nazire olarak yazdığı bir terkîb-i bendi mevcuttur. Osman-zâde Tâib'in divanında (Yatman, 1989) hiciv ve hezelleri, dönemini ve yaşadığı toplumu eleştiren mizahî dille yazılmış şiirleri bulunmaktadır. Cevrî Divânı'nın (Ayan, 1981) terkîb-i bend ve tercî-i bendleri, sahte şeyhlere, zahitlere yönelik satirik bir dil kullanılarak yazılmış şiirlere örnek gösterilmektedir. Sâbit'in (Karacan, 1991a) ve Sünbül-zâde Vehbî'nin (Beyzadeoğlu, 1985) yetiştikleri dönemlere ilişkin çeşitli konulardan ettikleri şikâyetlerle dolu şiirleri divanlarında yer almaktadır.

Dönemin şairlerinin şiirlerinde toplumsal içerikli konuların yanı sıra gülünç beyitler, ince nükteler de mevcuttur. Hevâyî'nin divanında (Çakır, 1998) şairin Nâbî ile ilgili nükteleri, esprileri vardır. Nâbî'nin divanında da şaire cevap niteliğinde yazdığı kıt'alar bulunmaktadır. Sâbit'in divanında cinsellik alaycı bir üslupla dile getirilmektedir. Nedîm'in nüktedan kişiliğinin etkisi divanında (Gölpınarlı, 1972; Macit, 1997; Yaraşır, 1996) görülmekte; kaside, gazel, kıt'a ve rubâîlerinde espriler yapmakta, mizahtan yararlanmaktadır. Şeyh Gâlib'in divanında (Gürer, 1994; Okçu, 1993; Kalkışım, 1994) Mevlevihânelerin tamirine ilişkin yazdığı kasidelerinde komik tasvirler, gazellerinde rindane söyleyişler; ayrıca bülbül ve kaz, seyyah hikâyeleri gibi eğlenceli unsurlar görülmektedir. Sünbül-zâde Vehbî'nin komik tasvirleri barındıran ıydiyye ve ramazaniyyeleri mevcuttur. Sürûrî'nin divanında (Batur, 2002), şairin günlük hayatından ve çevresinden çeşitli olaylar başta olmak üzere pek çok durum ve olaya ilişkin komik, eğlenceli kıt'aları yer almaktadır. Enderunlu Vâsîf'in divanında (Gürel, 1999, 2007) mahalle yaşantısından sahneler sergilenmiş; konuşma dilinin argo özellikleri örneklendirilmektedir. “Türk Gâlib” ismiyle de tanınan Abdülhalim Gâlib Paşa'nın Kastamonu yöresinin ağız özellikleri ile yazdığı, *Mutayyyebât-ı Türkiyye* (Bingölçe, 2007b) başlığı altında mizahî şiirleri sıralanmaktadır. Ayrıca, Fehîm-i Kadîm (Ergun, 1934; Üzgör, 1991), Nâilî-i Kadîm (İpekten, 1990; Yeşiloğlu, 1996), Kaf-zâde Fâ'izî (Okatan, 1995), Azmi-zâde Halefî (Kaya, 1996; Alıcı, 1992; Akşit, 1992), Şeyhülislâm Yahyâ (Ertem, 1995; Kavruk, 2001), Niyazî-i Mısrî (Kavruk, 2011; Erdoğan, 1998), Bursalı İsmail Belîğ (Abdülkadiroğlu 1985), Şeyhülislâm İshak Efendi (Doğan, 1997), Esad Efendi (Doğan, 1995) ve Esrâr Dede (Horata, 1998; Kasır, 1996) divanları zengin bir mizahî şiir malzemesine sahiptir.

II. Dönem mesnevilerinde, önceki dönemlerde sıkça işlenen aşk hikâyeleri, dinî ve ahlakî konulara ilave olarak kaynağını yerli hikâyelerden alan mizahî konular işlenmektedir. Sâbit'in *Dere-nâme (Ya da) Hâce Fesâd ve Söz Ebesi* (Karacan, 1990d), *Amrû'l-leys* (Karacan, 1990b), *Berber-nâme* (Karacan, 1990c) isimli mesnevilerinde hikâyeler, erotik unsurları taşımaktadır. Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr* (Kuzubaş, 2003), *Sohbetü'l-ebkâr* (Yelten, 2017) ve *Sâkî-nâme* (Arslan,

2012) isimli mesnevilerinde İstanbul'da geçen çeşitli aşk maceraları, kahve ve tütün tiryakileri gibi yerli konular, gülünç ve kimi zaman da erotik beyitlerle anlatılmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde (Sürelli, 2007; Yalın, 2007) kadın-erkek ilişkileri, erotik beyitlere de yer vererek alaycı bir üslupla işlenmektedir. Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ında (Kuru, 2005) şairin özel yaşamı konu edilmekte; Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde (Öztürk, 2002) Rus, Arap, Hırvat, Özbek, İstanbullu vb. dünyanın çeşitli bölgelerinin kadınlarının güzellikleri, karakter özellikleri, kıskançlık vb. huyları ile ele alınmaktadır.

Dönemin divanlarında olduğu gibi mesnevilerinde de toplumsal bozukluklar önemli bir yer tutmaktadır. Nâbî'nin oğlu için yazdığı nasihat-nâmesi *Hayriyye-i Nâbî*'de (Kaplan, 1995) toplumun çeşitli meslek gruplarında, yönetim kademelerinde görülen bozukluklar ironik bir dille kaleme alınmıştır. Güftî'nin *Gam-nâme*'sinde (Acar, 2005; Bayram, 2006) Osmanlı toplumunda görülen aksaklıklar, liyakate önem verilmemesi vb. konulardan şikâyet edilmektedir. Şairin divanı içinde yer alan *Zelle-nâme* (Yılmaz, 1983) isminde hiciv türünde kısa bir mesnevisi bulunmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin oğlu için nasihatlerini kaleme aldığı, *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde (Beyzadeoğlu, 1994) alaycı bir üslupla meslek grupları, toplumsal sorunları, mevki sahibi olmak için yapılan hileleri vb. işlenmektedir. Subhi-zâde Feyzî'nin *Mir'ât-ı Sûret-nümâ*'sında (Alkan İspirli, 1997; Özpolat, 2015) kahvehane tiryakileri alaycı bir üslupla anlatılmaktadır. Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde (Demirayak Özsoy 1997; Baba 2009) şairin memuriyeti sebebiyle görev yaptığı kasaba ve şehirlerde gördüğü olumsuzluklar, bürokraside üst düzey yöneticilerin çeşitli halleri hicvedilmektedir.

Şairlerin başlarından geçen olayları, hayat hikâyelerinin bir bölümlerini anlattıkları sergüzeşt-nâmeler; dönemin mesnevileri arasında zengin bir mizah malzemesine sahip eserlerdendir. Kânî'nin sergüzeşt-nâme türündeki *Hasb-ı Hâl*'inde (Yazar, 2012:170-181) şairin yaşam öyküsünün bir bölümü alaycı bir dille aktarılmaktadır. Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Keşan'da sürgünde bulunduğu 1,5 yıllık süreyi konu edinen *Mihnet-keşân*'ında (Ceylan ve Yılmaz, 2007; Özyıldırım, 2002, 2007, t.y.; Korkmaz, 1988), XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu ve bürokrasisi alaycı bir dille işlenmektedir. Mir Ali Rıza İstolçevî'nin *Sergüzeşt-i İstolçevî*'sinde (Gökalp, 2004) şairin yaşadığı sağlık sorunları sebebiyle hastanede yattığı ve sonunda iyileştiği dönem anlatılmaktadır. Eserde şairin yaşadığı geçim sıkıntıları mizahî bir üslupla yer almaktadır.

II. Dönem mesnevilerinde kullanılan ironik, alaycı üslupların yanı sıra kimi şairlerin de tercihi nükteli, esprili bir dilden yana olmuştur. Nâbî'nin klasik bir aşk hikâyesinden oluşan *Hayrâbâd*'ında (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015) kimi tasvirler mizahî bir üslupla yapılmaktadır. Sâbit'in *Edhem ü Hüma*'sında (Karacan, 1990a) mevsimlerin mizahi tasvirleri vardır. Sâkî-nâme türündeki mesneviler arasından Aynî'nin eserinde (Arslan, 2003) bira, esrar ve rakı tiryakileri esprili bir üslupla konu edilmektedir. Yenişehirli Avnî'nin ta'rifât türündeki *Mir'ât-ı Cünûn*'unda (Çavuşoğlu, 1965; Turan, 2008; Erkal, 2009; Erkal, 2014) ise 29 adet normal dışı davranış gösteren kişi, mizahî bir

üslupla anlatılmaktadır. Ayrıca Zarîfî'nin *Pend-nâme*'sinde (Arslan, 1994) ve Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında (Kocatürk, 1944; Gölpınarlı, 1968; Okay ve Ayan 1975; Doğan, 2002; Holbrook, 1998) da nükteli, gülünç beyitler bulunmaktadır.

XVII. yüzyıl şairlerinden Güftî'nin tezkiresi *Teşrifâtü's-Şu'arâ*'yı (Yılmaz, 2001) hem bu dönem mesnevilerinde hem de Klasik Türk Edebiyatı geleneği içerisinde farklı bir yerde ele almak gerekmektedir. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış bu tezkire ilk ve tek olma özelliğini taşımaktadır. Güftî, kendisi de dahil olmak üzere tezkiresinde ele aldığı şairleri fiziksel kusurlarıyla, karakter özellikleriyle bazen alaycı bazen de şakacı bir dille işlemiştir.

Hezliyat ve letâif-nâme türünün bu dönemde çeşitli örnekleri görülmektedir. Nef'î, başta babası olmak üzere, devlet kademesinden sadrazam, vezir gibi görevlileri ve çağdaşı şairleri içeren hicivlerini *Sihâm-ı Kazâ* (Akkuş, 1998) isimli eserinde toplamıştır. Nev'î-zâde Atâyî (Çorapçıoğlu, 1986: 25-52) ve Niksârî-zâde Mehmed, Küfrî-i Bahâî (Ekinci, 2014), Kânî'nin *Letâif ve Hezliyat*'ı (Batislam, 1997), Osman-zâde Tâib'in *Hicv ve Hezliyat*'ı, Sürûrî'nin *Hezliyat*'ı, Kâmî'nin *Şerh-i Hecviyyât-ı Mü'min Şâh*'ı, Çelebi-zâde Âsım'ın "Hitay Seyahat-nâmesi" olarak da tanınan *Acâibü'l-letâif*'i bu türden eserlere (Levend, 1980: 155, 157) örnek verilebilir. Nâlî Mehmed Efendi'nin *Tuhfetü'l-emsâl*'inde güldürücü nitelikteki anekdotları bulmak mümkündür (Selçuk, 1999). Edirneli Abdurrahman Hibri'nin *Hadâyiku'l-cinân*'ında (İlgürel, 1998: 426-428) dinî ve tarihî konularda yazılmış latifeleri bir araya getirilmiştir. Fasih Ahmed Dede'nin *Mecmû'â*'sında fıkralar, Gelibolulu Bahrî Mehmed Paşa'nın *Letâif-i Bahrî*'sinde yerli konulardaki mizahî hikâyeleri toplanmıştır (Kavruk, 1988: 247). Ayrıca bu dönemde, Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede (Levend, 1980: 156) ve Feyzullah Efendi b. Mehmed'in (Kavruk, 1988: 256) letâif-nâmeleri mevcuttur.

Mizahî üslupla kaleme alınan hikâyeleri, yüzyılın mensur eserlerinde de bulmak mümkündür. Süheylî'nin *Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-nevâdir* (Yağcı, 2001) adlı kitabında oburluk, cimrilik, cahillik gibi temaları işleyen güldürücü hikâyeler; Nergisi'nin *Nihalistân*'ında (Çaldak, 2004a) ise, konusunu günlük hayattan alan, mizahî üslupla yazılmış hikâyeler bulunmaktadır. Bu dönemde ayrıca yazarı bilinmeyen; *Hikâye-i Mekk-i Zenân*, *Hâzâ Hikâye-i Ebu Ali Sînâ* isimli hikâye kitaplarında (Kavruk, 1988: 204) da zengin bir mizah malzemesi mevcuttur.

Mizahî mektup yazmak, özellikle XVIII. yüzyılda şairler arasında çokça tercih edilmektedir. Kânî'nin (Eliaçık, 1992; Yazar, 2012) alaycı bir dille kaleme alınan, erotik sözler ve tasvirlerin, deyimler ve atasözlerinin kullanıldığı mektupları ün kazanmıştır. Dönemin diğer mektup sahipleri ise, Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'ya sunduğu mektupla Vahyî (Levend, 1980: 153), Nedîm'e yazdığı *Niger-nâme* ile İzzet Ali Paşa (Albayrak, 2001) ve Sâlim'dir (İnce, 1988).

Dönemin tercüme eserlerinde ve şerhlerinde mizahî hikâyelerden yararlanıldığı görülmektedir. Urfalı Nüzhet Ömer Efendi'nin *Marzuban-nâme* çevirisi (Korkmaz, 1973: 70), Şeyh Gâlib'in *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'si (Karabey vd., 1996) bu türden kullanımlara örnek verilebilir.

Klasik Türk Edebiyatı tarihi boyunca mizah, şairler için önemli bir üslup tercihi oluşturmuş; kimi dönemlerde yaşanan toplumsal sıkıntılar, mizah aracılığıyla beytlere aktarılmıştır. Şairler günlük hayatlarından, sosyal çevrelerinden duydukları hikâyeleri, anekdot ve fıkraları vb. beyitlerine yansıtılmışlardır. Divanlardaki gazel ve kasidelerle, mesnevilerle, letâif-nâme ve hezeliyatlarla mizah; Osmanlı toplumu için birleştirici bir özellik olmuş, halk estetiği ve zevki Klasik Türk Edebiyatı'nda etki göstermiştir.

1.4. Türk Halk Edebiyatı'nda Mizah

Türk Halk Edebiyatı'nın temelleri İslamiyet öncesi dönemlerde Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır²³. Türk Edebiyatı'nın bilinen ilk yazılı belgesi *Orhun Kitabeleri*'dir. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmûd'un *Divânü Lugâti't-Türk*'ünde ve Yûsuf Has Hâcib'in mesnevisi *Kutadgu Bilig*'de yer alan dörtlükler; kitabelerin yazımından önceki dönemlerde sözlü edebiyatın mevcudiyetine dair kanıt niteliği taşımaktadır. Kitabelerdeki dörtlüklerin bir kısmı hiciv mahiyetindedir.

XV. yüzyılda yazıya geçirilen *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin mukaddimesinde kadınlar, “dolduran top, solduran sop, evin dayağı ve nice söylersen bayağı” olarak dörde ayrılmaktadır. “Evin dayağı” olarak sınıflandırılan kadınlar hariç diğer kadın tipleri gülünçleştirilerek anlatılmıştır. “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde Delü Karçar karakteri, Dede Korkut'tan talep ettiği olmayacak istekleriyle komik bir şekilde işlenmiştir. “Düha Kocaoğlu Deli Dumrul Hikâyesi”nde Deli Dumrul'un bir köprü yaptırıp bu köprü'nün üzerinden hem geçenlerden hem geçmeyenlerden para alması ironik bir uygulamadır. Deli Dumrul, bu hikâyenin mizahî unsurunu başlı başına karşılamaktadır.

Anonim Halk Edebiyatı'nda mâni, türkü, tekerleme, fıkra, masal, atasözü vb. türlerde; geleneksel halk tiyatrosundan ortaoyunu ve Karagöz'de hicvin ya da güldürücü unsurların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu ürünlerin konusunu kişisel problemler ve duygular (mutluluk, hüzn, öfke, hayal kırıklığı, aile vb.), toplumda ve devlet kurumlarında görülen aksaklıklar, bozulmalar, kişilerin yaşadıkları döneme ilişkin şikayetleri vb. oluşturmaktadır. Hiciv bu türlerde, kimi zaman küfür ve hakarete varan bir üslupla muhatabını bulmaktadır.

²³ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Alay, 2015:77-180; Albayrak, 2010; And, 1985).

Manilerin son dizelerinde verilecek duygu ve düşünceyi hazırlamak için zaman zaman mizaha başvurulmaktadır. Okan Alay, manilerdeki mizahi dizelerin varlık sebebini, kişilerin sevgiliye seslenirken kendileri için olumsuz olabilecek olay ve olguları değiştiremeyeceklerinin farkına varmalarına dayandırmaktadır (2015: 40).

Türkülerde acı, sevinç, mutluluk gibi duyguların yanı sıra mizahı da bulmak mümkündür. Mizahî türküler eleştiri amacının yanı sıra; eğlenmek, sıkıntılardan kurtulmak, hoşça vakit geçirmek vb. amaçlarla söylenmektedir. “Manda Yuva Yapmış Söğüt Dalına” (Özcan, 2002: 217-218), türküsü en çok bilinen mizahî türkülerden biridir.

Tekerlemelerde kelime oyunları ve mübalağa aracılığıyla mizahî konuların işlendiği görülmektedir. Kafiye, aliterasyon ve secilere sıkça yer verilen tekerlemelerde, pek çok duygu ve düşünce belirli söz kalıpları ve bunların tekrarlanmasıyla anlatılmaktadır.

Fıkralar hem sözlü hem yazılı kültürde Türk halk mizahının önemli ürünlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Klasik Türk Edebiyatı ile etkileşim içinde bulunan fıkralarda Mevlânâ'nın beyitlerinden izler görülmekte; Bektaşî ve Nasreddin Hoca anlatılarıyla iç içe geçmektedir. Bektaşî fıkralarının oluşumunda Klasik Türk Edebiyatı'nın tiplerinden rind, Kalender ve Melâmetî'nin etkileri göze çarpmaktadır. XVII. yüzyıldan sonra Bekrî Mustafa²⁴ ve İncili Çavuş²⁵ gibi, kimliği etrafında rivayetler oluşan isimler üzerine anlatılan fıkralar mevcuttur. Sultan IV. Murâd devrinde yaşadığı tahmin edilen Bekrî Mustafa; lakabını “genç yaşta anne ve babasını kaybedince arkadaşlarının etkisi ile Kumkapı, Yenikapı, Balıkpazarı meyhanelerinde gece gündüz içer hale geldiği için” (Kortantamer, 2007: 39) almıştır. Sultan IV. Murâd'ın içki yasağı uyguladığı yıllarda devlet büyükleri ile başı derde girmiş; hoş görülme, esprili kişiliği zamanla Bektaşî fıkraları ile iç içe geçmiştir. İncili Çavuş'un (Albayrak 2000), XVI. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelen, saray hizmetinde bulunan Mustafa isimli bir kişi olduğu kabul edilmektedir. Fıkralarda İncili Çavuş, halkın saray ve yöneticiler hakkındaki düşüncelerini dile getirmektedir. Sultan IV. Murâd'ın nedimi olan şair Tıflî ise, fıkralara ve halk hikâyelerine, şiiirlere konu olmuştur. Örneğin; Eski Zağralı Tarzî Mehmet Çelebi'nin şairin ağzından yazdığı *Vasiyyet-nâme* ve *Zille-nâme* (Levend, 1980: 154) adını taşıyan şiiirleri vardır. Evliya Çelebi'nin on ciltlik *Seyahat-nâme*'sinde (Gökyay, 1996; Kahraman ve Dağlı, 2003, 2005) de bu türden fıkralar bulmak mümkündür. XVIII. yüzyıldan sonra ise Koca Râgıb Paşa, Haşmet ve Fıtnat Hanım gibi şiiirlerin gerçek kişilikleri üzerine oluşturulan hikâyeler (Arslan ve Aksoyak, 1994: 37-44) fikra formunu almıştır.

²⁴ Bekrî Mustafa hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Kortantamer, 2007: 39; Yıldırım, 1999: 27-28; Kaygılı, 1944; Emeksiz, 2010).

²⁵ İncili Çavuş hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Albayrak, 2000: 277-278).

Toplumların önemli kültürel değerlerinden oluşan, yaşanan olay ve durumlarla ilgili çıkarımları ifade eden atasözlerinde anlatıma yoğunluk kazandırmak için mizahtan yararlanılmaktadır. “Deveye niçin boynun eğri demişler; nerem doğru ki, demiş.”, “Devletli yanını kaşısa yoksul para verecek sanır.” gibi atasözleri eleştirel bir mizah örneğidir.

Stith Thompson’ın masallardaki motifleri konularına göre alfabetik bir biçimde sıraladığı Motif Index of Folk Literature’ün onuncu maddesinde mizahî öğelere yer verilmektedir. Bu maddede rahatsızlığın mizahı, kabiliyetsizliğin mizahı, kahramanlar, mübalağa ve yalanın mizahı gibi başlıklar altında masalların mizahî unsurları incelenmektedir²⁶. Masalların tekerleme bölümleri, kelime oyunları ve şakalı söyleyişleriyle mizahî unsurlar barındırmaktadır (Özünü, 2000: 59):

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken...’ deyişinde bile bir gülmece öğesinin bulunduğu, ana-baba, büyüklük-küçüklük kavramını daha yeni öğrenmeye çalışan çocuklar, iri iri açılmış, şaşkın şaşkın bakan gözlerle bu sözleri dinlerken düşünülünce, yukarıda örneği verilen söylemin gülmececi mantıksal yapısı kendini belli eder.

Türk masallarının en önemli kahramanlarından Keloğlan, kurnazlığı, zekâsı, olaylara karşı bulduğu pratik çözümlerle ve hazır cevaplarla komik bir kişi olarak işlenmektedir. Bu özelliği ile Keloğlan masalları, komik ve eğlencelidir.

Geleneksel Halk Tiyatrosu’nda Karagöz ve ortaoyununun temel kişileri olan Karagöz ve Hacivat, Kavuklu ve Pişekâr; birbirlerinin zıttı olarak işlenmektedir. Karagöz, halkın içinden bir tiplene olup Hacivat ise eğitilmiş, şehirli bir görünümde yansıtılmaktadır. Hacivat, Karagöz’e çeşitli konularda eğitim vermek ister; ancak Karagöz bir türlü onun söylediklerini kavrayamaz, sürekli yanlış anlar. Karagöz ve Hacivat’ın arasındaki bu yanlış anlaşılmalara, söz oyunları, karşılıklı iğnelemeler ve Tiryaki, Tuzsuz Deli Bekir, Kürt, Yahudi, Laz gibi tiplene oyunun mizah unsurlarını oluşturmaktadır. Ortaoyununda Karagöz ve Hacivat’ın yerini Kavuklu ve Pişekâr almaktadır. Ortaoyununu Karagöz’den ayıran en önemli özellik ise ortaoyununun canlı oyuncular tarafından oynanmasıdır (And, 1985: 337). Geleneksel seyirlik oyunlar arasına dahil edilen meddah, tek kişinin söyleyip izleyiciyi güldürmesi üzerinden gerçekleşmektedir. Meddahın yaptığı taklitler, çıkardığı hayvan ya da doğa yansıması sesleri, hareketleri; gösterisinin mizahî unsurları arasında sayılmaktadır.

Anadolu sahasında XIII. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlayan tasavvuf, Tekke Edebiyatı ürünlerinde geniş bir yer bulmuştur. Özellikle Yûnus Emre, Nesîmî, Kaygusuz Abdal, Kazak Abdal, Pir Sultan Abdal, Bektaşî Azmi Baba ve Hacı Bayram Veli’nin şatihyelerde şakacı ve ironik bir üslup bulmak mümkündür. Alevî-Bektaşî geleneğini devam ettiren şairlerde, özellikle

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: (Şimşek, 2001: 156-158).

Kaygusuz Abdal'da, kaba sofular ve yobaz çevreler hicvedilmiştir. Şairler, bağlı oldukları Alevî-Bektaşî zümrelerinin batinî anlayışıyla, sofuları karşılaştırarak kendi görüşlerini haklı çıkartıp karşı tarafı sert bir dille yermişlerdir.

XVI. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren Aşık Edebiyatı'nda, Dertli, Âşık Katibî, Dadaloğlu, Seyranî, Ruhsatî, Sümmanî, Âşık Kerem, Bayburtlu Zihnî, Âşık Mahzunî Şerif, Âşık Efkârî, Âşık Ali İzzet Özkan gibi şairler taşlamalarında dinî, siyasî ve toplumsal konuları ele almışlardır. Âşık Edebiyatı geleneği içinde âşık karşılaşmalarında, atışmalarda, "sicilleme"²⁷ de denilen soru-cevaplarda hicvi bulmak mümkündür. Âşıklar hem birbirlerini sert bir dille eleştirmekte, kimi zaman da hicvetmekte; hem de toplumdaki bozuklukları dile getirmektedirler.

1.5. Tanzimat Dönemi Edebiyatı'nda Mizah

Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) Türk mizahı, basın-yayın, tiyatro gibi alanlarda kendini göstermeye başlamıştır²⁸. Osmanlı'nın ilk mizah dergisi *Boğboğaz Bir Âdem*, Havsep Vartan Paşa tarafından 1852'de Ermeni harfleriyle yayımlanmıştır. İlk Türk mizah dergisi *Terakki Eğlence*, 1869 yılında *Terakki* gazetesinin eki olarak yayın hayatına başlamıştır. İlk müstakil mizah dergisi ise 1870 yılında Teodor Kasap tarafından yayımlanan *Diyojen*'dir. Ardından Tanzimat Dönemi boyunca, *Çingiraklı Tatar*, *Hayal*, *Lâtife ve Kamer*, *Şafak*, *Kahkaha*, *Geveze*, *Meddah*, *Çaylak* dergileri basılmıştır.²⁹ Meclîs-i Mebûsân'ın kapatılmasından meşrutiyetin ilanına kadar olan dönemde mizah basını yurt içinde faaliyetlerine son vermiştir. Ancak yurt dışında Jön Türkler sayesinde, Kahire'de *Pinti*, İsviçre'de *Beberuhi*, Londra'da *Hayal* dergileri basılmış; Türk mizah basını sesini duyurmuştur. 23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ilan edilmesiyle yurt içindeki basın-yayın faaliyetleri kaldığı yerden devam etmiş; *İncili Çavuş*, *Karagöz*, *Eşşek*, *Kalem*, *Cem* gibi pek çok mizah dergisi yayımlanmıştır.

Türk Edebiyatı'nda batılı anlamda ilk komedi, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* bu dönemde yazılmıştır. Ardından bu alanda pek çok eser verilmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın ve Ferâizci-zâde Mehmet Şakir'in Moliere'den uyarlamaları, Âli Bey'in *Misâfir-i İstiskal* ve *Geveze Berber*'i, Hamdi Bey'in *İki Karpuz Bir Koltuğa Sığmaz*'ı, A. Cemil'in *Eskici Kasım*'ı, Recâi-zâde Mahmud Ekrem'in *Çok Bilen Çok Yanılır*'ı, Mustafa Nuri'nin *Zamane Şıkları* oyunu, Ahmet Mithat Efendi'nin *Açıkbaş* ve *Çengi*'si, Teodor Kasap'ın *Pinti Hamit* ve *İşkilli Memo*'su, Mehmet Rauf'un *Diken*'i, Hüseyin Suat ve Cenap Şahabettin'i *Küçük Beyler*'i, Ali Ekrem Bolayır'ın *Mama Dadım Darılır*, *Köse Daniş* ve *Kumpanya*'sı, Celâl Sahir'in *Darılmaca Yok*'u, Tahsin Nahit ve Şahabettin Süleyman'ın *Ben...*

²⁷ Sicilleme hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Günay, 1988).

²⁸ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaktan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Akyüz, 1982).

²⁹ Tanzimat Dönemi'nde Türk mizah basını hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Çeviker, 1985; Kar, 1999).

Başka'sı, Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Macera'sı*, Musahip-zâde Celal'in *İstanbul Efendisi* oyunu; Tanzimat dönemi komedilerine örnek verilebilir³⁰.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumun bir kesiminde görülen yanlış Batılılaşma, alafranga merak ve ilgiler, lüks yaşama özenme ve mirasyedilik Namık Kemal'in *İntibah*, Recâi-zâde Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâhî Bey'le Rakım Efendi*, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*, *Mai ve Siyah* gibi romanlarda alay edilerek ele alınan konular arasındadır.

Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar olan sürede mizah sadece basın ve tiyatro alanında değil; makale, sözlük, hikâye vb. türlerde de kullanılmıştır. Edhem Pertev Paşa'nın *Tasvir-i Efkâr*'da çıkan yazısı *Av'ava-nâme* (Akyüz, 1982: 64), Tanzimat'ta batılı anlamdaki ilk mizah örneğidir. Ziya Paşa'nın *Zafer-nâme*'si (Budak, 2012), Namık Kemal'in *Hirre-nâme*'si (Akyüz, 1982: 64), Eşref'in *Deccâl ve Şâh ile Pâdişâh*'ı (Kudret, 1997: 574), Neyzen Tevfik'in *Hiç*'i dönemin en önemli hiciv eserlerindedir. Âli Bey'in *Lehçetü'l-Hakayık*'ı ilk Türkçe mizahî sözlük, *Seyyareler*'i ise batılı anlamda ilk mizahî hikâyedir (Akyüz, 1982: 65). Bu dönemde ayrıca Ahmet Mithat Efendi'nin söz ve durum komedisine dayanan, meddah diline yaklaşan hikâyeleri bulunmaktadır. *Karı Koca Masalı*, *Suizan*, *Obur*, yazarın bu türden hikâyelerindedir (Nemutlu, 2016: 107-113). Sâmipaşa-zâde Sezâî'nin *Bu Büyük Adam Kimdir* ve *Kediler* gibi hikâyeleri ise ironik bir üsluba sahiptir. Tevfik Bey, *Hazîne-i Letâif* ve *Letâif-i Nasreddin* isimli eserinde Doğu edebiyatlarının önemli nüktedanlarını derlemiştir (Varlık, 1985: 1099); Cenap Şahabettin, *Kalem* dergisinde "Dahhâk-ı Mazlûm" adıyla mizahî yazılar yazmıştır (Tuncer, 1992: 60). Celâl Sahir'in seçimlerle ilgili *İstanbul İçin Me'bus Namzedlerim* isimli mensur eseri dönemin siyasî mizah örneklerindedir (Varlık, 1985: 1099). Ayrıca bu dönemde Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, *Şık*, *Cehennemlik* gibi mizahî romanları vardır.

1.6. Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde Mizah

Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşları ve ardından I. Dünya Savaşı ile sancılı siyasî dönemlerden geçmiştir; bu durum basından edebiyata kadar pek çok alanda etkisini göstermiştir³¹. Savaş koşullarının da etkisiyle basın geri planda kalmış; Sedat Simavi'nin çıkardığı *Diken* dergisi önem kazanmıştır. Millî Mücadele döneminde mizah basını İstanbul ve Ankara hükümetine yakınlıklarına göre gruplaşmış; Sedat Simavi'nin *Güleryüz* dergisi, Ercüment Ekrem ve Aka Gündüz'ün *Alay* dergisi, Aka Gündüz'ün *Peyâm-ı Sabah* dergisi Millî Mücadele'nin yanında yer almış, Refik Halit Karay'ın *Aydede* dergisi ise karşıt görüş sergilemiştir.

³⁰ Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar olan sürede yazılmış komedi oyunları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Nutku, 1985: 362, 370-373; Kudret, 1997: 453-454; And, 1985: 301-306; Akyüz, 1982: 64., Yücebaş, 2004: 61-67).

³¹ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Akyüz, 1982; Nesin, 2001; Apaydın, 2009).

1928 yılında Latin harflerinin yazıda kabulü ile mizah basını bir dönüşüm içerisine girmiştir. 1922 yılında kapanan dergileri *Aydede*'nin ardından Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi Orhon, *Akbaba* dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Ayrıca Orhan Seyfi Orhon, 1924-1927 yılları arasında *Papağan* dergisini yayınlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde hiciv, kişisel konulardan toplumsal konulara yönelmiş; küfür kullanımı azalarak yerini ironik bir söyleyişe bırakmıştır. Mehmet Akif Ersoy, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhon, Necip Fazıl Kısakürek, Arif Nihat Asya, Orhan Veli Kanık, Garip döneminde yazdığı şiirleriyle Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat ve onların üslubunu devam ettiren Metin Eloğlu, Ümit Yaşar Oğuzcan, Turgut Uyar, İsmet Özel, Ahmet Arif, Nazım Hikmet, Metin Eloğlu, Salah Birsell, Can Yücel, Cemal Süreya, Süreyya Berfe, Abdürrahim Karakoç, İzzet Yaşar ve Sina Akyol'un şiirleri böyle bir söyleyişe sahiptir. Ayrıca Nazım Hikmet'in Yakup Kadri, Ahmet Haşim, Hamdullah Suphi'yi hicvettiği şiirleri ve Peyami Safa ile birbirlerini hedef aldıkları hicivleri mevcuttur.

Hicivdeki hedeflerin değişmesi, ironinin ön plana çıkması, mizahın toplumsal konuları ele alması Cumhuriyet Dönemi hikâye ve romanında da görülmektedir. Refik Halid Karay, Reşat Nuri Güntekin, Memduh Şevket Esendal, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Rıfat Ilgaz, Aziz Nesin, Muzaffer İzgü, Oktay Akbal, Esen Yel, Şakir Balkı, Vedat Saygel, Nail Güreli, Savaş Büke, Necati Cumalı, Murat Menteş, Hakan Bıçakçı, Gülse Birsell, Umut Sarıkaya, Figen Şakacı, Alper Canıgüz ve Nermin Yıldırım'ın eserlerinde toplumsal konular ironik bir üslupla işlenerek yaşadıkları döneme ilişkin kimi aksaklıklar hicvedilmektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde aydın kesimde görülen Doğu-Batı çatışması, Yakup Kadri'nin *Yaban*'ında köylü-aydın çatışması, Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece*'sinde ilerici-gerici çatışması, Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği*, *Vukuat Var*, *Murtaza* romanlarında taşranın sorunları, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ında ve *Korkuyu Beklerken*'inde aydın tavrı, *Tehlikeli Oyunları*'nda ise önceki dönemlerde yaşanan Osmanlı Türkçesi-öz Türkçe çatışması, Atilla Atalay'ın *Menekşe İstasyonu*'nda aile içi çatışmalar ironiyle anlatılmaktadır.

1930'lu yıllardan sonra Türk tiyatrosu büyük gelişmeler göstermektedir. Musahip-zâde Celal'in *Fermanlı Deli Hazretleri*, *Pazartesi-Perşembe*, *Aynoroz Kadısı*, Mehmet Sırrı'nın *Kafes ve Kümes*, Vedat Nedim Tör'ün *Görücü*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Kadın Erkekleşince*, Nazım Hikmet'in *Bir Ölü Evi* isimli oyunları dönemin komedilerine örnek verilebilir. Cemal ve Ekrem Reşit Rey'in 1930'lu yıllarda yazdıkları *Lüküs Hayat*, *Adalar Revüsü*, *Maskara* isimli müzikal komedileri de bulunmaktadır. Yüzyılın ortalarından itibaren de Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Dev Aynası*, Cevat Fehmi Başkurt'un *Ayarsızlar*, Haldun Taner'in *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım*, *Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu*, *Keşanlı Ali Destanı*, *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı*, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı*, *Çatal-Matal Oyunu*, Refik Erduran'ın *Ayı Masalı*, Sadık Şendil'in *Yedi Kocalı Hürmüz*, *Kanlı*

Nigâr, Aziz Nesin'in *Hakkımı Ver Hakkı*, *Düdükcülerle Fırıncuların Savaşı*, Ferhan Şensoy'un *Ferhangi Şeyler*, *İşsizler Cennete Gider*, *Şu An Mutfaktayım*, *Beni Ben Mi Delirttim?* ve Yılmaz Erdoğan'ın *Otogargara*, *Haybeden Gerçeküstü Aşk* gibi komedilerini örnek vermek mümkündür.

1940'lı yıllarda çok partili siyasî hayata geçiş süreci içerisinde mizah dergisi *Markopaşa* kurulmuş; Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz, Mim Uykusuz gibi yazarların politik hicivleri burada yayımlanmıştır. Özellikle Sabahattin Ali, *Markopaşa*'ya yöneltilen eleştirilerin ve saldırıların hedefindeki isim olmuştur. Defalarca kapatılan, hakkında açılmış pek çok dava bulunan dergi bir süre, *Merhum Paşa*, *Malum Paşa* gibi isimlerle de çıkmış 1950'li yıllarda yayın hayatını tamamlamıştır. *Akbaba*, *Tef*, *Gölge*, *Dolmuş*, *Taş-Karikatür* gibi dergiler *Markopaşa*'nın yolundan gitmişler; iktidara/ muhalefete yönelik hicivler yazmışlardır. 1962 yılında Aziz Nesin *Zübük* dergisini, 1972 yılında Suavi Süalp *Salata* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca 1969 yılında Günaydın gazetesi, mizah eki olarak *Ustura*'yı yayınlamaya başlamıştır. 1970'li yıllarda *Gırgır* dergisinde yetişen yazar ve karikatüristlerin yayınladığı *Avni*, *Fırt*, *Mikrop*, *Çivi*, *Karakedi*, *Fırfır*, *Çarşaf*, *Hıbr*, *Limon*, *Dıgıl*, *Dinazor*; 1990'lı ve 2000'li yıllarda *Leman*, *L-Manyak*, *Penguen*, *Uykusuz* ve *Naber* gibi mizah dergilerini bu noktada anmak gerekir.

1.7. Dünya Edebiyatlarında Mizah

Klasik Türk Edebiyatı üzerinde Arap ve Fars Edebiyatlarının içerik, dil ve üslup gibi yönlerden büyük bir etkisi bulunmaktadır. İslamiyet'in mizaha karşı takındığı hoşgörülü tutum kimi şairlerin mizahî bir üslup geliştirmesini sağlamış; siyasî ve toplumsal karışıklığın olduğu dönemlerde iktidarlar rakibini, düşmanını yenmek ya da kendi gücünü göstermek için, muhtevasında alay etmeyi de barındıran hicvi desteklemiştir. Arap ve Fars şairlerin mizah anlayışı, hicivlerinin ortaya çıkış sebebi ve bu şiirlerde kullanılan dil, Osmanlı sahasında yetişen şairlere de etki etmektedir. Bu sebeple Kuruluş Dönemi Klasik Türk Edebiyatı'nın tercüme eserlerinde ve Arap, Fars kaynaklı hikâyeleri içeren mesnevilerde mizahî etkileşimler mevcuttur.

Tez çalışmasının bu bölümünde Klasik Türk Edebiyatı'yla bağları bulunan Arap ve Fars Edebiyatlarının yanı sıra XVI. yüzyıldan itibaren XIX. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın bir şekilde siyasî ve kültürel ilişkilerde bulunduğu Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa gibi ülkelerin edebiyatlarında mizahın gelişimi hakkında bilgi verilerek İslamiyet ve Hristiyanlık'ta mizaha bakış açıları karşılaştırılmalı bir biçimde incelenmektedir.

1.7.1. Arap Edebiyatı'nda Mizah

Mizah, Arapça “eğlence, alay, latife, şaka” anlamlarını ifade eden “m-z-h” (م ز ح), “mez” kökünden türetilmiş bir sözcüktür. Mizah kelimesi, “mez” kökünün masdar ismi olan “muzah”tan

gelmektedir³². Arapça’da hezl, du’âbe, nükte, turfe, latife gibi terimler mizahı ifade etmek için kullanılmaktadır.

Arap mizahını İslam’ın öncesi (Cahiliye Dönemi) ve sonrası olarak iki dönemde incelemek mümkündür³³. Arap Edebiyatı’nda yüzyıllar boyu hiciv ön plana çıkmıştır. İslamiyet’in varlığı hicivdeki üslubu değiştirmese de ele alınan konuların, hicvin muhatabının bir hayli değişimine sebep olmuştur. Cahiliye Dönemi’nde hicvin hedefinde düşman kabileler bulunurken İslam’ın gelişyle birlikte Hz. Muhammed ve Müslümanlara yönelik hicivler söylenmiştir. Her iki dönemde de hicvin üslubunda alaycı, iğneleyici hatta küfre varan ağır ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında örneği verilen ilk şiir türlerinden biri methiye ve mersiye türleri ile hicivdir. Hicvin kaynağı ve gelişimi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır; ancak İslam öncesi kasidelerinde medihle, ağıtla bir arada verilmektedir. Kasidelerde önce memduh övülmekte, ardından övülen kişinin düşmanları hicvedilmektedir. Mersiyelerde ise savaşlarda kaybedilen kabile büyüklerinin kahramanlıkları, cömertlikleri övülmekte; onun ölümünden doğan üzüntü ifade edilerek onu öldüren kabile hedef alınmaktadır.

Arap şairlerinin hicvi, düşmanlarına karşı saldırı amaçlı tercih ettikleri bilinmektedir. Hiciv savaşlarda ön plana çıkarak şairler düşman kabile, eş, anne, kız kardeş gibi kadın akrabalar da dahil olmak üzere hedef gösterilmiş; şairlerin kendi kabileleri övülmüştür. Düşman kabilenin üyelerinin şaşılık, kellik, vb. vücut kusurları; cimrilik, hırs vb. olumsuz ahlakî özellikleri, hiciv için malzemedir. Bu tür kişisel hicivlerde, hicvedilen kişinin bu özellikleri, kusurları vb. taşıyıp taşıyamaması dikkate alınmamaktadır. Bunun yanı sıra savaşlarda kaybeden tarafın şairlerinden, kazanan kabileyi hicvetmeyeceklerine dair önlemler alınmıştır. Örneğin; şair Abd-i Yeğus b. Hâris b. Vakkâs, Benî Temîm Kabilesi tarafına esir düştüğünde kendilerini hicvetmemeleri için dili bağlanmıştır. Ayrıca savaşlarda kazanan kabilelerin ele geçirdiği mallar arasında şairlere ait olanlar varsa hicivden korkulup malları iade edilmiştir.

Cahiliye döneminde hicvin, savaşların yanı sıra çeşitli anlaşmazlıkları çözmek amacıyla da söylendiği görülmektedir. Örneğin kabile reisi seçimlerinde kabilenin en yaşlı, saygı duyulan kişisi hakem olarak seçilmiş; “el-munâfere” denilen mahkeme için gün belirlenerek kabile reisi olmak isteyen kişiler sırayla söz alarak hem kendi kabilelerini övüp hem de rakiplerinin hatalarını bulmaya çalışmışlardır (Güven, 1997: 9). Şairler hicivlerini söylemek için Ukaz panayırılarını tercih etmişler; özel bir kıyafet ve ayakkabılar giyip saçlarını kazıtarak kendilerini kahinlere benzetmişlerdir. Arap toplumunda şiir, sihir ve kehanet arasında ilgi kurularak şairlerin de şeytan ve cinlerle ilişkileri

³² İbn Manzûr, el-Cevherî, el-Feyyûmî gibi Arap dilbilimciler “mizah” ve “muzâh” kelimelerinin ikisini de doğru kabul etmektedir. Ancak Aziz Nesin, mizah kelimesinin galat, doğrusunun muzâh biçimi olduğunu söylemektedir (2001:15).

³³ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Güven, 1997: 8-21; Çiftçi, 1998, 1999; Tur, 1997; Yalar, 2009; Doğan, 2003, 2004, 2006; Durmuş, 2005; Şahin, 2009).

olduğuna inanılmış; Hz. Peygamber sihirbazlık ve şairlikle itham edilmiştir (Çiftçi, 2002: 5). Toplumda şairin hicvettiği kişinin üzerinde beddua etmekle bir g¼ç oluşturduğuna, halkın şiir söylemesinin imkânsız olduğuna dair inanış oluşmuş; bu sebeple şairlerden korkulmuştur.

şiirin bir saldırı aracı olarak gör¼ld¼đ¼ Arap toplumunda, İslamiyet'in yayıldığı ilk dönemlerde müşrik şairlerin hicivleri İslam dinine saldırı amacı taşımaktadır. Müsl¼man şairler ise, müşriklerin hicivlerine Hz. Muhammed'in izniyle karşılık vermişlerdir. Kureyşli müşrik şairler Abdullah b. Zibârâ, Ka'b b. Züheyr, El-Akra İbn-i Habis, Eb¼ Süfyan b. El-Hâris'e karşılık; Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Revaha, Sabit b. Kays, Zebrekan b. Bedir gibi Müsl¼man şairler hiciv yazmışlardır. Hassan b. Sâbit, Hz. Muhammed'in takdirini kazanmış "Sen Allah ve Resul¼ için söyledikçe Ruhu'l-Kuds seni takviye etmektedir." (el-Buhari, 1987'den aktaran: Tur, 1997: 14) sözleriyle, İslamiyet'e yönelik hicivlere karşılık vermesi için teşvik edilmiştir. Hatta Mekke fethinden önce Hudeybiye Umresi sırasında Kureyşli şairleri hicvedip onları tehdit etmiştir.

Müşriklerin hicivlerine yönelik, Kur'an'ın bazı ayetlerinde, o şairler için uyarılar bulunmaktadır. Bu ayetleri, Mehmet Yalar şu şekilde aktarmaktadır: "şairlere gelince, onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi?!" (2009: 63). Müsl¼man şairler bu ayetlerden çekinerek Hz. Muhammed'e danıştıklarında; kendilerine söylediği "M¼'min kılıcıyla da diliyle de cihâd eder. Ruhumu kudret elinde tutan zat'a yemin olsun, dilinizle söylediğiniz sözler ok gibi yaralar açar." (Hanbel, 1981'den aktaran: Tur, 1997: 14-15) sözleriyle şiire devam etmişlerdir. Müsl¼man şairlerin müşrik şairler için söyledikleri hicviyelerin büyük bir kısmı saldırıya karşı savunma amaçlı olup şairler hicivleri için para, mal vb. maddi karşılık almamışlardır. Hicivlerde şairler, Kur'ân-ı Kerim'in dil ve üslubundan etkilenmişler; müstehcen ifadelere, küfre yer vermemişlerdir. Ayrıca bu şairlerin şiirlerinde hiciv ve övg¼y¼ bir arada bulmak mümkündür.

Ayet ve hadislerin farklı yorumlanması sonucu, Kur'ân-ı Kerim'in mizahı hoş görmediğine dair görüşler mevcuttur. Örneğin; "Onlar lağv yani boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler." (Kur'an, Mu'minün Suresi, Ayet: 3) ayetinde geçen "lağv" kelimesinin anlamlarından birinin "hezl" olması sebebiyle bu yorum yapılmaktadır. Ancak kelimenin bu ayetteki anlamı Allah'ın emirlerinin dışına çıkmayı ifade etmektedir (Doğan, 2004: 195). "Yaptıklarımızın bir cezası olarak az güls¼nler ve çok ağlasınlar." (Kur'an, Tevbe Suresi, Ayet: 82) ayetinde Tebuk Seferi'ne çıkmayan münafıklar ifade edilmektedir (Narg¼l ve Balcı, 2016: 149). Hz. Muhammed'in şaka yapmayı sevdiğine dair anekdotlar bulunmaktadır. Sahabelerden Eb¼ Hureyre, bir g¼n Hz. Muhammed'in kendisine şaka yaptığını anlayamamış; "Ya Rasulellah! Bize şaka mı yapıyorsun?" diye sorunca o da: "Evet, ben şaka yaparım, fakat sadece doğruyu söylerim." cevabını vermiştir (Doğan, 2004: 196-197). Ayrıca Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile şakalaşarak oyunlar oynadığı bilinmektedir.

Dört Halife döneminde mizaha olumlu bir bakış açısı sürdürüldüğüne, halifelerin şaka yapmayı, nükteli sözler söylemeyi sevdiklerine dair anekdotlar anlatılmaktadır. Örneğin; Kureyş kabilesinden Talha b. Ubeydullah'ın Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek kendisini Lât ve Uzzâ'ya tapmaya çağırması; ancak aralarında geçen bir şaka üzerine şahadet getirerek Müslüman olmuştur. Hz. Ömer'in, Ahnef b. el-Kays'a söylediği, "Kim çok gülerse onun heybeti azalır, her kim de bir şeyi çok yaparsa onunla tanınır, her kim çok şaka yaparsa hatası çok olur, hatası çok olanın verası (takvası) az olur, verası az olanın hayası az olur, her kimin hayâsı yok olursa onun da kalbi ölür." sözüyle seviyesiz şakalaşmaları, alaya alma, aşağılama maksatlı mizahı hoş görmediğini belirtmiştir (Doğan, 2006: 99).

Arapların bir bölümü Hz. Muhammed'in vefatının ardından nübüvvet döneminin bittiğini düşünmüş; Hz. Ebû Bekir'e inanmayarak zekât vermeyi reddetmiştir. Bu dönem şairlerinden Hutey'e de Hz. Ebû Bekir'i reddetmiş; onu ve İslâm'a bağlı kalan tüm kabileleri hicvetmiştir. Hicve karşı olumsuz bir bakış açısının geliştiği Hz. Ömer dönemini gören Hutey'e, ağır ve şiddetli üslubu sebebiyle hapsedilmiştir. Hz. Osman döneminde ise, şairler arası hiciv söyleme artarak kabileler arası savaşlarda, şairler arası husumetlerde saldırı amaçlı şiirler söylenmiştir. Hz. Ali'nin halifeliğinde yaşanan içtihad çatışmalarının etkisiyle şairler ve kabileler arası düşmanlık derinleşerek hicvin dili şiddetlenmiştir.

Hz. Ali döneminin ardından, Muaviye ailesinin teşvikiyle hiciv söyleyen şairler çoğalmış; siyasî çatışmaların da etkisiyle üslupları Cahiliye hicvine benzemiştir. Şiâ, Haricî ve Zübeyrî taraftarlarının her biri, şair yetiştirmiş; grupların birbirini hicvetmesi yaygınlaşmıştır. Bu dönemde hicviye ve medhiye birlikte gelişmiş; şairler kendi yöneticilerini överken karşı grupları hicvetmiştir.

Emevîler Döneminde, maddî imkanlarını kullanarak hiciv söyleyen şairleri ödüllendirilmiş; kendi fikirleri yayılmıştır. Emevî yöneticilerinin ilgisini görmek isteyen şairler arasında şiddetli bir rekabet ortamı oluşarak Udey b. Er-Ruk'a ve Cerîr gibi şairler, birbirlerini sert bir dille hicvetmişlerdir. Bu dönemin önemli hiciv şairleri Ahtal, Udey b. El-Ferah el-I'clî'nin üslubu Cahiliye şairleriyle benzerlik göstermiş; Ferezdak gibi kimi şairler ise hicvettikleri kişiyi dinî değerler üzerinden yargılamışlardır. Emevî Edebiyatı'nda, kabileler arasında yaşanan anlaşmazlıkların bir sonucu olarak nekâiz sanatı gelişerek dönemin üç büyük şairi Cerîr, Ferezdak ve Ahtal'ın atışmaları bu türün ilk örneklerini oluşturmuştur. Ayrıca Ferezdak ve Cerîr'in nekâiz şiirleri Arap kabileleri için tarihî belge niteliğini taşımaktadır. Bu şiirlerin içeriğinde mizahî öğelerin yanı sıra kabilelerin savaş, anlaşmazlık vb. tarihî olayları, yaşayış biçimleri yer almaktadır.

Abbasîler Dönemi'nde mizah "gaflet ve ahmaklık üzerine, tufeylilik ve dilencilik üzerine, tehekküm yoluyla, kelime ve mana oyunları, soruya soruyla karşılık verme üzerine, hazırcevaplık" (Durmuş, 2005: 205-206) başlıkları etrafında şekillenmiştir. Hiciv ise, toplumsal ve siyasî konular üzerine söylenmeye başlanarak Ebû Dülâme, Beşşar b. Burt, Ebû Nuvvas, Ebâ Vâlîbe,

Ahmed İbnü Nâim, el-Buhturî, İbnü Rûmî, Dalel, el-Müfeccâ ve Mütenebbî gibi heccavlar Abbâsî halifeleri tarafından himaye edilmişlerdir. “Araplarla Arap olmayan Müslümanlar arasında milliyet, Şiilerle Sünnîler arasında mezhep tartışmaları ortaya çıkmaya başlayınca hiciv de bu yöne kaymıştır” (Güven, 1997: 19). Ayrıca bu dönemde İranlılarla kurulan sosyal ilişkiler, Arap Edebiyatı’nı etkilemiş; Fars edebî zevki şiirlere yansımıştır.

Endülüs Dönemi’nde Ebû Ömer İbn Abd Rabbihi’nin el-‘İkdü’l-ferîd isimli eserinin “el-Mudhikât” başlıklı bölümü özel olarak mizaha ayrılmış, “toplumun özellikle ukalâu’l-mecânîn denilen sınıfına ilişkin anekdotlar”a yer verilmiştir (Şahin, 2009:339). Vezir İbn Zeydûn’un İbn Abdûs’a alaycı bir üslupla yazdığı *er-Risâletu’l-hezliyye* isimli bir mektubu vardır. Memlûkler Dönemi’nde ise, en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-erab fî funûni’l-edeb* isimli ansiklopedisinin üçüncü babında hazırcevaplık üzerine kurulu anekdotlar bulunmaktadır. Aslen İranlı olan, XVII. yüzyıl âlimlerinden Bahâuddin el-Âmilî’nin *el-Keşkûl* isimli güzel sözler ve yazıları içeren eseri, Arap mizah edebiyatı üzerine döneminin önemli bir kaynağı olma özelliğini göstermektedir.

Memlûklüler Dönemi’nde ve ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap coğrafyasında hüküm sürdüğü dönemlerde hicvin amacı eğlenme, gülme, şiire konu edilen kişiyi karikatürize etmektir. Bedruddîn Muhammed b. Yahyâ el-Karâfî, Yûsuf b. Zekerıyyâ el-Mağribî, ‘Abdulvâhid er-Reşîdî, Serî’ gibi XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın başlarında yetişmiş şairlerin hicvinde; doktor, kadı, vergi memurları vb. meslek grupları vardır. Muhammed b. ‘Umer el-Fâriskûrî, Şeyhülislâm Yahyâ’nın hizmetinde bulunarak onunla İstanbul’a gitmiş; şehre alışamayan, Türklerle sorunlar yaşayan şair, İstanbul’a dair hatıralarını şiirlerine hicivle taşımıştır. XVIII. yüzyıl şairlerinden Hasan el-Bedrî el-Hicâzî el-Ezherî, toplumsal konulu şiirleriyle tanınmış; dini istismar eden şeyhleri hicvetmiştir. Eş-Şeyh Muhammed eş-Şebbâne ve Kâsım b. ‘Ata’llâh el-Misrî, birbirlerine Cerîr ve Farazdak’ın nekâizlerine benzer mizahî şiirler yazmışlardır.

XIX. yüzyılda Mısır’da yaşayan Fransız sanatçılar tiyatro grupları kurmuş; komedi oyunları sergilemiştir. Ya’kûb Sannu’ tarafından kurulan Milli Tiyatro’da kendi yazdığı *Gandûr Mısır*, *Zübeyde*, *ed-Dırrretân* gibi farsların yanı sıra; Moliere’in oyunları, operetler, kukla oyunları oynanmıştır. Arap coğrafyasının Moliere’e ilgisi Mısır’la sınırlı kalmamış; Beyrut’ta en-Nakkâş, sanatçının oyunlarından tercüme ve adaptasyonlar yapmıştır. Örneğin; “*L’Avare*” (Cimri), “*el-Bahîl*”, “*Tartuffe*” ise “*el-Hasûd es-Salit*” isimleriyle uyarlanmıştır. Oyunlarını dar bir seyirci çevresinde oynamaya başlayan en-Nakkâş, halkın tiyatroya ilgisinin artmasıyla evinin yakınlarında bir tiyatro binası inşa ettirmiştir. Arapların ilk özel tiyatrosu olan bu binada 1853 yılına kadar oyunlar sergilenmiş; ardından kurucusunun vasiyeti üzerine kiliseye çevrilmiştir.

XX. yüzyılın başında el-Muveylîhî, roman ve hikâyelerinde yaşadığı döneme ilişkin eleştirileri, Mısır toplumunun günlük hayatı alaycı bir üslupla ele alındığı Hadîs ‘İsâ b.Hişâm’ı vardır. “Emîru’s-Şu’arâ” lakabıyla tanınan şair Ahmed Şevkî, Ramses dönemini konu edinen ‘*Azrâu’l-Hind*,

Namazis'in yaşadığı bir aşkı konu edinen *Ladyas* ve İran mitolojisinden bir hikâyeyi konu edinen *Varakatu'l-Âs* gibi eserlerin amacı okuyucuyu eğlendirmektir. 1914 yılında Beyrut'ta kurulan Abyad-Hicâzî isimli tiyatro grubu, başta Moliere olmak üzere klasik komedileri, müzikal komedileri sergilemişlerdir. Bu grupların aracılığıyla Arap coğrafyasında tiyatro yaygınlaşmış; halkın ilgisini büyük ölçüde çekmiştir.

XX. yüzyılın ilk yarısında Mısır'daki çocuk edebiyatının öncüsü kabul edilen Kâmil Kılânî'nin çocuklar için kaleme aldığı mizahî üsluplu kısa hikâyeleri bulunmaktadır. Filistinli gazeteci Gassan Kenefânî'nin, "Fores Fores" mahlasıyla yazdığı siyasî hicivleri ve fıkraları vardır. Mısırlı hikâye yazarlarından Mahmûd Teymûr, siyasetçileri, toplumun zengin kesimlerini, kadın-erkek ilişkilerini, aile yapısını, halkın inandığı hurafeleri; Mahmûd Tahîr Lâşîn ise, toplumun varoşlarda yaşayan kesimlerini, kent yaşamının çeşitli yönlerini hicvetmiştir. Arap tiyatrosunun ilk eleştirmenlerinden Muhammed Teymûr'un günlük konuşma dilinde yazdığı komedi ve operetleri, tiyatrodaki mizah varlığına örnek verilebilir. 1930'lu yıllarda Mısır'da Necîb er-Reyhânî, Mustafa Emîn, 'Alî el-Kessâr gibi isimlerin çabalarıyla tiyatro grupları kurulmuş; vodviller, müzikal komediler oynanmıştır.

Yüzyılın ikinci yarısında ise Tevfik Hakîm, romanlarında Mısır toplumunu konu edinerek hurafeleri hicivle işlemektedir. Necip Mahfuz, Türkçe'ye "*Cebelavi Sokağı'nın Çocukları*" olarak tercüme edilen, insanlık tarihini konu alan romanı *Evlâdu Hâratinâ*'da Arap toplumunun siyasal ve sosyal yapısını mizahî bir üslupla ele almaktadır. Yazarın, "*Kahire Üçlemesi*" olarak da bilinen "*Saray Gezisi*", "*Şevk Sarayı*", "*Şeker Sokağı*" üç romanında bir ailenin, XX. yüzyılın ilk yarısında geçirdiği değişim yer yer mizahî bir dille anlatılmaktadır.

1.7.2. Fars Edebiyatı'nda Mizah

Fars edebiyatında mizah "fert ve toplumun kusurlarını eleştirme, alay etme ve eğlenme" (Çiftçi, 2005: 206) anlamında kullanılmakta, Arapça kökenli "tanz" kelimesi ile ifade edilmektedir³⁴. İlk dönemlerde mizah, devlet büyüklerini ve yöneticilerini eğlendirmek için, bu işle görevli saray soytarılarının komik sözlerinden ve hareketlerinden oluşmaktadır. Nevin Bahadır, Fars edebiyatındaki hicvi; "toplumsal konulu, ahlakî mizah ve hiciv, toplumsal konuların dışında kalan çirkin mizah ve hiciv" olarak iki gruba ayırmaktadır (1986: 162-164).

Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un saltanatında, bu tür eğlencelerin yaygın olduğu bilinmektedir. Sâsânîler Dönemi'nde yaşamış din alimi Erdâvîrâf'ın fizik ötesi dünyalara seyahatini konu edinen eseri *Erdâvîrâf-nâme*'de hiciv ve hezller bulunmaktadır. Hüsrev I. Enûşîrvân zamanında ise *Kelile ve Dimne* gibi mizah içerikli eserlerin tercümesi vardır.

³⁴ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Güven, 1997: 23-25; Çiftçi, 2002, 2005; Bahadır, 1986).

Fars Edebiyatı, İslamiyet'in kabulünden sonra Sâmânîler Devri'nde gelişmeye başlamıştır. Rûdekî, Dakîkî, Şehîd-i Belhî, Kisâ'î, Muncîk gibi şairler bu dönemde yetişmiş; Sâmânî emirleri tarafından himaye edilmiştir. Hiciv söyleyen şairlerin üslubu Arap şiirinden etkilenmiş; hicvedilen kişinin fiziksel ve kişisel özellikleri konu edilmiştir. Örneğin; Ahmed-i Uşnâni-yi Cuybârî, Rûdekî ve Muncîk'in cimri insanları hicvettiği beyitleri bulunmaktadır. Bu dönemde toplumdaki aksaklıkları konu edinen, yöneticileri hedef alan hicivler de görülmektedir. Örneğin; Muncîk ve Kisâ'î'nin siyasî ve toplumsal konulu hicivleri de buna örnek verilebilir.

Gazneliler Dönemi'nde 'Unsurî (Atalay, 2012), Ferruhî (Yazıcı, 1995b), Firdevsî (Kantar, 1996) gibi şairler yetişmiş; hicivleri realist bir üslup kazanmıştır. Ancak şairler hicivlerini divanlarına almamışlar; bu şiirler tezkirelerde ve lûgat kitaplarında yer almıştır. Bu dönemde devlet büyüklerine yönelik hicivleri de bulmak mümkündür. Örneğin Firdevsî, *Şeh-nâme*'yi yazıp bitirmesinin ardından kendine vadedilen altınları alamayınca Gazneli Sultan Mahmûd'a ağır bir hiciv kaleme almıştır. Bu dönemde Sünnî ve Şîîler üzerinden yaşanan mezhep çatışması sebebiyle Nâsır-ı Husrev, sultanı hicvetmiştir. Kimi olumsuz özellikleri yüzünden hicvedilse bile Gazneli Sultan Mahmûd, şairleri himaye etmeye özen göstermiş; ancak bu gelenek kendinden sonra gelen Sultan Mes'ûd'da yaşatılamamıştır. Onun döneminde yetişen şair Minuçehrî-yi Dâmgânî, saraydan umduğu desteği bulamayınca Sultan Mes'ûd'u hicvetmiş, sultanlara medhiye yazmanın gereksizliğini vurgulamıştır. Saray şairi olarak tanınan Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (Kurtuluş, 2004) devrin yöneticilerini hicvettiği şiirlerinde, şairliğin değer kaybettiğini, himaye edilmek için ilim sahibi olmanın gerekeceğini belirtmiştir.

Selçuklular Dönemi'nde hiciv ve hezl, önceki dönemlerde yetişen şairlerin üslubundan daha farklı bir mahiyet gösterir. Örneğin Senâ'î'nin *Kâr-nâme-i Belh*'inde şairin hicivlerinde, şahsı, ailesi ve yakınları vardır. Mezhep çatışmaları üzerinden söylenen hicivler bu dönemde de varlığını sürdürmüştür. Daha önceleri Gazneli Sultan Mahmûd'u döneminde yaşanan mezhep çatışmalarıyla hicveden Nâsır-ı Husrev, Tuğrul ve Çağrı Beyler'i de hicivlerine bu sebeple konu etmiştir. Hiciv, bu dönemin kimi şairleri için aralarında husumet bulunan kişilere saldırı aracıdır. Sûzenî (Yıldırım, 2010) divanının neredeyse üçte biri, çağdaşı şairlerden Celâlî'nin hicvini içermektedir. Öğrencisi Şatrancî de hocasının izinden gitmiş; onun hicvettiği şairleri şiirine konu etmiştir. Hâkânî (Yazıcı, 1997a) ve Reşîdüddîn Vatvât'ın (Örs, 2012) birbirlerine ağır bir üslupla yazdıkları hicivler bulunmaktadır. Bu dönemde Necmuddîn-i Râzî, Hâkânî, 'Îyâzi-yi Serahsî gibi şairlerin hicivlerinin hedefinde, pozitif ilimler ve felsefî akımlar vardır. İbn Sinâ ve Ömer Hayyâm (Kırlangıç, 2007; Uçaş, 2012) hem filozof ve bilim adamı kimlikleriyle hicvedilmişler hem de kendilerine saldırıda bulunanlara hicivle cevap vermişlerdir. Ömer Hayyâm'a yöneltilen suçlama ve saldırıların bir kısmının, hedefi şairin rindane kişiliğidir. Şair, hayat ve din üzerine görüşlerini neşeli bir üslupla yansıttığı rubailerıyla; bazı çevreler tarafından dinsizlikle itham edilmiştir.

Moğol işgali sırasında Fars şiirinde mizahın, ağırlığı olarak sosyal konular üzerindedir. Öğüt verici bir üsluba sahip Sa'dî-i Şîrâzî (Çiçekler, 2008), *Gülistân* ve *Bostân*'da Moğollarla ortaya çıkan kaos ortamında görülen ahlakî bozukluklara, toplumsal aksaklıklara yer yer alay ederek, şakalaşarak çözüm bulmayı amaçlamıştır. Siyasî karışıklıklar sebebiyle İran'ı terk ederek Anadolu'ya gelen Seyf-i Fergânî (Yıldırım, 2009), Moğol yöneticilerini eleştirmiş; hicivlerini devlet adamlarına yöneltmiştir. İlhanlılar Dönemi'nin sonlarında yaşayan Hâcû-yi Kirmânî (Köprülü, 1997; Tokmak, 1996b) yöneticileri hicvetmiş; halktan alınan ağır vergileri sert bir dille eleştirmiştir. Devlet yöneticilerine yakın duran bir şair olan Nizâri-yi Kûhistânî (Kurtuluş, 2007a), saraydan uzaklaştırıldıktan sonra hicivlerini Moğol işgaline, yöneticilere ve din adamlarına yöneltmiştir. Mutasavvıf şairler Ferîdüddîn-i Attâr (Şahinoğlu, 1991) ve Mevlânâ (Öngören, 2004) farklı bir yön izlemişler; Behlûl, Cuhâ gibi kahramanların diliyle, toplumun fakirlik, vergi yükümlülükleri, yöneticilerin acımasız tavrı gibi sorunları eleştirmişlerdir. *Câm-ı Cem* isimli tasavvufî konulu bir eseri bulunan Evhadî-i Merâgî (Tokmak, 1995), devlet yönetimini, dini çıkarı için kullanan vaizleri yermiştir.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında İlhanlılar'ın yıkılması, ardından yaşanan Timur saldırısı Fars şiirinde hiciv üslubunun sosyal konular üzerinden devam etmesinin sebebidir. Hâfız-ı Şîrâzî'nin (Yazıcı, 1997b) ve 'Ubeyd-i Zâkânî'nin (Çiftçi, 2012) divanlarında sosyal ve ahlakî konulara ilişkin pek çok hiciv bulunmaktadır. Devlet yöneticileri, din adamları ve vakıf temsilcileri sert bir dille eleştirilmiş; alay edilmiştir. 'Ubeyd-i Zâkânî'nin *Ta'rifât* isimli risalesi dinî, tasavvufî, ahlakî ve siyasî bazı kavramların; şeyhlerin, kadıların, makam sahiplerinin toplum içerisinde kazandıkları anlamları işlemeyle döneminin en önemli hicivlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dönemin büyük şairlerinden Selmân-ı Sâvecî (Karaismailoğlu, 2009), şiirlerinde farklı bir üslup tercih etmiş; kişisel hoşnutsuzluklar üzerinden bir hiciv sebebi oluşturmuştur. Divanında devlet büyüklerinden takdir ve destek göremediğinde onları hicveden beyitleri bulunmaktadır.

Timur Dönemi, İran'da büyük siyasî karışıklıklara sebep olmakla birlikte; Timur ve şehzadeleri, saraylarında şairleri himaye etmişler, pek çok şairi yetiştirmişlerdir. Bu saraylarda yetişen en önemli şairlerden biri, Mollâ Câmî'dir (Okumuş, 1993). Şiirlerinde toplumsal konuları işlemiş; hicivlerini bu doğrultuda söylemiştir. Özellikle *Silsiletü'z-zeheb* isimli mesnevisinde vali, emir gibi yöneticileri, yöneticilerin halka karşı tutumlarını, tarikat çevrelerini, toplumun çeşitli kesimlerini ağır bir şekilde eleştirmiş; yer yer hicvetmiştir. Kişisel hicivlere yer vermeyen şair, bu yönüyle döneminin diğer şairlerinden ayrılmıştır. Toplumsal konulu hicivleri olan, haklarında kaba sözler söylediği yöneticilerden zarar görmemek için Sovdâ'î (deli) mahlasını seçen Bâbâ Sovdâ'î dönemin önemli şairlerindedir. Kâtibi-i Turşîzî, Berendek-i Hucendî gibi isimler dikkatsiz kâtip ve hattatları, şairlerin birbirlerinden beyit ve mana çalmalarını hicvetmiştir. Ebû İshâk Et'ime, bir şiirden ya da mensur bir eserden bazı kelimelerin seçilip o kelimeleri, yiyecek-içecek, elbise vb. motiflerle mizahi bir üslupla yeniden yazılmasını içeren bir tarzın mucidi olarak kabul edilmektedir.

Mihri-yi Herevî, hicivlerinin merkezine cinsiyetler arası eşitsizliği almış; kadın-erkek ilişkileriyle ilgili latifeler yazmıştır.

Safevîler Dönemi'nde değişen siyasî koşulların beraberinde bilim ve sanata verilen önemin azalması, pek çok şair ve yazarın İran'dan ayrılıp Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'na, Hindistan'da Gurgânîlere³⁵ sığınmalarına sebebiyet vermiştir. Bu göç dalgasıyla birlikte, şairlerin hicivlerinin en önemli konularını İran'dan ayrılmalarına sebebiyet veren olumsuz koşullar, bir türlü alışamadıkları Hindistan'ın dinî ve kültürel yaşantısı olmuştur. Safî-yi Sıfâhânî, Mollâ Muhammed Sûfî-yi Mâzenderânî, Mesîh, Haydarî, Mîr Sencer-i Kâşânî, Gânî-yi Keşmîrî gibi şairlerin hicivlerinde bu sıkıntıların izlerini bulmak mümkündür. Ayrıca yöneticilerin ve devrin zenginlerinin arasında içki ve uyuşturucuya düşkünlüğün artması, tasavvufî düşüncelerden uzaklaşılması da hicvedilen hususlar arasındadır. Bir şehrin, mekânın, yörenin güzellerini, zanaat sahiplerini, meslek gruplarını tasvir eden şeh râşûb/ şeh-engîzlerin yazımı, bu dönemde yaygınlaşmıştır. Bu türün hiciv barındıran örneklerini Âgehî-yi Horâsânî, Vahîdî-yi Tebrîzî, Hayretî-yi Tûnî, Harîfî-yi Isfahânî, Râzi-yi Isfahânî, Reşki-yi Hemedânî, Feyzî-yi Âgrehe'ye aittir. Safevî şairleri kişisel konularda da hicivler kaleme almışlardır. Vahşi-yi Bâfkî, başta kendi vücut kusurları olmak üzere kellik, fiziksel çirkinlik gibi dış görünüşe ait unsurları şiirlerinde hicvetmiştir. Muhteşem-i Kâşânî (Kurtuluş, 2006) ve Tâbî'i-yi Yezdî ile birbirlerine, kaba sözler ve küfürlerle hiciv söylemişlerdir. Şerîf-i Tebrîzî'nin hicivlerinde ise, hocası Lisânî ve kendisine karşı cömert davranmayan vezir Hâce Giyâsuddîn-i Mustevfî'ye olan sitemleri vardır.

Kaçarlar Dönemi'nde edebiyat ve sanata önem verilip şairler himaye edilmiş; 400 kadar şair yetişmiştir. Şairlerin uzun yıllardır tercih ettiği Hind üslubu, yerini "bâzgeşt-i edebî (edebiyata geri dönüş)" tarzına bırakmıştır. Söylenen hicivler, kişisel konular üzerinden oluşmuş; Ferâhânî (Kantar, 1995), Yağmâ-i Cendakî (Kırlangıç, 2013) gibi şairler ise toplumsal bozuklukları işlemişlerdir. Bu dönemde şiir, yöneticiler tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılmış; Mîrzâ Hasan Efşâr, Mîrzâ Muşteri-yi Horâsânî gibi şairlere sipariş üzerine rakiplerini hicvettirmişlerdir. Furûgi-yi Isfahânî, Şûrîde-i Şîrâzî gibi şairlerin şeh râşûbleri ve Ebû Hâşim Şîrâzî'nin divanı zengin birer hiciv malzemesine sahiptir. Mu'ciz-i Şebisterî, devrin şairlerinden farklı bir konuya şiirlerinde yer vermiş; halkın inandığı hurafeleri, kız çocuklarının okutulmamasını hicvetmiştir.

İran'da XIX. yüzyılın sonundan itibaren devletin düştüğü zorlu durumlardan kurtulmak için dönemin düşünürleri çözüm yolları aramış; bunun sonucu olarak 1906 yılında meşrutiyet ilan

³⁵ İran'dan ayrılıp Hindistan'a Gurgânîler hanedanına sığınan Örfî-yi Şîrâzî (Kurtuluş, 2007b), Nazîrî, Feyzî, Molla Şeydâ, Nazîrî-yi Nîşâbüri (Kantar, 2006), Mollâ Şîrî, Vahşi-yi Yezdî gibi şairler burada farklı bir hiciv üslubu geliştirmişler; kaba söz ve küfür azaltmışlardır. Örfî-i Şîrâzî, Feyzî-i Hindî (Ansari, 1995), Tâlib-i Âmülî (Kırlangıç, 2010), Kelîm-i Hemedânî, Sâ'ib-i Tebrîzî (Sadıkoğlu, 2008), Şevket-i Buhârî (Şafak, 2016), Bîdil (Ferhâdî, 1992) gibi Hindistan'a yerleşen şairler ise "Sebk-i Hindî" denilen bir şiir üslubunu oluşturmuşlardır. Sebk-i Hindî'nin İran Edebiyatı'na etkisi kısa sürse de Türk şairler tarafından çokça benimsenmiş; özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sıklıkla kullanılmıştır. Sebk-i Hindî hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Şentürk ve Kartal, 2013: 418-422; Babacan, 2008).

edilmiştir. Bu yıllarda İran'ın ilk mizah gazetesi Şah Seven, hükümetten gizli olarak İstanbul'da yayımlanmaya başlamış; Kaçarlar'ın yönetimdeki başarısızlığı sert bir şekilde eleştirilmiş, yer yer hicvedilmiştir. Şeyda gazetesinde mizahî konulara yer verilmiş, iki haftada bir olarak yayımlanmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra basında mizahın önemi artmış; *Molla Nasruddîn, Sûr-ı İsrâfîl* gibi gazetelerde başta Seyyid Eşrefüddîn-i Gîlânî olmak üzere dönemin mizahçıları Ali Ekber-i Dihhodâ, Eşrefüddîn-i Kazvîni, İrec Mirza, Muhammed Alî-i Efrâste, Sâbir, Ârif-i Kazvîni, Meliküşşuarâ Bahâr, Mîrzâde-i İşkî, Ferîdûn-i Tevellelî, Ebû Tûrâb-i Cîlî gibi isimler yazmışlardır. Ayrıca Ali Ekber-i Dihhodâ, “*Vilingârî*”, “*Vagvag Sâhâb*”, “*Çerend u Perend*” gibi öyküleriyle ön plana çıkmış; halk arasında yaygın hurafeleri, çiftçilerin yaşadığı sıkıntıları, toplumun avam kesimlerini, siyasî entrikaları mizahî bir üslupla işlemiştir. Mîrzâ Habîb-i İsfahânî, “*Sergozeşt-i Hâcî Bâbâ-yi İsfahânî*” de İran'ın eski dönemlerindeki görkemli yaşantısını alaycı bir dille ele almıştır. İrec Mîrzâ, günlük konuşma diline yakın bir üslupla, yakın çevresi için mizahî şüirler yazmıştır; arkadaşı Arif'e sitem etmek için yazdığı *Ârif-nâme* isimli mesnevisi buna örnek verilebilir.

Fars edebiyatında XX. yüzyılın başında tiyatro ön plana çıkarak 1911 yılında *Tearr-i Milli*, 1922 yılında *Komedi-yi İran* gibi tiyatro kulüpleri kurulmuştur. Mizahın basın-yayın organlarındaki etkinliği devam etmiş; 1918 yılında “*Gul-i zerd*” isimli edebî mizah dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Yüzyılın ortalarında roman ve öykü gibi türlerde hiciv, iğneleyici dil artmış; cehalet, ekonomik sıkıntılar, ahlakî çöküntü konuları ele alınmıştır. 1920'li yılların başında Muhammed Alî-i Cemalzâde, “*Yekî Bûd Yekî Nebûd*” isimli öykü mecmuasında, “*Sahrâ-yı Maşer*”, “*Kulteşen-i Dîvan*” gibi öykülerinde toplumdaki cehaleti, hurafelere ve geleneklere aşırı bağlılığı hicvetmiştir. Hasan-i Muqaddem'in aynı yıllarda yazdığı “*Karpuz*”, “*Taçlı Şehzade Hanım*”, “*Hacı Efendinin Karısı*” gibi hikâyelerde Tahran'ın arka sokaklarını, halkın yoksulluğunu ve cehaletini mizahî bir dille anlatmıştır. 1946 yılında düzenlenen Birinci İranlı Yazarlar Kongresi'nde realizm ve mizahın edebiyatta önemi tartışılmış; bu kongre yüzyılın diğer yarısında yetişen yazarların üslubunu etkilemiştir.

Yüzyılın ikinci yarısında hiciv ve ironi, roman ve öykülerde ön plana çıkmıştır. 1950'li yıllarda Sâdık-ı Çûbek'in kara mizah içerisinde, argo bir üslupla yazdığı “*Son Işık*”, “*Çiçek Demeti*”, “*Maytap*”, “*Adalet*”, “*Gözleri Henüz Açılmamış Yavru Kedi*”, “*Dost*” gibi kısa hikâyelerinde toplumsal bozulmaları, cehaleti, hurafeleri bulmak mümkündür. İyrec-i Pezeşkzâd'ın “*Dayıcan Napolyon*” isimli romanında aile içindeki anlaşmazlıklar mizahî bir dille anlatılmaktadır. Sâdık Hidâyet, hikâyeleri “*Heveskâr*”, “*Boş Caddede*”, “*Dilenci*”, “*Vatansever*”de, oyunları “*Yaratılış Efsanesi*” ve “*Sâsân Kızı Pervîn*”de, romanları “*Kör Baykuş*” ve “*Hacı Aka*”da yönetimdeki bozuklukları konu edinerek gerçek kişileri isim vermeden hicvetmiştir. Ayrıca mizahî üsluptan faydalanarak hayatın, yaradılışın amacını sorgulamış; tarihî olayları ve kişileri eleştirmiştir. 1960-70'li yıllarda Behrâm-ı Sâdikî, “*Senger ü Kumkumehâ-i Hâlî*” gibi öykülerinde, işçileri, öğrencileri, ekonomik sıkıntıları ironiyle ele alarak üslubunu kara mizaha yaklaştırmıştır. Huşeng Murâdî-i Kirmânî, çocuklar için yazdığı “*Şebder Reçeli*”, “*Koca Karga'dan Öyküler*” gibi öykülerinin bir

kısımında, toplumsal konuları mizahî bir üslupla ele almıştır. Yüzyılın kadın şairlerinden Sîmîn Bihbehânî, “*Câ-yi Pâ*”, “*Çelçerâğ*”, “*Restâhiz*”, “*Hatt-i Ze Sor’et*”, “*Yek Deriçe Âzâdî*”, “*Yek-i Meselen İn Ki*” isimli kitaplarında yer alan şiirlerinde az da olsa mizaha yer vermiş; kişisel problemler, cinsiyet ayrımcılığı gibi konuları işlemiştir.

1.7.3. Alman Edebiyatı’nda Mizah

Alman Edebiyatı, Orta Avrupa’da yaşayan ve Almanca konuşan toplumların sözlü ve yazılı edebî ürünlerinden oluşmaktadır³⁶. Bu ürünlerin tarihi Orta Çağ’a, bugünkü İsviçre topraklarının kapladığı alana kadar uzanmaktadır. Orta Çağ’da kilisenin baskı ve yasakları sebebiyle mizahın edebiyatta sınırlandırıldığı; hatta birkaç kontrollü örnek dışında yasaklama yoluna gidildiği görülmektedir. Gülme, “şeytanî bir işaret” olarak algılanmış (Georgenon, 2000: 89); ağlama, gülme karşısında yüceltilmiştir. Bu dönemde mizah, karnaval, yeni yıl törenleri vb. geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleşen etkinliklerde yaşama imkânı bulmuştur. XV. yüzyılla birlikte başlayan Reform hareketlerinde mizah önem kazanmış; karşı çıkılan kavram ya da kişiyi gülünç duruma düşürmek için mizaha başvurulmuştur.

XVI. yüzyıl Alman Edebiyatı’nda hiciv ön plana çıkmaktadır. Sebastian Brant, Murner, Naogeorg, Johann Fischart, Rollhagen gibi isimler heccav kimlikleriyle tanınan “münakaşa” denilen bir alt türü, Yunan hiciv şairi Lucian’dan etkilenerek geliştirmişlerdir. Bu dönemde mektup, edebiyatın içine yerleşmiş; hiciv, mektup yazılarak yöneltilmiştir. “*Dunkel Manner Briefe*” (*Gerici Adamların Mektupları*), hiciv mektupları türünün en önemli örneği kabul edilmektedir. Dönemin hiciv eserlerinde muhatap büyük ölçüde papalık kurumu olmuştur. Johann Fischart, papalık aleyhine ve toplumdaki bozukluklara yönelik hicivler yazmıştır. “*Flöh Hatz Weiber Tratz*”da bir pirenin gözünden insanlar alemiyle alay etmiş; “*Affentheurliche und ungeheurliche Geschichtsschrift*”, “*Rhaten und Thaten*”, “*Gargantoa*” gibi eserlerinde toplumdaki ahlakî çöküntüyü hicvetmiştir.

Narrenliteratur yani “deli edebiyatı” XVI. yüzyıl Alman mizahının en önemli temalarından birisidir. “Deli”ler aracılığıyla yaşanan dönemdeki aksaklıklar, husumet duyulan kişiler, hayattan şikâyet edilen konular hicvedilmiştir. Sebastian Brant, “*Narrenschtff*” (Aptallar Gemisi) isimli hiciv manzumesinde toplumun çeşitli sosyal tabakalarından, meslek gruplarından örnekler seçerek onlara birer delilik yüklemiştir.

Matbaanın icadı ve geliştirilmesi sonucu XVI. yüzyılda yayıncılık maliyetleri ucuzlayarak basılan kitap sayısı artmıştır. Böylelikle halkın beğenisine hitap eden, “volksbücher” denilen pek çok kitap yayımlanmaya başlamıştır. Bu kitaplardan “*Das Lalebuch*”ta, yüzyılın sorunları mizahî bir dille

³⁶ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Aytaç, 1974; Suiçmez, 2006: 6, 40; Baypınar, 2012; Şahin, 2006; Taş, 2007: 23-102).

ele alınmaktadır. Eserde Laleburg isminde bir şehrin halkı konu edilir. Bu şehrin halkı, aslında bir Yunan filozofunun torunlarıdır. Zekâları ve bilgelikleriyle tanınan bu halk, krallara, prenslere, yöneticilere danışmanlık, hocalık yapmaktadır. Çalışmaktan yorulan halk, bir gün deli rolü oynamaya karar vermiş; sonrasında ise delilik onlar için bir tercih, yaşam biçimi olmuştur.

XVII. yüzyıl, Alman Edebiyatı'nda Barok Dönem olarak geçmektedir. Hiciv, XVI. yüzyılda olduğu gibi, toplumdaki bozuklukları, kişisel konuları, hayatın olumsuz yanlarını hedef almıştır. Bu dönemde hiciv, dinî mahiyetinden uzaklaşmış; komedi, epigram, aforizma, anekdot ve romanlarda sıkça örneklendirilmiştir.

Martin Opitz, XVII. yüzyıl Alman Edebiyatı'nın kurallarını belirleyen çalışmalar yapmış; hiciv ve epigramın birbirlerine öz yönünden yakın kavramlar olduğunu belirtmiştir. Opitz'in bu tespitine uygun hicivler yazan Friedrich von Logau, "*Deutscher Sinn-Getichte Drey Tausend*" adlı eserinde saray hayatını, toplumun varlıklı, sosyeten kesimlerini hicveden özlü yazılarını derlemiştir. Johann Michael Moscherosch, "*Wunderliche und wahrhafftige Gesichte Philanders von Sittewald*"da toplumdaki bozuklukları, burjuva ailelerinin olumsuzluklarını, yabancı hayranlığını millî duygularla hicvetmiştir. Vaiz olan Abraham Sancta Clara, vaazlarını fıkralar anlatarak, şakalar yaparak zenginleştirmiş; yeni nesillerde gördüğü bazı olumsuz davranışları hedef almıştır. Christian Reuter ise romanı "*Shhel-muffsky*"de o dönemde örnekleri çokça bulunan seyahat ve macera konulu eserlerle alay etmiştir.

Alman tiyatrosunun XVII. yüzyıldaki en önemli isimlerinden biri Andreas Gryphius'tur. Trajedi yazarlığıyla tanınan Gryphius'un toplumun alt tabakalarının, varoş kesimlerinin entrika ve kurnazlıklarını konu edinen komedi oyunları da vardır. "*Absurda Comica oder Herr Peter Squentz*", "*Verlibtes Gespenste & Die geliebte Dornrose*" yazarın komedilerine örnek verilebilir.

XVIII. yüzyıl Alman Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden biri olan, Johann Wolfgang von Goethe; "*Reineke Fuchs*" isimli alegorik manzumesinde saray yaşamını hicvetmiştir. Christoph Martin Wieland, hiciv üslubuyla kaleme aldığı anılarını "*Die Geschichte der Abderiten*"da toplamıştır. Johann George Hamann, dinî konulardaki yazılarını "*Kreuzzüge des Philologen*" isimli eserinde derlemiştir. Edebiyat ve din ilişkisini inceleyen Hamann'ın esprili ve ironi dolu bir üslubu vardır. Bu dönemin mizah yazarları arasında Gottfried August Bürger'in "*Die Weiber von Weinsberg*" ve "*Der Kaiser und der Abt*" gibi mizahî epik şiirleri ve komik romanları vardır. Ayrıca Rudolf Erich Raspe'nin genişletip mizahî bir üslupla yeniden kaleme aldığı *Münchhausen Hikâyeleri* bulunmaktadır.

Jean Paul yüzyılın sonunda mizahî romanları ile ön plana çıkmıştır. "*Die unsichtbare Loge*" isimli romanında İngiliz mizahının etkisi görülmektedir. Romanın baş karakteri Gustav'ın başına şaka havasında akıl almaz olaylar gelmekte; bunlar esprili bir üslupla anlatılmaktadır. "*Siebenkas*"ta

ise yüklü bir mirasa sahip olmak için evliliklerini bozan genç bir çift konu edilmektedir. Yazarın ayrıca “Vorschule der Aesthetik” isimli bir edebiyat teorisi kitabı vardır. “Burada Almanlara espri (Witz) kültürü ve Shakespeare tarzı bir dünya mizahı tavsiye eder” (Aytaç, 1974: 187). Ludwig Tieck’in halk masallarını derlediği “*Volksmarchen*” isimli kitabındaki bazı masallar hiciv unsurları taşımaktadır.

XVIII. yüzyıl Alman tiyatrosu, Fransız komedi anlayışından büyük ölçüde etkilenmiştir. Komedi, trajedi ile kullanılmış; “*lust spiel*”, acıklı komedi olarak edebiyat tarihine yerleşmiştir. Bu dönemin önemli isimleri Christian Fürchtegott Gellert ve Gotthold Ephraim Lessing’dir. Gellert’in kaba davranışların sergilenmesinden uzak, hüznle iç içe geçmiş komedileri vardır. Komedilerinde en sık işlediği temalardan biri kişisel özgürlüklerini korumak için evlilikten kaçan genç kızlardır. “*Die Betschwester*”, “*Das Los in der Lotterie*”, “*Die zartlichen Schwestern*” gibi oyunlar; yazarın komedilerine örnek verilebilir. Lessing ise komedilerinde, ukala geçinen kişilerin düştüğü yanılgıları, kadın düşmanlığını, evlilik ilişkilerini alaya almıştır. Bu yazarlardan farklı düşünen, komedi ve trajediyi kesin bir biçimde ayıran Jakob Michael Reinhold Lenz; “*Der Hofmeister oder Vorteile der Privaterziehung*”, “*Die Soldaten*” gibi komedilerinde hayat tecrübelerini oyunlarına aktarmıştır. Oyunlarında üniversite öğrencilerini, burjuva sınıfını, döneminde subayların evlenmesine izin veren kanunları işlemiştir.

XIX. yüzyılda Eduard Mörike, rahiplik yaparken yazdığı lirik şiirleri “*Gedichte*” isimli kitabında toplamış olup bu şiirlerinin bazılarının mizahî bir üslubu vardır. Karl Leberecht Immermann, döneminin sorunlarını hicivle dile getirmiş; eski kuşakları da kendi dönemini de beğenmemiştir. Milliyetçilik akımlarından uzak duran Immermann, “*Tulifantchen*” ve “*Reisejournal*” gibi komik kahramanlık destanları yazmıştır. Wilhelm Raabe, “*Stopfkuchen Eine See-und Mordgeschichte*” isimli, toplumun bir tarafa ittiği kişileri konu edinen romanında ironik bir üslup tercih etmiştir.

Christian Dietrich Grabbe ve George Büchner hicvi tiyatroya taşımışlardır. Grabbe, “*Scherz*”, “*Satire*”, “*Ironie und tiefere Bedeutung*” gibi oyunlarında romantik edebiyatla alay etmiştir. Tarihî draması *Hannibal*’da ise başarısızlık temasını hicivle işlemiştir. Büchner ise, “*Leonce und Lena*” isimli komedi oyununda esprili bir aşk hikâyesi anlatmış; Almanların devlet kavramına ilişkin düşüncelerini hicvetmiştir.

Yüzyılın ortasında yetişen Gottfried Keller, şiir, hikâye ve roman türünde eserler vermiş; romanlarında Jean Paul’un mizah üslubundan etkilenmiştir. İnsan zaaflarını işlediği hikâyelerini *Seldwyla Hikâyeleri* adı altında toplamış; okuyucuyu güldürürken bu zaafların ahlakî yanı üzerine düşünmeye yöneltmiştir. Pietro Antonio Brentano, çocuklar için hiciv üslubuyla yazdığı masalları “*Mürchen*” isimli kitabında toplamıştır. Heinrich Heine, edebiyat konulu hiciv destanı “*Atta Troll: Ein Sommernachtstraum*”u (Atta Troll: Bir Yaz Gecesi Rüyası), “*Zeitschrift für die elegante Welt*”te

yayımlamıştır. Manzumede XIX. yüzyılın Herwegh ve Friligrath gibi propagandacı şairleri hicvedilmiştir. “*Die Zeitgedichte*” isimli eserinde ise, Heine'nin Karl Marx'ın etkisiyle Alman prensleri ve yöneticileri muhatap aldığı hicivleri vardır. Yazarın bir diğer politik hicvi ise Paris'ten Hamburg'a yaptığı seyahatin ardından kaleme aldığı “*Deutschland Ein Wintermarchen*”dir (Almanya: Bir Kış Masalı). Franz von Dingelstedt de politik hiciv yazar isimlerdendir. Hiciv şiirlerini “*Lieder Eines Kosmopolitischen Nachtwachters*” isimli kitabında derlemiştir.

XX. yüzyılın başında Arno Holz, *Die Blechschmiede* isimli kitabında, Alman Edebiyatı'na ve natüralist şairlere dair görüşlerini hiciv üslubuyla kaleme aldığı şiirlerini toplamıştır. Carl Zuckmayer'in, 1906 yılında Friedrich Wilhelm Voigt isimli bir adamın yüzbaşı üniforması giyerek karıştığı bir banka soygununu anlatan “*Der Hauptman von Köpenick*” isimli komedisi, dönemin önemli tiyatro oyunlarından. Oyunda ordunun ve askerlik kurumunun iç yüzü hicvedilmiştir. Alman tiyatrosunun önemli isimlerinden Friedrich Dürrenmatt, karakterin içinde bulunduğu bu zor durumlardan kurtulmak için giriştiği boş çabaları işleyen komediler yazmıştır. Dürrenmatt'ın kara mizah ve ironi türündeki oyunlarına; “*Der Besuch der alten Dame*” (Yaşlı Hanımın Ziyareti), “*Die Wiedertaucher*” (Vaftizci), “*Titus Andronicus*”, “*Romulus Der Grosse*” (Büyük Romulus), “*Frank der Fünfte-Oper einer Privatbank*” (Beşinci Frank, Özel Banka Operası) örnek verilebilir.

Yüzyılın ikinci yarısında eserler veren Günter Grass, yaşadığı çağın çeşitli bozuklukları sert bir dille eleştirmiş, Alman toplumundaki tabuları hicvetmiştir. 1999 yılında Nobel Edebiyat Ödülü alan Grass'ın en önemli yapıtlarından biri “*Die Blechtrommel*” (Teneke Trampet)'dir. Grass bu romanında, II. Dünya Savaşı sonrası tamamen yozlaşan aile kurumunu, yaşanan ekonomik çöküntüyü hicve varan bir dille ele almıştır.

Seksenli yıllarda Alman Edebiyatı'na Türk yazarlar da dahil olmaya başlamıştır. Almanca yazan Şinasi Dikmen; ülkede büyük bir okuyucu kitlesine sahip ilk Türk mizah yazarıdır. “*Knobi-Bonbon*” adında ilk Türk-Alman kabare tiyatrosunu kurmuş; “*Die-Kaes*” isimli sahnede oyunlarını sergilemiştir. Bu oyunlarda Türklerin ve Almanların birbirlerine karşı ön yargılı bakış açıları hicvedilmiştir. “Bremen” dergisinde yazdığı hiciv yazıları ile tanınan Osman Engin'in, Aziz Nesin'in etkisinin görüldüğü mizahî hikâyeleri “*Alle dackel umsonst gebissen*”, “*Alles getürkt*”, “*Der Deutschling*”, “*Dütschlünd Deutschlünd übür üllüs*” isimli kitaplarında bulunmaktadır. Romanı “*Kanaken-Gandhi*”de Türk ailelerinin Alman bürokrasisi karşısındaki hallerini hicvedilmiştir.

1.7.4. İngiliz Edebiyatı'nda Mizah

Mizahın İngilizce'deki karşılığı "humour" sözcüğüdür. Humour, "olayların gülünç yönünü görme yeteneği, nüktedanlık, nüktecilik, şakacılık, gülünçlük, komiklik, gülmece, mizah, güldürü" (Simpson ve Weiner, 1989'dan aktaran: Usta, 2009: 32) olarak tanımlanmaktadır. İngiliz Edebiyatı'nda mizahî metinlerin temeli Orta Çağ'a dayanmakta; papaz ve rahiplerin vaazlarında hicve varan ifadeler bulunmaktadır³⁷. XIV. yüzyıla gelindiğinde dini sorgulayan duruşu sebebiyle kilise çevrelerinin tepkisini çeken John Wycliffe, Yüzyıl Savaşları ve 1348 yılında yaşanan büyük veba salgınına hicveden şiirler yazmıştır.

Rönesans Dönemi'nde yaşanan büyük toplumsal sorunların ve siyasal karışıklıkların edebiyata yansması hicivle olmuştur. Mina Urgan'ın tespitlerine göre William Langland ve dört şairin yazdıkları düşünülen "*The Vision Concerning Piers the Plowman*" (Piers Plowman'a İlişkin Görünüm) isimli alegorik eserde bilgelik, gençlik, ölüm, açlık vb. soyut kavramlar hicvedilmiştir (2013: 65). Eserin merkezinde din adamlarının içinde bulunduğu olumsuz durumlar, inançlı insanların duygularının sömürülmesi ve toplumdaki ahlakî çöküntü bulunmaktadır. Geoffrey Chaucer'ın *Cantenbury Hikâyeleri*'nde de benzer konular işlenmiş; toplumun çeşitli kesimlerindeki ahlaksızlıklardan şikâyet edilmiştir. Ancak Chaucer, Langland'den farklı olarak daha hoşgörülü bir tavır sergilemekte; dönemdeki bozukluklarla ince ince alay etmektedir.

1477 yılında William Caxton tarafından Londra'da ilk basımevinin kurulmasıyla ahlakî ve didaktik yanı ağır basan daha çok eser yazılmaya başlanmıştır. XV. yüzyılda John Gower, Stephen Hawes, John Lydgate, Thomas Occleve ve John Skelton'un gibi isimlerin yönetim, saray ve kilise konulu hicivleri ön plana çıkmıştır. John Skelton'un, "*The Bowge of Court*" adlı alegorik eserinde dalkavukluk (flattery), kuşku (suspicion), hor görme (disdain), ikiyüzlülük (dissimulation) vb. temsili kişiler aracılığıyla saray çevresindeki çıkarıcı kişiler hicvedilmiştir.

XVI. yüzyıl İngiliz Edebiyatı'nın en önemli yazarlarından biri olan William Shakespeare'in III. Richard, Romeo ve Juliet, Hamlet gibi oyunlarında kişisel hırsların insanı ve çevresini düşürdüğü zor durumlar ironik ve alaycı bir bakış açısıyla konu edilmiştir. Thomas More, "*Utopia*"da (Ütopya) İngiliz toplumunun değerlerini hicvetmekte; anlattığı kusursuz düzenle aslında döneminin sosyal ve ahlakî bozukluklarını eleştirmektedir.

XVII. yüzyılda toplumun muhafazakârlar ve liberaller olarak ayrılmasının bir sonucu olarak şair ve yazarlar; geçimlerini sağlamak için taraflardan birine dahil olmak zorunda kalmışlardır. Bu ikiye bölünmüşlük, edebiyata etkisini hicivle göstermiştir. "Hiciv İngiliz Edebiyatı'nda sık sık

³⁷ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Urgan, 2013; Yılmaz, 2011: 27-33; Çoruk, 2014: 66-77; Güvenç Şenlen, 2014).

karşımıza çıksa da Restorasyon (1660-1700), Augustus (1700-1745) ve Johnson/Mantık (1795-1798) dönemlerinden oluşan Neo-Klasik Çağ'a (1660-1798) damgasını vurmuştur" (Güvenç Şenlen, 2014: 5). Yüzyılın ikinci yarısında John Dryden yönetimdeki bozuklukları, devlet adamlarının olumsuz durumlarını hicvettiği şiirleriyle ön plana çıkmıştır.

XVIII. yüzyılda şair ve yazarların hicve, toplumdaki bozuklukları düzeltmek için başvurdukları görülmektedir. Yayınlandığı dönemde ve sonrasında hem çocukların hem yetişkinliklerin büyük ilgisini çeken "*Gulliver's Travels*"inde (Gülliver'in Seyahatleri) Jonathan Swift; ülkesinde ve Avrupa'da dinsel ve sınıfsal ayrımları, yöneticilerin hatalarını, siyasî karışıklıkları bahsettiği ütopyik mekanlar üzerinden hicvetmiştir. Daniel Defoe da "*Robinson Crusoe*"da, ütopyik mekânlara başvurmuş; yaşadığı dönemle kıyaslamış ve dönemin İngiltere'sinin bozuk yanlarını alaycı bir dille ele almıştır. Defoe'nun siyasî hiciv şiirleri de bulunmaktadır; bu şiirlerin hedefinde hem iktidar hem muhalefet vardır. Henry Fielding'in "*Joseph Andrews*" romanındaki din adamlarının ve Londra'nın varlıklı kesimlerinin iç yüzünü sert bir dille hicvedilmiştir. Alexander Pope, "*The Dunciad*"da İngiltere'nin Orta Çağ'da geçirdiği karanlık dönemleri anlatmış; toplumdaki bozuklukların önüne geçilmediği takdirde çöküşün kaçınılmaz olduğu belirtmiştir.

Sanayi Devrimi ve beraberinde yaşanan ekonomik gelişmeler, İngiliz toplumundaki sınıf ayrımlarını keskinleştirmiş; yoksulluğun artmasına, zengin sınıfın daha da zenginleşmesine sebep olmuştur. XIX. yüzyıl yazarlarından Charles Dickens, Bernard Shaw, Oscar Wilde, yoksulluğu, toplumsal değişim ve bozulmaları; kara mizah ve ironiye varan bir üslupla ele almışlardır. Charles Dickens, "*Oliver Twist*", "*Nicholas Nickleby*", "*Hard Times*" (Zor Yıllar), "*Bleak House*" (Kasvetli Ev) romanlarında toplumsal kaygıları işlemiş; varlıklı kesimlerin yaşam tarzlarını hicvetmiştir. Samuel Butler "*Erewhon*"unda İngiliz aile yapısı, toplumsal değerler, kilise, hukuk sistemi ve eğitimdeki bozulmaları hicvetmiştir.

XX. yüzyılda İngiliz Edebiyatı siyasal ve toplumsal gelişmelerden etkilenmiş; hiciv, distopyik dünyalar üzerinden söylenilmiştir. George Orwell romanlarında, 1917 Rus İhtilali'nden II. Dünya Savaşı'na, yaşadığı dönemin büyük siyasî olaylarını hiciv ve ironiyle bir arada işlemiştir. "*Coming Up For Air*"de (Boğulmamak İçin) II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan huzursuzluk, "*Animal Farm*"da (Hayvan Çiftliği) amacından saparak baskıcı bir düzene dönüşen 1917 Rus İhtilali anlatılmıştır. "1984"te ise Hitler'in Almanya'sı ve Stalin'in Rusya'sı distopyik bir dünya içerisinde yeniden yazılmıştır. Aldous Huxley, "*Brave New World*"da (Cesur Yeni Dünya) etkisini dünya çapında arttıran Amerikan tarzı yaşamı, tüketim çılgınlıklarını hicvetmiştir. "*Ape and Essence*"de (Maymun ve Öz) ise radyasyon saldırısıyla yıkılmış, post-apokaliptik bir düzende yaşanan dünya konu edilmiştir.

1.7.5. Rus Edebiyatı'nda Mizah

Rus Edebiyatı'nda XVII. yüzyıla kadar, Ortodokslukta alay etmenin günah olması inancı sebebiyle mizahın varlığından söz edilememektedir³⁸. Bu döneme kadar mizaha en yakın üslup, tarihî ve dinî hikâyelerde ele alınan konuya ilişkin olumsuz görüşlerin kınayıcı anlatımlarla ifade edilmesi olmuştur. Alay edilerek yapılan mizah, nadiren de olsa sözlü halk edebiyatı ürünlerinde, düğün, hasat vb. törenlerde, saray soytarılarının gösterilerinde ve Maslenitsa denilen bahar bayramı şenliklerinde görülmüştür.

XVII. yüzyılda I. Petro Dönemi'nde gerçekleştirilen sosyal hayata ilişkin reformlarla edebiyatta hiciv³⁹ gelişmeye başlamıştır. Ticaret ve zanaatla geçimini sağlayan çevrelerin siyasette söz sahibi olmaması, yönetimle aralarında çatışma doğmasına sebebiyet vermiş; toplumda yaşanan bu gelişmeler, edebiyata hiciv unsuru olarak taşınmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise demokratik hiciv denilen bir tür ortaya çıkmıştır. “*Şemyak'ın Mahkemesi Hakkında Öykü*”, “*Şçetinnikov Oğlu Yorş Yerşoviç Hakkında Öykü*”, “*Aç ve Fakir Adam Hakkında Öykü*”, “*Kaslyazin Şehrinin Ricası*”, “*Tavuk ve Tilki Hakkında Öykü*” gibi hikâyeler bu türdendir.

XVIII. yüzyılda Rus Edebiyatı'nda mizahın kullanım alanları artmış; özellikle hiciv üslubu gelişim göstermiştir. Bu dönemde satirik şiirlerin, epigram/ nüktelelerin, komedilerin ve hiciv mecmualarının örneklerini görmek mümkündür. Hiciv şiirinin yaratıcısı olarak kabul edilen Antioh Dmitriyeviç Kantemir, bu dönemin ilk yarısında yetişmiştir. Şiirlerinde din adamlarının iki yüzlülüğünü, yöneticilerde görülen cehalet, şatafat düşkünlüğü gibi özellikleri, soylu kesimde görülen Fransız hayranlığını hicvetmiştir. “*Karalayıcılara Ders Aklıma Gönderi*”, onun en meşhur hiciv şiirlerinden biridir.

Aleksandr Petroviç Sumarokov, Kantemir'in üslubunu takip etmiş; hicivlerini aristokrat çevrelere, bürokratlara yöneltmiştir. Hiciv şiirlerinin yanı sıra 374 adet hiciv masalı da kaleme almıştır. “*Bacaksız Asker*”, “*Kulak Kavgası*” gibi meşhur masallarında ticaretle uğraşan kesimlerin cimriliği ve toprak ağalarının olumsuz özellikleri anlatılmaktadır. Sumarokov'un komedi oyunları ve parodileri de bulunmaktadır. Rus Edebiyatı'nın ilk özel edebiyat dergisi olan “*Trudolyubivaya pçela*” da Sumarokov'a ait olup; mizah yayıncılığının gelişmesine büyük katkıları vardır.

³⁸ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Bayana, 2012: 39-80; Büker, 2011: 25-84; Kandemir, 2005: 28-66).

³⁹ Rusya Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan “Edebî Terimler ve Kavramlar Ansiklopedisi”nde hiciv üç farklı koldan incelenmiştir. İlk olarak hiciv, Roma'da Naevius, Ennius, Lucilius, Horatius ve Juvenal gibi yazarlarla anılan zamanlarda doğan ve gelişen, yeniçağda Kantemir, Boelau gibi neoklasik yazarlarla yeniden dirilen lirik-epik kısa manzum türü olarak tanımlanır. İkinci tanımda ise, Helenistik çağda felsefi “diatriba” şeklinde, düz yazının ağırlıkta olduğu, felsefi yorumlarla harmanlanmış parodik diyalogların bir araya geldiği, Bion ve Telet'in temsilcileri olarak gösterildiği “menip hicvi” denilen bir türden bahsedilir. Üçüncü tanımda ise, yazarın betimlediği konuya, yani gerçekliğe karşı takındığı, sanatsal tasvir aracının seçimini ve kahramanların genel karakterini belirleyen olumsuz tutumdur (Bayana, 2012: 25).

Yüzyılın ikinci yarısında Nikolay İvanoviç Novikov'un sahibi olduğu “*Truten*”, “*Palavraci*”, “*Ressam*”, “*Cüzdan*” gibi mizah dergileri yayımlanmıştır. Bu dergilerde özellikle Çariçe II. Katerina'ya yönelik hiciv yazıları yer almış; Çariçe'nin propagandasını yapmayı amaçlayan “*Vsyakaya vsyaçina*” dergisiyle atışmalar yapılmıştır. Denis İvanoviç Fonvizin, “*Propagandacı Tilki*”, “*Hizmetkârlarım Şumilov, Vanka ve Petruška'ya Mesaj*”, “*Kendi Akluma*” gibi hiciv masalı türünde eserler kaleme almıştır. Ayrıca Fonvizin'in “*Anasının Kuzusu*” gibi komedi oyunları bulunmaktadır.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk yarısında edebî yaşantısını sürdüren İvan Andreyeviç Kırlov, aylık mizah dergisi “*Poçta duhov*”u yayımlamış; bu dergide yöneticilerin rüşvet almalarını, toplumdaki yabancı hayranlığını ve Çariçe II. Katerina'yı hicveden yazılar yer almıştır. Kırlov'un “*Zritel*” dergisinde ise Rusya'nın monarşi yapısını hicveden “*Geceler*”, “*Kaib*”, “*Dedemin Anısına Methiye Konuşması*”, “*Aptalların Toplantısında Hovardanın Yaptığı Konuşma*” gibi yazılar yayımlanmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında yetişen şair Aleksandr Sergeyeviç Puşkin; şiirlerinde ve oyunlarında yaşadığı sürgün ve haksızlıkları, toplumun çeşitli katmanlarından kişileri, mizahî bir dille işlemiştir. Nikolay Vasilyeviç Gogol'un “*Eski Zaman Beyleri*”, “*İvan İvanoviç ve İvan Nikiforoviç'in Tartışması*” öykülerinde ve “*Ölü Canlar*” romanında zengin toprak beyleri hicvedilmiştir. Yazarın “*Burun*” isimli mizahî hikâyesi, taşıdığı fantastik öğeler sebebiyle Rus Edebiyatı'nın ilk örneklerinden sayılmaktadır. “*Palto*” isimli hikâyesinde ve “*Müfettiş*” oyununda ise yazarın hicivleri, Rus bürokrasisine yönelmiştir. Nikolay Alekseyeviç Nekrasov ise, “*Çağdaş Kaside*”, “*Kont Garanskiy'in Yol Notlarından Bölümler*” gibi eserlerinde toplumdaki varlıklı kesimlerin şatafat düşkünlüğü, gösterişe önem vermelerini hicvetmiştir. Dönemin kadın yazarlarından Yelena Gan, öykülerinde kadın sorunlarına değinmiş, sadakatsiz eşleri ve sorunlu evlilikleri ironik bir bakış açısıyla ele almıştır. Örneğin; “*İdeal*” ve “*Celaleddin*”de erkek karakterler, çapkınlıklarıyla gülünç duruma düşmektedir. Gan, öykülerinde Rus sosyetesinin bilinmeyen özelliklerini dile getirmiştir. “*Utballa*” ve “*Madalyon*”da eğlenceye düşkün sosyete mensuplarıyla alay edilmiştir. Vasili Trofimoviç Narejni'nin “*Rusya Jilblaz'ı veya Knyaz Gavriila Simonoviç Çistyakov'un Gezileri*” romanında taşra insanının halleri hicvedilmiştir.

Mihail Yevgrafoviç Saltıkov Şçedrin, XIX. yüzyılın en önemli hiciv yazarı olarak kabul edilmektedir. Şçedrin pek çok hiciv masalı kaleme almış; “*Komutan Ayı*”, “*Sanatsever Kartal*” ve “*Yığıl*”te yönetimde görülen aksaklıkları ve çarlık sistemini, “*Bilgin Kaya Balığı*”, “*Özverili Tavşan*” ve “*Sağduyulu Tavşan*”da entelektüel çevreleri anlatmıştır. Yazar, “*Karışık İş*”, “*Eyalet Yazıları*” gibi öykü ve denemelerinde ise hiciv aracılığıyla toplumun bilinçlenmesini amaçlamıştır.

Yüzyılın ikinci yarısında Nikolay Semyonoviç Leskov, Şçedrin'i andıran üslubuyla ön plana çıkmış; “*Ağıl*”, “*Bir Kış Günü*” isimli öykülerinde yönetimin yanlış politikalarını, burjuva ailelerinde

yaşanan ahlakî çöküntüyü hicvetmiştir. Kırım Savaşı'nın 1856 yılında yenilgiyle sonuçlanmasının ardından yöneticilerin maceraperest fikirleriyle alay eden şiirler yazmıştır.

XIX. yüzyılın sonunda Anton Çehov'un mizahî hikâyeleri ön plana çıkmıştır. Edebî yaşamının ilk dönemlerinde yazarın, Oskolki Gazetesi'nde “*İsveç Kibriti*”, “*Memurun Ölümü*”, “*Kötü Çocuk*”, “*Albion'un Kızı*”, “*Şişman ve Zayıf*”, “*Galibin Kutlaması*”, “*Maske*”, “*Unvan Sınavı*”, “*Bukalemun*”, “*Prişebiyev Çavuş*” gibi hikâyeleri yayımlanmıştır. Bu hikâyelerde sıradan insanların günlük yaşamı, bazen alaycı bir dille bazen de nüktelerle anlatmıştır. “*Kılıflı Adam/ Kabuğuna Sinmiş Adam*”, “*Edebiyat Öğretmeni*”, “*Köylüler*”, “*Sıkıcı Bir Öykü*” gibi hikâyelerinde ise mizah, trajikomik öğeler taşımış; ironiden beslenmiştir.

XX. yüzyılın başlarında yaşanan siyasî gelişmelerin etkisiyle dil sertleşmiş; hiciv, saldırı amacına bürünmüştür. İşlerliğini yitiren devlet kurumları hicvedilmiş; yönetimin değişmesinin gerekliliği konu edilmiştir. Çar II. Nikola'nın şahsı ve ailesi sert bir biçimde eleştirilmiştir. Çar'ın ve dönemin bazı üst düzey yöneticilerinin özel hayatları hakkında yapılan haberler Aleksandr Valentinoviç Amfiteatrov'un Rossiya gazetesinde yayımlanan “*Obmanovlar*” başlıklı tefrikasında anlatılmıştır. Vlas Mihayloviç Dorosheviç, Russkoe slovo dergisinde yayımladığı “*Bir Domuzun Hikâyesi*”nde Çar ve hükümeti bir hayvan hikâyesi üzerinden hicvedilmiştir. Vladimir Galaktionoviç Korolenko, “*Güneş, Dur! Ve Sen Ay, Kıpırdama!*” hikâyesinde çarlık döneminin kapanması ve yeni bir yönetimin gerekli olduğu alegorik bir dille anlatılmıştır.

1905'te Çarlık hükümetinin “Devlet Duması” denilen temsilciler meclisini kurması ve ardından ilan ettiği manifesto ile yazarların ifade özgürlüğü güvence altına alınmış; 1907 yılına kadar gelen bu süreçte 300'ü aşkın hiciv eseri yayımlanmıştır. *Pulemet*, *Signal*, *Zritel*, *Jupel* gibi dergilerde Duma'nın ve manifestonun işlevsiz oluşunu, Çar'ın yönetimini güçlendirme çabalarını, Tümgeneral Trepov'un grev ve ayaklanmaları bastırmada kullandığı ölçsüz şiddeti hicveden yazılar yayımlanmıştır. *Jalo* dergisinde İçişleri Bakanı P.N. Durnovo'nun yaptığı yolsuzluklar, okuyucuya sorulan bilmeceleer aracılığıyla hicvedilmiştir.

1917 İhtilali'ne giden süreçte Rus mizahında, hicvin “perepev” denilen bir türü yaygınlaşmıştır. “Bu türde amaç, parodisi yapılan eseri alaya almak değil, o eserin şekil unsurlarını ve tiplerini kullanarak başka bir hedefi hicvetmektir” (Büker, 2011: 61). Meşhur şarkılar ve klasikleşmiş edebî eserlerden oluşturulan perepevlerde giderek diktatörleşen çarlık rejimi sert bir dille eleştirilmiştir. Örneğin; Anatoliy Lunaçarskiy “*İki Liberal*” isimli perepev şiiri, Heinrich Heine'nin “*Die beiden Grenadiere*” şiirinden oluşturulmuştur. Lunaçarskiy bu şiirde, vilayet meclislerinin Çar II. Nikola ile 1905 yılında yaptığı sonuca bağlanamayan görüşmeyi hicvetmiştir.

Çarlık düzenine yöneltilen hicivlerin bir bölümü alegorik hayvan hikâyeleri üzerinden yapılmıştır. Dönemin en büyük yazarlarından biri olarak kabul edilen Maksim Gorki'nin “*Bilge*

Turp”, “*Yalancı İskete ile Hakikatin Aşığı Ağaçkakanın Öyküsü*”, “*Sivrisinekler*” ve “*Köpek*” hikâyeleri bu türdendir. Yazar “*Rus Çarı*” isimli hikâyesinde ise Alman imparatoru II. Wilhelm üzerinden Çar II. Nikola’yla lakaplar takarak alay etmektedir.

1907 yılında Devlet Duması’nın kapatılmasının ardından basına sıkı bir sansür uygulanmış; mizah yayıncılığı bu uygulamalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Duma’nın kapatılmasından sonra yaşanan süreçte mizah, yazarlar tarafından toplumu teselli amacı taşımıştır. 1908 yılında yayımlanmaya başlayan *Satirikon* dergisiyle mizahta, hiciv yeniden hâkim olmuştur. Ancak sansürün de etkisiyle ılımlı bir dil ön plana çıkmış; okuyucuyu siyasî mesajlara değinmeden güldürmek amaçlanmıştır. Bolşevizm yanlısı yazarların etrafında toplandığı *Pravda* gazetesinde ise *Satirikon*’un tam tersi olarak yönetim, Duma’nın işlevini yitirmesi ve çıkarları için çarlık düzenini savunan aristokrat çevreler hicvedilmiştir. Bolşevik hicvi denilen bu akımın en önemli isimleri; “*Çizgiden Sapanlar*”, “*Lütüfkâr*”, “*Tümsek Ayna’da*”, “*Yanık Gül*” isimli tefrikalarıyla Vorovksiy, “*Rus Masalları*” isimli derlemesiyle Maksim Gorki ve alegorik hayvan masallarıyla Demyan Bedny’dir.

1917’de yaşanan ihtilalin ardından basının üzerindeki sansür kalkmıştır. *Satirikon* dergisinin devamı niteliğinde olan *Noviy Satirikon* yayımlanmaya başlamış; dergisinin üslubu eskisinden çok daha sert bir hal almıştır. Sovyet iktidarıyla başlayan dönemle birlikte mizah yazarları eski düzeni, yaşayış biçimlerini, varlıklı kesimleri alaycı bir biçimde işlemişlerdir. *Solovey*, *Krasny dyavol*, *Gilyotin*, *Krasnaya kolokolnya* gibi mizah dergilerinde bu türden hikâyeler ve denemeler yayımlanmıştır.

İhtilalin ardından Rusya’dan ülke dışına büyük kitleler göç etmiştir. Bu dönemde Türkiye’ye, özellikle İstanbul’a pek çok Rus göçmen gelmiş; göçmenlerin bir kısmı edebî faaliyetlerine burada devam etmişlerdir. Bu yazarlar, Pera, Galata ve Karaköy’deki yozlaşmış sosyal hayatı, göçmenlerin zor durumundan istifade eden Rum tüccarları hicvetmişlerdir. Örneğin Arkadi Averçenko’nun, “*Safdil’in Notları*” başlığı altında topladığı hatıratında ve Teffi mahlasıyla yazan Nadejda Aleksandrovna Lohvitskaya, şehirde yaptığı gezilerini, gözlemlerini içeren “*İstanbul ve Güneş*” isimli eserinde bu temalar görülmektedir.

Rusya’nın değişen yönetimi, yeni düzene ayak uyduramayan çevreler ve sosyal hayattan dışlanan çarlık düzeni yanlıları 1930’lu yıllardan itibaren hiciv yazarlarının en önemli konusu olmuştur. İlya İlf ve Yevgeniy Petrov’un birlikte yazdıkları “*On İki Sandalye*” isimli romanda çarlık rejimi ve taraftarları; Mihail Afanasyeviç Bulgakov’un “*Çiçikov’un Maceraları*”, “*Kırmızı İnek*”, “*Yaşam Kasesi*” ve “*Köpek Kalbi*” gibi hikâyelerinde ihtilal sonrasında oluşturulmak istenen yeni toplum düzeni sert bir şekilde hicvedilmiştir. Mihail Zoşçenko, “*Propogandacı*”, “*Felaket*”, “*Devrim Kurbanı*”, “*Aristokrat Kadın*” gibi hikâyelerinde ise 1917 sonrasında toplumun yeni düzene ayak uydurma çabası hicvedilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında şairler ve yazarlar, hicve sık bir şekilde başvurmuşlardır. Dönemin şairlerinden Yevgeni Vinokurov “*Görev Üzerine Şiirler*”inde alaycı bir üslup kullanmıştır. L.Leonov’un “*İstila*” ve A. Korneyçuka’nın “*Cephe*” isimli oyunlarında savaş koşulları hicvedilmiştir.

Yüzyılın ikinci yarısında Yevgeni Anatoliyeviç Popov 200’ün üzerinde hikâye ve 10 tiyatro oyunu yazmış; gündelik hayatı mizahî bir dille işlemiştir. Viktoriya Tokareva, yazdığı kısa öykülerde hüznle bir arada verilen mizah dili ile Çehov’u anımsatmaktadır. Aleksandr Soljenitsin’in “*Kanser Koğuşu*” romanında ise sağlık sistemi hicvedilmiştir.

1.7.6. Fransız Edebiyatı’nda Mizah

Fransız Edebiyatı, dinsel törenlerin oluşturduğu tiyatrolara dayanmaktadır⁴⁰. Orta Çağ’da dinî konular, Hz. İsa’nın ve azizlerin mucizeleri, hayatlarından kesitler büyük topluluklar karşısında oynanmıştır. Karnavalların kurulduğu zamanlarda “farce” (fars) denilen halk komedyaları oynanmış; papazlar ve burjuva kesim hicvedilmiştir.

1643’te XIII. Louis’in ölümünden sonra yerine geçen XIV. Louis’in döneminde imparatorlukta huzur ve düzen sağlanmıştır. Devlet yönetimindeki bu gelişmeler edebiyatta klasizm akımını doğurmuştur. İtalya’dan klasik sanat temsilcileri getirilerek XIV. Louis’in desteğiyle millî bir edebiyat ve sanat ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır (Nutku, 1985: 209).

Klasizm akımının etkisindeki Fransız tiyatrosunda, özellikle komedyada hem İtalyan sanatçıların hem fars türü komedyalarının izleri görülmektedir. 1552 yılında E. Jodelle’in kaleme aldığı, Fransız dilinde ilk komedyaya olarak kabul edilen “*Eugene*”, fars geleneğine bağlı olup klasizm unsurlarını barındırmaktadır. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Jean Baptiste Moliere’in oyunlarında klasik komedyanın olgun örneklerini bulmak mümkündür. Cevdet Perin, Fransız komedyasını; Moliere’in öncesi, yaşadığı dönem ve sonrası olmak üzere üçe ayırmaktadır (1944: 18).

Moliere’in komedyalarında insan psikolojisi, farsın kaba üslubuyla birleştirilerek verilmiştir. En önemli oyunları; “*Les Precieuses ridicules*” (Gülünç Kibarlar), “*L’Ecole des Femmes*” (Kadınlar Mektebi), “*L’Ecale des Maris*” (Kocalar Mektebi), “*Le Medecin Malgre Lui*” (Zoraki Nikah), “*Tartuffe*”, “*Le Medicin Malgre lui*” (Zoraki Tabip), “*George Dandin*”, “*L’avare*” (Cimri), “*The Bourgeois Gentleman*” (Kibarlık Budalası), “*Les Fourberies de Scapin*” (Scapin’in Dolapları) ve “*Le Malade imaginaire*” (Hastalık Hastası)dır. Bu komedyalarda toplumun aksak yönleri alaycı bir dille ortaya konmuş; burjuva sınıfının eleştirisi yapılmıştır.

⁴⁰ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Perin, 1944; Sarıca, 2017; Kaba, 2016; Kadioğlu, 2016).

XVIII. yüzyılda Moliere'in ardından Fransız tiyatrosunda Pierre Carlet de Chamblain de Marivaux yetişmiştir. Oyunlarında burjuva ailelerinin ev içi komik karmaşalarını konu edinen yazarın en önemli komediyaları, “*L'île des Esclaves*” (Köleler Adası), “*Le Jeu de L'amour et du Hasard*” (Aşk ve Tesadüfler Oyunu), “*Nouvelle Colonie ou Liguées Femmes*” (Yeni Koloni ya da Kadınlar Ligi), “*L'Arlequin poli par l'amour*” (Aşk ile İncelen Arlequin)dir. Marivaux'un oyunlarında kara mizahın ve absürt komedinin ilk örneklerini bulmak mümkündür.

Yüzyılın hareketli siyasî ortamında Voltaire hicivleriyle döneminin edebiyat dünyasından farklı bir yol izlemiştir. 1717 yılında Orleans Dükü'nü eleştiren bir yazı yazdığı için tutuklanmış; XV. Louis'i ve pek çok yöneticiyi hedef alan hicivleri yüzünden ülkeden sürülmüştür. “*Mahomet*” isimli oyununda İslamiyet'le alay ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan; dinî konulu hicivleriyle kiliseden büyük tepkiler görmüştür.

XIX. yüzyılda Fransız Edebiyatı'nda realizm öne çıkmıştır. Mizahî unsurların kullanımı azalmış; Gustave Flaubert'in romanı “*Bouvard and Pechuchet*” (Bilirbilmezler) ve denemesi “*Le Dictionnaire des Idées Recues*” (Yerleşik Düşünceler Sözlüğü) dışında bu dönemde fazlaca tercih edilmemiştir. Flaubert bu eserlerinde ironik ve alaycı bir üslup kullanmış; daha çok kara mizaha yaklaşmıştır.

XX. yüzyılın ilk yarısında Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sosyo-ekonomik buhranlar ve Alman işgali Fransız Edebiyatı'nda mizah anlayışını değiştirmiştir. 1930'lu yıllarda şiir ve tiyatro alanında eserler veren Jacques Prevert döneminin zor şartlarını kara mizahla yazdığı şiirlerine taşımıştır. “*La Crosse en l'air*” (Teslim Olma), “*Familiale*” (Aile Hayatı) gibi şiirlerinde kilise kurumu, savaşın yarattığı yıkım ve yoksulluk ironik bir dille ele alınmıştır. Romain Gary'nin “*La vie Devant Soi*” (Onca Yoksulluk Varken) romanında şehrin varoş mahallelerinde yaşayan insanlar arasındaki genç-yaşlı, kadın-erkek, yaşam-ölüm vb. karşıtlıklardan kaynağını alan bir mizah dili kullanılmıştır. 1940'lı yıllarda Boris Vian'ın romanlarından “*L'Écume des Jours*” (Günlerin Köpüğü), “*L'Herbe Rouge*” (Kızıl Ot), “*J'irai Cracher sur vos Tombes*” (Mezarlarınıza Tüküreceğim), “*Les Morts ont tous la Meme Peau*” (Bütün Ölülerin Derisi Aynıdır), “*Et on Tuera Tous les Affreux*” (Ve Bütün Çirkinler Öldürülecek), “*Elles se Rendent pas Compte*” (Çıtırlar Farkında Değil) ve “*L'arrache-coeur*” (Yürek Söken) isimli romanlarında ırkçılık, cinsiyetçilik, dindarlık, hiyerarşik yapı, sağlık sistemi vb. konular kara mizah malzemesi olarak işlenmiştir. “*Le Gouter des Generaux*” (Generallerin Beş Çayı) isimli oyununda ise savaşların gizli sebepleri ve askerler arasındaki çıkar ilişkileri alaycı bir biçimde konu edilmiştir. Albert Camus'nün romanlarında ise savaşlarının ardından yaşanan yıkımlar absürt bir dille anlatılmıştır. Romanı “*La Peste*” (Veba)da Fransa'nın Naziler tarafından işgal edilmesini, salgın hastalık sembolüyle, kara mizah üslubuyla işlenmiştir.

Yüzyılın ikinci yarısında Fransız Edebiyatı'nda post modernizmin etkileri görülmeye başlanmıştır. Jean Echenoz romanlarında, karakterlerine ironi ile yaklaşmış; insan-doğa ilişkisini kara mizahla anlatmıştır. Jean-Philippe Toussain'in, Parislilerin günlük yaşamlarından kesitleri anlattığı romanlarında hem klasik komedyaların hem de post modern mizahın izleri bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MESNEVİ

Mesnevi, Arapça “s n y” kökünden türemiş, “ikişer ikişer” anlamına gelen “mesnâ” kelimesinin nisbet eki almış biçimidir⁴¹. Mesnevî, ilk kez Fars Edebiyatı’nda bir terim olarak kullanılmış; Arap Edebiyatı’nda ise bu türe “müzdevic” denilmiştir. Edebî bir terim olarak ise mesnevi, “aynı vezinde ve her beyti kendi arasında (bağımsız olarak) kafiyeli olan nazım şekline verilen isimdir” (Humâyî, 1370; Sîmâdâd 1375’ten aktaran: Kartal, 2013: 79).

2.1. Mesnevilerin Şekil Özellikleri

Mesnevi, kendi arasında aa/bb/cc kafiyelerle oluşan bir nazım şeklidir. Beyit sayısında herhangi bir sınırlama olmayan mesnevi, iki beyitten on binlerce beyite kadar uzunlukta kaleme alınabilmektedir. Beyitler arasında kafiye bağlantısı bulunmaması ve beyit sayısının sınırlı olmaması, şairlerin işledikleri konuyu istedikleri kadar genişletmelerini sağlamış, bu yüzden de çok tercih edilen bir nazım şekli olmuştur. Ancak, her beytin anlamının kendi içinde tamamlanması ve diğer beyitlere geçmemesi gerekmektedir. Bundan dolayı beyitler arasında sadece konu birliğine dikkat edilmiştir (Ünver, 1986a: 432).

Büyük bir bölümü aruz vezninin kısa kalıplarıyla yazılan mesnevilerde şairler, eser içerisinde farklı nazım şekilleri ile yazılmış şiirler de eklemiştirler. Bu tercih ilk defa Fars Edebiyatı’nda Ayyûkî’nin, hikâye kahramanlarının dilinden on gazele yer vermesiyle gerçekleşmiştir. Türk Edebiyatı’nda ise ilk kez Yûsuf Has Hâcib tarafından, mesnevisinde dörtlüklerle yazılmış şiirler ve kasideler ekleyerek gerçekleştirmiştir. Anadolu sahasında yazılan mesnevilerde bu türden kullanımlar XIV. yüzyıldan sonra görülmeye başlanmıştır.

Mesnevilerde farklı nazım şekillerinin kullanılması, konunun işlendiği bölümün yanı sıra giriş ve bitiş bölümlerinde de görülmektedir. Giriş bölümünde şairler aynı konulu birden fazla şiir yazdıklarında, şiirlerin birinde mesneviden farklı bir nazım şeklini tercih etmişlerdir. “Meselâ “tevhîd” yazan şâir, ikinci bir “tevhîd manzumesi kaleme alacaksa onu ekseriyetle “kasîde” tarzında ele almıştır” (Kartal, 2013: 82). Ayrıca kimi şairler, giriş bölümünde kaside, kıt’a, tercî-i bend gibi nazım şekillerini de kullanmışlardır. Ahmedî’nin Cemşîd ü Hurşîd’inde, Şeyhî’nin Husrev ü

⁴¹ Tez çalışmasının “2. Mesnevi” bölümü ve alt başlıkları şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Ünver, 1986a; Kartal, 2013: 21-520).

Şîrîn'inde, Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'unda, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-uşşâk'ında bu tür nazım şekilleri yer almaktadır. Bu türden örneklerin yanı sıra, Ali Şîr Nevâî'nin Leylâ vü Mecnûn'u, İskender-nâme'si, Ferhâd u Şîrîn'i gibi tamamen mesnevi nazım şekliyle oluşturulmuş eserler de bulunmaktadır.

Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'ndaki mesnevilerin büyük bir bölümünde, konuların rahatça işlenmesine imkân vermesi, okuyucunun ezberlemesinin kolay olması sebepleriyle; aruz vezninin kısa kalıpları kullanılmıştır. Ahmet Kartal şairlerin bu tercihlerini hece vezninin 11'li hece düzenine ve Türk halk edebiyatındaki ritmine uygun düşmesine dayandırmaktadır (2013: 84).

Hezec bahrinde “mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ülün”, “mef'ülü/ mefâ'ilün/ fe'ülün”, remel bahrinde “fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün”, ser'î bahrinde “müfte'ilün/ müfte'ilün/ fâ'ilün”, hafif bahrinde “fe'ilâtün (fâ'ilâtün)/ mefâ'ilün/ fe'ilün (fa'lün)”, mütekârib bahrinde “fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ül”, müctes bahrinde “mefâ'ilün/ fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün (fa'lün)” kalıpları; Türk edebiyatındaki mesnevilerde en çok kullanılanlardır.

2.2. Mesnevilerin Tertip Özellikleri

Mesneviler giriş, konunun işlenişi ve bitiş olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu üç bölüm, her mesnevide keskin çizgilerle birbirinden ayrılmamaktadır. Örneğin; XIV. ve XV. yüzyıllarda kaleme alınmış mesnevilerin büyük bir kısmında, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü bir başlıkla ayrılmamış; bir beyitte eserin bitiş ifade edilmiştir.

2.2.1. Giriş

Mesnevilerin çok büyük bir kısmı “besmele” ile başlamaktadır. Besmele, mesnevinin ilk beytiyle sınırlı kalabileceği gibi, ayrı bir manzume de olabilmektedir. Örneğin; Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz* ve *Gülşen-i Envâr* isimli mesnevileri, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr* isimli mesnevileri “besmele” başlıklı bir şiir ile başlamaktadır.

Besmeleden sonra şairlerin, Allah'ı andıkları ve övdükleri “hamd” bölümü bulunmaktadır. Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı doğrudan hamd ile başlayan mesnevilere örnek verilebilir. Besmele ve/veya hamd/ tahmîdin ardından, tevhîd bölümü gelmektedir. “Tevhîd” başlığı altında şairler, Esmâ-i Hüsnâ ve Allah'ın sıfatlarını saymaktadır. Tevhîdin ardından “münâcât” başlığında Allah'a yakarış konulu şiirler yer almaktadır.

“Na't”, Hz. Muhammed'i övmek için yazılan şiirlerdir. Bunun yanı sıra dört halife ve kimi din büyükleri için yazılan övgü dolu şiirlere de “na't” denilmektedir. Örneğin; Hoca Mes'ud'un *Süheyf*

ü Nev-bahâr'ı ve Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)* isimli mesnevilerinde bu türden bir kullanım görülmektedir.

Mesnevilerin bazılarında na'tın ardından "mi'râc", "mu'cizât", "medh-i çehâr-yâr" başlıkları gelmektedir. "Mi'râc", Hz. Muhammed'in Allah katına yükselmesini anlatan şiirlerdir. Bu konu şairler tarafından çokça tercih edilmiş; sadece mesnevilerin giriş bölümünde değil, "mi'râc-nâme" isimli müstakil eserlerde de işlenmiştir. "Mu'cizât" başlığında peygamberlerin mucizelerini konu edinen şiirler yer almaktadır. "Medh-i çehâr-yâr", dört halife Hz. Ebû Bekîr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin övgülerini içermektedir. Bu şiirler ayrı ayrı başlıklar halinde olabileceği gibi tek başlık altında da toplanabilmektedir.

Padişaha övgü, hemen hemen bütün mesnevilerin giriş bölümünde yer almaktadır. Şairler, padişahın ömrünün uzun olması, gücünün artması için dua etmektedir. Kimi şairler, padişahın ardından sadrazam, vezirler, şeyhülislam gibi devlet büyüklerine de övgü dolu şiirler yazmaktadır.

"Sebeb-i telif", şairlerin mesnevilerini yazış sebeplerini açıkladığı başlıktır. "Sebeb-i Nazm-ı Kitâb", "Sebeb-i Tertîb", "Sebeb-i Tahrîr" başlıklarını da tercih eden şairler, tercüme bir eser kaleme aldıklarında "Sebeb-i Terceme" isimlendirmesini kullanmaktadır.

Mesnevilerin giriş bölümünde başlıkların sırası, besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, mu'cizât, medh-i çehâr-yâr, padişah/ devlet büyükleri için övgü, sebeb-i telif şeklindedir. Yukarıda saydığımız başlıkların yanı sıra giriş bölümünde "mev'ize", "sözün yüceliği", "kaleme hitab" başlıklarını da görmek mümkündür. Taşlıcalı Yahya Bey'in *Kitâb-ı Usûl* isimli mesnevisinde böyle bir kullanım yer almaktadır.

2.2.2. Konunun İşlendiği Bölüm

"Âgâz-ı Dâstân", "Matla-ı Dâstân", "Âgâz-ı Kıssa", "Âgâz-ı Kitâb" vb. başlıkların altında yer alan konunun işlendiği bölüm, mesnevinin temel bölümüdür. İsmail Ünver, mesnevileri işledikleri konulara göre şu şekilde sınıflandırmaktadır:

1. Okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacı güden mesneviler
 - 1.1. Dinî mesneviler
 - 1.2. Tasavvufî mesneviler
 - 1.3. Ahlâkî mesneviler
 - 1.4. Ansiklopedi niteliği taşıyan ya da belli alanlarda bilgi veren mesneviler
2. Okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap eden, konusunu menkıbelerden ya da tarihten alan mesneviler
 - 2.2. Konusunu menkıbelerden alanlar

2.3. Konusunu tarihten alan mesneviler

3. Sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler

4. Şairlerin gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren; kişileri, meslekleri, düğünleri ve belli yöreleri tasvir eden mesneviler (1986a: 438-443).

Birinci grupta yer alan mesnevilere dinî, tasavvufî, ahlakî eserler, bilgi vermeyi amaçlayan ansiklopedik mahiyetteki tıp, astroloji, hukuk kitapları ve sözlükler dahil edilebilmektedir. Dinî mesnevilere; Esmâ-i Hüsnâ şerhleri, sure-ayet ve hadis çeviri ve şerhleri, kırk hadis çeviri ve şerhleri, yüz hadis çeviri ve şerhleri, akâid ve fıkıh kitapları, esmâ-i nebîler, mevlidler, siyer-i nebîler, bi'set-nâme, hicret-nâme, mi'râciyye, mu'cizât, vefâtü'n-nebî, şefâ'at-nâme, hilyeler, Hz. Muhammed ve yakınlarının hayatlarından kesitler anlatan hikâyeler, makteller, Muhammediye ve benzerleri, mahşer-nâmeler, dinî bilgi ve öğütler, fütüvvet-nâmeler, kutsal yerleri anlatan eserler bu gruptakilere örnek verilebilmektedir. Tasavvufî mesneviler kapsamına ise Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin çeviri ve şerhleri, tasavvuf öğretilerini konu edinen, tasavvufu alegorik yoldan anlatan eserler, Fars Edebiyatı'ndan Attâr, Câmî gibi şairlerin mesnevilerinin çeviri ve şerhleri, din uluları ve evliya menkıbeleri girmektedir. Ahlakî mesnevilerin kapsamında ise, çocuklara veya yetişkinlere öğüt veren, kişinin fiziksel görünüşüyle karakteri arasında ilişki kuran, alegorik yoldan ahlakî konuları işleyen eserler bulunmaktadır.

Hz. Muhammed'in hadislerinin çeviri ve şerhlerini konu edinen mesneviler, plan yönünden birbirlerine benzerlik göstermektedir. Bu eserlerde önce söz konusu hadisin çevirisi veya şerhi yapılır, ardından hadisin konusuna uygun bir hikâyeye anlatılır. İranlı mutasavvıf şairlerin *Mahzenü'l-esrâr*, *Ravzatü'l-envâr*, *Tuhfetü'l-ahrâr* vb. eserlerinden yapılan tercümelelerde ise, orijinal metnin planı uygulanmıştır.

İkinci grupta yer alan mesnevilere konusunu menkıbelerden, tarihten alan kahramanlık öğeleri barındıran eserler dahil edilebilmektedir. *Battal-nâmeler*, *Şeh-nâme* tercümeleri, *İskender-nâmeler*, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin savaşlarını anlatan eserler bu türden mesnevilere örnek verilebilmektedir.

Üçüncü grupta yer alan mesneviler aşk ve macera konulu eserleri kapsamaktadır. Bu mesnevilerin bir kısmı, konularını Arap ve Fars Edebiyatlarından almış; bir kısmı ise çeşitli ekleme ve çıkartmalarla telif mahiyeti kazanmıştır. *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hüsrev u Şîrîn*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Cemşîd u Hurşîd* gibi iki kahramanın aşk hikâyelerini anlatan eserler bu türden mesnevilere örnek oluşturmaktadır.

Aşk ve macera mesnevilerinin konuların işlendiği bölümlerinde, kahramanların ağızlarından gazel, kıt'a, müstezad, murabba, muhammes, tercî-i bend ve terkîb-i bend gibi nazım şekillerinde

söylenen şiirler yer almaktadır. Bu şiirlerin bir kısmı, kahramanların birbirlerine gönderdikleri mektupların içeriğinde bulunmaktadır. Ayrıca bazı şairler, mesnevilerin bu bölümlerini “Matla’-ı Dâstân”, “Âgâz-ı Kıssa” vb. başlıklara ayırmışlardır. Örneğin; Hamdullah Hamdî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sında, Şeyhî’nin *Husrev ü Şîrîn*’inde bu türden alt başlıkların kullanıldığı görülmektedir.

Dördüncü grupta yer alan mesneviler yerli konuları işleyen eserlerden oluşmaktadır. Ta’rîfât/ Ta’rîf-nâmeler, şeh-ENGİZLER, sÛR-nâmeler, sergüzeşt-nâmeler, seyahat-nâmeler, hasbihaller örnek verilebilmektedir. Beyit sayısı fazlaca olmayan bu mesnevilerin büyük bir kısmını, “konunun işlendiği bölüm” oluşturmaktadır.

2.2.3. Bitiş

Mesnevilerin işledikleri konular birbirlerinden farklı olmakla beraber, bitiş bölümleri birbirlerine benzemektedir. Bu bölümler mesnevilerde “Hâtimetü’l-Kitâb”, “Hâtimet-i Kitâb” vb. başlıklarla verilmektedir. Mesneviler biterken şairler, önce Allah’a, ardından dönemin sultanına ya da vezir, sadrazam vb. devlet büyüğüne dua ederler.

Bitiş bölümünde şairler mesnevisiyle ve sanatkârlığıyla övünmekte; Firdevsî, Ferîdüddîn-i Attâr, Genceli Nizâmî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Molla Câmî gibi tanınmış mesnevi sahiplerini anmaktadır. Ayrıca, eserin ismi, beyit sayısı, vezni ve yazıldığı tarih gibi bilgilere de bu bölümde yer verilmektedir. Şairler bu bölümde okuyucusuyla iletişime geçmekte, onlardan hayır dua isteyerek müstensihlerden şikâyet etmektedir.

Mesnevilerin bir kısmında, yukarıda da belirtildiği üzere, bitiş bölümü müstakil bir halde bulunmamaktadır. Örneğin; Âşık Ahmed’in *Câmi’u’l-ahbâr*’ı, Yazıcı Sâlih’in *Kitâbu’ş-şemsiyye*’si gibi mesnevilerde, eserin bitışı son beyitte bildirilmektedir.

2.3. Mesnevilerde Tahkiye Unsurları

Aşk ve macera konulu mesnevilerde konunun işlendiği bölümde olayların işleyişinin benzerlik gösterdiği noktalar bulunmaktadır. Mesnevilerin baş kahramanları, padişahlar, padişahların kız çocukları ve şehzadelerdir. Padişahlar uzun yıllar bekledikten sonra çocuk sahibi olur. Çocuğun doğumu çoğu zaman padişahların rüyalarında ve münecimlerin yaptığı yorumlarda görülür. Şehzadeler at binme, kılıç kuşanma, avlanma gibi alanlarda kabiliyetli olarak yetişir.

Kahramanlardan birinin, çoğunlukla da şehzadelerin, büyüüp gezinti ya da av için saraydan çıkması mesnevinin temelindeki aşk hikâyesinin başlangıcını oluşturur. Şehzadeler kadın kahramana, onu rüyada görerek, sadece güzelliğini duyarak ya da resmini görerek âşık olur. Bu resim, ya gezinti ve av vb. esnasında ya da sarayın gizli bir odasında şehzadenin karşısına çıkar.

Âşık, sevgilisinin bulunduğu ülkeyi ya da şehri öğrendikten sonra ya kendisi yola çıkar ya da bir elçi aracılığıyla onu ister. Bu esnada mesnevinin kadın kahramanı da çeşitli tesadüfler sonucu erkek kahramana âşık olur. Ardından sevgililerin karşısına engeller çıkmaya başlar. Örneğin; *Leylâ vü Mecnûn*'da Leylâ'nın babası, kızını Kays'la evlendirmek istemez. Sonrasında ise Leylâ'nın İbn-i Selâm'la evlenmesi, Kays'ın Mecnûn'a dönüşümü ve aşkın beşerî aşktan ilahi aşka geçmesi gibi engeller sonucu iki sevgili ancak ölümden sonra buluşabilirler. Bu gibi engelleri aşmak, kavuşabilmek için sevgililer birbirlerine doğru bir yolculuğa çıkar. Bu yolculukta iki kahraman da çeşitli zorluklarla karşılaşır. Örneğin; *Husrev ü Şîrîn*'de, Şîrîn'in ülkesinde birbirlerini bulan sevgililer Mehin Banu yüzünden kavuşamaz. Kahramanlar zor koşulları aşmak için kılık değiştirebilir. Erkek kahramanlar dış görünüşlerini dilenci, çoban, Türkmen'e benzetebilir; kadın kahramanlar ise erkek kılığına girebilir ya da yüzlerini peçe vb. örtülerle saklayabilir.

Mesnevilerin büyük bir kısmında sevgililer bir kez kavuştuktan sonra birbirlerini tekrar kaybeder. Sadık yardımcıları aracılığıyla birbirlerine haber, mektup gönderen sevgililer, hikâyenin sonuna kadar ayrı kalır. Sevgililerin bir araya gelememelerinin sebeplerinden biri iki tarafın şehri/ ülkesi arasında çıkan savaşlar olabilmektedir. Şairler, iki tarafın karşı karşıya geldikleri savaş sahnelerini genellikle mübalağalı bir dille anlatmaktadır.

Hikâyelerde kahramanların üzüntülerinden kurtulmak, bir olayı kutlamak vb. sebeplerle eğlenceli meclisler düzenledikleri, ziyafet sofraları kurdukları görülür. Bu etkinlikler genellikle sarayda, sarayın gül bahçesinde düzenlenir. Meclislerde musiki bulunmakta; ney, tambur, kudüm gibi müzik aletlerinin icrası yapılmaktadır. Savaş esnasında taraflardan biri bu türdeki eğlencelerden düzenlemek isterse; bunun için padişah otağı, nehir, dere vb. su kenarı, yeşillik bölgeler tercih edilir.

Ava gitmek, mesnevi kahramanlarının üzüntülerinden kurtulmak için gerçekleştirdikleri bir diğer etkinliktir. Mesnevilerdeki av tasvirleriyle erkek kahramanın kuvveti, cesareti, ok, kılıç, mızrak vb. savaş aletlerini kullanmadaki becerisi ortaya çıkar. Nadiren de olsa mesnevinin kadın kahramanı ava çıkarak yırtıcı hayvanları öldürmektedir.

Mesneviler genellikle sevgililerin kavuşması ile bitmektedir. Bu kavuşma kimi eserlerde tasavvufî bir mahiyette olurken kimi eserlerde ise fizikî bir kavuşma söz konusudur. Bu türden eserlerde kahramanlar büyük, görkemli bir düğün töreni ile evlenirler. Hatta sevgililerin, hikâyeye boyunca yanlarında olan yardımcıları ve dostlarının da evlendikleri görülmektedir. *Leylâ vü Mecnûn* gibi az sayıdaki mesnevîde ise hikâyenin mutsuz sonla, kahramanların ölümüyle bittiği görülmektedir.

2.3.1. Kişiler

Mesnevilerin baş kahramanları ve tüm kişileri ya tamamen iyi ya da tamamen kötüdürler. Özellikle birinci dereceden kişiler, fiziksel ve ahlakî açıdan eksiksiz bir biçimde anlatılmaktadır. Şairler kadın kahramanların fiziksel güzelliklerini, erkeklerin ise cesaretini, savaşçı yapılarını ön plana çıkararak tasvir etmektedir. Bu tasvirlerde kahramanların psikolojik tahlillerini detaylı bir biçimde görmek mümkün olmamaktadır. Kahramanlar sadece çeşitli olaylara karşı üzüntülerini dile getirmekte; sevgiliden uzak kaldıklarında hissettikleri özlemi paylaşmak için ya daye, lala ve yardımcılarıyla ya da çiçek, ay, güneş vb. varlıklarla konuşmaktadır.

Aşk mesnevilerinde birbirlerini seven kahramanlar, eserin birinci dereceden kişileridir. Kahramanların yanında olan, sevgililer arasındaki haberleşmeyi sağlayan yardımcı ve hizmetliler ise ikinci dereceden kişilerdir. Ayrıca mesnevideki olay örgüsü içerisinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan üçüncü dereceden kişiler de bulunmaktadır.

2.3.2. Zaman

Mesnevilerde olayların geçtiği zaman belirsiz olmakla birlikte gün, gece, hafta, mevsim, yıl gibi sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Zamanı bildiren bu sözcükler eğlence ve avların, düğünlerin, yolculukların, savaşların tasvirinde kullanılmaktadır. Şairler geçen zamanı gerçek dışı bir biçimde ölçebilmektedir. Örneğin; kahramanların altı ayda gidecekleri bir yol altı günde gidilebilmektedir.

2.3.3. Mekân

Mesnevilerde olayların geçtiği şehirler ve bölgeler tam olarak belirtilmemekte; Çin, Mâçin, Hindistan, Türkistan, Medâyin, Ermen, Anadolu (Rûm), Mısır, Yemen gibi genel olarak bahsedilmektedir. Kahramanların çıktıkları yolculuklarda geçilen denizler, dağlar, nehirler isim verilmeden anlatılmaktadır. Saraylar, bahçeler, mesire yerleri, savaş meydanları mesnevinin olay örgüsünün büyük ölçüde geçtiği yerlerdir.

Şairler olayların geçtiği fiziksel mekânları, o olayın kahraman üzerinde bıraktığı etkiye göre tasvir eder. Kahramanları mutlu eden olaylar, saraylar, bahçeler, mesire yerlerinde; üzücü olaylar ise basık, kapal ya da zor coğrafi koşulların bulunduğu yerlerde geçmektedir.

2.4. Mesnevilerde Dil ve Anlatım

Klasik Türk Edebiyatı'nın her döneminde mesneviler, diğer nazım şekillerine kıyasla daha sade bir dille yazılmıştır. Şairlerin mesnevilerde kullandıkları dil ve üslup, eserin bölümlerine göre değişebilmektedir.

Mesnevilerin başlıkları genellikle Farsça'dır, ancak Arapça ya da Türkçe de olabilmektedir. Çoğu eserde kırmızı mürekkeple yazılmış olup, zaman zaman müstensihler tarafından değiştirildiği de görülmektedir. İsmail Ünver'in tespitine göre tasavvufî ve aşk, macera mesnevilerinde başlıklar Farsça, dinî eserlerde ise Arapça'dır (1986a: 457). Türkçe başlıkların tercih edildiği eserler oldukça azdır. Şeyh Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz*'ı, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u, Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesi, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ı bu türden kullanımlara örnek verilebilir. Mehmed'in *Işk-nâme*'sinde ise başlıkların bir kısmı Türkçe, bir kısmı Farsçadır.

Mesnevilerde şairlerin kullandıkları dil bölümlere göre değişmektedir. Giriş bölümlerinde tevhid, na't, miraciyye vb. dinî konulu şiirler, peygamberler, veliler gibi din büyüklerine ya da padişah, sadrazam gibi devlet büyüklerine yazılmış methiyelerin bulunması; şairleri ağır ve sanatlı bir dil kullanmaya yöneltmiştir. Konunun işlendiği bölümde kullanılan dil ise, anlatılan hikâyenin konusuna göre farklılık göstermektedir. Örneğin aşk ve macera konulu eserlerde, özellikle mekân, mevsim, savaş, eğlence vb. tasvirlerinin yapıldığı beyitlerde kullanılan dilin ağırlaştığı görülebilir. Ancak diğer bölümlere kıyasla şairler burada daha sade bir dil kullanmaktadır.

2.5. Arap Edebiyatı'nda Mesnevi

Mesnevi, Arapça'da "müzdevic" kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu nazım şeklinin ortaya çıkışı Emevîler Dönemi'nin sonlarına dayanmaktadır⁴². Arap şiirinin en eski nazım şekli olarak kabul edilen, her biri kendi arasında kafiyeli 7-8 mısranın alt alta dizilmesiyle yazılan "recez"ler, Ağleb el-İclî (Kılıç, 1988: 475) tarafından kaside formundaki uzun şiirler haline getirilmiştir. Bu yeni formdaki recezlere "urcûze" denilmiş; Abbasî Dönemi'nde bu şiirlerin kafiye bütünlüğü değiştirilerek Emevî şairlerinin birer mısralık beyitleri ikişer ikişer kafiyelenmeye başlanmıştır. Bu şiirlerdeki kafiye tekrarının değişimi, müzdevic türünün doğuşunu sağlamıştır⁴³. Bu dönemde müzdeviclerden eğitimde yararlanmış, ezberlenilmesi gereken konular bu nazım şekliyle yazılarak "şi'ru't-ta'limî" denilmiştir (Dayf, 1426'dan aktaran: Kartal, 2013: 28).

⁴² Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaktan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Kartal, 2013: 21-36).

⁴³ Mesnevinin Abbâsîler Dönemi'nde geçirdiği değişimle hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Çetin, 2011: 57; Tuzcu, 2007: 151).

Müzdevic/ mesnevi türünün en eski örnekleri olarak halife Velîd b. Yezîd'in (İsfahânî, 1423'ten aktaran: Kartal, 2013: 22) ve Ebân b. Abdülhamîd el-Lâhikî'nin (Yılmaz, 2002: 17) yazdıkları gösterilmektedir. Nihat Çetin ise müzdevicin çok daha eski bir örneğinin, M. 250'de Tasm ve Cedîs kabileleri arasında geçen bir olaya dair rivayetlerin bu nazım biçimiyle yazılmasıyla oluştuğunu belirtmektedir (2011: 58). Arap Edebiyatı'nda tam anlamıyla bu türün özelliklerini taşıyan ilk eser ise *Kelîle ve Dimne* olup Ebu'l-Sehl b. Nevbaht ve Ebân b. Abdülhamîd tarafından kaleme alınmıştır (Kartal, 2013: 28-29).

Abbâsî Dönemi'nde Ebu'l-Atâhiyye, Alî b. Cehm, İbnü'l-Mu'tez (Durmuş, 2000) gibi şairler dinî, ahlakî konularda müzdevic/ mesneviler yazmışlardır. Bu isimlerin arasından Hammâd b. Ebân, bu türde aşk hikâyesi işleyen ilk şair olmasıyla ayrılmaktadır (Demirayak, 1998: 108).

2.6. Fars Edebiyatı'nda Mesnevi

Mesnevi, edebî bir terim olarak ilk kez Fars Edebiyatı'nda kullanılmıştır⁴⁴. Hamasî konuları sıkça işleyen şairler, “uzun konuları kaside nazım şekliye anlatmanın zorluklarını gördükleri için” (Kartal, 2013: 37), şiirlerini müzdevic olarak kaleme almaya başlamışlardır. “Mesnevi” isimlendirmesi ise XI. yüzyıl eserlerinden, belagat kitabı *Tercümânü'l-belâga*'da geçmektedir. Bu kayıt, “XI. yüzyıldan önce Fars Edebiyatı'nda mesnevi adının kullanıldığını ve onunla eserler yazılmış olabileceğini” göstermektedir (Râdûyânî, 1949'dan aktaran: Kartal, 2013: 38).

Sâmânîler Dönemi'nde mesnevi nazım şeklinin Farsça'daki ilk örnekleri verilmiştir. Mes'ûd-i Mervezî'nin *Şâh-nâme*'si, Farsça ilk hamasî mesnevi olma özelliğini taşımaktadır. Mehmet Atalay, “manzum Şâh-nâme yazıcılığının temeli”ni (2014: 140) Mes'ûd-i Mervezî'nin başlattığını belirtmektedir. Bu konuda yazılan ikinci mesnevi ise Dakîkî-i Tûsî'nin *Guşâsp-nâme*'sidir⁴⁵. *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesini Ebu'l-müeyyed-i Belhî, Fars dilinde ilk kez kaleme alan isim olmuş (Bilgin, 1994: 338); ilk didaktik Farsça mesneviler ise Ebû Şekûr-i Belhî (Kurtuluş, 1994) ve Bedî'-i Belhî tarafından yazılmıştır. Ayrıca Rûdekî'nin *Kelîle ve Dimne*, *Manzûme-i Sindbâd-nâme* gibi eserleri de bu dönemin önemli mesnevilerindendir (Öztürk, 2008: 186).

Gazneliler Dönemi'nde mesnevinin Farsça'daki ilk gelişmiş örneği, Firdevsî-i Tûsî'nin (Kantar, 1996) *Şâh-nâme*'sidir. İran'ın İslamiyet öncesindeki 1000 yıllık tarihinin anlatıldığı bu eser, mesnevi nazım şeklinin tertip özelliklerini taşımaktadır. Unsurî'nin (Atalay, 2012) *Vâmık u Azrâ*'sı ve Ayyûkî'nin *Varka vü Gülşâh*'i⁴⁶ dönemin aşk konulu mesnevilerindendir.

⁴⁴ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaktan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Kartal, 2013: 36-78).

⁴⁵ Guşâsp-nâme, Firdevsî'nin Şâh-nâme'sinde de yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Kartal, 2013: 38).

⁴⁶ Ayyûkî'nin *Varka vü Gülşâh*'i “bilinen en eski âşıkane mesnevi” olup “ilk kez hikâyenin kahramanları ağızdan gazel söylenmesi” bu eserle başlamıştır (Kartal, 2013: 44).

Selçuklular Dönemi'nde Nizâmî (Kanar, 2007), beş adet mesnevi yazarak “hamse”⁴⁷ oluşturan ilk isim olmuştur. Firdevsî-i Tûsî'den sonra tarihî-destanî konulu mesnevilerin en önemli örnekleri Esedî-i Tûsî'nin (Bilgin, 1995a) *Gerşâsb-nâme*'si, Katrân-ı Tebrîzî'nin (Karaismailoğlu, 2002:59; Aksoy, 2002:71; Ateş, 1997: 447-452) *Kavs-nâme*'si, Atâyî-i Râzî'nin *Burzû-nâme* (Karaismailoğlu, 1992a) ve *Bîjen-nâme*'si, Osmân Muhtâr-ı Gaznevî'nin *Şehriyâr-nâme*'si, Îrânşâh'ın *Behmen-nâme*'si, Hekîm Îrânşâh b.Ebi'l-hayr'ın *Kûş-nâme*'si ve *Ferâmurz-nâme*'sidir⁴⁸. Ayrıca bu dönemde Fahreddin-i Gurgânî'nin (Tokmak, 1996a) *Vîs ü Râmîn*'i gibi aşk mesnevileri de yazılmıştır.

Tasavvufî ilk mesneviler Selçuklular Dönemi'nde yazılmaya başlanmıştır. Bu tarzın ilk temsilcisi ise Hekîm Ebü'l-mecd Mecdûd bin Âdem es-Senâ'î'dir (Savi, 2009). *Kâr-nâme-i Belh*, *Seyrû'l-ibâd ile'l-ma'âd*, *Hadikatü'l- hakîka* ve *Tarîkatü'ş-şerî'a*, *Tahrîmetü'l-kalem*, *Akl-nâme* ve *Işk-nâme* isimli 6 adet mesnevisi bulunan şair, bu eserleri ile kendinden sonra gelen Nizâmî, Mevlânâ, Hüsrev-i Dihlevî (Kurtuluş, 1995), Mollâ Câmî (Okumuş, 1993) gibi şairleri etkilemiştir. Bu dönemde tasavvufî mesneviler yazan bir diğer isim ise Ferîdüddîn-i Attâr'dır (Şahinoğlu, 1991). *Îlâhî-nâme* (Gölpınarlı, 1985), *Esrâr-nâme*, *Musîbet-nâme*, *Mantiku't-tayr*, *Pend-nâme* gibi mesnevilerinin izlerini Şebüsterî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Mollâ Câmî gibi şairlerde bulmak mümkündür. Klasik Türk Edebiyatı'nın özellikle “kuruluş” döneminde şairlere ilham kaynağı olmuş; mesnevilerine nazireler yazılmıştır⁴⁹.

Moğollar ve Timurlular Dönemi'ne denk gelen XIII-XV. yüzyıllarda destanî konulu mesnevilerin yazımı azalmış; yerine yaşanmış tarihî olaylar konu edilmeye başlanmıştır. Hamdullâh-ı Mustavfî'nin *Zafer-nâme*'si, Ahmed-i Tebrîzî'nin *Şehinşâh-nâme*'si, Seyfî'nin *Sâm-nâme-i Seyfî*'si, Hâce Abdülmelik İsmâ'î'nin *Futûhu's-selâtin*'i, Şerefüddîn Alî Yezdî'nin (Dilek, 2010) *Zafer-nâme*'si, Azerî-i Tûsî'nin *Behmen-nâme*'si bu türden mesnevilere örnek verilebilir. Aşk hikâyeleri bu dönemde de şairlerin tercih ettiği konular arasında yer almış; Ubeyd-i Zâkânî'nin (Çiftçi, 2012) *Uşşâk-nâme*'si, Selmân-ı Sâvecî'nin (Karaismailoğlu, 2009) *Cemşîd ü Hurşîd*'i (Aksoy, 1993: 342) ve *Firâk-nâme*'si (Ateş, 1968: 281), Assâr-ı Tebrîzî'nin (Bilgin, 1991) *Mihr ü Müşteri*'si (Anbarcıoğlu, 1983: 1152), Hasan-ı Dihlevî'nin (Kurtuluş, 1997) *Işk-nâme*'si, Hüsrev-i

⁴⁷ Nizâmî'nin hamsesini oluşturan Mahzenü'l-esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker ve İskender-nâme, Klasik Türk Edebiyatı şairlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Mesnevilerine nazireler ve ona benzetilmeye çalışılan eserler yazılmış; Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Akalm, 1994, 1997, 1998; Caferoğlu, 1972; Levend, 1959: 370; Ünver, 1983: 10; Yıldız, 1991; Kısa, 2012; Atik, 2009; Acar, 2002; Yılmaz, 1995; Nahmedov ve Saygın, 2012; Bilgen, 1991; Kartal, 2013: 231-236).

⁴⁸ Selçuklu Dönemi'nde hamasî/ destanî mesneviler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Kartal, 2013: 45-47).

⁴⁹ Ferîdüddîn-i Attâr'ın Klasik Türk Edebiyatı üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Koçin, 1999; Albayrak Sak, 2012; Turan, 2014; Öztekin, 2007; Toska ve Burçoğlu Kuran, 1996; Kartal, 2004; Dilçin, 1993).

Dihlevî'nin⁵⁰ *Şîrîn ü Hüsrev*'i, *Mecnûn u Leylâ*'sı ve *Heşt Behişt*'i, Hâcû-yı Kirmânî'nin⁵¹ (Tokmak, 1996b) *Hümâ vü Hümâyûn*'u, *Gül ü Nev-rûz*'u ve *Güher-nâme*'si, Fettâhî-i Nişâbüri'nin (Yazıcı, 1995a) *Hüsn ü Dil*'i, Ârifî-i Herevî'nin *Gûy u Çevgân*'ı (Ateş, 1968: 354-355), Cemâlî-i Dihlevî'nin *Mihr ü Mâh*'ı (Anbarcıoğlu, 1983: 1159), Mekteb-i Şîrâzî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u (Levend, 1959), Mollâ Câmî'nin⁵² *Yûsuf u Züleyhâ*'sı ve *Leylâ ve Mecnûn*'u, Hatîfî'nin⁵³ (Öztürk, 1997) *Şîrîn ü Hüsrev*'i, *Leylâ vü Mecnûn*'u ve *Heft Manzar*'ı gibi mesneviler yazılmıştır.

Senâ'î ve Ferîdüddîn-i Attâr'ın mutasavvîf şairler üzerindeki etkisi Moğollar ve Timurlular Dönemi'nde sürmüştür; Fahreddîn-i Irâkî'nin (Bilgin, 1995b) *Lema'ât*'i, Hümâm-i Tebrîzî'nin *Sohbet-nâme*'si, Emîr Hüseyinî-i Herevî'nin (Nizami, 1999) *Zâdü'l-müsâfirîn*'i, *Kenzü'l-Rumûz*'u ve *Sî-nâme*'si, Şebüsterî'nin (Karaismailoğlu, 2010) *Gülşen-i Râz*'ı (Gölpınarlı, 1988), Evhadî-i Merâgî'nin (Ateş, 1968: 252-255; Tokmak, 1995) *Deh-nâme*'si ve *Câm-ı Cem*'i, İmâdüddîn Arabşâh-ı Yezdî'nin *Mûnisü'l-uşşâk*'ı, Kâsım-ı Envâr'ın (Ateş, 1968: 329; Karaismailoğlu, 2001) *Enîsü'l-ârifîn*'i, Şâh Dâ'î'nin *Işk-nâme*'si, Hilâlî-i Çagatayî'nin (Ateş, 1968: 478-481; Sevgi, 1998) *Şâh u Derviş*'i ve *Sıfatü'l-âşıkîn*'i dönemin tasavvufî konulu mesnevilerindendir. Ayrıca Sa'dî-i Şîrâzî (Çiçekler, 2008), *Gülistân* (Yazıcı, 1996) ve *Bostân*'ı (İlaydın, 1992; Karaismailoğlu, 1992b) ile hem Fars hem Türk şairlere ilham kaynağı olmuştur⁵⁴.

2.7. Türk Edebiyatı'nda Mesnevi

Türk Edebiyatı'nın en eski örnekleri VIII-XI. yüzyıllara dayanmakta; bu döneme “İslam Öncesi Türk Edebiyatı” denilmektedir⁵⁵. Göktürkler Devri'nden kalan, Vezir Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan adına VIII. yüzyılda dikilen Orhun Abideleri; Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı belgesi olarak kabul edilmektedir. Uygurlar döneminde Hristiyanlık, Maniheizm ve Budizm konulu eserlerin tercüme yapılmış; ilahi, methiye, dinî içerikli didaktik şiirler, ahlak kitapları, Budist öğretileri

⁵⁰ Hüsrev-i Dihlevî, hamse sahibi şairlerdendir. Matla'u'l-envâr, Şîrîn ü Hüsrev, Mecnûn u Leylî, İskender-nâme ve Heşt Behişt isimli mesnevileri, şairin hamsesini oluşturmaktadır. Bunun dışında Kırân-ı Sa'deyn, Miftâhu'l-futûh, Hızır Hânî, Nuh Sipîhr, Tuğluk-nâme gibi tarihî konuları içeren mesnevileri de bulunmaktadır. Hüsrev-i Dihlevî, hamsesi ve hamsesi dışında kalan mesnevileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Levend, 1959: 35-43; Türkmen, 1989).

⁵¹ Hâcû-yı Kirmânî, hamse sahibi şairlerdendir. Ravzatü'l-envâr, Güher-nâme, Kemâl-nâme, Hümâ vü Hümâyûn, Gül ü Nev-rûz isimli mesnevileri şairin hamsesini oluşturmaktadır. Şairin ayrıca destanî konulu Sâ-m-nâme'si bulunmaktadır. Hâcû-yı Kirmânî, hamsesi ve hamsesi dışında kalan mesnevileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Ateş, 1968: 258-260; Köprülü, 1997; Kartal, 2013: 239-245).

⁵² Mollâ Câmî'nin yedi mesnevisini bir araya getirerek oluşturduğu Heft Evreng isimli bir külliyatı vardır. Silsiletü'z-zehab, Salâmân u Absâl, Tuhfetü'l-ahrâr, Subhatü'l-ebrâr, Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Hired-nâme-i İskenderî, bu külliyata dahil edilen mesnevileridir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Hikmet, 1991; Öz, 1989; Ateş, 1968: 392-393, 399-401, 416-422; Kartal, 2013: 236-239).

⁵³ Hâtîfî, hamse oluşturmak istemiş; ancak yalnızca Leylî vü Mecnûn, Şîrîn ü Hüsrev, Heft Manzar ve Timur-nâme isimli mesnevilerini tamamlayabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Kartal, 2013: 77).

⁵⁴ Sa'dî-i Şîrâzî'nin Klasik Türk Edebiyatı üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Kartal, 2001; Çelik, 2017).

⁵⁵ Tez çalışmasının bu bölümü şu kaynaklardan derlenerek yazılmıştır. Bk.: (Kartal ve Şentürk, 2013; Kartal, 2013; Çelebioğlu, 1999; Şentürk, 2002).

içeren kitaplar, sutralar, körünçler kaleme alınmıştır. *Maitrisimit*, *Kalyanamkara et Papamkara* bu türden eserlere örnek verilebilmektedir. X. yüzyıldan Beşbalıklı Singu Seli Tutung'un Altun Yarak'unda bulunan *Aç Pars Hikâyesi*'nde mesnevi türünün izleri görülmektedir.

X. yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Karahanlılar'ın başkenti Kaşgar bir Türk-İslâm merkezi haline gelmiş; İslâmî Türk Edebiyatı'nın bugün için bilinen ilk eserleri Hakanîye Türkçesi'yle yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Türkler ve Araplar arasında dinî ve kültürel yönlerden yakın ilişkiler kurulmuştur. Bağdat ve Türkistan arasında kurulan bağlantıların bir sonucu olarak Abbasi Edebiyatı, Türk Edebiyatı'nı etkilemiştir.

XI. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib tarafından M. 1069/ 1070'te yazılan *Kutadgu Bilig* (Arat, 1988; Kaçalın, t.y.), Türk Edebiyatı'nın ilk mesnevisi olarak kabul edilmektedir. Yûsuf Has Hâcib'in türünün ilk örneği olmasına rağmen klasik mesnevi tertibini bu eserde başarıyla uygulamasının sebebi; "Türklerin daha önce temelini atıp şiirlerinde kullandığı ve 'aa bb cc' şeklinde kafiyelendirdiği şiir yapısıyla Arap edebiyatında gördüğü mesnevî formu arasındaki paralellik" gösterilebilir" (Kartal, 2013: 250). 6645 beyitlik bu eser, aruzun "fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ül" kalıbıyla yazılmıştır. *Kutadgu Bilig* sultanlara yönetim konusunda nasihatler vermekte; siyaset-nâme türünün özelliklerini taşımaktadır.

2.7.1. Kuruluş Dönemi Klasik Türk Edebiyatında Mesnevi

Kuruluş Dönemi'nin ilk yarısında, XIII. yüzyılda verilen eserler, Türk Edebiyatı'nı yüzyıllar boyunca etkilemiştir. Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiye*'si (Tatçı 1990; Günay ve Horata 1994), Türk Edebiyatı'nın ikinci mesnevisidir. Mesnevîde, tasavvuftaki seyr ü sülûk anlayışı, insanın nefsiyle olan mücadelesi Anadolu Selçuklu Devleti'nin askerî ve sosyal yapılanmasından izlerle anlatılmıştır. Dil olarak Farsça'yı kullanan ancak eserlerine Türk ruhunu, sanat zevkini yansıtan Mevlânâ'nın Klasik Türk Edebiyatı'nın oluşumuna büyük etkisi vardır. "*Mesnevî* (Gölpınarlı, 1981-1983-1984) isimli eseri, Farsça yazılmasına rağmen muhteviyatıyla Türk Edebiyatı'nı derinden etkilemiştir. Mevlânâ'nın bu eseri herhangi bir plana bağlı kalarak yazılmamış; bir hikâye anlatılırken bir başka hikâye hatırlanmış, bir başka olaydan örnekler verilmiştir. Ancak yine de anlatılan ilk hikâyeye geri dönülmüş ve tamamlanmıştır. Sultan Veled, şiirlerinde babası Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin görüşlerini Anadolu'ya açıklama, fikirlerini telkin etme amacı gütmüştür. Eserlerinin büyük bir kısmı Farsça olup Türkçe şiirleri de bulunmaktadır. Mesnevîlerinin ilki olan *İbtidâ-nâme* (Gölpınarlı, 1976), Mevlânâ'nın hayatı ve beraberinde kümelenen ilk kişilerin inançlarını aktaran en eski ve en doğru kaynak olarak kabul edilmektedir. Sultan Veled'in ikinci mesnevisi *Rebâb-nâme* (Değirmençay, 1996), üçüncü ve son mesnevisi *İntihâ-nâme*'dir.

Kuruluş Dönemi'nin ikinci yarısı olan XIV. yüzyılda Türk mesnevi edebiyatı, telif, tercüme vb. yollarla gelişim göstermeye başlamıştır. Amil Çelebioğlu'nun araştırmalarına göre bu yüzyılda

yazılan mesnevilerin 58'i elimizde olmakla birlikte; bunların 15'inin müellif ve telif tarihleri, 29'unun müellifi, 1'inin telif tarihi bellidir. Bu mesnevilerin 11 tanesinin ise müellifleri de telif tarihi de belli değildir (1999: 43). Ahmet Atilla Şentürk'ün tespitlerine göre bu asırda yazılan 79 mesnevinin 21'inin telif tarihi, 40'ının müellifi bilinmekte; 18'inin ise müellifi bilinmemektedir (2002: 5-8). Mehmet Çavuşoğlu, bu dönemde kaleme alınan mesnevileri “manzum dinî destanlar”, “tekke edebiyatı mahsulleri”, “Klasik Türk Edebiyatı diye adlandırdığımız edebî ekolün ilk örnekleri olan, yani belli bir kültür seviyesine hitap eden, yüksek zümreyi hedef alan eserler” olarak üç grupta incelemektedir (1982: 39-40).

Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin hayatlarından kesitleri, mucizelerini, savaşlarını konu edinen mesneviler bu dönemde kaleme alınmıştır. Ahmedî'nin *Tahkîk-i Mi'râc-ı Resûl*'u (Akdoğan, 1989), Anadolu'da telif tarihi bilinen müstakil mi'râc-nâme olarak kabul edilmektedir. Eserde önce miraç olayı anlatılmış; ardından şerhi yapılmıştır. Şairin *İskender-nâme*'sinin içinde, sonradan eklenen bir “Mevlid” bölümü daha vardır. Yüzyılın diğer mi'râc-nâmeleri (Özkat, 2011: 128) ise Şeyyâd Hamza ve Aksaraylı İsâ'ya aittir. Tursun Fakı'nın *Hz. Peygamber Ebu Cehil ile Güreş Tuttuğudur*, Ahmedî'nin *Siyerü'n-nebî*, İzzetoğlu'nun *Tavus Mucizesi*, Sadreddîn'in *Mu'cize-i Muhammed Mustafâ* ve *Dâstân-ı Geyik*, Kirdecî Ali'nin *Dâsitân-ı Hamâme* (Aslan, 2006), Yûsuf-ı Meddâh'ın *Mu'cizât-ı Hazret-i Resûl-i Ekrem*, anonim *Hikâye-i Câbir* (Derdiyok, 1988) mesnevileri Hz. Muhammed'e dair anlatılardan oluşan eserlere (Çelebioğlu, 1999: 72-76, 80-82; Özkat, 2011:70, 152; Tören, 2006) örnek verilebilir. Tursun Fakı'nın *Cumhur-nâme*'si, Hz. Ali ve Cumhur arasındaki savaşı işlemektedir (Yazıcı, 2005). Hz. Muhammed'in yakınlarını konu edinen mesneviler de bulunmaktadır. Örneğin; anonim mesnevilerden *Vefât-ı Hazret-i Fâtûma*'da (Kuzubaş, 2008: 315-322), Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fâtûma'nın yaşadığı üzüntü anlatılmıştır. Kayserili İsâ'nın *Dâstân-ı Vefât-ı İbrâhîm* (Koncu, 2001), Hz. Peygamber'in bebekken hayatını kaybeden oğlu için yazılmıştır.

Gülşehrî ve Âşık Paşa'nın dinî-tasavvufî mesnevileri vardır. *Mantıku't-tayr* (Cunbur, 1952; Yavuz, t.y.a), Gülşehrî'nin Ferîdüddîn-i Attâr'ın aynı isimli eserini esas aldığı alegorik mesnevisidir. Türkçe'yle Farsça'dan daha güzel bir edebi eser yazılabileceğini ortaya koymayı amaçlayan mesnevi; şairin ekleme ve çıkartmaları sonucu telif özelliği kazanmıştır. Şairin kelimelerini işleyen Farsça *Felek-nâme*'si (Kocatürk, 1982) bulunmaktadır. Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme* (Yavuz, 2000) isimli mesnevisi vahdet, vücut ve ruh, yaratılışın altı günü, anasır-ı erbaâ gibi konuları içeren 10 bölümden oluşmaktadır. *Hikâye*'si (Levend, 1955) biri Müslüman, biri Hristiyan ve diğeri Yahudi üç kişinin başından geçen bir olayı konu edinmekte; *Garîb-nâme*'nin Raif Yelkenci nüshasının sonunda yer almaktadır. Şairin ayrıca, tasavvufî konulu *Fakr-nâme*, “hâl” konusunu işleyen *Vasf-ı Hâl* (Levend, 1954) ve *Fürkat-nâme* (Tavukçu, 2004) isimli, gurbette sevgiliden uzak düşmenin zorluklarını konu edinen mesnevileri vardır.

Pîr Mahmûd, Şeyyad Hamza, Hoca Mes'ûd ve Kemâloğlu İsmâ'il'in ahlakî mesnevileri vardır. Pîr Mahmûd'un *Bahtiyâr-nâme* (Sevinçli, 1992) isimli mesnevisi, didaktik, ibret verici hikâyelerden oluşmaktadır. Kemâloğlu İsmâ'il'in *Ferâh-nâme*'si (Özbostancı, 1991; Çalışkanman, 1996) ise 3030 beyitle yazılmıştır. Şeyyad Hamza'nın *Ahvâl-i Kıyâmet* mesnevisi (Dilçin, 1978), kıyametin nasıl kopacağı, hangi kavimlerin kitleler halinde cennete ya da cehenneme gideceği konularını içermektedir. *Dâstân-ı Sultan Mahmûd* (Buluç, 1969) mesnevisi, Gazneli Sultân Mahmûd ve yoksul bir derviş arasında geçen konuşmayı merkezine almıştır.

Dönemin önemli tercümeleri İbrâhîm Bey, Gülşehrî, Ahmedî, Mehmed, Tutmacı ve Hoca Mes'ûd'a aittir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin bilinen ilk Türkçe tercümelerinden biri bu asırda İbrâhîm Bey (Köksal, 2006) tarafından yapılmıştır. Şair, eserden 12 hikâyeyi seçerek 2301 beyitte, farklı aruz vezinleriyle tercüme etmiş ve kısmen şerh etmiştir. Seçilen her bir hikâyenin tamamı değil, bir bölümü tercüme edilmiştir. Gülşehrî'nin, Kudûrî'nin el-Muhtasar'ından yaptığı bir tercümesi bulunmaktadır. Hoca Mes'ûd'un *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'si (Kartal, 2003), Sa'dî-i Şirâzî'nin ahlakî konulardaki görüşlerini içeren *Bostân*'ın muhtasar bir tercümesidir. Aynı müellifin *Süheyl ü Nevbahâr*'ı (Dilçin, 1991; Tezcan, 1994), Türk Edebiyatı'nın beşerî aşkı işleyen ilk mesnevisi olarak kabul edilmektedir. Mesnevinin orijinali Farsça olup nüshası henüz ele geçmemiştir. Bu sebeple Hoca Mes'ûd'un eserinin ne kadarının aslından tercüme ne kadarının ekleme olduğu bilinmemektedir. Orijinali Farsça olup nüshası bulunmayan bir diğer mesnevi, Mehmed'in *Işk-nâme/Tuhfe-nâme* (Yüksel, 1965) isimli eseridir. Mesneviyi, benzeri aşk hikâyelerinden ayıran özellik; kahramanların arasındaki duygusal bağı, psikolojik durumları ayrıntılı bir biçimde işlemesidir. Ahmedî'nin *Cemşid ü Hurşid* (Akalın, 1975) mesnevisi Selmân-ı Sâvecî'nin aynı adlı eserinden tercümedir. Ancak şair, yaptığı eklemelerle mesnevisine telif mahiyeti kazandırmıştır. Nihat Sami Banarlı'nın eserin baş kahramanı Cemşid ile *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki Kanturalı arasında benzerlikler bulması; mesnevisinin edebiyat tarihindeki önemini artırmıştır (1939: 156-158). Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'i (Yoldaş, 1998), Ferîdüddîn-i Attâr'ın aynı adlı mesnevisinin 7708 beyitlik muhtasar tercümesidir.

Aşk mesnevileri *Yûsuf u Züleyhâ*, *Cemşid ü Hurşid*, *Süheyl ü Nevbahâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Hurşid-nâme*, *Işk-nâme* ve *Gül ü Hüsrev*, Kuruluş Dönemi'nin ikinci yarısında kaleme alınmıştır. *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesi bu dönemde Şeyyâd Hamza (Dilçin, 1946), Kadı Darîr (Karahan, 1994), Suli Fakîh (Köktekin, 1994), Garîb (Karakaya, 2012) tarafından aruzun "fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Ayrıca Şeyhoğlu'nun (Yoldaş, 1998: 29, 209) nüshası günümüze ulaşmayan bir *Yûsuf u Züleyhâ*'sı bulunmaktadır. Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinin içinde bir bölümde bu hikâye anlatılmaktadır. Şeyyâd Hamza'nın mesnevisi 1529, Kadı Darîr'in 2126, Suli Fakîh'in 5005, Garîb'in 2926 beyitten oluşmaktadır. Fahrî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisi (Flemming, 1973), Anadolu'da nazmedilen ilk *Hüsrev ü Şîrîn* hikâyesi olarak kabul edilmektedir. Fahrî, hikâyesinin temelini Nizâmî'nin aynı adlı eserinden ve Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sinden kurgulamıştır. Ancak şair, Nizâmî'nin kullandığı Fars kültürel unsurları yerine Türk kültürüne dair öğeleri kullanmıştır.

Anadolu sahası dışında, Kutb'un kaleme aldığı *Hüsrev ü Şîrîn* (Hacıeminoğlu, 2000); Fahrî'nin eserinden de önce, 1341 yılında yazılmıştır. Nizâmî'den tercüme olan mesnevi, henüz yazı dilinde kullanılmamış bazı Türkçe kelimelere yer vererek onları edebi dile kazandırması bakımından önemlidir. Şeyhoğlu Mustafâ'nın *Hurşîd-nâme/ Hurşîd ü Ferahşâd* (Ayan, 1979) isimli mesnevisinde XIV. yüzyıl ve öncesi dönemlerdeki Türk kültür hayatından öğelerini bulmak mümkündür. Yûsuf-ı Meddâh'ın *Varka ve Gülşâh* mesnevisi, şekil ve muhteva olarak klasik mesnevi formlarına uymamaktadır. Ahmet Atilla Şentürk, eserin bu özelliğiyle okunup dinlenmek üzere yazılmış bir hikâye olduğunu belirtmektedir (2002: 62).

XIV. yüzyılda tarihî, efsaneleşmiş kişilerin, ailelerin konu edildiği mesneviler de yazılmıştır. Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si (Ünver, 1983; Akdoğan, 1988), Türk Edebiyatı'nda bu konudaki eserlerin ilk örneğini oluşturmaktadır. Ayrıca Nizâmî'nin *İskender-nâme*'sine yazılan ilk naziredir. Ahmedî'nin eserinde hikâye, İskender'in gönül maceralarını ve hükümdarın döneminden önceki olayları içermektedir. Ayrıca *İskender-nâme*'nin içinde yer alan *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân*; Türkçe yazılmış ilk manzum Osmanlı tarihidir. Yûsuf-ı Meddâh'ın *Dâstân der-Cihân-ı Fânûs der-Hikâyet-i Takyanûs* (Koncu, 2012) isimli mesnevisinde Ashâb-ı Kehf kıssası, İbn-i Abbâs'ın ağzından kurgulanmıştır. Âşık Paşa'nın oğlu Elvân Çelebi'nin *Menâkıbu'l-kudsiyye fi-Menâsibi'l-ünsiyye* (Tulum, 2000) isimli mesnevisi, Baba İlyas sülalesinin hayatını menkıbe formunda konu edinmiştir.

Yukarıda gruplandırılan eserlerin dışında kalan mesneviler de bulunmaktadır. Bu eserlere Ahmed Fakîh'in kutsal topraklara yaptığı seyahati içeren mesnevisi *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi's-şerîfe* (Mazıoğlu, 1974), Ahmedî'nin tıbbî eseri *Tervîhu'l-ervâh* (Şehsüvaroğlu, 1954) ve Arapça-Farsça sözlüğü *Mirkatü'l-edeb* (Temizel, 2002), Tutmacı'nın sağlıklı beslenmeyi konu edinen *Tabîat-nâme*'si (Ertaylan, 1960) örnek verilebilir.

2.7.2. Klasik Türk Edebiyatı'nın I. Dönemi'nde Mesnevi

Klasik Türk Edebiyatı'nın "Kuruluş Dönemi"- XIII. ve XIV. yüzyıl mesnevileri ve "I. Dönemi"- XV.-XVI. yüzyıl mesnevileri arasında konu ve üslup yönünden büyük farklılıklar vardır. Bu dönemde şairler, sanatlarını göstermek için kullandıkları dile, aruz veznine ve mecazlı söyleyişlere önem vermişlerdir. Fars Edebiyatı'ndan yapılan tercümelemler rağbet görmeye; Doğu Edebiyatları'nda çokça kullanılan aşk hikâyelerini içeren mesneviler yazılmaya devam edilmiştir. Bazı şairler ise farklı bir yol izleyerek özgün hayaller kurmayı, işledikleri konuları genişletmeyi tercih etmişlerdir. Mesnevilerde konular, mekânlar, kişiler gibi unsurlarda yerleşme ön plana çıkmıştır. Örneğin Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si, Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si gibi mesnevilerde olaylar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşanmış; bu eserler "sergüzeşt" türünün ilk örneklerini oluşturmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında yazılan mesnevilerin bazılarında belli birtakım hususlar üzerinde özellikle durulduğu dikkat çekmektedir. Örneğin önceki dönemlerde

“çeng”, işret meclisleri, savaşlar vb. içerisinde kısaca anlatılırken Ahmed-i Dâ’î’nin *Çeng-nâme*’inde müstakil bir biçimde işlenmiştir. Bu türden müstakil birer konunun işlendiği mesnevi örneklerini XVI. yüzyılda sûr-nâmeler, şeh-erengîzler, sâkî-nâmeler vb. olarak görmek mümkündür.

Klasik Türk Edebiyatı’nın Osmanlı sahasında yazılan mesnevilerinden bahsetmeden önce bu dönemin Çağatay sahasında yetişen Ali Şîr Nevâî’ye değinmek gerekir. Nevâî, Anadolu sahasında mesnevi yazan şairleri etkilemiş; Mollâ Câmî ile Fars Edebiyatı’nın önemli örneklerinin verildiği bir çağda Türkçe’nin pek çok yönden Farsça’dan üstün bir dil olduğunu savunmuştur. Özellikle genç şairleri Türkçe yazmaya teşvik etmiştir. Ali Şîr Nevâî, hamsesini oluşturan *Hayretü’l-ibrâr* (Sabir, 1961; Çetindağ, 2011: 288-289), *Ferhâd u Şîrîn* (Alpay Tekin, 1994; Çetindağ, 2011: 294), *Leylî vü Mecnûn* (Çelik, 1996; Çetindağ, 2011: 302-304), *Seb’a-i Seyyâre* (Tural, 1993; Çetindağ, 2011: 314-315), *Sedd-i İskenderî* (Tören, 2001; Çetindağ, 2001: 317-318) gibi mesnevileri ve hamsesi dışında kalan *Lisânü’t-tayr* (Canpolat, 1995) ile XV. yüzyıldan itibaren Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı’nda etkili olmuştur.

I. Dönem’in ilk yarısında dinî-tasavvufî-ahlâkî mesneviler, nitelik ve nicelik olarak önemli bir yer tutmakta, en çok bu dönemde rağbet görmektedir. Hz. Peygamber’in hayatı, *Câmâsb-nâmeler*, Nizâmî’nin, Mevlânâ’nın ve Ferîdüddîn-i Attâr’ın eserlerinden tercüme, nazire ya da ondan ilhamla yazılan mesneviler bu grupta değerlendirilebilmektedir. Bu dönemde Hz. Peygamber’in hayatını temele alan pek çok mesnevi yazılmıştır. “Mevlîd” türünün bu dönemdeki en önemli örneği Süleyman Çelebi’nin *Vesîletü’n-necât*’ıdır (Ateş, 1954). Devrinin gramer özelliklerini yansıtan eserin Balkan dillerine tercümeleri bulunmaktadır. Süleyman Çelebi mevlidini, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasî çalkantılar yaşadığı bir dönemde kaleme almış; bu eser sayesinde toplumu Hz. Muhammed sevgisi etrafında toplama görevini üstlenmiştir. Onun yanı sıra Kerîmî, Gülşenî-i Saruhanî, Za’îf, Cefâyî, Hamdullah Hamdî, Keşfi-i Saruhanî, Sinanoğlu gibi isimlerin de mevlidleri vardır (Şentürk ve Kartal, 2013: 249-250). Ayrıca Abdülvâsi Çelebi’nin *Halîl-nâme*’sinin sonunda yer alan bölümde (Gültaş, 1996) ve Ârif’in *Mi’râc-ı Nebî*’sinde (Gülsoy, 1993) Miraç olayı konu edilmiştir. Yazıcıoğlu Mehmed’in *Muhammediyye*’si (Çelebioğlu, 1996), Hz. Peygamber’in doğumu, hayatı, savaşları, mucizelerini işlemektedir. Ârif’in *Vefâtü’n-nebî*’sinde (Baldemir, 1996) ise Hz. Muhammed’in vefatı anlatılmıştır.

İranlı mutasavvîf şairlerin mesnevilerinden yapılan tercüme de dinî-tasavvufî-ahlâkî mesneviler arasında değerlendirilmektedir. Elvân-ı Şîrâzî’nin Mahmûd-ı Şebüsterî’den yaptığı *Gülşen-i Râz Tercümesi* (Ülken, 2002), şairin eklemeleriyle telif niteliği kazanmıştır. Ahmed-i Dâ’î’nin Ferîdüddîn-i Attâr’ın *Esrâr-nâme*’sine yapılmış bir tercümesi olduğu bilinse de henüz ele geçmemiştir. Tebrizli Ahmedî’nin *Esrâr-nâme*’si (Ayan, 1996) serbest bir tercüme olup barındırdığı 39 hikâyenin üçünü orijinalinden almıştır. Pîr Mehmed’in *Tarîkat-nâme*’si (Gürer, 2003), Ferîdüddîn-i Attâr’ın *Musîbet-nâme*’sinden tercümedir. Nizâmî’nin *Mahzenü’l-esrâr*’ı mutasavvîf şairler için önemli bir ilham kaynağı olmuş *Ma’nevî* (Şentürk ve Kartal, 2013: 257) ve Ahmed-i

Rıdvân ona benzeyen mesneviler yazmışlardır. Hâcû-yi Kirmânî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'a nazire olarak yazdığı *Ravzatü'l-envâr*'ı, Derviş Hayâlî aynı isimle Türkçe'ye tercüme etmiştir (Köksal, 2003). Mu'înî'nin *Mesnevî-i Murâdiye*'si (Yavuz, t.y.b), Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin birinci cildinden seçme hikâyeleri içermektedir.

XVI. yüzyılda kırk hadis, yüz hadis tercümeleleri, Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen eserler yazılmıştır. Hâkânî'nin *Hilye-i Sa'âdet*'inde (Külekçi, 1987; Pala, 1991), Hz. Peygamber'in güzel sıfatları anlatılmıştır. Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süedâ*'sı Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehadeti (Güngör, 1987), *Sâkî-nâme* adıyla da bilinen *Heft-câm*'ı tasavvuf ve musiki (Mazıoğlu, 1962: 673-712) konuludur. Şairin ayrıca *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în* isimli bir kırk hadis tercümesi bulunmaktadır (Kürkçüoğlu, 1951). Nizâmî, Sa'dî, Câmî, Attâr'a yazılan nazireler, tercümeleler, onlardan ilhamla yazılan eserler, öğüt ve ahlak kitapları dinî-tasavvufî-ahlâkî mesneviler kapsamında değerlendirilmektedir. Taşlıcalı Yahya'nın *Gülşen-i Envâr*'ı (Doğanyigit, 1992; Kayabaşı, 1991), Âzerî'nin *Nakş-ı Hayâl*'i (Baykaldı, 1994), Cinânî'nin *Riyâzü'l-cinân*'ı (Şarlı, 1994), Âlî'nin *Tuhfetü'l-uşşâk*'ı (Aksoyak, 2003a), Bursalı Rahmî'nin *Gül-i Sad-berg*'i (Erişen, 1990), Emîrî'nin *Gülşenü'r-râz*'ı ve *Sohbet-nâme*'si, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'si (Alkaya, 1996) ve *Gencîne-i Râz*'ı (Çınar, 1995, 2014), Za'îfi'nin *Bâg-ı Behişt* (İnan, 1998), *Kitâb-ı Nigâristân* ve *Hadîka-i Sebzistân* (Büyükkarcı Yılmaz, 2001), *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih* (Tokatlı, 1996; Kartal, 2007), *Gülşen-i Sî-murg*'u (Akalin, 2001), Şemsî'nin *Deh-murg*'u (Kaya, 1997; Karadüz, 2000), Şâhidî'nin *Gülşen-i Vahdet*'i (Külekçi, 1996), Ârifî'nin *Ravzatü't-tevhîd*'i (Gündüz, 2006), Şemseddîn-i Sivasî'nin *Gülşen-âbâd*'ı (Aksoy, 1990) ve *İbret-nümâ*'sı (Çöm, 2007), Edirneli Nazmî'nin *Pend-i Attâr Tercümesi* (Altun, 2004) bu türden eserlere örnek verilebilir. Sayılan eserlerin yanı sıra Güvâhî'nin kendi hayatından ve yakın çevresinde görüp duyduğu olaylara yönelik verdiği öğütleri içeren *Pend-nâme*'si (Hengirmen, 1990) ve Cinânî'nin *Cilâ'ü'l-kulûb*'u (Özkan, 1990) dönemin önemli mesnevilerindendir.

I. Dönem'in ilk yarısında yazılan aşk mesnevileri, Fars Edebiyatı'nın klasik mesnevi konularını içermektedir. Bu konular tercüme, telif, nazire gibi yollarla Türk Edebiyatı'na taşınmıştır. *Yûsuf u Züleyhâ*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ ve Mecnûn*, *Cemşîd ü Hurşîd* gibi aşk hikâyeleri bu dönemde şairler tarafından tercih edilmiştir. Hamdullah Hamdî (Onur, 1991), Çâkerî, Tebrizli Ahmedî ve Abdülvehhâb bu dönemin *Yûsuf u Züleyhâ* yazar şairleri arasındadır. Kaynaklarda Kırimlı Abdülmecid, Dür Big, Bihiştî Ahmed Sinan ve Bekâî'nin de bu mesneviyi kaleme aldıkları belirtilse de henüz ele geçmemiştir. *Hüsrev ü Şîrîn*'in bu dönemde ilk, Anadolu'da yazılan ikinci hikâyesi Şeyhî'ye aittir (Timurtaş, 1963). Ardından Ahmed-i Rıdvân'ın mesnevisi gelmektedir (Tavukçu, 2000). Kaynaklarda *Hüsrev ü Şîrîn* yazdığı söylenen Mu'îdî ve Sadrî'nin eserleri ise günümüze ulaşmamıştır. Türk Edebiyatı'nın ilk *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesi de bu dönemde, Edirneli Şâhidî tarafından yazılmıştır. Bihiştî (Aygün, 1999), Ahmed-i Rıdvân ve Kadîmî de *Leylâ ve Mecnûn* yazar şairler arasındadır. Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Çâkerî Sinan ve Abdülvehhâb Hayâlî'nin mesnevilerinin nüshaları ise henüz bulunamamıştır. Rıfâî'nin *Bülbül-nâme*'si ise Türk Edebiyatı'nın

bilinen ilk “göl ü bülböl” hikâyesidir (Ayan, 1981c). Dönemin diğer aşk mesnevileri ise Sultan Cem’in *Cemşid ü Hurşid*’i (Okur Meriç, 1997) ve Cemâli’nin *Hümâ vü Hümâyûn*’udur (Horata, 1990).

Şairler, bu dönemin ikinci yarısında, ilk yarısında olduğu gibi aşk hikâyelerini tercih etmeye devam etmişlerdir. Âhî (Köksal, 1998) ve Celîlî (Kazan, 1997) *Hüsrev ü Şîrîn*; Kalkandelenli Muîdî, Zâtî (Armutlu, 1998) ve Lâmi’î (Köse, 1997) *Şem ü Pervâne*; Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979a), Kemâl Paşa-zâde (Demirel, 2004), Şerîfî ve Gubârî, *Yûsuf u Züleyhâ*; Kalkandelenli Muîdî, Lâmi’î (Ayan, 1998) ve Manisalî Câmî’î (Ece, 2002) *Vâmık u Azra*; Lâmi’î, *Ferhâd u Şîrîn* (Erkal, 1998); Sevdâî (Şahin, 1988), Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002), Sâlih (Kütük, 1995), Halife ve Fuzûlî (Ayan 1981b, Doğan 2010) *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesini kaleme almışlardır. Özellikle Fuzûlî’nin mesnevisi Türk Edebiyatı içerisinde ayrı bir öneme sahip olmuş, pek çok şairi etkilemiştir. Gelibolulu Âlî’nin *Mihr ü Mâh* (Sabuncu, 1983) ve *Mihr ü Vefâ*’sı (Aksoyak, 2003b), Münirî İbrahim Çelebi’nin *Mihr ü Müşterî*’si, Abdî’nin *Cemşid ü Hürşid* (Kuloğlu, 1989), *Göl ü Nevrûz, Niyâz-nâme-i Sa’d u Hümâ*’sı (İnce, 1987) ve *Heft Peyker*’i, Lâmi’î’nin *Salâmân u Absâl* (Uludağ, 1997) ve *Vîs ü Râmîn* (Kavukçu, 1994; Öztürk, 2009), Fazlî’nin *Göl ü Bülböl*’ü (Öztekin, 2002a), Bihiştî’nin *Cemşâh u Âlemşâh*’ı (Dindar, 1999) bu türden mesnevilere örnek verilebilir. Taşlıcalı Yahyâ’nın *Şâh u Gedâ*’sı (Yoldaş, 1993) da aşk hikâyelerindedir; ancak olayların İstanbul’da, At Meydanı, Ayasofya gibi yerlerde geçmesi, şehir tasvirleri ve barındırdığı mahallî unsurlar sebebiyle farklı bir yer tutmaktadır.

I. Dönem’in ilk yarısında kaleme alınan tarihî, destanî ve menkıbevî mesnevilerde İskender, Behrâm-ı Gûr gibi efsaneleşmiş şahsiyetlere dair anlatılar, İslâm ve tasavvuf ulularının kerametleri, savaşları vb., Osmanlı tarihine dayanan gazavât-nâmeler konu edilmektedir. Behrâm-ı Gûr’un hikâyelerini içeren *Heft-peyker*’in Anadolu’da bilinen ilk örneğini Aşkî yazmıştır. Ayrıca Ahmed-i Rıdvân’ın da *Heft-peyker*’i ve *İskender-nâme*’si (Ünver, 1986b) bulunmaktadır. Hızır bin İlyas’ın (Uzun Firdevsî) *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*’si (Noyan, 1996), Âşık Ahmed’in *Kemâl Ümmî Menâkıb-nâmesi*, Hâfız Halîl’in *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin*’i (Şerefeddin, 1935), İslamiyet tarihinden konuları içeren mesnevilerdendir. Bu dönemin tarih yazıcıları ise *Halîl-nâme*’sinin “Der-Vasf-ı Ceng- Sultân Muhammed Bâ-Mûsâ ve Hezîmet-i Mûsâ” bölümü ile Abdülvâsi Çelebi (Gültaş, 1996), *İskender-nâme*’sinin “Nusret-nâme-i Osmân” bölümü ile Ahmed-i Rıdvân (Ünver, 1979), *Selâtin-nâme*’si ile Kemâl (Öztürk, 2001) ve *Düstûr-nâme*’si ile Enverî’dir (Öztürk 2003). Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı savaşları, seferleri konu edinen mesneviler de mevcuttur. Firdevsî-i Rumî’nin *Kutb-nâme*’si 1501 yılında Venediklilerin Midilli’ye saldırmalarını (Olgun ve Parmaksızoğlu, 2011); Sûzî Çelebi’nin *Gazavât-nâme*’si ise, Mihaloğlu Ali Bey’in Rumeli’deki akınlarnı anlatmaktadır (Levend, 2000).

Dönemin ikinci yarısında bu türden mesnevilerde işlenen konular, önceki dönemlerle benzerlik göstermektedir. Lâmi’î, Hâtifî ve Figânî, *Heft Peyker* yazan şairlerdendir. Lokmanî Dede *Menâkıb-ı Mevlânâ*’da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin (Ersoylu, 2001), Şemseddîn-i Sivasî *Menâkıb-ı İmâm-ı*

Azam'da İmam-ı Azam'ın (Eliaçık, 1997), Mostarlı Ziyâi *Şeyh-i San'ân Mesnevîsi*'nde Şeyh Abdürezzâk'ın (Gürgendereli, 2007) hayatlarını konu etmişlerdir. XVI. yüzyılın tarih ve gazavat-nâme yazıcıları ise Gubârî, Hadîdî (Öztürk, 1991), Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997), Bahârî, Eyyûbî, Fütûhî Hüseyin Çelebi, Hakî Efendi, Mahremî, Merâhî, Âsafî'dir (Eroğlu, 2009).

I. Dönem'in ilk yarısında Türk mesnevi edebiyatında ilk olma özelliği gösterecek kimi eserler kaleme alınmıştır. Türk Edebiyatı'nın bilinen ilk sergüzeşt-nâmesi Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si (Tavukçu, 1993) bu dönemde yazılmıştır. Halîlî mesnevisinde, Osmanlı coğrafyasında yer alan şehir, kasaba vb. isimleri kullanmış; özellikle İznik tasviri dikkat çekmiştir. Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde (Sungur, 2006) olaylar İstanbul'da, XV. yüzyılda geçmiş; mesnevi kahramanları gerçek kişilerden seçilmiştir. Ayrıca eserde şehrin mimari yapıları da tasvir edilmiş; Hz. Ebû Eyyûb'un İstanbul'a gelişi, Fatih Sultan Mehmed'in şehri fethedişi gibi tarihî olaylar anlatılmıştır. *Heves-nâme*'nin bu özellikleri Türk mesnevi edebiyatı içerisinde ayrı bir yere sahip olmuştur. Cemâlî, *Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret-i Mülâzemet*'te (Erimer, 1974), Arnavutluk fethi sırasında bölgeye dair gözlemlerini aktarmıştır. Türünün en eski örneklerinden biri olan Mesîhî'nin *Edirne Şehr-engîzi* (Mengi, 1995:89-109), bu dönemde yazılmıştır. Şeyhî'nin *Har-nâme*'si (Timurtaş, 1981; Özdemir, 2011) ve Kaygusuz Abdal'ın *Minber-nâme*'si (Güzel, 1984), XV. yüzyılda yazılmış iki müstakil mizahî mesnevidir. Şeyhî, mesnevisinin konusunu Arapça bir darb-ı mesel ve Emîr Hüseyinî'nin *Zâdü'l-müsâfirîn* isimli eserindeki bir eşek hikâyesinden almıştır. *Minber-nâme*'de ise şairin Cuma namazı esnasında bir hatibe verdiği cevap işlenmektedir. Her iki mesnevide de sosyal konuları hicveden beyitler bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde ansiklopedik mahiyette mesnevilerin örnekleri de verilmiştir. Kozmik olaylara ilişkin bilgi veren melhameler, insanların dış görünüşlerine bakılarak karakter özelliklerinin tespit edildiği kıyafet-nâmeler, nasihat-nâmeler, değerli taşlar hakkında bilgi veren cevâhir-nâmeler, tıp kitapları, ilmî ve kültürel mesneviler kapsamında değerlendirilebilmektedir. Yazıcı Sâlih'in *Şemsiyye*'si (Terzi, 1994), Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfet-nâme*'si (Çelebioğlu, 1979), Bedr-i Dilşâd'ın *Murâd-nâme*'si (Ceyhan, 1997), Ahmed-i Bîcân'ın *Cevâhir-nâme*'si (Kutlar, 2005a) bu türden eserlere örnek verilebilir.

I. Dönem'in ikinci yarısında şehir-engîz, sur-nâme, sergüzeşt-nâme, saki-nâme ve sözlük türlerinin pek çok örneği verilmiştir. Zâtî'nin *Edirne*, Lâmi'î'nin *Bursa* (İsen ve Burmaoğlu, 1993), Edirneli Hâdî'nin *Saray* (Aydemir, 2001), İshak Çelebi'nin *Üsküp* (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1990: 100-108), Hayretî'nin *Belgrad* (Çavuşoğlu, 1974-1975) ve *Yenice* (Çavuşoğlu, 1975-1976), Taşlıcalı Yahya'nın *İstanbul* (Çavuşoğlu, 1969), Usûlî'nin *Yenice* (İsen, 1988), Âlî'nin *Gelibolu* (Aksoyak, 1996), Ravzî'nin *Edincik* (Aydemir, 2007), Za'fî-i Gülşenî'nin *Vardar Yenicesi*, *İştîp* ve *Metun* (*Methone*) şehir-engîzleri XVI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Gelibolulu Âlî'nin sur-nâme türündeki eseri *Câmi'u'l-buhûr Der-Mecâlis-i Sûr*'da (Öztekin, 1996) III. Murad'ın şehzadesinin sünnet düğününü anlatmıştır. Dönemin sergüzeşt-nâme yazar şairleri ise *Hecr-nâme*'si ile Celîlî (Ayan, 1986), *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfi* ile Za'îfi (Anhegger, 1950), *Nâlân u Handân* ile Mûyî (Ece, 2007), *Hâl-nâme-i Sevâdî* ile Sevâdî (İnan, 1990), *Hasb-i Hâl* ile Nev'î (Gürer, 2005), *Hasbîhâl-ı Sâfî* ile

Sâfi (Batislam, 2003), *Mâcerâ-yi Mâh* ile *Ûdî*'dir (Kutlar, 2005b). Hayretî, Taşlıcalı Yahya, Revânî'nin (Canım, 1998) saki-nâmeleri vardır. Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*, Lâmi'î'nin *Lügat-i Manzûme* (Öztahtalı, 2004), Osman b. Hüseyin-i Bosnevî'nin *Manzûme*, Şeyhülharem-zâde Şeyh Abdulkerîm-zâde'nin *Lügat-i Abdülkerim*'i bu dönemde yazılan sözlüklerdendir.

2.7.3. Klasik Türk Edebiyatının II. Dönemi'nde Mesnevi

Klasik Türk Edebiyatı'nın II. Dönemi olan, XVII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar olan sürede mesnevi türünde muhteva ve üslup olarak değişiklikler görülmektedir. Aşk hikâyeleri, şehir-engizler, sur-nâmeler azalarak bilgi verme amacı taşıyan eserler ön plana çıkmaktadır. Mesnevilerdeki bu içerik değişikliğine, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyılda yaşamaya başladığı siyasî ve toplumsal çalkantıların etkisi olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca şairlerin bu dönemde edebiyatta yeni arayışlar içinde olmalarının; ele aldıkları konuların ve kullandıkları üslubun değişmesine neden olmuştur. Şairlerin edebî zevklerindeki bu değişimin sonucunda; özellikle XVIII. yüzyılda, yerel konuların işlendiği, İstanbul'un günlük yaşamından izleri bulmanın mümkün olduğu realist mesnevilerin yazımında büyük bir artış görülmüştür. Şairler yaşam öykülerini de mesnevilerinde anlatarak sergüzeşt-nâme ve hasbihâl türünün pek çok örneğini vermişlerdir.

XVII. yüzyılda dinî-tasavvufî-ahlakî türden mesneviler de kaleme alınmıştır. Nâbî'nin *Mi'râc-nâme*'si (Bilkan, 2008), Konyalı Nâlî'nin *Miftâh-ı Heft-kân*'ı (Savaş, 2002), Şâhî'nin *Kırk Ayet Tercümesi* (Sevgi, 1994), Sîmkeş-zâde Feyzî'nin *Cevâb-nâme*'si (Coşkun, 1997), Feyzî'nin 11'li hece ölçüsüyle, tasavvufî bir mahiyette yazdığı *Şem ü Pervâne*'si (Alpay Tekin, 1991), Aziz Mahmûd Hudâyî'nin *Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk*'i, Cevrî'nin *Aynü'l-füyûz*'u (Hidayetoğlu, 1986), Neşâtî'nin *Hilye-i Enbiyâ*'sı (Ergun, 1933: 134-151) bu türden eserlerdir. Nizâmî, bu dönemde de mutasavvıf şairlere ilham olmuş; Hilmî'nin *Bahrü'l-kemâl*'i, Nâlî Mehmed Efendi'nin *Tuhfetü'l-emsâl*'i (Selçuk, 1999) *Mahzenü'l-esrâr*'a nazire olarak yazılmıştır. Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ı da bu esere benzetilerek hazırlanmıştır (Kuzubaş, 2003). Şairin *Heft-hân*'ı ise Nizâmî'nin *Heft-peyker*'ine naziredir (Karacan, 1974). Feridüddîn-i Attâr'ın *Mantiku't-tayr*'ını, Fedâyî Dede (Şimşek, 1993); *Bülbül-nâme*'sini Kastamonulu Ömer Fuâdî (Yazar, 2001) tercüme etmiştir. Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ı ise *İlâhî-nâme*'deki "Hikâyet-i Fahrüddîn-i Gurgânî ve Gulâm-ı Sultân" adlı hikâyenin genişletilmesinden oluşmaktadır (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015). Nev'î-zâde Atâyî, kendisinden Câmî'nin *Sübhatü'l-ebâr*'ını tercüme etmesini isteyen çevresine karşı çıkararak orijinal bir eser oluşturma düşüncesiyle *Sohbetü'l-ebkâr*'ını yazmaya başlamış; ancak ilhamını büyük ölçüde Fars Edebiyatı'ndan almıştır (Yelten, 2017).

XVIII. yüzyılda Türk Edebiyatı'nın en büyük mesnevilerinden *Hüsn ü Aşk* yazılmıştır (Gölpınarlı, 1968; Okay ve Ayan, 1975; Doğan, 2002). Şeyh Gâlib'in bu eseri, kendisinden sonra gelen mutasavvıf şairleri etkilemiştir. Refî-i Âmidî'nin *Cân u Cânân*'ı (Öztoprak, 2000; Üstüner,

2003) ve XIX. yüzyılda Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Gülşen-i Aşk*'ı, *Hüsn ü Aşk*'a naziredir. Yenişehirli Avnî'nin *Âteş-kede*'si, Dâniş'in *Gülşen-i Dâniş*'i ve Üsküdarlı Sâlim'in *Hüsrev ü Şîrîn*'inde (Sevgi, 2007) Şeyh Gâlib'in etkileri görülmektedir. Nahîfi ise Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini tercüme etmiştir (Çelebioğlu, 2007). Esrâr Dede, *Mübârek-nâme-i Esrâr*'ı da Mevlevilik hakkında bilgi vermektedir. *Fütüvvet-nâme-i Esrâr*'ı ise Mevlevîlere hediye etmek için yazmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyılda Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan eserlerin yazımına devam edilmiş; Nahîfi (Ceyhan, 2000), Ahmed-i Mürşidî, Salâhî Abdullâh-ı Uşşâkî, Darendeli Bekâî, Beyzâde Mustafâ, Necîbî, Mehmed Hamdî Hüseyinî, Selâmî Şeyh Mustafâ, Âkif, Bursalı Âkif Efendi (Kara, 2008), Hasan Nâdir Efendi (Tanıdır Alıcı, 2009), Re'fet (Köksal, 2011), Mehmed Rüşdî (Köksal, 2011), Çerkeşli Mehmed Hilmî Efendi (Akkuş, 2005), Keşkek-zâde Fatma Kâmile Hanım (Köksal, 2011), Hasan İlmî, Mustafâ Râgıb, Yusufelili Âşık Muhibbî (Özder, 1968), İrşâdî, Tâhir Ağa, Osmân Sirâceddîn, Manastırlı Rif'at ve Mehmed Feyzî Efendi (Uzun, 2008) mevlid kaleme almışlardır. Nahîfi'nin *Hicretü'n-nebî*'si (Çelebioğlu, 1987), Şeyhülislâm İshak Efendi'nin *Bi'set-nâme*'si (Doğan, 1990), Abdülbâkî Ârif Efendi ve Şeyh İsmail Hakkî-i Bursevî'nin *Mi'râciyye*'leri, Nahîfi'nin *Mi'râcü'n-nebî*'si, Ârif Süleymân'ın *Hilye-i Nebvî*'si (Alıcı, 2004), Hz. Muhammed'in hayatı etrafında oluşturulan diğer mesnevilerindendir. Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin *Kıyâfet-nâme*'si (Çelebioğlu, 1979) döneminin önemli dinî-tasavvufî eserlerindendir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda nasihat-nâme türündeki mesnevilerin sayısında artış görülmektedir. Nâbî'nin oğlu Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi için yazdığı *Hayriyye-i Nâbî*'si (Kaplan, 1995), bu türün Türk Edebiyatı'ndaki en önemli örneği olarak kabul edilmektedir. Sünbül-zâde Vehbî de oğlu için *Lutfiyye-i Vehbî* isimli bir nasihat-nâme kaleme almıştır (Beyzadeoğlu, 1994). Şair bu mesnevisinde oğluna Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sini okumasını tavsiye etmiştir. Muhyiddin Kâdirî'nin *Nasihat-nâme*'si, Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin *Gülşen-i Niyâz*'ı (Bindal Arslan, 1996), Zarîfî'nin *Pend-nâme*'si (Arslan, 1994), Emîrî'nin *Nasihat-nâme*'si, Abdî'nin *Hayâl-i Behcet-âbâd*'ı, Diyarbakırlı Seyyid Ahmed Mürşid Efendi'nin *Pend-i Mürşidî/ Nasihat-nâme-i Mürşidî*'si (Gürtunca, 1973), Naîmüddin Temişvârî'nin *Pend-nâme-i Naîmüddîn/ Silk-i Cevâhir*'i dönemin nasihat-nâmelerindendir.

Sâkî-nâmelerin yazımı XVII. yüzyılda büyük bir artış göstermiş; ardından gelen dönemlerde fazla tercih edilmemeye başlamıştır. Azmî-zâde Hâletî, Şeyhülislâm Yahyâ, Subhi-zâde Feyzî (Alkan İspirli, 1997), Sabûhî Dede, Tıflî, Fehîm-i Kadîm, Şeyhülislâm Bahâyî, Cemî Mehmed, Nazûkî, Rüşdî, Tıybî, Nef'î, Nev'î-zâde Atâyî, Edirneli Alî ve Kelîm-i Eyyübî, dönemin sâkî-nâme şairleridir (Arslan, 2012).

Aşk mesnevilerinin içeriği XVII. yüzyıldan başlayarak büyük bir değişim göstermiş; *Leylâ vü Mecnûn*, *Yûsuf u Züleyhâ* vb. Fars Edebiyatı menşeli, klasikleşmiş konuların yazımı azalmıştır. XVII. yüzyılda sayıları az da olsa Kafzâde Fâ'izî (Akin, 2009) ve Rif'atî *Leylâ vü Mecnûn*; Bursalı Hevâyî Mustafa, Bağdadlı Abdülcelil Zihnî, Rif'atî *Yûsuf u Züleyhâ*; Fasih Dede *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Mahmûd*

u Ayaz, Bursalı Hevâyî Mustafa *Vâmık u Azrâ*, Azmî-zâde Hâletî *Mihr ü Mâh*, Va'dî *Fîrûz u Dil-efrûz* (Sabuncu, 2005), Sâbir Pârsâ *Gül ü Nevrûz* (Çaldak, 2004b) yazmışlardır. Aşk mesnevilerindeki muhteva değişikliğinin önemli bir örneğini Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ı oluşturmaktadır. Şair, yaşadığı aşk maceralarının dört tanesine yer vermiş; eserde çingene düğünü, düğün sofraları vb. yerli unsurlar sıkça kullanılmıştır (Kuru, 2005). Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde (Sürelli, 2007; Yalın, 2007) müstehcen beyitlere yer verilmiş; Kâmî'nin *Fîrûz-nâme*'sinde ise hükümdar ve kölesi arasındaki aşk anlatılmıştır.

Şehr-engîz ve sur-nâme yazımının, II. Klasik Dönem'in başından itibaren azaldığı görülmektedir. Neşâtî'nin *Edirne* (Kaplan, 1996: 170-180), Tab'î ve Fehîm'in *İstanbul*, Gelibolulu Vecîhî'nin *Gelibolu Şehr-engîzi*, türün XVII. yüzyıldaki örnekleridir. Nâbî'nin *Sûr-nâme*'si ise Sultan IV. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet törenlerini anlatmaktadır (Arslan, 2000: 625-684). XVIII. yüzyılda Enderunlu Fazıl, *Hûbân-nâme*'de çeşitli milletlerin erkek güzellerini, *Zenân-nâme*'de (Öztürk, 2002) ise kadın güzelleri anlatmıştır. Fennî'nin Boğaziçi sahillerini anlattığı *Sevâhil-nâme*'si (Öztoprak, 2004), Vâhid'in *Yenice Şehr-engîzi*, Rûhî'nin *İstanbul-nâme*'si (Aydoğdu, 2009) bu dönemin şehir-engîzlerindedir.

Şairlerin, kendi hayat hikâyelerini merkeze alarak oluşturdukları sergüzeşt-nâme, hasbihâl gibi türlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı toplumsal değişimleri görmek mümkündür. Şairlerin meslekî yaşamlarındaki yükseliş ve düşüşler, geçim sıkıntıları, toplumdaki ahlakî bozukluklar vb. unsurları bu eserlerde bulmak mümkündür. Vardarlı Ali Paşa'nın *Makâlât-ı Varvarî* (Gökalp, 2006b), Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdülazîz'in *Gülşen-i Niyâz*'ı (Bindal Arslan, 1996), Beykozlu Mehmed Dâî'nin *Nevhatü'l-uşşâk*'ı XVII. yüzyılın; Belîğ'in *Sergüzeşt-nâme-i Fakîr be-Azîmet-i Tokad*'ı (Abdulkadiroğlu, 1999) ve Kânî'nin *Hasbihâl*'i (Eliaçık, 1992; Yazar, 2012) XVIII. yüzyılın; Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ı (Özyıldırım, 2002, 2007, t.y.; Ceylan ve Yılmaz, 2007; Korkmaz, 1988), Mir Ali Rıza İstolçevî'nin *Sergüzeşt-i İstolçevî*'si (Gökalp, 2004), Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'si (Demirayak Özsoy, 1997) XIX. yüzyılın sergüzeşt-nâme ve hasbihâl türündeki mesnevilerindedir. Sayılan bu eserlerin yanı sıra Yenişehirli Avnî'nin birtakım normal dışı tiplerin mizahî bir üslupla anlatıldığı ta'rifât türündeki mesnevisi *Mir'ât-i Cünûn*'da (Çavuşoğlu, 1965; Erkal, 2009, 2014; Turan 2008), XIX. yüzyıl Osmanlı toplum hayatının, şehir ve taşra çatışmasının izlerini bulmak mümkündür.

II. Dönem'in yenilikler kazandıran önemli mesnevi şairleri Güftî, Enderunlu Fâzıl ve hamse sahipleri Nev'î-zâde Atâyî ve Sâbit'tir. Yine bu dönemde, Türk Edebiyatı'nın mesnevi şekliyle yazılan ilk ve tek tezkiresi, Güftî'nin *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*'sı (Yılmaz, 2001) kaleme alınmıştır. Tezkirede adı geçen 106 şaire büyük ölçüde alaycı bir üslupla yer verilmiştir. Güftî'nin hiciv türünde Zelle-nâme (Yılmaz, 1983), devrinden şikâyet ettiği *Gam-nâme* (Acar, 2005; Bayram, 2006) ve yarım kalan tercümesi *Şâh u Dervîş*'i (İnan, 2006) vardır. Nev'î-zâde Atâyî'nin yukarıda bahsettiğimiz mesnevileri dışında, günümüze 110 beyitlik bir bölümü kalan *Hilyetü'l-efkâr*'ı

(Levend, 1948) bulunmaktadır. Sâbit'in mesnevileri ise Selim Giray'ın Prekop Zaferi'ni anlattığı *Zafer-nâme/ Selîm-nâme*'si (Karacan, 1991b), *Edhem ü Hümâ*'sı (Karacan, 1990a), *Amrû'l-leys*'i (Karacan, 1990b), yerli konuları işleyen, açık saçık ifadelerin bulunduğu *Dere-nâme* (Karacan, 1990d) ve *Berber-nâme*'sidir (Karacan, 1990c).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKÇE MESNEVİLERDE MİZAH

Tez çalışmasının üçüncü bölümü, XI. yüzyıl ve XIX. yüzyıl arası kaleme alınmış toplam 59 mesneviden alınan, mizahî unsurları barındıran 2308 beytin “Meslekler, Makamlar, Unvanlar”, “Karakter Özellikleri, Davranışlar, Zaaflar”, “Din”, “Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar”, “Evlilik”, “Fiziksel Özellikler”, “Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar”, “Kadınlar”, “Mevsimler”, “Cinsellik”, “Toplum Yapısı”, “Kanunsuz İşler Yapanlar”, “Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar”, “Eğlence Biçimleri, Uğraşlar”, “Şiir ve Şair”, “Klasik Türk Edebiyatında Karakterler”, “Kapalı Mekanlar”, “Aile ve Akrabalık” ve “Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri” başlıkları altında incelenmesinden oluşmaktadır. Bu başlıklar kendi içerisinde en çok beyit barındırandan en aza doğru sıralanmaktadır.

Aşağıdaki tablolarda, mesnevilerin yazıldığı yüzyıllar ve incelendikleri konu başlıklarına göre dağılımı bulunmaktadır. Bu tablolarda, tez çalışmasında kullanılan mesnevilerden alınan beyitlerin toplam sayısına, her bir konu başlığı altında hangi mesneviden kaç beyit alındığı bilgisine ve bahsi geçen konuların yüzyıllara göre işlenilme yoğunluğuna erişmek mümkündür.

Tablo 1: XI. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Yûsuf Has Hâcib-Kutadgu Bilig	
3.2.12.	Kararsızlık/ Değişken Ruh Hali (11 Beyit)
3.6.9.	Yaşlılık (4 Beyit)
3.9.2.	Kadınlara Dair Olumsuz Düşünceler (4 Beyit)
3.11.2.	Toplumun Alt Tabakaları (4 Beyit)

Tablo 2: XIII. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Yûnus Emre-Risâletü'n-nushiyye	Mevlânâ-Mesnevî
3.12.2. Hırsızlar (8 Beyit)	3.1.1. Kadılar (22 Beyit)
	3.2.7. Sabırsızlık (17 Beyit)
	3.2.14. Kendini Olduğundan Farklı Göstermek (10 Beyit)
	3.2.15. Tedbirli Olmak/ İleri Görüşlü Olmak (10 Beyit)
	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar (12 Beyit)
	3.8.1. Cinsel Sahneler (12 Beyit)

Tablo 3: XIV. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Gülşehrî-GMT	Hoca Mes'ûd-HMSNB	Tutmacı-TGH	Âşık Paşa-APG
3.1.7. Şahlar/ Padişahlar (31 Beyit)	3.14.2. Ziyafet Sofralarında Yemek (10 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (1 Beyit)	3.13.1. Toplumda Birlik ve Beraberliğin Önemi (41 Beyit)
3.2.1. Dış Görünüşe/ İsme/ Şöhrete Göre Yargılamak (29 Beyit)		3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirlilik (1 Beyit)	
3.2.13. Kibirli Olmak (10 Beyit)		3.5.4. Burun (1 Beyit)	
		3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl (1 Beyit)	
		3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (5 Beyit)	

Tablo 4: XV. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Tebrizli Ahmedî-TAE	Kemal Paşazâde-KPYZ	Hassân- HMM	Sûzî Çelebi-ŞÇMABG	Tâcî-zâde Cafer Çelebi-TCÇHN	Kaygusuz Abdal- KAM	Mu'fîf-MMM	Şeyhî-ŞHŞ	Şeyhî-ŞH	Cemâlf-CDBSZM
3.3.2.1. Şathiye (23 Beyit)	3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (4 Beyit)	3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (3 Beyit)	3.19. Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri (3 Beyit)	3.3.2.2. Münâcât (6 Beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (7 Beyit)	3.2.10. Kendini Başkalarıyla Kıyaslamak (12 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (1 Beyit)	3.2.6. Açı Gözlülük (21 Beyit)	3.12.2. Arnavutlar (21 beyit)
				3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Diş (1 Beyit)			3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Diş (4 Beyit)		
				3.5.4. Burun (1 Beyit)			3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik (2 Beyit)		
				3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik (1 Beyit)			3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (6 Beyit)		
				3.5.13. Eller, Parmaklar (1 Beyit)					
				3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (1 Beyit)					

Tablo 5: XVI. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Güvâhî- GP	Abdî	Lâmi'î-LVR	Şemsî- ŞDM	Bekâyi- BGB	Fazlî- FGB	Cinâî- CCK
3.1.1. Kadılar (17 Beyit)	3.4.6. Tımar ve Zeamet Sisteminin Bozulması (13 Beyit)	3.2.3. Cimrilik (6 Beyit)	3.1.1. Kadılar (6 Beyit)	3.10.1. Kış (10 Beyit)	3.3.2.2. Münâcât (5 Beyit)	3.2.3. Cimrilik (12 Beyit)
3.1.4. Ulaklar (35 Beyit)		3.9.1.2. Hafifmeşrepilik (2 beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar (8 Beyit)	3.10.3. Bahar (8 Beyit)	3.10.1. Kış (21 Beyit)	3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (4 Beyit)
3.2.1. Dış Görünüşe/ İsme/ Şöhrete Göre Yargılamak (15 Beyit)		3.15.1. Müttaşairler (5 Beyit)			3.10.3. Bahar (2 Beyit)	
3.2.6. Aç Gözlülük (8 Beyit)						
3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar (9 Beyit)						
3.4.8. Devlet Büyüklüğünün Görevlerini Kötüye Kullanması (10 Beyit)						
3.12.1. Türkler (8 Beyit)						

Tablo 5: (Devamı)

Sâfî- SHS	Fuzûlî-FLM	Fuzûlî- FBB	Za'îf- ZKSZ	Taşlıcah Yahyâ- TYŞG	Taşlıcah Yahyâ- TYGR	Taşlıcah Yahyâ- TYYZ	Taşlıcah Yahyâ- TYU
3.1.13. Müderrisler/ Mollalar (9 Beyit)	3.5.1.3. İstemeyen Bir Evlilik Yapmak (10 Beyit)	3.2.2. Sarhoşluk/ İçki ve Esrar Kullanımı (9 Beyit)	3.2.8. İkiyüzlülük (6 Beyit)	3.16.2. Rakip, Aşıkların Arasına Giren Kişiler (7 Beyit)	3.4.2. Rüşvet (18 Beyit)	3.2.2. Sarhoşluk/ İçki ve Esrar Kullanımı (3 Beyit)	3.5.2. Dış Görüntüde Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (13 Beyit)
3.1.18. Subaşlar (9 Beyit)	3.16.3. Mesnevi Karakterleri (1 Beyit)		3.4.1. Geçim Sıkıntısı (18 Beyit)		3.12.1. Türkler (13 Beyit)	3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (4 Beyit)	3.6.1.2. Eşlerin Görgü, Bilgi, Yaşam Tarzı Yönünden Birbirine Denk Olmaması (18 Beyit)
3.4.2. Rüşvet (1 Beyit)	3.18.1.1. Anne- Kız İlişkileri (9 Beyit)						3.6.1.5. Maddî Çıkarlar İçin Evlenmek (12 Beyit)
3.4.4. Şairlerin Bakış Açısından Yaşadıkları Dönemler (19 Beyit)							3.8.1. Cinsel Sahneler (7 Beyit)
							3.18.1.2. Anne-Oğul İlişkileri (8 Beyit)

Tablo 6: XVII. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Nâbî- NHN	Nâbî- NH	Nâfî Mehmed Efendi- NMEETE	Nev'î-zâde Atâyî- NANE	Nev'î-zâde Atâyî- NASE	Nev'î-zâde Atâyî- NAS	Azmi-zâde Hâlefi-AHS
3.1.1. Kadılar (9 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (2 Beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar (67 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (4 Beyit)	3.2.4. Kadın Düşkünlüğü, Zen-pârelik (13 Beyit)	3.1.10. Tabipler/ Hekimler (5 Beyit)	3.10.1. Kış (2 Beyit)
3.1.6. Ayanlar (25 Beyit)	3.5.2. Dış Görüntüde Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (2 Beyit)		3.5.2. Dış Görüntüde Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (3 Beyit)	3.8.1. Cinsel Sahneler (18 Beyit)	3.2.5. Kahvehane Müdavimliği (13 Beyit)	3.16.1. Zahid (12 Beyit)
3.1.15. Paşalar (11 Beyit)	3.5.3. Ağız, Çene, Dudak, Dış (1 Beyit)		3.5.3. Ağız, Çene, Dudak, Dış (1 Beyit)		3.3.2.2. Münâcât (2 Beyit)	
3.2.16. Dedikoduculuk (5 Beyit)	3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl (2 Beyit)		3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik (2 Beyit)		3.10.2. Yaz (4 Beyit)	
3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar (20 Beyit)	3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik (1 Beyit)		3.5.7. Göğüs (1 Beyit)			
3.4.2. Rüşvet (6 Beyit)	3.5.11. Kulak (1 Beyit)		3.5.10. Gövde (1 Beyit)			
3.4.4. Şairlerin Bakış Açısından Yaşadıkları Dönemler (3 Beyit)	3.5.12. Vücutun Kötü Kokması (1 Beyit)		3.5.11. Kulak (1 Beyit)			

Tablo 6: (Devamı)

Nâbî- NHN	Nâbî- NH	Nâîf Mehmed Efendi- NMEETE	Nev'î-zâde Atâyî- NANE	Nev'î-zâde Atâyî-NASE	Nev'î-zâde Atâyî-NAS	Azmi-zâde Hâlefî-AHS
3.4.5.1. Şehrin Taşraya Bakış Açısı (13 Beyit)	3.11.2. Hırsızlar (15 Beyit)		3.5.13. Eller, Parmaklar (1 Beyit)			
3.4.10. Çiğçilik Sisteminin Bozulması (2 Beyit)	3.17.1. Evler (4 Beyit)		3.6.1.1. Eşlerin Sadakatsizliği (19 Beyit)			
3.11.1. Kimya/ Simya ile Dolandırıcılık Yapanlar (24 Beyit)			3.8.1. Cinsel Sahneler (19 Beyit)			
3.11.4. Karaborsacılar (6 Beyit)			3.8.2. Kulamparalık (14 Beyit)			
			3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldatıcılık/ Güvenilmezlik (5 Beyit)			

Tablo 6: (Devamı)

Güftü- GTŞ	Güftü-GG	Güftü-GZ	Sâbit- SEH	Sâbit- SZ	Sâbit-SD
3.2.17. Yellenmek/ Gaz Çıkarmak (4 Beyit)	3.1.2.1. Esnaf-Müşteri İlişkileri (29 Beyit)	3.4.3. Liyakatin Ortadan Kalkması (2 Beyit)	3.10.2. Yaz (12 Beyit)	3.10.1. Kış (10 Beyit)	3.2.4. Kadın Düşkünlüğü, Zenginlik (4 Beyit)
3.3.3. Dinsizlik/ Dinden Uzak Olmak/ Masonluk (3 Beyit)	3.2.3. Cimrilik (10 Beyit)			3.15.2. Şairlerin Şiire İlişkin Düşünceleri (9 Beyit)	3.2.9. Saflık/ Duyduklarına Kolaylıkla İnanmak (13 Beyit)
3.4.2. Rüşvet (1 Beyit)	3.4.3. Liyakatin Ortadan Kalkması (10 Beyit)			3.19. Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri (9 Beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (10 Beyit)
3.4.7. Şiire Önem Verilmemesi (8 Beyit)	3.4.7. Şiire Önem Verilmemesi (4 Beyit)				
3.5.1. Yüz, Cilt (1 Beyit)					
3.5.4. Burun (10 Beyit)					
3.7.4. Manisalı Kâmi (8 Beyit)					
3.7.9. Cezbî, Hayfî, Rifkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî, Kemâlî (6 Beyit)					
3.7.11. Bursalı Emîni (4 Beyit)					
3.7.12. Gavsî (4 Beyit)					
3.7.13. Müderris Husûsî (4 Beyit)					
3.7.14. Maraşlı Ahdî (4 Beyit)					
3.7.15. Sâmi (3 Beyit)					
3.7.16. Hamdî (3 Beyit)					
3.7.17. İstanbullu Zekî (3 Beyit)					

Tablo 7: XVIII. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Enderunlu Fâzıl-EFZ	Enderunlu Fâzıl-EFDA	Sünbül-zâde Vehbî-SVLV	Sünbül-zâde Vehbî-SVŞ	Şeyh Gâlib-ŞGHA	Kâni-KHH	Subhî-zâde Feyzî-SFMA	Zarîff-ZPZ	Fennî-FS
3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (5 Beyit)	3.6.3. Dügün/Zıfâf Gececi (10 Beyit)	3.1.2.1. Esnaf-Müşteri İlişkileri (14 Beyit)	3.2.4. Kadın pârelik (13 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (1 Beyit)	3.4.3. Liyakatin Ortadan Kalkması (23 Beyit)	3.2.5. Kahvehane Müdavimliği (13 Beyit)	3.2.8. İkiyüzlülük (3 Beyit)	3.3.4. Dini Hoşgörtüden Uzak Olmak (1 Beyit)
3.4.2. Rüşvet (9 Beyit)	3.1.14. Hizmetliler (12 Beyit)	3.1.14. Hizmetliler (12 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (3 Beyit)	3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (1 Beyit)		3.16.1. Zahid (7 Beyit)	3.4.2. Rüşvet (4 Beyit)	3.16.2. Rakip, Aşıkların Arasına Giren Kişiler (1 Beyit)
3.5.1. Yüz, Cilt (4 Beyit)	3.2.3. Cimrilik (9 Beyit)	3.2.3. Cimrilik (9 Beyit)	3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (3 Beyit)	3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Dış (5 Beyit)			3.13.2. Toplumun Alt Tabakaları (13 Beyit)	
3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (1 Beyit)	3.2.5. Kahvehane Müdavimliği (4 Beyit)	3.2.5. Kahvehane Müdavimliği (4 Beyit)	3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Dış (1 Beyit)	3.5.4. Burun (2 Beyit)				
3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl (3 Beyit)	3.2.8. İkiyüzlülük (5 Beyit)	3.2.8. İkiyüzlülük (5 Beyit)	3.5.7. Göğüs (1 Beyit)	3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik (2 Beyit)				
3.5.7. Göğüs (2 Beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (9 Beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (9 Beyit)	3.8.2. Kulamparalık (7 Beyit)	3.5.7. Göğüs (1 Beyit)				

Tablo 7: (Devamı)

Enderumlu Fâzil- EFZ	Enderumlu Fâzil- EFDA	Sübül-zâde Vehbî- SVLV	Sübül-zâde Vehbî-SVŞ	Şeyh Gâlib-ŞGHA	Kâñî-KHH	Subhî-zâde Feyzî-SFMA	Zarîfî- ZPZ	Fennî-FS
3.6.1.1.Eşlerin Sadakatsizliği (9 Beyit)		3.4.1.Geçim Sıkıntısı (20 Beyit)	3.9.1.1.Hilekârlık/ Aldatıcılık/Güvenilmezlik (6 Beyit)	3.5.11.Kulak(1Beyit)				
3.6.1.4. Ebeveyn Olduktan Sonra Yaşanan Sorunlar (21 Beyit)		3.5.3. Ağız, Çene, Dudak, Diş (1 Beyit)	3.9.1.2. Hafifmeşreplik (9 Beyit)	3.6.1.3.İstenmeyen Bir Evlilik Yapmak (11 Beyit)				
3.8.3.2. Kadın Sevicilik (4 Beyit)		3.6.1.5. Maddî Çıkarlar İçin Evlenmek (2 Beyit)	3.9.2. Kadınlara Dair Olumsuz Düşünceler (13 Beyit)	3.14.3. İşret Meclisleri (7 Beyit)				
3.9.1.2. Hafifmeşreplik (9 Beyit)		3.11.3.Dilenciler(7Beyit)	3.9.4. Hamile Kadımlar (2 Beyit)	3.14.4. Avlanmak (5 Beyit)				
3.9.2. Kadınlara Dair Olumsuz Düşünceler (3 Beyit)		3.14.5. Kuşçuluk (6 Beyit)	3.16.3. Mesnevi Karakterleri (2 Beyit)	3.15.1. Mütteşâirler (17 Beyit)				
3.9.3.1. Rus Kadımları (6 Beyit)		3.18.3. Akrabalık İlişkileri (3 Beyit)		3.15.2. Şairlerin Şiire İlişkin Düşünceleri (2Beyit)				

Tablo 7: (Devamı)

Enderunlu Fâzıl- EFZ	Enderunlu Fâzıl-EFDA	Sünbül-zâde Vehbî-SVLV	Sünbül-zâde Vehbî-SVŞ	Şeyh Gâlib-ŞGHA	Kâfî-KHH	Subhî-zâde Feyzî-SFMA	Zarîf-ZPZ	Fennî-FS
3.9.3.2.Çingene Kadınları (2 Beyit)				3.15.3.Şairlerin Bir Şairin Nasıl Olması Gerektiğine İlişkin Düşünceleri (8 Beyit)				
3.12.3.Şamlılar (10 Beyit)								
3.12.5. Ruslar (5 Beyit)								
3.12.7. Acemler (3 Beyit)								
3.14.1. Hamamda Yıkanmak (13 Beyit)								

Tablo 8: XIX. Yüzyıl Mesnevilerinin Tezde İncelendiği Bölümler ve Beyit Sayıları

Bayburtlu Zihni-BZSZ	Kececi-zâde İzzet Molla-KİMMK	Yenişehirli Avni-YAMC	Aynı-AS	Mir Ali Rıza İstolcevi-MARİSİ
3.1.1. Kadılar (38 Beyit)	3.1.6. Ayanlar (7 Beyit)	3.2.11. Tembellik (12 Beyit)	3.2.2. Sarhoşluk/İçki ve Esrar Kullanımı (7 Beyit)	3.1.2. Esnaf/ Esnaf Grupları (6 Beyit)
3.1.3. Kâtipler (43 Beyit)	3.1.10. Tabipler/ Hekimler (14 Beyit)	3.3.4. Dinî Hoşgörütiden Uzak Olmak (7 Beyit)	3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (8 Beyit)	3.4.1. Geçim Sıkıntısı (13 Beyit)
3.1.5. Defterdarlar (34 Beyit)	3.1.12. Bekçiler (13 Beyit)	3.4.9. Yeniliklere Karşı Olmak (6 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (1 Beyit)	
3.1.8. Kaymakamlar (26 Beyit)	3.1.16. Mübaşirler (10 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (2 Beyit)	3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Diş (1 Beyit)	
3.1.9. Ağalar (26 Beyit)	3.1.19. Sadrazamlar (6 Beyit)	3.5.2. Diş Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (4 Beyit)	3.5.10. Gövde (1 Beyit)	
3.1.11. Kethüda Beyler (15 Beyit)	3.4.5.2. Taşranın Şehre Bakış Açısı (5 Beyit)	3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Diş (1 Beyit)	3.10.1. Kış (2 Beyit)	
3.1.13. Müderrisler/ Mollalar (4 Beyit)	3.5.1. Yüz, Cilt (3 Beyit)	3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik (1 Beyit)		
3.1.17. Valiler (10 Beyit)	3.5.2. Diş Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (3 Beyit)	3.5.12. Vücutun Köti Kokması (1 Beyit)		
3.2.2. Sarhoşluk/İçki ve Esrar Kullanımı (18 Beyit)	3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl (3 Beyit)	3.6.1.6. Evde Yaşanan Maddî Sorunlar (12 Beyit)		
3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullanılanlar (15 Beyit)	3.5.7. Göğüs (1 Beyit)	3.9.2. Kadınlara Dair Olumsuz Düşünceler (5 Beyit)		
3.3.3. Dinsizlik/ Dinden Uzak Olmak/ Masonluk (12 Beyit)	3.5.8. Boy Kısaldığı, Kamburluk (2 Beyit)	3.12.3. Şehirli (5 Beyit)		
3.5.1. Yüz, Cilt (11 Beyit)	3.5.10. Gövde (1 Beyit)	3.12.4. Bedeviler (4 Beyit)		
3.5.2. Diş Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirillik (4 Beyit)	3.5.14. Kellik (2 Beyit)			
3.5.3. Ağz, Çene, Dudak, Diş (6 Beyit)	3.7.2. Baha Efendi (18 Beyit)			
3.5.4. Burun (2 Beyit)	3.10.1. Kış (4 Beyit)			

Tablo 8: (Devamı)

Bayburtlu Zihni-BZSZ	Keçeci-zâde İzzet Molla- KİMMK	Yenişehirli Avni-YAMC	Aynî-AS	Mir Ali Rıza İstolçevî-MARİSİ
3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl (3 Beyit)	3.10.2. Yaz (13 Beyit)			
3.5.8. Boy Kısallığı, Kamburluk (2 Beyit)	3.17.1. Evler (10 Beyit)			
3.5.12. Vücutun Kötü Kokması (1 Beyit)	3.17.2. Hanlar (12 Beyit)			
3.6.1.2. Eşlerin Görgü, Bilgi, Yaşam Tarzı Yöntünden Birbirine Denk Olmaması (5 Beyit)				
3.6.2. Boşanmak (15 Beyit)				
3.7.1. Ünyeli Vâsif Efendi (19 Beyit)				
3.7.3. Trabzonlu Vehbî Efendi (12 Beyit)				
3.7.5. Erzincanlı Enver Efendi (7 Beyit)				
3.7.6. Trabzonlu Abdülvehhâb Efendi (6 Beyit)				
3.7.7. Fatim Efendi (6 Beyit)				
3.7.9. Tüccar Hacı Es'ad (5 Beyit)				
3.7.10. Zîver Bey (5 Beyit)				
3.8.3. 1. Gulam-pârelik (12 Beyit)				
3.18.2. Baba-Oğul İlişkileri (4 Beyit)				

Yukarıdaki tablolardan, tez çalışmasında yer alan her bir mesnevinin hangi konu başlıkları altında incelendiği anlaşılmaktadır. Buna göre 366 beyitle Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'si tez çalışması için en fazla beytin alındığı mesnevidir. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'yi, aynı yüzyılda kaleme alınan *Mihnet-keşân* takip etmektedir. XIX. yüzyıl mesnevilerinden 595 beyit, mizahî unsurları ile çalışmada incelenmektedir. Bu doğrultuda, dönemin mesnevilerinin mizahtan yoğun bir şekilde yararlandığını söylemek mümkündür. Ayrıca XVII. yüzyıl mesnevilerinden 551, XVI. yüzyıl mesnevilerinden 413, XVIII. yüzyıl mesnevilerinden 395, XIV. yüzyıl mesnevilerinden 130, XV. yüzyıl mesnevilerinden 118, XIII. yüzyıl mesnevilerinden 91 ve XI. yüzyıl mesnevilerinden 23 beytin mizahî bir muhtevaya sahip olduğu da tablolardan anlaşılmaktadır. Aşağıdaki listede, mesnevilerin çalışmada kullanılan toplam beyit sayıları yer almaktadır.

- Bayburtlu Zihnî-*Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*-366
- Keçeci-zâde İzzet Molla-*Mihnet-keşân*-117
- Nâbî-*Hayriyye-i Nâbî*-124 beyit
- Enderunlu Fâzıl-*Zenân-nâme*-110 beyit
- Güvâhî-*Pend-nâme*-102 beyit
- Sünbül-zâde Vehbî-*Lutfiyye-i Vehbî*-92 beyit
- Mevlânâ-*Mesnevî*-83 beyit
- Nev'î-zâde Atâyî-*Nefhatü'l-ehzâr*-71 beyit
- Gülşehrî-*Mantiku't-tayr*-70 beyit
- Nâlî Mehmed Efendi-*Tuhfetü'l-emsâl*-67 beyit
- Güftî-*Teşrifâtü's-şu'arâ*-66 beyit
- Şeyh Gâlib-*Hüsn ü Aşk*-63 beyit
- Sünbül-zâde Vehbî-*Şevk-engîz*-62 beyit
- Yenişehirli Avnî-*Mir'ât-i Cünûn*-61 beyit
- Taşlıcalı Yahyâ-*Usûl-nâme*-58 beyit
- Güftî-*Gam-nâme*-53 beyit
- Âşık Paşa-*Garîb-nâme*-41 beyit
- Sâfi-*Hasbîhâl-i Sâfi*-38 beyit
- Taşlıcalı Yahyâ-*Gencîne-i Râz*-31 beyit
- Nev'î-zâde Atâyî-*Sohbetü'l-ebkâr*-31 beyit
- Fazlî-*Gül ü Bülbül*-29 beyit
- Nâbî-*Hayr-âbâd*-29 beyit
- Sâbit-*Zafer-nâme*-28 beyit
- Lâmi'î-*Vis ü Râmîn*-27 beyit
- Sâbit-*Dere-nâme*-27 beyit
- Za'îfî-*Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî*-24 beyit

- Nev'î-zâde Atâyî-*Sâkî-nâme* (*Âlem-nümâ*)-24 beyit
- Yûsuf Has Hâcib-*Kutadgu Bilig*-23 beyit
- Tebrizli Ahmedî-*Esrâr-nâme*-23 beyit
- Kânî-*Hasb-i hâl*-23 beyit
- Cemâlî- *Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülâzemet*-21 beyit
- Aynî-*Sâkî-nâme*-22 beyit
- Şeyhî-*Har-nâme*-21 beyit
- Fuzûlî-*Leylâ vü Mecnûn*-20 beyit
- Subhî-zâde Feyzî-*Mir'ât-ı Âlem-nümâ*-20 beyit
- Mir Ali Rıza İstolçevî-*Sergüzeşt-i İstolçevî*-19 beyit
- Bekâyî-*Gül ü Bülbül*-18 beyit
- Azmi-zâde Hâletî-*Sâkî-nâme*-17 beyit
- Cinânî- *Cilâü'l-kulûb*-16 beyit
- Şemsî-*Deh-murg*-14 beyit
- Şeyhî-*Husrev ü Şîrîn*-13 beyit
- Abdî-13 beyit
- Zarîfî-*Pend-nâme-i Zarîfî*-13 beyit
- Mu'înî-*Mesnevî-i Murâdiye*-12 beyit
- Sâbit- *Edhem ü Hümâ*-12 beyit
- Tâcî-zâde Cafer Çelebi-*Heves-nâme*-11 beyit
- Hoca Mes'ûd-*Süheyl ü Nev-bahâr*-10 beyit
- Enderunlu Fâzıl-*Defter-i Aşk*-10 beyit
- Tutmacı-*Gül ü Hüsrev*-9 beyit
- Fuzûlî-*Beng ü Bâde*-9 beyit
- Yûnus Emre-*Risâletü'n-nushiyye*-8 beyit
- Kaygusuz Abdal-*Minber-nâme*-7 beyit
- Taşlıcalı Yahyâ- *Şâh u Gedâ*-7 beyit
- Taşlıcalı Yahyâ-*Yûsuf u Zelihâ*-7 beyit
- Kemal Paşa-zâde-*Yûsuf u Zelihâ*-4 beyit
- Hassân-*Mihr ü Müşterî*-3 beyit
- Sûzî Çelebi-*Mihailoğlu Ali Bey Gazavât-nâmesi*-3 beyit
- Güftî-*Zelle-nâme*-2 beyit
- Fennî-*Sevâhil-nâme*-2 beyit

Tez çalışmasının üçüncü bölümünün konu başlıkları altında en fazla incelenen mesnevi Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sidir. Yukarıdaki tablolarda Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde mizahî unsurların, “Meslekler, Makamlar, Unvanlar”, “Fiziksel

Özellikler” ve “Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar” başlıklı bölümlerde incelenen beyitlerinde yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bayburtlu Zihnî'nin memuriyet yaşamında çeşitli sebeplerle sorunlar yaşadığı kişilerin isimlerini açıkça belirterek, meslekî durumları ve fiziksel özellikleri üzerinden hicvetmesi; mesnevisinde bu hususlara sıkça değinilmesine sebebiyet vermiştir. Üçüncü bölümün diğer konu başlıklarında en fazla hangi mesneviden toplam kaç beyit alındığı bilgisine aşağıdaki listeden ulaşmak mümkündür.

- Meslekler, Makamlar, Unvanlar: Bayburtlu Zihnî-*Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*-196 beyit
- Karakter Özellikleri, Davranışlar, Zaaflar: Gülşehrî-*Mantıku't-Tayr*-39 beyit
- Din: Nâlî Mehmed Efendi-*Tuhfetü'l-emsâl*-67 beyit
- Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar: Nâbî-*Hayriyye-i Nâbî*-24 beyit
- Fiziksel Özellikler: Bayburtlu Zihnî-*Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*-29 beyit
- Evlilik: Taşlıcalı Yahyâ-*Usûl-nâme*/ Enderunlu Fâzıl-*Zenân-nâme*-30 beyit
- Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar: Bayburtlu Zihnî-*Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*-60 beyit
- Cinsellik: Nev'î-zâde Atâyî-*Nefhatü'l-ehâr*-33 beyit
- Kadınlar: Sünbül-zâde Vehbî-*Şevk-engîz*-30 beyit
- Mevsimler: Fazlî-*Gül ü Bülbül*-24 beyit
- Kanunsuz İşler Yapanlar: Nâbî-*Hayriyye-i Nâbî*-30 beyit
- Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar: Cemâlî- *Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülazemet*-21 beyit
- Toplum Yapısı: Âşık Paşa-*Garîb-nâme*-41 beyit
- Eğlence Biçimleri, Uğraşlar: Enderunlu Fâzıl-*Zenân-nâme*-13 beyit
- Şiir ve Şair: Şeyh Gâlib-*Hüsn ü Aşk*-27 beyit
- Klasik Türk Edebiyatında Karakterler: Azmi-zâde Hâletî-*Sâkî-nâme*-13 beyit
- Kapalı Mekanlar: Keçeci-zâde İzzet Molla-*Mihnet-keşân*-22 beyit
- Aile ve Akralık: Fuzûlî-*Leylâ vü Mecnûn*-9 beyit
- Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri: Sâbit- *Zafer-nâme*- 9 beyit

Yukarıdaki tablolar ışığında bahsi geçen konu başlıklarında kullanılan beyit sayısının, yüzyıllara göre dağılımı anlaşılmaktadır. Buna göre XIX. yüzyılda kaleme alınan mesnevilerin mizahî öğeleri barındıran beyitleri, “Meslekler, Makamlar, Unvanlar”, “Fiziksel Özellikler” ve “Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar” bölümleri altında incelenmektedir. Ayrıca, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinin tez çalışması için en fazla beytin alındığı mesnevi olması, bu sıralamayla yakından ilişkilidir. XIX. yüzyıl mesnevilerinden Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında, şairin Keşan'da bulunduğu süre boyunca farklı meslek, makam ve unvan sahiplerini tanıması ve onları fiziksel özellikleriyle beyitlerinde anması; dönemin sergüzeşt-nâme türündeki mesnevilerinde mizahî muhtevanın bu hususlar üzerinden oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Tez

çalışmasının diğer bölümlerinde en çok hangi yüzyıllarda yazılan beyitlerin incelendiği bilgisine ise aşağıdaki listeden ulaşmak mümkündür.

- Meslekler, Makamlar, Unvanlar: XIX. yüzyıl-252 beyit
- Karakter Özellikleri, Davranışlar, Zaaflar: XVII. yüzyıl- 75 beyit
- Din: XVII. yüzyıl-102 beyit
- Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar: XVI. yüzyıl-79 beyit
- Fiziksel Özellikler: XIX. yüzyıl-56 beyit
- Evlilik: XVIII. yüzyıl-53 beyit
- Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar: XIX. yüzyıl-73 beyit
- Cinsellik: XVII. yüzyıl-51 beyit
- Kadımlar: XVIII. yüzyıl-30 beyit
- Mevsimler: XVI. yüzyıl-41 beyit
- Kanunsuz İşler Yapanlar: XVII. yüzyıl-45 beyit
- Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar: XV. yüzyıl/ XVI. yüzyıl-21 beyit
- Toplum Yapısı: XIV. yüzyıl-41 beyit
- Eğlence Biçimleri, Uğraşlar: XVIII. yüzyıl-31 beyit
- Şiir ve Şair: XVIII. yüzyıl-27 beyit
- Klasik Türk Edebiyatında Karakterler: XVII. yüzyıl-20 beyit
- Kapalı Mekanlar: XVIII. yüzyıl-22 beyit
- Aile ve Akralılık: XVI. yüzyıl-17 beyit
- Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri: XVII. yüzyıl-9 beyit

3.1. Meslekler, Makamlar, Unvanlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli kademelerinde yer alan devlet adamları, toplumun günlük yaşamından bazı esnaf grupları ve meslekler, tez çalışmasının “Meslekler, Makamlar, Unvanlar” bölümünde XIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl arası verilmiş mesnevilerden alınan örnek beyitlerle, mizahî yönden incelenmektedir. XIII. yüzyılda Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinde, XIV. yüzyılda Gülşehrî'nin *Mantku't-tayr*'ında, XVI. yüzyılda Şemsî'nin *Deh-murg*'unda, Sâfi'nin *Hasbîhâl-i Sâfi*'sinde ve Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde, XVII. yüzyılda Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinde, Güftû'nin *Gam-nâme*'sinde ve Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinde, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında ve Mir Ali Rıza İstolçevî'nin *Sergüzeşt-i İstolçevî*'sinde bu konulara ilişkin beyitler mevcuttur.

Bürokrasi kadrolarına dahil edilen defterdarlar, kâtipler, kaymakamlar, kethüda beyler, paşalar, sadrazamlar, valiler ve bunlarla ilişkili olarak ağalar, ayanlar, hizmetliler, mübaşirler; Nâbî, Sünbül-zâde Vehbî, Bayburtlu Zihnî ve Keçeci-zâde İzzet Molla'nın beyitlerinde yer almaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda etkileri görülmeye başlanan, merkez ve taşra teşkilatı arasındaki kopukluğun ve devletin bütün kurumlarında yaşanan bozulmaların XIX. yüzyıla gelindiğinde düzeltilemez bir hal alması; bu dönemlerde yazılmış mesnevilerde bürokrasiye ilişkin meselelerin sıkça dile getirilmesinin temel sebebidir. XVII. yüzyıldan itibaren Klasik Türk Edebiyatı geleneği içerisine yerleşen eleştirel, hikmetli bakış açısı ve özellikle XVIII. yüzyılda etkisini hissettiren mahallileşme akımıyla birlikte şairler yaşadıkları çağın sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlamakta; bu sorunları meslek grupları, makamlar ve unvanlar üzerinden ele almaktadırlar.

Hayriyye-i Nâbî'de, paşalar ve ayanlar hicve varan sert bir dille eleştirilmiştir. Herhangi bir kişi ismi belirtilmeden bu kurumların tamamı hedef alınmış; o mevkiye liyakatle değil para karşılığı geldikleri vurgulanmıştır. Paşalar ve ayanlar, buldukları konuma gelmek için pek çok kişiye rüşvet vermişler; sonunda kendileri de hatır için iş gördüremez olmuşlardır. *Lutfiyye-i Vehbî*'de şair, kendi başından geçen olaylara dayanarak makam sahibi kişilerin yanlarında bulunan hizmetlilerin emri altında çalıştığı kişilere verdiği zararı ele almıştır. Bayburtlu Zihnî, memuriyeti sebebiyle Hopa, Of, Karaağaç, Burdur, Ünye, Sürmene, Vakfikebir, Erzincan, Kudüs ve Mısır'da, Keçeci-zâde İzzet Molla ise sürgün edilerek Keşan'da bulunmuş; iki isim de XIX. yüzyıl taşra teşkilatını yakından gözlemlemiştir. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de Karaağaç'tan Mümin Ağa, Trabzon defterdarlarından Nüzhet, Câzim ve Tahsin Beyler, ismi belirtilmeyen Karaağaç ve İstanbul kadıları, Trabzon'dan kadı Erzincanlı Şerif Efendi, Erzurum'dan divan kâtibi Ali Namık Efendi, Burdur'dan maliye kâtibi Osman Efendi, Burdur kaymakamlarından Râif ve İzzet Beyler, Hopa'dan kethüda bey Atinalı Patsız-zâde Hüseyin Efendi, Sadrazam Kıbrıslı Muhammed Paşa ve Kudüs Valisi Deli Haydar Paşa ağır bir dille hicvedilmiştir. Bu isimler mesnevîde, halka karşı kötü tutumlarıyla, zulme varan kötü yönetimleriyle, aldıkları rüşvetlerle, görevlerini kötüye kullanmalarıyla anılmışlardır. Bayburtlu Zihnî'nin bahsi geçen kişilerle ilgili hicivlerinin bir kısmı, şahsî husumetler sebebiyle yazılmıştır. Şair, görevinden azledilmesinden ya da bir şehirden sürülmesinden sorumlu olduğunu düşündüğü isimlere duyduğu öfkeyi, makamlarını hedef alarak hicve dönüştürmüştür. *Mihnet-keşân*'da ise Keşan ayanı ve İstanbul-Keşan yolculuğunda şaire eşlik eden mübaşir; isimleri belirtilmeden, karikatürize edilerek ironik bir dille ele alınmıştır. Şair Keşan ayanına yer verdiği beyitlerinde, bir kişiden hareketle ayanlık kurumunu hedef almış; bu durumun düzelmeyeceğine dair umutsuz bir tutum takınmıştır.

Şemsî, Nâbî ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevîlerinde ulema sınıfından kadılar hicvedilmiştir. Alegorik bir eser olan *Deh-murg*'da kadılar, tûtî sembolünde ele alınmış; rüşvete düşkünlükleri ve çıkarıcı olmaları vurgulanmıştır. *Hayriyye-i Nâbî*'de kadınların geneli işaret edilerek onların rüşvet almaları, keyfî uygulamaları, miras davalarından ve yetim malından pay istemeleri dile getirilmiştir. Bayburtlu Zihnî, yaşadığı sıkıntılı boşanma sürecinin sonunda adalete olan inancı zedelenmiş;

kadınların cehaletine, kanuna riayet etmeden hüküm vermelerine *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de, adeta isyan etmiştir. Trabzon kadısı Erzincanlı Şerif Efendi ve ismini vermeden bahsettiği Karaağaç kadısı, rüşvet almaları, miras davalarındaki adaletsiz tutumları ve halka kötü davranmalarıyla; İstanbul'da boşanma davasına bakan kadı ise makamına yakışmayan davranışları, davada taraf tutması ve müderrisleri küçük görmesi sebebiyle şairin hedefi olmuştur. Farklı yüzyıllarda kaleme alınmış bu mesnevilerde kadınların rüşvet, çıkarıcılık, davalarda taraf tutmak gibi benzeri sebeplerle hicvedilmeleri; söz konusu özelliklerin, bu kuruma bir gelenek gibi yerleştiğini işaret etmektedir.

Mantuku't-tayr'da alegorik bir hayvan hikâyesi üzerinden padişahlara, yöneticilere öğütler verilmiş; hükmettiği hayvanlara zulmeden aslanın başından geçenler üzerinden halka adaletli olmanın önemi aktarılmıştır. Şah aslanın kendini üstün görürken tuzağa düşmesi, boyunduruğu altında bulunan hayvanların ona verdiği zekice cevaplarla aralarında oluşan tezat üzerinden mizahî bir kurgu yaratılmaktadır.

Hasbîhâl-i Sâfi'de müderrislerin liyakate değil taşıdıkları aile ismine göre değerlendirilmesi, çalışma şartları ve sürelerindeki adaletsizlik; subaşlıların kendi aralarındaki çekişmeleri ve rüşvet almaları hicvedilmiştir. *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de müderris ve molla çevreleri, Bayburtlu Zihni'nin İstanbul'da yaşadığı bir olay neticesinde eleştirilmiş; şair kendisini de bu beyitlerde tenkit etmiştir. Sarhoş olduğu bir gece karakola düşen şair; buradaki bir yüzbaşının müderrislerin içkiye düşkünlüğü, eğitim kurumlarına layık olmayan hal ve hareketler içerisinde oldukları gibi hususlarda alaycı eleştirilerine maruz kalmıştır.

Gam-nâme, *Lutfiyye-i Vehbî* ve *Sergüzeşt-i İstolçevî*'de esnaf grupları, müşteriyle kurdukları ilişkilerde, daha çok kâr elde etmek için yaptıklarıyla, paraya düşkünlükleriyle konu edilmişlerdir. Ahîlik teşkilatının eski gücünü yitirmesi ve esnaf loncalarının XIX. yüzyıla gelindiğinde dağılma noktasına gelmesiyle bu grupların bir gelenek, meslek ahlakı içerisinde yetişme imkanları kalmamış; yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle kâr elde etmek çok önemli bir hal almıştır. Güftî, bedestende tanık olduğu bir dolandırıcılık vakasından hareketle esnafın müşterilere karşı takındıkları ikiyüzlü tavrı sert bir dille eleştirmiş; söz konusu kumaş satıcısının kendini kurnaz zannetmesiyle alay etmiştir. Sünbül-zâde Vehbî, benzer bir dil ve üslupla müşterilere kendini beğendirmek için dindar bir görünümüne bürünen satıcıları işlemiş; tenkitlerini bütün grubu kapsayacak şekilde yöneltmiştir. Mir Ali Rıza İstolçevî mahallesindeki bakkal, ekmekçi, kasap, kömürcü ve tütüncüyü karikatürize ederek mesnevisine taşımış; paraya olan düşkünlüklerini ön plana çıkararak güldürücü bir dille ele almıştır.

Nev'î-zâde Atâyî ve Keçeci-zâde İzzet Molla, Klasik Türk Edebiyatı'nda şaraba karşı çıkmaları sebebiyle âşıkla çatışmalar yaşayan kişiler olarak vurgulanan tabipleri, hekimleri mesnevilerinde olumsuz bir dille tasvir etmişlerdir. *Sâkî-nâme*'de bütün hekimlere karşı eleştirel bir dil kullanılmış; meslekî yönden yetersiz kabul ederek alay edilmiştir. *Mihnet-keşân*'da ise şehrin

doktoru fiziksel görüntüsü, hastalarıyla olan ilişkisi ve tıp bilgisi abartılı bir mizah diliyle beyitlere taşınmıştır.

Mihnet-keşân'da bekçiler, Keşan'daki bir meslektaşlarıyla temsil edilmiştir. Keçeci-zâde İzzet Molla ismini vermediği bu beğinin kötü sesini, güldürücü bir şekilde tasvir etmiştir. *Mihnet-keşân*'da şairin bekçi için kullandığı dil ve üslup; şehrin diğer insanlarını konu edinen diğer beyitleriyle benzerlik göstermektedir.

Güvâhî, acil durumlarda halktan beygir, yiyecek vb. ihtiyaçlarını temin etme imtiyazına sahip olan ulakları, XVI. yüzyıl başlarında İstanbul'da yaşanan bir olay neticesinde, hiciv ve sosyal tenkitin iç içe geçtiği bir üslupla konu etmiştir. Ulakların sahip olduğu bu ayrıcalığın halkı zor durumda bıraktığı; acil durumlar için verilen bu hakkın kötüye kullanılarak adeta hırsızlığa niyet edildiği, *Pend-nâme*'nin ilgili beyitlerinden anlaşılmaktadır.

3.1.1. Kadılar

“Hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, hâkim” (Atar, 2001: 66) olan kadılar, Klasik Türk Edebiyatı'nda verdikleri adaletsiz hükümlerle anılmış; bütün dönemlerde şairler tarafından olumsuz bir dille anlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle XVII. yüzyıldan itibaren mahkemelere duyulan güven sarsılmış; bu sıkıntılar, edebiyatta adalet duygusunun ele alınmasında kullanılan üslubun sertleşmesine, hicve varmasına sebebiyet vermiştir. Mehmet Zeki Pakalın, kadılığa Osmanlı'nın ilk zamanlarında fazlaca rağbet edilmediğini, sonradan çok fazla arzu edilen bir makam olduğunu; bunun neticesinde de rüşvet vermenin ve almanın ortaya çıktığını belirtmektedir (1983: 120).

Kadılar aldıkları rüşvetlerle, şer'î hükümleri bilmemekle, davalarda taraflı davranmalarıyla Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde, Şemsî'nin *Deh-murg*'unda, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinde ve Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde konu edilmişlerdir. Kadılar, *Deh-murg*'da meslekî açıdan yetersiz, iki yüzlü, çıkarıcı; *Pend-nâme*'de kurnaz ve para düşkün; *Mesnevî*'de adaletsiz hükümler veren, *Hayriyye-i Nâbî*'de kendi çıkarlarına göre karar belirten, yetim malından bile pay alan⁵⁶; *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de ise adalet kurumunun

⁵⁶ Nâbî, kadıların ölen kişinin mallarını mirasçıları arasında taksim etme işini, yani kassamlığı bazen kendilerinin bazen de görevlendirdikleri bir memurun yaptığını belirtmektedir. Şair, oğlunu içinde yetim malının yenmesi gibi bir vebali taşıyan bu işi yapmaması için uyarır:

1238 İtme zakkum-ı cahîme ikdâm
El-hazer el-hazer olma kassâm (Kaplan, 1995: 278)

1239 Olma dendan-zen-i emvâl-i yetim
İtdi nehy anı Hudâvend-i Hakîm (Kaplan, 1995: 278)

saygınlığını yıkan kişiler olarak anlatılmışlardır. Mevlânâ'nın haricindeki isimlerin beyitlerinde kadıların rüşvete düşkünlükleri ve halka ettikleri zulüm ön plana çıkmıştır.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin⁵⁷ altıncı cildinde yer alan, merkezinde hasta bir adam, bir derviş ve bir kadının bulunduğu hikâyede; verilen hükümlerin adaletsizliği anlatılmaktadır. İyileşme ümidi olmayacak kadar hasta bir adam, hekimin tavsiyesiyle “gönlünün her istediğini” yapmaya karar verir. Bir ırmak kıyısında seyre dalmışken, bir sofinin ensesine tokat atar. Sofî, karşılık vermek ister ancak adamın çok hasta olduğunu görünce vazgeçer.

1314 Hastanın biri tabibe gidip, “Ey hüner sahibi, nabzıma bir bak!” dedi (Çelebioğlu, 2007: 694)

1343 Hekim, hastanın nabzını tuttu. Onun iyileşmek ümidi imkansızdı (Çelebioğlu, 2007: 695)

1344 Dedi ki, “Gönlün, ne isterse yap tâ ki vücudundan bu eski dert kalmasın” (Çelebioğlu, 2007: 695)

1348 Hasta, “Haydi sana hayırlar olsun! Ben gam gidermek için şimdi ırmak seyretmeye gidiyorum” dedi (Çelebioğlu, 2007: 695)

1349 Sıhhatten bir kapı açılsın diye gönlünün isteği üzerine ırmak kıyısına geldi (Çelebioğlu, 2007: 695)

1350 Sofinin biri kıyıya oturmuş elini, yüzünü yıkıyordu (Çelebioğlu, 2007: 695)

1351 Enselerini görünce ona bir sille indirmek arzusu ve hayali içine düştü (Çelebioğlu, 2007: 695)

1356 Silleyi çalınca sofinin ensesinden “Şak” diye ses çıktı. Sofî, “Hey hey, a kaltaban!” diye bağırıp (Çelebioğlu, 2007: 696)

1357 Ona yumruk atmaya, sakalını bıyığını yolmaya niyetlendi (Çelebioğlu, 2007: 696)

1358 Ama hasta ve dertli ve gayet zayıf olduğunu görünce vazgeçti (Çelebioğlu, 2007: 696)

Adama vurmayan ama hakkını aramak isteyen sofî kadıya başvurur. Kadı, adamın çok hasta olduğunu görünce eşeğe bindirme cezasını uygulamak istemez. Bunun üzerine hasta adama para cezası keser.

1529 Sofî, sille vuran adamın yanına gidip davacı gibi eliyle eteğinden tuttu (Çelebioğlu, 2007: 700)

1530 Çekip kadının yanına götürdü. Dedi ki, “Bu ters giden eşeği, eşeğe bindirip dolaştır” (Çelebioğlu, 2007: 700)

⁵⁷ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin metni için, Süleyman Nahîfî'nin tercümesinin Amil Çelebioğlu tarafından hazırlanan sadeleştirilmiş çalışmasından yararlanılmaktadır. Bk.: (2007).

1566 Kadı dedi ki, “Hüküm, diri içindir. Mezardakilere hüküm olunmaz (Çelebioğlu, 2007: 701)

1578 Bunu eşeğe bindirmenin içtihadta yeri yok. Odunun resmini eşeğe kim yükler? (Çelebioğlu, 2007: 701)

1581 Sofi dedi ki, “Öyleyse o eşeğin bana haksız yere vurması reva mı? (Çelebioğlu, 2007: 701)

1582 Bir değirmen eşeğinin haksız yere sofilere vurması nasıl caiz olabilir?” (Çelebioğlu, 2007: 701)

1583 Kadı hastaya “Az veya çok kaç paran var?” dedi. O da “Cihanda bütün varım yoğum altı akçadır” deyince (Çelebioğlu, 2007: 701)

1584 Kadı, “Üç akçasını sen harca, geriye kalan yarısını da itirazsız ona ver (Çelebioğlu, 2007: 702)

1585 O derviş de hasta ve zayıf. Üç akçayla o da ekmek ve katık alır” dedi (Çelebioğlu, 2007: 702)

Hasta adam, kendisine verilen para cezasının adaletsiz olduğuna inanır. Kendisine kalan üç akça parasını da kadıya vurup harcamaya karar verir. Sonunda elinde parası kalmayacağı için bu “gürültü”den uzak olacağını düşünür. Mevlânâ söz konusu beyitlerde hasta adamdan umulmayacak bir karşılık alan kadı ve sofinin halini nüktedan bir dille işlemekte; bu hususlarla hikâyeye güldürücü bir yan katmaktadır.

1586 Hasta, kadının ensesine bir baktı. Onu, sofininkinden vurulmaya daha şayeste gördü (Çelebioğlu, 2007: 702)

1587 Elini, sille vurmak için doğrulttu. Zira karşılığında cezası pek ucuzdu (Çelebioğlu, 2007: 702)

1589 Dedi ki, “İki hasma altı akça feda olsun! Aranızda bölüşün, ben de bu gürültüden âzâd olayım!” (Çelebioğlu, 2007: 702)

Şemsî'nin *Deh-murg*'unun “Der-Beyân-ı Zemkerden-i Kerges Tütî-Râ” bölümü, kerkesin ağzından tutinin hicvine ayrılmıştır. Mesnevîde ulemayı simgeleyen tütîyi kerkes, Hakk'ı bilmediği halde Hakk'tan bahsetmekle itham eder. Ona göre tütî, “ehl-i zâhir” olduğu için “bâtın”ı, “hakikat”i bilmemektedir. Allah'tan tenzil okumuştur ama “semme vech-ullah”tan habersizdir.

387 Sen bu bätından haberdâr olmadın
Ehl-i zâhirsın hakikat bilmedin (Karadüz, 2000: 85)

388 Gerçi tenzil okudun Allahdan

Bî-habersin “semme vech-ullah”dan⁵⁸ (Karadüz, 2000: 85)

Kerkes, tûtînin bilgisizliğinden bahsettikten sonra, onun kötü özelliklerini sıralamaya devam eder. Ferace altından şarap içmekte; kandilin yağını mescitten yakmaktadır. Kadı olan tuti, rüşvet de almaktadır. Kursağı da gözü de öyle doymuştur ki ehil ilme bile rağbeti kalmamıştır. Kerkes bu yüzden tûtîyi uyarır; çünkü şimdi Şah Selim Han’ın devridir, rüşvetten uzak durmalı kendini aşikâr etmemelidir.

409 Bādei ferrāce altından çeker
Rūgan-i kandīli mescidden yakar (Karadüz, 2000: 86)

411 Sen ki bunlardan habersiz tûtîsin
Murg-ı rüşvet-harsın hem kadısın (Karadüz, 2000: 86)

427 Kursağın toldı vü çeşmin toldı
Ehil ‘ilme dahı rağbet kalmadı (Karadüz, 2000: 87)

436 Şāh Selīm Hān devridir gāfil mübāş
İmdi rüşvetden hazer kıl kılma fāş (Karadüz, 2000: 88)

Güvâhî, mesnevisinin çeşitli bölümlerinde “Hikâyet” başlığı altında kadıların kurnazlığı, rüşvet almaları vb. konular üzerine hikâyelere yer vermiş; kadıların olumsuz özelliklerini hicvetmiştir. Bu hikâyelerin birinde bir öküz yüzünden anlaşmazlık yaşayan iki çiftçinin kadıya başvurması anlatılmaktadır. Aralarındaki sorunu çözmek için yardım isteyen çiftçiler ellişer nakit rüşvet verir. Kadı, rüşvetini aldıktan sonra onları huzuruna kabul eder. İkisinin de makul insanlar olduğunu ve bir orta yol bulunacağını söyler. Birbirlerine kötü sözler sarf etmeyi bırakıp barışarak öküzü satmalarını önerir. Bu öneri çiftçileri ikna eder ve barışmaya razı gelirler. Öküzü de yüz akçeye kadıya satarlar. Satıştan ellişer akçe kazandıktan sonra birbirlerine bakarak “Ey birader öküz meğerse kadınınmış; bu kuru davayı başımıza biz açtık. Biz kavga ettiğimizle kaldık, öküzü de elden çıkartarak ahmak durumuna düştük” diye hayıflanırlar.

260 Birer birer varuban kādīya pes
Virürler ellişer nakd ol iki kes (Hengirmen, 1990: 110)

⁵⁸ Bu beyitte Bakara Suresi, 114. Ayete telmihte bulunmaktadır. “Ve lillāhil meşriku vel magribu fe eynemā tuvellū fe semme vechullāh(vechullāhi) innallāhe vāsiun alīm(alīmun)”, “Doğu da Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-115/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Son erişim tarihi: 14.09.2018)

- 261 Bulalar tā ki ol rişvetle maksūd
Umar her biri hâsıl eyleye sūd (Hengirmen, 1990: 110)
- 263 Didi āhır ikinüz dahı makūl
Kişilersiz diyeyin size bir yol (Hengirmen, 1990: 110)
- 264 Gelün sulh idişüp satun öküzi
Kesün birbirünüzden yatlu sözi (Hengirmen, 1990: 110)
- 266 Pes anlar oldılar bu sulha rāzī
Yüz akçeye öküzi aldı kāzī (Hengirmen, 1990: 110)
- 267 Alup ellişer akçe ol iki er
Didi biri birine iy bürāder (Hengirmen, 1990: 110)
- 268 Öküz kādīnun imiş ya ne manī
Ki biz itdük bu denlü kurı davī (Hengirmen, 1990: 110)
- 269 Bize ceng itdügümüz kaldı ancak
Öküz de çıkdı elden olduk ahmak (Hengirmen, 1990: 110)

Güvâhî'nin mesnevisinde kadılarla ilgili bir hikâye daha bulunmaktadır. Şairin, “her damardan kan alıcı, adı can alıcı” olarak nitelendirdiği bir kadı, bir gün bir köye gider. Burada “şeytan” lakaplı bir kethüdaya misafir olur. İkisi de adıyla malum kişilerdir. O “Türk-i meşûm” yani kethüda, kadıya “Efendi sen can alıcısın, bana da iman alıcı olduğum için şeytan derler. Bu köyün halkı genellikle yalancıdır, işleri hayırla değil şer iledir. Önce ben alayım imanlarını sonra da siz bir bir canlarını alın” diye bir teklifte bulunur.

- 473 Meger bir her tamardan kan alıcı
Var idi kādī adı cān alıcı (Hengirmen, 1990: 126)
- 474 Olur bir kethüdaya köyde mihmān
Ki olmuşdı lakab ana da şeytān (Hengirmen, 1990: 126)
- 475 İkisinün de hod adıydı malūm
Ne dir kādīye dinlen türk-i meşûm (Hengirmen, 1990: 126)
- 476 Efendi çünkü sensin cān alıcı
Adum şeytān benim imān alıcı (Hengirmen, 1990: 126)

- 477 Bu köy kavmı müzevvirlerdür ekser
Degül hayr işleridür dâimâ şerr (Hengirmen, 1990: 126)
- 478 Ben evvel alayın îmânlarını
Alunuz siz de bir bir cânlarını (Hengirmen, 1990: 126)

Kethüdanın kadıya teklifinde kastettiği iman ve can, halkın malını, mülkünü almak; halkı inleyen, ağlayan bir hale getirmektir. Kethüdanın yanındakiler de bu yolu tutmak; iyi kötü ne bulursa yutmak ister. Güvâhî, onların bu halini yererek iğne yutanın sonradan çuvaldız kusacağını; yani halka zulmeden kadı ve kethüdanın yaptıklarının yanına kâr kalmayacağını belirtir.

- 479 Dimekden bunda manî cân u îmân
Alup mâlin komakdur halkı nālân (Hengirmen, 1990: 127)
- 480 Avânlar da bu yolu tutmağ ister
Eyü yatlu ne bulsa yutmağ ister (Hengirmen, 1990: 127)
- 481 Ol anılmaz ki dün oldukda gündüz
Kusar iğne yudan âhir çuvaldüz (Hengirmen, 1990: 127)

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*'nin "Matlab-ı Nehy-i Kazâ vü Kismet" bölümünde kadıların rüşvet aldığı, miras davalarından ve yetim malından pay istediğini, kendi çıkarlarını gözettiklerini belirtmektedir. Şair, sert bir dille kadıların tamamını hedef almaktadır. Keyfi uygulamalar yürüten kadılar, halkın eziyet etmektedir. Kadıların büyük bir kısmı Allah'ın hükümlerini uygulamaz. Hükmü vermeden önce hükmü mezâd eder, hangisi daha karlı olursa onu alır. Kadıların ilmi yoktur. Büyük bir kısmı "mezhepsiz" ve "dinsiz"dir; gözleri de mahsulde ve rüşvettedir. Elde terazi ve ölçekle sürekli hesap peşindedirler. Şeriat mahkemesini adeta dükkân eylemişlerdir. İstese borç vereni borçlu; iflas edeni de Karun çıkarırlar. Kadıların, şer'î kanunların hizmetçisi olmaları gerekirken onların halka ettiği zulmü haşerat etmez.

- 1246 Siyyemâ ekser-i erbâb-ı kazâ
İtmez ahkâm-ı Hudâ'yı icrâ (Kaplan, 1995: 278)
- 1247 Hükmden evvel ider hükmi mezâd
Ol alur kangısı eylerse ziyâd (Kaplan, 1995: 279)
- 1250 İlmi yok ekseri bî-mezheb ü dîn
Çeşmi mahsulde vü rişvetde hemîn (Kaplan, 1995: 279)

- 1251 Elde endāze-i keyl ü mīzān
Eylemiş mahkeme-i şer‘i dükān (Kaplan, 1995: 279)
- 1254 İstese dāyini medyun çıkarur
İstese müflisi Kārun çıkarur (Kaplan, 1995: 279)
- 1267 Hādīm-i şer iken ammā ki kuzāt
İtmez itdükleri zulmi haşerāt (Kaplan, 1995: 280)

Aşağıdaki beyitlerde şair, Kadı-zāde Mehmed ve Abdulmecid Sivāsî taraftarları arasında yaşanan, fakihler ve sofular olarak da bilinen dinî tartışmaların XVII. yüzyıl Osmanlı toplumuna etkilerine işaret etmektedir. Tütün, kahve, afyon gibi ürünlerin tüketimi bu gruplar arasında çokça tartışılmış; Sultan IV. Murād, çeşitli sebepler öne sürerek kahvehaneleri yıktırıp kahve, tütün ve afyonu yasaklatmıştır⁵⁹. Yaşadığı çağın tütüne karşı aldığı tavırla, kadıların miras davalarında verdiği kararları kıyaslar. Kadı-zādelilere, yani fakihlere yakın durdukları anlaşılan kadılara göre yetim malını kese kese almak tütün içmek kadar büyük bir suç değildir. Çok insanın mal kesesini toplarlar ama tütün kesesini ondan daha mekruh görürler. Tütünün kendisini sevmezler ama dava olsa onun da parasını alırlar.

- 1270 Kīse kīse alınan māl-ı yetīm
Tütün içmekçe degül cürm-i ‘azīm (Kaplan, 1995: 280)
- 1271 Cem‘ ider kīse-i māl-ı enbūh
Tütünün kīsesi andan mekruh (Kaplan, 1995: 280)
- 1273 Tütünün zātını sevmez ammā
Akçesin alur olınsa da‘ vā (Kaplan, 1995: 281)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de bizzat tanıdığı ve çeşitli sebeplerle sorun yaşadığı kadılardan hareketle, bu kurumun tümünü hedef alan hicivler yazmıştır. Şair, Karaağaç ve Trabzon’da makamını kötüye kullanan kadılarla tanışmış; eski eşiyle İstanbul’da görülen davasından sonra adalete olan inancını sorgulamıştır. Mesnevinin “Der Beyân-ı Ahvâl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” bölümünde Bayburtlu Zihnî’nin Karaağaç’ta bulunduğu dönem anlatılmaktadır. Şairin, kadıyla arasında anlaşmazlıklar olmuştur. Karaağaç kadısından söz etmeye, Uluborlu olduğu bilgisini vererek başlar. Ardından, kadıyı cahil, konuşmalarını ve sohbetini çiğ bulduğunu ifade eder. “Çalkazan”, “zani”, “kalpazan”, “evlâd-ı zinâ” diyerek kadıya hakaretler eder.

⁵⁹ Fakihler ve sofular tartışması hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Ocak, 1983: 208-225.; Bilkan, 2016).

- 33/15 Gelelim nāib-i bī-iz' āna
Uluborlu idi bir çingāne (Demirayak Özsoy, 1997: 54)
- 34/7 Öyle bir cehl-i mürekkebi-i sahte
Sözü ve sohbeti hep nā-puhte (Demirayak Özsoy, 1997: 55)
- 34/8 Öyle bir çalkazan-ı dehr-i denī
Öyle bir zanī ü dīn kalpazanı (Demirayak Özsoy, 1997: 55)
- 34/9 Öyle bī-besmele evlād-ı zinā
Leyle-i pof çıra tohumu zīrā (Demirayak Özsoy, 1997: 55)

Bayburtlu Zihnî, kadılar zümresinin tamamının verdiği hükümlerin ölüm cezasından daha iyi olmadığını belirtir. Bu düşüncesine hadisleri de kaynak göstererek kadıların zulümle meşhur olduğunu ifade eder.

- 34/11 Olmadı şer' i hederden hālī
Kadıyān zümresinin idhālī (Demirayak Özsoy, 1997: 55)
- 34/13 Bu ahādīs ile kim meşhūrdur
Kadılar zālīm ile mahşūrdur (Demirayak Özsoy, 1997: 55)

Şair, kadıların tamamını hedef alan beyitlerinden sonra hicvini yeniden Karaağaç kadısına yöneltir. Bir kazaya böyle bir kadı müdür olursa oranın hali ne olur diye sorar. Kadıyı, binek atına benzeterek ahıra bağlayıp ona kırk sene ders vereceğini söyler. Kadının karakter özelliklerini hayvanlarla ilişkilendirerek aldığı rüşvetleri köpeğin elindeki kemiğe benzetilir. Fitne çıkartmasıyla tilkiye, ihanetleriyle sığana teşbih edilir. Bayburtlu Zihnî'ye göre Karaağaç kadısı rüşveti kaparken aslan, kuzgun ve şahbaz gibidir.

- 35/6 Köpeğin dersi henüz ammededir
Elde rüşvet kemiği emmededir (Demirayak Özsoy, 1997: 56)
- 35/9 Kadıdan ola müdürü a' lem
O kazānın nola hālī bilmem (Demirayak Özsoy, 1997: 57)
- 35/10 Kırk sene ana sabk bahşederim
Ahıra bağlar anı rahşederim (Demirayak Özsoy, 1997: 57)
- 36/6 Bir koyun başlı o kurtur ki inan

Fitnede dilkü hıyānetde sıçan (Demirayak Özsoy, 1997: 58)

36/8 Kapması rüşveti arslan gibidir
Salması pençeli kaplan gibidir (Demirayak Özsoy, 1997: 58)

37/4 Tereke yazmağa kızgındır çün
Lāşe-i rüşvete kuzgundur çün (Demirayak Özsoy, 1997: 59)

37/6 Kibrile yürüyüşü mānend-i kaz
Revīşi rüşvete misl-i şebbāz (Demirayak Özsoy, 1997: 59)

Bayburtlu Zihnî, Akka'da ikinci kez evlenmiş; ancak bu evlilik şairin Karaağaç'ta yaşadığı dönemde bitmiştir. Şair, gerekli nafakayı ödemişse de eski eşi onu İstanbul'da şeyhülislama şikâyet etmiştir. İstanbul'a mahkemeye çağırılmış; yaptığı itirazlar dikkate alınmamıştır. Dava sonucunda ise şair, eski eşine yüklü miktarda para vermeye mecbur kalmıştır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin "Ez- 'Azîmet-i Karaağaç Der Muvâsalat-ı Rum" bölümünde Bayburtlu Zihnî, eski eşiyle mahkemelik olmalarını anlatmaktadır. Haksızlığa uğradığına inanan şair, davaya bakan kadıyı "edebsiz," "bî- 'ar" olarak görür. Çünkü mahkemede şaire kötü muamele edilmiş; hoca olması küçük görülmiştir.

49/8 Sadr-ı Rûmın şerî' atçisi ki var
Görmedim böyle edebsiz bî- 'ar (Demirayak Özsoy, 1997: 78)

49/9 Bana dedi hocegānsın ya' ni
Sözlerin cümlesi mā-lā-ya' ni (Demirayak Özsoy, 1997: 78)

Mesleğinin küçük görülmesi üzerine Bayburtlu Zihnî, kendisini savunmaya başlar; kadının, onu kendisi gibi cahil zannetmemesi yönünde uyarır. Şair, yirmi sene Arapça dersi aldığını hatırlatır. Bu konuda kadıya ders verecek kadar ilerlediğini iddia eder. Şiirler yazdığını belirterek karşısındaki kadı gibi belki de bin tane çırağı olduğunu ekler.

49/10 Dedim otur yerine suhte seni
Sen gibi echel zannetme beni (Demirayak Özsoy, 1997: 78)

49/11 Okudurum seni belki çelebi
Kim yigirmi sene ders-i ' Arabî (Demirayak Özsoy, 1997: 78)

49/12 Şā' irim şeb-i çerāğım var belki
Sen gibi bin çırağım var belki (Demirayak Özsoy, 1997: 78)

Bayburtlu Zihnî, mahkemenin adaletsiz bir şekilde sonuçlanmasına isyan eder. İronik bir dille, dağ başında herkesin soyulduğunu ama kendisinin İstanbul'da soyulduğunu belirtir. Haklılığını kanıtlayamayan şair, “Adalet, insaf ve insaniyet bu mudur?”, “İman ehline riayet bu mudur, şer’î kanuna itaat bu mudur?” diye hayıflanır. Eskiden o kapının “hakdar kapısı” olduğunu, şimdiyse zulmün ondan sorulduğunu acıyla ifade eder. Mahkemede insanın malını yağmalarlar, gâle-i zulm orada rağbet görür. Alemin kabadayısı da zalimin esfehi de kadılardır.

- 50/14 Dağ başında soyulur herkes ah
Biz Stanbolda soyulduk eyvah (Demirayak Özsoy, 1997: 80)
- 51/1 Hakem-i bâb-ı meşyâhat bu mudur
‘Adl ü insâf mürüvvat bu mudur (Demirayak Özsoy, 1997: 80)
- 51/15 Ehl-i imâna ri[‘]âyât bu mudur
Şer‘-i kânûna itâ[‘]at bu mudur (Demirayak Özsoy, 1997: 82)
- 52/5 Evvel ol bâb idi bâb-ı hakdâr
Şimdi zulm andan olur istifsâr (Demirayak Özsoy, 1997: 82)
- 52/6 Malını nâsın ederler târâc
Gâle-i zulm bulur anda revâc (Demirayak Özsoy, 1997: 82)
- 52/9 ‘Alemin eşbehi çün bunlardır
Zâlimin esfehi çün bunlardır (Demirayak Özsoy, 1997: 83)

Bayburtlu Zihnî, kadıları zalim beylerle bir tutar; ona göre mahşer ehli onlar yüzünden ayaklar altına alınır. O gün şair, mahşerin müftüsüne, imâm-ı azâmın huzuruna varacak ve “Ey mezhebin başı bu ne ihanettir” diyecektir. “Bu ne şeriat ne tarikat ne hakikattir” diye isyan eder. Hem ulemadan hem zariflerden hem de şairlerden olmasına rağmen inleyen, perişan ve sefil durumda olan kendisidir.

- 53/13 Kadılar haşrolacak zâlim olan beğlerle
Ehl-i mahşer ayağ altında ne zilletdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)
- 53/14 Müfti-i mahşer imâm-ı ‘azâma ol gün varayım
Diyeyim ey ser-i mezheb ne ihânetdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 85)
- 54/1 Bana bu mertebe-i gâyede zulmeylediler

Ne şerîc at ne tarikat ne hakîkâtdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 85)

54/2 ‘Ulemâdan zürâfâdan şu‘arâdan olayım

Kalayım zâr ü perîşân ne sefâletdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 85)

Bayburtlu Zihnî, Trabzon kadısı Erzincanlı Şerif Efendi’yle anlaşmazlıklar yaşamıştır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de “Trabzon’da Kadı-yı Belde-i Erzincanî Şerif Kadı Şe’inde” bölümünde kadıyı hicveden şair, onun rüşvet aldığını, kanunsuz işler yaptığını, makamını kötüye kullandığını beyitlerine taşımıştır. Hicviyesine, adalet kurumunun düştüğü duruma isyan ederek başlar. Kadılar öyle bir durumdadır ki, onların haline eyvah ederek devran ağlar, zulümlerini anarak yağmur ağlar. Peygamber hukukunun dayanağı olan bu makam, bir alay mürekkep ehli ile kan ağlar. “Horasan eşeği”ne kalan bu yüce makam, dert tavlâsındaki küheylan misali bu işi bilenleri ağlatır.

115/5 Kadiyân zümresine hayf ile devrân ağlar

Yâd edib zulümlerin reşkile bārân ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 184)

115/6 Gör ne hâletdedir ol mesned-i şer-i nebevî

Bir alay ehl-i mürekkebler ile kan ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 184)

115/7 Sadr-ı vâlâ Horāsân-ı hara kaldı yâ Rabb

Ah çeker taville-i mihnetde küheylân ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 184)

Bayburtlu Zihnî, önce kadılık kurumunu muhatap alır; ardından hiciv oklarını Erzincanlı Şerif Efendi’ye yöneltir. Onun zulmünden yer gök, mahşer ve ahiret terazisi ağlar. Rüşveti gündüz ilik gibi emer, korkmaz; gece her an seccadeye yaşlar döküp ağlar. Eski hükümleri iğneleyerek yerine yeni hüccet verir. Halk, onun verdiği kararlar karşısında “Bu nasıl hüccet ve imza, bu nasıl hükümdür, buna insaf gerekmez mi” diye ağlar. Tereke bulsa hemen mirasçılarının hissesini sorar ama mirasın adaletli dağılımını yapmaz.

115/9 Nâr-ı duzâhdan alıb kanda yakarsın kadı

Zulmüne ‘arz u semâ mahşer u mîzân ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 184)

115/10 Rüşveti gündüz ilik gibi emer havf etmez

Gece seccâdeye yaşlar döküb her an ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 184)

115/11 Selefî hükmünü ta‘riz ile tankîz ederek

Taze hüccet vererek seksen doksan ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 185)

115/12 Bu nasıl hüccet u imza bu nasıl ahkâmıdır

Buna insaf gerekmez mi deyü san ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 185)

115/13 Tereke balsa hemen kısmet-i kassâm sorar

Kısmet-i ‘ādile yok hüccet-i burhan ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 185)

Erzincanlı Şerif Efendi'nin verdiği hükümler şer'î hukuka da uygun değildir. Tereke sahibinin durumunu hırsıyla yazmaya başlar. Kendisi için yüzde beş harcını da alır. Yetimlerin malı bile buna ağlar.

115/14 Sakk-ı şer'îye muvâfık değil eyvah eyvah

Bu nasıl hükm-i şer'î at buna insan ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 185)

115/15 Diyerek hırsile başlar yeniden tahrîre

Yüzde beş harcın alır māl-ı yetimân ağlar (Demirayak Özsoy, 1997: 185)

Şemsî, Nâbî ve Bayburtlu Zihnî, mesnevilerinde kadıları kötü özellikleriyle ele almakta; Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet kurumunda yaşanan bozulmalara detaylarıyla yer vermektedirler. Kadıları hicveden şairler, onların makamlarının tüm imkanlarını şahsî çıkarları doğrultusunda kullandıklarını, rüşvete düşkün olduklarını vurgulamışlardır. XVI. yüzyıl şairlerinden Şemsî, *Deh-murg*'da kadıların meslekî bilgisizliklerini, çıkarıcılıklarını ön plana çıkartmaktadır. Sonraki dönemlerde yazılan *Hayriyye-i Nâbî* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de ise, mahkemelerin hukuka aykırı uygulamalarının artışıyla kadılara karşı çok sert bir hiciv dili kullanılmakta; halka çok büyük eziyetler ettikleri belirtilmektedir. Mevlânâ'nın beyitlerinde ise kadılar ve hükümleri, söz konusu bu isimlerden farklı bir dille ifade edilmektedir. Herhangi bir zaman, yer ve ismin belirtilmediği hasta adam, kadı ve sofının hikâyesinde her hükmün her kişi ve suç için geçerli olmayacağı güldürücü bir dille vurgulanmaktadır.

3.1.2. Esnaf/ Esnaf Grupları

Esnaf grupları, sattıkları ürünleri, müşterileriyle ilişkileri, başvurdukları satış hileleri vb. yönleriyle mesnevilere konu olmuşlardır. Klasik Türk Edebiyatı'nda XVII. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlayan mahallî akımla birlikte kumaşçı, bakkal, kahveci, tütüncü vb. esnaf kesimi; müşterileri, yaptıkları satışlar gibi canlı tablolarla şiirlerde işlenmişlerdir. Güftî, *Gam-nâme*'de, Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*'de esnafın müşterileriyle olan ilişkilerine ve daha çok kâr etmek için yaptıklarına değinmişlerdir. Mir Ali Rıza İstolçevî, *Sergüzeşt-i İstolçevî*'de bakkal, ekmeççi, manav, kasap, kömürcü ve tütüncüyü beyitlerine taşımışlardır.

Şairler, esnafa kötümser bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Sünbül-zâde Vehbî, esnafın daha fazla kâr elde etmek için her türlü hileyi yapacağını; hatta bunun için kendini dindar bir kimse gibi

göstereceğini anlatmıştır. Sert bir dil kullanan, söz konusu beyitlerinde hicve yaklaşan şair, esnafa güvenmemektedir. Güftü, bedestende bir kumaşçının yaşlı bir kadını dolandırdığına tanık olmuştur. Olaya müdahil olmayarak izleyen şair, sonunda kumaşçının karşısına çıkarak onu alaya almıştır. Mir Ali Rıza İstolçevî, bir süre hastanede yattıktan sonra taburcu olmuş ancak bu sefer de alacaklıları peşine düşmüştür. Şair, mizahî bir dille borçlu-alacaklı ilişkisini ele almıştır.

Mir Ali Rıza İstolçevî, mesnevisi *Sergüzeşt-i İstolçevî*'nin “Kasīde-i Uhrā Der Beyān-ı Hurūc-Kerden-i Fakīr Ez Hastahāne ve Giriftār Şūden Be-Mutālebe-i Ashāb-ı Duyūn” başlıklı on birinci bölümünde yaşadığı geçim sıkıntısını anlatmaktadır. Rahatsızlığı sebebiyle bir süre hastanede yatmış; taburcu olduktan sonra mahallesindeki esnafa karşı karşıya gelmiş; bu durumu mizahî bir biçimde tasvir etmiştir.

Şair hastaneden çıkınca dört bir yandan borçluları üşüşüp onu ağlatıp inletmeye başlamışlardır. Manav, şairin gönlünü yaralamış; kasabın verdiği sıkıntı ise başında satır gibi durmaktadır. Bakkalın belası, şairin canını serçe kuşu gibi pişirmektedir. O asılası ekmekçi kuruşunun peşine düşmüştür. Bir taraftan kalbi kara kömürcü veresiye defterini gösterip borcunu istemekte; diğer taraftan da tütüncü çırağı kalbine pençe vurmaktadır.

- 114 Dört taraftan üşüp ashāb-ı duyūn
Etdiler līk beni zār u zebūn (Gökalp, 2004: 161)
- 115 Sebzevātīden olup dil rencūr
Gam-ı kassāb başımda satur (Gökalp, 2004: 161)
- 116 Pişirir cānımı ‘ usfūr misāl
Revgan-ı derd ü belā-yı bakkāl (Gökalp, 2004: 161)
- 117 Asılır asılası nān-furūş
Yakma isteyerekden vere gurūş (Gökalp, 2004: 161)
- 118 Bir taraftan kalbi kara kömürcü
Gösterip defterin ister borcu (Gökalp, 2004: 161)
- 119 Bir taraftan da duhānī-beçe
Veled-i kalbime urmuş pençe (Gökalp, 2004: 161)

Sergüzeşt-i İstolçevî'nin yukarıdaki beyitlerinde Mir Ali Rıza İstolçevî'nin ekonomik sıkıntıları anlatılmaktadır. Şairin yaşadığı mahallenin esnafı karikatürize bir biçimde, borçlu-alacaklı ilişkisi içinde tasvir edilmektedir.

3.1.2.1. Esnaf-Müşteri İlişkileri

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*'nin “Der-İttisâf-ı Esnâf Be-Adem-i İnsâf” bölümünde esnafın daha çok satış yapabilmek için başvurduğu hilelerini işlemektedir. Güftî'nin *Gam-nâme*'sinin “Hikâyet-i An Zen-i ‘Acūzî vü Hakîm-i Nîk-Sîret ü Merd-i Bezâz-sitânî” başlıklı ikinci hikâyesinde, bir kumaş tüccarının yaşlı bir kadını dolandırması anlatılmaktadır. Güftî'nin *Gam-nâme*'sine taşıdığı hikâye, şairin bizzat tanık olduğu bir olaydır. Çok zengin bir kumaşçının, bedestende dükkânı vardır. Bir gün yaşlı bir kadın buraya gelir. Paraya ihtiyacı olan kadın, rehin bırakmak için bir parça kumaş getirir.

- 329 Bir hâce-i māl-dār-ı vālā
Tutmuşdı o cāygehde me‘ vā (Acar, 2005: 92)
- 330 İtmişdi o hâce-i felek-sân
Kālā-yı nefisi zîb-i dükkân (Acar, 2005: 92)
- 332 Bir turfe-‘acūze-i zamâne
Nāgâh irişdi ol dükâne (Acar, 2005: 93)
- 341 Sayd-ı ümmîde olmaga şest
Kırpāsun nîm-pāre der-dest (Acar, 2005: 93)
- 342 İrdi bu hâce-i kerîme
Ol şahs-ı mekârim-i ‘azîme (Acar, 2005: 94)
- 343 İtdi o lebân-ı heştesin ‘arz
Kırpāsun süst-riştesin ‘arz (Acar, 2005: 94)

Kumaşçı, kadının rehin bırakmak istediği kumaşı beğenmez. Bu kumaşı kimsenin almak istemeyeceğini söyler. Kumaşta pek çok kusur bularak almak istemez. Ancak yaşlı kadın, kumaşın karşılığında ne verirse uyacağını söyleyerek adama yalvarır. Bunun üzerine kumaşçı, kadının teklifini kabul ederek ederinin çok altında bir fiyat verir.

- 350 Çün hâce-i nükte-dân u āgâh
Kırpās-ı ‘acūzi gördi nāgâh (Acar, 2005: 94)
- 351 Kırpāsı alup ele o bed-kâr
Didi bu degil rehin-i bāzâr (Acar, 2005: 94)

- 352 Olmaz kimse taleb-güzārı
Be-küsist çü silk-i cūd-tārı (Acar, 2005: 95)
- 353 Olma bu metā^ç -ı dūne beste
Nūr-ı nazarun gibi kūsiste (Acar, 2005: 95)
- 354 Didi ana ol ^çacūze nāçār
Ey hāce-i hod-fürüş-ı bāzār (Acar, 2005: 95)
- 355 İtdi seni bu metā^ç -ı nāçīz
Pūr-zem-zeme-i kıyāmet-engīz (Acar, 2005: 95)
- 356 Bu cins-i firūtenī değıldür
Sermāye-i güfteni değıldür (Acar, 2005: 95)
- 357 Vir her ne virirsen eyleme āh
Tā-key bu le^çīmī-i hīred-gāh (Acar, 2005: 95)
- 358 Ol hāce-i nā-dürüst-i mi^ç yār
Bir iki peşiz-i hīç-mikdār (Acar, 2005: 95)
- 359 Virdi o ^çacūze-i nizāre
Āyīne-i kalbin itdi pāre (Acar, 2005: 95)

Yaşlı kadın dükkāndan ayrıldıktan sonra kumaşçıya, gömleklilik kumaş almak isteyen yeni bir müşteri gelir. Bunun üzerine kumaşçı, müşteriye yaşlı kadının rehin bıraktığı parçayı gösterir.

- 360 Çün gitdi ^çacūze çār u nāçār
Dükkānına geldi hem harīdār (Acar, 2005: 95)
- 361 Didi ana müşterī-i kālā
Ey hāce-i nūktedān-ı vālā (Acar, 2005:95)
- 362 Pirāhen için nefis mu^ç allem
Var ise ger it rehīn-i dirhem (Acar, 2005: 95)
- 363 Ol hāce-i sifle-hūy-nādān
Kīrpās-ı zeni getürdi ol ān (Acar, 2005: 96)

Satıcı, yaşlı kadının kumaşını müşteriye öve öve anlatır. Sonunda da çok ucuza rehin aldığı parçayı, yeni müşteriye yüksek fiyata satar.

- 368 Oldı bu metâ^c -ı behcet-âyîn
Sermāye-i gešt-i zār-ı pervîn (Acar, 2005: 96)
- 369 Ser-rište-i lâfa ol galat-rīs
İtdi yem-i kizbi hep tehi-kīs (Acar, 2005: 96)
- 370 Ol şahsı idüp esİR-i hayret
Aldı ne kadar dilerse kıymet (Acar, 2005: 96)

Olan biteni izleyen şair, müşteri gittikten sonra kumaşçı dükkanına girer. Kendisinin de uzun zamandır himmet beklediğini ama kıymetinin bilinmediğini söyler. Az önce yaşlı kadının kumaşını yok pahasına alıp yüksek fiyata sattığından bahseder. Şair, kendisinin de bu dünya pazarında değersiz olduğunu; o kumaş, satıcının sandığına girerek nasıl değer kazandıysa kendisinin de öyle şereflemek istediğini ifade eder.

- 373 Müddetdür kim gezüp cihānı
Kıldum taleb-i refİ^c -i şānı (Acar, 2005: 97)
- 374 İtdüm ne kadar ki cüst (ü) cūyī
Feyz olmadı sİret-i ne-gūyī (Acar, 2005: 97)
- 377 Kirpās-ı zen-i ‘acūzī evvel
İtdün nice naks ile mu‘ allel (Acar, 2005: 97)
- 378 Āhir anı kem-bahāya aldun
Anı gam u ibtilāya soldun (Acar, 2005: 97)
- 379 Sandūkuna girmek ile kirpās
İtdün şeref-i vücūdın ihsās (Acar, 2005: 97)
- 381 Eyle beni ey refİ^c -i hazret
Sandūk-nişİN-i bezm-i kıymet (Acar, 2005: 97)

Sünbül-zāde Vehbî’ye göre esnafın büyük bir kısmı sahte paranın sarrafı olmuştur. Hatta bir kısmı da sözde ayakkabıcıdır. Tüccarlar dolap çevirmekte; kapılarını halkı dolandırmak için açmaktadırlar. Esnaf kısmında insaf yoktur. Temiz kalpli olana nadiren rastlanır. Bütün çabaları hile

yapmak içindir. Akılları “Yahudiler” gibi çalışır. Onlara göre yalan bir sermaye, hile de kârdır. Çeşit çeşit hileyle insanları tuzağa düşürürler. Bakışları dirhem ve dinarların üzerinde, “çıkası” iki gözleri de kâr peşindedir.

- 866 Nicesi nakd-i hiyel sarrâfi
Nicesi olmuş ağız haffâfi (Beyzadeoğlu, 1994: 130)
- 867 Hâcegiler de acâ‘ib dolâb
Açdılar halkı dolandırmağa bâb (Beyzadeoğlu, 1994: 130)
- 868 Sımf-ı esnâfda yokdur insâf
Ya‘ni nâdir bulunur sinesi sâf (Beyzadeoğlu, 1994: 130)
- 869 İderek hileye sarf-ı mechûd
Anların [‘]aklı olur [‘]aklı-ı Yehûd (Beyzadeoğlu, 1994: 130)
- 871 Kizbi sermâye idüp hileyi kâr
Düşürür dâmına envâ‘-i şikâr (Beyzadeoğlu, 1994: 130)
- 872 Nazarı dirhem ü dînârdadur
Çıkacak iki gözi kârdadur (Beyzadeoğlu, 1994: 131)

Satıcıların hilekâr olduklarını anlatan şair, aşağıdaki beyitlerde bu durumu örneklerle açıklar. Buna göre müşteriye anlar anlamaz yoldan çevirirler. “Buyurun” diyerek içeriye davet eder eline kahve verirler. “Hacı Ağa” diye hitap ederek ikramlar yaparlar. Müşteriye kendi yöntemleriyle boyun eğdirirler. Kumaşlarını, sanki en güzeliymiş gibi överek anlatırlar. Sonra da “İyi tutkun buldum, toy gibi avlayıp kaz gibi yoldum” derler.

- 873 Müşterî anlasa yoldan çevirir
Buyurun dir eline kahve virir (Beyzadeoğlu, 1994: 131)
- 874 Hacı Ağa deyu ikrâm eyler
Kendü zu‘munca anı râm eyler (Beyzadeoğlu, 1994: 131)
- 875 Medhe ağâz iderek kâlâsın
Çıkarır sanki ana a‘lâsın (Beyzadeoğlu, 1994: 131)
- 876 Sonra dir kim eyü tutkun buldum
Avlayup toy gibi bir kaz yoldum (Beyzadeoğlu, 1994: 131)

Sünbül-zâde Vehbî'nin sert bir dille eleştirdiği hilekâr esnaflar, kazanç sağlamak uğruna zarar etmeye başladılar. Halk içinde zor duruma düşerler. Sonunda da değerleri azalır, sermayeyi kediye yüklerler. Sonra dükkanları o kadar boşalır ki fare düşecek olsa başı yarılıp yüz parça olur. Böyleleri dostlarını bir pula satar, “sütçü” gibi işlerine çok su katarlar.

- 888 Çekerek fâ' ide fikriyle ziyân
Halk içinde ola pek hâli yamân (Beyzadeoğlu, 1994: 132)
- 889 [‘] Ākıbet alçak idüp pāyesini
Kediye yükledi sermāyesini (Beyzadeoğlu, 1994: 132)
- 890 Sonra dükkānına düşse fāre
Yarılıp başı ola sad-pāre (Beyzadeoğlu, 1994: 133)
- 895 Anlar ahbābını bir pula satar
İşine sütci gibi çok su katar (Beyzadeoğlu, 1994: 133)

Sünbül-zâde Vehbî ve Güftî, kötümser bir bakış açısıyla, ironik bir üslupla satıcıların, tüccarların kâr etmek için başvurduğu taktikleri beyitlerine taşımaktadırlar. Güftî, hikâyesinin son beyitlerinde satıcıyı alaya almaktadır. Şairlerin gerekli maddi desteği göremediğini söyleyerek yaşadığı çağa bir eleştiride bulunmaktadır. Satıcının dolandırıcılığına tanık olan şair, onu över gibi görünerek aslında yermektedir. Sünbül-zâde Vehbî'nin beyitlerinde ise genel bir çerçeve çizilmekte; esnafın neredeyse tamamı hilekâr olarak görülmektedir.

3.1.3. Kâtipler

“Devlet dairelerinde çeşitli işlerin yerine getirilmesiyle görevli memur” (Küçükaşçı, 2009: 49) olan kâtipler, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde Erzurum'dan Vali Osman Nuri Paşa'nın divan kâtibi Ali Nâmık Efendi ve Burdur'dan maliye kâtibi Osman Efendi'yle temsil edilmektedir. Şair, Erzurum'da ve Burdur'da görev yaptığı dönemlerde bu isimlerle sorunlar yaşamış; sıkıntısını mesnevisine yansıtmıştır. Mesnevisinin “Der Beyân-ı ‘Osman Nürî Paşa Vâlî-yi Erzurum” ve “Hicviyye-i Zihnî Der Hakk-ı ‘Ali Nâmık Efendi” başlıklı bölümlerinin merkezinde Ali Nâmık Efendi yer almaktadır. “Der Beyân-ı Kâtib-i Mâliyye-i Der Livā-yı Burdur Bi-Temsil-i Rübāh” başlığı altında ise Burdur'un maliye kâtibi Osman Efendi hicvedilmektedir.

“Der Beyân-ı Osman Nürî Paşa Vâlî-yi Erzurum” bölümünde Bayburtlu Zihnî, Ali Nâmık Efendi'yi hicvederek, onun gibi “uğursuz”, “muşmula suratlı”, “bostan pezevengi” bir kişiye hocalık rütbesi verip divan kâtibi yaptığı için Osman Nuri Paşa'ya hayret etmektedir. Oysa şair, kâtibin “kâfir” olduğuna kesinlikle emindir.

- 7/11 ‘Ali Nâmık gibi menhus tersi
Muşmula çehreli bostân teresi (Demirayak Özsoy, 1997: 13)
- 7/12 Hocalık rütbesi ihsân etmiş
Kendine kâtib-i divân etmiş (Demirayak Özsoy, 1997: 13)
- 8/4 Bana gösterdiler anı mutlak
Kâfir olmuş dedim el-hakk el-hakk (Demirayak Özsoy, 1997: 14)

Ali Nâmık Efendi, şairin kendisi için söylediklerini duyunca çok sinirlenerek valiye çıkar ve şikâyetle bulunur. Bayburtlu Zihnî'nin şiirleriyle alay etmeye kalkan kâtip öyle bir “sermayeli deyyus”tur ki, bu beyitler onun hal tercümesi mahiyetindedir. Kâtibi bilenler, şairi onaylayıp, onun hakkındaki görüşlerini kabul ederler. Hatta, Ali Nâmık Efendi’yi zemmederler.

- 8/5 İşidip şapkayı ters giydi teres
Sıkılıp canı çıkayazdı nefes (Demirayak Özsoy, 1997: 14)
- 8/6 İştikâ etdi gidip Paşa’ya
Kalkdı eş‘ârımı istihzaya (Demirayak Özsoy, 1997: 14)
- 8/13 Öyle sermayeli deyyus idi kim
Hâline tercümedir bu dediğim (Demirayak Özsoy, 1997: 15)
- 8/14 Bilen ahvâlini teslim eyler
Beni tasdik anı tezmim eyler (Demirayak Özsoy, 1997: 15)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “Hicviyye-i Zihnî Der Hakk-ı ‘Ali Nâmık Efendi” bölümünde Ali Nâmık Efendi hakkındaki görüşlerini sivrileştirerek onun hakkında müstakil bir hicviye kaleme alır. Aşağıdaki beyitlerde kâtibin uzun yıllar ekonomik sıkıntılar yaşadığı, Vali Osman Nuri Paşa sayesinde rahata kavuştuğu anlaşılmaktadır. Ali Nâmık Efendi’den “köpek” diye bahsedilmekte, yüzü “kenef ibriği”ne benzetilmektedir. Rezaletle geçen ömrü boyunca en büyük derdi, şairin deyimiyle, “kemik”tir.

- 94/7 Karnı doymazdı yüzü gülmez idi yıllarla
İğne ekl etmiş ite dönmüşdü muhtasârı (Demirayak Özsoy, 1997: 149)
- 94/8 Kenef ibriğine dönmüşdü ‘ıyâzen billah
Yoğidi çehre-i nâ-pâkinde nurun eseri (Demirayak Özsoy, 1997: 149)

94/9 Erzel-i ‘ömr ile geçdi meh ü sâli köpeğin
Kemik arzusu idi rûz u şeb derd-i seri (Demirayak Özsoy, 1997: 149)

Şair, Ali Nâmık Efendi’ye “tahta sakal”, “gururu sahte”, “cin keseri” diye hakaretler yağdırmakta; “hazret” diyerek alaycı bir şekilde hitap ettiği Osman Nuri Paşa’nın böyle bir “din kalpazanı”, “çingene kıyafetli eşek” kâtibi insan zannetmesine şaşırılmaktadır. Ona göre Ali Nâmık Efendi, Kur’ân’a riayet etmemektedir. Bayburtlu Zihni, kâtibi Rum Patriki’yle bir tutmaktadır.

94/10 Çizmeden bozma katır sadra mı geçdin şimdi
Be gidi tahta sakal sahte vakâr cin keseri (Demirayak Özsoy, 1997: 149)

94/15 Bilmem âdem mi sanır Hazret-i ‘Osman Paşa
Böyle din kalpazanı kıbtî kıyâfetli harı (Demirayak Özsoy, 1997: 150)

95/12 Kadr-i Kur’âna ri‘âyet böyle midir ey kâfir
Patrik-i Rum u Frenk olsa da eyler hazeri (Demirayak Özsoy, 1997: 151)

Sergüzeşt-nâme-i Zihni’nin “Der Beyân-ı Kâtib-i Mâliyye-i Der Livâ-yı Burdur Bi-Temsil-i Rübâh” başlıklı bölümünde şairin Burdur’da bulunduğu dönemde tanıdığı Maliye Kâtibi Osman Efendi, alegorik bir tilki hikâyesi⁶⁰ aracılığıyla hicvedilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde tilki, Osman Efendi’yi temsil etmektedir:

Bir zamanlar bir tilki boya küpüne düşer. Bir süre güneşte kuruduktan sonra boş hayaller içinde yürümeye başlar. Küpten çıkıp kuruduktan sonra rengi değişen tilki, kendisini çok beğenir. Rengini tavusa benzeten tilki, türü arasında onun gibi bir tane daha olmadığına inanır. Kendisini padişah zanneder ve tilkilere hükmedeceğini düşünür.

39/10 Bir zaman ile kaçarken rubbâh
Bir boya küpüne düştü nâgâh (Demirayak Özsoy, 1997: 63)

39/11 Sıçrayıp çıktı güneşte kurudu
Mâl-ı hulya ile aldı yürüdü (Demirayak Özsoy, 1997: 63)

39/13 Cins-i rubbâhda bulunmaz dengim
Tāvusa benzedi çünküm rengim (Demirayak Özsoy, 1997: 63)

⁶⁰ Sergüzeşt-nâme-i Zihni’de yer alan “boya küpüne düşen tilki” hikâyesi, Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin üçüncü cildinde yer almaktadır. Hikâyenin metni için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 292-293).

39/14 Pādişāh olduğumu cezmederim
Zümre-i sa' lebe ben azmederim (Demirayak Özsoy, 1997: 63)

Dört bir yandaki tilkilere haber salar, padişahlığını ilan eder. Cennete gittiğini bildirerek ona biat etmelerini ister. Aralarında tilkiden şüphelenen olursa gelip rengine bakacaklarını söyler. Bundan sonra hem tavus hem şah olduğunu, artık tilki olmadığını belirtir.

40/2 Her tağın dilküsün ihbār etdi
Pādişāh olduğun ihtār etdi (Demirayak Özsoy, 1997: 63)

40/3 Dedi ben cennete gittim biliniz
Padişahım bana bī' at kılınız (Demirayak Özsoy, 1997: 64)

40/4 Şübheniz varsa eğer nolduğıma
Bakınız rengime şah olduğıma (Demirayak Özsoy, 1997: 64)

40/5 Hem tāvüsluk verilüb hem şahlık
Bana şimdengerü yok rubbāhlık (Demirayak Özsoy, 1997: 64)

Tilkiler, yeni padişahlarına biat ederler. Ama içlerinden yaşlı, dünya görmüş, bilgili bir tilki buna karşı çıkar. Diğerlerine, gidip onu bu edepsizlikten vazgeçirmelerini söyler. Sonra da tilkinin yanına gidip onu imtihan etmeye karar verir. İmtihana tanık olmak isteyen tüm tilkiler, yaşlı tilkinin peşine takılır.

40/6 Dilküler eylediler bī' at hep
Var idi bir kühda bir sa' leb (Demirayak Özsoy, 1997: 64)

40/7 Sāle-hurd yed-i zaman görmüşidi
Germ ü serdi-i cihān görmüşidi (Demirayak Özsoy, 1997: 64)

40/10 Dedi varım şunu söyleyin yekden
Hele geçsün bu edepsizlikden (Demirayak Özsoy, 1997: 64)

40/14 Eski dilkü dedi ben bir gideyim
Gideyim şahlığını perkedeyim (Demirayak Özsoy, 1997: 65)

41/1 Dilküyān oldu bu işden āgāh
Şeyh-i rubbāh ile şah-ı rubbāh (Demirayak Özsoy, 1997: 65)

41/2 İmtihān olmalarına nāzır
Sa‘ lebān cümlesi oldu hāzır (Demirayak Özsoy, 1997: 65)

İhtiyar tilki, padişah tilkinin yanına gelerek onu azarlar. “Bu ne iştir sen delirdin mi?”, “Sadece bir renkle şahlık mı olur, bu felakette refah mı olur” diye kızar. Padişah tilki de ona bu sözlerin uygun olmadığını, dünyanın değiştiğini ve tüm yönetimin gençlerin eline geçtiğini söyler. Ona göre bu yöneticiler alnı perçemli, sıkma setr ve pantolon giyinen, zirzop, kulağı sende ama gözü ayakkabılarında, şık ve sersem olmalıdır. Ardından Bayburtlu Zihnî padişah tilkinin sözünü keserek söylediği tipteki genci Osman Efendi’ye benzetir.

41/3 İhtiyār dilkü ine kim girdi
Kuyruğu üzre turub oturdu (Demirayak Özsoy, 1997: 65)

41/4 Şeh-i rubbāha dedi noldın sen
Bu ne işdir deli mi oldın sen (Demirayak Özsoy, 1997: 65)

41/6 Sāde bir renkle şahlık mı olur
Bu felākette refahlık mı olur (Demirayak Özsoy, 1997: 65)

41/9 Dedi sen kanda bu sözler kanda
Gerçi var eskilik amma sende (Demirayak Özsoy, 1997: 66)

41/11 Bu cihān taze cihāndır şimdi
Ümerā taze civāndır şimdi (Demirayak Özsoy, 1997: 66)

41/13 Şimdiki maslahat ifrenc olacak
Alnı perçemli olup genç olacak (Demirayak Özsoy, 1997: 66)

41/14 Sıkma setri ola zirzopda ola
Sözü sende gözü merkübda ola (Demirayak Özsoy, 1997: 66)

41/15 Setri pantol iki dirhem bir deng
[‘]Osman Efendi gibi bir şeleleng (Demirayak Özsoy, 1997: 66)

Yaşlı tilki, padişaha tavusun yerinin cennet olduğunu; bir tilki tavus olursa bunun “cinnet” demek olduğunu söyler. Rengi tavusa benzese de yürüyüşü, edası onun gibi değildir. Tilkiye meydan okuyarak ortada yürümeye davet eder. Hatta tavus gibi yürürse ona iman edecektir.

42/7 Tāvusun yeri dedi cennettir

Dilkü tāvūs ola bu cinnettir (Demirayak Özsoy, 1997: 67)

42/9 Benzemiş tāvūsa rengin amma
Sende reftār u edā var mı eyā (Demirayak Özsoy, 1997: 67)

42/10 Var ise kalk yürü seyrān edelim
Sana bī' at değil imān edelim (Demirayak Özsoy, 1997: 67)

Padişah tilki, yaşlı tilkinin iddiası üzerine korkup telaşlanır. Tilkinin tavrında nezaket yoktur. Onda olacak tek güzellik “fitne”dir. Tavus gibi yürüyemeyince diğer tilkiler ona bir tekme vurup kovarlar.

42/13 Tutuşup şāh-ı rubbāhın eteği
Havfdan yarıla yazdı yüreği (Demirayak Özsoy, 1997: 67)

43/1 Dilkü tavrınla nezāket mi olur
Fitneden gayrı letāfet mi olur (Demirayak Özsoy, 1997: 68)

43/2 Bir tokat urdular āhir götüne
Köylere gitdi tavuk sirkātine (Demirayak Özsoy, 1997: 68)

Bayburtlu Zihnî, hikâyenin sonunu maliye kâtibinin haline benzetir. Osman Efendi, eline biraz vekalet geçince kanatsız uçmaya kalkmış; yaptıklarından Burdur zarar görmüştür.

43/4 Kerata dilkünün oldu hāli
O da mal kâtibinin emsāli (Demirayak Özsoy, 1997: 68)

43/5 Eline cüz' i vekālet geçdi
Sancağa sıçdı kanatsız uçdı (Demirayak Özsoy, 1997: 68)

Memuriyet hayatı boyunca bürokrasinin farklı kademelerinde bulunan kişileri tanıyan Bayburtlu Zihnî, Erzurum ve Burdur'da görev yapan kâtiplerle sorunlar yaşamıştır. Erzurum'da divan kâtibisi olan Ali Nâmık Efendi, şairin makamından azledilmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin iki farklı bölümünde kâfirlikle, ispiyonculukla itham edilerek hicvedilmiştir. Burdur'dan Osman Efendi, kısa süreliğine vekalet elde etmiş; bu esnada yanlış işler yaparak başarısız olmuştur. Bayburtlu Zihnî de maliye kâtibini temsili bir tilki hikâyesini anlatarak hicvetmiştir.

3.1.4. Ulaklar

“Devlete ait kağıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmî memur” (Pakalın 1983: 542) olan ulakların görevlerini kötüye kullanmaları, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde bahsettiği konulardan biridir. Mesnevinin “Hikâyet” başlığında, Üsküdar'da at sahiplerinin hayvanlarına el koyan bir ulaktan bahsedilmektedir. “Şikâyet” bölümünde şair; ulakların halka ettiği zulümden şikayetçi olarak kendisinin de buna benzer bir olay yaşadığını anlatmaktadır. İstanbul'a varmak için yola çıkmış; şehre yaklaştığı sıralarda gemiden inen iki ulak şairin atına el koymuştur. “Hicv-i Melîh” başlığında ise şair, ulakların keyfi uygulamaları karşısında kendisi gibi çaresiz kalan insanların halini alaycı bir biçimde ele almaktadır.

Güvâhî, ulakları anlatmaya Üsküdar'da yaşanan bir olaydan başlar. “Şefkati olmayan”, Allah korkusu olmayan, “zalim” bir ulak İstanbul'dan çıkıp deniz yoluyla Üsküdar'a gelir. Subaşılar atlar getirip bakar. Seçtiği bir atın sahibi, kendi halinde bir Müslüman'dır. Atı beğenen ulak, sahibine kim olduğuna dair sorular sorar. Sahibi, “kimi kimsesi olmayan bir Tanrı kulu” olduğunu söyler. Ata cebr ile el koyan ulak⁶¹, hayvanı hızlıca eyerleyip yola çıkar.

- 493 Meger bir şefkati yok zâlim ulak
Hudâsından habersiz müfsid u âk (Hengirmen, 1990: 128)
- 494 Çıkup İslâmbol'dan bir gün irdi
Denizden Üsküdar şehrine girdi (Hengirmen, 1990: 128)
- 496 Getürdüp subaşı âdemlerine
Niçe atları bakmaz kimlerine (Hengirmen, 1990: 128)
- 502 Ol atun sâhibiydi bir hoş insân
Selîm u kendü hâline müsülmân (Hengirmen, 1990: 128)
- 503 Varup atına yapışdukda ana
Ulak sordı ki kimsin söyle bana (Hengirmen, 1990: 128)
- 504 Didi ol Tanrı kulıyam ben iy merd
Dahı yok kimsen ol durur hemîn ferd (Hengirmen, 1990: 128)

⁶¹ Ulakların acil durumlarda atlara el koyması Orta Asya Türklerine dayanan bir uygulamadır. Yusuf Halaçoğlu'nun belirttiği üzere bu usul, Moğolların Anadolu'yu istila ettiği yıllarda yaygınlaşmış; Osmanlı'ya da aktarılmıştır. Ulaklar, ellerindeki ulak hükmü sayesinde halktan istedikleri beygiri alabilmekte; her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini isteme hakkına sahip olmaktadır (2012: 77).

- 505 Hemin itmeyüp ol bî-rahm sabrı
Eyerletdi ol atı anda cebrî (Hengirmen, 1990: 128)

Sahibi, atına el koyan ulağa beddua eder. Ulak daha şehrin ucuna ancak gelmişken at sahibinin bedduası gerçekleşir. At birden tökezleyip kendini de ulağı da tepetaklak düşürür. Güvâhî de bunun üzerine “Halk ne kadar sıkıntı çekse de Hudâsına sığınan kişinin öcü şüphesiz alınır. Allah boynuzsuz koyunun öcünü, mutlaka boynuzludan alır” diyerek ulağın ettiği kötülüğün karşılığını bulduğunu belirtir⁶².

- 510 Ulak şehir ucına varmışdı ancak
Hemîn ol sâ‘ at irdi satvet-i Hak (Hengirmen, 1990: 129)
- 511 Yıkıldı sürçüp at altına nâ-gâh
Depesi üstine geldi o gümrâh (Hengirmen, 1990: 129)
- 514 Hudâsına sığınan şeksüz öcin
Alur halkun ne denlü çekse gücin (Hengirmen, 1990: 129)
- 515 Ki boynuzsuz koyunun öcin ol Hak
Alur boynuzludan âhir muhakkak (Hengirmen, 1990: 129)

“Şikâyet” bölümünde Güvâhî kendisini, ulakların haksızlığa uğrattığı insanların sözcüsü konumuna getirerek bu kişilerin çaresizliğini dile getirir. Ulak zulmü her diyarı yıkmaktadır; zulümlerinin azaldığı hiç duyulmaz. Gidilecek kolay yol kalmamıştır. Müslümanlar ne yapacaklarını bilmemektedir. Doğru, düzgün yollar işlemez olmuş; yerine hiç kimsenin bilmediği yollar açılmıştır. İnsanlar doğru yollardan gitseler bile ansızın karşılarına yolunu şaşırılmışların, yani ulakların, çıkması kesindir. O “uğursuzlar kavmi”, yolcuların beklemediği yerde biter. Dağın içinde bir zavallının yükünü, yıkıp da korku ateşiyle yara içinde koyar.

- 517 Ulak zulmi yıkupdur her diyârı
İşidür yok çoğalduğunca zârı (Hengirmen, 1990: 129)
- 518 Gidecek yolları kalmadı âsân
Bilimez neylesin her bir müsülmân (Hengirmen, 1990: 130)
- 519 Kesildi işlemekden toğrı yollar

⁶² Güvâhî'nin bahsettiği bu olay, Lütfî Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman'ında 376-378. sayfalarda anlatılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Hengirmen, 1990: 20).

Açıldı kimse bilmez uğrı yollar (Hengirmen, 1990: 130)

- 523 Eger kim toğrı giderlerse nāgāh
Mukarrer sataşur bir merd-i gümrāh (Hengirmen, 1990: 130)
- 524 O kavm-i şüm hod yolcınun ekser
Hemşe ekmedüği yirde biter (Hengirmen, 1990: 130)
- 525 Yükini bir zaifün taç içinde
Yıkup kor havf odıyla taç içinde (Hengirmen, 1990: 130)

Güvāhî, ulakların yaptıklarına ilişkin şikâyette bulunduktan sonra kendisinin de anlattığı ilk hikâyedekine benzer bir olayı yaşadığını belirtir. Olayın devamı “Hikâyet” başlığını taşıyan başka bir bölümde anlatan şair bir gün İstanbul’a gitmek amacıyla yola çıkmıştır. İki gün biraz yürüyerek biraz konaklayarak yol giden şair sonunda deniz kenarına varmıştır. Denizin sakin olduğu o günde ansızın iki ağın gelir.

- 539 Güvāhî bî-kes ü bî-çāre dahı
Ulak zulmine ol āvāre dahı (Hengirmen, 1990: 131)
- 542 Murādum ol dem İstanbul’a varmak
Niçe vakt ol ulu şehr içre turmak (Hengirmen, 1990: 131)
- 543 İki gün yürüyüben konarak gāh
Kenār-ı bahre irdi ākıbet rāh (Hengirmen, 1990: 131)
- 546 Çi ger deryāyidi ol günde sākin
Velikin çıkageldi iki ağın (Hengirmen, 1990: 132)

İki ulak, bir anda gemiden hışımla çıkar. Kimsenin onlardan haberi yoktur. Bu ulakların biri uzundur, “aruk mile” benzer. Birisi de kalıplıdır, file benzer. Şair, onları “iki cehennem zebanisi münafık, iki nâ-muvâfık, şefkatsiz” olarak tasvir etmektedir. Ne din ne dil bilirler. Ne ulu kişi ne kâmil kişi bilirler. Güvāhî’nin onların arkalarından dolanmaya mecali kalmaz. “Domuz daima kendi gördüğünü çalar” sözünü hatırlatır. Ulaklar da şairin heybetli görüntüsüne aldırmandan derhal atına yapışırlar. Atını alıp gitmekle, sanki teninden canını ayırırlar.

- 547 Gemiden çıkdılar hışm ile nā-gāh
Degülken kimse hiç anlardan āgāh (Hengirmen, 1990: 132)

- 548 Biri bir uzun aruk mile benzer
Biri yoğun mücessem file benzer (Hengirmen, 1990: 132)
- 549 İki tamu zebānisi münāfık
İki şefkatleri yok nā-muvāfık (Hengirmen, 1990: 132)
- 550 Ne dīn eksükleri ne dil bilürler
Ne ulu kişi ne kāmile bilürler (Hengirmen, 1990: 132)
- 551 Mecāl olmadı tolanmağa pīşe
Tonuz hod gördüğün çalar hemīşe (Hengirmen, 1990: 132)
- 552 Benüm yapışdılar der-hāl atuma
Bakup meyl itmediler heybetüme (Hengirmen, 1990: 132)

Güvâhî, başından geçenleri anlattıktan sonra ulakların zulmüne uğramış kişilerin halini, döneminin bozukluklarıyla ilişkilendirmeye başlar. “Hicv-i Melih” bölümünde kendisi gibi kişilerin yaşadığı sıkıntıları, sitemkâr, alaycı bir dille aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir. Şairin gönlü paramparça olmuş, kılıçlar çekilmiştir. Ulakların zulmü halkı bıktırmış; bıçak kemiğe dayanmıştır. Ne din bilen ne dil bilen “iki nacak”, atını zorla almış; şair yaya kalmıştır. Sonra da ne atla ne katırla gitmiş; köylüler gibi eşekle gitmiştir.

- 563 Dilde dilüm dilindi kılıçlar çekildi çāk
Zahminden ulağun yitişüp sünüğe bıçak (Hengirmen, 1990: 133)
- 564 Kaldum piyāde aldı atum baltalayarak
Ne dīn bilür ne dil bir iki nacak (Hengirmen, 1990: 133)
- 566 Dahı gitmedüm esb ü ester ile
Kurā kavmi gibi gitdüm har ile (Hengirmen, 1990: 133)

Atına el konulduğu olayı hatırlatan şair, bu halinden bir çıkarım yapmaktadır; onun gibi beş on kulu olan, ulu insanlar yola her zaman eşekle gider. Çünkü bu zamanda eşek, attan daha gereklidir. Şair bu beyitlerde sadece ulaklara değil, döneminde liyakat sahibi insanların büyük sıkıntılar yaşamasına da sitem ettiğini sezdirmektedir. Ata binenlerin sevinci gitmiş; eşekliler huzur bulmuştur. Şimdilerde değeri binlik olan at, yüze bulunmaz. Ama değeri yüz otuzluk eşek, üç yüzde oynar. Bu dönem devlette, eşekler at yerine bağlanmıştır.

- 567 Anunçün kim niçe ulı olanlar

Benüm gibi beş on kulu olanlar (Hengirmen, 1990: 133)

- 568 Giderler her yola dāyim eşeklü
Olupdur şimdi har atdam gereklü (Hengirmen, 1990: 133)
- 569 Ata binenlerün gitdi sürürü
Eşeklüler bulur oldı huzürü (Hengirmen, 1990: 133)
- 570 Bulımaz binlik at şimdi yüz ekser
Yüz otuzluk eşek üç yüzde oynar (Hengirmen, 1990: 133)
- 571 Zamānidur eger devlet yerine
Ki bağlandı eşekler at yerine (Hengirmen, 1990: 133)

Güvâhî, ulakların halkın malını gasp ettiği bu hikâye, ulaklara ve döneminin bozukluklarına ilişkin şikayetlerini dört ayrı bölüm halinde mesnevisine taşımıştır. Şairin beyitlerinde sosyal eleştiri, hicivle dile getirilmektedir. Ulakların atlarını çalmasıyla halk, eşeklere mecbur edilmiştir. Şair bu durumu, liyakat sahibi kişilere gereken önemin verilmemesiyle ilişkilendirmektedir. Özellikle mesnevinin “Hicv-i Melîh” bölümünün yukarıda yer alan beyitlerinde devlet kademesinde başarılı isimlerin görevlerinden uzaklaştırılıp yerlerine iş bilmeyen isimlerin getirildiği ima edilmektedir.

3.1.5. Defterdarlar

Osmanlı’da “malî işlerin başındaki memur”a (Pakalın, 1983: 411) verilen bir unvan olan defterdarlık, Bayburtlu Zihnî’nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’sinde Trabzon’da bu görevi sürdüren Nüzhet Bey, Câzim Bey ve Tahsin Bey’in hicivleriyle anılmaktadır. Bu hicviyelerde defterdarların görevde buldukları sürelerden bahsedilmemiş sadece Nüzhet Bey’in Tahsin Bey’den sonra şehre geldiği bildirilmiştir. Şiirlerde geçen isimlerden Sârim Paşa, şehrin valisi olmadan önce sadrazam olmuş; bu görevinden 12 Ağustos 1848’de azledilmiştir. Bir süre Hopa’da bulunan ardından İstanbul’a gelen şair 1850’de Of’a atanmıştır. Burada Nüzhet Bey’le aralarında husumet doğan şair bir yıl kadar sonra görevden alınmıştır (Baba, 2009:22-24). Bu bilgiler ışığında şairin bu üç ismi 1848-1850 yılları arasında tanıdığı tahmin edilmektedir.

Mesnevinin “Der Hakk-ı Hasan Tahsin Ma’a Nüzhet Efendi” başlıklı bölümünde Nüzhet Bey’in hicvi bulunmaktadır. Tahsin Bey’den sonra göreve başladığı anlaşılan defterdara Bayburtlu Zihnî “puşt” diye hitap etmekte; Of’tan azledilmesine onun sebep olduğunu düşünmektedir. Şairin akçelerini yemiş, boynunu bükmüştür. İnkâr denizine yelken açmış ve şair için “Zimmeti yoktur” demiştir. Bu iş herkes tarafından bilinirken o “İbne katrânî”, “hâin-i dîn ü devlet” Nüzhet Bey reddetmiştir.

- 56/4 Gitdi o geldi bu Nüzhet puştu
Rahatım aldı bu Nüzhet puştu (Demirayak Özsoy, 1997: 88)
- 56/5 Hesâbı anda görüldü Of'un
Of da' vâsı sürüldü Of'un (Demirayak Özsoy, 1997: 88)
- 56/7 Yedi akçalarımı âl etdi
Kaddim onbeş bin ile dal etdi (Demirayak Özsoy, 1997: 89)
- 56/10 'Äleme zimmeti yokdur der derken
Bahr-i inkâra açıldı yelken (Demirayak Özsoy, 1997: 89)
- 56/12 'Älemin bildiği iken bu kâr
Etdi inkâr sırma kantar (Demirayak Özsoy, 1997: 89)
- 56/13 Ah o ibne katrânî Nüzhet
Ah ol hâin-i dîn ü devlet (Demirayak Özsoy, 1997: 89)

Bayburtlu Zihnî, Nüzhet Bey'in hicvine mesnevinin ilerleyen beyitlerinde "Trabzon Defterdârî Nüzhet Efendi Şe'ninde" başlığı altında devam etmiştir. Defterdara "ey çalkazan" diye hitap ederek sözlerine başlayan şair, amacının gören işiten herkesin "sedd-i simâ" etmesi olduğunu söyler. Ayrıca, Trabzon'daki tellaklardan defterdarın eşcinsel olduğuna ilişkin dedikodular işittiğini belirtir.

- 97/13 Seni vasf edeyim bir rütbe kim ey çalkazan Nüzhet
Ede sedd-i simâ' her işiden her bir gören Nüzhet (Demirayak Özsoy, 1997: 156)
- 98/6 Trabzon'a gınâ geldi seni yef'allemeçlikden
Usanmışlar bir iki dellakdan işitdim Nüzhet (Demirayak Özsoy, 1997: 157)

Şaire göre o dönem Trabzon Valisi olan Sârim Paşa'nın ağzına Nüzhet Bey bir gem vurmuş; onu etkisi altına almıştır. Valinin mühürdarı ve kethüdası işlerin boşluğundan sinek avlamakta ama vilayete giren çıkan her şey defterdar elinde tutmaktadır. Hatta azaları bile büyüleyerek eşeğe çevirmiştir. Nüzhet Bey o kadar etkili bir isimdir ki bürokratlar onu "ma'bûd" zannederek tapmaktadırlar. İsmet Paşa'nın tayincisi ise diğerlerinden farklı olarak defterdarı meclisten kovmuştur. Bayburtlu Zihnî de orada olup o ana tanık olamadığı için hayıflanır.

- 98/8 Sârim Paşa'nın urdun her nasılsa ağzına bir gem
Elindeydi senin hep kaldır indir çalkazan Nüzhet (Demirayak Özsoy, 1997: 157)

- 98/9 Mühürdârı Paşa'nın Kethüdâ'sı birle haftâni
Sinek avlardılar sendeydi hep çıkan giren Nüzhet (Demirayak Özsoy, 1997: 158)
- 98/10 Ne sihir etdinse etdin eşeğe döndürdün 'azâyı
Taparlardı seni etmişdiler ma' bûd zann Nüzhet (Demirayak Özsoy, 1997: 158)
- 98/11 Seni 'İsmet Paşa ta'yinci puşt koğdukda meclisden
Göreydim hâlini yoğıdım anda ah ben Nüzhet (Demirayak Özsoy, 1997: 158)

Mesnevinin “Trabzon Defterdârı Câzim Beg Şe'ninde” başlıklı bölümünde Câzim Bey'in hicvi yer almaktadır. Şairin onun hakkında söyledikleri ve yazdıkları, defterdarın şehirden sürülmesine sebep olmuştur (Baba, 2009:47). Bayburtlu Zihnî'nin “hâin”, “bî-din ü mürüvvet”, “münkir”, “bî-mezheb ü millet” diye hitap ettiği defterdarın, rüşvet aldığını “doymaz üç beşle” sözüyle ima etmektedir. Şair, Câzim Bey gibi birine mühimmat ve himmet teslim ettiği için Trabzon Valisi'ne de sitem etmektedir.

- 85/7 Seni ey hâin ü bî-din ü mürüvvet Câzim
Seni ey münkir ü bî-mezheb ü millet Câzim (Demirayak Özsoy, 1997: 133)
- 86/5 Doymaz üç beşle meğer ismi hisâbı-âsâ
Elli bir kîr ola kim kıla kanâ'at Câzim (Demirayak Özsoy, 1997: 134)
- 86/9 Vay ol vâliye kim sen gibi defterdâra
Ede teslîm-i mühimmâtla himmet Câzim (Demirayak Özsoy, 1997: 135)

Câzim Bey'in defterdarlığı esnasında Bayburtlu Zihnî de kâtip olarak Trabzon'da görev yapmıştır. Şair, defterdara “cenâbet”, “nâmussuz”, “bî-'âr” diyerek hakaretler yağdırmakta; onun kendisi gibi bir “şive-i mazmuna” riayet etmediğini söylemektedir. Bayburtlu Zihnî, hicvinin de Câzim Bey'in “ibne”liğinin de kötü işler olduğunu, ama bunların tövbe tutmayacağını belirtir. Şairin hicvi defterdarı korkutmakta bu yüzden gözüne uyku girmemektedir. Ama aslında bu hicivlerin yazılmasına, yani şairin kalemine ruhsat veren de yine Câzim Bey'dir.

- 86/12 Kâtibim ben be cenâbet be nâmussuz bî-'ar
Bu mudur şive-i mazmûna ri'âyet Câzim (Demirayak Özsoy, 1997: 135)
- 86/14 Ha benim tövbe-i hicvim ha senin ibneliğin
Tövbe tutmaz bu iki fi'1-i şenâ'at Câzim (Demirayak Özsoy, 1997: 135)
- 87/1 Havf-ı hicvimden 'aceb çeşmine hâb almaz iken

Nice verdin bilerek hāmeme ruhsat Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 135)

Bayburtlu Zihnî, aşağıdaki beyitlerde Cāzim Bey’i hicvetmesinin asıl sebeplerini açıklar. Defterdarın yaptıklarından biraz bahsettiğinde işitenler “sedd-i sima”ya lanet okumaya başlayacaklardır. Trabzon’dan göç başladığı için kanunla katledilecek ilk kişi Cāzim Bey olmalıdır. Çünkü onun Trabzon’a verdiği zarar haddini aşmıştır; artık bunun bir çaresinin bulunması gerekir. Yediği “herze”leri teftiş için bir müfettiş gelmektedir; soruşturmanın sonucunda öldürülmez ancak sürgün edilirse buna bile minnet etmesi lazımdır. Kendini üç sene “Trabzon Tanrısı” olarak görmüş ve bu hakareti yanına kâr kalır sanmıştır.

87/6 Etdiğinden birezin bahs edeyim ki işiden
Eyleye sedd-i simā’ okuya la’net Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 136)

87/9 Şer’î kânûn ile katl olmalı sensin evvel
Ki Trabzon’da ‘arz eyledi rihlet Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 136)

87/11 Zararın halka Trabzon’a haddin aşdı
Hele bul kendine bir çāre hamākat Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 136)

87/13 Yediğin herzeyi teftişe müfettiş geliyor
Hele katlolmaz isen nefye ne minnet Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 136-137)

88/6 Kendini üç sene Tanrı-yı Trabzon bildin
Yanına kalır mı sandın bu hakāret Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 137)

Bayburtlu Zihnî ve Cāzim Bey’in arasındaki husumet, şairin Sürmene’den azledildiği döneme dayanmaktadır. Şair suçunun, kabahatinin ne olduğunu bilmez. Ayrıca rütbesi ve iki bin kuruş parası da elinden alınmıştır.

88/9 Evvelā Sürmene’den ‘azlime oldun bā’ is
Ben de bilmem ne idi cürm ü kabahat Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 138)

88/12 Mansabım aldın elimden halfimden bükdün
İki bin guruşu bir tahta da rüşvet Cāzim (Demirayak Özsoy, 1997: 138)

Mesnevinin “Trabzon Defterdârı Tahsin Beg Şe’ninde” başlıklı bölümünde Trabzon’da Nüzhet Bey’den önce görev yapan, Defterdar Tahsin Bey’in hicvi bulunmaktadır. “Ey âfet-i devrân Tahsin” diye başlayan hicviyede defterdarın yaptığı işler takdir edilmekte ancak görünüşü insan suretinde hayvana benzetilmektedir. İstanbul’da onun gibi fîtnede tam ama cisimde noksan, “mensûh bir

köpek” yoktur. Sayılı fırtınalardan biridir, karayelden de kötüdür hatta korsanlar onu görünce sahile kaçarlar. Kaptanlar onu görünce sığınacak liman ararlar.

- 102/3 Āferin devrine ey āfet-i devrān Tahsin
Zulmüne gerdīşine her dem u her an Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)
- 102/5 Sāni‘in sun‘ına yokdur diyecek āmennā
Yaradır sūret-i insanda hayvan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)
- 102/6 Var mıdır şehir-i İstanbul’da sen teg mensūh
Fitnede tam velī cisimde noksan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)
- 102/7 Sayılı fırtınasın kim karayelden boksun
Seni gördükçe kaçar sāhile korsan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)
- 102/9 Kapudanlar seni gördükde ābāti karayel
İsti‘az ile arar her biri liman Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 164)

Tahsin Bey, Nāfiz Paşa’nın himmetine erişmiştir ama bu makama kürkü ters giymekle şayan olmuş; yani bu Paşa’yı bu takdiri dolayısıyla pişman etmiştir. Bayburtlu Zihnî ise ona karşı hizmetinde kusur etmemesine rağmen defterdar yüzünden Of’tan azledilmiştir. Bu yüzden şair de ona beddua etmekte; bir gün padişahın kanununun kılıcına mazhar olmasını dilemektedir. Tahsin Bey, Sāmi’de yapmadığı kötülüğü Vāsıf zamanında yapmıştır. Öyle bir “teres”tir ki ona akran bulunmaz.

- 102/10 Mazhar-ı himmet āgūşı Nāfiz Paşa
Kürkü ters giymekle mesnede şāyān Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 164)
- 102/14 Sebeb oldun beni Of’dan niçin ‘azletdirdin
Hizmetinde ne kusūr eyledim elān Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 164)
- 103/1 Olasın mazhar-ı şimşir-i kânūn-ı şehī
Eyledin ‘azlimi icrā ile bevz-kan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 164)
- 103/3 Sāmi’de yemediğin fişkayı Vāsıf’da yedin
Bir teressin ki bulunmaz sana akrān Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 164)

Trabzon defterdarlarından Nüzhet Bey, Cāzim Bey ve Tahsin Bey’in hicvedildiği beyitlerde, bu isimlere yönelik gayr-ı ahlakî yaşam tarzı vb. ithamlar yöneltilmiş, küfürler edilmiştir.

Makamlarını kötüye kullanmaları, mesleklerindeki başarısızlıkları gibi hususlardan ise, daha az bahsedilmektedir. Şairin bu kişilerle yaşadığı husumetler göz önünde bulundurulduğunda; hicivlerin kişisel sebeplere dayandığı düşünülebilir.

3.1.6. Ayanlar

“Osmanlılar’da şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimseler” (Mert, 1991: 195) olan ayanlar, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’da etkili olmaya başlamışlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında güç kazanarak yetkilerini artmışlardır. Eyalet ve sancak yöneticilerinden daha üst bir konum elde eden ayanlar, taşradaki otorite haline gelmişlerdir. Mehmet Kaplan, eski alp ve gazileri kahramanlığa sevk eden, galebe çalma, üstün olma, şan ve şöhret kazanma ihtirasının, şehir hayatında korkunç bir zorbalık kaynağı haline geldiğini; ayanların bu tipi temsil ettiğini belirtmektedir (1961:31). Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*’de oğluna ayanlık kurumundaki bozulmaları ve çıkar çatışmalarını anlattıktan sonra onu bu göreve istekli olmaması yönünde uyarır. Keçeci-zâde İzzet Molla ise *Mihnet-keşân*’ın bir bölümünde, Keşan’da tanıdığı, yöneticiliğini kendine fayda sağlamak için kullanan bir ayanı konu etmiştir.

Nâbî, mesnevisinin “Nehy-i A’ yâni vü Zulm-i Fukarâ” başlıklı bölümünde XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ayanlık kurumundaki bozulmaları, sert bir dille ele almış; şair ayanlığı yer yer hicvetmiştir. Ayanların şöhret bulmasının sebebi halkın işlerini görmeleridir. İş yürütmeyen ayan olmaz, halk onların fermanlarına köle olmaz. Ancak ayanlarda para olmazsa işleri bitmez; bitse bile sahibine fayda etmez. Onların da kârı budur, bu yüzden gece gündüz para düşünürler.

- 756 Sebeb-i şöhreti hod a’ yânun
Görmedür maslahatın sükkânun (Kaplan, 1995: 239)
- 757 Maslahat görmeyen a’ yân olmaz
Halk ana bende-i fermân olmaz (Kaplan, 1995: 239)
- 758 Akçesüz maslahat ise bitmez
Bitse de sâhibine hayr itmez (Kaplan, 1995: 239)
- 759 Budur a’ yân-ı diyârun kârı
Ruz ü şeb müntahab-ı efkârı (Kaplan, 1995: 239)

Ayanlar, şehrin büyüklerine kazanç sağlayacak avlar bulmak için “sitem davulu çaldırmak”tan geri kalmazlar. Şöhretlerini halkı gammazlamaya borçludurlar. Aksi takdirde sözleri etkili olmaz, rağbet görmez. Halk ayanlardan korkup ricacı olmazsa, kimse onlara iyi yönetici olarak görmez.

- 760 Turra-i tabl-ı sitem çaldurmak
Hâkim-i şehre şikâr aldurmak (Kaplan, 1995: 240)
- 761 Halkı gamz itmese şöhret bulmaz
Nâfız olmaz sözi rağbet bulmaz (Kaplan, 1995: 240)
- 762 Andan itmezler ise havf ü recâ
Ratk u fatk ehli dimez kimse ana (Kaplan, 1995: 240)

Nâbî, ayanların yaptığı işleri ancak onlar gibi utanmaz, edepsiz kişilerin gerçekleştireceğini düşünür. Pek çok ulema şöhret kazanmak için halkı paşa ve kadılarına feda eder. Bir mollaya intisap etmedikçe rütbesinden fayda göremez. Çoğu bilgin, halkı korkutmak için komşularını bile hâkimlere dövdürür. Malını, eşyasını alıp vermeye korkar, kura ehlini cezalandırır. Hem hâkime verir hem de kendine alır. Ama genellikle hâkime ya yarısı ya da çeyreği kalır.

- 764 Olsa a' yânlığa her kim ' âzîm
Bî-hayâ bî-edeb olmak lâzım (Kaplan, 1995: 240)
- 765 Kesb-i şân için ider çok ' ulemâ
Halkı paşa-y-ile kâdıya fidâ (Kaplan, 1995: 240)
- 766 Pâyesinden nice görsün vâye
İntisâb itmeyicek mollâya (Kaplan, 1995: s.240)
- 767 Halkı korkutmağa çok ' allâme
Döğdürür konşuların hükkâme (Kaplan, 1995: s.240)
- 768 Mâl u eşyâsın alup virmege bîm
İtdürür ehl-i kurâsın tecrîm (Kaplan, 1995: s.240)
- 769 Hem virür hâkime hem kendü alur
Hâkime nısfı ya hod rub' ı kalur (Kaplan, 1995: s.240)

Ayanlar, halk arasında itibarlı olmak için alınlarını kırıştırarak gezer. Ziyet almak için borca harca "can atar". Şöhret uğruna her yere sokulur. Sonra durumlarını düzeltince borcunu ödemez, alacaklının hakkını vermez. Gücünü kullanmak için namuslu kişilerin rahatını kaçıır. Ayanların tüm derdi, vilayette tek olmak, diğerlerinden yüksek bir ikbale sahip olmaktır. En etkili söz onun sözü, tek mercii de kendisi olsun ister. Başkaları diken, o gül olsun ister.

- 772 İ' tibār itmek için kendüye nās
Gösterür çîn-i cebin şiddet-i bās (Kaplan, 1995: 240)
- 773 Borca harca cān atar zīnet için
Sokılır her delüğe şöhet için (Kaplan, 1995: 241)
- 774 Sonra ahvāli bulınca temkīn
Anamaz hakkını dāyin miskīn (Kaplan, 1995: 241)
- 782 Kendi kullanmak için āletini
Ehl-i 'ırzun uçurur rāhatını (Kaplan, 1995: 241)
- 783 Derdi bu ola vilāyetde ferīd
Gayrilerden ola ikbāli mezīd (Kaplan, 1995: 241)
- 784 Nāfızü'l-kavl ola vü merci' -i kül
Hār ola gayrileri kendisi gül (Kaplan, 1995: 241)

Ayanlar, sonunda şehrin hâkimi olduklarında şöhetleri Şam'a, Halep'e sığmaz. Hem isteyerek hem istemeyerek halkı zayıflatır. Onlara tâbi olmayan kişi uğursuz olur. Onlara bir iş danışılmazsa bütün işleri karıştırır, alt üst ederler. Birisi yanlışlıkla da olsa ayanların eteklerini öpmese daha akşama kalmadan dayak yer.

- 800 Hâkim-i şehre idince galebe
Sıgamaz şöheti Şām u Halebe (Kaplan, 1995: 243)
- 803 Tav' an u kerhen ider halkı zebūn
İttibā' itmeyenün hāli nigūn (Kaplan, 1995: 243)
- 804 Ana bir iş tanışılmazsa eger
İder ol maslahatı zīr ü zeber (Kaplan, 1995: 243)
- 807 Birisi öpmese sehven etegin
Kalmaz ahşama o gün yir kötegin (Kaplan, 1995: 243)

Ayanlar zamanla zenginleşmişlerdir. Fırınları, kahveleri, dükkanları vardır. Ama belediye memurunun buralara uğramaya canı yoktur; hesap sormak için uğrayamaz. Ürünlerini saf olarak satmazlar içine hile katarlar. Belli bir meblağ karşılığı değil, kendilerinin belirlediği fiyata, yani canları ne isterse ona göre satarlar.

- 809 Furun u kahve vü dükkānı mı var
İhtisāb ugramaga cānı mı var (Kaplan, 1995: 243)
- 810 Sāf satmaz içine hîle katar
Ne bahā ister ise ana satar (Kaplan, 1995: 244)

Keçeci-zāde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın “Ahvāl-i Ayān ve Ba‘z-ı Istilāhāt-ı İşān” ve “Hikāye-i ‘Acībe-i Ayān Ağa” başlıklı bölümlerinde Keşan’daki ayanı, ağız özellikleriyle ve fiziksel görünüşüyle⁶³ karikatürize edilerek anlatmaktadır. Şair, iki günde bir sıtma gibi tutan bir derde düşmüştür. Bu dert onu bazen terletir bazen ateşe atar bazen dondurur bazen ateşe katar. Öyle bir illettir ki yüzü sakaldan görünmese de gözü insana benzer. İyileşmeyince ilaç içer, hastalığın ismini “renc-i ayān” koyar. Ali Emre Özyıldırım’a göre ayanın, aralarında geçen diyalogun öncesinde bir “illet” gibi yapılan tasviri, Keçeci-zāde İzzet Molla’nın şahsî hoşnutsuzluklarından dönemin sosyal hayatına ait bir tenkide geçişi işaret etmektedir (2007: 75).

- 767 [‘]Aceb derde düşdüm ki derd-i musır
Tutar sıtma gibi iki günde bir (Özyıldırım, t.y.: 224)
- 768 Gehī terledir geh atar āteşe
Gehī tondurur geh katar āteşe (Özyıldırım, t.y.: 224)
- 772 Savuşmaz [‘]ilāc eyledim okudum
Anın ismini renc-i [‘]ayān kodum (Özyıldırım, t.y.: 225)

Keçeci-zāde İzzet Molla, sadece Keşan’daki ayanı değil, bu müessesenin tamamını eleştirmektedir. “Allah benzerlerinin de canını alsın” diye beddua eden şair; beldeden yılda yüz bin kuruş aldıklarını görüp de susmanın mümkün olmadığını ifade eder.

- 794 Hafī der idim Hak ala cānını
Dahi cān-ı emsāl ü akrānını (Özyıldırım, t.y.: 226)
- 795 Alır beldeden yılda yüz bin gurūş
Görüp anı mümkün mi olmak hamūş (Özyıldırım, t.y.: 226)

⁶³ Keçeci-zāde İzzet Molla’nın ayanın fiziksel özelliklerini tasvir ettiği beyitler, çalışmamızın “3.5.5.Sakal, Bıyık, Kıl” başlıklı bölümünde incelenmektedir.

“Hikāye-i ‘Acībe-i Ayān Ağa” bölümünün sonunda Keşan’daki ayan, Edirne’ye görevlendirilerek şehirden ayrılır. Onun yerine bir başka isim bu makama gelir. Şaire göre bu da başka türlü bir beladır; Allah ondan da kurtarır.

806 Verildi ana bir mahall-i diğē
Diyip Edrine gitdi ol der-be-der (Özyıldırım, t.y.: 226)

807 Yerine gelip başka dürlü belā
Halās etdi andan da sonra Hudā (Özyıldırım, t.y.: 226)

Nâbî, mesnevisinde ayanların yaptığı tüm kanunsuz işleri ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Bulunduğu konuma gelmek için çok çaba sarf eden ayanların güç elde ettiklerinde yaşadığı dönüşüm, şairin beyitlerinde ironik bir üslupla işlenmektedir. *Mihnet-keşân*’da ise, ayanlara karşı *Hayriyye-i Nâbî*’deki boyutuyla sert bir sosyal tenkit bulunmamaktadır. Çünkü Keçeci-zâde İzzet Molla, ayanlık kurumunun tüm mensuplarının birbirine benzer olduğunu, bu düzenin değişmeyeceğini düşünmektedir.

3.1.7. Şahlar/ Padişahlar

İslâm hükümdarlarına ve Osmanlı sultanlarına verilen bir unvan olan “padişahlık” (Pakalın 1983: 749) ve “hükümdar, padişah yerine kullanılır bir tâbir” (Pakalın, 1983: 363) olan “şahlık”, kaynağı *Kelīle ve Dimne*’ye dayanan, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde⁶⁴, Gülşehrî’nin *Mantku’t-tayr*’ında ve Mu’înî’nin *Mesnevî-i Muradiyye*’sinde işlenen alegorik bir “aslan ve tavşan” hikâyesinde anlatılmaktadır. Tasavvufî mesajların da iç içe geçtiği bu hikâyelerde; ormanlar şahı bir aslan merkeze alınarak yöneticilere, padişahlara, mizahî bir olay örgüsü üzerinden öğütler verilmektedir.

Gülşehrî’nin *Mantku’t-tayr*’ında aslan ve tavşan hikâyesi “Dâstân-ı Şîr ü Hargüş” başlığıyla anlatılmaktadır. Hikâyeye göre, sebzesi ve çiçeği bol olan, yemyeşil bir kırdaki bir aslan yaşar. Bu aslan sürekli avlandığı için buradaki tüm hayvanları bıktırır. Aslanın zulmüne karşı çıkmak isteyen hayvanlar bir gün toplanıp onun huzuruna çıkarlar. Daha az avlanması için, çok yemenin zararlarını alaycı bir üslupla anlatarak aslanı ikna etmeye çalışırlar. Hayvanların amacının, aslanı kandırmak olduğu bu diyaloglarda mizahî dil ön plana çıkmaktadır.

3641 Saydgâhıydı bir aslanun meger
Ol şaha kul tagda her bir cānavar (Yavuz, t.y.a: 226)

⁶⁴ “Aslan ve tavşan hikâyesi”, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin birinci cildinde ve Mu’înî’nin *Mesnevî-i Murâdiye*’sinde de bulunmaktadır. Hikâyenin adı geçen mesnevilerdeki metinleri için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 68-81.; Yavuz, t.y.b.: 363-470).

- 3642 Her gün aslan çün şikār eyler-idi
Kamusını tārūmār eyler-idi (Yavuz, t.y.a: 226)
- 3645 Cānavarlar bir yire dirildiler
Kāmusu aslan katına geldiler (Yavuz, t.y.a: 226)
- 3655 Pādişāhun himmeti ‘ālī gerek
Kāni‘ a üç günde yiter bir çörek (Yavuz, t.y.a: 227)
- 3656 Az yiyen kişi kaçan sayru ola
Çok yimekten günde yüz kişi öle (Yavuz, t.y.a: 227)
- 3659 Az yiyenün Cebre‘īl olur canı
Çok yiyenün zinde pīl olur teni (Yavuz, t.y.a: 227)
- Diğer hayvanların söyledikleri aslanın hoşuna gider ve avlanmamaya razı olur. Bunun üzerine aralarında kura çekerek ona günlük av gönderme konusunda anlaşılır. Aslanın, hayvanlara cevabı niteliği taşıyan aşağıdaki beyitlerde, ironik bir dil kullanıldığı görülmektedir.
- 3679 Aslan eydür bir av işüm bitürür
Eksügümi geregümi yitürür (Yavuz, t.y.a: 228)
- 3681 Kamusu and içdiler kim bir şikār
Pādişāhun günde bizde hakkı var (Yavuz, t.y.a: 228)
- 3682 Getürevüz hakkını yohsa girü
Ala bizden hakkını uru uru (Yavuz, t.y.a: 229)
- 3684 Tanlacak beynünuze siz götürün
Günde bir avı tapuma getürün (Yavuz, t.y.a: 229)
- 3685 Cānavārlar çün sözün işitdiler
Günde bir av vermegine gitdiler (Yavuz, t.y.a: 229)
- 3686 Her biri bulutlayın gürlər-idi
Günde bir kur‘ a bıragurlar-ıdı (Yavuz, t.y.a: 229)
- 3687 Kur‘ a kime düşse ol varur-ıdı
Aslan anı yiyüp oturur-ıdı (Yavuz, t.y.a: 229)

Hayvanların her gün çektiği kurada bir gün tavşan çıkar. Orman ahalisini kurtarmak için bir oyun düşünen tavşan, o gün aslanın yanına çok geç gider. Ağlayıp yakararak yanında semiz bir tavşan daha olduğunu, yolda gelirken karşılarına başka bir aslanın çıkıp ikisini de yemek istediğini anlatır. Bu rakip aslan, tavşanı dinlemez ve aslanın padişahlığını tanımaz. Tavşanı da olanları anlatması karşılığında serbest bırakır.

3688 Kur'a bir gün tavşana düşdi tamām
Tavşan eydür aslana oldum ta'ām (Yavuz, t.y.a: 229)

3689 Ana karşı yüzümü burtarayım
Bu belādan kendüzüm kurtarayım (Yavuz, t.y.a: 229)

3690 Tavşan aslandan yana gelür-idi
Kendüzinün çāresin kılur-idi (Yavuz, t.y.a: 229)

3697 Tavşan urdı başını ol dem yire
Azgın açdı kim cevābını vire (Yavuz, t.y.a: 229)

3698 Eydür iy şeh tanlaçak girdüm yola
Benüm ile bir semiz tavşan bile (Yavuz, t.y.a: 229)

3702 Yolda bir aslan çıkageldi ulu
Ussına gelmez bir ağır key delü (Yavuz, t.y.a: 230)

3703 Sordı bizden kim yolunuz kaңçaru
Kaңça varursız dönün gelün berü (Yavuz, t.y.a: 230)

3704 İkinüz dahı şikārumsız bugün
Kim yarın olmadı vü hoş geçdi dün (Yavuz, t.y.a: 230)

3719 Çün görür kim ol işüm ana uya
Kapar anı vü kalur bir kuyuya (Yavuz, t.y.a: 231)

3720 İşde anı kuyuda yiyüdurur
Senün-içün kimdür ol diyüdurur (Yavuz, t.y.a: 231)

Aslan duyduklarına çok sinirlenir. Tavşandan kendisini rakip aslanın yanına götürmesini ister. Bir kuyunun başına geldiklerinde tavşan aslana, düşmanının burada yaşadığını söyler. Kuyuya yaklaşmaya korkarak aslana onu koruması için yalvarır. Koluna tavşanı alıp kuyuya bakan aslan,

suda kendi yansımasını görür. Onu, o günkü avını elinde tutan diğer aslan zanneder. Kükreyerek suya atlar ve boğulur.

- 3723 Aslan işitdi kim avın aldılar
Kakımdan gözleri kanın dolar (Yavuz, t.y.a: 231)
- 3727 Tavşan eydür gel ki tapunla varam
Düşmanunu kendüzüne gösterem (Yavuz, t.y.a: 231)
- 3730 Kuyunun yakınına çün geldiler
Kuyu yakın-ıdugını bildiler (Yavuz, t.y.a: 231)
- 3733 Tavşan eydür korkaram varmaklığa
Kuyu içinde anı görmekliğe (Yavuz, t.y.a: 232)
- 3734 Sen meger kim üstine çün gelesin
Beni kendü koltuguna alasın (Yavuz, t.y.a: 232)
- 3737 Çün inandı tavşan aldadugına
Aldı ol tavşançugı koltugına (Yavuz, t.y.a: 232)
- 3740 ‘Aksini gördi suda aslan gibi
Koltugında tutduğı tavşan gibi (Yavuz, t.y.a: 232)
- 3742 Çün kuyuya düşdi suda boğulur
Sag esen tavşan kıranında kalur (Yavuz, t.y.a: 232)

Nezihat Öztekin, *Mantıku't-tayr*'ın fabl türündeki bu hikâyesinde aslanın hırs, tavşanın hile, av hayvanlarının zulm ile idare edilen bir ülkenin halkını sembolü olduğunu belirtmektedir (2000b: 155). Ahlakî dersler çıkarılması amaçlanan hikâyede aslandan hareketle tüm acımasız yöneticiler hedef alınmaktadır. Gülşehrî, hikâyede hayvanlardan ve tavşandan taraf tutarak onların daha zeki olduğunu ispat etmek istercesine ironiyle konuşmakta; aslanla alay ettirmektedir. Ayrıca, mesnevide belli bir isim, mevki vb. hedef gösterilmemekte; herhangi bir döneme dair göndermede bulunulmamaktadır.

3.1.8. Kaymakamlar

“Eski idare teşkilâtında kazanın idare âmirine verilen ad” (Pakalın, 1983: 219) olan kaymakamlık, Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'nin “Kâimmakâm Râif Beg Der Livâ-yı

Burdur”, “Der Hakk-ı Mîr-i Mûmâ-ileyh” ve “Der Beyân-ı Kâimmakâm İzzet Beg” başlıklı bölümlerinde Râif Bey ve İzzet Bey’in hicivleriyle anılmaktadır.

Şair, Burdur Kaymakamı Râif Bey’i anlatmaya, önce kaderine sitem ederek başlar. Ruhunu nerede olsa, firavunun eline düşmüş Musa’nın canı gibi korkmaktadır. Karaağaç’a geldiğinde de bugünün en kötü firavununa, yani Râif Bey’in eline düşmüştür. Kaymakam, “huyu kötü”, “yaratılışı kötü”, “sert ve yalancı tabiatlı”dır. Onun meclisine neşeli gelen üzüntüyle gider.

44/2 Nerede olsam eyâ rûh-ı revân
Meğir fir’ avna düşer Mûsâ-i can (Demirayak Özsoy, 1997: 69)

44/3 Karaağaç dahî eyvah bugünün
Düşdü â’lâsına bir fir’ avunun (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

44/5 Huyu bed meşrebi bed ehl-i şerîr
Suyu sert tiz tabî [’]at tezvîr (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

44/8 Bezmine şâd gelen gamlı gider
Zehî hâsiyyet tab’ ister (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

Mesnevinin aşağıdaki beyitlerinde Bayburtlu Zihnî, okuyucunun zihninde bir tablo çizmeyi amaçlar. Bir cuma günü şair, Râif Bey’le camiye gitse, onu yanına alsın, kaymakam rûkûya gitmeden secde eder. Böyle olacağına Allah şahittir. Hatta o reddedilmiş, kovulmuş, “şeytan sıfatlı”nın secdesi de birdir.

44/10 Cuma’ gün câmi’ e gitdik farzâ
Beni seccâdeye aldı güyâ (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

44/11 Secde eyledi rûkû’ suz billah
Yok hilâfım ki güvâhım Allah (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

44/12 Secdesi de bir idi merdûdun
O ‘azâzil sıfat ol matrûdun (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

Bayburtlu Zihnî, Kaymakam Râif Bey’in hicviyesine giriş mahiyetinde olan bu bölümü, aşağıdaki beyitlerle sonlandırır. Ardından *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*’nin “Der Hakk-ı Mîr-i Mûmâ-ileyh” başlığı altında kaymakamın hicvine devam eder. Kalemini överek bu dünyada onun hicvine mazhar olan kişinin mahşere dek rahat yüzü göremeyeceğini iddia eder. Zaten şairin amacı da Burdur’un “salkım saçaklı”, “aşağılık” kaymakamına kadir ve yüksekliği bildirmektir.

- 44/13 Böyle menhūslara kim lāyıkdır
Oku hicviyyesini fāikdır (Demirayak Özsoy, 1997: 70)
- 45/1 Her kim düşerse hicviyeme mazhar [‘]aceb bu kim
Göremez cihānda haşre deği rüy-ı rahatı (Demirayak Özsoy, 1997: 71)
- 45/2 Kāimmakām-ı Burdur’a bildirmek isterim
Salkım saçaklı zillet ile kadr u rif’ati (Demirayak Özsoy, 1997: 71)

Hicviyenin sonraki beyitlerinde Râif Bey’in Burdur ve Karaağaç’ta yaptığı kanunsuz işler anlatılmaktadır. Şair, kendisi gibi kırk yıllık bir devlet adamının karşısına tecrübesiz, üstelik “hain” birinin çıkmasına hayıflanmaktadır. Kaymakam, Burdur livasında kazaları yıkmış; Karaağaç halkına zulmetmiştir. Yüz keselik tuğcu malını livaya yığan Râif Bey’e şair, “Hani nerede padişahın nüfuzu, nerede ruhsatı?” diye hesap sorar. Kaymakamın, kazadan vergi toplaması için oğlu Zeki Bey’i gönderip sonra da kazayı çiğneterek zararını zaptiyeye verdiğini ortaya çıkarır.

- 45/5 Kırk oldu sāl devletime hizmetim benim
Sen dünkü zāt zāhir u bātın hıyāneti (Demirayak Özsoy, 1997: 71)
- 45/6 Evvel-i emrde zātını katletmedir usūl
Senden suāl etsin o kânūn-ı devleti (Demirayak Özsoy, 1997: 71)
- 45/7 Sıçdın livā-yı Burdur’a yıkdın kazāları
Saldın kazā-yı Karaağaç’a zulüm zulmeti (Demirayak Özsoy, 1997: 71)
- 45/8 Yığdın livaya yüz keselik tuğcu malını
Kanda nüfuz-ı padişāhī kanda ruhsatı (Demirayak Özsoy, 1997: 72)
- 45/10 Gönder kazāya resm için oğlun Zeki Beg’i
Çiğnat kazāyı zaptiyeye ver mazarreti (Demirayak Özsoy, 1997: 72)

Karaağaç kazasına tuğcuların yasadışı yollardan elde ettiği malları saklayan kaymakamın rüşvet aldığı, hicviyede belgelenir. Bayburtlu Zihnî, kaza müdürü olduğu sıralarda Hacı Musa ve Karaağaçlı bir kuyumcudan, sekiz yüz on kuruşun dikkat emri gelir. Postayla “resmîdir” diye gelen bu evrak emir resmî değil, harç hüccetidir. Şair cevap olarak “Resmî akçelerini tahsil etmedik, dava budur ilama gerek yoktur” yazar. Bu evrak, şaire göre rüşvetin belgelendiği bir suç alametidir.

- 45/13 Hacı Mūsā’yla bir Karaağaçlı kuyumcudan
Geldi sekizyüz on kuruşun emr-i dikkati (Demirayak Özsoy, 1997: 72)

- 45/14 Bir emri geldi posta ile resîmdir deyü
Bir emri geldi resîm değil harç hücceti (Demirayak Özsoy, 1997: 72)
- 45/15 Yazdım resmîye akçaların tahsîl etmedik
Da‘ vâ ne budur yoğidi i‘ lâma hâceti (Demirayak Özsoy, 1997: 72)
- 46/1 Ne resm ü hasm şöyle müsemması nâ-bedîd
Rüşvet bu düzce belki cerâyim a‘ lâmeti (Demirayak Özsoy, 1997: 72)

Râif Bey, Bayburtlu Zihnî'nin azledilmesi için çok çalışmış; atına, itine nal vurup aleyhine düşmüştür. Şair, bunun üzerine kaymakama “Yüksek meclisin sana ettirdiği yemini unuttun mu? Nereden eline geçti bu rüşvet cesareti?” diye hesap sorar.

- 46/3 Na‘l urdu at u itine düşdü ‘ aleyhime
Elhâsıl etti ‘ azlîme çok sa‘ y u himmeti (Demirayak Özsoy, 1997: 73)
- 46/4 Yuddun mu kahbe meclis-i vâlâ yemînini
Kandan eline geçdi bu rüşvet cesâreti (Demirayak Özsoy, 1997: 73)
- 46/10 Bakmaz yüzüne vâli-i sancak ederdî gadr
Halbuki râ‘î olmağa yokdur liyâkati (Demirayak Özsoy, 1997: 73)

Râif Bey'in ardından İzzet Bey, Burdur'un yeni kaymakamı olur. Şair için bu görev değişikliği bir anlam ifade etmemektedir. İki isim arasında fark olmadığını “Gitti o geldi bu İzzet köpeği” diyerek anlatır. Onu kimse sevmez, kafirdir. Apaçık “ibne”, “kötü” birisidir. Burdur halkı ona lanet okur. O bir “reziller takımı”dır; “kötü isimli”, “edepsiz”, “hain” ve “kafir”dir.

- 46/12 Gitti o geldi bu İzzet köpeği
Aldı etrafımı Burdur sineği (Demirayak Özsoy, 1997: 74)
- 47/10 Kimse sevmezdi anı kâfir idi
Abaçık ibne idi fâcir idi (Demirayak Özsoy, 1997: 75)
- 47/11 La‘ net okur ana Burdur halkı
Anı kim görse çekerdi çalkı (Demirayak Özsoy, 1997: 75)
- 47/12 Bir erâzil takımı bir bednâm
Bî-edeb ü hâin ü kâfir fercâm (Demirayak Özsoy, 1997: 75)

Burdur'un kaymakamları Râif Bey ve İzzet Bey, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de kötü bir şekilde anılmışlar; Bayburtlu Zihnî'nin hicivlerine hedef olmuşlardır. Şair, memuriyette geçirdiği uzun yıllar sonucu pek çok devlet adamıyla tanışmış; onların rüşvet, yolsuzluk gibi kanunsuz bir şekilde yaptıkları işlere tanık olmuştur. Ancak Râif Bey'in aldığı rüşveti belgeleyerek, onu mesnevisindeki diğer isimlerden farklı bir yere koymuştur.

3.1.9. Ağalar

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı alanlarında yaşanan çözümler taşra teşkilatını etkilemiştir. Merkezî yönetimin emirlerine riayet etmeyen ağalar, halkı keyfi uygulamalarıyla zor durumda bırakmışlardır. Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de "Der Beyân-ı Ahvâl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin" bölümünde Karaağaç'taki Mümin Ağa'dan hareketle ağaların büyük bir otoriteye sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bayburtlu Zihnî, Karaağaç halkına acımaktadır. Halk koyun derdindedir; çünkü ortada Mümin Ağa diye bir kurt vardır. Onun gibi bir alay isyankâr, "burnu kıllı azgın" mevcuttur. Mümin Ağa ise bu topluluğun en önde gidenidir. Bunların tamamı yol kesen "çerde"lerdir.

- 31/3 Fukarâsı koyun evhâmında
Kurdu var Mümin Ağa nâmında (Demirayak Özsoy, 1997: 50)
- 31/6 Mümin Ağa gibi çend bâğiler
Burnu kıllı bir alay tâgiler (Demirayak Özsoy, 1997: 50)
- 31/7 Hele Mümin Ağa serkerdeleri
Cümle kuttâ' -ı tarik çerdeleri (Demirayak Özsoy, 1997: 50)

Mümin Ağa, eski bir derebeyinin himaye ettiklerindendir, sancağın "göle sıçan manda"sıdır. Halka öyle bir galip gelir ki kimi Şam'a kimi de Halep'e kaçar. Öyle bir alçak soyludur ki vasıflarını söylemeye gerek yoktur; ne "bok" olduğunu cümle alem söyler. Ağa, aslında köyün birinde değirmencidir, aslanlar ölüp gidince bu kalır. Bir aralık eline bir fırsat geçer; sonunda git gide bir firavun olur. Allah'ın razı olmadığı bazı şeylere, münkire el vurup dünyaya Nemrutluğu yeniden kurar.

- 31/8 Mümin eski derebeğ mandasıdır
Sancağın göle sıçar mandasıdır (Demirayak Özsoy, 1997: 50)
- 31/9 Halka bir mertebe etmiş galebe
Kimisi Şam'a kaçıp kim Haleb'e (Demirayak Özsoy, 1997: 50)

- 31/10 Bir fer ü māye ki tavsīf neyler
Ne bok olduğunu ‘âlem söyler (Demirayak Özsoy, 1997: 51)
- 31/11 Aslı bir karyede tahhān imiş o
Şīrler fevt olıcak kalmış bu (Demirayak Özsoy, 1997: 51)
- 31/12 Aralık fırsat ana ‘avn olmuş
Giderek hāsılı fir‘avn olmuş (Demirayak Özsoy, 1997: 51)
- 31/13 Bir iki munkara ki el urmuş
‘Asra Nemrudluğu yekden kurmuş (Demirayak Özsoy, 1997: 51)

Mümin Ağa, “Karaağaç padişahı” denilebilecek bir konumdadır. Halk üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Öyle ki, “Bu gece ayak üzerinde durun hiç oturmayın” dese sözünü Alimallah reddetmez; hatta hanımlarıyla birlikte bile yatmazlar. Ancak bu itaat sevgi ve saygıdan değil, ağanın zorbalığından ileri gelir. Çünkü Mümin Ağa’nın zulmü feleğe kadar ulaşmıştır.

- 31/14 Karaağaç pādişehidir şimdi
Bağda serv-i sehīdir şimdi (Demirayak Özsoy, 1997: 51)
- 31/15 Karaağaç ehline dese ki bu şeb
Ayağ üzre turunuz bu şeb hep (Demirayak Özsoy, 1997: 51)
- 32/1 ‘Alimallah sözünü red etmezler
O gece [‘]avrat ile yatmazlar (Demirayak Özsoy, 1997: 51)
- 32/2 Halkı ol mertebe almış deste
Zulmü olmuş feleğe peyveste (Demirayak Özsoy, 1997: 51)

Mümin Ağa’nın Karaağaç halkına çektiydikleri, tarihe zulmüyle geçmiş bazı isimlerle kıyaslanacak raddededir. Haccâc zulmünü ona ısmarladığı için bu dünyadan rahatsızlıklarla dolu olarak gidecektir. Bu devirde dengi yoktur; alemin Timurleng’idir. Katliam yapmaya uygundur çünkü kendi zamanının Hülâgü Han’ıdır.

- 32/3 Gidecek dünyadan ol pür iz‘âc
Ana ısmarladı zulmün Haccâc (Demirayak Özsoy, 1997: 52)
- 32/4 Hele bu ‘asırda yokdur dengi
‘Alemin hāsıl Timurlengi (Demirayak Özsoy, 1997: 52)

32/5 Katli‘âm eylemeğe şâyandır
‘Asra zîrâ ki Hülâgü Han’dır (Demirayak Özsoy, 1997: 52)

Bayburtlu Zihnî, Mümin Ağa’dan o kadar bıkmıştır ki onun kötü özelliklerini arka arkaya sıralar. Ona göre Ağa; “sahtekâr, gizli bir şeytan, cahil, kaba, köylü, tilki gibi fettan, dünyanın fitne başı, sütü pis, kendi pis, Firavun’un ardından ikinci olmaya uygun, tahta sakal, sahte gurur, Nemrut kılıklı, çan çan ısırın köpek, şeytan kılıklı” bir insandır.

32/10 Böyle bir zâhirî insân olamaz
Böyle bâtinî şeytân olamaz (Demirayak Özsoy, 1997: 52)

32/12 Böyle bir câhil ü nâdân olamaz
Böyle bir esfeh u dihkân olamaz (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

32/15 Böyle dilkü gibi fettân olamaz
Böyle ser-fitne-i devrân olamaz (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

33/1 Sütü pis kendi habîs dihkânî
Olsa fir‘avna münâsib sâni (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

33/2 Böyle bir tahta sakal sahte vakâr
Böyle dîn-i müflîs Nemrûd şi‘âr (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

33/3 Böyle bir kelb-i ‘akûrî çân çân
Ehrimen heykel ü can ibn-i cân (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

Mümin Ağa’nın kendisini olduğundan daha yüksek konumlarda görmesini şair gülünç bulmaktadır. Ağa, lafa gelince “ıvâzen billah”, yedi iklime şahlar şahı olur. Unvanında kahramanlık da vardır, öyle ki Rüstem’in adı anılmaz. Karaağaç Türklerinin sultanıdır her yakada fermanı okunur.

33/5 Lafa geldikde ıvâzen billah
Yedi iklime olur şâhenşah (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

33/6 Kahramanlık da var ‘unvânında
Rüstem’in canı mı yanında (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

33/7 Karaağaç Türkleri’nin sultânı
Okunur her yakada fermânı (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinde Mümin Ağa'ya yer verdiği beyitleri, kendi kendini “Bırak bu vadede bu köpek yatsın” diye telkin ederek sonlandırır. Şaire göre ağa, “onu kapıp bunu atıp tutan bir köpek”tir.

33/14 Ko bu vâdidede bu kelbi yatsun
Anı kabsın bunu atsın tutsun (Demirayak Özsoy, 1997: 54)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'de Mümin Ağa'nın Karaağaç'ın padişahı gibi davranması, kendisini olduğundan daha büyük görmesi, halkın onun emirlerini abartılı bir itaat duygusuyla uygulaması Bayburtlu Zihnî tarafından alaycı bir üslupla anlatılmaktadır. Şair, değirmencilikten gelip de sonradan zenginleşen, Nemrut, Haccâc, Timurleng, Hülâgü Han ve Firavun'la kıyaslanacak kadar zalimleşen ağanın bu durumunu; ona hakaretler ederek, sultanlığının, sofuluğunun sahte olduğunu vurgulayarak hicvetmektedir.

3.1.10. Tabipler/Hekimler

Klasik Türk Edebiyatı'nda tabiplerin aşk derdinden anlamadıkları düşünülmekte; şairlerin büyük bir kısmı tarafından, kendilerini şaraptan uzak tuttıkları gerekçesiyle sitemle anılmaktadır. Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden ve Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ından alınan aşağıdaki beyitlerde doktorlara olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülmektedir.

Nev'î-zâde Atâyî, mesnevisinin “Sıfat-ı Ta' n-ı Tabîb” başlıklı bölümünün ilk beytinde sakiye seslenerek şarabı hekime vermemesini ister. Tabibin şerbetini istemez; onun yerine sakinin kadehi getirip mey sunmasını ister. Şair, tabibi küçük görür: Haplarını yalan tuzağına döküp efsaneler söylediğini belirterek onu alaya alır. Haplarını ortaya dizmesini hokkabazın oyunlarına benzeter. Meclisteki güzele “ey büt-i dil-nevâz” diyerek hitap eden şair, böylesi bir ortamda hokkabaz olarak gördüğü tabibin işi olmadığını düşünmektedir.

1192 Hekîmâna sürme meyi sâkiyâ
Sakın az görme meyi sâkiyâ (Arslan, 2012: 198)

1194 Tabîbün gerekmez bana şerbeti
Getür kâseyi sun birer şerbeti (Arslan, 2012: 198)

1195 Döküp habbımı söyler efsânesin
Saçar dâm-ı tezvîrine dânesin (Arslan, 2012: 198)

1196 Müşa'bid gibi dâ' imâ âl ider

Dizüp mühre-i habb ile hokka-bâáz (Arslan, 2012: 198)

- 1197 Ele kâse al ey büt-i dil-nevâz
Bu hengâmede n'eyler ol hokka-bâz (Arslan, 2012: 198)

Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşan'da bulunduğu dönemde tanıdığı bir doktoru, mesnevisinin “Sıfat-ı Tabîb” bölümünün aşağıda verilen beyitlerinde mizahî bir dille, üstünlük kuramına yakın bir şekilde tasvir etmektedir. Şair, karşısına gelen doktoru “hekîm-i leîm”, “utüll ü zenîm” diyerek tanıtmaya başlamış; tıbbî yönden bilgisiz olduğunu düşündüğü doktoru, mesleğindeki yetersizliği ön plana çıkararak ele almıştır. Bu yüzden doktorun hikmetini, Ebû-Cehil'e benzetmektedir. Oysa doktor, şairin ifadesiyle, kendisini tıbbî konularda Sokrates'e, Hipokrat'a denk tutmaktadır. Eflatun'un akılsız haline benzeyen o doktor, aklınca Aristo'yu reddetmektedir.

- 2715 Getirdi biri bir hekîm-i leîm
Ebû-cehl- hikmet utüll ü zenîm (Özyıldırım, t.y.: 328)
- 2716 Tabâbetde zumunca Sokrât'a denk
Ne Talyan ne Latin ne Rûm u Firenk (Özyıldırım, t.y.: 328-329)
- 2717 İpokrât-ı [‘]illet-ne-dân-ı zamân
Ber-ârende-i menzil-i pest-i cân (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2718 Felâtûn-ı bî-deryet ü bî-hired
Aristo'yu aklınca etmekde red (Özyıldırım, t.y.: 329)

Şair, Keşan'daki doktoru bilgisiz ve yetersiz bulmakta; onu küçük görmektedir. Bu sebeple düşüncesini örnekler vererek pekiştirir. Öyle ki doktor, sıkıntılı bir kişiye Çin karabuğdayı verse, kişinin mizacının kasvetli olmasına sebep olur. Verdiği ilaçta etki olsa, Keşan'da “nev-i beşer” tükenir. Daha hastanın yanına gelmeden neşterini çekerek kanına girer. Kan almaya gelse değil tasma, birkaç karış halatla bile hastasını boğar. İki parmağı arasında ecel vardır, öyle ki elinin sıkleti hastanın nabzına hâlel verir. Hastalıkta humma bulsa o anda tedbirini iki “şık” eder. Atardamarlarda ve bağırsaklarda bir hastalık olsa, asel ilacı sürmekle sağlık verir. Hasta, onun verdiği ilaçtan sakınsa içindeki derdine çare bulur. Doktorun ücretini rahmetlinin varisi, mahalle imamı ile ortaklaşa verir.

- 2719 Eğer verse rencûra râvend-i Çîn
Olur inkıbâz-ı mizâca muîn (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2720 [‘]İlâcında tesîr olaydı eğer
Keşan'da tükenmişdi nev-i beşer (Özyıldırım, t.y.: 329)

- 2721 Dahi gelmeden hastenin yanına
Olup nîşter-keş girer kanına (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2722 Degil tasma bir kaç karış rîsmân
Bogar hastesin gelse almağa kan (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2723 İki parmağı arasında ecel
Verir sıklet-i desti nabza hanel (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2724 Eğer bulsa merzâda hummâ-yı dık
Eder anda tedbîrini iki şık (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2726 Şerâyîn ü emâda olsa ilel
Verir başa sağlık tılâ-yı [‘]asel (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2727 [‘]İllâcından eylerse perhîz eğer
Bulur haste derd-i derûna zafer (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2728 O enbâz-ı tâ[‘]jün o sayyâd-ı cân
Kefen-dûza olmuş şerîk-i inân (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2729 Verir ücretin vâris-i “men helek”
Mahalle imâmı ile müşterek (Özyıldırım, t.y.: 329)

Nev‘î-zâde Atâyî’nin *Sâkî-nâme*’sinde ve Keçeci-zâde İzzet Molla’nın *Mihnet-keşân*’ında doktorlar, mizahî bir dille tasvir edilmektedir. İki mesnevîde de doktorların ele alınış biçimleri farklıdır. *Sâkî-nâme*’de şair, doktoru küçük görmekte ve onun vereceği şarabı bile istememektedir. *Mihnet-keşân*’da Keçeci-zâde İzzet Molla, doktorun meslekî bilgisinin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Mesnevî boyunca Keşân’ın yerlisine takındığı tavır göz önüne alındığında, şairin doktorun tıbbî eksikliğini mübalağalı bir şekilde anlattığı düşünülebilir.

3.1.11. Kethüda Beyler

Kethüda bey, sadrazam yardımcısı olan memurlara verilen bir unvandır. Aynı zamanda da yeniçeri ocağının büyük zabıtlarına, yeniçeri ağasının muavinlerine de kethüda bey denilmektedir (Pakalın, 1983: 251-252). Bayburtlu Zihni’nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*’sinde “Atinalı Patsizzâde⁶⁵ Hüseyin Efendi Şe’ninde” başlıklı bölümde Hopa’dan kethüda bey Hüseyin Efendi, meslekî

⁶⁵ Mustafa Okan Baba, kethüda beyin ismini “Atinalı Yatsızade Hüseyin Efendi” olarak okumaktadır (2009: 47).

yetersizliğiyle, kötü anılan ismiyle, halka yaşattığı eziyetlerle ve dış görünüşüyle hicvedilir. Hatta şair, hicvinin etkisinin çok büyük olacağına dair kethüda beyi korkutur. Mesnevinin söz konusu bölümünde Hüseyin Efendi'nin hicvine başlamadan önce şair kendi kalemini över. Kethüda beye “köpek” diye hitap eden Bayburtlu Zihni, meclislerde geçen sene kalpazanlıkla bu sene de yeni geldiği göreviyle anıldığını söyler. Hopa'da onun yüzünden mahkemelerin karar alamadığını, şer'i ve yüksek kanunların uygulanamadığını belirtir.

- 106/14 Ola hāmem ne revā levh-i sitāyişte hırām
Patsızzāde gibi kelb ki bize azdād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 170)
- 106/15 Kalpazanlıkla geçen sāl de meclisde idi
Kethüdābeğlik ile nāmı bu sāl yād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 170)
- 107/5 Altı aydır Hopa icrā-yı hükümden kaldı
Kanı icrā-yı mahākim bu ne irād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 171)
- 107/6 Kanı tatbīk-i şer' iāt kanı kânūn-ı münif
Şer' u kânūna münāfi bu ne inşād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 171)

Hüseyin Efendi'nin Batum'a reva görülmesine ve tayininin buraya çıkmasına sebep olanlara lanetler eden Bayburtlu Zihni, onun yüzünden Gönye⁶⁶ halkının kötü durumlara düştüğünü söyler. O zalim tersaneye gönderilsin de Gönye Sancağı biraz zulümden kurtulsun diye dualar eder. Şair, “eşek başlı”, “yarık gözlü”, “koca ağızlı” diyerek hakaretler ettiği kethüdanın, aleme böylesine bir cellat olduğu için şaşırılmaktadır.

- 107/8 Be cenābet seni kim sıçdı livāya bilmem
Kim revā gördü Batum mahkeme-i 'Ād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 171)
- 107/11 Gör ne hāletdedir ahvāl-i livā-yı Gönye
Ki müdürān-ı zamāna biraz imdād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 172)
- 107/12 Gönder ol zālimi tersāneye ey tanzīmāt
Gönye Sancağı biraz zulümden ib'ād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 172)
- 107/13 O eşek başlı yarık gözlü o gevgeç yāhu
Kimin 'aklına gelir [']āleme cellād olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 172)

⁶⁶ H. 1252/M. 1836-1837'de Osman Paşa'nın Trabzon valiliği sırasında Gönye Sancağı da eyalet sınırlarına dahil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Toraman, 2010).

Bayburtlu Zihnî'nin Hüseyin Efendi'ye hakaretleri, aşağıdaki beyitlerde tehdit mahiyetini almaya başlar. Şiirlerini ima ederek, Karadeniz sahiline yeni bir söyleyiş ve anlam çıktığını Patsız-zâde'nin onu duyup kederden kurtulacağını söyler. Kethüdayı feleklerin levhasına öyle bir nakşedecektir ki dünyanın hayranlık veren Mânî ve Behzâd'ı gibi olacaktır. Onun gibi "kıymetli"yi hem halka bildirecek hem de önceden bu makamda olan kişiler bu hicivle onurlanacaktır.

108/11 Çıkdı nev-nazm u terim sâhil-i Bahr-i Siyeh'e
Patsızzâde işidib gussadan âzâd olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 173)

108/13 Öyle bir nakşedeyim levha-i eflâke seni
Gıpta-fermâ-yı cihân Mânî ü Behzâd olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 173)

108/14 Halka hem bildireyim kadr-i girân-mâye seni
Selef hicvim ile bârî ber emcâd olsun (Demirayak Özsoy, 1997: 173)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin aşağıdaki beyitlerinde Bayburtlu Zihnî ve Hüseyin Efendi arasındaki anlaşmazlığın esas sebebi açıklanmaktadır. Kethüda bey, şairin azledilmesi için uğraşmış, yalanlar söylemiştir. Ancak azledilen kendisi olmuştur. Şair de bunun üzerine kendisini överek "a cenabet" diye Hüseyin Efendi'ye seslenir. Bir daha mansıp alamayacağını düşünmüştür ama şair Hopa, Batum olmasa da Basra ve Bağdat'ta çalışmaya hazırdır. Çünkü Hopa Valisi Kôr Gâlib Paşa, Hüseyin Efendi'nin ardından kendisini de görevden almıştır.

109/5 'Azlime koşmak için topladı bühtân eteğin
Olmadım 'azil ben ol 'azliyle berbâd olsun (Demirayak Özsoy, 1997:174)

109/6 Bana mansıb mı bulunmaz a cenâbet yohsa
Olmasın Hopa Batum Basra u Bağdâd olsun (Demirayak Özsoy, 1997:174)

109/7 Etdi kadrimle beni 'azil geçen sâl Gâlib
Elinizden hele bir dâd iki feryâd olsun (Demirayak Özsoy, 1997:174)

Baybutlu Zihnî, mesnevisinin Hüseyin Efendi'ye ayırdığı bölümünü, ona "Dünyada leşine it işesin, ahirette de ateş ve cehennemde yansın" diye beddualar ederek bitirir.

109/8 Zihniyâ lâşesine it işesin dünyâda
Âhirette dahî nâr u sakar ik'âd olsun (Demirayak Özsoy, 1997:174)

Sergüzeşt-nâme-i Zihni'nin yukarıdaki beyitlerinde kethüda bey Hüseyin Efendi'nin hicvi yer almaktadır. Bayburtlu Zihni, mesnevisinin bu bölümünde diğer hicviyelerinden farklı olarak kethüda beyin sıkıntılar çektiği Gönve lıvası halkına dualar etmektedir.

3.1.12. Bekçiler

Bekçiler, Türkçe Sözlük'te "bir şeyi veya bir yeri bekleyip korumakla görevli kimse" (2011: 295) olarak tanımlanmaktadır. Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ının "Sıfat-ı Pâsbân-ı Bed-Manzar u Bed-Elhân" başlıklı bölümünde Keşân'da tanıdığı kötü sesli bir gece bekçisini, mizahî bir dille anlatmaktadır. Ramazan Korkmaz bekçinin tasvirini, şairin nüktedan mizacının, insan unsurunu hem yakalayıp hem de onu cisim olarak karikatürize etmesi olarak görmektedir (1988: 96).

Bekçinin çok çirkin bir sesi vardır. Şaire göre bu adam, feleğin gece bekçisi olsa şaşılacak şey değildir; çünkü sesini duydukça insanı ürkütmektedir. Nağmesi öyle kötüdür ki onu işitmek belki orucu bile bozabilir. Bu yüzden bu bekçi Ermeni zangocu olsa yeridir. Adamın sesini kazara işitsen, kulakların dehşet artıran bir şekilde tıkanır. Bu sesler ehl-i tâba gelip de konsa; eşek, onun yanında hoş nağmeli bülbül kalır. Yarım nağmecik eksik duymak imkansızdır; öyle ki tamamını dinlemezsen infial eder. Bu dünya onun bir eşini görmemiş; onun gibi bir "köpek" daha doğmamıştır.

- 1572 Fakat geceler vardı bir pâsbân
Bed-elhân u bed-sûret ü bed-zebân (Özyıldırım, t.y.: 268)
- 1573 [ç] Aceb bekçi kim pâsbân-ı felek
Sadâsın işitdikçe ürkmek gerek (Özyıldırım, t.y.: 268)
- 1574 Verir nağmesi savma belkim zarar
Sezâ Ermenî zangocu olsa ger (Özyıldırım, t.y.: 268)
- 1575 Nevâlar ki güş eylese ez-kazâ
Kulağın tıkar büm-ı dehşet-fezâ (Özyıldırım, t.y.: 268)
- 1576 Gelir ehl-i tab[ç] Ja eğer konsa hem
Yanında eşek bülbül-i hoş-negam (Özyıldırım, t.y.: 268)
- 1581 Yarım nağmecik eksik etmek muhâl
Bütün dinlemezsen eder infi[ç] jâl (Özyıldırım, t.y.: 268)

Şair bekçinin sesini üç gece dinlemiş; o zamandan beri de zor geçmeyen gecesi olmamıştır. O zalim, Keçeci-zâde'ye uykuyu haram etmiş; gözleri Yusuf Peygamberin uykusuna kuyu olmuştur. Bekçinin sesi o kadar kötüdür ki şair utanmasa ve adamın deliliğinden çekinmese dolaba girip saklanacaktır.

- 1593 Bu [̇]âlem anın bir eşin görmemiş
Anın gibi bir seg dahi ürmemiş (Özyıldırım, t.y.: 269)
- 1595 Mukadder imiş dinledik üç gece
O üç gecedен görmedim güç gece (Özyıldırım, t.y.: 269)
- 1596 Harâm etdi zâlim bana uykuyu
Gözüm Yûsuf-ı h'âba oldu kuyu (Özyıldırım, t.y.: 269)
- 1597 Girerdim dolaba hicâb etmesem
Cünûndan eğer ictinâb etmesem (Özyıldırım, t.y.: 269)

Şair, bekçiyi ne zaman rüyasında görse dehşet denizine dalmaktadır. Kedi miyavlasa adamın geldiğini zannedip uykusundan uyanarak iki yanına okuyup üfleemektedir. Bekçinin kötü sesi şairin kulaklarından bir ay çıkmamış; o zamandan beri de şair akıldan fikirden uzak kalmıştır.

- 1598 Hayâli girip h'âbıma gâhice
Talardım yem-i dehşete ol gece (Özyıldırım, t.y.: 269)
- 1599 Kedi mavlasa bekçi geldi sanıp
Okurdum iki yanına uyanıp (Özyıldırım, t.y.: 269)
- 1600 Bir ay çıkmadı nağmesi güşdan
Berî etdi kâfir beni hüşdan (Özyıldırım, t.y.: 269)

Keçeci-zâde İzzet Molla, yukarıdaki beyitlerde bekçinin çirkin sesini gülünç bir hale sokarak işlemektedir. Şair alaycı bir dille, abartarak bekçinin rüyalarına girdiğini, hatta sesini her duyduğunda dolaplara saklanmak istediğini belirtmektedir.

3.1.13. Müderrisler/Mollalar

“Medrese ve camide talebeye ders okutan hoca yerinde kullanılır bir tabir” (Pakalın, 1983: 598) olan müderrisler ve Türkçe Sözlük'te “büyük kadı, medrese öğrencisi, büyük bilgin, dinî yönü ağır

basan kimse” (2011: 1694) olarak tanımlanan mollalar Sâfi'nin *Hasbîhâl-i Sâfi*'sinde yaşadıkları maddî ve manevî problemlerle ele alınmaktadır. Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde ise toplum içerisinde saygınlıklarını korumaları yönünde bir karakol yüzbaşısı tarafından uyarılmaktadır.

Sâfi'nin *Hasbîhâl-i Sâfi*'sinin “Hasbîhâl-i Müderrisân-ı Fazîlet-nişân u ‘Âli-şân” başlıklı bölümünde görev süresi biten bir müderrisin yaşadığı sıkıntılar konu edilmektedir. Şair, bir müderrisin ancak soylu, şerefli bir aileden geldiği takdirde saygı görmesini; öğrencilerin bile sadece isim için onu tercih etmelerini eleştirmektedir.

- 10/2 Mollazâde isen ya ‘âli-cenâb
Cedd-i a‘lân geçdise sâbık (Batislam, 2003: 128)
- 10/4 Muhteremsin havâss u ‘âmm içre
Nâmun olur ehâlîde sâdık (Batislam, 2003: 128)
- 10/5 Sana tâlib olur kamu talebe
Cümlesi nâmdan olur ‘âşık (Batislam, 2003: 128)

Şair, soyları varlıklı ailelere dayanmayan müderrislerin bunun tam tersi bir muamele ile karşılaştıklarını ironik bir dille eleştirmektedir. Müderrisler, özellikle de görev sürelerinin bitiminde ekonomik sıkıntılar yaşamaktadır. Yeni bir makama atanmaları, beylik ya da paşalık elde etmeleri gerekmektedir. Masraflara maddi bir dayanak bulunamazsa tanıdıklar içinde rezil rüsva olurlar. Onların karşılıklarına çıkınca görmezden gelirler adeta kör olurlar. İzzetleri, zilletle yer değiştirir; mansıbın olduğu zamandaki parlaklık kalmaz. Gül misali gece gündüz perişan olurlar; çünkü dünyada ranalık kalıcı değildir.

- 10/11 Nâgehân müddetün temâm oldı
Her taraftan irişdi şeydâlık (Batislam, 2003: 129)
- 10/12 Peşkeş-i lâzımın durur evvel
Beglik olmazsa bâri paşalık (Batislam, 2003: 129)
- 10/13 Mesnedün masrafun bulunmazise
Oldı akrân içinde rüsvâlık (Batislam, 2003: 129)
- 10/14 Önüne vardugunca bakmayuban
Görmezse urur eyler a‘ mâlık (Batislam, 2003: 129)

10/16 ‘ İzzetün zillate olup tebdil
Kanı mansıbdaki o garrâlık (Batislam, 2003: 129)

10/17 Gül gibi rûz (u) şeb perîşânsın
Bâki kalmaz cihânda ra‘ nâlık (Batislam, 2003: 129)

Bayburtlu Zihnî, İstanbul’dan Akdağmadeni’ne gitmeye hazırlandığı dönemde bir arkadaşıyla Kumkapı’da eğlenmiş; ancak gecenin sonu karakolda bitmiştir. Şairin arkadaşı, düştükleri zor durumdan kurtulmak için medreseli olduklarını söyler. Bunun üzerine karakol yüzbaşısı daha da sinirlenir; şair ve arkadaşını azarlar. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’nin “Der Beyân-ı Giriften-i Dest be Dest” bölümünde anlatılan bu olayda aşağıdaki beyitler, yüzbaşının ağzından yazılmıştır.

“Padişahın ekmeği gözünü tutsun, daha kendinden haberin yok, özünü gör” diyerek öğütlerine başlayan yüzbaşı, şair ve arkadaşına “ey meyhane sarhoşları” şeklinde hitap ederek onlar gibi medreselilerin, dershaneleri de maskara ettiklerini söyler. Yüzbaşı, şair ve arkadaşını “gündüzleri Molla Gürânî”ye, “geceleri de İran hunisi”ne benzeter. Hallerinden utanmaları ve yaptıklarının yanlış olduğunu anlamaları için alaycı bir şekilde konuşan yüzbaşı, “Mollasın sen utan da bir haline bak, tavrına, sözlerine, davranışlarına bak” sözleriyle öğütlerini sonlandırır.

28/11 Pâdişâh ekmeği tutsun gözünü
Kendinden yok haberin gör özünü (Demirayak Özsoy, 1997: 46)

28/12 Ah ey meykede mestâneleri
Etdiniz mashara dershâneleri (Demirayak Özsoy, 1997: 46)

28/13 Gündüzün molla-yı gûrânîsiz
Geceler hûnî-i İrânîsiz (Demirayak Özsoy, 1997: 46)

28/15 Mollasın bir kez utan hâline bak
Tavrına kavline etvârına bak (Demirayak Özsoy, 1997: 46)

Hasbîhâl-i Sâfi’de Sâfi, müderrislerin meslektaşları tarafından maruz kaldıkları ayrımcılığı, görevlerinin onlara güvence vaat etmemesini ironiyle eleştirmekte; bazı beyitlerde hicve varan sert bir dil kullanmaktadır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de ise haksızlıklar karşısında ses çıkartan, muhatabını ağır bir dille hicveden Bayburtlu Zihnî; kendisini ve arkadaşını azarlayan, alay eden karakol yüzbaşısına karşı sessiz kalmıştır. Bu durum, şairin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadığı ve yaptığından pişman olduğu yönünde yorumlanabilir.

3.1.14. Hizmetliler

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*'nin “Der-Ahvâl-i Hademe” bölümünü hizmetlilere⁶⁷ ayırmış; mevki sahibi kişilerin emrinde çalışan hizmetlilerin nankör olduğundan, işverenine karşı sadık olmadığından bahsetmiştir. Sultan I. Abdülhamîd döneminde, 1775 yılında İran’a Kerim Han Zend'e elçi olarak gönderilen şair (Kuru, 2010: 141), mesnevisinin 1044. beytinde⁶⁸ burada görev yaparken emrinde çalışan kişilerden çok çektiğini anlatmıştır. Bu sebeple hizmetlilere ilişkin yaptığı uyarıların, şairin bizzat başından geçen olaylara dayandığı düşünülebilir.

Şair, mesnevisinin bu bölümünde hizmetlilere karşı kötümser bir bakış açısıyla, küçümseyici bir dille yaklaşarak bu kişilerin kötüsünün insanı “mülk-i adem”e götürecektir kadar büyük bir bela olduğunu belirtir. Ayrıca, hizmetlilerin çoğunluğunu kapı kapı dolaşan kapkaç erbabları, “yahni kapan” kimseler olarak görmektedir.

1036 Ne belâdur süfehâ-yı hademe
Gönderür [‘]âdemi mülk-i ademe (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

1037 Bulunan yahni kapandur ekser
Kap kaç erbâbı kapu kapu gezer (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

Hizmetlilerin aylık, yıllık kazançlarına önem verdiklerini ifade eden şair; onların, velinimetlerinin haklarını gözetmediklerini belirterek işverenden yana bir tavır almıştır. Ardından, düşüncelerine örnekler vermeye başlar. Hizmetlilere ne kadar lütfedilse, kerem gösterilse yine de şükretmezler; kendilerine verilen mansıplara göre işlerini görürler. Yanlarında çalıştıkları kişiler azledildiğinde yanına bile uğramaz hatta tanımazlar.

1038 Aylığa yıllığa eyler hizmet
İremez hakk-ı veliyy-i ni‘ met (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

1039 Ne kadar eyler isen lutf u kerem
İder anlar yine küfrân-ı ni‘ am (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

⁶⁷ Sünbül-zâde Vehbî, mesnevisinde “hademe” tanımını genel bir biçimde ele almış; kişilerin şahsi hizmetlerini görenler, odacılar, katipler de bu başlık altında verilmiştir. Ancak çalışmamızın bu bölümünde, şairin mevki sahibi kişilerin şahsi hizmetlerinde bulunan görevlilere ilişkin yazdığı beyitleri incelenecektir.

⁶⁸ 1044 Mülk-i İrân’da neler çekdim âh
İtdiler mâmelekim mahv ü tebâh

“İrân mülkünde âh ben neler çektim olanca şeyimi mahvettiler, heder ettiler” (Beyzadeoğlu, 1994: 151).

1040 Mansıb oldukda kaparlar pāre
Olarak hizmete pāre pāre (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

1041 [‘]Azl olunca yanına gelmezler
O zaman belki seni bilmezler (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

Sünbül-zāde Vehbî, hizmetlilerin kötülük etmeye niyetlendiklerinde ağız birliği yaptıklarını; hatta kendilerini savunmak için nimet öpmeye kalktıklarını belirtmektedir. Bu kişilerin büyük bir kısmı hıyanetle gezmekte; insana sıkıntı vererek çiğer yakmaktadır. Yaptıkları hizmeti başa kakarak sofrada onlara sunulan nimetleri de inkâr etmektedir. Şair, “Elbet tuz ekmek gözlerine durur, şüphesiz öyle köpek kör olur” diyerek bu kişilerin ettiklerini bulacaklarına inanmaktadır. Bu inancını, bir sonraki beyitte “Allah haini kahreder, sadık kişiler de nasibini alır” sözleriyle desteklemektedir.

1042 İttifāk eyleseler mel‘ anete
Cümlesi yek-dil olur mefsedete (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

1043 Virmeğe sözlerine istihkām
Kulaç atlar da öperler in‘ ām (Beyzadeoğlu, 1994: 150)

1045 Ekseri böyle hıyānetle gezer
Ādemin bağrını miħnetle ezer (Beyzadeoğlu, 1994: 151)

1046 İmtinān eyleyerek hizmetini
Fasl ider süfre-keş-i ni‘ metini (Beyzadeoğlu, 1994: 151)

1048 Turur elbet gözine nān u nemek
Kör olur şübhe mi var öyle köpek (Beyzadeoğlu, 1994: 151)

1049 Hāini uğradur Allah kahra
Bulur erbāb-ı sadākat behre (Beyzadeoğlu, 1994: 151)

Sünbül-zāde Vehbî İran’da yaşadığı kötü tecrübelerin etkisiyle, hizmetlilere karşı olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Onların işverenlerine karşı ihanet içerisinde, nankör kimseler olduğunu düşünmekte; “yahni kapan”, “kap kaç erbābı”, “köpek”, “hāin” ifadeleriyle tasvir etmektedir. Hatta şair “tuz ekmek gözlerine dursun”, “Allah haini kahretsin” diyerek hizmetlilere beddua etmektedir.

3.1.15. Paşalar

“Sivillerle askerlerin ileri gelenlerinin bir kısmına verilen resmî unvan” (Pakalın, 1983: 755) olan paşalık kurumunda XVII. yüzyılın ikinci yarısında görülen bozulmalar Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinin “Matlab-ı Dağdaga-yı Paşayî” bölümünde konu edinmektedir. Mahmut Kaplan, paşalığı “gürültü, patırtı, beyhude telaş ve ızdırap” anlamlarına gelen “dağdağa” kelimesiyle birlikte kullanan Nâbî'nin bu makama karşı olumsuz görüşleri olduğunu belirtmektedir (1995: 115). Hicivle iç içe geçmiş bir sosyal tenkitle paşaların içinde buldukları durumu işleyen şaire göre bu mevkii o kadar masraflıdır ki nasbı, azledilmenin zilletine değmez.

1133 Zillet-i 'azline degmez nasbı
Sarfına ser-be-ser olmaz gasbı (Kaplan, 1995: 270)

Paşalık makamı, akçeyle alınacak bir hale gelmiş; bu işin sonunda paşalar borç denizinin dibine dalmışlardır. Buna rağmen atlar, mobilyalar gibi paşalığın gereği sayılacak hususları eksik etmezler. Her şeyi borç harçla, faizle hallederler. Ömürleri keşmekeşlerle geçer. Nâbî, paşaların bu halini görünce “Buna devlet mi denir?” diye alaycı bir biçimde sorar.

1163 Mansıbı akçe ile almışdur
Bahr-i deynün dibine talmışdur (Kaplan, 1995: 272)

1165 Yırlü yirinde bisât u atı
Nākıs olmaz paşalık ālātı (Kaplan, 1995: 272)

1166 Bu kadar ana da gitmiş mālī
Degül ol dahı ribādan hālī (Kaplan, 1995: 272)

1177 Keşmekeşlerle ider 'ömri güzer
Buna devlet mi dinür hāk-be-ser (Kaplan, 1995: 273)

Paşaların konak yaşamı zorluklar içindedir. Emirlerindeki hizmetçileri, hayvanları, kısacası konak ahalisini gece gündüz beslemek gerekir. Kendilerini saydırmak için aşçıya “oğlum, canım” der, seyislere “sultanım” diye seslenir. Paşaların hatırları verdikleri para kadardır; bu sebeple keseleri bomboştur. Umduğu paraları vermeye kudreti, vermeye cesaretleri yoktur. Hizmetkarları, memurları para almadıkları takdirde paşayla zıtlasmaya, devlet kapısına onu şikâyet etmeye, kınamaya hazırdır. Böyle bir durumda Nâbî, paşalara acır ve tekrar “Buna devlet mi derim?” diye sorar.

1178 Beslenür mi hele gör leyl ü nehār

Bunca hayvan bu kadar hizmetkâr (Kaplan, 1995: 273)

- 1181 Aşçının kor adın oğlum cānum
Kethuda dir seyise sultānum (Kaplan, 1995: 273)
- 1187 Hâtırın nakd-i kederle mālî
Kîsesi genc-i ‘ademden hālî (Kaplan, 1995: 274)
- 1189 Umdugun virmege hod kudret yok
Virmemek semtine de cür’et yok (Kaplan, 1995: 274)
- 1190 Virmese ceng ü şikâyet hâzır
Der-i devletde mezemmet hâzır (Kaplan, 1995: 274)
- 1191 N’işlesin bu aralıkda paşa
Buna devlet mi dirüm ben hâşâ (Kaplan, 1995: 274)

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*’de paşalığın liyakatle hak edilen bir makam olmaktan çıkıp rüşvetle, parayla elde edilen bir konuma geldiğini ortaya koymaktadır. Ona göre bu makama sahip olmak da onu sürdürmek de ancak maddî yollarla olmaktadır.

3.1.16. Mübaşirler

“Tanzimattan evvel devletçe gördürülmesi lâzımgelen bir işin yapılmasına memur edilenler hakkında kullanılır bir tâbir” (Pakalın, 1983: 592) olan mübaşirler, *Mihnet-keşân*’ın “Mübâşir Ağanın İkrâmı Hikâyesidir” bölümünde Keçeci-zâde İzzet Molla İstanbul’dan Keşan’a giderken yanında resmi bir görevli olan, “mübâşir ağa” diye bahsettiği bir şahısla anılmaktadır.

Sözlerine “Ne sadrazam ne dilenci bu belaya müptela olsun” temennisiyle başlayan şair; herkesin elbet bir gün mübaşirinden şikâyet edeceğine emindir. Keçeci-zâde İzzet Molla’nın yanındaki görevlinin ise, riayette hiçbir eksigi yoktur, abes tesellileri de çoktur. Ahmaklık etse zarif bir davranışta bulunduğunu zanneder. Şairi görünce de nazlanıp utanır. Kısacası mübaşir, “kulağı başından yukarıda, eşeklikte mümtaz bir şahıs”tır.

- 520 Gerek sadr-ı [‘]azam gerek bir gedâ
Ne dem bu belâya ola mübtelâ (Özyıldırım, t.y.: 211)
- 521 Niçe derd ü mihnet hikâyet eder
Mübâşirden elbet şikâyet eder (Özyıldırım, t.y.: 211)

- 523 Ri[^ç]āyetde hīç eksigi yok idi
[^ç]Abes tesliyetler katı çok idi (Özyıldırım, t.y.: 211)
- 524 Hamākat eder kim zerāfet sanır
Beni görse nāz eyleyip utanır (Özyıldırım, t.y.: 211)
- 525 Hulāsa eşeklikde mümtāz idi
Kulağı başından ser-efrāz idi (Özyıldırım, t.y.: 211)

Mübaşir, Keçeci-zāde İzzet Molla'ya saygı gösterir; sıkça yanına gelip ona hayalinde canına canlar katar. Onun bu kıymetli iltifatları şairi gamdan kurtarır. Ama yine de dinledikçe mahcup olup yalandan uyuyormuş gibi yapar. Bazen de şaire teselli vermek için “Benim kudümümde meymenet vardır. Kime mübaşir olursam o, kısa zamanda muteber olur” der.

- 526 Gelip ikide bir hemān yanıma
Hayālinde cānlar katar cānıma (Özyıldırım, t.y.: 211)
- 527 Kemāl-i keremden eder iltifāt
Verir iltifātıyla gamdan necāt (Özyıldırım, t.y.: 211)
- 532 İşitdikce anı hicāb eylerim
Yalandan biraz meyl-i h`āb eylerim (Özyıldırım, t.y.: 212)
- 533 Gelir gāh der kim verip tesliyet
Kudümümde vardır benim meymenet (Özyıldırım, t.y.: 212)
- 534 Kime ben mübāşir olursam eğer
Gelir az zamānda olur mū[^ç]teber (Özyıldırım, t.y.: 212)

Ali Emre Özyıldırım'a göre mesnevinin bu bölümü “aydın-taşralı ilişkisinin gündelik hayata yansımaları, değişik geleneklerin içinden gelen iki insana ait farklı değer yargılarının çatışmasını” (2007: 73) ele almaktadır. Keçeci-zāde İzzet Molla, İstanbul'dan Keşan'a yaptığı sürgün yolculuğunda yanında bulunan mübaşire müteşekkik olmakta ancak ondan hoşlanmamaktadır. Onun iltifatlarının, sıkıntılarını giderdiğini kabul etmektedir ama yine de bunları duyduka utanmaktadır.

3.1.17. Valiler

“Bir ilde devleti temsil eden en yetkili yönetim görevlisi, ilbay” (Türkçe Sözlük, 2011: 2467) olan valiler, Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nāme-i Zihni*'sinde, şairin beraber görev yaptığı Kudüs

Valisi Deli Haydar Paşa'yı ve Hopa Sancak Valisi Kör Gâlib Paşa'yı konu alan bölümlerde karşımıza çıkmaktadır. Mesnevinin “Der Beyân-ı Kazîyye-i Kudüs-i Şerif” ve “Ez-‘Azîmet-i Hopa Der Muvâsalât-ı Rûm” bölümleri, bu isimlerin hicviyesi mahiyetindedir.

Deli Haydar Paşa, aslen kölelikten gelme bir kişidir. Bayburtlu Zihnî onu, görenin “meded yâ Hayy” diye korkacağı bir “aman vermez zızzır deli” olarak tanıtır. Öyle bir “deli”yi hem paşa hem de Kudüs gibi kutsal bir yerin valisi etmelerine şaşırır. Şair, “şifâhâneli mecnûn” diye andığı Kudüs valisinin üç ay divan kâtipliğini yapar.

- 12/7 Kudüs’e Vâli Deli Haydar Paşa
Hüsrev’in köleliğinden azmâ (Demirayak Özsoy, 1997:21)
- 12/8 Böyle zızzır deli-i nâ-haydır
Kim anı görse meded yâ Hayy der (Demirayak Özsoy, 1997:21)
- 12/9 Öyle mecnûnu edüb Paşa hem
Eylemişler anı vâli-i harem (Demirayak Özsoy, 1997:21)
- 12/10 O şifâhâneli mecnûna da âh
Olmuşum kâtib-i dîvân o üç mâh (Demirayak Özsoy, 1997:21)

Kör Gâlib Paşa, görevine başladıktan sonra yörenin zorbalarından Deli Salih’e fırsat vermiştir. Şaire göre, sadece bu yüzden bile azledilip katledilmelidir.

- 22/2 Efendi ne demek verdi amân
Deli Sâlih gibi kelbe bu zamân (Demirayak Özsoy, 1997:36)
- 22/3 ‘Azlolub Zihnî o katlolmalıdır
Yohsa her ne olacak olmalıdır (Demirayak Özsoy, 1997:36)

Gâlib Paşa'nın yönetimini beğenmeyen Bayburtlu Zihnî, onun görevi başında yaptıklarını sıraladıktan sonra memleketi üzerinden yerer. Ona göre paşanın Gürcü olduğu sözünden, kafir olduğu ise sözünden bellidir. Onda ne namaz ne niyaz vardır. Sarhoş, zinacı ve eşcinseldir. Böyle tavırlarla ve kötülükle “köpek” gibi olan paşanın, bir eyaletin gözcüsü olması onun için çok fazladır. Gürcü kafirlerinin “ma’ mûd”udur, “kodoş ağacı”na tapmaktadır.

- 22/15 Gürcü olduğu sözünden belli
Kâfir olduğu özünden belli (Demirayak Özsoy, 1997: 37)

- 23/1 Ne namāz u ne niyāz illâ nūş
Zāni u lûtî u bekri serhoş (Demirayak Özsoy, 1997: 37)
- 23/2 Böyle etvār u habāsetle köpek
Ya nıgehbāni-i eyālet ne demek (Demirayak Özsoy, 1997: 37)
- 23/3 Gürcü kāfirlerinin ma‘ müdi
Kodoş ağacı ola ma‘ būdi (Demirayak Özsoy, 1997: 37)

Bayburtlu Zihnî, Deli Haydar Paşa'nın yöneticiliği ile ilgili doğrudan olumsuz bir görüş belirtmemekte; ancak valilik gibi önemli bir makamda bulunan paşanın davranışlarından hoşlanmamaktadır. Kör Galib Paşa'yı ise görevini kötüye kullanmakla itham ederek Deli Salih isimli bir kişiye istediklerini yapması için fırsat vermesine isyan etmektedir.

3.1.18. Subaşılar

Subaşılar, günümüzde zabıta memurlarının, belediye görevlilerinin yaptığı işleri yürütmekte; çarşı ve pazarların denetimini yapmaktadırlar. Ayrıca, kazaların idarecisi konumunda bulunmaktadırlar (Pakalın, 1983: 259; Yağar, 2002: 629). Sâfi, *Hasbîhâl-i Sâfi*'nin "Hasbîhâl-i Yeniçeriyân ve Solakân ve Subaşıyân" başlığı altında subaşılardan aralarındaki çekişmeleri, "Şikâyet-kerden Ez Ehl-i Zamân-ı Bî-emân Est" bölümünde ise adaletsiz hükümlerini hicvetmektedir.

Şaire göre bir subaşının şansı ve talihi kötüyse, meslektaşları nifak ehli kişiler olur. Yanlarında ne söylense hemen ağaya haber verilir. Belki nefsi onlara mağlup olur ama Allah'ın emri onu, kötü niyetlilerden uzak eyleyebilir. Ağalar, şanssız subaşıyı defalarca azarlar, tutsak etmek isterler. Düşman gibi daima arkasında gezer; onu görevinden ayrı tutmak isterler.

- 5/13 Vay eger baht u tâlî' ün bed ola
Evdeşüklerün ola ehl-i nifāk (Batislam, 2003: 121)
- 5/14 Yanlarında ne söylesen derhāl
Ağanun kulagında bulına çāk (Batislam, 2003: 121)
- 5/15 Belki nefis ü hevā ide maglūb
Emr-i hakdan seni ide irak (Batislam, 2003: 121)
- 5/16 Niçe def' a ' itāb idüp aga
İsteye seni eylemek tutsak (Batislam, 2003: 121)

- 5/17 Düşmen arduca ola çün her dem
Cehd iderler seni cüdâ kılmak (Batislam, 2003: 121)
- 5/18 Bî-ser oldun ne denlü serversen
Ola destünde sîm ü zer toprak (Batislam, 2003: 121)
- 5/19 Bu kadar i‘tibârdan dürsan
Turma artur firâkun üzre firâk (Batislam, 2003: 121)

Şair, yaşadığı dönemden şikâyet ettiği hicviyesinde subaşılardan günahsız olana şerbet verdiğini ifade eder. İmalî bir dille gerçek müminleri bırakıp altın ve gümüşe hizmet ettiklerini, yani rüşvet aldıklarını iddia eder.

- 36/14 Başdan olur subaşı subaşın
Bî-günâh olana virür şerbet (Batislam, 2003: 176)
- 36/15 Kâfir olur virürse sîm ü zeri
Mü‘mini kor ana ider hürmet (Batislam, 2003: 176)

Hasbîhâl-i Sâfi’de şair, subaşılara karşı olumsuz düşünceler beslemekte; kendi aralarında nifak yarattıklarını belirtmektedir. Sâfi, mesnevisinin söz konusu bölümlerinde subaşılardan birbirleriyle olan çekişmeleri, adaletsiz davranışları ve rüşvet almaları yönünden hicvetmektedir.

3.1.19. Sadrazamlar

“Osmanlılarda idare makinesinin başında bulunan memura verilen unvan” (Pakalın, 1983: 81) olan sadrazamlık, Bayburtlu Zihni’nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*’sinin “Der Beyân-ı Hakk-ı Sadr-ı Âlî/ Der Hakk-ı Devletlü Muhammed Paşa” bölümünde Kıbrıslı Muhammed Paşa’nın hicviyle anılmaktadır. Bu hicviyeye paşanın özel yaşamı hakkında bilgiler yerleştirmiştir. Şair, Akka’da Gözlüklü Reşit Mehmet Paşa’nın divan kâtibi iken paşayı tanımıştır. O dönemde çok iyi anlaşmışlar; ancak paşanın Bedevî bir kadınla ilişki yaşaması sebebiyle araları açılmıştır. Bu kadın sebebiyle paşa rezil rüsva olmuştur.

- 64/7 Şimdi sadrâzam olan Kıbrıslı
Kabza-yı kîr alan Kıbrıslı (Demirayak Özsoy, 1997: 102)
- 64/8 Akka’da kâtib dîvânı idim
Rûh-ı sânisî gibi canı idim (Demirayak Özsoy, 1997: 102)

64/9 Dostu var idi bedeviyye rosbu
Anda ol mertebe rüsvâ idi o (Demirayak Özsoy, 1997: 102)

Bayburtlu Zihnî, bu kadar dile düşmüş bir kişi sadrazam olarak tayin edildiği için devletin haline acımaktadır. Şair, paşanın bu makama bürokrasiden bir üstadın vesilesiyle olduğunu düşünmektedir. Çünkü sadaret makamı paşa için çok yüksektir; bunun liyakatle gerçekleşmiş olacağına çocuklar bile güler.

64/10 Şimdi sadrâzam olub ol rüsvây
Vay ol devlete yüz bin vay vay (Demirayak Özsoy, 1997: 102)

64/14 Anı sadra geçirib bir üstâd
Ya'ni rağmen kübrâya ik'âd (Demirayak Özsoy, 1997: 103)

64/15 Yohsa ol kanda sadâret kanda
Tıfl-ı gevhâreler eyler hande (Demirayak Özsoy, 1997: 103)

Akka'da bulunduğu dönemden tanıdığı Kıbrıslı Muhammed Paşa'nın sadrazam olması Bayburtlu Zihnî'yi şaşırtmış; paşayı bu makama yakıştıramamıştır. Şairin bu düşüncelerinin sebebini iki isim arasındaki şahsî anlaşmazlıklara dayandırmak mümkündür. Çünkü Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'de hicvedilen pek çok bürokratın aksine, Muhammed Paşa'nın makamında olduğu süre içinde rüşvet vb. kanunsuz işlerin varlığına dair herhangi bir ima bulunmamaktadır.

“Meslekler, Makamlar, Unvanlar”, *Mesnevî*, *Mantiku't-tayr*, *Deh-murg*, *Hasbîhâl-i Sâfî*, *Pend-nâme*, *Hayriyye-i Nâbî*, *Gam-nâme*, *Sâkî-nâme*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*, *Mihnet-keşân* ve *Sergüzeşt-i İstolçevi*'de mizahî, ironik üsluplarla ele alınmakta ya da hicvedilmektedir. Bu mesnevilerde bürokratlara, yöneticilere, ulema sınıfına ve esnaflara dair beyitlere daha fazla rastlanılmakta; bu gruplara yönelik daha sert bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak şairler, söz konusu çevrelere çoğunlukla olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşarak devlet kurumlarındaki bozulmalar, ekonomik sıkıntıların topluma yansımaları, liyakate önem verilmemesi, rüşvetin artması gibi yaşadıkları çağa ilişkin sorunlara kayıtsız kalmadıklarını vurgulamışlardır.

3.2. Karakter Özellikleri, Davranışlar

Şairler, günlük hayatın içerisinde farklı sosyal statülere, meslek gruplarına sahip insanların çeşitli karakter özelliklerini, kimi olumsuz alışkanlıklarını ve davranış biçimlerini mesnevilerine taşımışlardır. XI. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde, XVIII. yüzyılda Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde, XIV. yüzyılda Gülşehrî'nin *Mantiku't-tayr*'inde, XV. yüzyılda Şeyhî'nin *Har-nâme*'sinde ve Mu'înî'nin *Mesnevî-i Murâdiye*'sinde, XVI. yüzyılda Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde,

Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inde, Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'sinde, Cinânî'nin *Cilâü'l-kulûb*'unda, Za'îfî'nin *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî*'sinde ve Taşlıcalı Yahyâ'nın *Yûsuf u Zelîhâ*'sında, XVII. yüzyılda Güftî'nin *Gam-nâme*'sinde ve *Teşrîfâtü's-şu'arâ*'sında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ında ve *Sâkî-nâme*'sinde, Sâbit'in *Dere-nâme*'sinde, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinde, Subhî-zâde Feyzî'nin *Mir'ât-ı Âlem-nümâ*'sında, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde ve *Şevk-engîz*'inde, Zarîfî'nin *Pend-nâme-i Zarîfî*'sinde, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde ve Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda insanî zaaf lar, huylar ve davranış lar mizahî unsurlarla kurgulanarak ele alınmaktadır.

Güvâhî, Cinânî, Lâmi'î, Güftî, Sünbül-zâde Vehbî, Nâbî, Za'îfî ve Zarîfî, mesnevilerinde aç gözlülük, cimrilik, dedikoduculuk, ikiyüzlülük gibi birtakım olumsuz karakter özelliklerini, kadınlar, müftüler, yönetici kadroları ve zengin çevreler üzerinden, çoğunlukla hicvederek anlatmaktadır. Aç gözlülük, *Pend-nâme*'de obur bir kadının yaşadığı küçük düşürücü bir olayla, kissadan hisse vermek amacıyla dile getirilmektedir. *Cilâü'l-kulûb*, *Gam-nâme* ve *Lutfiyye-i Vehbî*'de varlıklı kişilerin, yöneticilerin yoksullara ve kendilerinden maddî yardım bekleyenlere karşı kayıtsız kalmaları vurgulanmaktadır. *Vîs ü Râmîn*'de cimriliği yüzünden zor durumlara düşen bir hocanın halleri yerilmektedir. *Hayriyye-i Nâbî*'de, ironik bir dille, başkalarına laf taşıyan kişilere yer verilmektedir. *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî*'de zenginlerin, *Pend-nâme-i Zarîfî*'de ise dindar görünenlerin ikiyüzlülüklerine ilişkin beyitler bulunmaktadır. *Lutfiyye-i Vehbî*'de belirli bir meslek ya da zümre belirtilmeden genel bir çerçeve çizilerek insanların riyakârlığından sakınılması hususunda öğütler verilmektedir. Adı geçen mesnevilerde, sayılan bu olumsuz özellikler ironi ve hicvin birlikte kullanıldığı bir üslupla konu edilmektedir. *Kutadgu Bilig*'de vezir Ay Toldî'nin değişken yapısı, herhangi bir şeyde karar gösterememesi ise nükteli bir dille ele alınmaktadır.

Mevlânâ, Gülşehrî ve Mu'înî'nin mesnevilerinde kendini başkalarıyla kıyaslamamak gerektiği, kendini olduğundan farklı göstermenin, ön yargılı düşünmenin, sabırsızlığın ve kibirli olmanın zararları, ileri görüşlü olmanın, tedbirli davranmanın önemi gibi nasihatler, çoğunlukla tasavvufî mesajlarla iç içe geçen hikâyelerle anlatmaktadır. Bu hikâyeler, Rüstem ve kendisinden daha güçlü bir adam, bir bakkal ve papağanı, yoksullar, bir nahivci ve gemici, kuyumcular, dövmeciler ve müşterileri etrafında geçmekte mizahî bir olay örgüsü içerisinde bulunmaktadır.

Nev'î-zâde Atâyî, Sâbit ve Sünbül-zâde Vehbî'de kadın düşkünü erkeklerin istediklerini elde etmek yolunda düştükleri gülünç hallere, başlarından geçen komik olaylara yer veren beyitler bulunmaktadır. *Sohbetü'l-ebkâr*'da başka evlerdeki kadınları gözetleyen bir erkek anlatılmaktadır. *Dere-nâme* ve *Şevk-engîz*'de ise erkeklerin kadınlara olan zaaf ları, mesnevinin bütününe yayılacak şekilde işlenmektedir. Şairler, erkeklerin kadınlara yaklaşımını, romantik hislerden uzak, cinsel birlikteliğin arzulandığı bir davranış biçimi olarak görmekte ve bu erkekleri hicvetme amacı gütmeyen, güldürerek, ahlakî mesajlar vererek konu etmektedir. Bunun yanı sıra Sâbit, *Dere-nâme*'de şehvet uğruna türlü kurnazlıklara başvuran bir karakterin karşısına, saf, her duyduğuna

kolaylıkla inanan bir eş koyup ikisi arasındaki tezatlıktan faydalanarak bir mizahî bir unsur oluşturmaktadır.

Nev'î-zâde Atâyî, Subhî-zâde Feyzî ve Sünbül-zâde Vehbî, mesnevileri *Sâkî-nâme*, *Mir'ât-ı Âlem-nümâ* ve *Lutfiyye-i Vehbî*'de, yaşadıkları çağın önemli tartışma konularından olan kahve ve kahvehane müdavimliğini alaycı, sert eleştirilerle ele almaktadırlar. Tiryakilerin, kendilerini kaptırdıkları kahvehane ortamları, canlı, detaylı bir şekilde tasvir edilmekte; bu kişilerin içlerine düştükleri halin farkında olmamaları hicvedilmektedir.

Şeyhî'nin *Har-nâme*'sinde, elindekiyle yetinmeyi bilmemenin kişiyi düşüreceği zor durumlar alegorik bir eşek hikâyesiyle ironi oluşturularak vurgulanmaktadır. Hikâyenin verdiği sosyal adaletsizlik, ekonominin bozulması gibi mesajlar ise sert bir hicivle verilmektedir.

Güvâhî, insanların dış görünüşe göre hükme varmanın zararlarını, Nasreddin Hoca'nın bir fıkrasıyla dile getirmektedir. *Pend-nâme*'nin bir bölümünü bu fıkraya ayırarak vermek istediği mesajları, Hoca'nın hazırcevaplığı ve karşısındaki kişilerin ders çıkarması için yarattığı ironik durumla aktarmaktadır.

Bayburtlu Zihnî, ölçsüz bir şekilde içki içmenin zararlarını, İstanbul'da yaşadığı bir olay üzerinden *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de anlatmaktadır. Şair, sarhoş bir arkadaşına yardımcı olmak isterken türlü maceralara atılarak yaşadığı gülünç olayları mizahî bir dille beyitlerine taşımakta ve okuyucuya içkiden uzak durmaları konusunda nasihat etmektedir. Taşlıcalı Yahyâ, şarabın zararlarını yermekte; Fuzûlî ve Aynî, içki ve esrarın zararlarını güldürücü bir üslupla anlatan hikâyelere mesnevilerinde yer vermektedir.

Yenişehirli Avnî, tembelliğin, atalet içerisinde olmanın insana verdiği zararlara mizahî bir hikâyeye değinmektedir. *Mir'ât-ı Cünûn*'un bu konuya ait bölümünün merkezinde, abartılı bir dil kullanılarak tembel bir adamın gülünç halleri yer almaktadır.

Güftî, başkaları içerisinde sıkça yellenen, gaz çıkaran şair Rıfkî'nin bu özelliği ile abartılı bir dille alay etmektedir. *Teşrifâtü's-şu'arâ*'da bulunan söz konusu beyitlerde Rıfkî'nin davranışı, şairliğinin önüne geçecek biçimde yer almaktadır.

3.2.1. Dış Görünüşe/ İsmine/ Şöhrete Göre Yargılamak

Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ında "Dâstân-ı Rüstem ve Gord" bölümünde Rüstem etrafında teşekkül eden bir hikâyeye, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde "E'n Nâsu Maa'l Libâsu" başlığı altında Nasreddin Hoca'nın, günümüzde "ye kürküm ye" olarak bilinen bir fıkrası anlatılmaktadır.

Mesnevilerin söz konusu beyitlerinde kişiyi ismine, şöhretine, dış görünüşüne göre değerlendirmemek gibi mesajlar verilmektedir.

“Dāstān-ı Rüstem ve Gord” isimli hikâye, Rüstem’in bir gece atına büyük kazıklar bağlı olan, bir kaleye doğru yol alan bir “er”i görmesiyle başlar. Adama selam vererek nereye gittiğini soran Rüstem, kalede çok değerli atların bulunduğu, o da isterse atları beraber kaçırabilecekleri cevabını alır. Rüstem, adamın kendisini tanımadığını anlayarak teklifi kabul eder. Kalenin önüne geldiklerinde adam, Rüstem’e burca çıkmak için çakması maksadıyla kazıkları verir. Ancak Rüstem kazıkların hiçbirini yerine çakamaz. Bunun üzerine adam sinirlenerek Rüstem’e verdiği işi kendisi yapmaya başlar. Adamın elinin ayası yardımıyla kazıkları çaktığını gören Rüstem, dünyada kendisinden daha güçlü kişilerin de bulunduğunu düşünür. Bu sebeple kimliğini açıklamak istemez.

- 1158 Virdi birsin Rüstem'e kim burca ur
İşbu mıhları vü taşlara geçür (Yavuz, t.y.a: 72)
- 1159 Rüstem eydür mîh taşa kaçan geçe
İşün işbu-y-ısa pes çıkduk hiçe (Yavuz, t.y.a: 72)
- 1160 Eydür er degül misin getir berü
‘Avrat-ısan gelme zinhar ilerü (Yavuz, t.y.a: 73)
- 1161 Aldı mîhı eyle geçürdi taşa
Kim yaga mih eyle batmaya haşâ (Yavuz, t.y.a: 73)
- 1163 Rüstem eydür zîhi kim er bu-y-ımiş
Buna benzer er girü kendü-y-ımiş (Yavuz, t.y.a: 73)
- 1165 Dek durayım bāri beni bilmesün
Tâ ki öldürmege kasdum kılmasun (Yavuz, t.y.a: 73)

Kaleye tırmanan adam Rüstem’den, aşağıya atacağı atları tutmasını ister. Ancak Rüstem, ilk atı tutamaz ve hayvan ölür. Bunun üzerine adam sinirlenerek aşağı iner. Rüstem’le aralarında görev değişimi yaparlar. Adamın kolaylıkla kaldırıp attığı atları, Rüstem oldukça zorlanarak hareket ettirir.

- 1170 Çıkdı kal‘ a üstine sultān gibi
Yörüdi içinde bir pasvān gibi (Yavuz, t.y.a: 73)
- 1172 Aldı bir top gibi bir atı ele
Atdı Rüstem'den yana kim dut hele (Yavuz, t.y.a: 73)

- 1173 Rüstem altından ol atun savılır
At dokınur yire hurd u hām olur (Yavuz, t.y.a: 73)
- 1174 Ol kişi kal‘adan iner kakıyu
Rüstem’e hey er degül misin diyü (Yavuz, t.y.a: 73)
- 1179 Rüstem eydür ben çıkıp atsam atı
Sen tez aya dutmayasın key katı (Yavuz, t.y.a: 74)
- 1183 Ol kişi bir top gibi dutdı anı
Kodı arkuncak yire ol tevseni (Yavuz, t.y.a: 74)
- 1184 Bir dahı atar anı dahı dutar
Aşaga kor birbirisine çatar (Yavuz, t.y.a: 74)

Kaledeki atların tamamı indirildikten sonra adam, burayı hemen terk etmelerini gerektiğini, mekânın Rüstem’e ait olduğunu, ona yakalanırlarsa öldürüleceklerini söyler. Rüstem, adama daha önce “Rüstem”i görüp görmediğini sorar. Adam, onu hiç görmediğini ama öylesi “kendi adından belli” olan kişiden korkmanın lazım olduğunu ifade eder.

- 1187 Rüstem'e eydür in imdi gidelüm
Çünki alduk atları pes n’idelüm (Yavuz, t.y.a: 74)
- 1190 Kim bu pîşe Rüstem'ündür zînhâr
Olmaya kim nâgehân ol nâmdâr (Yavuz, t.y.a: 74)
- 1192 Rüstem eydür hîç anı görmiş misin
Tapusına Rüstem'ün irmiş misin (Yavuz, t.y.a: 74)
- 1195 Eydür anı görmedüm-ise ne var
Kendü adından âhir bellüdür er (Yavuz, t.y.a: 75)
- 1196 Çün cihânda Rüstem-i destân didün
Daha ne kaldı ili koyup gidün (Yavuz, t.y.a: 75)

Rüstem, adama kim olduğunu söylemeden onunla yola çıkar. Atları sürerek yol alırken gürzüyle adama vurur. Adam aldığı darbeden hiç etkilenmeyerek sürmeye devam etmeleri gerektiğini yoksa Rüstem’in gelip atları alıp kendilerini öldüreceğini söyler.

- 1200 Korkudan ol atları sürer-iken
Ayag altından yiri dürer-iken (Yavuz, t.y.a: 75)
- 1201 Rüstem-i dāstān çıkardı gürzini
Güç-ile bir arkara urdı anı (Yavuz, t.y.a: 75)
- 1205 Bir dahı urur ko oynı dur girü
Sür birez yolu iltelüm ilerü (Yavuz, t.y.a: 75)
- 1206 Yohsa şimdi Rüstem-i dāstān gelür
Öldürür bizi vü atları alır (Yavuz, t.y.a: 75)

Rüstem adama tekrar vurur. Bunu oyun zanneden adam da Rüstem'e vurarak atından devirir. Kahkahalarla gülen adam "oyun"u kendisinin kazandığına sevinir. Adamın gücünün karşısında hayrete düşen Rüstem atını geride tutar. Adam biraz uzaklaşınca eline gürzünü alarak naralar atar. Kim olduğunu söyleyerek adamı korkutur. Adam, Rüstem'in adını duyunca atları bırakarak kaçır.

- 1207 Oyn ide el ard-ıla bir kez kakar
Rüstem'i atdan yir üstine yıkar (Yavuz, t.y.a: 75)
- 1208 Kahkaha-y-ıla güler kim sen beni
Üç kez urdun ben götürdüm oynı (Yavuz, t.y.a: 75)
- 1213 Rüstem eydür bir taga ursa-y-ıdum
Gürzüm ü zahmını gösterse-y-idüm (Yavuz, t.y.a: 76)
- 1214 Tag anun altında hurd ola-y-ıdı
Buna bir zerre belürse ne-y-ıdı (Yavuz, t.y.a: 76)
- 1221 Bāri bir dāstān-ı hīlet kılayım
Girü kalayım ileyin alayın (Yavuz, t.y.a: 76)
- 1231 Na'ra urur ansuzın aslan gibi
Gürzi elinde tamām evran gibi (Yavuz, t.y.a: 77)
- 1255 Çün bunun adını işidür kaçır
Korkısından karnı dahı kan geçer (Yavuz, t.y.a: 78)

Pend-nâme'de yer alan fıkra, bir gün zengin bir kişinin, yemekler pişirtip halkı bu toya davet etmesiyle başlar. Nasreddin Hoca buraya üzerinden çıkarmadığı eski bir elbisesiyle gelir. Ama diğer konuklar renkli ve yeni kıyafetler giyip bir köşede sefa sürmektedir. Elbisesi olmayana rağbet olmaz, hocayı eski abası zor duruma düşürür.

- 1841 Meger bir devlet issi niçe ni' met
Bişürüp halkı ider toya davet (Hengirmen, 1990: 231)
- 1842 Varur hem Nāsırdüddīn Hāce anda
Hemīn geydügi köhneyle mekānda (Hengirmen, 1990: 231)
- 1843 Geyenler tāze vü rengīn kabālar
Geçüben sadra sürerler safālar (Hengirmen, 1990: 231)
- 1844 Bulımaz rağbet olmayan libāsı
Düşürür hāceyi alçak pelāsı (Hengirmen, 1990: 231)

Bir gün başka bir zengin daha yemek verir, halkı davet eder. Bu kez Nasreddin Hoca kat kat yeni elbiseler giyinir donanır. İçine atlas üstüne cübbe giyerek kubbe gibi görünür. Halk onu görünce karşılamaya çıkar, hepsi hocanın hizmetine koşar. Ona sofradaki en güzel yeri vererek önünü yemeklerle doldururlar.

- 1846 Bu cem' iyyet tağılup çün geçeray
İder bir toy u davet yine bir bay (Hengirmen, 1990: 231)
- 1847 Bu defa Nāsırüddīn Hāce kat kat
Tonanur kıymetī tonlarla onat (Hengirmen, 1990: 231)
- 1848 İçine atlas u üstine cübbe
Geyüp destār urınur misl-i kubbe (Hengirmen, 1990: 232)
- 1850 Görüben halk istikbāl iderler
Kamu hizmetde isticāl iderler (Hengirmen, 1990: 232)
- 1851 Ana mesken kılup ālī makāmı
Çekerler önüne dürlü ta' āmı (Hengirmen, 1990: 232)

Nasreddin Hoca, önüne türlü türlü yemekler koyulunca iki elini yenine çeker. Kumaşın kirleneceğini umursamadan kendisine ikram edilenleri cebine sokar. Onun bu halini görenler “Hoca bu ne iştir, yemekleri ne türlü yiyorsun” diye sorarlar.

- 1852 Çekildüğünde ni‘ metler önine
 Çeker iki elin Hâcem yinine (Hengirmen, 1990: 232)
- 1853 Sokar yinleri içine her aşun
 Ziyânın fikr kılmaz ol kumâşun (Hengirmen, 1990: 232)
- 1854 Görenler dirler iy Hâce ne işdür
 Ta‘âmı bu ne vech ile yiyüşdür (Hengirmen, 1990: 232)

Cevap olarak “Bu hizmet bana değil onlarıdır; bunca nimet elbiselerim için gelmektedir. Daha önce bir toya fakirane bir kılıkta varmışım. O zaman elimi uzatacak yiyecek bulamadım. Mademki bunca yemek onlar içindir bunları yemek de yenlere düşer” der.

- 1855 Dir anlara degül bana bu hizmet
 Libâs için gelüpdür bunca ni‘ met (Hengirmen, 1990: 232)
- 1856 Fakîrâne varup bir toya evvel
 Bulımadum ta‘âm uzatmağa el (Hengirmen, 1990: 232)
- 1857 Çü bu tonlaradur bunca yimekler
 Düşer pes bunları yinler yimekler (Hengirmen, 1990: 232)

Mantıku't-Tayr'da esasen Rüstem'den bile güçlü olan adamın, onun adını duyunca dövüşmeyi bile düşünmeden kaçması üzerine Rüstem, 1260. beyitte “Ad-ıla işler-imiş kişi işi/ Bir pula degmez-imiş adsuz kişi” (Yavuz, t.y.a: 79) diye düşünerek dünyada işlerin “nam”la ilerlediğini oysa kişileri şöhretine göre değerlendirmemek gerektiği mesajını verir. Güvâhî, *Pend-nâme*'sinin 1833, 1834. ve 1839. beyitlerinde “Ki zîrâ âdem ondur tokuzı ton/ Güzele bakmak sevaptır” (Hengirmen, 1990: 54), “Dimişler at et ile er ton ile/ At et ile adam don ile” (Hengirmen, 1990: 35) ve “Deve çökdükde yir bulur dimez ol/ Deveye burç gerek olursa, boynunu uzatır” (Hengirmen, 1990: 44) atasözleriyle, kişinin bulunduğu yere ve ortama göre güzel, uygun giyinmesinin gerekli olduğu vurgulamakta; düşüncelerini desteklemek için Nasreddin Hoca'nın hazırcevaplığının ve ironik üslubunun bir örneği olan bu fikrayı anlatmaktadır.

3.2.2. Sarhoşluk/ İçki ve Esrar Kullanımı

Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'sinde, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Yûsuf u Zelîhâ*'sında, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde içki ve esrar kullanımının zararları, bu maddelerin verdiği sarhoşluğun kişiyi düşüreceği gülünç durumlar konu edinilmektedir.

Beng ü Bâde'nin "Kıssaî Der-Sifât-i Esrârest" bölümünde Fuzûlî, İsfahan'da yaşayan, sürekli sarhoş gezen bir adamın hikâyesi üzerinden esrarın zararlarını anlatmaktadır. Hikâyeye göre bu adam, bir gün şarabın sarhoşluğunun verdiği baş ağrısından kurtulmak üzere bir parça esrar yer. Esrar vücuduna etki ettikten sonra karanlığın pası, kalbinin aynasını tutar. Kasırdan dışarı baktığında ay ışığını su zanneder. Dışarıyı sel bastığını zannederek kasır sularla dolmadan kaçmak ister. Yüzerek bir kenara varmak için eline bir tahta parçası alarak kendini yere bırakır. Düşüp başını taşlara vurur, başındaki atlas sarık uçar. Adamın bu halini görenler, onun derdine ancak şarabın çare olacağını söyler.

- 152 Hâsil oldu ana sudâ'-i humâr
Yidi def'ine zerreî esrâr (Kaymaz, 2016: 63)
- 153 Eser-i beng idüb hücum-i temâm
Buldı mir'ât-i [c]aklı zeng-i zalâm (Kaymaz, 2016: 63)
- 156 Kasrden rind taşre kıldı niğâh
Su görindi gözine pertev-i mâh (Kaymaz, 2016: 65)
- 157 Dedi eyvay oldu iş müşkil
Seyl dutmuş cihânı ben gâfil (Kaymaz, 2016: 65)
- 158 Suya çârem budur özüm buraham
Dolmadın kasr bir kenâra çıham (Kaymaz, 2016: 65)
- 159 Özimi kurtaram sibâhat ilen
Bir kenâra çıham ferâgat ilen (Kaymaz, 2016: 65)
- 160 Ele bir tahte pâresin aldı
Yire meh-tâb-tek özin saldı (Kaymaz, 2016: 65)
- 161 Let görüb başı ferş daşından
Zarb ilen bengi uçdı başından (Kaymaz, 2016: 65)

- 162 Derd-i ser buldı vü gelüb hukemā
Didiler derdüne şerāb devā (Kaymaz, 2016: 65)

Taşlıcalı Yahyâ, *Yûsuf u Zelîhâ*'nın “Yûsuf ‘Aleyhi’ s-Selâm Câm-ı Nedâmet-Encâmı Nefretle Mezemmet İtdügidür” bölümünde Yusuf, Zeliha'nın kendisini elde etmek için kurdurduğu içki meclisi karşısında şarabın zararlarını sıralayarak bu içkiyi yermektedir. Şarabın idrak cevherini talan ettiğini, insanı hayvanla bir hale getirdiğini, bu “ateş”in cehennem ehlinin tacına benzediğini söyler. Şarap içenlerin yabancıların içinde kendilerini gülünç duruma düşürdüklerini, yüzlerini fahişelere benzettiklerini belirtir.

- 2799 İder bu cevher-i idrâki talan
Kılur insânı hayvân ile yeksân (Çavuşoğlu, 1979b: 97)
- 2802 Ma‘ âza’llâh ne âzerdür bu âzer
Cehennem ehlinün tâcına benzer (Çavuşoğlu, 1979b: 97)
- 2803 İl içinde ider kendüyi müdhik
Olupdur rûspî gibi yüzi pek (Çavuşoğlu, 1979b: 97)

Aynî, *Sâkî-nâme*'nin “Latîfe” bölümünde anne babasından gizli şarap içen on beş yaşındaki bir genci mizahî bir üslupla anlatmaktadır. “Hevâ-yı neş’e-i bâde” başında olan bu genç, gece gündüz mest ve sekran gezinir. Bir gün bu genç yine şarap içerken anne babasına yakalanır. “Sende hiç Allah korkusu yok mu?” diye azar işiten genç, içtiği şeyin aslında süt olduğunu, sözlerinin doğru olduğunu ve ona güvenmeleri gerektiğini söyler. Anne ve babası gence inanmayarak sütün beyaz olduğunu ama içtiğinin kırmızı renkli olduğu cevabını verirler. Genç buna karşılık olarak sütün renginin gerçekte beyaz olduğunu ama utandığı için kızardığını söyler.

- 1630 Bir oğlu var idi on beş yaşında
Hevâ-yı neş’e-i bâde başında (Arslan, 2012: 131)
- 1631 Çü gayr-ez mey su içmezdi o ‘atsân
Gice gündüz dem-â-dem mest ü sekrân (Arslan, 2012: 131)
- 1636 Kazâ’en me’ttefak bir gün birâder
Peder mâder gelüp gördi berâber (Arslan, 2012: 131)
- 1637 ‘İtâb itdi didi fâsık nedir bu
Ki sende hîç Hudâ’dan yok mı korku (Arslan, 2012: 131)

- 1638 Didi baba bu bir hâlis lebendir
Benim kavlı-i sahîhim mü'temendir (Arslan, 2012: 132)
- 1639 Didi billâh yalan işte bu güftâr
Beyâz olur leben bu sürh-ruhsâr (Arslan, 2012: 132)
- 1640 Didi senden hayâ itdi utandı
Ruhı bu kırmızı renge boyandı (Arslan, 2012: 132)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin "Der Beyân-ı Giriften-i Dest-Be-Dest" başlıklı bölümünde İstanbul'dan Akdağ'a gitmek üzere hazırlıklar yaptığı sırada Trabzon'dan tanıdığı bir arkadaşıyla Kumkapı'da eğlenmeye gittiği geceyi anlatmaktadır. Gecenin sonu, içkiye ve meyhanelere alışık olmayan şair için kötü biter; karakolda nezarete alınır. Bayburtlu Zihnî, arkadaşının ısrarı üzerine onunla eğlenmeye gider. Arkadaşı, kendinden daha da sarhoş, ağzı eğri, gözü şaşı, bir köşede köpek gibi kurulup kalarak başka bir arkadaşını daha yanlarına alır. İki sarhoş sarhoş otururken şair ayakta kalır. Gün geceye döner, semti de meyhaneye uzak düşer. Yanında bir fener de yoktur; olsa da yabancı olduğu bir muhitte yolunu bulamayacaktır. Bu sebeple mecburen, "ibne" diye kızdığı arkadaşını yatsıya kadar beklemeye karar verir.

- 25/2 Buldı meyhânedede ol kallâşı
Bî-nevâ kendü gibi [ç]ayyâşı (Demirayak Özsoy, 1997: 40)
- 25/3 Ağzı eğri gözü şaşı bir beg
Kurulub köşede mânend-i seg (Demirayak Özsoy, 1997: 40)
- 25/6 Oturub ikisi sekrân sekrân
Kaldık ayakda şikeste hayrân (Demirayak Özsoy, 1997: 41)
- 25/8 Çünkü 'âlem-i şeb deycür oldu
Semtimiz meykedeye dūr oldu (Demirayak Özsoy, 1997: 41)
- 25/9 Fenerim yok elime yaksam da
Bulamam doğru yolu çıksam da (Demirayak Özsoy, 1997: 41)
- 25/10 Bi'z-zarūr bekleyib ol me'būnu
İki yatsıya kadar çapkını (Demirayak Özsoy, 1997: 41)

Saatler yatsıyı geçer, Bayburtlu Zihnî ve arkadaşları gülerек oynayarak sabah altıya varırlar. Gece boyu dört takım çalgı gelip gider; "tavşan oğlanlar" raks eder. Şairin arkadaşı "rosbu" gibi

hareketler edince altının otuzu onlara, geri kalanı da çalgıya ve meycilere gider; ellisi ise göz göre göre sulara düşer. Gecenin sonunda şairin sarhoş olmadığı ya da diğerlerine göre daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Arkadaşları ise çalgıcıların önü sıra çaldığı, şarapçılardan öpücük aldığı “gök kandil” bir halde meyhaneden çıkarlar. İki de kaldırırma yığılarak şairden kendilerini burada bırakmalarını isterler.

- 25/14 Gülerek oynayarak velhāsıl
Sa‘āt altıya ki oldu vāsıl (Demirayak Özsoy, 1997: 42)
- 26/2 Dört takım çalgı gelib gitmişidi
Tavşan oğlanları raks etmişidi (Demirayak Özsoy, 1997: 42)
- 26/3 Rosbu-āsā beğim eğdi fötüzü (?)
Altının anlara gitdi otuzu (Demirayak Özsoy, 1997: 42)
- 26/4 Onu çalgıya onu meycilere
Elli zer göz göre atdı sulara (Demirayak Özsoy, 1997: 42)
- 26/5 Meycilerden būseler alınarak
Çalgılar önü sıra çalınarak (Demirayak Özsoy, 1997: 42)
- 26/6 Çıktılar meykededen gök kandil
Bilmeyiz hiçbirimiz kanda sebİL (Demirayak Özsoy, 1997: 42)
- 26/7 İki de yıkılıb kaldırırma
Dediler koy yatalım kaldırırma (Demirayak Özsoy, 1997: 42)

Sarhoşları kaldırırmda bırakıp gitmek şairin içine sinmez. Trabzonlu arkadaşını yanına alıp diğer “köpek bey”i orada bırakır. Gah yukarı gah aşağı giderek sonunda çıkmaz sokağa varırlar. Bayburtlu Zihni, içkili ortamlara aşına olmadığı için yaşadıklarından pişman olarak onu karakola bir daha düşürmemesi için Allah’a dualar eder, bu geceyi atlatabilmesi için yalvarır.

- 26/10 Bırakub seg beğimi ol cāde
Ben bu sarhoş ile kaldım sāde (Demirayak Özsoy, 1997: 43)
- 26/15 Giderek gah yukarı gah aşağı
Çatdık elhāsıl çıkmaz zokağa (Demirayak Özsoy, 1997: 43)
- 27/6 Başa geldi ne felāketdir bu

Ne rezâlet ne kabâhatdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 44)

- 27/9 Karakoldan beni sakla yâ Rabb
Niyyetimce beni hakla yâ Rabb (Demirayak Özsoy, 1997: 44)
- 27/10 Bana kıl bu gece feth-i bâbı
Değilim ben bu işin erbâbı (Demirayak Özsoy, 1997: 44)

Beng ü Bâde'de esrar kullanımının oluşturduğu halisünatif etkilerini sarhoş bir adamın düştüğü gülünç durum üzerinden ifade edilmektedir. *Yûsuf u Zeliha*'da içki kullanmayan Yusuf'un ağzından şarabın zararları hicivle aktarılmaktadır. *Sâki-nâme*'de, şaraba olan düşkünlüğün bir genci anne babasına abartılı yalanlar söylemeye itmesini kınanarak bununla alay edilmektedir. *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de, Trabzon'dan tanıdığı bir arkadaşıyla başından geçen bir olayı mizahî bir dille anlatarak meyhane ortamlarının olumsuzluklarını, sarhoş bir arkadaşı ile yaşadığı komik durumlar üzerinden eleştirir.

3.2.3. Cimrilik

Cimrilik, İslamiyet'te⁶⁹ hoş görülmeyen bir davranıştır. Kaynağını büyük ölçüde İslam dininden alan Klasik Türk Edebiyatı'nda da bu davranış hoş görülmemiş; cimri insanların sadece maddî yönden değil, dinî ve sosyal yönlerden de kendilerini kısıtladıkları düşünülmüştür. Şairler, “kerem” umuduyla yazılan kasidelerin karşılığını bulamadıklarında, maddî sıkıntılar çektiklerinde, kendilerine bir hâmi bulamadıklarında muhatap aldıkları bir zengin, yönetici vb. kişileri cimrilikle itham ederek hicvetmiştir. Cinânî *Cilâü'l-kulûb*'da, Lâmi'î *Vîs ü Râmîn*'de, Güftû *Gam-nâme*'de ve

⁶⁹ Âl-i İmrân Sûresi, 180. Ayet “Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-180/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>; Nisa Sûresi 37. Ayet “Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nisa-suresi-4/ayet-37/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Tevbe Sûresi 76. Ayet “Fakat Allah lütuf ve kereminden onlara verince, onda cimrilik ettiler ve yüz çevirerek dönüp gittiler” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/tevbe-suresi-9/ayet-76/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, İsrâ Sûresi 100. Ayet “De ki: ‘Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederiniz. Zaten insan çok cimridir’” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/isra-suresi-17/ayet-100/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Furkân Sûresi 67. Ayet “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/furkan-suresi-25/ayet-67/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Muhammed Sûresi 37. ve 38. Ayet “Eğer onları sizden isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağırılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/muhammed-suresi-47/ayet-37/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Hadid Sûresi 24. Ayet “Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah ganîdir, zengindir, övülmeye lâyıktır” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hadid-suresi-57/ayet-24/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Leyl Sûresi 8. Ayet “Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalansarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz” <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/leyle-suresi-92/ayet-8/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Son erişim tarihi: 22. 11. 2018)

Sünbül-zâde Vehbî *Lutfiyye-i Vehbî*'de hocalarda, zenginlerde, devlet büyüklerinde ve yöneticiler arasında yaygın olan cimriliği çeşitli açılardan işlemişlerdir.

Cilâü'l-kulûb'un “İkd-ı Cihârum Der Mezemmet-i Hisset-i Erbâb-ı Gınâ vü Servet [ve] Midhat-i Ri'âyet-i Ashâb-ı Fakr u Felâket ve Hucestegî-i Teslîm ü Kanâ'at Der Kûşe-i Ferâgat” başlıklı bölümünde Cinânî, zenginlerin cimriliğini konu eder. Fakirliğin de zenginliğin de Allah'tan geldiğini belirterek bölüme başlayan şair; maddi gücüne rağmen cömertliği bilmeyen, yoksullara yardım etmeyen kişileri hicveder. Ona göre bu zamanda bir iki “aşağılık”, isimlerini mallarıyla mülkleriyle çoğaltmıştır. Namazda para harcamak gerekli olmadığı için asla gamını çekmez; bu yüzden sürekli namaz kılarlar. Zekâtı da bilirler ama kazaya bırakırlar. Kısacası Allah rızası için, kırmızı akçelerinden vermezler.

- 840 Bu 'asr içre bir iki dūn ü denī
İder māl ü mülk ile nāmın ganī (Özkan, 1990: 104)
- 841 Namāz içre yok çünki sarf-i direm
Anun çekmez aslā edāsında gam (Özkan, 1990: 104)
- 842 Namāzı ider bī-tevakkuf edā
Zekātı bilür cāna ammā kazā (Özkan, 1990: 104)
- 844 Velīkin berāy-ı rızā-yı Hudā
Virüp fūls-i ahmerden olmaz cüdā (Özkan, 1990: 105)

Cimrilik, keremle dolu olan devlet büyüklerine de sirayet etmiştir. Şaire göre namaz kılmak için para harcamak gerekli olsa, ekâbirden kimse adını anmaz, hatırlamaz. Onlarda şimdi var olan hırs, namaz ve dua misali tükenmez.

- 845 Namāzun 'akībinde iy pūr kerem
Eger lāzım olsaydı sarf-ı direm (Özkan, 1990: 105)
- 846 Anup ehl-i devlet namāz adını
Getürmezler idi dile yādını (Özkan, 1990: 105)
- 847 Ekâbirde şimdi olan hırs u āz
Dükenmez misāl-i namāz u niyāz (Özkan, 1990: 105)

Zenginlerden yardım istemek boşunadır. Çünkü bir fakir halini ağlayarak onlara anlatsa, tüm mallarını alıp gidecek zanneder. Ona kendini bir dilenci gibi satıp ihtiyaç arz edene kadar aç kalır.

Hatta, ihsan ümidini bekleyen çaresizler bile o durumdaki kişilere sadaka vermeye niyet ederler. İhsana “atf-ı ‘inān” kılsa, canı o an çıkacak zanneder. İflas etmiş ve aç olan herkesin, dilenciler gibi başkalarına muhtaç olduğunu düşünür.

- 848 Eger bir fakîr ağlasa hâlini
Sanur kim alur cümle emvâlini (Özkan, 1990: 105)
- 849 Satup ana kendin gedâ gibi ac
İder ol kadar ‘arza-i ihtiyaç (Özkan, 1990: 105)
- 850 Ki ümmîd-i ihsân iden nâ-tüvân
İder ana kasd-ı tasadduk revân (Özkan, 1990: 105)
- 853 Eger kılsa ihsâna ‘atf-ı ‘inān
Sanur kim çıkar cānı ol dem hemām (Özkan, 1990: 105)
- 854 Budur zannı kim müflis ü aç ola
Gedâlar gibi gayra muhtâc ola (Özkan, 1990: 105)

Lâmi‘î, *Vîs ü Râmîn*’in “Mezemet-i Cibillet-i Nâ-Pâk ü Kabâhat-i Hisset ü İmsâk” bölümünde Râmîn’i büyüten hocasının cimrilikliğini konu etmektedir. Mesnevinin söz konusu bölümünün başlığında da belirtildiği üzere şair, adamın bu özelliğini hicvetmektedir. Hoca, karıncanın ağzınca bir dane görse ağzını saman ederek ambarlarını anar. Çer çöpten yemek pişirir, sineği kendine çeker.

- 4083 Görüp bir dâne mûr agzında nâgâh
Anup enbârın iderdi ruhın kâh (Öztürk, 2009: 463)
- 4084 Ta‘âmın bişürürdi hâr u hasdan
Kılurdu cerr bişî cerrin megesden (Öztürk, 2009: 463)

Güftî, hayatı boyunca maddi sıkıntılar çekmiş; yazdığı şiirlerle beklediği ihsanı görememiştir. Dîvânındaki şiirlerde ve tezkiresi *Teşrifâtü’ş-şu‘arâ*’da, feleğe, yaşadığı döneme sitemde bulunmuş; değerinin bilinmemesine, kendisi gibi irfan sahiplerinin ekonomik güçlüklerle boğuşmasına isyan etmiştir. Bu yüzden *Gam-nâme*’sinde farklı bölümlerde cimrilik konusunu, hayatından kesitlere işaret edecek şekillerde işleminin, yaşadığı zorluklarla ilgili olduğu düşünülebilir. *Gam-nâme*’nin “Der Ta‘rif-i Na’dümî-i Kerem ü Hikâyet-i Hâtem” başlıklı üçüncü hikâyesinde bir rind, bilgili bir ihtiyara eskiden zenginlerin, yöneticilerin şimdiki gibi cimri olup olmadığını, Hatem’in cömertliğinin büyüklüğünü sorar. Enver Acar hikâyede kastedilen yöneticilerin, şairle aynı dönemde

yaşayan Bahâyî Efendi ya da Kara Çelebi-zâde gibi isimlerden birinin sembolü olduğunu belirtmektedir (2005: 45). Aşağıdaki beyitlerde, ihtiyarın bu devirdeki sıkıntılarının her zaman yaşandığı yönündeki cevapları bulunmaktadır. Ona göre halk ne cömertlik sofrasının ekmeğinin tadını ne de lütuf cevherinin madenini bilir. O “aşağılık”lar, kendilerine yalvaran, dua edenlerin kalbini okşamayı bilmezler. Böyle kişilere Hatem’in cömertliği isnat edilmiştir ama bu benzerlik sadece isimdedir. O cimrilerin güzergahı cömertlik ve ihsan semtinden hiç geçmemiştir.

455 Hep süfre-i cüdi nân bilmez
Hep gevher-i lutfi kân bilmez (Acar, 2005: 104)

456 Bilmez o le ’îm-i sifle-sâzı
Âyîn-i nevâziş-i niyâzı (Acar, 2005: 104)

457 Âvâze-i cüd-ı Hâtem ammâ
Mânende-i ism-i bî-müsemmâ (Acar, 2005: 104)

466 Hiç olmadı semt-i cüd u ihsân
Bir kerre güzergah-i le ’îmân (Acar, 2005: 105)

İhtiyar, Hz. Adem’i, Cemşîd’i, Büyük İskender’i ve Hızır’ı anarak Hatem’in de bu bezme sonradan geldiğini, “mübhem” bir cömertlik gösterdiğini söyler. Böyle türlü bir cömertlik işaretsizdir, bir zamanın mücerret sözüdür. Onun yardımcılarından çok söz edilmiş ama bunların izine bile rastlanmamıştır. Yani cömertliğin sembolü kabul edilen Hatem’in bile sadece adı vardır.

485 Bu bezme sonra geldi Hâtem
Gösterdi o da sehâ-yı mübhem (Acar, 2005: 107)

486 Bir güne sehâ ki bî-nişândur
Bir kavı-i mücerred-i zamândur (Acar, 2005: 107)

Gam-nâme’nin, “Der Ta’rif-i Taleb-i Kâm-gerden-i Şâ’ir ez-Müftî-i ‘Asr Şâhid-i Nâ-kâmî Rûy-nümûden ü Me ’yûs-şüden” isimli beşinci hikâyesinde, cömert, adil bir müftü ve şiirleriyle onun keremine nail olmayı bekleyen ama umduğunu bulamayan bir şair anlatılmaktadır. Enver Acar, mesnevideki müftünün Şeyhülislâm Ebu Said’i temsil ettiğini belirtmektedir (2005: 43). Güftî, müftüye ve oğlu Feyzullah Çelebi’ye kasideler yazmış ancak istediği ilgi ve ihsanı görememiştir. Bölümün sonunda yer alan “Der Ta’rif-i Varûnî- Rûzgâr-ı Bed-Hencâr” başlığı altında şair, kendini hikâyedeki şairle özdeşleştirmektedir. Ona göre cihan eşrafı aşağılıktır. Onlardan izzet ikram

beklemek uzaktır, cömertliğin eserlerini terk etmiş, uzaklaşmışlardır. Böyle kimselere Hatem'in cömertlik yüzüğü bile teslim edilmemelidir. Çünkü o bile sadece bir efsanedir.

- 750 Eşrâf-ı cihân le'îm-hüdur
Selb-âver-i sîret-i nîgûdur (Acar, 2005: 131)
- 751 Anlardan ümîd-i mekremet dūr
Âsâr-ı sehâ hemîşe mehcūr (Acar, 2005: 131)
- 763 Hayretde cihân garîb-i 'âlem
Teslîm-i sehâ-yı Hâtem itmem (Acar, 2005: 132)
- 764 Ol dahi fesâne-i mücerred
İtsem nola 'akl-ı kül anı red (Acar, 2005: 132)

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî* de cimrilik konusunu iki bölüm halinde işlemiştir. “Der-Et’ime-i Hasîsân” başlığı altında bu kişilerin kendilerini düşürdükleri güldürücü durumlarla alay etmiş; “Der-Men’-i Hisset” kısmında ise oğlunu cimriliğin zararları hakkında uyarmıştır. Şair cimriliği, kendisini cömert zanneden bir ev sahibinin misafir ağırlaması üzerinden anlatmaktadır. Ona göre, cimrilerin sofraları yeşilliklerle dolu bir bostan gibidir. Her mevsimde aynı usulle, beş çeşit yeşillik sunarlar. Bu kişiler misafirlerine, “Ye ye!” diye ısrar ederek, yemeklerin lezzetini överek beş parmakla yemenin daha iyi olduğunu söylerler. Aslında sofralarındaki yiyecekler, kötü kokulu ve yenilmeyecek durumdadır. Boğazına düşkün, obur kimseler bile bu yemekleri yiyemezler.

- 604 Yeşilistân ile ba'zı yârân
Sâha-i süfresin eyler bustân (Beyzadeoğlu, 1994: 97)
- 605 Zîver-i hânı bukûl-i hamse
Çâr mevsimde usûl-i hamse (Beyzadeoğlu, 1994: 97)
- 606 Ye! Ye! Der lezzetini medh iderek
Yakışur hams-i mübârekle yemek (Beyzadeoğlu, 1994: 97)
- 607 Cümle bed-râyiha vü nâ-me'kûl
Yiyemez aç bulunan şahs-ı ekûl (Beyzadeoğlu, 1994: 97)

Cimriler misafirlerini yağlı çörekle doyurur, baklavanın böreğin sözünü bile etmezler. Yemeklerini ikram ettikleri kap kacak kirli, hatta kalaysızdır. Onların bildikleri tek “kalay”, hizmetçileri azarlamaktır. Halkı böyle doyururlar. Kendileri de bir köşede sade kahvelerini ve kötü

kokulu, siyah dumanlı, insanı tiksindirici çubuklarını içerler. Bu kişiler, ev sahibi olarak ziyafet verdiklerini düşünürler ama misafirler sofrada nimet arayıp bulamazlar.

- 609 Doyurur meclisi yağlı çöreğe
Baklava ile ne söz var böreğe (Beyzadeoğlu, 1994: 98)
- 610 Kap kaçak kirli kalaysız bir alāy
Ara yerde çeker etbā‘a kalāy (Beyzadeoğlu, 1994: 98)
- 611 Böyle halkı doyurur sadra geçer
Acı matbūh gibi kahve geçer (Beyzadeoğlu, 1994: 98)
- 612 Savurur bed kokulu dūd-ı siyāh
Çubuğundan ider [‘]ādem ikrāh (Beyzadeoğlu, 1994: 98)
- 613 Hānedān ehl-i ziyāfet geçinür
Sāhib-i süfre-i ni‘ met geçinür (Beyzadeoğlu, 1994: 98)

Cilāü’l-kulūb’da zenginlerin ve devlet büyüklerinin cimriliklerini hicvedilmekte; onların bu tutumunun ibadetlerine de yansıdığını da belirtilmektedir. *Vis ü Rāmîn*’de, cimriliği sebebiyle kendisine hayatını zorlaştıran bir hocayı yerilmektedir. *Gam-nāme*’deki hikâyelerde cömertliğin ve bu özelliğiyle anılan Hatem’in bir “efsane” olduğu; gerçekte ihtiyaç sahiplerine, hak eden kişilere yardım etmeyen cimri zenginlerin bulunduğu ironik bir üslupla dile getirilmektedir. *Lutfiyye-i Vehbî*’de, cimrilerin ev sahibi oldukları bir sofraya üzerinden bu kişilerin az masrafla misafir ağırlamayı sevdiklerini, yeşillik, yağlı çörek gibi o dönemde ucuz olduğu anlaşılan yiyeceklerle insanları doyurduklarını belirtmektedir. İkrām ettikleri yemeklerden hoşnut olan, hatta bir “ziyafet” verdiğini zanneden cimrilerin bu hallerini karikatürize edilmekte, mizahî bir dille beyitlerine taşınmaktadır.

3.2.4. Kadın Düşkünlüğü, Zen-pârelik

Nev‘î-zâde Atâyî’nin *Sohbetü’l-ebkâr*’ında, Sâbit’in *Dere-nāme*’sinde, Sünbül-zâde Vehbî’nin *Şevk-engîz*’inde kadınlara düşkün erkeklerin bu uğurda kendilerini düşürdükleri gülünç haller, başlarına gelen komik olaylar anlatılmaktadır. Şairler, bu konuyu mizahî bir dille; hicivden uzak bir üslupla işlemektedir.

Sohbetü’l-ebkâr’ın “Dāstān-ı Giriftārî-i Zen-Bāre Bedām-ı Mekkāre Beyānındadır” başlıklı yirmi beşinci bölümünde kadınlara düşkünlüğü bir adamın hikâyesi anlatılmaktadır. Nev‘î-zâde Atâyî’nin “kuşu ipli” adını taktığı bu adam, sürekli “avrat keşfi”ne çıkar. Nerede bir harem duvarı

görse, içerisini gözler. Bir gün, tahta avlular arasından bir iki “mâh” görür. O “aşağılık adam”, delikten içeriye bakmak için ağaç kakan gibi olur.

- 2204 Rişte-ber-pây-ıdı mürğ-ı bāmı
Kuşu ipli idi ya' ni nāmı (Yelten, 2017: 126)
- 2207 Dā'imā itmeğe keşf-i ' avrat
Perde-dārāne idermiş gılzet (Yelten, 2017: 126)
- 2208 Görse her kande ki dīvār-ı harem
Anda ferce gözedürmiş her-dem (Yelten, 2017: 126)
- 2213 Tahta havlı arasından nā-gāh
Görinür şem' -sıfat bir iki māh (Yelten, 2017: 127)
- 2219 Göricek anı delikden o denī
Oldı ol tahtanun ağaç kakanı (Yelten, 2017: 127)

Adam, avlunun tahtasında bulunan bir deliğe cinsel organını yerleştirir. Gözetlediği kızlar da adamın penisini fark ederek “Kimin bu kınalı parmak?” diye birbirlerine sorarlar. Adama oyun etmeye, onu kukla gibi oynatmaya karar verirler. Penisini iple bağlayarak kement atarlar. Sonra da baş kısmını iğnelemeye başlarlar. Adam tahtadan çekse de cinsel organını kurtaramayacağını anlar. Acıyla bağırır, iğne her battığında kanlar içinde kalır. Bağırışları, figanları duyan zarifler de adamın başına üşüşürler. Böylelikle adam, başka evlerdeki haremdeki kadınları gözetlemenin cezasını hem canının acısıyla hem de rezil olarak öder.

- 2222 Buldı bir köhne budak sūrāhın
Sokdı andan öbir yire şāhın (Yelten, 2017: 127)
- 2223 Kızların biri görüp didi be bak
Kimünki bu kınalı parmak (Yelten, 2017: 127)
- 2227 Kimidir bāri bir oyun idelüm
Alalum kukla idüp oynadalum (Yelten, 2017: 127)
- 2234 Bu nezāketle hemān eyledi bend
İpliği ilmek idüp atdı kemend (Yelten, 2017: 128)
- 2235 Çünkü bend eyledi ol mār-ı bedi

Tîz tutup kellesini iğneledi (Yelten, 2017: 128)

2237 Gördi kim kurtaramaz çekse eger
Keskin ibrişim anı iki böler (Yelten, 2017: 128)

2238 İtdi bin derd-ile bî-çâre figân
Turmayup kaynakı her iğnede kan (Yelten, 2017: 128)

2239 Tuyıcak geldi segirdip zürafa
Üşdiler m̄-halaka'llāh ana (Yelten, 2017: 128)

Sâbit, *Dere-nâme*'de Söz Ebesi isimli bir karakterin, güzel bir Ermeni kadınla cinsel birliktelik yaşamak için yaptığı hileleri, oyunları anlatmaktadır. Akıl hocası olarak gördüğü Hâce Fesâd, kadının kocasıyla birlikte Donlu Dere'ye gittiğini duyunca Söz Ebesi'nin karnına yağ debesi bağlayarak onu hamile kılığına sokar.

88 Duyıcak Hâce Fesâd ol haberi
Hâzır oldu o dahi muhtasarı (Karacan, 1990d: 31)

89 Hile destârçesin tâzeledi
Câme-i fitneyi endâzeledi (Karacan, 1990d: 31)

91 Zeni şekline koyup Söz Ebesin
Bağladı karnına bir yağ debesin (Karacan, 1990d: 32)

92 Gebe 'avret gibi ol merd-i pelid
Şişirüp karnını itdi taklid (Karacan, 1990d: 32)

Sünbül-zâde Vehbî, *Şevk-engîz*'in “Vasf-ı Zen-Pâre-i Āvâre” başlıklı bölümünde “Suyolcu-zâde” isimli bir adamı konu edinmektedir. Şair, karaktere isim olarak “su tamircisi” anlamına gelen bu kelimeyi vermiş; onun cinsel yaşamına dair kinaye yapacak şekilde kullanmıştır (Yalın, 2007: 36; Sürelli, 2007: 69). Suyolcu-zâde, kadınlara o kadar düşkündür ki yıldızlara baksa onların içinden de Zühre'den başkasını görmez. “Din düşmanı” bir kız görse kıblesini şaşırır; belki de Şeyh-i San'ân gibi domuz çobanı olur. Bir ziyafette bulunsa “kadınbudu” köfte yer.

16 Gözünü yıldıza dikse nâgâh
Zühre'den gayrıya etmezdi nigâh (Sürelli, 2007: 89)

18 Görse bir duhter-i gâret-ger-i dîn

Şaşırp kıblesin ol bed-āyīn (Sürelli, 2007: 89)

19 Belki mānende-i Şeyh-i San' ān
Reme-i hūke olurdu çobān (Sürelli, 2007: 89)

24 Bir ziyāfetde bulunsaydı gidi
Yediği cümle kadınbūtı idi (Sürelli, 2007: 89)

Sünbül-zāde Vehbî, Suyolcu-zāde'nin kadınları etkilemek için düştüğü halleri, mizahî bir dille yansıtır. Kadınlar uğruna erkekliği parça parça olmuştur. Süsle püsle “telli bebek” gibi olup hançerini göstererek göbeğini çalkalar. Kırmızılar giyerek gelincik çiçeğine benzer, zenne kolbaşısının kız köçeği olur. Başı taşla yarılrsa bile telli sarığını sarar. Gözünü kaşını süzerek salınır kızlar gibi ağzını büzerek gezer. Boynunu uzatıp gerdan kırarak köşe başında bıyıklar burarak gezer. Yağlanıp kokular sürünür; gözünün sürmesini taşıyarak sürer. Burnunun büyüklüğü nedeniyle “Burnaz Bey” olarak anılır.

28 Gerçi olmuşdu züküret zen-pāre
[']Avret için yine pāre pāre (Sürelli, 2007: 90)

32 Zīb ü zīverle olup telli bebek
Gösterip hançeri çalkardı göbek (Sürelli, 2007: 90)

33 Sanki allarla gelincik çiçeği
Zenne kolbaşısının kız köçeği (Sürelli, 2007: 90)

35 Olsa başında dağı taş yarığı
Çatal eylerdi o telli sarığı (Sürelli, 2007: 90)

36 Salınıp kaşını gözün süzerek
Söylese kız gibi agzın büzerek (Sürelli, 2007: 90)

37 Uzatıp boynını gerdān kırarak
Köşe başında bıyıklar burarak (Sürelli, 2007: 90)

38 Yağlanıp da sürünürdü yāre
Çıkarırdı kokusun bī-çāre (Sürelli, 2007: 90)

39 Gözünün sürmesi pek taşkın idi
Sürmeli gözler için şaşkın idi (Sürelli, 2007: 91)

40 Şāhid-i zūrī idi burnu meğer
Sanki Burnāz Beg idi zūr-āver (Sürelli, 2007: 91)

Sohbetü'l-ebkâr, Dere-nâme ve Şevk-engîz'de erkek karakterlerin kadınlara olan zaafı sebebiyle yaşadıkları komik durumlar, olaylar konu edilmektedir. Söz Ebesi ve Suyolcu-zâde'nin kadınlarla yoğun bir şekilde ilgilenmeleri, romantik hislerden, aşktan uzak olarak yoğun bir cinsel birliktelik arzusu içinde anlatılmaktadır. Nev'î-zâde Atâyî ve Sünbül-zâde Vehbî, mesnevilerindeki karakterlerin düştükleri gülünç hatta rezil haller aracılığıyla, güldürürken dolaylı olarak ahlakî mesajlar vermeyi amaçlamaktadır. Sâbit ise bu isimlerden farklı olarak beyitlerinde kıssadan hisse oluşturma çabası içerisinde bulunmamaktadır.

3.2.5. Kahvehane Müdavimliği

XVI. yüzyılda ticaret gemileri aracılığıyla Arap Yarımadası'ndan İstanbul'a getirilen kahve kısa zamanda çok sevilmiş; şehrin pek çok noktasına, hatta Anadolu'daki bazı merkezlere kahvehaneler açılmıştır⁷⁰. Osmanlı toplumunun büyük bir ilgiyle karşıladığı bu mekanlar, kısa zamanda işsiz kimselerin vakit geçirdiği yerler haline gelmiştir. Sultan IV. Murâd döneminde, Kadı-zâde Mehmed ve Abdulmecid Sivâsî taraftarları arasında yaşanan, fakihler ve sofular olarak da bilinen kutuplaşmanın da etkisiyle kahvehaneler; yüzyılın önemli tartışma konularından biri olmuştur. Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinde, Subhî-zâde Feyzî'nin *Mir'ât-ı Âlem-nümâ*'sında ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde kahvehaneler eleştirel bir üslupla ele alınmış; kahvehane müdavimleri alaycı, sert, hicve yakın bir dille beyitlere taşınmıştır.

Sâkî-nâme'nin "Ta'n-ı Erbâb-ı Keyf" başlıklı bölümünde Nev'î-zâde Atâyî, kahvehaneye gidenlerin sağlıksız görünüşlerine, vakitlerini boşa geçirmelerine hoşgörüsüz bir biçimde bakmaktadır. Kahvehane ahali, yani "ehl-i keyif"ler, sürekli uyuklar. Şair, onların keyif içinde geçen ömürlerine hayıflanır. Çok tembeldirler, uykuya "şeyh-i murākıb" gibi varırlar. Öyle miskinlerdir ki başlarını kaldırıp da insanın yüzüne bakamazlar.

1212 Tutar mı bu zevki uyur ehl-i keyf
O keyfiyyet ile geçer 'ömre hayf (Arslan, 2012: 199)

1213 Kesel dâ'imâ şevka gâlib gibi
Varur hâba şeyh-i murākıb gibi (Arslan, 2012: 199)

1214 Bu hacletle varmış 'acib 'âleme

⁷⁰ Kahvenin Osmanlı'ya gelişi ve kahvehanelerin açılması hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Desmet-Grégoire, 1999; Hattox, 2001).

Başın kaldırup bakamaz ādeme (Arslan, 2012: 199)

Nev'î-zāde Atâyi'ye göre tiryakiler, kahve içerek aslında zehirlenirler; kış vaktinde donmuş yılan gibi bakarlar. Sabahları kahve içmeden kendilerine gelemeyiz, gözlerini açamazlar. Dimağları tütünle doludur. Gıdalarını, yani kahvelerini, içtikçe içer doymak bilmezler.

- 1216 Meger andan sūsmār oldı ma' cūn-fürüş
Ki andan alur zehri hep kahve-nüş (Arslan, 2012: 199)
- 1217 Bakar ana tiryākī-i nā-bekār
Şitā vakti mānend-i efsürde-mār (Arslan, 2012: 199)
- 1218 Gözin açamaz çak gıdā yinmedin
Dirilmez seherden zehirlenmedin (Arslan, 2012: 199)
- 1220 Demāgi duhān ile fānūs-veş
Yanar āteşe turma kaknūs-veş (Arslan, 2012: 199)
- 1221 Gıdāsını yir keyf irişmez ana
Yedükçe gıdālar yetişmez ana (Arslan, 2012: 199)

Müdavimler, ayağı bağı bir kuş gibi kahvehane tutsağı olmuşlardır. Duman ve macunla aldanır, bir köşede islenir paslanırlar. Çok zayıf, sağlıksız bir görünüşleri vardır. Meyhanenin kasrı yıkılsa bile kahvehane onun yerini tutamaz. Şair, kendisine kahve ikramı teklif edilsin bile istemez.

- 1223 Ana kahve-hāne ' aceb dāmdur
Ki bir murg-ı işkeste-endāmdur (Arslan, 2012: 199)
- 1224 Duhān ile ma' cūn ile aldanur
Bucakda kalur islenür paslanur (Arslan, 2012: 199)
- 1231 Teninde kalup za' f ile bir ramak
Olur ' ilm-i teşrīhe levh-i sebak (Arslan, 2012: 199)
- 1235 Harāb olsa da kasrı mey-hānenün
Yerin tutamaz kahve-hāne anun (Arslan, 2012: 199)
- 1241 Bana kahve teklifini eyleme
Ana uğrayanı benim pāyeme (Arslan, 2012: 199)

Nev'î-zâde Atâyî, yukarıdaki beyitlerde kahvehanelerin devamlı müşterilerini, vakitlerini boşa geçirmelerini ve kendilerini kahveye, beraberinde tüketilen macun, tütün ve afyona bağımlı hale getirmelerini şiddetli bir biçimde eleştirmektedir. Şair, kahveye ve kahvehane müdavimlerine karşı olduğunu vurgulamayı amaçlamakta; eleştirileri bazı beyitlerde acımasız alaylara, hatta hicve dönüşmektedir.

Subhî-zâde Feyzî, *Mir'ât-ı Âlem-nümâ*'nın "Ta' n-ı Üftâde-i Berş ü Afyon" başlıklı bölümünde kahvehaneye sık bir şekilde giden kişiler ile ilgili Nev'î-zâde Atâyî'yle benzer düşünceleri paylaşmaktadır. Kahvehane temaşası, "ehl-i keyif" olan müdavimleri için gece gündüz bir karargâh durumundadır. Buraların içi, tüketilen tütünün etkisiyle, havasız ve dumanla kaplıdır.

- 618 Temâşâ idi kahve-hâne 'aceb
Olur ehl-i keyfe makarr rûz u şeb (Arslan, 2012: 274)
- 621 Kimi mass ider kesret ile duhân
Olur kahve-hâne içi gök dumân (Arslan, 2012: 274)

Subhî-zâde Feyzî, tiryakilerin sağlıksız görünüşlerini şiddetle yererek; onların "keyif" olarak gördükleri bu mekânda aslında harap olduklarının vurgular. Tütünü bir yakar bir söndürürler. Zayıf vücutları bu yüzden elemle dolar. Bedenleri mahvolmuş; ömürlerinin kıymetini hiç bilinmemiştir. Kendi kendilerine konuşur dururlar. Güçten kuvvetten düşmüş; cisimlerinde canları kalmamıştır. Akşamı zor ederler, sinirleri yıpranmıştır. Hatta kimileri o kadar zayıf, güçsüz durumdadır ki ayakta durmaya takati kalmamış; asa yardımıyla yürümektedir. Tiryakinin elinden fincanını almak, onun canını almak gibidir.

- 623 Olup keyf ile hâl-i zârı harâb
Gıdâ ile gâhî olur zevk-yâb (Arslan, 2012: 274)
- 624 Duhânı yakar söndürür dem-be-dem
Vücûd-ı za'îfî 'aceb pür-elem (Arslan, 2012: 274)
- 627 Vücûdını keyf ile mahv eylemiş
'Aceb 'ömrinün kadrini bilmemiş (Arslan, 2012: 274)
- 630 Kimi kendü kendüne eyler hitâb
Gazab-nâk olur tünd-hû pür-'itâb (Arslan, 2012: 274)
- 632 Vücûdında tâb u tüvân kalmamış
Anun dahi cisminde cân kalmamış (Arslan, 2012: 274)

- 634 İder bin ‘azāb ile ahşāmı bāz
Göre bir zübābı ider ihtirāz (Arslan, 2012: 274)
- 636 Kimi pek za‘īf olmuş elde ‘asā
Gider kahve-hāneye ol dā’imā (Arslan, 2012: 274)
- 641 Alınca ele tābı fincānını
Ele aldı tiryākinün cānını (Arslan, 2012: 274)

Şair, kahvehane müdavimlerinin bu mekâna kendilerini kaptırıp dinden uzaklaştıklarını düşünür. Ona göre, tiryakiler namaz vaktini dahi uykuyla geçirirler. Ömürlerinde bir kez bile abdest almamış; yüzlerini yıkamaktan aciz hale gelmişlerdir. Mecnûn bile onların bu halini görse yadırgar.

- 654 Salātun dahī vakti eyler güzer
Dem-i pāki hāb ile anun geçer (Arslan, 2012: 274)
- 656 Kimi itmemiş ‘ömri içre vuzū’
Kimi yüzün itmez bile şüst u şū (Arslan, 2012: 274)
- 659 Anı görse Mecnûn temāşā ider
Seher kendi kendile gavgā ider (Arslan, 2012: 274)

Sünbül-zāde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*’nin “Der-Tahzîr Ez-Mükeyyifāt” başlıklı bölümünde keyif verici maddelerden sakınılmasına dair uyarılarda bulunmuş; birkaç beyitte de kahvehanelere ve müdavimlerine karşı hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Kahvehane köşelerini “süfli” yerler olarak gören şair; irfan sahiplerinin hakir vaziyetlerde buralarda oturmasını yakıştırmamaktadır. Nice “denî” kişi kahvehanelerde tütüne boğularak burunlarını kapatmakta, ağızlarını kurutmaktadır. Kahvehane müşterilerinin avare olduğunu düşünen şair, içtikleri kahve ve tütünden dolayı sakallarının sarardığını, dişlerinin karardığını belirtir.

- 1115 Kahvehāne bucağında kokma
Öyle süfli yere başın sokma (Beyzadeoğlu, 1994: 154)
- 1116 Yakışur mı ola ehl-i ‘irfān
Züll ile gūşe-nişin-i dükkān (Beyzadeoğlu, 1994: 154)
- 1118 Tütüne boğularak nice denî
Kapanıp burnı kurur hem dehenî (Beyzadeoğlu, 1994: 154)

1120 Anların ekseri āvāre olur
Sakalı sarı dişi kare olur (Beyzadeoğlu, 1994: 154)

Nev'î-zâde Atâyî, Subhî-zâde Feyzî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin mesnevilerinde kahvehaneler, kişilerin vakitlerini boşa geçirdikleri mekanlar olarak görülmektedir. Kahvehanelerin fiziksel özellikleri ve müdavimlerinin sağlık durumları arasında ilgi kurulmaktadır. Şairlerin hicve varan eleştirilerinde ve sert tutumlarında üzerinde durdukları nokta, kahvehane alışkanlığının kişiyi tembelleğe yöneltmesi, hatta dinden uzaklaştırması bulunmaktadır. *Sâki-nâme*'de ve ondan yaklaşık bir asır sonra yazılan *Mir'ât-ı Âlem-nümâ*, *Lutfiyye-i Vehbî* gibi mesnevilerde, şairlerin konuya ilişkin bakış açıları büyük bir benzerlik göstermektedir. Böylelikle, şairlerin deyimiyle, "aylak", "işsiz güçsüz" bir biçimde kahvehanelerde vakit geçiren kişilerin hiçbir dönemde hoş görülmediği anlaşılmaktadır.

3.2.6. Aç Gözlülük

Şeyhî'nin *Har-nâme*'sinde ve Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde aç gözlülüğün, elinde var olanla yetinmeyi bilmemenin kişiyi gülünç durumlara soktuğu anlatılmaktadır. Şeyhî de Güvâhî de aç gözlü olmayı, oburluk üzerinden işlemişler; mesnevilerindeki söz konusu hikâyelerin sonunda karakterleri toplum içinde rezil ederek cezalandırmışlardır.

Har-nâme'de cılız bir eşeğin, besili öküzlere özenerek yeşil ekinlerle otlamak istemesi bunun sonunda da tarlanın sahibinden dayak yemesi anlatılmaktadır. Şair, hikâyede mizahî bir dille açgözlülüğün zararlarını işlemekte; devrindeki sosyal adaletsizliği hicvetmektedir. Mesnevinin kahramanları olan eşek, pir eşek, öküzler ve tarla sahibinin; halkı, bilginleri, yöneticileri ve padişahı temsil ettiği düşünülmektedir (Özdemir, 2011: 8). Bu düşünce göz önünde bulundurulduğunda, Şeyhî'nin hikâyesinde bazı zaafların, karakter özelliklerinin ve davranışların kişiyi düşürdüğü hallerin yanı sıra; yaşadığı çağa ilişkin sorunları da ele aldığı anlaşılmaktadır.

Hikâyeye göre, zayıf, güçsüz bir eşek, karnını doyurmak için otlamaya çıkar. Bir süre sonra otlakta karnı doymuş, güçlü, besili öküzler görünce kendi halinden utanarak aralarındaki bu ayrımın adaletsiz olduğunu düşünür. Yaşlı, bilgili bir eşek ise ona eşeklerin görevinin yük taşımak, öküzlerin ise otları beslemek olduğunu söyler. Ama eşek, halinden memnun olmayarak kendi kendine "Ben de buğday işleyeyim yazı da kışı da orada geçireyim, ne zamana kadar odunla dayak yiyeyim ki ben de buğdayla şerefleneyim", diye düşünür. Aç eşek, arpa görünce can derdine ilaç bulmuş gibi olur. Şevkle ekini kavrar, toprağı da yükü gibi götürür. Ekinden o kadar çok yer ki tarlayı gören "Ne kadar kara" der. Karnı iyice doyunca anırıp yuvarlanır. Taşdığı yükleri hatırlayarak anırmaya başlar.

91 Varayın ben de buğday işleyeyin
Anda yaylayup anda kışlayayın (Özdemir, 2011: 58)

- 92 Nice yiyem odun ile letler
Bulayım buğday ile izzetler (Özdemir, 2011: 58)
- 95 Arpa gördi gögermiş aç eşek
Buldı can derdine [‘]jilaç eşek (Özdemir, 2011: 58)
- 96 Değme kerret ki şevk ile kavrar
Toprağın bile götürür har-vār (Özdemir, 2011: 62)
- 97 Öyle yidi gök ekini terle
Ki gören dir zihī kara tarla (Özdemir, 2011: 62)
- 98 Yiyerek doydı karnı çağnadı
Yuvalandı vü biraz ağnadı (Özdemir, 2011: 62)
- 99 Başladı yırlayup çağırmağa
Anıp ağır yükün anırmaya (Özdemir, 2011: 62)

“Nimet, nağmesiz olursa gamdır” derler. Eşek de bunun üzerine avaz avaz tiz perdeden bağırır, muhayyer makamında gezinir. Ama nağme düzmek bir yana ahengi bozar. Eşek, “enkerü’l-esvāt”⁷¹ çıkarınca ekinlerin olduğu tarlanın sahibi olanları duyar.

- 100 Dimiş ol [‘]jādemî ki hoş-demdür
Ni‘am oldukda bî-nagam gamdur (Özdemir, 2011: 62)
- 102 Çeker āvāz tîz ider perde
Hoş ser-āgāz ider muhayyerde (Özdemir, 2011: 64)
- 103 Nice düzmek ki bozdı āhengi
Perdesin açdı ol cihān nengi (Özdemir, 2011: 64)
- 104 Çıkarur har çün “enkerü’l-esvāt”
Ekin issine arz olur arasāt (Özdemir, 2011: 64)

⁷¹ Bu beyitte Lokmân Sûresi 19. Ayete telmihte bulunmaktadır. “Vaksid fi meşyike vagdud min savtike, inne enkeral asvāti le savtul hamîr”, “Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır”. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3485/16-19-ayet-tefsiri> (Son erişim tarihi: 02. 11. 2018)

Ekinlerin sahibi elinde bir ağaçtan sopayla yola çıkar. Tarlasını o halde görünce âh eder. Zeminin taneden temizlendiğini, yeşil ekinlerin kapkara toprak olduğunu görür. Sövmek de adamın yüreğini soğutmaz, eşeği dövmekle de gönlü rahat olmaz. Bıçağını çekerek eşeğin kulağını ve kuyruğunu keser. Eşeğin canı yanar, gözyaşı yerine kan dökerek kaçır.

- 105 Ağaç elinde azm-i rāh itdi
Tarlasını göricek āh itdi (Özdemir, 2011: 64)
- 106 Dâneden gördi yeri pāk olmuş
Gök ekinliği kara hāk olmuş (Özdemir, 2011: 68)
- 107 Yüreği sovumadı söğmek ile
Rāgat olmadı gönli döğmek ile (Özdemir, 2011: 68)
- 108 Bıçağın çekdi kodı ayruğını
Kesdi kulağını vü kuyruğunu (Özdemir, 2011: 68)
- 109 Kaçar eşek acıyarak canı
Dökülüp yaşı yerine kanı (Özdemir, 2011: 68)

Eşek canının acısıyla yolsa giderken yaşlı bir eşekle karşılaşır. Halini sorunca, “Batıl isteyerek haktan ayrıldım, boynuz umdum kulaktan ayrıldım; o gam yükündeki gussa balçığındaki şaşkın ve total eşek benim” diye cevap verir. “Arpaya muhtaç bir dilenci eşekken başıma taç koysunlar istedim”, “Helalden rızık isterken varıp haramîlere nasip ettim” sözleriyle pişmanlığını dile getirir.

- 110 Uğrayu geldi pîr eşek nāgāh
Sordı hālını kıldı derd ile āh (Özdemir, 2011: 68)
- 112 Batıl isteyü hakdan ayrıldum
Boynuz umdum kulaktan ayrıldum (Özdemir, 2011: 72)
- 113 Benem ol har yükündeki har-ı leng
Gussalar balçağına vālih ü deng (Özdemir, 2011: 72)
- 115 Har-ı gedā iken arpaya muhtāç
Gezerem ki urıla başuma tāç (Özdemir, 2011: 72)
- 116 İster iken helālden rūzī
Varum itdüm harāmîler rūzī (Özdemir, 2011: 74)

Güvâhî, *Pend-nâme*'sinde "Hikâyet" başlığı altında yer verdiği bir hikâyede Kânûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Ayas Paşa'nın verdiği bir ziyafette boğazına düşkün, obur bir kadının aç gözlülüğü yüzünden düştüğü gülünç durum anlatılmaktadır. Şairin ismini belirtmediği kadı, Ayas Paşa'nın çeşit çeşit yiyeceklerle donattığı ziyafet sofrasında kendisine ikram edilenlerle yetinmez. Önündeki yemekleri yer gibi yaparak cüppesinin yenine doldurur. Yeninin ağzını bir eliyle tutarak yiyecekleri koyup kimsenin bu sırrı bilmeyeceğini düşünür. Ama yemekleri sakladığı yen, kendisinin değil, yanında oturan kadındır. Diğer kadı mutlu, sevinçli bir şekilde davetten ayrılmak için hazırlanır. Kalkmak için cüppesinin yenini çeker ama yanındaki obur kadı yeninin ucunu sıkı sıkıya tutmaktadır. Cüppeyi bir daha çekince yen açılır; içindeki yiyecekler dökülür. İki kadı da rezil olur, zor duruma düşerler. Onların bu haline Ayas Paşa, gözlerinden yaş gelene kadar güler.

- 160 Çekermiş yir gibi önine karşı
Koyarmış cübbesi yinine karşı (Hengirmen, 1990: 102)
- 161 Yin ağzın pek tutarmış bir eliyle
Ki gitdükte bu sırrı kim ne bile (Hengirmen, 1990: 102)
- 163 Sanup kendü yini toldurmuş anı
Tutarmış yani iş itdi nihānī (Hengirmen, 1990: 102)
- 167 Örü turdı ki gide şād u handān
Çekildi cübbe yini kaldı hayrān (Hengirmen, 1990: 103)
- 168 Bu kādī yin ucın tutmuş idi berk
Ne kılsun düşiser halk içre muzhek (Hengirmen, 1990: 103)
- 169 Yin ıssı incinüp pes çekdi yinin
Zarūrī bu dahı koyvirdi yinin (Hengirmen, 1990: 103)
- 170 Dökildi anda memūniyyeler hep
İkisinün de hāli oldu gey çep (Hengirmen, 1990: 103)
- 171 Görüp Pāşā anı gāyet de güldi
Şu resme kim gözi yaş ile toldu (Hengirmen, 1990: 103)

Har-nâme'de gülmece unsuru eşeğin aç gözlülüğü üzerinden kurulmakta; Şeyhî, devrinin sosyal meselelerini, gelir adaletsizliğini, halkın yüzleştiği ekonomik sıkıntılarını eşek ve öküz arasındaki zıtlıklar üzerinden hicvetmektedir. *Pend-nâme*'de ise boğazına düşkün bir kadının düştüğü gülünç durum, yanında oturan bir başka kadını fark edememesi sebebiyle olmuştur.

Hikâyenin sonunda Ayas Paşa'nın bu görüntüye kahkahalarla güldüğünün ifade edilmesiyle kadının bu davranışının topluluk içerisinde bir bakıma cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.

3.2.7. Sabırsızlık

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin birinci cildinde, koluna dövme yaptırmak isteyen Kazvinli bir adamı konu edinen bir hikâye yer almaktadır. Hikâyeye göre adam, kükreyen bir aslan dövmesi yaptırmak ister. Ancak dövmenin yapımında kullanılan iğnenin acısına dayanamayarak aslanın önce kuyruğundan, ardından kulağından, son olarak da karnından vazgeçer. Dövmeci de bu halde bir aslanı hiç görmediğini söyleyerek yaptığı işi bırakır.

3090 Bir hikâye söyleyim de dinle. Kazvinlilerin âdeti şudur: (Çelebioğlu, 2007: 128)

3091 Bir faydası ve zararı olmaksızın omuzlarına, ellerine ve vücutlarına iğne ile döğme yaptırırlardı. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3093 Tellâk, “Ey yiğit! Nasıl bir şey arzu edersin”, diyince Kazvinli, “Kükremiş bir arslan resmi yap”. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3094 “Arslan nakş et ki talihim arslandır. Dikkat et, döğme iyi olsun” dedi. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3095 Tellâk, “Döğmeyi hangi uzvuna yapayım?” dedi. “Omuzum üzerine yap” dedi. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3096 Döğmeci döğmeye başlayınca, iğnenin acısından sabredemez oldu. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3098 Tellâk, “Sen bana arslan yapmamı emretmiştin” deyince, “Peki önce hangi uzvundan başladın?” dedi. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3099 “Önce kuyruğunu işliyorum” deyince öteki, “İki gözüm, kuyruğu hiç de lüzumlu değil!” (Çelebioğlu, 2007: 128)

3101 “Ey döğmeci! Arslan varsın kuyruksuz olsun. İğnenin acısı tâ içime işledi” dedi (Çelebioğlu, 2007: 128)

3102 Nakkaş, onu acıtmaya aldırmadan arslanın başka bir tarafını yapmaya koyuldu (Çelebioğlu, 2007: 128)

3103 İnlerek, “Bu hangi uzvudur?” dedi. Döğmeci, “Sadece kulağı” dedi (Çelebioğlu, 2007: 128)

3104 “Varsın kulağı olmasın, şart değil, ey temiz gönüllü! Kulağı işlemeyi bırak” dedi (Çelebioğlu, 2007: 128)

3105 Yine bir uzva başlayınca Kazvinli tekrar feryada başladı. (Çelebioğlu, 2007: 128)

3106 “Acaba bu üçüncüsü arslanın hangi uzvudur” deyince, döğmeci, “Bu karnının resmidir” dedi (Çelebioğlu, 2007: 128)

3107 “Bu arslan karınsız olsun. İğnenin acısı canıma yetti” deyince (Çelebioğlu, 2007: 128)

3109 O usta iğnesini yere çalıp, “Kim dünyada böyle bir şey görmüştür.” (Çelebioğlu, 2007: 128)

3110 “Kulaksız, karınsız, kuyruksuz acayip bir arslan. Cenabıhak bile böyle bir arslan yaratmamıştır” dedi. (Çelebioğlu, 2007: 128)

Ayşe Nur Sır, Kazvinli adamın iğnenin acısına karşı sabır gösteremeyerek dövmesini tamamlamamasını; nefis terbiyesinde manevi seyri tamamlayamayıp kâmil bir insan olamamak şeklinde açıklamaktadır (2011: 190). Mevlânâ hikâyesinin mizahî unsurunu, adamın güç, cesaret sembolü olarak görülen aslanın dövmesini yaptırmak isterken iğnenin acısından kaçınması üzerine kurmaktadır. Adamın iğneden kaçması, yani nefis terbiyesine dayanamaması ise Mevlânâ'nın hoşgörüsüyle karşılık bulmakta; adamın bu sabırsızlığı küçük düşürücü, aşağılayıcı ifadeler kullanmadan dile getirilmektedir.

3.2.8. İkiyüzlülük

Za‘îfi, *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za‘îfi*’de, “ekâbir” çevrelerin, Zarîfi, *Pend-nâme-i Zarîfi*’de, Sünbül-zâde Vehbî ise *Lutfiyye-i Vehbî*’de belli bir isim, zümre ya da meslek grubu belirtmeden insanların ikiyüzlülüğünü, çıkarları uğruna hareket etmelerini ironik bir dille eleştirmektedir. Bazı beyitlerde ise eleştiriler hicve varmaktadır.

Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za‘îfi’nin “Hâtime ve Güften-i Pend ü Mev’ize vü Târîh” başlıklı bölümünde Za‘îfi, müderrislik yaptığı dönemlerde, geçim sıkıntısı sebebiyle özel ders verdiği zengin çevrelerin sahteliklerini anlatmaktadır. Şaire göre bu kimselerin sözleri tatlı, dışları düzgün ama içleri sihir ve büyüyle doludur. Yüze gülerler, insanı aldatırlar. Yalancıdırlar, verdikleri sözleri tutmazlar. Kimseden korkmazlar, yalanı sanat ve fen gibi kullanırlar. Şair, içlerinde gündüzleri oruç tutan, geceleri namaz kılan alimler var olduğunu duymuştur. Ama uzun süre içlerinde bulunduğu için “gördüklerini” söylemiştir. Bunların dışı altın, içi bakırdır ama bahsedilince öfkelenirler.

28 Hüb güftâr u turresi mevzun
İçi pürdür velîk sihr ü fûsun (Anhegger, 1950: 142)

29 Yüze gülüci âdem aldayacı
Durmaz ‘ahd etdüğine yalancı (Anhegger, 1950: 142)

30 Kimseden korkmayub üşenmez iken
Edinürler yalanı san‘at ü fen (Anhegger, 1950: 142)

32 Var imiş içlerinde ‘âlimler
Rûz sâyim gicede kıyimler (Üzümcü, 2008: 93)

- 34 Lîk ben gördüğüm budur ki didüm
Nice eyyâm yanında bile idüm (Anhegger, 1950: 142)
- 35 Daşı altun müzahref içi bakır
Disen uymaz için daşuna kakır (Anhegger, 1950: 142)

Pend-nâme-i Zarîfî'nin "İctinâb-ı Mürâ'î" başlıklı bölümünde Zarîfî, ikiyüzlü insanlardan sakınmak gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştur. Böyle kimseler dindar görünürler, halk içinde çok ibadet eyler ama hileler söyler, ikiyüzlü konuşurlar. Riya ehlinin haline bir bakarsan, eşek arısının yaptığı bala benzediklerini görünür. Kim elini bu insanlara sunarsa sokulur, çiçeklerini koklayanın burnu düşer.

- 341 Halk içinde çok 'ibâdet eyler ol
Hile vü zerk ü riyâlar söyler ol (Arslan, 1994: 35)
- 343 Kıl nazar ehl-i riyânın hâline
Benzer ol zenbûr-ı asfar balına (Arslan, 1994: 35)
- 344 Kim sunarsa destini anı sokar
Burnu düşer ol şükûfu kim kokar (Arslan, 1994: 35)

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*'nin "Der-Beyân-ı Sehâvet ü Men' -i Ez-İsrâf u Sefâhet" başlıklı bölümünde oğlu Lütfullah'ı ikiyüzlü, dalkavuk insanlardan uzak durması için uyarır. Onların ağırlığını kişinin başı çekemez. Halka bin türlü külâh giydirmiş; birçokları sarık kapıp gitmişler. Varlıklı olanların malını yer, sonra da yolda görünce selam vermezler. Pervasızca tatlı tatlı yer içer, sonra da acı sözlerle alay ederler. O "alçak", "leşe konan akbaba"lardan uzak durmak gerekir.

- 646 Dalkavuklukla başın uğrar derde
Öyle sıklet çekilir mi serde (Beyzadeoğlu, 1994: 102)
- 647 Halka bin dürlü külâh itmişler
Nice destâr kapup gitmişler (Beyzadeoğlu, 1994: 102)
- 650 Ekl ider mālını evvelce tamâm
Sonra virmez göricek yolda selâm (Beyzadeoğlu, 1994: 103)
- 651 Tatlu tatlu yer içer bî-pervâ
Acı sözlerle ider istihzâ (Beyzadeoğlu, 1994: 103)

652 İhtirâz eyle o nâkeslerden
Lâşeye konıcı kerkeslerden (Beyzadeoğlu, 1994: 103)

Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî de, “ekâbir” çevrelerin; *Pend-nâme-i Zarîfî* de ve *Lutfiyye-i Vehbî* de ise insanların riyakâr davranışları örneklendirilerek uyarı mahiyetinde ele alınmaktadır. Za'îfî, bu kimseler için “dışı altın, içi bakır”, Zarîfî “eşek arısının yaptığı bal”, Sünbül-zâde Vehbî “leşe konan akbaba” benzetmelerini yapmaktadır. Şairler beyitlerinin bir bölümünde bahsettikleri ikiyüzlü insanlar için ironik bir dil kullanmakta; bir bölümünde ise daha da sertleşerek onları hicvetmektedirler.

3.2.9. Safılık/ Duyduklarına Kolaylıkla İnanmak

Kadınlara karşı yoğun şehvî duygular besleyen bir adamın, istediğini elde etmek için başvurduğu hilelerin anlatıldığı Sâbit'in *Dere-nâme*'sinde; kadınlara düşkün, hilekâr Söz Ebesi'nin karşısında, ona tamamen zıt bir karakterde olan Bokçu Murad isimli saf, duyduğu her söze inanan bir adam mevcuttur. Bokçu Murad, Söz Ebesi'nin elde etmek için peşinden koştuğu Ermeni kadının kocasıdır.

Söz Ebesi, bu kadına kavuşamayınca, akıl hocası olarak gördüğü Hoca Fesad'dan yardım istemeye gider. Bir gün, karı kocanın Donlu Dere'ye gittiğini duyan Hoca Fesad, Söz Ebesi'ni hamile bir kadın kılığına sokarak planlar kurar. Bokçu Murad hamile kadının karnından doğumunun yakın olduğunu ve ikiz bebekleri olacağı tahmininde bulunur. Birkaç saat sonra hoca, karısının doğum yapmak üzere olduğunu söyleyerek Ermeni kadından yardım ister. Kadın, Söz Ebesi'nin yanına gelince “dügünde tokmak yemiş davul” gibi çılgılığı basar ve kocasına “Bu kadın değil erkekmiş” diye bağırır. Kocası da bebeğin erkek olduğunu zannederek Hoca Fesad'ı tebrik eder.

147 Basdı feryâdı zen-i şiven-zâ
Sürda zahma yemiş tabl-âsâ (Karacan, 1990d: 36)

148 Erine dir ki be gel erkek imiş
Dişi sandımdı çepel erkek imiş (Karacan, 1990d: 36)

151 Didi müjde uşacık erkek imiş
Ser-güzîn vâlıdesi gerçek imiş (Karacan, 1990d: 36)

Hoca Fesad, bu fırsatı kaçırmayarak çocuğunu görmek için Bokçu Murad'ın yanından ayrılır. “Köpeğin avın peşinde koşması” gibi o da Ermeni kadının peşinden gider. Kadın, Hoca Fesad'ı da karşısında görünce kocasına “Gel Murad bunlar iki erkek oldu” diye seslenir.

- 152 Güni toğdı işidüp Hâce Fesād
Oldı tāriki-i gamdan āzād (Karacan, 1990d: 36)
- 153 Didi bir yol göreyüm ahvāli
Yenemem çünkü dil-i meyyāli (Karacan, 1990d: 36)
- 155 Gitdi sür‘ atle nigār ardınca
Kelb mānendi şikār ardınca (Karacan, 1990d: 36)
- 161 Dir idi nāle vü feryād iderek
Be Murād gel iki olda erkek (Karacan, 1990d: 37)

Bokçu Murad karısından duyduklarını dinleyip kadının karnından ikiz bebek olduğunu tahmin ettiği için sevinir. “Fehm ve ferasette kusur etmedim işler dediğim gibi çıktı” diye düşünür. Kendi kendini akıl ve idrak sahibi, güneş çeşmesi gibi temiz olarak över. Adam kendini överken Söz Ebesi ve Hoca Fesad, kadının ırzına göz dikmektedir.

- 163 Kendi kendiyile idüp güft ü şenīd
Dir ki besbelli idi hāl-i velīd (Karacan, 1990d: 37)
- 164 Ben firāsetle didüm ardında
İkidür anasınun karnında (Karacan, 1990d: 37)
- 165 İtmedüm fehm ü firāsetde kusūr
Geldi çıkdı didiğim gibi umūr (Karacan, 1990d: 37)
- 166 Kişide ‘akl ile idrāk ister
Çeşme-i mihr gibi pāk ister (Karacan, 1990d: 37)
- 167 Bunda bu kendini medh itmekde
Ustalar ‘avretinimekde (Karacan, 1990d: 37)
- 168 Gidi ne gördi ne idrak itdi
Ustalar ‘avretidi gitdi (Karacan, 1990d: 37)

Dere-nâme’nin yukarıdaki beyitlerinde Bokçu Murad’ın saflığı ve karısının yardım için seslenmesini yanlış anlaması, hikâyenin mizahî unsurlarını oluşturmaktadır.

3.2.10. Kendini Başkalarıyla Kıyaslamak

Mu‘îmî, *Mesnevî-i Murâdiye*’nin “Hikâyet-i Bakkâl ve Rûgan Rihten-i Tütî-eş” başlıklı bölümünde bir bakkal ve dükkanında beslediği papağanı hikâye edilmektedir. Latif, akıllı bir hayvan olan papağan, bakkal dükkanını bekler. Dükânın içinde sıçrayarak uçarken bir anda gül yağı şişesini döker. Bakkalın sahibi geldiğinde içi dolu şişelerin kırıldığını görür. Tek zararı yağların dökülmesi değildir, kumaşlar da lekelenmiştir. Çok sinirlenen bakkal, papağanın başına vurarak onu kel bırakır.

- 1080 Sıçrayup dükkân içinde seyrider
Nâgehân tütîyi gör ki ne ider (Yavuz, t.y.b: 108)
- 1081 Dokınup gül yağı şişesin döker
Dir “izâcâ el-kazâ imye’l-basar” (Yavuz, t.y.b: 108)
- 1092 Gördi hâce kim usanmış şişeler
Toptolu oldu içi endişeler (Yavuz, t.y.b: 109)
- 1093 Yağ dökildüğü değüldi husr tek
Yağ dökilmiş ü kumâş olmuş lek (Yavuz, t.y.b: 109)
- 1095 Vurdu tütînin başını kıldı kel
Ol ‘asel yiyici yüzi oldu hell (Yavuz, t.y.b: 109)

Tüyleri dökülen papağan çok üzülür, güzel sesi kesilir. Bunun üzerine bakkal da pişman olarak “Kendi elimle kendime ziyan kıldım” diyerek figan eyler. Papağan birden dükkânın önünden bir dazlak, saçsız kişinin geçtiğini görür. Bunun üzerine adama “Ey fakir! Neden başın böyle hakir oldu? Başına kim vurdu da ensen böyle patlıcana benzedi? Söyle bana başın neden böyle kel, sen de benim gibi yağ mı döktün?” diye sorar.

- 1099 Nitekim tütî melül oldu hamüş
Nîşi nüşından hurüş itmedi cüş (Yavuz, t.y.b: 109)
- 1100 Ağladı bakkâl eyledi figân
Dir k’elümle kendüme kıldım ziyân (Yavuz, t.y.b: 109)
- 1114 Nâgehânî gördi tütî iy fakı
Geldi dükkân önine bir cavlakı (Yavuz, t.y.b: 110)
- 1117 Tütî eydür cavlakîya iy fakîr

Neden olmuşdur başun şöyle hakîr (Yavuz, t.y.b: 110)

1118 Tüti dir ki başuna kim urdı let
K'oldı ensen şöyle bādıncân-sıfat (Yavuz, t.y.b: 110)

1119 Bana di başun neden dür şöyle kel
Sen de yağ dökdün meğer bir berü gel (Yavuz, t.y.b: 111)

Papağanın sözünü işitenler gülmeye başlar. Ona, “Sen neredesin o derviş nerede” diye sorarlar. Çünkü, papağanın saçsız başını görüp de kendisiyle kıyaslayarak yağ şişelerini kırdığı düşündüğü kişi, aslında bir derviştir.

1130 Tütinün sözün işidüp güldi halk
Didiler sen kanda kanıol ehl-i dalk (Yavuz, t.y.b: 111)

Mevlânâ⁷² bu hikâyeyi tasavvufî mesajların daha yoğun olduğu bir biçimde anlatırken devamında papağana, “yazılıştā sūt ile aslan aynıysa da Tanrı erlerini sen kendi nefesine eş tutma” (Çelebioğlu, 2007: 50) diye öğüt verir. Zafer Erginli'ye göre bu hikâyede, mürşidin tasarruflarının her insan tarafından anlaşılacağı anlatılmaktadır (2009: 242). Mu'înî ise, papağanın saçsız olması sebebiyle dervişi kendi durumuyla kıyaslaması üzerinden hikâyenin mizahî unsurunu kurmaktadır.

3.2.11. Tembellik

Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-ı Cünûn*'un “Kâhil” başlıklı bölümünde hayatını miskinlikle geçirenleri, hamal, zengin bir adam ve tembelliğe alışmış bir kişi etrafında oluşan bir hikâyeye üzerinden anlatır. Şair, aylak bir şekilde yaşamaya bir adamı merkeze alarak böylelerinin içine düştüğü komik durumları yansıtmaktadır.

Bir gün aylak bir adam, güçlü kuvvetli bir hamal görür. Hamaldan yardım isteyerek kendisini sırtına alıp denize bırakması için yalvarır. Ona göre boğulmak, yaşamaktan kolaydır. Hamal, adamın haline acıyarak onu sırtına alır.

636 Bir gün ol turfe girân-cân-ı battâl
Gördi bir güclü tüvânâ hammâl (Turan, 2008: 732)

⁷² “Bakkal ve papağanı” hikâyesinin Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin birinci cildinde yer alan metni için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 50-51).

- 637 Didi ey kuvvet-i zahr-ı ‘âdem
Bār ber-düş sanâdid-i ümem (Turan, 2008: 732)
- 638 Arkadaşum iki çeşmüm hammāl
İtme bār olduğuma istiskāl (Turan, 2008: 732-733)
- 641 Al beni arkana deryāya bırak
Bana ehven geliyor istigrāk (Turan, 2008: 733)
- 643 Dil-i hammālda rahm eyledi cüş
İtdi ol bār-ı sakīli ber-düş (Turan, 2008: 733)

Hamal ve tembel, denize doğru giderken yolda merhametli, varlıklı biri karşılına çıkar. Tembel adamın halini sorup öğrenince ona acıyarak bir mahzen bağışlar. Burada ömrünün sonuna hatta mahşere kadar oturacak, rahat yaşayacaktır.

- 644 Yolda bir merd-i merāhim-pīşe
Görecek başladı teftīşe (Turan, 2008: 733)
- 645 Tenbelün hāline oldukda habīr
Acıdı hāline rahm eyledi mīr (Turan, 2008: 733)
- 646 Sana bahş itdüm o mahzende otur
Āhir-i ‘ömrüne dek rāhat sür (Turan, 2008: 733)

Tembel adam, kendisine gösterilen merhamete karşılık, “Ey lütuf ve insan kaynağı! Ağzıma ekmeği kim sokacak?” diye sorar. Bu iyiliği beğenmez, hamaldan kendisini denize götürmesini ister. Hamal, şaşırarak iki eli olduğunu, aslında başkalarına muhtaç olmadığını söyler. Tembel adam bu sözlere, onun için en rahat yerin deniz, en iyi seçeneğin boğulmak olduğu cevabını verir. Ekmek ve lokma için gece gündüz dilin tahrik olup zahmet çekmesini büyük bir bela olarak görür.

- 648 Didi ey lutf u ‘ināyet kânı
Agzuma kim sokacakdur nānı (Turan, 2008: 733)
- 649 Didi kim mīr iki destün var
İle muhtāc degilsin her bār (Turan, 2008: 733)
- 652 Yürü deryāya bırak bendenüzi
Cāy-ı rāhat görürüm ben denizi (Turan, 2008: 733)

- 653 Nān için lokma için rûz u şebān
Ne belā zahmet-i tahrîk-i zebān (Turan, 2008: 733)

Mir'ât-ı Cünûn'un yukarıdaki beyitlerinde Yenişehirli Avnî'nin okuyucuya ders vermek, tembelliğin insana zararlarını ortaya koyarak ahlakî mesajlar vermek vb. amaçları bulunmamaktadır. Şair, kişiler arasında taraf tutmamakta; hikâyesini tembel adamın güldürücü yanlarını ön plana çıkartarak anlatmaktadır.

3.2.12. Kararsızlık/ Değişken Ruh Hali

Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inin "Ay Toldı Cevâbı İligke" bölümünde Ay Toldı, hükümdarın kendisine ne kusuru olduğunu sorması üzerine değişken, kararsız yapısını aşağıdaki beyitlerde açıklar. Ay Toldı, bu özelliğini insanların "kusur" olarak nitelendirdiğini belirtir. Ancak o, sürekli yeni ve taze şeyler aramanın bir kusur olmadığını düşünmektedir. Eskiyen şeylere tahammül etmenin insana sıkıntı ve usanç vereceğini; oysa yeni ve güzel şeyler varken eskiye, kötüye gerek olmadığını söyler. Bütün zevklerin yenide bulunduğunu, insanın zevk için her zahmete katlanacağını iddia eder.

- 685 Münüm bu meni yalnuk irsel teyü
Ayığlap yorırlar kişike ayu (Kaçalın, t.y.: 44)
- 686 Mün ermez mana kör bu irsellikim
Yanı nen talular ma özke begim (Kaçalın, t.y.: 44)
- 687 Kamuğ eski nenler irinçig bolur
İrinçig yüki kör yirinçig bolur (Kaçalın, t.y.: 44)
- 688 Yanı nen bolurda bu eski nerek
Talu nen bolurda yawuz ne kerek (Kaçalın, t.y.: 44)
- 689 Yanıda bolur körse barça tatığ
Tatığnı tilep er kör emger katığ (Kaçalın, t.y.: 44)
- 690 Yayığ tep sökerler bu kılkim için
Mana mün ururlar bu atım için (Kaçalın, t.y.: 44)

Kutadgu Bilig'in "Ay Toldı Cevâbı İligke" isimli bir diğer bölümünün aşağıdaki beyitlerinde hükümdar, Ay Toldı'ya isminin anlamını sorar. O da isminin manasını, önceki beyitlerde kendisinin bir kusuru olarak kabul edilen değişkenliği ve ayın hareketleri ile ilişkilendirerek açıklar. Ona göre

bu “ay” sürekli evini değiştirir. Ne yaparsa yapsın bir yere ısınmaz. Ayın burcu Seretân’dır, bu ev dönünce kendisi de döner. Bu ay girdiği evlerden hızlıca çıkar; çıkabilmek için de bulunduğu yeri yakar. Ay Toldı da kendisini bu aya benzeterek bazen aşağı bazen yukarı gittiğini söyler. Bundan dolayı bir alim, ona “Ay-Toldı” adını vermiştir.

743 Bu ay orını boldı ewi münkalib
Orunsuz bolur münkalib nen kılıp (Kaçalın, t.y.: 47)

744 Bu ay burcı sertân bu ew ewrilür
Ewi ewrilür hem özi çevrilür (Kaçalın, t.y.: 47)

745 Kayu ewke kirse bu ay terk çıkar
Çıkarı üçün terk yatarın yıkar (Kaçalın, t.y.: 47)

746 Menin me özüm kör anar okşadı
Ara kılıp ildi ara yokladı (Kaçalın, t.y.: 47)

748 Bu ma’ nî üçün atım ay toldı tep
Atadı biliglig sözün yinçe yıp (Kaçalın, t.y.: 47)

Kutadgu Bilig’in yukarıdaki beyitlerinde Ay Toldı’nın hükümdarın sorduğu kusurları ve isminin anlamı gibi sorulara mizahî bir üslupla, nükteli bir şekilde cevap vermektedir.

3.2.13. Kibirli Olmak

Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr*’ının “Hikâyet” bölümünde bir nahivci ile gemici⁷³ etrafında teşekkül eden bir hikâye üzerinden kibirli olmanın zararlarını anlatmaktadır. Mesnevinin aşağıdaki beyitlerine göre bir gün bir nahivci gemiye biner. Denizde hiç korkunun ve tehlikenin olmadığını düşünür. Nahivci, gemiciye “Ey aziz! Sen nahiv bilir misin?” diye sorar. Gemici de bilmediğini söyleyince nahivci, “Yarı ömrünü yok say” diye cevap verir.

2075 Gemiye oturdı bir nahvî meger
Sandı kim denizde yok havf u hatar (Yavuz, t.y.a: 129)

2079 Gemiçiye nahvî eydür iy ‘ azîz
Nahv-ıla lafzı kılur mısın temîz (Yavuz, t.y.a: 130)

⁷³ “Nahivci ve gemici”si hikâyesi, kaynağını Mevlânâ’nın Mesnevî’sini birinci cildinden almaktadır. Hikâyenin metni için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 124).

- 2082 Eydür armadum ben ol müşkilde rāy
Nahvı eydür yarı ‘ömrün yoga say (Yavuz, t.y.a: 130)

Gemici, nahivcinin kendini küçük görmesine içerlenir. Ama ona cevap vermez. Sonra bir anda gemi bir girdaba düşer. Bunun üzerine gemici, “Ey fülân, sen hiç denizde yüzmeyi öğrendin mi? Hiç suya düşeceğini düşündün mü?” diye nahivciye seslenir. O da cevap olarak “o ahvali hiç bilmedim, deniz içine girerim sanmadım. İlmin, hikmetin her türü bende var ama yüzmek becerisi sadece sende var” der. Gemici, nahivciye “Şimdi bütün ömrün boşa gitti” der. Gülşehrî de okuyucuya gemiciye nahvi değil, deniz mahvını bilir misin diye sormanın gerekli olduğu öğüdünü verir.

- 2084 Gemiçiyi hasta kıldı bu hitāb
İlla ol dem vermedi ana cevāb (Yavuz, t.y.a: 130)

- 2086 Gemi bir girdāba düşdi nāgehān
Gemiçi nahvīye eydür iy fülān (Yavuz, t.y.a: 130)

- 2087 Hiç denizde yüzmek öğrendün midi
Yā suya düşesüni sandun midı (Yavuz, t.y.a: 130)

- 2088 Eydür ol ahvāli hīç öğrenmedüm
Deniz içine giresüm sanmadum (Yavuz, t.y.a: 130)

- 2089 Kamu dürlü ‘ilm ü hikmet bende var
İlla bir yüzmek kim ol fen sende var (Yavuz, t.y.a: 130)

- 2090 Gemiçi nahvıya eydür pes kamū
‘Ömrün oldı şimdi fānī iy ‘amū (Yavuz, t.y.a: 130)

- 2092 Gemiçiye sorma kim nahvı mısın
Gemiye sor kim deniz mahvı mısın (Yavuz, t.y.a: 130-131).

Bekir Çınar, Mevlânâ’nın ve bu hikâyeyi yeniden işleyen Gülşehrî’nin, her şeyi bildiğini zanneden cahil insanların yanlış yola saparak işin aslını ve hakikatini anlamadığını, ilmin aslının Hakk’a rehber olması gerektiğini anlatmayı amaçladığını belirtmektedir (2016: 41). Mehmet Burak Çakın’a göre ise bu hikâyede ilmin, kişi için gurur ve kibre sebep olmaması öğütlenmektedir (2014: 76). *Mantku’-t-tayr*’da, nahivci ve gemici arasındaki tezatlık, sonunda gemicinin yararlı çıkacağı bir olay örgüsüyle ironi oluşturmaktadır. Gülşehrî, kibre kapılmanın insanı zor durumlara düşüreceğini, kibirli olmanın kötü bir davranış olduğunu, birbirine tezat durumlar içerisinde ve tasavvufî mesajlarla bir arada anlatmak istemektedir.

3.2.14. Kendini Olduğundan Farklı Göstermek

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin üçüncü cildinde yoksul ama kibirli bir kişinin, kendini zengin göstermek için yağlı bir kuyruk parçasıyla bıyıklarını yağlaması üzerine bir hikâyeye anlatılmaktadır. Bu adam, zengin insanların meclislerinde bulunarak yağlı yemekler yediğini, bu yüzden bıyıklarının yağlandığını ima eder. Ama aslında karnı açtır.

735 Kerem sahiplerinin meclisine varıp yağlı yemekler yediğini söylerdi. (Çelebioğlu, 2007: 290)

736 Kibirilenip eliyle bıyıklarını okşar, o sahtekâr onları gösterirdi. (Çelebioğlu, 2007: 290)

737 Güya onlar kuşluk vakti yağlı ve lezzetli yemek yediği iddiasının şahidiydi. (Çelebioğlu, 2007: 290)

738 Aç karnı ise Hakk'ın sözünü-Tanrı yalancılardan hilesini kurutsun-diye söylüyor. (Çelebioğlu, 2007: 290)

740 A yoksul! Bu yalan sözün olmasaydı belki bir kerem sahibi yiyecek bir şeyler ihsan ederdi. (Çelebioğlu, 2007: 290)

Adamın midesi ona beddua ederek rezil rüsva olmasını diler. Derken bir gün bir kedi, adamın bıyıklarını yağladığı kuyruğunu kapıp kaçır. Çocuğu da babasının bulunduğu bir mecliste durumu ağlayarak anlatır. Orada bulunanlar adamın haline gülerler ama bir yandan da acırlar.

760 Mide işi Hakk'a havale edince, o kuyruğu bir kedi kaptı. (Çelebioğlu, 2007: 291)

761 Almak istedilerse de kedi kaçtı. Çocuk, azarlanmak korkusuyla ağlamaya başladı. (Çelebioğlu, 2007: 291)

762 Babası bir meclisteyken küçük çocuk vaziyeti anlatarak o lafçının şerefini rezil etti. (Çelebioğlu, 2007: 291)

763 Dedi ki, "Senin her sabah bıyığımı, dudağımı yağladığın kuyruk gitti. (Çelebioğlu, 2007: 291)

765 Meclistekiler bu hale şaşırıp güldüler. O lafçıya şefkat kapısı açıldı. (Çelebioğlu, 2007: 291)

Hikâyenin devamında meclisteki zenginler, adama acıyarak yemek verirler. Adam da "büyüklerin doğruluk zevkini görünce kibri terk edip doğruluğa kul olur" (Çelebioğlu, 2007: 291) Mevlânâ, karnı aç olmasına, yoksul olmasına rağmen kibirli olduğu için kendisini olduğundan zengin gösteren, ziyafet sofralarında böbürlenene adama, içinde olduğu durumu anlatıp yardım istemesi durumunda karnını doyuracağı öğüdünü verir. *Mesnevî*'de zenginler gibi davranmak, onların meclisinde bulunmak için bıyıklarına yağlı kuyruk süren adam, bu haliyle gülünç görünmektedir.

Hikâyenin mizahî unsurunu, kendini olduğundan farklı göstermek isteyen adamın beklemediği bir durum içerisine düşmesi oluşturmaktadır.

3.2.15. Tedbirli Olmak/ İleri Görüşlü Olmak

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin üçüncü cildinde bir kuyumcu ve altın tartmak isteyen bir adam arasında geçen hikâye yer almaktadır. Mevlânâ, "ileri görüşlülüğü, akli kullanma"nın (Yeniterzi, 2008: 19), tedbirli olmanın önemini bu hikâye üzerinden anlatmaktadır. Bir kuyumcu, altın tartmak için dükkanından terazi istemeye gelen bir adama süpürge verir. Ancak müşteri ısrarla terazi ister. Kuyumcu da adamın zayıf olduğunu, altınları tartarken ellerinin titreyip düşüreceğini; bu yüzden işin sonunu önceden göreyerek ona şimdiden süpürge verdiğini söyler.

1629 Birisi bir kuyumcudan, "Altın tartacağım, terazini verir misin?" dedi. (Çelebioğlu, 2007: 315)

1630 Kuyumcu, "A efendi! Benim kalburum yok!" deyince adam, "Benim istediğim terazidir" dedi. (Çelebioğlu, 2007: 315)

1631 Kuyumcu, "Dükkânda süpürge yoktur!" dedi. Adam, "Bu kadar alay kâfi: (Çelebioğlu, 2007: 315)

1632 Ben terazi istiyorum, başka şey değil. Sağırılıktan gelme" dedi. (Çelebioğlu, 2007: 315)

1633 Kuyumcu dedi ki, "Sözünü duydum, sağır değilim. Söylediklerimi manasız sanma sen! (Çelebioğlu, 2007: 315)

1634 Sözünü işittim. Lakin vücudun zayıf, altını tartarken titrersin; (Çelebioğlu, 2007: 315)

1635 Altın kırıntıları küçüktür, tartarken elinin titremesiyle dökülebilir. (Çelebioğlu, 2007: 315)

1636 Sonra bana, -Efendi! Süpürge nerede? Altınlar döküldü, toplamak lazım- diyeceksin. (Çelebioğlu, 2007: 315)

1637 Onları süpürünce de şüphesiz benden kalburu soracaksın. (Çelebioğlu, 2007: 315)

1638 Onun için ben işin sonunu önceden gördüm. Başkasına git, benden uzaklaş vesselâm. (Çelebioğlu, 2007: 315)

Mevlânâ'nın bu hikâyesinde kuyumcunun hazırcıvaplığı ve müşterinin terazi beklerken süpürge alması üzerinden gülünç bir kurgu oluşturulmaktadır. Kuyumcunun, dükkanında yaşanacakları önceden görmesi, karşısındaki adam üzerinde umulmadık bir durum yaratmakta; böylelikle hikâye, mizahî bir mahiyet kazanmaktadır.

3.2.16. Dedikoduculuk

Hayriyye-i Nâbî'nin “Der Beyân-ı Zarar-ı Nakl-ı Kelâm” başlıklı bölümünde Nâbî, oğluna dedikodu ve laf taşımadan uzak durması gereğini öğütler. Şaire göre dedikodu yapanlar, duydukları lafları ve haberleri yetiştirmeden oturamaz, söylemeden duramazlar. Nefislerine hâkim olamaz, sadede gelmek için sabırsızlanırlar.

1515 Ya yitişdürmeyicek oturamaz
Haberin söylemedükçe turamaz (Kaplan, 1995: 301)

1516 Nefsine iki nefes cebri demez
Sadede açılmağa da sabr idemez (Kaplan, 1995: 301)

Nâbî dedikoducuların, “iki kelam iletmezlerse çatlatacak bir sirke tulumu” olduklarını düşünmektedir. Onları kınayarak, başkalarını zora sokmakla huzur bulmalarını, kimde gam görürlerse ona bakarak mutlu olmalarını yerer. Bu kişiler, devlet büyüklerinin konaklarını gezerek burada duydukları azledilme ya da terfi haberlerini zevkle anlatırlar.

1519 Sirke tulumuna benzer nemmâm
Çatlar itmezse eger nakl-i kelâm (Kaplan, 1995: 301)

1521 Mihnet-i gayrdan eyler o huzûr
Kimde kim gam göre olur mesrûr (Kaplan, 1995: 301)

1537 Kırk konak ‘azl ile nasbun haberi
Nâ’il-i zevk ider ol der-be-deri (Kaplan, 1995: 303)

Şair, *Hayriyye-i Nâbî*'de eleştirel bir dil kullanarak, dedikodu yapmanın, duyduğu lafi iletmenin yanlış olduğunu belirtir. Bu kişilerin, başkalarının mutsuzluğuyla, üzüntü verici haberleriyle huzur bulmalarına ironik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

3.2.17. Yellenmek/ Gaz Çıkarmak

Güftî, *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ*'nın “Mevlânâ Rıfkî” bölümünde Rıfkî'nin fazlaca yellenmesiyle alay etmektedir. Bölümün 19. beytinde “bir nasihat hele sana benden” diyerek şaire hitap etmeye başlayan Güftî, “Şair ol, abes şiirlerin rindi ol, osuruğuyla hem-nefes ol; o osurdukça sen yer söyle, vezne koy onu hep gazel söyle; sen osur o hücum göstere, yani yıldızlar semtini göstere” diyerek Rıfkî'nin bu davranışının gülünçlüğünü vurgulamaktadır.

- 33/19 Ba‘ de ez-vaz‘ -ı rîş-hand iden
Bir nasihat hele sana benden (Yılmaz, 2001: 139)
- 33/24 Şâ‘ ir ol rind-i şî‘ r-muktebes ol
Zartasiyle tamâm-ı hem-nefes ol (Yılmaz, 2001: 139)
- 33/25 O o...rdukça sen mahall söyle
Vezne ko anı hep gazel söyle (Yılmaz, 2001: 139)
- 33/26 Sen o...r ol hüçüm göstere
Ya‘ ni semt-i nücüm göstere (Yılmaz, 2001: 139)

Teşrifâtü’ş-şu‘arâ’nın yukarıdaki beyitlerinde Güftî, Rıfkî’yi küçük düşürmeyi amaçlamaktadır. Öğüt edecekmiş gibi sözlerine başlayan tezkire sahibi, Rıfkî’nin bir topluluk içerisinde isteyerek ya da sehven gerçekleştirdiği bu davranışı üzerinde durmaktadır.

“Karakter Özellikleri, Davranışlar, Zaaflar”dan, Klasik Türk Edebiyatı’nda çoğunlukla ahlaki mesajlar verilerek bahsedilmektedir. *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za‘îfî, Cilâü’l-kulûb, Vîs ü Râmîn, Gam-nâme* ve *Lutfiyye-i Vehbî*’de ele alınan cimrilik, ikiyüzlülük gibi huylar, zengin, varlıklı çevrelere ait gösterilmekte; bu tutum karşısında isyan edilmektedir. Ayrıca *Hayriyye-i Nâbî*’de dedikoduculuk; mevkii sahiplerinin etrafında bulunan ve terfi edilme, azledilme gibi haberleri konaklarda, meclislerde birbirine nakleden kişiler üzerinden anlatılmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de ise toplum tarafından olumsuz kabul edilen kararsızlık, değişken ruh yapısı gibi özellikler yargılayıcı bir bakış açısından uzak, mizahî bir üslupla dile getirilmektedir.

Sâkî-nâme, Mir‘ât-ı Âlem-nümâ ve *Lutfiyye-i Vehbî*’de, XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı toplum hayatının en çok tartışılan konularından biri olan kahvehanelerin müdavimlerine, ömürlerini bu şekilde geçirmelerine acımayla yaklaşılmaktadır. Şairler, bu kişilerle alay ederek, yer yer hicvederek anlatmaktadırlar. *Mir‘ât-ı Cünûn*’da ise ömrünü ataletle, tembellikle geçiren kişiler ironik bir kurgu içerisinde ele alınmaktadır.

Dere-nâme ve *Şevk-engîz*’de erkeklerin, beğendikleri kadınlara karşı duydukları şehvet, onlarla cinsel ilişkiye girmek uğruna başlarından geçen gülünç olaylar konu edilerek bu insanlarla alay edilmektedir. Ayrıca *Dere-nâme*’de Sâbit, kurnaz bir adamın karşısına duyduğu her şeye inanan saf bir eş koyarak ikisinin arasındaki tezattan mizahî bir olay örgüsü oluşturmaktadır.

Mesnevî, Mantıku’t-tayr, Mesnevî-i Murâdiye ve *Pend-nâme*’de kendini başkalarıyla kıyaslanmanın, kendini olduğundan farklı göstermenin, sabırsızlığın, ön yargılı ve kibirli olmanın

zararları; tedbirli, ileri görüşlü olmanın faydaları üzerine mizahî bir üslupla kıssadan hisse vermek amacını taşıyan hikâyeler anlatılmaktadır.

Har-nâme, *Pend-nâme* ve *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ'* da şairler, kendi yaşadıkları ya da duydukları olaylardan ilhamla, aç gözlülük, oburluk, topluluk içerisinde yellenme sonucu rezil olmayı, cezalandırılmayı konu alan beyitler yazarak öğüt, uyarı mahiyeti taşıyan ironik bir dil kullanmaktadır. *Beng ü Bâde* ve *Sâkî-nâme'* de içki, esrar kullanımının kişinin zihninde yarattığı etkiler, karakter yapısında değiştirdiği özellikler üzerine mizahî hikâyeler anlatılmakta; *Yûsuf u Zelîhâ'* da özellikle şarabın zararları üzerinde durulmaktadır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'* de sarhoşluğun insanı rezil, gülünç durumlara düşüreceği şairin başından geçen bir olayın nakledilmesiyle ele alınmaktadır.

3.3. Din

Din, Klasik Türk Edebiyatı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Dinî-tasavvufî gelenek içerisinde şiir yazar isimlerin yanı sıra aşk hikâyelerinde, pend-nâmelerde, yerel konuları içeren mesnevilerde insanların dinî duygularını kullanan çevreler dinsizlikle, dinî kuralların uzağında yaşamakla, masonlukla itham edilen kişiler ele alınmaktadır. Ayrıca tasavvufî, ahlakî eserlerde de dinî konularda kıssadan hisse çıkarılmasını amaçlayan, şathiye türü hikâyeler mevcuttur.

XIII. yüzyılda Mevlânâ'nın *Mesnevî'*sinde, XV. yüzyılda Kaygusuz Abdal'ın *Minber-nâme'*sinde, Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme'*sinde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme'*sinde, XVI. yüzyılda Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn'*inde, Fazlî'nin *Gül ü Bülbül'*ünde, Şemsî'nin *Deh-murg'*unda ve Güvâhî'nin *Pend-nâme'*sinde, XVII. yüzyılda Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî'*sinde, Sâbit'in *Dere-nâme'*sinde, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme'*sinde, Nâlî Mehmed Efendi'nin *Tuhfetü'l-emsâl'*inde ve Güftî'nin *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ'*sında, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî'*sinde, Fennî'nin *Sevâhil-nâme'*sinde ve Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme'*sinde, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'*sinde, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn'*unda ve Aynî'nin *Sâkî-nâme'*sinde dinden çıkar sağlayıcı sahte şeyhler, müritler, hocalar, dinsiz olduğu düşünülen kişiler konu edilmekte; aciz duruma düşmüş kimselerin Allah'a yönelttiği şakalı, nükteli duaların anlatıldığı hikâyeler bulunmaktadır.

3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar

Kendilerini şeyh, mürit, derviş gibi gösteren, ibadetle gösteriş yapan, dinî inançları kullanarak insanları aldatan, tasavvufu anlamadığı, Allah yolunu bilmediği halde halka vaaz veren kimseler ve şeyhlere inanan “müritler”, Mevlânâ'nın *Mesnevî'*sinde, Kaygusuz Abdal'ın *Minber-nâme'*sinde, Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn'*inde, Şemsî'nin *Deh-murg'*unda, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî'*sinde, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî'*sinde, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'*sinde ağır bir

biçimde eleştirilmekte, kimi beyitlerde eleştiri dozu hicve varmaktadır. Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde, Nâli Mehmed Efendi'nin *Tuhfetü'l-emsâl*'inde, Sâbit'in *Dere-nâme*'sinde, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde sözleri ve fikirleri birbirini tutmayan, sahte kerametler göstererek insanlardan para, mal alan, fitneler düşünen, çıkarlarına göre hareket eden kimselerin düştükleri gülünç durumlar anlatılmaktadır.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin birinci cildinde sağır bir adamın hastalanan komşusunu ziyarete gittiği bir mizahî bir hikâyeye anlatılmaktadır. Hikâyeye göre sağır adam, komşusunu ziyaret etmek ister ancak söylenenleri duymayacağı için nasıl sohbet edeceklerini bilemez. Bunun üzerine komşusu sorduğunda vereceği cevapları ezberlemeye karar verir.

- 3469 Bir sağıra, “Şimdi senin bir komşun hasta oldu” dediler (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3470 Sağır kendi kendisine dedi ki, “Bu ağır kulaklı sağır onun sözlerini nasıl duyabilir?” (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3473 “Ben ona -Nasılsın?- dedikçe o, -Allaha hamd olsun, iyiyim- der” (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3474 “Şükreder, sonra yiyip içtiğini sorunca mercimek çorbası veya şerbet içtiği mealinde bir şey söyler” (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3475 “-Afiyet olsun der ve hekiminin kim olduğunu sorarım. Elbette o terbiyeli komşu bana- Falan kimsedir- der” (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3477 “Biz onu denedik, çok iyidir. Nereye vardysa maksat hâsıl oldu” derim (Çelebioğlu, 2007: 138)

Sağır adam, hasta komşusuyla sohbet ederken umduğundan farklı cevaplar alır. Ancak vereceği karşılıkları ezberlediği için söylediği sözlere komşusu çok üzülür. Ama adam durumun farkında değildir. Komşusunun karşısında gülünç ve rezil duruma düşen adamın halini ortaya koyan Mevlâna, hikâyede Allah rızası için değil, gösteriş için yapılan işlerin, ibadetlerin kişiye yararı olmayacağını savunur. *Mesnevî*'nin 3493. Beytinde “İbadete koşan niceleri vardır ki, sadakatleri olmadığı halde sevap umarlar” (Çelebioğlu, 2007: 139) diyerek sadakatin olmadığı işlerden sevap beklemenin faydasız olduğunu belirtir.

- 3479 Hâlini sordu. Hastanın, “Ölü gibiyim!” demesine şükredince hasta üzülür (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3481 Ne yediğini sorunca “Yılan zehri!” dedi. Sağır da “Ziyade âfiyetler olsun” dedi (Çelebioğlu, 2007: 138)
- 3482 Sonra, “Hekimlerden acaba tedavi için gelen kimdir?” deyince (Çelebioğlu, 2007: 139)
- 3483 Hasta, “Azraildir! Ey adam! Var git” dedi. Sağır da “Onun işi gayet mübarektir” dedi (Çelebioğlu, 2007: 139)

3484 Hastanın yanından sevinçle çıktı. Bir müddet, “Hâl hatır sordum” diye şükretti (Çelebioğlu, 2007: 139)

3485 Hasta ise, “Bu can düşmanımızmış, kötü niyetli bir komşuymuş, bilmiyordum” diyordu (Çelebioğlu, 2007: 139)

Kaygusuz Abdal’ın *Minber-nâme*’si, bir Cuma namazından sonra camideki hatibin kendisine hitaben söylediği sözlere verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde, minberi tepenler ve Hakk’ı bildiğini söyleyerek halkı irşat etmeye kalkanlara seslenilmektedir. Oysa bu akılla kimse ermemiş; kimse gözüyle Hakk’ı görmemiştir. Bu öyle bir deryadır ki akıllar ermez, özünden geçmeyen kimse Rabbini bilmez.

3 Hak’ı bildim deyü irşād edersin
Tepersin Minberi feryād edersin (Güzel, 1984: 30)

5 Buna ‘akl ile kimse irmemiştir
Göziyle Hakk’ı kimse görmemiştir (Güzel, 1984: 30)

6 Bu bir deryādürür ākıllar irmez
Özinden giçmiyen Rabbını bilmez (Güzel, 1984: 30)

Kişi, kendi halinde bir aşıkta ona “iş sevmez eşek” derler. Âşık olsa “tembel Alâi”, sofuya olsa “mürâi” derler. Bir sözü bin bir söz ederler, doğru yolu bırakıp eğri yola girerler. Hakk’ı bulmak sözle olsa, bütün fıkıh alimleri uçup arşa çıkar.

22 Eger (ki) kendü hālünde bir ‘āşıkdur
Ana dirler ki iş sevmez ışıkdur (Güzel, 1984: 31)

23 Aşık olsam adum tenbel Alâi⁷⁴
Eger sofuya isem dirler murâ’i (Güzel, 1984: 31)

26 Bular bir sözi bin (bir) söz iderler
Koyub doğru yolu eğri giderler (Güzel, 1984: 31)

27 Sözüle bulmak olsa idi Hakk’ı
Uçub ‘arşa çıkaydı cümle fakı (Güzel, 1984: 31)

⁷⁴ Bu beyitten hareketle Kaygusuz Abdal’ın asıl adının Alâyi yani Alâeddin olduğu tahmin edilmektedir (Güzel, 1981: 74).

Güvâhî, *Pend-nâme*'nin “Hikāyet” bölümünde minbere çıkıp nasihatler eden ikiyüzlü bir vaizi, sözleriyle yaptıkları arasındaki tezatlığı vurgulayarak ironik bir dille anlatır. Bu vaizde kibir, haset, riya, günah, zina, faiz olduğu halde topluluğa vaazlar verir.

- 1043 Meger mescidde bir zerrāk vāiz
Çıkuben minbere söyler mevāiz (Hengirmen, 1990: 170)
- 1044 Gehī kibr ü hasedden geh riyādan
Gehī fisk u zinādan geh ribādan (Hengirmen, 1990: 170)
- 1045 Diyürek söyleyürek çoğ u geh az
Kıvām-ı cûş ile yüceldüp āvāz (Hengirmen, 1990: 170)

Vaiz, esrar ve macunu zemmeder. “Ey müminler, şüphesiz bilin ki bir kez esrar içmek yetmiş günaha bedeldir” diyerek başını sallar. Halkın bu suçtan kurtulmasını diler. Ama kendisi, tülbindinde bir tüp esrarlı macun saklar. Vaaz verirken adeta tepindiği için sakladığı yerden macun düşer, herkes tarafından görülür.

- 1046 Son uci herbirinden kat idüp söz
Tutar esrār u ma' cūn zemmine yüz (Hengirmen, 1990: 170)
- 1047 Dir ey müminler olun şeksüz āgāh
Ki bir kez yimegün esrārı nāgāh (Hengirmen, 1990: 170)
- 1048 Olur yetmiş kebāyirce günāhı
Degül yitmek ana itmek nigāhı (Hengirmen, 1990: 170)
- 1049 Salar başın depinür katı katı
Diler ol cürmden halka necātı (Hengirmen, 1990: 170)
- 1050 Meger esrārli ma' cūnı bir tūb
Var imiş gizlü dülbendinde mahcūb (Hengirmen, 1990: 170)
- 1051 Depinürken bozılır taylāsını
Düşer ma' cūn olur zāhir nihānı (Hengirmen, 1990: 170)

Lâmi'î, *Vîs ü Râmîn*'in “Mezemmet-i Kallaşān-Sūfî-Süret ü Sıfat-ı Merdümişān-ı Gül-Siret” ve “Mezemmet-i Dervişān-ı Sūfî-i Duşān ki Giriftārān-ı Süret-i Düzdān-Kisvet” bölümlerinde ikiyüzlü dervişleri hicvetmektedir. Bu dervişlerin kimisi baştan ayağa siyahlar giyinmiş, kötülükten

“dūd-ı āh”a boyanmıştır. Şair, “Siyah giymekle insanın yüzü ağarsa her karga beyaz şahin olur” diye düşünmektedir.

5277 Serāpā kimisi girmiş siyāha
Boyanmışlar fenādan dūd-ı āha (Öztürk, 2009: 526)

5278 Siyeh geymekle olsaydı yüzi ag
Gerek bāz-ı sefid olaydı her zāg (Öztürk, 2009: 526)

Şaire göre dervişlerin başlarına sardıkları kara şal, aslında yüzlerinin karasıdır. Durumları Hristiyan yazısı gibi terstendir. Koyunlarında haç vardır, başları tersine dönmüştür. Karga oldukları halde halka kendilerini anka gibi gösterirler; hiç kargadan göklere tavus olur mu?

5332 Yüzünün karasın basına sarmış
Hayālâtını sevdâyile karmış (Öztürk, 2009: 529)

5333 Hat-ı tersā gibi ahvāli ma‘ kūs
Tolu koynı salib ü başı menkūs (Öztürk, 2009: 529)

5334 Kelāgiken geçinür halka ‘ anka
Olur mı zāg tāvūs-ı semāvā (Öztürk, 2009: 529)

Aşağıdaki beyitlere göre dervişler Allah’a ve dine düşmandırlar. Elbiseleri Macarların giydiklerine, sakalları ise Ruslarınkine benzer. Başlarında kubbe kadar taç vardır ama gönüllerinde damla kadar marifet yoktur. Melekmiş gibi görünerek yiyip içmezler ama gönülleri sabırsızlıkla dolu şeytanlardır. Murdar olan şaraplar gibi kaplarında kaynarlar. Oysa gerçekte kendileri çalıp kendileri oynarlar. Gözleri kapalı uyuduklarına inanırlar. Yollarını görmezler, asalarına dayanırlar. Asalarını başlarında yüz parça edip örtüleriyle boğazlarından asmak gerekir.

5336 Hüdānun düşmeni dīnün ‘ adūsı
Libāsı Engērūsī rīşi Rūsī (Öztürk, 2009: 529)

5337 Serinde tācı vardur kubbe denlü
Dilinde ma‘ rifet yok habbe denlü (Öztürk, 2009: 529)

5338 Yemez içmez geçer güyā melekdür
Özi şeytān dili lā-havleden pür (Öztürk, 2009: 529)

5339 Mey-i murdārveş kabında kaynar

Hakikāt kendü çalar kendü oynar (Öztürk, 2009: 529)

5340 ‘Uyūnı beste h’ābına inanur
Yolın görmez ‘asāsına tayanur (Öztürk, 2009: 530)

5341 İdüp yüz pāre basında ‘asāsın
Ridāsiyla bogazından asāsın (Öztürk, 2009: 530)

Lāmi‘î’ye göre dervişler, zamana sapkınlık nispet ederek feleğe bin türlü bahane bulurlar. Cihan halkını dünyadan, yani maldan vazgeçirirler ama kendileri dayanamaz biriktirirler. Kadınlara perdeyi uzak eyler. Ama kendileri için “Erenlerin bakışı nurdur” derler. Kadınları sohbetlere davet ederler. Utanmalarını bahane göstererek onlarla yalnız kalırlar. Sohbet zamanında delikanlıları isterler, “Kabul ehlinde red yoktur” derler.

5342 Dalālet nisbetin idüp zamāne
Bulurlar dehre bin dürlü bahāne (Öztürk, 2009: 530)

5343 Cihān halkını dünyādan yıgarlar
Alup hos kendüler turmaz yıgarlar (Öztürk, 2009: 530)

5346 Havātinden iderler perdeyi dūr
Olur dirler erenlerden nazar nūr (Öztürk, 2009: 530)

5347 Dem idüp zenleri da‘vet kılurlar
Hicāb ehli diyüp halvet kılurlar (Öztürk, 2009: 530)

5348 Dem-i sohbetlerinün şevki emred
Kabūl ehlinde dirler yokdurur red (Öztürk, 2009: 530)

Şemsî, *Deh-murg*’un “Ta‘rif-i Hod Bülbül” bölümünde Bülbül’ün dilinden kerkes hicvedilmektedir. Halk içinde “kuşların hayranı”dır, “hürmetsiz”dir, “ciğer düşmanı”dır. Yani arifler makamından uçar; mezhebin dördünü bir etmişten geçer. Meşrebi dayanıklı değildir; eşeği, aklın kervanına uymaz. Kuşlar ortasında bir çıplaktır; adetleri İblisle ortakdır. Kerkes ne de olsa kuşların dervişi olduğu için sohbetini dinlemek gerekir. “İkrarı olmayan bir derviş”, dağda yol bekçisi bir “arsız”dır. Sürekli namaz kıldığından bahsedip küfr-i batıl söyleyerek yürür. Kerkes, ehl-i Hak olup şeriati bilmemiş; kapıdan yol bulamayıp sadra geçmiştir.

430 Halk içinde kuşların hayrānıdır
Lā’u-bālīdür ciger düşmānıdır (Kaya, 1997: 118)

- 432 Ya' nî ' ârifler makâmından uçar
Mezhebün dördin bir itmişden geçer (Kaya, 1997: 118)
- 433 İlle ki muhkem degildür meşrebi
Kārbān-ı ' akla uymaz merkebi (Kaya, 1997: 118)
- 441 Kuşlar ortasında bir cavākdur
Bid' ati İblīs ile ortakdur (Kaya, 1997: 119)
- 447 Dinleyelüm sohbetinden dervişün
Dervişdür Kerkesidür her kuşun (Kaya, 1997: 120)
- 448 Nice dervişdür bu bir ikrārsız
Tagda bir yol bekçisidür ' arsız (Kaya, 1997: 120)
- 455 Eyle yürür küfr-i bātıl söyleyüp
Hep namāzumuz kılınmışdur deyüp (Kaya, 1997: 121)
- 459 Ehl-i Hak oldı şerī' at bilmedin
Sadra geçdi kapudan yol bulmadın (Kaya, 1997: 121)

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*'nin “Nehy-i Ālūdegi-i Kizb ü Hilāf” bölümünde XVII. yüzyılda sahtekâr din adamları ve mutasavvıfları ağır bir dille eleştirmektedir. Şairin eleştirilerinin dozu kimi beyitlerde hiciv boyutuna varmaktadır. Şaire göre birçok hırsız, kendini ermiş gibi göstermektedir. Şanına ve kerametine parlaklık verip yalanlarla dolu rüyalarını anlatırlar. Bu kişiler sahte takva ve salah sattıkları için iki alemde de kurtuluş göremeyeceklerdir. Yaşanılan devirde hırka, teşbih ve şal geçim kaynağı haline gelmiştir.

- 861 Bundan esna' niçe düzd-i bed-kār
İder etvār-ı velāyet izhār (Kaplan, 1995: 248)
- 862 Virmege şān-ı kerāmāta fūrüg
Bast ider nicesi rü 'yā-yı dūrüg (Kaplan, 1995: 248)
- 863 Görmez ol kes iki ' ālemde felāh
Ki sata sāhte takvā vü salāh (Kaplan, 1995: 248)
- 864 Oldı ālāt-ı ma' āş-ı dünyā
Asrda hırka vü tesbīh ü ridā (Kaplan, 1995: 248)

Nâbî'ye göre ermişlik taklit etmekle olsa her bir ahmak mutlaka velilik davası gözetir. O beyhude söyleyen “eşekler” kötü insanlardır; onlara inanan, söylediklerini tasdik edenler de onlardan daha “eşek”tir.

871 Yohsa taklîd ile her bir ahmak
İde da' vâ-yı velâyet mutlak (Kaplan, 1995: 248)

872 Hardan ol bî-hûde-gû bed-terdür
Anı tasdik iden andan hardur (Kaplan, 1995: 248)

Halk eşya satar, onlar Allah'a yakınlığı; halk develerini, onlar da hayır dualarını satarlar. Halka karşı zühd ve salahlarına parlaklık vermek için aç gezerler. Cenneti satmak ister, bunun için uydurma bir ücret belirlerler. Taçları, ridaları, sözleri ve edaları taklittir.

874 Halk eşyâ sata ol kurb-ı Hudâ
Halk üştür sata ol hayr du'â (Kaplan, 1995: 249)

875 Virmege zühd ü salâhına revâc
Halk ni' met yiyicek ol kalur ac (Kaplan, 1995: 249)

876 Virür ol galle-fürüş-ı tâ' at
Cennete nakd-i müzevver-kıymet (Kaplan, 1995: 249)

877 Tâcı taklîd ridâsı taklîd
Sözi taklîd ü edâsı taklîd (Kaplan, 1995: 249)

Seyitlikleri olmadığı için ona sığınamaz, onun üzerinden geçinemezler ama yine de başlarına siyah sarık sararlar. Dilenmeye tenezzül etmezler. İlimleri, marifetleri, sanatları, iş kurmaya sermayesi, maddi güçleri yoktur. Zühd ve takvayı, ibadetleri hırsız suretleriyle maişet kaynağı yaparlar. Bir iki tasavvuf sözü kapıp kendilerini tarikat piri yapmışlardır.

878 Yok siyâdet ki anı ide penâh
Sarınur başına destâr-ı siyâh (Kaplan, 1995: 249)

879 Cerre de nefsi tenezzül idemez
Kâra da tab' ı tahammül idemez (Kaplan, 1995: 249)

880 'İlmi yok ma' rifet ü san' atı yok
Kesbe sermâyesi yok vüs' atı yok (Kaplan, 1995: 249)

- 881 İde tahsil-i ma' āşa ālet
Zühd ü takvāyı o düzd-i sūret (Kaplan, 1995: 249)
- 882 Bir iki harf-i tasavvuf kapmış
Kendüyi pīr-i tarikat yapmış (Kaplan, 1995: 249)

Halk içinde bazı akılsız kişiler ona aldanıp iftihar ederek başkalarına da anlatırlar. O sahte şeyhler git gide şöhret olurlar; tekkelerine eş dost sığınmaya başlar. Makamlarından azledilenler de buraya gelirler. Sahte şeyhler, ısmarlamaca rüyalar görüp amacına göre ağızlarını burunlarını ezip büzerek sözde gerdan kırıp göz süzerek imalı yorumlar yaparlar.

- 886 Aldanup ana ' avām-ı bī-' akl
İftihār ile ide gayre de nakl (Kaplan, 1995: 250)
- 887 Refte refte olarak şöhret-yāb
Tekyesi ola melāz-ı ahab (Kaplan, 1995: 250)
- 888 Sadme-i ' azlı yiyen bī-kesler
Lāşe-i zulme sunan kerkesler (Kaplan, 1995: 250)
- 891 Göre ısmarlamaca rü 'yālar
Göstere maksadına imālar (Kaplan, 1995: 250)
- 892 Agzımı burnunu ezip büzerek
Sözde gerden kırarak göz süzerek (Kaplan, 1995: 250)

Nālî Mehmed Efendi'nin *Tuhfetü'l-emsâl*'inin "Hikāyet-i Şeyh-i Mukallid" başlıklı hikâyesinde kendilerini şeyh ve onun müritleri olarak tanıtip halkın malını, parasını hile ile alan üç kişi mizahî bir dille konu edilmektedir. Bu kişilerden "şeyh-i mukallid" olanı boş işlerle uğraşmakta; zenginlik hayalleri kurmaktadır. Bir gün büyüyle para kazanmaya, genç, yaşlı herkesi "efsane"siyle esir etmeye karar verir. Bu düşüncesiyle yola çıkmışken kendisi gibi iki kişiye rastlar. Birbirleriyle yol arkadaşı olurlar.

- 1500 Var idi bir merd-i felāket-şi'ār
Ehl-i hevā ' atıl u bī-kesb ü kār (Selçuk, 1999: 261)
- 1509 Didi füsün ile olur kesb-i māl
Bunda bu tedbīr ise emr-i muhāl (Selçuk, 1999: 262)

- 1510 Vākıf iken hālūme bernā vü pīr
Kim ola efsāneme bend ü esīr (Selçuk, 1999: 262)
- 1515 Serseri seyr eyler iken hem-çünān
Oldı iki şāhsa müsādif hemān (Selçuk, 1999: 262)
- 1519 Birbirine yār u refik oldılar
Hem-dem ü hem-rāh-ı tarīk oldılar (Selçuk, 1999: 262)

Üç yolcu, Reşid diyarına yaklaştıklarında birisi şeyh, diğerleri de onun müritleri gibi davranmaya karar verirler. Şeyh olanı eline bir asa alır; başına siyah bir imame, beline kemer takar. Sırtına peşmine şal takar. Ayaklarına ayakkabı giyer. Görünüşüne öyle bir gurur vererek şalını salar ki gören onu “kutb-ı cihān” zanneder. Müritler de ellerinde ibrik ve hasır tutarlar. Yoksul bir halde şehre vardıklarında halkı selamlarlar. Halk da şeyhe saygı göstererek evlerinde misafir etmek ister.

- 1530 Çünkü karīb oldı diyār-ı Reşīd
Birisi şeyh oldı ikisi mürīd (Selçuk, 1999: 264)
- 1531 Girdi yola şeyh-i ma‘āsī-penāh
Elde ‘asā başda ‘imāme siyāh (Selçuk, 1999: 264)
- 1532 Belde kemer arkada peşmīne şāl
Başda sivāk u kademinde ni‘āl (Selçuk, 1999: 264)
- 1533 Zuhra vakār ile salup taylesān
Dirdi gören tarzını kutb-ı cihān (Selçuk, 1999: 264)
- 1534 Almış ele iki mürīd-i riyā
Birisi ibrik u biri būriyā (Selçuk, 1999: 264)
- 1535 Şehre girüp meskenet ü tāb ile
‘Arz-ı salāh eyledi ādāb ile (Selçuk, 1999: 265)
- 1536 Eyledi da‘vet yanına şeyh u şāb
İtmedi bir vech ile redd-i cevāb (Selçuk, 1999: 265)

Şeyh ve iki müridi teklifleri reddederek Reşid’in surları dışındaki tekkeye giderler. Kendilerine burayı meclis edinerek hazineymiş gibi o viraneye sahip çıkarlar. Birkaç gün dışarı çıkmayarak halktan bir şey istemez; bir ekmeği bile kendilerine haram kılarlar.

- 1548 Hāric-i sūrında Reşīd'ün meger
Var idi bir hānkeh-i mu' teber (Selçuk, 1999: 266)
- 1551 Kendüye meclis idüp ol hāneyi
Genc-sıfat bekledi vīrāneyi (Selçuk, 1999: 266)
- 1556 Sabr idüp ol şeyh-i mukallid tamām
Nān talebin kendüye kıldı harām (Selçuk, 1999: 267)

Şeyh, zühd ve salah ile kendisine öyle bir parlaklık verir ki halk ona bakmaya çekinir. İkiyüzlülük tuzağını kurarak halkı hileyle avlar. Ziyaret maksadıyla gece gündüz gelen kişilerin malını mülkünü alır. Böylelikle tekkesini malla doldurur. Gündüzlerini ibadetle, gecelerini ise sabaha kadar eline kadehle geçirir.

- 1558 Zühd ü salāh ile virüp āb u tāb
Bakmaga halk ana iderdi hicāb (Selçuk, 1999: 267)
- 1561 Dām-ı riyāyı kurup ol nā-bekār
Eyledi efsūn ile halkı şikār (Selçuk, 1999: 267)
- 1562 Kasd-ı ziyāretle gelen rüz u şeb
Māmelikin alsa virürlerdi heb (Selçuk, 1999: 267)
- 1565 Māl ile pür eylediler tekyesin
Almaya lāyık geleni tek yesin (Selçuk, 1999: 268)
- 1567 'Arz-ı salāh eyler idi şāma dek
Dönmez idi kıbleden ahşāma dek (Selçuk, 1999: 268)
- 1568 Şeb gelicek tā-be-seher elde cām
Böyle idi kārları subh u şām (Selçuk, 1999: 268)

Bir gece, “nifak yolunun reisi” olan şeyh, arkadaşlarına hileleri anlaşılmadan başka bir yere gitmeleri gerektiğini söyler. Bunun üzerine Sa'īd şehrine doğru yola çıkarlar.

- 1570 Bir gice ol pīr-i tarīk-i nifāk
Eyledi a' vānı ile ittifāk (Selçuk, 1999: 268)
- 1571 Münkeşif olmazdan evvel sū'-i hāl

Gayrı diyāra idelüm irtihâl (Selçuk, 1999: 268)

- 1572 Böyle diyüp kıldı ‘ azîmet hemân
Oldı reh-i şeh-r-i Sa‘îd’e revân (Selçuk, 1999: 268)

Sa‘îd şehrine giren şeyh ve müritleri buranın halkını efsunla kendilerine bağlayarak kadınlarını cariye, erkeklerini köle yaparlar. Bir müddet sonra da Kahire’ye yola çıkarlar.

- 1583 Hâsılı efsûn ile zerk ü riyâ
Oldı idi râst bu nice kabâ (Selçuk, 1999: 270)

- 1585 Bende çeküp ehl-i Sa‘îd’i tamâm
Oldı zenî câriye merdî gulâm (Selçuk, 1999: 270)

- 1588 Dilde velî var idi bir hâtıra
Kim kıla ‘ azm-i sefer-i Kâhire (Selçuk, 1999: 270)

Mısırlılar arasında şöret bulup buranın halkını efsunlarlar. Tam o sıralarda Kıbrıs sahilinden gelen kırk keşiş Hıristiyanlığı yaymaya ve Müslümanlar arasına fitne sokmaya başlar.

- 1616 Eyledi Mısır ehlini mekri esîr
Kalmadı bir hânede Mısırî haşîr (Selçuk, 1999: 273)

- 1623 Sâhil-i Kıbrıs’dan o dem kırk keşiş
Mısır’a gelüp eyledi da‘vâ-yı kîş (Selçuk, 1999: 274)

- 1624 Dîn-i Mesîhâ’ya virüp zîb u fer
Saldılar İslâm içine şûr u şer (Selçuk, 1999: 274)

Mısır sultanı, keşişleri saraya davet edip dinî meseleler üzerine tartışır. Sonra Sa‘îd’den gelen “büyük zat” yani “şeyh-i mukallid” aklına gelir. Sultan, adamlarını şeyhe göndererek saraya davet eder. Şeyh daveti kabul edip saraya gidince kendilerine sorulan sorulara cevap vermekte zorlanır. Başını “kaplumbağa gibi” hırkasına çekerek düşünür, sonunda evliyanın uçmasının “rütbe-i ülâ”da olacağını, ilk dereceye inmek için kırk gün gerekeceğini söyler.

- 1667 Ger gele ol şeyh-i kerâmet-nisâb
Belki vire bunlara kat‘i cevâb (Selçuk, 1999: 279)

- 1686 Çekdi başın hırkaya hem-çün keşef

Oldı selāmet yakası ber-taraf (Selçuk, 1999: 281)

1698 Bulmaga bu kār-ı yesire vusūl
Rütbe-i ūlāya gerekdür nüzūl (Selçuk, 1999: 282)

1699 Kırk güne dek hāsıl olur müdde‘ ā
Halvet-i hās itdi velī iktizā (Selçuk, 1999: 282)

Şeyh, müritlerinin yanına gelip bir an önce yola çıkmaları gerektiğini söyler. Değerli eşyalarını alıp kaçıma karar verirler. Ancak bu kaçıışı halkın gafil olduğu bir zamanda yapmak isterler.

1709 Anlara bir şeb didi ey hem-demān
Kārımuza ‘ākıbet irdi ziyān (Selçuk, 1999: 283)

1712 Turmada var bīm-i ser ü havf-ı cān
Gitmede itlāf-ı zer ü hān-mān (Selçuk, 1999: 284)

1726 Gāfil iken halk idelüm irtihāl
Müşkil olur va‘de tamāmında hāl (Selçuk, 1999: 285)

1735 Tuhfelerin eylediler der-bagāl
Kasd-ı firār itmiş iken ol mahāl (Selçuk, 1999: 286)

Kırk gün geçip yola çıkma vakti geldiğinde şeyh ve müritlerinin kaldığı tekkeye bir genç gelir. Şeyhten yardım ister, eteğine yüz sürer. Bu esnada sabah olur, sultanın adamları onları almaya gelir. Genç de şeyh ve sultanın adamlarıyla birlikte gider.

1736 Girdi kapudan içeri bir cūvān
Gonce-dehen zīb-zekān mū-miyān (Selçuk, 1999: 286)

1741 Eyledi kuddāmına şeyhün cūlūs
Pāyine yüz sürdik kılup cāblūs (Selçuk, 1999: 287)

1751 Kıldı ‘azīmet ide ol şeb sefer
İtdi o dem çāk-i girībān seher (Selçuk, 1999: 288)

1752 Zulmet-i şeb gitdi görindi nehār
Bildi degül kendüsine bahtı yār (Selçuk, 1999: 288)

- 1765 Eyler iken her tarafına nigāh
Geldi der-i hücreye destūr-ı şāh (Selçuk, 1999: 290)
- 1771 Devlet ile şeyh olunca süvār
Düşdi önine hadem-i şeh-r-yār (Selçuk, 1999: 290)

Sultanın adamları şeyhi, keşişlerin gösterisine getirir. Genç, şeyhe attan inip tevazu göndermesini, ancak bu yolla yüzünün kara çıkmayacağını söyler. Şeyh attan inip sultanın yanındaki tahta oturunca da genç, onun ayakkabılarını alıp bir kenara saklar.

- 1782 Bārgeh-i şāha olunca karīb
Didi rikābında cüvān-ı edīb (Selçuk, 1999: 292)
- 1783 Atdan inüp meskenet ‘arz it k’İlāh
İtmeye kārunda seni rū-siyāh (Selçuk, 1999: 292)
- 1789 Zikri mürür eyleyen ol nev-cüvān
Pāye-i kürsīde tururdu hemān (Selçuk, 1999: 292)
- 1790 Şeyhün alup başmagını ol mahal
İtmiş idi cānı gibi der-bagal (Selçuk, 1999: 292)

Keşişlerden biri ellerini birbirine vurarak duman gibi göğe yükselir. Diğerleri de karga misali onun peşinden yükselir. Keşişler kara bir bulut gibi havada durduklarında Kahirelilere seslenerek uçma meselesinin hallolduğunu, başka bir bahis varsa sormalarını ister. Şeyh, söz hakkı ona gelince can korkusuyla gence dönerek “Ey dinin kutbu ferman senindir” der.

- 1797 Birisi ol hüklerün ez-miyān
Birbirine kakdı ayasın hemān (Selçuk, 1999: 293)
- 1798 Bulmuş idi sihr ü füsünü tamām
Dūd-sıfat eyledi meyl-i gamām (Selçuk, 1999: 293)
- 1799 Birbiri ardınca misāl-ı gurāb
Cümlesi de oldı karīn-i sehāb (Selçuk, 1999: 293)
- 1804 Gördi bu hālātı çü şeyh-i Sa‘īd
İtdi hayātından o kat‘-ı ümīd (Selçuk, 1999: 294)

- 1805 Çıkdı derūnından o dem dūd-ı āh
Hasret ile itdi cūvāna nigāh (Selçuk, 1999: 294)
- 1806 Ya‘ ni dimek istedi kim ey püser
Tīr-i belāya beni itdün siper (Selçuk, 1999: 294)
- 1807 Ādem’i uçmaz didün ey nā-halef
‘Ömr-i girān-māyemi kıldun telef (Selçuk, 1999: 294)
- 1808 Bakduğı dem şeyh cūvāna hemīn
Didi ki fermān senün ey kutb-ı dīn (Selçuk, 1999: 294-295)

Delikanlı, şeyhin sakladığı ayakkabılarını çıkarıp havaya fırlatır. Bir çift şahin gibi yükselen ayakkabılar, keşişleri yıldırım gibi enselerinden vurup düşürdükten sonra tekrar gencin eline gelir.

- 1809 Kefşini şeyhün çıkarup ez-bagal
Eyleye tā def^c -i güman ü kesel (Selçuk, 1999: 295)
- 1810 Saldı hevāya nitekim cürre-bāz
İkisi de turdı mu‘ allak birāz (Selçuk, 1999: 295)
- 1811 Sonra o kefşin-i kerāmet-şi‘ār
Oldı iki şāhin-i ‘ankā-şikār (Selçuk, 1999: 295)
- 1816 Enselerine urarak her birin
Eylediler hāk-i mezellet yirin (Selçuk, 1999:295)
- 1817 Geldi o kefşin-i kerāmet yine
Sūr^c at ile ol püserün destine (Selçuk, 1999: 296)

Delikanlı, şeyhin taklitçiliğinin ortaya çıkmasını engeller. Şeyhin Allah’tan utanmasının kalmadığını, kutbu kendine lakap bellediğini, halkı sabah akşam kandırdığını, bundan da hiç utanmadığını yüzüne vurur. Kendisinin zamanın kutbu tarafından gönderildiğini, kendi yardımları sayesinde İslam’a şüphe bulaşmadığını söyler.

- 1833 Şeyhün önine oturup ol püser
Didi eyā mürtekib ü der-be-der (Selçuk, 1999: 297)
- 1834 Eylemedün hazret-i Hak’dan hayā

Subh u mesā kizb ile satdun riyā (Selçuk, 1999: 297)

1835 Kutbun idüp kendüne nāmın lakab
Eylemedün şerm u haya vü edeb (Selçuk, 1999: 298)

1837 ‘Afvun idüp hazret-i Hak’dan ricā
Cehl ile sen itmede sehv ü hatā (Selçuk, 1999: 298)

1838 İtdi seni sihr ü hiyelden selīm
Sāhire itdün galebe çün Kelīm (Selçuk, 1999: 298)

1839 Bunca ‘atā lutf u kerem sana heb
Kümmele taklīdün olupdur sebab (Selçuk, 1999: 298)

Sābit’in *Dere-nāme*’sinde Hoca Fesad, fitneliğiyle tanınan eski medreseli, yeni “iblis maskarası”dır. “Fitne oyununun önde gideni”, “kötülük toprağının kemer başı”dır. Şeytanı öğrencisi yapmış; vesvesesini yeni başlatmıştır. Yolunu şaşırılmış bir ifrit ve recmedilmiş şeytan onun yanına uğrasa ondan sonra her zaman “Eüzü besmele” okuyarak korkuyla geçer. Hoca Fesad, adı gibi bir “fesat muamması”dır, her fesadın içinde onun adı geçer.

56 Eskisi medrese-i telbisün
Yenisi mashara-i iblisün (Karacan, 1990d: 29)

57 Bāzi-i fitnede er başı idi
Buk ’a-i şerde kemer başı idi (Karacan, 1990d: 29)

58 Şille şakirdi idüp hannāsı
Yeni başlatmış idi vesvāsı (Karacan, 1990d: 29)

59 Uğrasa yanına dīv-i gümrāh
İsti‘āzeyle geçerdı her gāh (Karacan, 1990d: 29)

60 Uğrasa yanına şeytān-ı recim
İsti‘āzeyle geçerdı pür-bim (Karacan, 1990d: 29)

62 Adı gibi o mu‘ammā-yı fesād
Her fesād içre çıkarmış idi ad (Karacan, 1990d: 29)

Dere-nâme'nin yukarıdaki beyitlerinde Hoca Fesad tanıtıldıktan sonra, kendisine akıl danışan Söz Ebesi'ni beğendiği kadınla buluşturmak için yaptığı aldatmacalar anlatılır. Hoca işe başlamadan önce hile mendilini tazeler, fitne elbisesini düzeltir. Şeytanlık heybesini ortaya çıkarır; omzundaki iblis yükünü hafifletir. Söz Ebesi'nin karnına bir yağ bakracı bağlar. O "pis adam" da karnını şişirerek hamile kadınları taklit eder.

89 Hile destârçesin tâzeledi
Câme-i fitneyi endâzeledi (Karacan, 1990d: 31)

90 Şeytanet heybesin ihzâr itdi
Düş-ı telbîsi sebük-bâr itdi (Karacan, 1990d: 31)

91 Zeni çeküne koyup Söz Ebesin
Bağladı karnına bir yağ debesin (Karacan, 1990d: 32)

92 Gebe ' avret gibi ol merd-i pelîd
Şişirüp karnını itdi taklîd (Karacan, 1990d: 32)

Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinin "Cümle Ehl-i Mahalle ve İmâm" bölümünde "zen-pâre" bir adam ve onu evine alan kadının, imam ve mahalleliye basılması hikâyesi⁷⁵ anlatılır. Kadın ve adam gece beraberken mahalle sakinleri yanlarına imamı da alıp baskın yapmaya gelirler. İmam, uykusundan yeni kalkmış sersem bir halde kadının kapısını tutarak "Sübhanallah semtimiz eskiden böyle değildir. Hey dinsiz kadın, hey kötü kişi, melun çık dışarı. Mahkemeden ilamını alayım da bu mahallede ismin kalmasın. Çıksın o dinsiz kafir, kapıda cemaat hazır" diye bağırır. Kadın, imamı evine davet ederek eline bir miktar para sayar. "Rüşvet"ini aldıktan sonra imam, dışarıda bekleyen mahalleliyi "Şu akla bak, ya Rab bizi iftiradan sakla" sözleriyle azarlar. "Ey kardeşler, bu iftira ne musibet ne beladır. Bu hatunun ayıbını görmedim, hiç sabunda leke olur mu?" diyerek kadını temize çıkarır. Evdeki oğlanın yabancı olmadığını, "kuru ağaca" kan bulaştırmayacağını; temiz bir kadına bu arbedenin çok olduğunu söyler. "Sarığımda leke var onda yok" diyerek kadını korur.

149a/3 Diye ol ' âleme bak şu ' akla
İftiradan bizi yâ Râb sakla (Öztürk, 2002: 146)

149a/4 Gördünüz mi ne ' aceb ey ihvân
Ne musibet ne belâ bu bühtân (Öztürk, 2002: 146)

⁷⁵ Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde bahsi geçen baskın hikâyesini, muhtevası sebebiyle çalışmamızın hem 3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar bölümünde hem 3.4.2. Rüşvet başlıklı bölümünde değerlendirmek mümkündür. Bu sebeple hikâyede imamın rüşvet aldıktan sonra kadını mahalleliye karşı koruduğu beyitler bu bölümde; rüşvet alışını anlatan beyitler ise 3.4.2. Rüşvet bölümünde incelenmektedir.

- 149a/5 Görmedim ‘ aybını bu hâtunun
Lekesi var mı ‘ aceb sâbunun (Öztürk, 2002: 146)
- 149a/6 İşte bigâne değilmiş oğlan
Kuru agaca bulaşdırmam kan (Öztürk, 2002: 146)
- 149a/7 Sâliha ‘ avrata bu ‘ arbede çok
Sarıgımda leke var anda yok (Öztürk, 2002: 146)

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*’nin “Der-Ahvâl-i Melâhide-i Zamân” bölümünde kendilerini şeyh veya mürit gibi gösteren kişilerin iç yüzlerini anlatmaktadır. Bu kişiler, halkı kendilerine inandırmak için ağlar; onlardan para almak için sema dönerler. Güzel bir oğlanın geldiğini görünce “Tekkeye kurban geliyor” derler. “Takye kapmak” yolunu bilip o “sirke” suratlarıyla halka külâh yaparlar.

- 221 Ağlayup halkı inandıрмаğičün
Döneler akçe tolandırmağičün (Beyzadeoğlu, 1994: 48)
- 223 Görseler bir güzel oğlan geliyor
Diyeler tekkeye kurban geliyor (Beyzadeoğlu, 1994: 48)
- 224 Takye kapmak revişinden âgâh
Sikke suretle ide halka külâh (Beyzadeoğlu, 1994: 48)

Mesnevinin “Der-İttisâf-ı Esnâf Be-Adem-i İnsâf” bölümünde Sünbül-zâde Vehbî, daha çok satış yapmak için kendilerini dindar gösteren esnaf⁷⁶, alaycı bir dille tasvir etmektedir. Şair, bunların bir kısmının şekl-i ta‘assubda dolaştıklarını, gözlerine sürme çektiklerini söyler. Dükkanını besmelesiz açmaz ancak şeytanı bulsa onu da aldatır. Belinde misvak görünür ama ağzı yalanla kirlenmiştir. Giydiği yeşil cübbeyi yerlerde sürüyerek Beytullah’a varıp yeminler eder. Sattığı mallar hakkında sürekli yalanlar söyler. Sürekli muhtesibin yanındadır; bu yüzden malları dükkânda çürür.

- 877 Nicesi şekl-i ta‘assubda gezer
Sürmeli gözlerini hoşça süzer (Beyzadeoğlu, 1994: 131)
- 878 Açmaz ol besmelesiz dükkânı

⁷⁶ Sünbül-zâde Vehbî’ nin söz konusu beyitleri, tez çalışmamızın “3.1.2.1. Esnaf-Müşteri İlişkileri” başlıklı bölümünde de değerlendirilebilmektedir. Ancak bu beyitlerde esnafın kendini “öyle olmadığı halde” dinî bütün bir yaşayış içerisinde gösterme isteği vurgulanmakta; bu sebeple çalışmamızın “3.3.1. Dini Çıkarları İçin Kullananlar” başlığı altında yer almaktadır.

Aldadur bulsa velî şeytânı (Beyzadeoğlu, 1994: 131)

- 879 Görinür gerçi belinde misvāk
Deheni kizb ile ammā nā-pāk (Beyzadeoğlu, 1994: 131)
- 881 Yeşilin bast-ı zemîn eyleyerek
Vardığı Beyt'e yemîn eyleyerek (Beyzadeoğlu, 1994: 132)
- 882 Mâl söylerse yalāndur bilesin
Aslı yokdan hezeyāndur bilesin (Beyzadeoğlu, 1994: 132)
- 886 Dā'imā muhtesibi yanında
Çürüdür mālını dükkānında (Beyzadeoğlu, 1994: 132)

Aynî, *Sākî-nâme*'nin “Latîfe” bölümünde şarap içilmesinin yasak olduğu bir zamanda, içtiği şarabı saklayan bir Bektaşî'yi anlatmaktadır. Banu Durgunay'a göre şair bu beyitleri “veliliği suiistimal ederek riyakarlık yapanları eleştirmek için” mesnevisine eklemiştir (2013: 83-84). Bir gün Bektaşî, elinde dolu bir testiyle yakalanır. Testinin içinde ne olduğu sorulduğunda su olduğunu; kendisinde keramet bulunduğunu, suyu şaraba çevirebildiğini söyler. “Ey su şarap ol” diyerek testiden kadehe doldurur. Bunun üzerine Bektaşî'den bir de zezem suyunu şaraba çevirmesi istenir. Cevap olarak kerametinin ancak güneşte, yani gündüzleri belli olacağını söyler.

- 1292 Var idi bir zamān bāde yasağı
Şarābı nūş iden yirdi tayagı (Arslan, 2012: 118)
- 1296 Tutuldu bir tolı destiyle nā-gāh
Anun hālinden oldı hākīm āgāh (Arslan, 2012: 118)
- 1297 Didi hākīm ana baba nedir bu
Didi 'aşık erenler bir sudur bu (Arslan, 2012: 118)
- 1299 Didi bende kerāmet vardır elbet
Suyı duht-i reze tebdīle kuvvet (Arslan, 2012: 119)
- 1300 Didi pīr 'aşkına ey su şarāb ol
Be-āb-ı rüy-ı Cem sahbā-yı nāb ol (Arslan, 2012: 119)
- 1301 Kodı cāma şarābı itdi iş'ār
Bu süretle kerāmet kıldı izhār (Arslan, 2012: 119)

- 1303 Be-âb-ı zemzem it bu bâdeyi âb
Seni ikrâr u tasdîk itsün ahbâb (Arslan, 2012: 119)
- 1304 Didi ey münkirân u bu'l-hevesler
Bu bürhânım güneşden işte azher (Arslan, 2012: 119)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin “Ez-‘Azîmet-i Hopa Der Muvâsalât-ı Rûm” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Of'ta Küçük Ömer-zâde Ahmet ismiyle bilinen bir hocayı hicveder. Şair bu kişiye “yezîd”, “ulemâ hâini”, “hân-ı yağma” diyerek hakaretler eder. Küçük Ömer-zâde, gündüzleri insana geceleri şeytana hükmederek dersler verir. Sihirle Harut'u bağlar, binlerce Marut'u kuyuya düşürür. Of'ta halkın başı odur, öyle ki her işi “boyu gibi”, kısa sürede halledilir. Ayetleri ters yazar tersten okur.

- 19/4 Bir yezîd anda oldu peydâ
[‘]Ulemâ hâini hân-ı yağmâ (Demirayak Özsoy, 1997: 31)
- 19/5 Hükmeder ders okudur her yana
Gündüz insana gece şeytâna (Demirayak Özsoy, 1997: 31)
- 19/6 Düş olub anda da bu berbâda
Nâmı Ahmed Küçük ‘Ömerzâde (Demirayak Özsoy, 1997: 31)
- 19/8 Sihirle bende çeker Hârut'ı
Düşürür çâhe hezâr Mârut'ı (Demirayak Özsoy, 1997: 32)
- 19/9 Of'da cumhurbaşkanı oldur her gâh
Olur iş kaddi gibi anda kütâh (Demirayak Özsoy, 1997: 32)
- 19/14 Âyeti ters yazıb ters okuyub
Oturur minderi altına koyub (Demirayak Özsoy, 1997: 32)

Mesnevinin “Ziyûr Efendi⁷⁷ Hakkında ‘İzz-Kibârânî İslambol” bölümünde şair Ziver Efendi'nin davet ettiği şeyhini ağırlamak için düştüğü gülünç durumlar anlatılmaktadır. Bu şeyh, riya erbabı bir sofidir. Görünüşü iki yüzlüdür, emelleri arasında Allah yolu yoktur.

⁷⁷ Betül Demirayak Özsoy'un “Ziyûr Efendi” olarak okuduğu (1997: 121) şairin ismi, Mustafa Okan Baba'nın çalışmasında Ziver Bey olarak geçmektedir (2009: 41). Kaynaklarda Ziyur Efendi isminde bir şair bulunmamakta; ancak XIX. Yüzyıl'da Ziver Paşa-zâde Yûsuf Bahâeddîn, Murtazâ Ziver, Tırnakçı-zâde Mehmed Sâ'id Ziver gibi şairlerin yaşadığı tespit edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (<http://www.turkedebiyatilisimleri.org> Son erişim tarihi: 28.01.2019). Bu sebeple Bayburtlu Zihnî'nin bahsettiği şairin isminin Ziver Bey olduğu düşünülebilir.

- 78/1 Öyle erbâb-ı riyâ bir sūfi
Kisve etmiş o sebebden sūfi (Demirayak Özsoy, 1997: 123)
- 78/4 Hep riyâdır görünüş Hakk-ı Hudâ
Hak bulunmaz emelinde aslâ (Demirayak Özsoy, 1997: 123)

Ziver Efendi, misafirinini geldiğini görünce aklı başından giderek “Buyurun şeyhim efendim” diyerek vecde gelip şaşırıp şeyhe secde eder. Bayburtlu Zihnî’nin deyişiyle “o pezevengi tapılacak bir şey” eyler. Onun ardından da müritleri başlarını eğerek ellerine gül suyundan buhurdan alarak yürürler.

- 78/8 Ziyūr’un [‘]aklı başından giderek
Buyurun şeyhim efendim diyerek (Demirayak Özsoy, 1997: 123)
- 78/9 Geldi dīvâneler âsâ vecde
Şaşırıp eyledi şeyhe secde (Demirayak Özsoy, 1997: 123)
- 78/10 Ma-hasal Ziver Efendi-i ma’ hūd
Eyledi ol pezevengi ma’ būd (Demirayak Özsoy, 1997: 123-124)
- 78/11 Baş kesib cümle mürīdân yürüdü
Elde gül-âb buhurdan bürüdü (Demirayak Özsoy, 1997: 124)

Şeyhinin karşısında Ziver Efendi, iki dizi üzerine “maymun gibi” çömelerek oturur. Şeyhin o gösterişli, şerefli, gururlu, kibirli, azimli davranışları üzerine Bayburtlu Zihnî, alaycı bir şekilde onun Konya’dan geldiğine göre ya Mevlânâ ya da Abdülkadir olduğunu düşünür.

- 78/13 Oturub karşısına Ziver-ı dūn
İki diz üzre misâl-i maymūn (Demirayak Özsoy, 1997: 124)
- 79/1 O tekellūf o teşerrūf o vakār
O tekebbūr o ta’ azzum o ūi’ār (Demirayak Özsoy, 1997: 124)
- 79/2 Anı zanneyledim ‘ Abdülkadīr
Konya’dan geldi ya Mevlânâ’dır (Demirayak Özsoy, 1997: 124)

Güvâhî, Lami’î ve Şemsî’nin mesnevilerinde belirli bir zaman ve isim belirtmeksizin halkın dinî duygularından faydalanan, dini kendi çıkarlarına göre kullanan din adamları, dervişler ve şeyhler hicvedilerek ya da ironik bir bakış açısıyla anlatılmaktadır. Nâlî Mehmed Efendi ve Aynî’nin

mesnevilerinde yer alan sahte “keramet” hikâyelerinde ise mizahî, güldürücü unsurlar ön plana çıkmaktadır. Mevlânâ, gösteriş için yapılan ibadetlerin zararlar doğuracağı ve kişiye faydası olmadığı mesajını, sağır bir adam ve hasta komşusunu merkeze aldığı mizahî bir hikâye üzerinden vermektedir. Kaygusuz Abdal’ın ve Bayburtlu Zihnî’nin beyitlerinin belirli bir muhatabı varken Nâbî ve Sünbül-zâde Vehbî’de tarikat çevreleri genel bir çerçeve içerisinde hicvedilmektedir. Sâbit ve Enderunlu Fâzıl’ın mesnevilerinde ise din adamlarının kurnaz davranışları karikatürize edilmektedir.

3.3.2. Dinî Motifli Şiirler

Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Fazlî, Nev’î-zâde Atâyî ve Tebrizli Ahmedî’nin mesnevilerinde rindâne bir tavır taşıyan münâcât konulu beyitler ve şathiye üslubunda yazılmış hikâyeler bulunmaktadır. Şairler, Allah’a şakacı bir dille yakarmakta, günahlarının affedilmesi için dualar etmektedir.

3.3.2.1. Şathiye

Tebrizli Ahmedî’nin *Esrâr-nâme*’sinde Allah’la şakalı söyleyişleri ihtiva eden hikâyeler bulunmaktadır. Bu hikâyelerde kahramanlar, ironik bir dille Allah’a yakarmakta; şikâyet etmektedir. Mesnevinin, “Hikâye-i Dîvâne-i Dil-i Şûrîde” başlıklı üçüncü hikâyesinde bir zamanlar dünyadan büsbütün “el yumuş” bir adam anlatılmaktadır. Bu adam on yedi gün yiyecek içecek bulamamış; sonunda nefsinin engelleyememiştir. Bir mescide girip Allah’a, “Ey Semî ve Habîr, karnımın bu halini sen bilirsin niçin çok nimet vermeyip bana bunca zahmeti çektirirsin. Tez gelsin bir dolu sahanla pilav, iki de ekmek” diye dualar eder.

- 233 Var idi devr-i zamân içre bir er
El yumuşdı bu cihandan ser-te-ser (Ayan, 1996: 20)
- 235 On yidi gün bulma küt ile zâd
Almadı nefsi bu ma’ nîden murâd (Ayan, 1996: 20)
- 237 Vardı girdi mescide ol merd-i râz
Kıldı anda Hakka çok nâz u niyâz (Ayan, 1996: 20)
- 238 Didi ol dem iy semî’ u iy basîr
Karnımun hâline hod sensin habîr (Ayan, 1996: 20)
- 239 Nişe virmezsin firāvân ni’ meti
Çekdürürsin bana bunca zahmeti (Ayan, 1996: 20)

240 Tîz getürgil bir tolu sahan pîlāv
İki etmek dahı kılma halka çav (Ayan, 1996: 20)

Aç adam bir süre bekler. Gelenin gidenin olmadığını görünce “Ya Rab mescidi yık beni de öldür” diye dualar eder. Ansızın bir tahta çatlar, bir parça toprak dökülür.

244 Baka gördi ne gelür var ne gider
İşit imdi ol delüyi kim n’ider (Ayan, 1996: 20)

246 Didi yā Rab çünki bilmezsin bunı
Yık bu mescidi revān öldür beni (Ayan, 1996: 21)

248 Nāgehan bir tahta çatladı revān
Bir pāre toprak dökildi ol zamān (Ayan, 1996: 21)

Adam, çatının yıkılmaya başlaması üzerine “Bu işleri şüphesiz ki bilirsin, çatıyı halkın üzerine yıkarsın, beni de burada öldürürsün, bari buradan çıkayım, yürüyüp uzaktan bakayım” diye Allah’a yakarır.

250 Didi bu işlerde cüstsün bī-gümān
Yıkasın halk üstine sakf-ı girān (Ayan, 1996: 21)

253 Çün buna cüst olasın ana kehel
Öldürürsün beni bunda bī-mahal (Ayan, 1996: 21)

254 Bāri ol yigdür kaçam bundan çıkam
Aç yürüyem şöyle irakdan bakam (Ayan, 1996:21)

Adam yola çıkınca bir hocanın önünde bir çocuğu, içi türlü yiyeceklerle dolu bir tabakla gittiğini görür. Hoca ona selam vererek bu tabağın kendisine gönderildiğini söyler. Adam da “Ey hoca bu ziyafet kimindir, incitip de sonradan verilmesi ne fayda” diye sorar. Sonra da “yemeden verdi bana yüz bin bela, yersem kim bilir bana neler olur” diye kendi kendine söylenir⁷⁸.

259 Bir tabak içi tolu dürlü ta’ām

⁷⁸ Hikâyenin devamını Gönül Ayan, şu şekilde nakletmektedir: “Yiyeceği getiren ısrar ettiyse de kabul etmedi. Ama gene de bir yudum aldı. Yutar yutmaz coşup nara vurdu. Ondan sonra ‘kırk yıl’ yemek yemedi. Çevresini türlü yiyeceklerle dolu olarak her nefesini ‘bayram’ sevinci içinde geçirdi” (Ayan, 1996: XLI).

Hâce önince götürmiş bir gulām (Ayan, 1996: 22)

- 260 Bumı gördi hâce çün virdi selām
Didi sana gönderüldi bu ta‘ām (Ayan, 1996: 22)
- 261 Didi iy hâce kimündür mā’ide
İncidüp son virmesi ne fā’ide (Ayan, 1996: 22)
- 262 Yimedın virdi bana yüz bin belā
Yirsem anı kim bilür kim ne kıla (Ayan, 1996: 22)

Esrâr-nâme’nin altıncı hikâyesini içeren “Hikâyet-i Dīvâne-i Pehlevân Rahmetu’llâhi ‘Aleyh” bölümünde çocukların taşa tuttuğu bir deli anlatılmaktadır. Bir gün çocukların kendi arasındaki bir oyunun ortasına düşer, başına bol bol taş gelir. Çocuklar her yandan deliye taş atarken havadan dolu yağmaya başlar. Bu esnada deli göğe doğru bakarak “Ey büyük Allah’ım sana ne oldu sen de mi bu çocuklara uydun? Onlar taşa tutar, sen doluya tutarsın. Senin gibi bir büyüğe, çocuklara uyup da bana bu işleri kılmak reva mıdır?” diye sorar.

- 359 Meger var idi bir mecnun-ı bî-dil
Cihānun pehlevānı merd-i mukbil (Ayan, 1996: 30)
- 361 Düşer bir gün uşaklar cengine ol
Ururlar arkasına başına bol (Ayan, 1996: 31)
- 363 Uşaklar taş atarken her yanādan
Tolu yagmaya başladı hevādan (Ayan, 1996: 31)
- 364 Delü yüzini tutdı āsūmāna
Didi iy kâdir ü hayy ü tüvānā (Ayan, 1996: 31)
- 365 Sana n’oldu ki benden böyle toydun
Ki sen dahı bu uşaklara uygun (Ayan, 1996: 31)
- 366 Olar taşa tutarlar sen toluya
Revā mıdur senün gibi uluya (Ayan, 1996: 31)
- 367 Ki uşak sözine uyup kalasın
Bana buncılaym işler kılasın (Ayan, 1996: 31)

Tebrizli Ahmedî'nin yukarıdaki beyitlerinde hikâye kahramanları, şakalı söyleyişlerle Allah'a yakarmakta ve sitem etmektedir. Onların bu serzenişleri, Allah katında hoşgörüyü karşılık bulmaktadır.

3.3.2.2. Münâcât

Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde ve Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinde şairler, nükteli, şakacı bir dille Allah'a yakarmakta; günahlarının bağışlanmasını istemektedir.

Heves-nâme'nin "Münâcât" başlıklı bölümünde Tâcî-zâde Cafer Çelebi, kendinde Allah'a layık amel olmadığını, hata, unutma ve eksikliğin çok bulunduğunu, daima oyun ve eğlence arzuladığını, işinin genellikle dinin yasakladığı hususlarla olduğunu, yığıtlığın en taze zamanında dimağını civanların hevesiyle doldurduğunu, hayalinde şarap ve mum, yüreğinde bacakların ve kolların düşüncesinin var olduğunu söyler. Ne zaman tekbir edip namaza dursa gönlü sevgiliye yalvarmaya başlar. Ne fayda ki gönlü sevgilinin kaşının takına yerleştiği için mihraba yüz sürmeden namaz kılar.

- 63 Velî bende sana lâyıḳ 'amel yok
Hatâ vü sehv ü nisyân u zelev çok (Sungur, 2006: 161)
- 64 Dün ü gün ârzum lehv u melâhî
İşüm ekser me'âşî vü menâhî (Sungur, 2006: 161)
- 65 Yolum urup yığıtlik 'unfuvânı
Dimâgum pür heveshâ-yı cüvânî (Sungur, 2006: 161)
- 66 Hayâlümde şarâb u şem' ü şâhid
Derûnumda hevâ-yı sâk u sâ'id (Sungur, 2006: 161)
- 67 Kaçan tekbîr idüp tursam namâza
Gönül başlar nigârına niyâza (Sungur, 2006: 162)
- 68 Ne assı kılmadan mihrâba ben rû
Çü gönlümdür mukim-i tâk-ı ebrû (Sungur, 2006: 162)

Gül ü Bülbül'ün "Mucibü'd-Da' avât ve Kâzî'ül-Hacât Hazretlerine Münâcât ve 'Arz-ı Hâcât Olundugudur" başlıklı münacatında Fazlî, nükteli, şakacı bir dille Allah'a yakarmaktadır. Şair, elinde abdest almak için ibrik tutsa cennet şarabı zanneder. Mescide her gittiğinde dilberlerin mahallesine

gittiğini zanneder. Sanılmasın ki mescide hayır için gider, aslında sevgilinin yüzünün seyri için varır. Mihraba gittiği vakitlerde onun gibi yolunu şaşırılmış kişiler; namaza el bağladığında kendini sevgilinin kapısında zannedip el kavuşturarak hizmetine durur.

- 83 Ele alsam vuzū⁶ için ibrik
Sanursam pürdurur şarāb-ı rahīk (Öztekin, 2002a: 218)
- 86 Mescide her kaçan ki ‘azm iderem
Sanuram kūy-ı dilbere giderem (Öztekin, 2002a: 219)
- 87 Mescide sanma hayr için varuram
Rūy-ı dil-dāra seyr için varuram (Öztekin, 2002a: 219)
- 88 Rūy-ı mihrāba eyleyüp her gāh
Bağlasam el namāza ben gümrāh (Öztekin, 2002a: 219)
- 89 Der-i dilberde sanuram her dem
Kavşurup hizmetinde el tururam (Öztekin, 2002a: 219)

Sâkî-nâme'nin “‘Arz-ı ‘Ubūdiyyet ü Münācāt Be-Dergāh-ı Kādi'l-Hācāt” başlıklı münacatında Nev‘î-zāde Atāyî, kandili kadeh sanmadığı takdirde mescide gitmediğini, mescide gittiğinde de ayakta durmaya mecalinin olmadığını nükteli bir şekilde anlatır.

- 43 Ayak basmazın mescide lā-cerem
Meğer anda kandili sāgar sanam (Kuzubaş, 2007: 107)
- 44 Varursam da ser-mest-i şūrīde-hāl
Ayag üstine turmaga yok mecāl (Kuzubaş, 2007: 107)

Tâcî-zāde Cafer Çelebi ve Fazlî, mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde rindane bir üslupla Allah'a dualar ederek günahlarının bağışlanmasını istemektedir. *Heves-nâme*'de, namaza durulduğunda akla güzellerin geldiğinin itiraftıyla, *Gül ü Bülbül*'de namaza niyet edilip de ibriğin şarabı hatırlatmasıyla, mihraba gelince akla güzellerin gelmesiyle ibadet edilemediğinin söylenmesiyle, *Sâkî-nâme*'de şaraba olan sevgiyle mescidin ilişkilendirilmesiyle söz konusu beyitlerin mizahî unsuru kurulmaktadır.

3.3.3. Dinsizlik/ Dinden Uzak Olmak/ Masonluk

Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sında ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde hicvedilen kişilerin bir kısmı, dinsizlikle, dinî kurallara uzak yaşamakla ve masonlukla itham edilmektedir. *Teşrifâtü's-şu'arâ*'nın “Mevlânâ Gavsî-i Mevlevî” bölümünde Güftî, Gavsî'yi incelemekte; aşağıdaki beyitlerde onu dinden uzak hatta “kâfir” olmakla hicvetmektedir. Şaire göre Gavsî, İslam'a küfrederek gedikler açmıştır. Mezhebi, küfür çölünün dikenidir. Sanki, zahid ve rinde yan yana duran yeni heves bir Müslüman'dır.

75/7 Mezhebi turfe-deyrdür her-bâr
Küfr ü İslâm rahne-i dîvâr (Yılmaz, 2001: 188)

75/8 Gül-i İslâm dâg-ı matlabıdur
Hâr-ı sahrâ-yı küfr mezhebidür (Yılmaz, 2001: 188)

75/15 Bü'l-ı aceb nev-heves Müselmândur
Zühd ü rindi yanında yek-sândur (Yılmaz, 2001: 189)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin “Der Beyân-ı Fahri Beg Farmasonî” bölümünde İstanbul'dan Fahri Bey ve Konya defterdarı İbrahim Bey'i, “masonlukla” suçlamaktadır. Şair, söz konusu bölümde önce Fahri Bey'i hicveder. Bu adamın evi, zamparaların yuvası konumundadır. O kötü huylu kişi, elinde çubuğuyla bir köşede çakal gibi kurulup içer. “Mason mezhepli”, “kafir” adamda namaz, niyaz, oruç bulunmaz. O “hain, dinsiz, kötü çehreli, kötü davranışlı” adam, kafirliğini ima ederek “Ben o bahse delil isterim” demiştir. Ama şaire göre zaten alında “kafir” yazılıdır. Fahri Bey'i yakından görse Deccal “Euzü besmele” okuyarak geçer. Devlet büyüklerinin böyle hınzıra rağbet etmelerine de şaşılır.

71/15 Kanda zanparaların lānesiydi
Pezeveng Fahri Beg'in hānesiydi (Demirayak Özsoy, 1997: 113)

72/3 Çubuk elde içer ol bed-ef'âl
Kurulub köşede mānend-i çakal (Demirayak Özsoy, 1997: 113)

72/6 Ne namāz u ne niyāz u ne sıyām
Farmason mezheb u kâfir fercām (Demirayak Özsoy, 1997: 114)

72/9 Meğer ol hāin Fahri-i bî-din
O cehūd çehreli ol bed-āyîn (Demirayak Özsoy, 1997: 114)

- 72/10 Kıldı kâfirliğin imâ o rezil
Dedi ben isterim ol bahse delil (Demirayak Özsoy, 1997: 114)
- 73/1 Öyle kelb eşhedubillah azılı
Alnına kâfir billah yazılı (Demirayak Özsoy, 1997: 115)
- 73/2 Anı görseydi yanından herhâl
İsti‘az ile geçerde Deccâl (Demirayak Özsoy, 1997: 115)
- 73/10 Ne ‘acebdir vükelâ-yı devlet
Böyle hınzıra ederler rağbet (Demirayak Özsoy, 1997: 116)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin aynı bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Konya defterdarı, “Namık” mahlaslı İbrahim Bey hicvedilir. Şaire göre bu kişi de mason, dinsiz ve aşağılıktır. Millete karşı ne olduğu bilinmektedir. Hristiyanlık’tan da Musevilik’ten de mahrumdur. Onda ne namaz ne niyaz vardır. İslam’ın kurallarından haberi yoktur.

- 75/2 Mahlası Nâmık adı İbrahim
Farmason mezheb u bî-din u leim (Demirayak Özsoy, 1997: 118)
- 75/3 Milleti ne idiğü nâ-ma‘lûm
‘İsevî’den Müsevî’den mahrûm (Demirayak Özsoy, 1997: 118)
- 75/5 Ne namâz u ne niyâzın eseri
Şer‘i İslam’dan yok haberi (Demirayak Özsoy, 1997: 118)

Mesnevinin “İbtidâ-yı Mecnû‘a-yı Hicviyyât Ez-Küşâd-ı Zihnî Ünyevî Vâsıf Efendi Şe’inde” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde şair, Ünyeli Vâsıf Efendi’nin Siracoğlu yaradılışı, fesat olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kişi ne Yahudi ne “Nusâra” ne de Müslüman’dır.

- 82/12 Bir fesâd ehl-i katarsın Siracoğlu meşreb
Ne Yehûdi ne Nusâra ne Müslümân Vâsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)

3.3.4. Dinî Hoşgörüden Uzak Olmak

Fennî’nin *Sevâhil-nâme*’sinin ve Yenişehirli Avnî’nin *Mir’ât-ı Cünûn*’unun aşağıdaki beyitlerinde şairlerin bağınaz olarak gördüğü çevreler anlatılmaktadır. *Sevâhil-nâme*’de Fennî, ironik bir dille Vaniköy’ün kuruluşundan ve isminin hikâyesinden bahsetmektedir. Bu semt, Sultan IV. Murâd zamanında Vâni Mehmed Efendi’ye verilmiş ve ondan sonra adına izafe olarak Vaniköyü/

Vaniköy isimleriyle anılmıştır (Öztoprak, 2004: 19). Şaire göre Vaniköyü, Kadı-zâdeli'ye çok uygundur; çünkü suyu ikiyüzlülere dermandır⁷⁹.

- 46 Âbı zîrâ ki murâyî olana dermândur
Kâdı-zâdeli'ye Vâniköyi pek çeşbândur (Demirkazık, 2009: 694)

Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-ı Cünûn*'un "Nasîhat Delisi" bölümünde "ilimden, dinden hiçbir şey bilmediği halde, alim geçinen, insanların manevi duyguları ile oynayıp onlara muska yazan, üfleyen ve böylece etrafına birkaç insan toplayarak şeyh havalalarına bürünen kişileri" (Erkal, 2014: 34-35) hicvederek anlatmaktadır. Nasihat Delisi, mecmuaları koynuna, hüviyetleri boynuna asarak gezmektedir. "Cahillik rütbesinde bir budala"dır; öyle ki bazı zarif kişiler onun hakkında "Bu kadar cahil olunmaz, cehaletin mertebesi bu kadar kolay olamaz, cahiliye döneminden beri bu dünyaya bunun bir benzeri gelmemiştir" derler.

- 106 Vefk mecmû'aları koynunda
Nüşa cüzdâni dahi boynunda (Turan, 2008: 704)
- 107 Câhil ol rütbede nâ-dân bûdalâ
Ki dimiş hakkına ba'zı zurefâ (Turan, 2008: 704)
- 108 Sa'ysız tâ bu kadar cehl olmaz
Cehlün ol mertebesi sehl olmaz (Turan, 2008: 704)
- 110 Âleme misl ü nazîri gûyâ
Gelmemiş vakt-i cehâletden tâ (Turan, 2008: 704)

Nasihat Delisi, kürsiye çıktığı zamanlarda göğe çıkmış gibi yükseklerle uçar. Diliyle tahrik eder, böyle saçmalıklar yayar. Saati geldi kıyamet kopacak, işte bunlar da işaretleri diyerek dönemin Osmanlı toplumunun günlük hayatında görülen değişiklikleri sıralamaya başlar⁸⁰.

- 111 Kürsiye çıksa sa'âdetle eger
Arşa çıkmış gibi yüksekten uçar (Turan, 2008: 704)
- 114 Çünkü tahrîk-i zebân eyler idi
Böyle bast-ı hezeyân eyler idi (Turan, 2008: 704)

⁷⁹ Kadı-zâdeliler hareketi ve Vâni Mehmed Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Çavuşoğlu, 2001: 100-102).

⁸⁰ Nasihat Delisi'nin sıraladığı değişimler, çalışmamızın "3.4.9. Yeniliklere Karşı Olmak" başlığı altında incelenmektedir.

115 Sâ'ati geldi kıyâmet kopacak
İşte eşrât u 'alâmet kopacak (Turan, 2008: 705)

Fennî ve Yenişehirli Avnî'nin yukarıdaki beyitlerinde dinî anlamda hoşgörüsüz kimseler, ikiyüzlülükleri üzerinden ironik bir dille ya da hicvedilerek ele alınmaktadır. *Mir'ât-ı Cünûn*'da şairin "Nasihat Delisi" adını verdiği karakter, cehaleti ve insanları kandırmasıyla detaylı bir biçimde anlatılırken *Sevâhil-nâme*'de "Kadı-zâdeliler" denilen çevreye ve Vâni Mehmed Efendi'ye gönderme yapılmaktadır.

"Din" ve insan ilişkisi, Mevlânâ, Kaygusuz Abdal, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Tebrizli Ahmedî, Fazlî, Lami'î, Şemsî, Güvâhî, Nâlî Mehmed Efendi, Nâbî, Nev'î-zâde Atâyî, Sâbit, Güftî, Sünbül-zâde Vehbî, Fennî, Bayburtlu Zihnî, Enderunlu Fâzıl, Yenişehirli Avnî ve Aynî'nin mesnevilerinde dile getirilen konular arasında yer almaktadır. Bu beyitlerde en detaylı biçimde ele alınan husus, halkın dinî duygularından istifade ederek para, mal vb. sağlayan kişiler ve bunun için başvurdukları yollardır. Şairler hem dindar görünümlü sahtekârları hem onlara inananları sert bir şekilde eleştirmekte, bazı beyitlerde onları hicvetmekte ya da düştükleri gülünç durumları ortaya koymaktadır. Fazlî ve Nev'î-zâde Atâyî'nin beyitlerinde ise, diğer isimlerden farklı olarak dinî temalar, rindâne bir tavır içerisinde işlenmektedir.

3.4. Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar

Klasik Türk Edebiyatı'nda yaşadıkları dönemin sorunlarına kayıtsız kalamayan, çağlarını eleştiren şairler bulunmaktadır. XVI. yüzyıl ortalarına kadar siyasî, ekonomik ve toplumsal alanlarda belirli bir düzeni olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kânûnî Sultan Süleyman döneminin ortalarından itibaren bozulma sürecine girdiği düşünülmektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde merkezî otoriteden iç ve dış siyasete, ekonomiden güvenliğe, ahlaktan toplumsal dengeye kadar pek çok alanda yozlaşmalar görülmüş; bunun üzerine kötüye gidişatın sebepleri araştırılmaya başlanarak çözüm önerileri aranmıştır.

XVI. yüzyılda Sâfi, *Hasbîhâl-i Sâfi*'de, Za'îfi, *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfi*'de, Güvâhî, *Pend-nâme*'de, Taşlıcalı Yahyâ, *Gencîne-i Râz*'da, Abdî mesnevisinde; XVII. yüzyılda Güftî, *Gam-nâme*, *Zelle-nâme* ve *Teşrifâtü 'ş-şu 'arâ*'da, Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*'de, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî *Lutfiyye-i Vehbî*'de, Kânî *Hasbîhâl*'de, Zarîfi, *Pend-nâme-i Zarîfi*'de, Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*'de, XIX. yüzyılda Mir Ali Rıza İstolçevî, *Sergüzeşt-i İstolçevî*'de, Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'da, Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-ı Cünûn*'da yaşadıkları dönemlerin ekonomik sorunlarını, liyakatin önem kaybedip rüşvetin yaygınlaşmasını, taşra ve şehir arasındaki farkın gittikçe açılmasını, şairlerin desteklenmemesini, tımar ve zeamet sisteminin, çiftçiliğin bozulmasını, devlet büyüklerinin görevlerini kötüye kullanmasını ve yeniliklere, değişimlere karşı olan çevreleri dile getirmişlerdir. Özellikle Sâfi XVI. yüzyıla, Nâbî XVII. yüzyıla ilişkin genel tablolar çizmişlerdir.

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Sâfi, Za‘îfi, Güvâhî, Taşlıcalı Yahyâ, Güftî, Nâbî, Sünbül-zâde Vehbî, Kânî, Zarîfî, Mir Ali Rıza İstolçevî, Keçeci-zâde İzzet Molla, Enderunlu Fâzıl ve Yenişehirli Avnî gibi şairler, çoğunlukla kendi tecrübelerinden yola çıkarak hiciv ve ironiyle dönemlerinin sorunlarını detaylı bir şekilde ortaya koymuşlardır.

3.4.1. Geçim Sıkıntısı

Ekonomik sıkıntılar, maddî zorluklar şairler için hemen her dönemde söz konusu olmuş; hâmi bulamayan, yazdığı şiirler, sunduğu mesneviler vb. için beklediği ihsanı alamayan isimler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Devletin çeşitli kademelerinde memurluk yapan ya da müderris, hoca olan şairler aldıkları düşük maaşlarla yaşamlarını idame ettirmekte zorlanmaktadır. Kendilerini ve ailelerini geçindirmek için ya Za‘îfi’nin *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za‘îfi*’de anlattığı gibi özel ders vermek, ticarete atılmak vb. ek işler yapmak ya da Sünbül-zâde Vehbî’nin *Lutfiyye-i Vehbî*’de, Mir Ali Rıza İstolçevî’nin *Sergüzeşt-i İstolçevî*’de bahsettiği üzere sürekli borç almak durumunda kalmaktadır.

Za‘îfi, yaşam öyküsünden kesitler verdiği mesnevisinin “Āgaz Kerden be-Ta‘lîm-i Pîr Agmed Çelebi” başlıklı bölümünde ekonomik sıkıntılar yaşadığı bir dönemde hem para kazanmak hem mansıp elde etmek için Abdüsselâm Bey’in oğlu Ahmet Çelebi’ye ders vermeye başladığını anlatır. Öğrencinin babası, şairin gayretlerini görüp “Ne kadar güzel öğretiyor” diye onu takdir eder; oğlunun bitirdiği her kitaptan sonra şaire daha çok ödeme yapacağını söyler. Şair sadece Ahmet Çelebi’ye değil, evdeki hizmetçilere de kitaplar okutur.

Gördiler sa‘yumı edüb tekrîm

Dediler âfirîn zehî ta‘lîm (Anhegger, 1950: 140)

Her kitâbı ki okıyub ede temâm

Sana gelsün hezâr akça müdâm (Anhegger, 1950: 140)

Yalnız ol degül niçe huddâm

Bilesince okurdı subh ile şâm (Anhegger, 1950: 140)

Derslerin sonunda Za‘îfi ve öğrencisi Ahmet Çelebi ilk kitaplarını bitirirler. Bunun ardından şairin, ironik bir dille anlattığı, “bekleyiş”i başlar. Bir gün geçer, iki, üç gün geçer; şairin beklediği gümüşler ve altınlar gelmez. Sonra Abdüsselâm Bey’in çok işinin olduğunu bu sebeple ödemeyi unuttuğunu düşünür. Gidip ısrarla istemeye de çekinir, karşı tarafın bir adım atmasını bekler.

Hele sa‘yumla ihtimâm etdi

Bir kitâb okıyub tamâm etdi (Anhegger, 1950: 140)

Geçdi bir gün ü iki gün üç gün
Ne gümüş geldi bana ne altun (Anhegger, 1950: 140)

Pes dedüm nefsüme ekâbirdür
Çokdur işğalı sanma ki birdür (Anhegger, 1950: 140)

Eyiliserdür ol sana in'âm
Olmaya ki edesin varub ibrâm (Anhegger, 1950: 140)

Za'ifi, derslere kaldığı yerden anlayışla, gayretle devam eder. Bu esnada Ahmet Çelebi yeni bir kitaba başlar. Dışarıdan kim gelse kendisine para getireceğini zanneder. Çevresindekiler şaire, hizmetlerine devam ettiği takdirde gümüş ya da altın olarak karşılığını alacağını söylerler. Abdüsselam Bey'in kapısında çok bekleyen ve sıkıntı çeken şair, bir gün bir mansıp sahibi olabilmek için gece gündüz hizmet eder.

Yine evvelki gibi hoş ta'lîm
Kasd u sa'y etdüm eyleyüp tefhîm (Anhegger, 1950: 140)

Lîk kim gelse taşradan içerü
Getürür sanur idüm ak ya saru (Anhegger, 1950: 141)

Bana dâ'im 'ivaz bu hıdmetiçün
İnşa'allâh idi gümüş altun (Anhegger, 1950: 141)

Bekledüm kapusın niçe eyyâm
Hidmet eyleyüb ana subh ile şâm (Anhegger, 1950: 141)

Ola kim rif'atuma ola sebeb
Deyü çekdüm kemîne haylı ta'ab (Anhegger, 1950: 141)

Ahmet Çelebi ve Za'ifi birlikte altı yedi kitap okurlar. Öğrencisi, şairden sorulara güzel cevaplar vermeyi öğrenir. Abdüsselâm Bey, Za'ifi'ye ödemelerini geciktirse de şaire umduğundan da çok para verir. Verdiği özel dersin karşılığını alan şair, eline ders ücreti geçene kadar yaşadığı korku dolu bekleyişi kendini alaya alarak anlatır.

Mâhasal altı yedi oldı kitâb
Öğrenüb bildi hoş su'âl u cevâb (Anhegger, 1950: 141)

Za‘ifi, geçim sıkıntısı yaşadığı başka bir dönemde ticaret yapmak ister. Mesleğinden uzaklaşarak kendine başka yollar arayan şair, bu düşüncesinin sebeplerini, mesnevisinin “Mansıb u Cāh Za‘ifiye İnen El Virmedügiyçün Ticāreti Ma‘āşına Sebeb Kılmak İstedi” başlığında, aşağıdaki beyitlerde açıklar. Dönemine yönelik toplumsal eleştiriler barındıran bu beyitlerin bir kısmında şair hieve başvurmaktadır. Za‘ifi, mansıp ve makamın el vermediğini görmüş; kısa ömrünün çok arzu istediğini anlamıştır. Yaşlıları yüce makamlarda, mertebelerde gezerken, öğrencisinin öğrencisi bile kadı olmuşken o, büyük ekonomik zorluklarla mücadele etmektedir. Mansıp sahibi bazı kişilerin elliden fazla geliri vardır; şairin mansıbı ise ona bu kadar kazandırmamaktadır. Şaire göre bu günlerde mansıp ve mala değer verilmekte; ilim ehli ise rağbet görmemektedir.

Çü gördüm virmedi el mansıb u cāh
Çeker tül-ı emel bu ‘ömri kûtāh (Anhegger, 1950: 159)

Gezer [‘]akrān ‘ālī pāyelerde
Makām-ı dil-güşā hoş sâyelerde (Anhegger, 1950: 159)

Ne [‘]akrān kādī oldı degme oglān
Benüm şākirdümün şākirdi olan (Anhegger, 1950: 159)

Kimün elli kiminün dahı artuk
Gelüri mansıbından var benüm yok (Anhegger, 1950: 159)

Bu eyyām ehl-i ‘ilme yok ragbet
Hemīn var mansıb u māla mahabbet (Anhegger, 1950: 159)

Sünbül-zāde Vehbî, mesnevisinin “Der-Tarīk-i Hācegānī” başlıklı bölümünde hocalık mesleğini seçenlerin yaşadığı maddi zorluklar konusunda oğlu Lütfullah’ı uyarmaktadır. Murat Öztürk’ün de değindiği üzere bir asır önce Nâbî’nin *Hayriyye-i Nâbî*’sinde oğluna tavsiye ettiği bu meslek; hocalık yapan kişi sayısının artması, kazandıkları paranın azalması gibi sebeplerle eski önemini yitirmiştir (2010: 223). Hocaların “sadakaya muhtaç dilenciler gibi” geçici bir gölge kadar ikballeri vardır. Bunların büyük bir kısmı ailelerini geçindiremez. Okumuş oldukları için çalıp yiyemez. İronik bir hal içerisinde dirler. Divanda hoca olmalarıyla övünseler de giyim kuşamları Horasanî’dir. Şair, hocaların açlıktan atlarını bile satıp yaya kalacaklarını ama yine de “biz erkeğiz” diye kendilerini kandıracak halde olmalarını alaycı bir şekilde dile getirir.

787 Sadaka mansıbı ehl-i sâ’il
Sāhib-ikbāli de zıll-ı zā’il (Beyzadeoğlu, 1994: 120)

788 Ekseri dā’iresin besleyemez

Defteri olsa da çalıp yiyemez (Beyzadeoğlu, 1994: 121)

- 789 Ser ü sāmām Horāsānī'dür
Mefharı hāce-i dīvānīdür (Beyzadeoğlu, 1994: 121)
- 790 Açlığmdan atını satsa misāl
Kalsa rācil yine der “nahnü ricāl” (Beyzadeoğlu, 1994: 121)

Hocaların bir kısmı unvana meyletmektedir. Bu yüzden maddî durumlarını açacak davranışlar sergileyerek kendilerini zor durumlara düşürürler. Bazı hocalar bayramda evinde mehter çaldırır; çevresine karşı şatafatlı görünmeye çalışıp bununla övünür. Öyle büyük şamata koparır ki duyan, onun defterdarlığa terfi ettiğini zanneder. Davulun sesi hoş gelir ama masrafa giren hoca nasıl ödeyeceğini düşünür. Sünbül-zāde Vehbî, bu davranış biçimini kınayarak unvanı sarrafın malına dayanan, her işini veresiye üzerine kuran, aslı olmayan, kuru, boş debdebelere kendini kaptıran hocaları hicveder.

- 791 Ba' zısı mā'il olup ' unvāna
Çalıcak 'ıydde mehter-hāne (Beyzadeoğlu, 1994: 121)
- 792 Fahr ider hayli mu' anven görünür
Seyr iden halka mutantan görünür (Beyzadeoğlu, 1994: 121)
- 793 Pek büyük gulgule eyler izhār
İşiden oldu sanur defterdār (Beyzadeoğlu, 1994: 121)
- 794 O ise masraf-ı [']ıyd ile melül
Dürdan hoşça gelür savt-ı tubül (Beyzadeoğlu, 1994: 121)
- 796 Māl-i sarrāf iledür ' unvānı
Veresi üsti ile erkānı (Beyzadeoğlu, 1994: 121)
- 797 At ile raht ile pür-kevkebedür
Aslı yok bir kurı boş debdebedür (Beyzadeoğlu, 1994: 122)

Sünbül-zāde Vehbî, hocaların geçimlerini sağlamak ve yukarıdaki beyitlerde bahsettiği gösteriş amaçlı harcamalarına kaynak yaratmak için borç almaya muhtaç olduklarını; aksi takdirde aç kalacaklarını belirtir. Şairin şiddetli bir biçimde eleştirdiği bir durumda olan hocalar, alacaklılar kapıya dayandığında “Hastayım” diyerek onları geçiştirmekte; “kara bit” gibi yakasına dikildiklerinde ise “Çık yıkılıp git bre it” diyememektedir.

- 798 Māye-i deyne zarūrī muhtāc
Borca girmezse ne çāre kalır aç (Beyzadeoğlu, 1994: 122)
- 799 Gelicek vakt-i edā-yı deyni
Hastayım der kapayıp mābeyni (Beyzadeoğlu, 1994: 122)
- 800 Yakasına dikilürse kara bit
Diyemez çık yıkılıp git bre it (Beyzadeoğlu, 1994: 122)

Hocalar borçlarını ödeyebilmek için mansıp dağıtımını bekler, alacaklılarını da oyalarlar. Mansıp dağıtımı için davet aldığında ise sabaha kadar “mum donanması” eder, bayram yaparlar; kulakları seste, gözleri dertte kalır. Davet almazlarsa başları darda kalır; yaşadıklarından pişman olarak Nakşibendilik yoluna girerler. Bazen müneccim bazen remmal arayarak kismetlerini açtırmak için fal baktırırlar. Mansıp alamayan hocalar mesleklerinden uzaklaşarak vakit geçirmek için tavla ve satranç oynamaya başlarlar. Sarrafa gitmeye de yüzleri kalmadığı için esnafa borçlanırlar.

- 806 Leyle-i da’ veti aldıkda haber
Mum donanması ider tā-be-seher (Beyzadeoğlu, 1994: 123)
- 807 Kulağı sesde gözi derde kalur
Da’ vet almazsa başı darda kalur (Beyzadeoğlu, 1994: 123)
- 809 İrtikābāta peşimān olarak
Nakş-bend-i gam-ı devrān olarak (Beyzadeoğlu, 1994: 123)
- 811 Gāh müneccim arayup geh remmāl
Açdurur bahtı için gāhice fāl (Beyzadeoğlu, 1994: 123)
- 813 Düş olup çāresi yok bir rence
Nerd ü şatrancı ider eğlence (Beyzadeoğlu, 1994: 123)
- 814 Yüzi yokdur ki vara sarrāfa
Yeniden deyn idinür esnāfa (Beyzadeoğlu, 1994: 123)

Sünbül-zāde Vehbî, hocaların büyük bir geçim sıkıntısı içerisinde yaşamlarını sürdürdüklerini detaylı bir şekilde anlatarak oğlunu uyarır. “Horasanî sarık” denilen hoca kavuğunun büyük bir afet olduğunu; o ağırlığa başının dayanacağını zannetmemesini söyleyerek mesnevisinin söz konusu bölümünün sonuna gelir.

816 Ol Horāsānī büyük āfettür
Sanma kim baş çekecek sıkletdür (Beyzadeoğlu, 1994: 124)

Mir Ali Rıza İstolçevî, mesnevisinin “Kasīde-i Uhrā Der Beyān-ı Hurūc-Kerden-i Fakīr Ez Hastahāne ve Giriftār Şüden Be-Mutālebe-i Ashāb-ı Duyūn” bölümünde göz hastalığı sebebiyle çok para harcadığı, borçlandığı dönemi mizahî bir üslupla anlatmaktadır. Haluk Gökalp, aslında şairin söylediği kadar kimsesiz ve çaresiz olmadığını, Yenişehir Hastanesi’ne gitmeden önce Mîr Rif’at Konağı’ndan yardımlar gördüğünü; ancak okuyucunun ya da mesnevinin muhatabının acıma hislerini tetiklemek için böyle bir dil kullandığını belirtmektedir (2006b: 499). Esnafa borçlanan, alacaklıları peşine düşen şair, ev sahibine de kira ödemesini yapamamaktadır.

120 Sāhib-i hān belālar başı
Getirir dīdeye kanlu yaşı (Gökalp, 2004: 161)

“Belālar başı” ev sahibi, Mir Ali Rıza İstolçevî’nin gözüne kanlı yaşlar getirir. Günde bir iki kez kapısına gelmese olmaz. Bazen şair ondan kaçır, aranır da bulunamaz. Ev sahibi, şairde içtiği kahveleri saymış olsa aslında hakkını almış olur. Koca başına koca bir sarık sararak sıkletiyle insan aklına dokunur. İkide bir kapıya dayanarak kiracısının boyunu iki büklüm eder.

121 Bir iki gelmese günde olamaz
Kaçırım gāhī arar da bulamaz (Gökalp, 2004: 161)

122 İçdigi kahveyi etse ta‘ dād
Hakkımı almış olurdu ber-bād (Gökalp, 2004: 161)

123 Koca destārı sarıp koca sere
Tokunur sıkleti ‘akl-ı beşere (Gökalp, 2004: 161)

124 İkide birde kapuda çat çat
Derd-ile kāmetim itdi iki kat (Gökalp, 2004: 161)

“Āmeden-i Gürūh-ı Mekrūh-ı Mezkūr ve Mutālebe Kerden-i İşān Cevāb Dāden-i Fakīr” bölümünde şair, hastaneden çıktıktan sonra bu sefer “ya batacağına ya çıkacağına” inanarak borçlarını ödemeye mecbur olduğunu düşünür. Alacaklılarına “ne yapayım efendim şimdi yok, gelin işte topuğumdan kazıyın” diye çıkışan şair, senet imzalayarak onları borçlarını erteletmeye razı eder.

137 Bu sefer yā batarım yā çıkarım
Çāre ifā-yı duyūna ararım (Gökalp, 2004: 162)

138 Şimdi yokdur ey efendim n'ideyin
Gelin işte topugumdan kazıyın (Gökalp, 2004: 162)

139 Güyiyâ böylece itdim irzâ
Verdiler dâg-ı derûnı imzâ (Gökalp, 2004: 162)

Alacaklılarının peşine düşmesiyle bunalan şairin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, rüyalarına girer. Mesnevinin “Hayâl Diden-i Fakîr ve Müteşekkil-Şüden be-Envâ’-ı Eşkâl” bölümüne ait aşağıdaki beyitlerinde kendi ruhî tasvirini mizahî bir dille yapan Mir Ali Rıza İstolçevî, vehimden kendisini bir küçülmüş bir de büyümüş olarak görür. Çektiği geçim sıkıntısı, rüyalarına girecek kadar büyüyen şairin; gördüğü çeşitli kılıkları ve halleri anlatırken kullandığı gülünç üslupla kendisine teselli vermek istediği düşünülebilir.

140 Güyiyâ ol gice yatdım uyudum
Vehmden gâh küçüldüm gâh büyüldüm (Gökalp, 2004: 162)

Şair, rüyalarında fındığa benzecek, minareye girecek kadar küçülür. Bazen bir hamal ya da bir emir, bazen de bir savaş gazisi ya da esir olur. Kendini kadın silüetinde görür, zaman gülünün goncasına girer. Bazen yaşlı bir adam bazen de genç bir oğlan olarak halkın peşine düşüp revan olduğunu görür.

141 Fındığa benzedi gâhî sığarım
Döndü minâreye gâhî girerim (Gökalp, 2004: 162)

143 Gâh hammâl olup gâh emîr
Gâhi gâzî vü gehî oldum esîr (Gökalp, 2004: 163)

144 Gâhi de şekl-i zenâna girdim
Gonce-gülhâ-yı zamâna girdim (Gökalp, 2004: 163)

145 Gâh kıranta olarak gâh oğlan
Halk üşüp ardımıza oldı revân (Gökalp, 2004: 163)

Za‘îfî ve Mir Ali Rıza İstolçevî, hayatlarının belirli bir döneminde yüzleştikleri ekonomik zorlukları, Sünbül-zâde Vehbî ise hocaların yaşadıkları geçim sıkıntısını mesnevilerinin beyitlerine taşımıştır. *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za‘îfî*’nin XVI. yüzyılda, *Lutfiyye-i Vehbî*’nin XVIII. yüzyılda ve *Sergüzeşt-i İstolçevî*’nin XIX. yüzyılda yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda şairlerin hemen her dönem maddî yönden darda oldukları; ancak Osmanlı’nın ekonomik bir açmaza girdiği XVIII. yüzyıldan itibaren bu sorunların daha şiddetli bir biçimde hissedilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

3.4.2. Rüşvet

Rüşvet, Klasik Türk Edebiyatı'nda en çok eleştirilen konulardan biridir. Özellikle toplumsal konuları işleyen şairlerin şiirlerinde rüşvet almanın bir geleneğe dönüşmesi, devlet kurumlarında en tepeden en alta kadar hemen her görevlinin para, hediye vb. olmadan iş görmemesi hicvedilmektedir. Emine Yeniterzi rüşvetin normalleşme sürecini XVI. yüzyıla dayandırarak Kânûnî Sultan Süleyman döneminde “kânûn-ı kadîm”e riayet edilmemesiyle devlet bünyesinde çatlakların başladığını, özellikle tayinlerin kanunlara aykırı bir biçimde gerçekleşmesiyle önlenemez çöküşün başladığını belirtmektedir (2000: 363).

Taşlıcalı Yahyâ, *Gencîne-i Râz*'ın yirmi dokuzuncu makalesinde rüşvetin zararlarını anlatmaktadır. Bölümün sonunda da Nasreddin Hoca'nın rüşvetsiz iş görmeyen bir kadıyı tuzağa düşürmesini içeren bir fıkra bulunmaktadır. Fıkraya göre Konya'da uğursuz, rüşvetle ve hırsla ayıplanmış bir kadı vardır. Ona rüşvet veren kişiye lazım olan hücceti hazırlamaktadır. Nasreddin Hoca da bu kadıyla aynı dönemde yaşamaktadır; bir gün ona bir oyun etmeye karar verir. Allah yolunda olan hoca, kadıya vermek üzere bir testiye toprakla doldurur. Testinin ağız kısmına bir kaşık bal koyup toprakları kapatır.

- 27 Var idi Konyada bir kâdı-i şüm
İrtişâ vü tama' ile mezmûm (Çınar, 2007: 289)
- 28 Ana her kim ki vireydi rüşvet
Muktezâsınca yazardı hüccet (Çınar, 2007: 289)
- 29 Hâce-i devr-i zamân Nasre'd-dîn
Eyledi kâdıya bir hîle hemîn (Çınar, 2007: 289)
- 30 Koydı bir destiye vâfir toprak
Kâdıyı aldatdı ol sâlik-i Hak (Çınar, 2007: 289)
- 31 Bir kaşık bal koyup agzına hemân
Topragı eyledi destîde nihân (Çınar, 2007: 289)

Nasreddin Hoca, kadının karşısına toprak dolu testiyle çıkar. Hüccet istediğini söyleyerek testiye verir. Kadı da bunun üzerine hocaya hürmet duyar; aldığı rüşvetle hoşnut olur. Kendisinden istenen hücceti yazar. Hoca, huzurundan çıktıktan sonra kadı balı yemeye başlar. Bu esnada eli balın altındaki toprağa girer. Kandırıldığını anlayınca çok sinirlenir, öfkelenir.

- 32 Hâceti olmuşdu bir hüccet

Kādıya destiyi virdi rüşvet (Çınar, 2007: 289)

33 Hürmet itdi ana kādı turdı
Rüşveti gördi safālar sürdi (Çınar, 2007: 289)

34 Kalemin aldı eline kādı
Hücceti yazmaga oldı rāzı (Çınar, 2007: 289)

37 Yimege başladı kādı ‘aseli
Topraga irdi kazāile eli (Çınar, 2007: 289)

38 Kādıya oldı kazıyye ma‘ lüm
Gönline kibr ü gazab itdi hüccüm (Çınar, 2007: 289)

Kadı, Nasreddin Hoca'nın yaptığı oyuna karşılık vermeye niyetlenir. Maksadını gizleyerek hocaya ulaşır. Hücceti yanlış yazdığını, geri getirmesi halinde doğrusunu yazıp geri vereceğini söyler.

41 Kādı bir hîle vü tezvîr itdi
Hücceti almaga tedbîr itdi (Çınar, 2007: 289)

42 Eyleyüp dilde nihāmı kîne
Didi yārındası Nasre'd-dîne (Çınar, 2007: 289)

43 Getür ol hücceti kim yanlış var
Bir dahısını yazayın tekrār (Çınar, 2007: 289)

Hoca, kadının ne yapmak istediğini anlayarak latifeyle “Ey cahil, hüccetin tamamen kusursuzdur, bir yanlış varsa o da testidedir” der. Nasreddin Hoca'nın kadıya nasihatlerini sonraki beyitlerde şair devam ettirir. Kadının haram yemekten sonra toprakla iftar yapsa daha iyi olacağını; imamesi beyaz olsa da içinin kapkara olduğunu söyler. Şaire göre rüşvetle dirilen “ahmak”tır, onun sonu testideki gibi topraktır.

45 Dinleyince bu sözi Nasre'd-dîn
Didi kādıya latifeyle hemîn (Çınar, 2007: 289)

46 Hüccetün cümle sahîh ey nādān
Var ise destidürür yanlış olan (Çınar, 2007: 289)

- 47 Ol harāmı yimeyüp nite ki mār
Kāşki toprak ideydün iftār (Çınar, 2007: 289)
- 49 ‘ Akdur gerçi ‘ imāmen amma
İçün ol desti gibi oldı kara (Çınar, 2007: 290)
- 52 Rüşvetile dirilen ahmakdur
Anı bilmez ki sonı toprakdur (Çınar, 2007: 290)

Sâfi, *Hasbîhâl-i Sâfi*’nin “Hasbîhâl-i Ehl-i Sük ve Pür-Füsük ve Ferāmüş-kerden-i Hukûk” bölümünün aşağıdaki beytinde derbent bekçilerini, aldıkları rüşvet üzerinden hicvetmekte; işlerinin “geleni gideni soymak” olduğunu söylemektedir.

- 23/4 Ya‘ ni derbent bekcisi oldun
Soymak oldı işün gelen gideni (Batislam, 2003: 152)

Güftî, tezkiresi *Teşrifâtü’ş-şu‘arâ*’nın “Şikâyet-i Evzâ‘-ı Rûm” bölümünde Anadolu insanının hallerinden, davranışlarından şikâyet eder. Rüşvetin yaygınlaşmasından rahatsızlık duyan şair, parasız iş görmeyenlerden ironik bir şekilde bahseder. Ona göre rüşvetin bu kadar rağbet görmesinin sebebi, “i..e” zevkinin mayasında bulunmasıdır.

- 54/16 Oldı rüşvet-tamām pür-ragbet
Māye-i zevk-i i...edür rüşvet (Yılmaz, 2001: 161)

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*’nin “Matlab-ı Nehy-i Kazâ vü Kısmet” bölümünde, kadıların ve adalet makamının yozlaşmasını hicvetmektedir. Şairin yaşadığı dönemde bu kurum “zulüm”le anılır hale gelmiş; rüşvet oldukça yaygınlaşmıştır. Nâbî’ye göre kadılarda ne padişah korkusu ne Allah korkusu vardır ama rüşvete hırsları çoktur. Rüşvetin adını “mahsul” koymuşlardır⁸¹; zaten “mahsul”ü de herkes ister. Onlara göre hüccetin istenmesi ne kolay olur; az yerden de harman çok olur.

- 1253 Pâdişâh korkusu Hak korkusu yok
Rüşvete hırsı gibi deyni de çok (Kaplan, 1995: 279)

- 1276 Rüşvetin adını koymuş mahsul

⁸¹ Ali Fuat Bilkan, XVII. yüzyıl devlet adamlarından Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın konuya ilişkin görüşlerine yer vererek, Nâbî’deki bu kullanımın paşadan kaynaklandığını belirtmektedir. “Fî-zamâninâ erbâb-ı kudâta dahi nicesi rüşvetin adını mahsul koyup ahkâm-ı Hudâ’yı icrâ itmeyüp iyâzenbillâhi te’âlâ hangi taraf rüşveti ziyâde gösterirse ana hükmeder” sözleriyle zamanın kadıların aldıkları rüşveti “mahsul” olarak nitelendirdiklerini bildirmektedir (2016: 30-31).

Kim ola itmeye mahsûlî kabul (Kaplan, 1995: 281)

- 1277 Arz-ı hüccet ne güzel felhan olur
Cüz’i yirden katı çok hırmen olur (Kaplan, 1995: 281)

Nâbî, adlî makamların düştüğü durumlara hayıflanarak ekinlere benzettiği “taze” kanunların, rüşvetin keseriyle harap olmasına üzüdür. Parlak kanunların, “zuleme” olarak gördüğü kadıların eline düşmesine adeta isyan eder. Kadıların maddiyata olan düşkünlüklerine lanetler yağdırarak bu sebeple kanunu satmalarına, Allah’ın hükmünü yabana atmalarına sinirlenir.

- 1278 Hayf-vâ-hayf ki şer-i şādāb
Tîşe-i rişvet ile oldı harāb (Kaplan, 1995: 281)
- 1279 Zuleme destine düşdi hayfā
Şimdi ser-rişte-i şer’ -i garrā (Kaplan, 1995: 281)
- 1280 La’ net ol mālā ki şer’ i satasın
Hükm-i Mevlā’yı yabana atasın (Kaplan, 1995: 281)

Zarîfî, *Pend-nâme-i Zarîfî*’nin “Ahvāl-i Zamāne” başlıklı bölümünde yaşadığı çağdan şikâyet etmektedir. Özellikle rüşvetsiz iş görülmemesini, maddiyata önem verilmesini yermektedir. Şaire göre bu asırda kimde mal varsa insanlar içerisinde kemal ehli olarak kabul edilir. Bir kişi “bey” bile olsa malı mülkü olmadığı takdirde kimse adını anmaz, halini sormaz. Şimdilerde her işi gümüş ve altın görür; maksatlara bu yolla varılır. Gümüş ve altın, nice “aşağılık” insanın rütbesini yüceltir.

- 177 Bu ‘ asırda kimde kim var ise māl
Ālem içre oldurur ehl-i kemāl (Arslan, 1994: 22)
- 178 Beg de olsan dahi yog ise mālın
Kimse adın anmayıp sormaz hālın (Arslan, 1994: 22)
- 179 Sīm ü zerdür her işi şimdi gören
Anın ile ere maksūda eren (Arslan, 1994: 22)
- 180 Nice ālî olmaya şol sīm ü zer
Nice dūnun rütbesin ālî eder (Arslan, 1994: 22)

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*’nin “Cümle-i Ehl-i Mahalle ve İmām” bölümünde evine gece vaktinde gizlice aşığını alan bir kadına mahallenin yaptığı baskını; baskında imamın kadından rüşvet

alışını anlatmaktadır. Kadın ve aşğının evde bulunduğu sırada bir kıyâmet kopar. Orada bir fitne çıkar. Ak sakallısı, kara sakallısı, çingenesi, kısacası semt ahali meydana gelir. Kadının kapısına dayanırlar. Bazıları da “Çıksana hey fahişe” diye bağırır.

147a/9 Bir kıyâmet kopar ol esnâda
Özge bir fitne çıkar ol câda (Öztürk, 2002: 144)

147a/ 10 Semt ehâlisi gele meydâne
Ak sakal kara sakal çingâne (Öztürk, 2002: 144)

147a/11 Bir telâş ile kapu çat çat ider
Kimisi çıksana hey fâhişe dir (Öztürk, 2002: 144)

Mahallelinin arasında, uykudan yeni uyanmış sersem haliyle kadının kapısını tutan imam bulunmaktadır. Belinde işkembe feneri, elinde asası, başında perişan haldeki sarığıyla “Sübhanallah semtimiz böyle değildi eyvah” diye bağırır. Kadına, mahkemedan ilamını alıp bu mahallede namını bırakmayacağını söyler.

147a/12 Kapunun halkasını tutmuş imâm
Hâbdan şimdi uyanmış sersâm (Öztürk, 2002: 144)

147a/13 Belde işkenbe fener elde ‘asâ
Şekl-i destârı perîşân ammâ (Öztürk, 2002: 144)

147a/14 Diye tecvîd ile Sübhânallâh
Semtimiz böyle değildi eyvâh (Öztürk, 2002: 144)

147b/3 Alayım mahkemedan i‘lâmın
Kalmasun hiç bu mahalde nâmın (Öztürk, 2002: 145)

Kadın kapıyı açarak imama “Ne geliştir bu geliş, gel benim hanemi teftiş et” diyerek onu içeri buyur eder. İmam evin içine girince kadın, avcuna bir miktar para bırakır. O anda hocaya bir sevinç gelerek suçu susarak affeder.

147b/15 Dir imâma ne geliştirdir bu geliş
Gel benim hânemi eyle teftîş (Öztürk, 2002: 145)

149a/1 Hâneye dâhil olunca o fakîr
Yandırır destine birkaç mankîr (Öztürk, 2002: 146)

149a/2 Gelür ol hâce efendiye neşât
Cürmüni ‘afv ile eyler iskât (Öztürk, 2002: 146)

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunun önemli bir sorunu haline gelen rüşvet; Taşlıcalı Yahyâ, Sâfi, Güftî, Nâbî ve Zarîfi'nin mesnevilerinde hicvedilmekte; rüşvet alan devlet görevlilerinden nefretle bahsedilmektedir. Enderunlu Fâzıl ise bu isimlerden farklı olarak rüşvet alan imamı, düştüğü gülünç durum içerisinde mizahî bir üslupla anlatmaktadır.

3.4.3. Liyakatin Ortadan Kalkması

Liyakat, Osmanlı'da bir makama, göreve gelmenin, unvan sahibi olmanın en önemli şartı olarak uzun yıllar sürdürülmüş; XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra atamalarda bu özellik dikkate alınmamaya başlanmıştır. Devlet kademelerinde görülen bu bozulma neticesinde kurumların işlerliği azalmış; toplumun her kesiminde etkisini göstermiştir. Liyakate önem verilmemesiyle birlikte rüşvet yaygınlaşmıştır. Güftî'nin *Gam-nâme*'sinde ve *Zelle-nâme*'sinde, Kânî'nin *Hasb-i hâl*'inde şairler, kendi tecrübelerinden yola çıkarak liyakatin değersizleşmesi üzerine düşüncelerini dile getirmişlerdir.

Umutsuz, kötümser ruh halini beyitlerine yoğun bir şekilde yansıtan Güftî, *Gam-nâme*'de yarattığı “şair” tiplemesinin dilinden genç şairlere ironik bir üslupla öğütler vermektedir. Ona göre bir şair, sözler tarlasında sihirbaz da olsa, mucizeler de söylese bu “gürüh-ı sifle-himmet”, maarif erbabına riayet etmeyecektir. Ama bir şairde yetenek, izan olmazsa karşılığında hediyeler, ihsanlar alacak; yanlış söylediği kelimeler sayesinde iltifatlara layık olacaktır.

515 Sen tarh-ı sühanda sâhir olsan
Bir mu‘cize-güy-ı şâ‘ir olsan (Acar, 2005: 110)

520 İtmez bu gürüh-ı sifle-himmet
Erbâb-ı ma‘ârife ri‘âyet (Acar, 2005: 110)

522 Kâş olmasa sende bÿy-ı iz‘ân
Eyler sana bin ‘atâ vu ihsân (Acar, 2005: 110)

523 İtsen ne kadar galat-nikâtı
Bî-had ider ‘arz-ı iltifâtı (Acar, 2005: 111)

Yaşadığı dönemde ilim irfan sahipleriyle ehil olmadığı halde mevkilere ulaşmış kişileri kıyaslayan şair; akıllıların “aşağı ve ezilmiş” durumda olup “müptezel” ve “aşağılık”ların bahtlarının

açık olduğunu belirtmektedir. Ehil olmayan kişiler “aziz ve muhterem” kabul edilirken akıllı kişiler gam esiri olmuştur. Cehalet, yani “eşeklik” mutluluk hatta seyyidlik sebebi olmuştur.

- 620 Erbāb-ı hıred zelīl ü pā-māl
Bir mübtezil ü denī nigū-fāl (Acar, 2005: 119)
- 621 Nā-ehl-i ‘azīz ü muhteremdür
Erbāb-ı hıred esīr-i gamdur (Acar, 2005: 119)
- 642 Temyīz-i garīb-i ehl-i ‘ālem
Envā’-ı galatla oldı tev’em (Acar, 2005: 121)
- 643 Devlet-menişān-ı çarh-ı vārūn
Hep cümle le’īm-meşreb u dūn (Acar, 2005: 121)
- 770 Harlık sebab-i sa’ādet olmuş
Belki sebab-i seyādet olmuş (Acar, 2005: 133)
- 771 Baht-ı hüner-āverān-ı vārūn
Nādānun olur safā-yı eفزūn (Acar, 2005: 133)

Güftî, *Zelle-nâme*’nin aşağıdaki beyitlerinde hayatı boyunca sıkıntısını çektiği, hak ettiği değeri görememeyi; cahil, işinin ehli olmayan kişilerin geldiği makamları ve edindikleri maddi gücü ironik bir dille ele almaktadır. Ona göre kader, göklerde bir köşk, cehaletin payesine uzanan bir merdivendir. Bu köşkün süsü de iflasın kalesidir.

- 44 Kazā bir kasrdur eflāk sāye
Kaderdür anda süllem cehl pāye (Yılmaz, 1983: 88)
- 46 O kasrun zīveri kālā-yı iflās
Kazā ammā ki pā ber cāy-i islās (Yılmaz, 1983: 88)

Kânî, yaşam öyküsünü anlattığı *Hasb-i hâl*’in, giriş niteliği taşıyan aşağıdaki beyitlerinde hāmîleri sayesinde hak etmediği makamlara gelen kişileri alaycı bir dille eleştirmekte; kimi beyitlerde ise hicvetmektedir. Şair, kendi deyimiyle keyif davulu güm güm öten pek çok “tab’-ı mukallid” görmüş; bu kişilerin servetlerinin bol olduğunu, hiç sıkıntı çekmediklerini belirtmiştir. Onlara bey de dilenci de itibar gösterir, hizmetini canla başla görür. Rütbelерinden asla düşürülmezler, karşısındakine sövseler de ona alınmazlar. Kendilerinden aşağı konumdaki insanlarla

asla sohbet etmezler. Bazı gafiller onları akıllı kimseler zanneder ama asıl itibarları valinin verdiği değerden gelir.

- 23 Niçe dūn tab‘ -ı mukallid gördüm
Ki öter tabl-ı neşâtı güm güm (Yazar, 2012: 172)
- 24 Māye-i servet ü sāmānı tamām
Yüzini görmemiş aslā ālām (Yazar, 2012: 172)
- 25 İ‘ tibār eyler ana bāy u gedā
Cān ile hıdmetini eyler edā (Yazar, 2012: 172)
- 26 Hıç ol rütbeden inmez binmez
Sögse de kimse ana incinmez (Yazar, 2012: 172)
- 27 Kimseye sohbeta virmez nevbet
Kimse tekdīrine virmez ruhsat (Yazar, 2012: 172)
- 31 Ba‘ zı hikmetden olanlar gāfil
Zann iderler anı merd-i ‘ ākil (Yazar, 2012: 172)
- 34 İ‘ tibārı şeref-i nisbetīdür
Vālinün ana olan ragbetīdür (Yazar, 2012: 172)

Şair, halka mağrur görünen, kibirli davranan dalkavuk kimselerin esas değerinin yalnız kaldıklarında anlaşıldığını düşünmektedir. Hāmîsinin yanında kimseyle sohbet etmeyen, tanımadığı kimselere selam dahi vermeyen bu kişiler, yalnız olduklarında eski edalarını yitirmektedir.

- 36 Bir de başlu başuna olsun ol
Hey’et-i sâbıkasın bulsın ol (Yazar, 2012: 173)
- 37 O zamān gör ki kalur mı o edā
Sen anla dirsın o dem bir ne gedā (Yazar, 2012: 173)
- 38 Kanı evvel gelen ol mīr-i kelām
Virmeyen bilmediği şahsa selām (Yazar, 2012: 173)
- 39 Da‘ vet itsen dahı nāz eyler iken
Kendüye halk niyāz eyler iken (Yazar, 2012: 173)

- 40 Şimdi kendüsi ider ‘ arz-ı ahvâl
Lîk halk eyler anı istiskâl (Yazar, 2012: 173)

Kânî, bir hâmi yardımıyla mevki, makam sahibi olan kişilerin düştükleri yanlışları eleştirdikten sonra öz eleştiri yapmaya başlar. Şair, İstanbul’da Özi Valisi Muhammed Paşa’nın divan kâtibi olarak görevlendirilmiş, kısa bir süre sonra da Rusçuk’a gelmiştir. Yeni görevinden sonra kendisinde gördüğü bazı olumsuz değişimleri tıraş olmak için girdiği bir berber dükkanında fark eder ve eleştirdiği kişilere dönüştüğünü anlar. Bu sebeple şahsını örnek göstererek liyakat sahibi olmayan, yetersiz kişilerin dalkavukluk, iki yüzlülük vb. davranışları sayesinde makamlara, görevlere gelmesini eleştirir; kimi beyitlerde ise eleştirilerinin dozunu hicve vardır. Haluk Gökalp’e göre, şairin bu tenkitlerinde muhatabı patrimonial devlet sistemi ve bu sistemi benimseyen Osmanlı toplumdur (2006b: 542).

- 109 Eyledüm ‘ azm-ı dükkân-ı berber
Sırr-ı Selmâniye oldum mazhar (Yazar, 2012: 179)

Berberle hiç ara vermeden sohbet etmeye çalışan, şakalar yapan Kânî; kendisinin eskisi gibi ağır başlı davranışlar göstermediğini fark eder. Bu esnada dükkânda bulunan bir kişi, şairi tanıyarak yanına gelir. Bıyık altından gülerek kaşıya gözüyle şaire imalı sözler söyler. Kânî bunun üzerine dükkandakilere “Sağ ve esen kalın” diyerek mekândan ayrılır.

- 112 Sohbeta hiç kesel virmiyorum
Şakadan gayrı şeye girmiyorum (Yazar, 2012: 179)
- 114 Şahs-ı sâbık sakalın ohşayarak
Hezeyân eyleyerek yanşayarak (Yazar, 2012: 179)
- 115 Bıyık altından idüp istihzâ
Gözi kaşıyla idüp çok îmâ (Yazar, 2012: 180)
- 117 Kalkup ol dem işüme gitdüm ben
Didüm onlara kalın sâg u esen (Yazar, 2012: 180)

Kânî, berber dükkanından ayrılınca orada bulunan arif bir kişi arkasından bazı sözler söyler. Şair bunları sonradan işitir. Bu kişi, şairin eski ağır başlı ve uslu tavırlarının kalmadığını iddia ederek ondan “adamcık” diye bahsetmiş; divan kâtipliği makamının ona ağır geldiğini, bu havasının, “seyrân”ının yeni görevinden kaynaklandığını söylemiştir. Adama göre, Kânî’de Muhammed Paşa’nın kâtibi olmak için gerekli kudret yoktur; zaten şairin de davranışları taklitçilikten ibarettir.

Şairin tüm itibarının paşadan geldiği, ne görürse paşa sayesinde olduğu; yoksa böyle bir “taklitçi”nin divan üyesi olmasının işten bile olmadığı düşünülmektedir.

- 119 Dimiş ol demde ‘azîz-i ‘ârif
Sırrına oldum anun ben vâkîf (Yazar, 2012: 180)
- 121 Bunda yok hîç vakâr u temkîn
Diyeyüm hâlini olman gamgîn (Yazar, 2012: 180)
- 122 Bu adamcıkda bu seyrân ne dimek
Bak abe kâtib-i dîvân ne dimek (Yazar, 2012: 180)
- 124 Bunda yok zerrece kudret o işe
Bak bu taklîde şu vaz‘ -ı revîşe (Yazar, 2012: 180)
- 125 İ‘ tibârı yalunuz paşanun
İ‘ tibârına sebep hep anun (Yazar, 2012: 180)
- 126 Yohsa bir böyle mukallid-i nâdân
Ne dimekdür ola ehl-i dîvân (Yazar, 2012: 181)

Güftî ve Kânî, liyakatin bozulmasını, ehil kişilerin hak ettikleri makamlara, görevlere getirilmemesini yaşadıkları devrin önemli bir sorunu olarak kabul ederek mesnevilerinde bu sıkıntılara yer vermişlerdir. Güftî, *Gam-nâme*’de “şair” tiplemesinin dilinden, kalemiyle geçinenlerin devlet büyüklerinin ihsanlarından başka geçim kapısı olmadığını belirterek kabiliyetsiz isimlerin aldığı iltifatlara, hediyelere, bahşişlere isyan etmektedir. *Zelle-nâme*’de ise birinci ağızdan kadere sitem etmektedir. Kânî, divan kâtibi olduğu sıralarda bir berber dükkanında onu eskiden tanıyan kişilerin arkasından söylediği sözler üzerine bir iç hesaplaşma yaşamıştır. Şair, geldiği yeni makamın ardından hal ve hareketlerinde değişiklikler görüp kendini hicvederek bu görev için yeterli olmadığını dile getirmiştir.

3.4.4. Şairlerin Bakış Açısından Yaşadıkları Dönemler

XVI. yüzyılda Sâfi, XVII. yüzyılda Nâbî, mesnevilerinde yaşadıkları dönemlere dair düşüncelerini genel bir çerçeve içerisinde ele almaktadırlar. *Hasbîhâl-i Sâfi*’de Sâfi’nin kötümser bir şekilde dile getirdiği şikâyetler, hemen her devrin şairlerince tekrarlanmıştır. Bu sebeple mesnevinin “Şikâyet-kerden Ez Ehl-i Zamân-ı Bî-emân Est” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde bahsedilen aile ilişkilerinin bozulması, toplumda yaşanan ahlakî çöküntüler, usta-çırak, hoca-öğrenci arasında saygının kalmaması, çeşitli meslek kollarının işini layığıyla yapmaması, yöneticiler ve üst konumda

olanların halka haksızlık etmesi, maddiyata önem verilmesi gibi Osmanlı toplumunun yüzleştiği sıkıntılarının temelini XVI. yüzyıla kadar dayandığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde gençlerin yaşlılara hürmetlerinin kalmadığı, cahilin alime rağbet eylemediği, babanın ailesinden bıktığı, oğulun babasının fırsatını kolladığı, ne zengin şükrettiği ne fakirin sabrettiği, öğrencinin hocasına hizmet etmediği, usta ve çırağın birbirine karıştığı, ebcet okuyanın kendini bilgili zannettiği, siyah ve beyazı ayırt edemeyenin gece gündüz bilgiçlik tasladığı, ehil ve ehil olmayan, haklı ve haksızın kalmadığı, kim şirretlik eylese haklının o çıktığı belirtilerek toplumun yaşadığı ahlakî çözümler ortaya konulmaktadır.

- 36/1 Gitdi pīre cevāndan hürmet
‘Ālime cāhil eylemez ragbet (Batislam, 2003: 175)
- 36/2 Ata bīzār olup ‘ıyālinden
Ogul ataya gözedür fırsat (Batislam, 2003: 176)
- 36/5 Ne gani şākir ü fakīr sābir
Biri hayretde biri der kürbet (Batislam, 2003: 176)
- 36/7 Haftada başka çıkmasın ister
Gitdi şāgird eylemek hizmet (Batislam, 2003: 176)
- 36/8 Usta şāgird oldular yeksān
Hep harām oldu hürmet-i san‘at (Batislam, 2003: 176)
- 36/9 Ebcet okıyan oldu danişmend
Ābile ceddî farka yok kudret (Batislam, 2003: 176)
- 36/10 Olmayan vākıf-ı beyāz u siyāh
Satmada gice gündüz ehliyyet (Batislam, 2003: 176)
- 36/13 Ehl ü nā-ehl ü hak u nā-hak yok
Virür ana kim eylese şirret (Batislam, 2003: 176)

Aşağıdaki beyitlere göre yozlaşmışlık devletin her kademesine sirayet etmiş; özellikle halkla doğrudan teması olan adli kurumlar, subaşı, muhtesip gibi görevliler doğru kararlar alamaz hale gelmiştir. Padişahın emrini dilenci tutmamakta, sofi şeyhinden himmet istememekte, kadı, naibin hükmünü reddederek kendi hüccetini döndürmekte, subaşılar, muhtesipler haklıyı tutmak konusunda eksik kalmaktadır. İnsanlar maddî çıkarılara göre hareket etmekte; mümin, altın ve gümüş aldığı kişi bir “kafir” bile olsa her şeyini bırakarak ona hürmet etmektedir.

- 36/11 Pādişāh emrini gedā tutmaz
Sufi şeyhinden istemez himmet (Batislam, 2003: 176)
- 36/12 Reddider kādı nāyibün hükmün
Döndürür kendü etdüğün hüccet (Batislam, 2003: 176)
- 36/14 Başdan olur subaşı subaşın
Bī-günāh olana virür şerbet (Batislam, 2003: 176)
- 36/15 Kāfir olur virürse sīm ü zeri
Mü'mini kor ana ider hürmet (Batislam, 2003: 177)
- 36/16 Muhtesib eksigi hak tutmak
Ehl-i sūka ziyād ider hürmet (Batislam, 2003: 177)

Sâfi, çağına ilişkin bedbinliğini, geleceğe dair umutsuzluğunu mesnevisinin büyük bir kısmına yansıtmıştır. Mesnevinin “Fehvâ-yı Kelimât-ı ‘Ākıbet-endiş ve Pür-Teşvîş-i Visâlân” bölümünden alınan aşağıdaki beyitlerde “kalduk hayf” redifiyle çizilen kötümser tablo daha çarpıcı bir biçimde ortaya konmaktadır. Şair ne acayip bir zamana ne garip bir dünyaya kaldığına şaşırmakta; yolunun yağmacıların arasına düşüp kervandan yabana kalmasına hayıflanmaktadır. Yaptığı şeylerin bu zamanda boşa çıktığını, ölüp de figana kaldığını düşünmektedir. Dünyada yakın olduğu kişinin kalmadığına, şüpheler içine düştüğüne inanmaktadır. Geleceğe dair inancını yitirmiş; şimdilik “şuna buna” razı olmuştur. İnsanların kurnazlaşarak her devrin bir sonu olacağını, her gelenin gideceğinin farkında olduğunu ama kendisinin bunu bilemeyerek “ebleh” gibi kaldığına eyvah etmektedir.

- 37/1 Ne ‘acāyib zamāna kalduk hayf
Ne garāyib cihāna kalduk hayf (Batislam, 2003: 177)
- 37/2 Yolumuz gāret itdi düzd-i hevā
Kārbāndan yabana kaldık hayf (Batislam, 2003: 177)
- 37/4 Neydügümüz bu meclis içre güzāf
Ölüp āh-ı figana kalduk hayf (Batislam, 2003: 177)
- 37/7 Olımaduk cihānda ehl-i yakīn
Vāh şekk ü gümāna kalduk hayf (Batislam, 2003: 178)
- 37/8 Bizde kalmadı hāl istikbāl
Şimdilik īn ü āna kalduk hayf (Batislam, 2003: 178)

37/10 Buldular bildiler gelen gitdi
Bilmedük eblehâne kalduk hayf (Batislam, 2003: 178)

Hasbîhâl-i Sâfi'den bir asır sonra Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*'de devletin her kademesini saran bozuklukları sert eleştirilerle ve ironik bir dille ele almıştır. Aşağıdaki beyitlerde şair, Osmanlı'nın kötü gidişatını hicvetmekte; ülkedeki sorunlara sessiz kalınmasına isyan etmektedir. Ona göre bizden başka hiçbir memlekete yağma ve hırsızlık mahsus değildir. Özbek'te, Hint'te, Acem'de ve Hristiyanlar'da sitem ve keder yoktur. Zulüm ve kötülük hep bizim topraklarımızdadır, gayretli bir hükümdarın gelip de bunu defetmesi beklenir.

1209 Hiç bir milke degüldür mahsus
Bundadur cümle bu tārāc u lūsūs (Kaplan, 1995: 276)

1210 Özbek ü Hind u nasārī vü 'Acem
Biri milkinde komaz gerd-i sitem (Kaplan, 1995: 276)

1211 Hep bizüm milkdedür zülm u şürur
Eylesün def Hudavend-i gayur (Kaplan, 1995: 276)

Sâfi'nin mesnevisinin XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun hicvi niteliğinde olan iki bölümü, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Nâbî, Güftî, Sünbül-zâde Vehbî, Keçeci-zâde İzzet Molla gibi isimlerin beyitlerinde dile getirdikleri toplumsal, ekonomik, ahlakî, idarî vb. sıkıntılarla kıyaslandığında; şairin çok erkenden umutsuzluğa kapıldığı anlaşılmaktadır.

3.4.5. Taşra ve Şehir Arasındaki Farklar

XVII. yüzyılda Nâbî, XIX. yüzyılda Keçeci-zâde İzzet Molla İstanbul dışındaki yaşamları, "taşra"yı tanımlar; buralara ilişkin gözlemlerini ve düşüncelerini mesnevilerine hicvederek ya da ironiyle bahsederek taşımışlardır. Nâbî, taşrayı İstanbul'la kıyaslamış; payitahtın yanında buraların edebiyat, irfan, bilim gibi hususlarda oldukça kısıtlı olduğunu düşünmüştür. Keçeci-zâde İzzet Molla ise, sürgün sebebiyle İstanbul'dan Keşan'a gitmiş; bir buçuk yıla yakın yaşadığı bu kasabaya ve yolda uğradığı bölgelere olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

3.4.5.1. Şehrin Taşraya Bakış Açısı

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*'nin "Der Beyân-ı Şeref-i İstanbul" başlıklı bölümünde İstanbul'u övmekte; ardından tezat olarak taşradaki sıkıntıları anlatmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde taşrada edebiyat ve ilmin değer görmediği belirtilmekte; taşralılar, cehaletleri üzerinden ironik bir dille ele alınmaktadır. Hünerin, yani şiirin, kadri İstanbul'dadır. Taşralarda onu kimse okumaz ve dinlemez.

Oradaki hüner “akçe”dir. Taşrada şiirin yeri sanki topraktır; para kazanmak ya ticaretle ya ziraatla ya da faizle olur. Orada maarıften zerre kadar eser kalmamıştır. Maarif erbabı bulunmaz olmuş; kitaplar unutulma köşesine düşmüştür.

- 414 Andadur m̄a-hasal-i kadr-i hüner
Taşralarda kim okur kim dinler (Kaplan, 1995: 210)
- 415 Akçedür taşranun ancak hüneri
Hakk olunmuş hünerün sanki yiri (Kaplan, 1995: 210)
- 416 Taşrada eylemege kesb-i gınā
Yā ticāret ya zirā‘ at yā ribā (Kaplan, 1995: 210)
- 417 Kalmamış şimdi hele zerre kadar
Taşra yirlerde ma‘ārifden eser (Kaplan, 1995: 211)
- 418 Oldı erbāb-ı ma‘ārif nā-yāb
Düşdi peygüle-i nisyāna kitāb (Kaplan, 1995: 211)

Taşralılar şiir ve inşaaya beddua ederler. Farsça sözleri ise uygun ve şiirin bulurlar. Arapçaları vardır ama nahv ve sarf bilmedikleri için temelsizdir, kar gibi soğuk gelir. Şair, onların nezdinde rütbe ve mal varken bilgi, marifet, ilim ve olgunluğun “neye yaradığını” sormakta ama alacağı cevabı da bilmektedir.

- 419 Şi‘r ü inşayı iderler nefrīn
Farisī lafz ise çerb ü şīrīn (Kaplan, 1995: 211)
- 420 ‘Arabī var o da m̄ānende-i berf
Bī-esās ol dahı ne nahv ne sarf (Kaplan, 1995: 211)
- 421 Neye yarar var iken pāye vü māl
Dāniş ü ma‘rifet ü ‘ilm ü kemāl (Kaplan, 1995: 211)

Taşrada yaşayanlar gururlarından tahsil etmeye vakit bulamamışlardır. Nābî’ye göre bu insanların ilim irfan yönünden eksik, cahil olmaları Allah’tan gelmektedir. Çünkü bu kadar gururlu, kendini beğenmiş insanlar bir de eğitilmiş olsalar onları kimse zapt edemez.

- 424 Viremez dagdaga-yı ‘izz ü celāl
Bir nefes ruhsat-ı tahsil-i kemāl (Kaplan, 1995: 211)

- 428 Kimse zabt eyleyemezdi mutlak
Cehl zencirine bend itmese Hak (Kaplan, 1995: 212)

İstanbul ve taşra arasında görgü, bilgi vb. açısından büyük bir uçurum vardır. Mahmut Kaplan bu farkı, İstanbul'da gerçekten büyük insanların, taşrada ise büyüklüğe yeltenenlerin varlığıyla açıklar (1995: 104). Nâbî'ye göre bilgili görünen bir taşralı, payitahtta sersem olur; konuşmasıyla övünen ise dilsiz kesilir. Taşrada yükseklik ve makam satan, şehirde en aşağı seviyedeki insanın bile bezmine gidecek yol bulamaz. Taşrada kaşlarını çatarak insanlara hükmeden kişiler, İstanbul'da ancak kapıcıların peşinden koşar.

- 435 Mütefennin görinen sersem olur
Mütekellim geçinen ebkem olur (Kaplan, 1995: 212)
- 436 Bulmaz ednâlarının bezmine rāh
Taşra yirlerde satan rif' at ü cāh (Kaplan, 1995: 212)
- 437 Gösteren taşrada çîn-i ebrū
Bunda der-banlara eyler tek ü pū (Kaplan, 1995: 212)

Nâbî, mesnevisinin yukarıdaki beyitlerinde taşralıların psikolojik durumlarını yakından gözlemlemektedir⁸². Rütbe, mal, para düşkünlüğü bu insanları eğitimden, edebiyattan uzaklaştırmakta; buralarda cehalete rağbet edilmektedir. Makam sahibi, mal mülk sahibi olan bir taşralı, kendini çok yükseklerde görür. Ama yolları bir gün İstanbul'a düştüğünde; önemsemedikleri irfanın aslında ne kadar değerli olduğunu anlarlar. Şairin taşra insanının tahlilini yaptığı bu beyitler, birer sosyal tenkit örneği olarak kabul edilebilir.

3.4.5.2. Taşranın Şehre Bakış Açısı

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın "Merhale-i Türkmenli" başlığında İstanbul'dan Keşan'a gidiş yolculuğunun Türkmenli'de bir handa mola verdiği bölümünü anlatmaktadır. Şairin konaklayacağı oda, köhne, bakımsız bir mekandır. 575. ve 576. beyitlerde, alaycı bir dille han sahibine "bu ne yüce bir yer, bu ne ferah ne güzel yer, bu güzellik bu ne şenlik bu ne safa" (Özyıldırım, t.y.: 214) diye seslenmiş; ancak karşılığında hiç ummadığı bir cevap almıştır.

Hancı, şairin üslubundaki alaycılığı sezerek ironik bir şekilde karşılık verir. Mağrur bir tavırla burada vezirlerin, nice "aslan"ların yattığını, nice devletlinin, kerem sahibinin, himmetlilerin konakladığını söyler. Hiçbirinin de şikayetçi olmadığını; hatta sabah olunca güneş gibi kalktıklarını

⁸² Nâbî'nin taşra ve İstanbul arasındaki farklara dair görüşleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: (Bilkan, 2006: 119-126).

belirtir. Ona göre şair bu durumda ya dua edip “öküz gibi” yatmalı ya da yüz kuruş verip burayı imar etmelidir. Şair de hancıdan aldığı cevap karşısında utanarak hemen uykuya dalar.

- 577 Dedi hancı bunda vezīrān yatar
Bu gāra gelüp niçe şīrān yatar (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 578 Konup göçdüler niçe devletliler
Ne sāhib-keremler ne himmetliler (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 579 Güneş gibi ‘azm etdiler subh-dem
Biri etmedi neşr-i nūr-ı kerem (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 580 Öküz gibi yat da hemān kıl du‘ā
Yahud eyle bir yüz guruşle binā (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 581 Alıp bu cevābı hicāb eyledim
Hemān meyl-i bālīn-i hāb eyledim (Özyıldırım, t.y.: 214)

Han sahibinin yukarıdaki beyitlerde Keçeci-zāde İzzet Molla’ya söylediği sözler, Ali Emre Özyıldırım’a göre İstanbul bürokrasisini hedef alan bir karşı eleştiridir (2002: 106). Haluk Gökalp ise söz konusu diyalogdan hareketle şairin *Mihnet-keşân*’ı yazmadan önce Za‘ifi’nin *Kitāb-ı Sergüzeşt-i Za‘ifi* mesnevisinden haberdar olduğunu bildirmektedir (2006b: 605). Keçeci-zāde İzzet Molla’nın han sahibinden aldığı cevap karşısında utanarak sessiz kalması, şairin alaycı tavrına rağmen münakaşadan yana olmadığını göstermektedir.

3.4.6. Tımar ve Zeamet Sisteminin Bozulması

Abdî, mesnevisinde M. 1595 yılında kaybedilen kaleleri, sancak bölgelerinde yaşanan sıkıntıları eleştirmektedir. Şair, bu sorunların temeli olarak gördüğü tımar ve zeamet dağıtımındaki usulsüzlükleri hicvetmektedir. Ona göre bu sancak değil ancak bir “sancı”dır. Sınırlardaki tımar ve zeametın çoğunu devlet büyükleri almaktadır. Önceki dönemlerde olduğu gibi dağıtım adil yapılırsa askerlerin atları daima eyerli olacak, düşmandan haber alınca doğruca saldırıya geçecektir.

İki yirden virilür bire sancak
Ya bu sancak degül bir sancı ancak (Burian, 1950: 679)

Kanı ser-hadde tīmār ü ze‘āmet
Alupdur ekserin erbāb-i devlet (Burian, 1950: 679)

Eğer evvelki gibi olsa yerli
Olurdu dā'ima atı eğerli (Burian, 1950: 679)

Olunca hāl-i düşmenden haber-dar
İderlerdi adūya doğru ılgar (Burian, 1950: 679)

Elde edilen ürünler daima koçlarla gider. Bu durumda sefer bayrağını çekmeye gerek duyulmaz. Çoğunun elinde yüz bin zeamet vardır, birini alır birinden feragat eder. Sınırlardaki işe yarar erkeklerin çoğu kırılmış; var olanlar yok olmuştur.

Koçlarla gider mahsül dā'im
Sefer ālāmını çekmek ne lâzım (Burian, 1950: 679)

Elinde çoğunun yüz bin ze' amet
Birin alur birin ider feragat (Burian, 1950: 679)

Kanı ser-hadlerün merd-i yararı
Kırdı ekseri yok oldu varı (Burian, 1950: 679)

Beyler boş kalan mansıpları satar. Malını verip zeamet alır, ondan da mahsulünü alıp ticaret yapar. Şair, padişah halkı yoklarsa, belki kendisinin de tımar sahibi olacağını düşünmektedir.

Satar mahlūli hep beğler beğiler
Kani bu hak kelāmı sana söyler (Burian, 1950: 679)

Şu kim mālın virüp alur ze' āmet
Alup mahsūlin eylerler ticāret (Burian, 1950: 680)

Şehā halki eğer olsaydı yoklar
Bulmurdi bizde bir nice tımar (Burian, 1950: 680)

Boşta kalan mansıbı alıp berat kazanan ama bir iti de atı da olmayan pek çok kişi bulunmaktadır. Bu kimselerin adı vardır ama kendileri yoktur. Cesur geçinen dilsizler çoğalmış; zaten düşen tımarı da genellikle onlar almıştır.

Çoğunun adı var kendüsü yokdur
Bu güne kullarun gayetde çokdur (Burian, 1950: 680)

Alup mahlūli eylerler berātı

Velî ne bir iti var ne bir atı (Burian, 1950: 680)

Dilîrim deyü dilsizler çoğaldı

Düşen timarı ekser anlar aldı (Burian, 1950: 680)

Abdî'nin XVI. yüzyılın sonunda kaleme aldığı sınır bölgelerinde yaşanan sorunların tespiti ve nedenlerine ilişkin, rapor mahiyeti taşıyan mesnevisinde yönetimden çözüm beklediğini ifade etmektedir.

3.4.7. Şiire Önem Verilmemesi

Klasik Türk Edebiyatı'nda padişahlara, devlet büyüklerine kaside, mesnevi, tercüme eser vb. sunmak; şairler için hem sanat kabiliyetlerini ortaya çıkartmanın hem de tayin, terfi ya da para bağıışı almanın vesilesi olarak gelişmiştir. Halil İnalçık, özellikle kaside türü içerisinde, Doğu edebiyatında şairin himaye, inayet arayışı, özel bir düzenleme ve kalıp içinde patrona sunduğu övgünün ifadesini bulunduğunu düşünmektedir (2005: 23). Ancak şairler, sundukları edebî ürünlerin karşılığını her zaman alamamaktadır. Maddî beklentilerinin karşılanmadığı, şairlik kabiliyetlerinin takdir edilmediği durumlarda bunun sebebini söz konusu sanat hâmilelerinin etrafında teşekkül eden dalkavuk kişilere dayandırmışlar ya da muhataplarının şiire önem vermediğini düşünmüşlerdir.

Yaşamı boyunca çektiği ekonomik sıkıntılardan, hak ettiği makamlara, konumlara gelemediğinden yakınan Güftî, *Gam-nâme*'de bu yöndeki düşüncelerini aktarmak için bir "şair" tiplmesi yaratmış; onun aracılığıyla fikirlerini dile getirmiştir. Mesnevinin ilk hikâyesi "Hikâyet-i Şâ'irî vü Seyâhat-ı Ve'y u Dîden-i Eşrâf-ı Diyâr"ın temelinde, şairin Sultan IV. Mehmed'e yazdığı bir kaside dolayısıyla bahşiş beklediği sırada Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadrazam olması ve bu sebeple hak ettiği ilgiyi görememesi yatmaktadır (Hammer, 1966'dan aktaran Acar, 2005: 43). Şair bu bölümde kişilerin adını doğrudan anmamakla birlikte; yaşadığı hayal kırıklığının etkisiyle saray erkanını hicvetmekte; devlet büyükleri ve zenginler arasında şiire, edebiyata değer veren kimsenin kalmamasına isyan etmektedir. Varlıklı kesimlerin şiirin kıymetli olduğunu bildikleri halde bilmezden geldikleri belirtilmektedir. Bu dönemde güzel sözlerin kumaşına dünya pazarında rağbet edilmemekte; Güftî'nin deyişiyle "gürûh-ı sifle-himmet" yani "aşağılık himmetlerin güruhu" şiire hak ettiği önemi göstermemektedir.

251 Hep kadr-i sühan bilür geçerler
Âyîn-i kühen bilür geçerler (Acar, 2005: 85)

308 Hiç kadr-ı sühan bilür mi vardır
Âyîn-i kühen bilür mi vardır (Acar, 2005: 90)

309 Kālā-yı sühan ki hoş-nümādur
Bāzār-ı cihānda nā-revādur (Acar, 2005: 90)

310 İtmez bu gürüh-ı sifle-himmet
Kālā-yı nefis-i nazma ragbet (Acar, 2005: 90)

Güftî, tezkiresi *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ*'nın “Der-Sıfat-ı Kilk-i Vāsıtî-i Erkām” bölümünde kendisini Fars şairlerle ironik bir dille kıyaslayarak Osmanlı topraklarında yaşamıyor olsa ne kadar değer göreceğini hayal etmektedir. Şiirlerinin kıymetinin bilinmediğine inanan şair; devletin üst kademelerinin ilgisizliğinden yakınmaktadır. Kendisini şair ülkesinin Hākānî'si, unutulma meydanının Urfi'si olarak kabul eden Güftî, çabalarının boşuna olduğunu, çünkü feleğin Anadolu'da şiire itibar gösterilmesine izin vermeyeceğini düşünmektedir. Urfi'nin bu kadar şöhretli olmasının Acem şahının iltifatlarına dayandığına inanan şair; onun gibi lütuf ve yüceltilmelere nail olsa kaleminin de mana zeminini göstereceğini iddia etmektedir. Ancak ne çare ki “uğursuz” talih, onu Anadolu ülkesinin gölgede oturan rindi haline getirmiştir. Bunun üzerine Güftî, haline acıyarak “keşke ben de Hint yeşilinin zülfüne gönül bağlasaydım; keşke heves dünyasında rind olsam, Hint'in ateş perest rindi olsam” diye iç geçirir. Anadolu'da marifetin kadrinin olmamasına ama Ebu Cehl gibi cahil, bilgisiz kişilere rağbet edilmesine isyan eder.

1/88 Menem ol mülk-i nazma Hākānî
Nazm-ı 'Urfî zemîn-i nisyānî (Yılmaz, 2001: 88)

1/89 Lîk virmez sipihr-i bî-hüde-sāz
Rūmda i' tibār-ı nazma cevāz (Yılmaz, 2001: 88)

1/90 İtdi 'Urfî'yi şöhre-i eyyām
İltifāt-ı şehin-şeh-i A' cām (Yılmaz, 2001: 89)

1/91 Bana olsa o lutf ü ālāyı
Gösterürdüm zemîn-i ma' nāyı (Yılmaz, 2001: 89)

1/95 Rūmda kadr-i ma' rifet yokdur
Lîk Bū Cehl-i ma' rifet çokdur (Yılmaz, 2001: 89)

91/16 Beni itmiş ne çāre tālî'-i şūm
Rind-i sāye-nişîn-i kişver-i Rūm (Yılmaz, 2001: 217)

91/17 Kāş olaydum men-i derun-haste
Zülf-i sebzān-ı Hinde dil-beste (Yılmaz, 2001: 217)

91/18 Kāş deyr-i hevesde rind olsam
Rind-i âteş-perest-i Hind olsam (Yılmaz, 2001: 217)

XVII. yüzyıl şairlerinden Güftü, hayatı boyunca geçim sıkıntısı çekmiş; sanatına kıymet verilmediğini düşünmüştür. Yaşadığı sıkıntılar, şairi kötümser, umutsuz bir kimse haline getirmiş; üslubuna hiciv ve ironiyi yerleştirmiştir. *Gam-nâme*'de genç şairleri, edebî dünyada umduklarını bulamama ihtimaline hazırlamış; yeteneksiz, bilgisiz şairlerin iltifatlara nail olduğundan şikâyet etmiştir. *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*'da ise kendisini Fars şiirinin Örfî, Hakânî gibi büyük isimleriyle kıyaslayarak yaşadığı dönemde Osmanlı'da şiire verilen önemin azalmasına isyan etmiştir.

3.4.8. Devlet Büyüklerinin Görevlerini Kötüye Kullanması

Güvâhî, *Pend-nâme*'sinde “Şikâyet” başlığı altında görevini kötüye kullanan devlet büyüklerinden yakınmaktadır. Belirli bir unvan, makam belirtmeyen şair, her birinin mal mülk düşkünü, tama-kâr olmalarına; bu uğurda muhtaç, derviş, dilenci haline gelmelerine şaşırır. Mevkii aldıkları için ölümü hatırlamazlar. Onların yaşam kaynağı, hayat suyu rütbelerdir. Emirlerindeki beylere ve ağalara yol bulunması için önce kethüdaya beş yüz (altın) gerekir. Onlar da halkın kulunu kırnağını, varını yoğunu alıp kaşınacak bir tırnak bile bırakmazlar. Çünkü mansıp kazanmak için mal lazımdır, yani yağlı kazana yağlı kazan gerekir.

187 Olupdur her biri eyle tama-kâr
Çi muhtâc ü çi dervîş çi cerrâr (Hengirmen, 1990: 104)

188 San almışlardur anmazlar memâtı
Hayât-ı câvidân için berâtı (Hengirmen, 1990: 104)

191 Gerekdür beş yüz evvel kethüdâya
Ki yol buluna beg ile ağaya (Hengirmen, 1990: 104)

192 Alup halkun kulunu kırnağını
Komazlar kaşınacak tırnağını (Hengirmen, 1990: 104)

194 Gerek māl erde mansıb kazana
Girü yağlu kazan yağlu kazana (Hengirmen, 1990: 104)

Güvâhî, görevini daha da zenginleşmek için kullanan devlet büyüklerinden şikâyet ettikten sonra “Latîfe” başlığı altında mizahî bir dille bir çoban hikâyesi anlatır. Çobana bir gün “Cennet güzel yerdir, orada huriler kucaklanır” derler. O da cevap olarak “orada pınar yoksa bizden kimse

gitmez” der. Şaire göre şimdilerde uluların, yani devlet büyüklerinin bile muradı budur. Cennetin bile adı rüşvetsiz anılmaz.

- 197 Dimiş bir kimse bir çübāna uçmak
Güzel yirdür var anda hūri kuçmak (Hengirmen, 1990: 105)
- 198 Eyitmiş ger yog ise anda pīnār
Ana bizden varur yok durur iy yār (Hengirmen, 1990: 105)
- 199 Ulularun dahı şimdi murādı
Hemīn rişvet anılmaz cennet adı (Hengirmen, 1990: 105)

Güvāhī, latifenin son beyitlerinde okuyucuya öğütler vererek insanın bulduğu merteye onun miheki olduğunu, iyinin ya da kötünün yolunun bu şekilde belli olacağını belirtir. Şair, okuyucuyu başına “devlet kuşu” bile konsa şımarmamak gerektiğini; günü gelince, makamdan ayrıldığı takdirde leşine kuzgunların konacağını söyleyerek uyarır.

- 200 Mihekdür merteye insān çü bulur
Eyü yatlu tarīki zāhir olur (Hengirmen, 1990: 105)
- 202 Başuna konsa devlet olma azğun
Leşüne dem ola kim kona kuzğun (Hengirmen, 1990: 105)

3.4.9. Yeniliklere Karşı Olmak

Yenişehirli Avnī'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda “Nasihat Delisi” başlığı altında, hoşgörüden uzak, yeniliklere karşı, şairin deyimiyle “kezüb” bir karakter bulunmaktadır. Bu kişi XIX. yüzyıl Osmanlı toplumundaki gelişmeleri şiddetle kınamaktadır. Dönemin moda, kişisel temizlik-bakım, eğlence, eğitim vb. konulardaki değişimleri üzerine görüşlerini dile getirmekte; kadın-erkek giyimindeki yenilikleri ise hicvetmektedir.

Nasihat Delisi, monokl model gözlükleri takan erkekleri “kör piç” olarak nitelendirmektedir. Kadınlara, başlarını açık renkli örtülerle örttükleri için “aşüfte” diyerek hakaret etmekte; “Kıbrıs boyası” denilen bir boyayla kaşlarını boyamalarını küçümsemektedir. Misvak yerine diş fırçası kullananların içlerinin edep evinin süpürgesi haline geldiğini düşünmektedir. Topluma yukarıdan bakan bu adam, üç yüz sene önceki askerlerin yabancı ülkeleri mi fethettiklerini ironik bir dille sormaktadır. Her taraftan görünen bu tasvirle en alt kademedeki kişilerden en yüksek konumlarda olanlara varana kadar hepsinin “büt-perest” olduklarını iddia etmektedir. O “papazi” ve “kâfir” şapkanın herkesin baştan çıkardığına hayflanmaktadır.

- 117 Gör Şu kr piçi o tek gzlk ile
TolaŐır ‘lemi bir yüzlük ile (Turan, 2008: 705)
- 118 DiŐini firçalar amm celeb
İçi crub-ı edeb-hne gibi (Turan, 2008: 705)
- 119 Dehri çyz sene evvel ‘asker
Hep alafranga mı feth eylediler (Turan, 2008: 705)
- 120 Her taraftan görünür bu tasvr
Bt-perest oldu sagr ile kebr (Turan, 2008: 705)
- 135 Gr Şu Őftenn ak pak başını
Zc-ı Kıbrısla boyarmıŐ kaşını (Turan, 2008: 706)
- 140 O papz ile kfir Őapka
Sizi başdan da çıkardı hayf (Turan, 2008: 706)

Nasihat Delisi isimli karakter Osmanlı toplumunun, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra karŐılaŐılan yeniliklere, değişimlere tepki gösteren kesiminin sözcüsü konumundadır. 1870’li yılların mizah basınının ncleri *Diyojen*, *Çaylak* gibi dergilerde Türk kadının değişen görüntüsü eleştirilmektedir. Hamdi zdiŐ, derginin bu konudaki görüşlerini Şu Şekilde aktarmaktadır (2010: 164):

Diyojen Baba bir kadın okuyucuyu FrenkleŐme ve böylelikle evvelki hal-i tahkirden kurtularak insanca muamele görme talebi karşısında adeta paylar. ‘Duçar olunan bu tür belaların’ kadınların kendilerinden kaynaklandığını, Avrupa medeniyetini iktisab etme emelinin, FrenkleŐmenin, buna neden olduğunu belirterek Osmanlı kadınlarını, Frenklerin kadınlara gösterdiği Őapkalara, Őinivenlere, cicilere bicilere zenmekten vazgeçerek eski hallerinde kalmaya razı olmalarını salık veren ‘Diyojen Baba’, ‘mtlaa-i mahsusasını’ FrenkleŐmek yerine insanlaŐmak cihetini iltizam etmenin gereğini vurgulayarak noktalar.

3.4.10. Çiftçilik Sisteminin Bozulması

Nb, *Hayriyye-i Nb*’nin ‘‘Matlab-ı Mezra‘-ı KıŐt  Hirmen’’ bölümünde çiftçiliğin, ziraatın önemine değinmektedir. Mehmet Kaplan’ın tespitlerine göre Klasik Türk Edebiyatı’nda belki de ilk kez ekincilik ve öküz, söz konusu beyitlerde methedilmektedir (1961: 34). Ancak Şaire göre çiftçilik de bu dönemde bozulmaya başlamış; tarımla uğraşan kişiler yanlarına bir ortak alarak eker olmuşlardır. ‘‘Kendü destiyle eken hayr görür/ Gayre ekdrsen anı gayr görür’’ (b. 1096) diyerek bu sisteminden yana olmadığını belirten Şaire göre ortaklar, ekmeye verileni hep yer; ‘‘Gelmedi, Allah vermedi’’ sözleriyle hasadın olmadığına karşı tarafı ikna etmeye çalışırlar. Çiftçilerin ertesi sene

hasat olacağı umuduyla tohumlarını verdiklerinde ortakların onu da yiyeceğini düşünen şair, tarımda yaşanan bu yozlaşmaya ironik bir şekilde bakmaktadır.

1098 Ekmege virdüğünü hep yirler
Gelmedi virmedi Mevlâ dirler (Kaplan, 1995: 267)

1099 Bu sene belki gelür diyü eger
Tohm virsen anı dahı yirler (Kaplan, 1995: 267)

“Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar”ı, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı’da devletin çeşitli kademelerinde ve toplumun farklı kesimlerinde yaşanan çözümleri, bozulmaları vb. Sâfi, Za‘îfi, Güvâhî, Taşlıcalı Yahyâ, Abdî, Güftî, Nâbî, Hayriyye-i Nâbî’de, Sünbül-zâde Vehbî, Kânî, Zarîfi, Enderunlu Fâzıl, Mir Ali Rıza İstolçevî, Keçeci-zâde İzzet Molla, Yenişehirli Avnî gibi şairlerin mesnevilerinde bulmak mümkündür.

Memur ve müderris çevrelerin yaşadıkları geçim sıkıntısı *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za‘îfi, Lutfiyye-i Vehbî* ve *Sergüzeşt-i İstolçevî*’de detaylı bir biçimde ele alınmakta; Za‘îfi’nin beyitlerinde ironik ve alaycı bir dille, Mir Ali Rıza İstolçevî ise mizahî bir üslupla hayatlarında ekonomik zorluk içinde olduğu dönemler anlatılmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî’nin beyitlerinde yakından tanıdığı müderrislerin kısıtlı gelirlerine rağmen şatafat ve gösteriş içinde yaşamak istemelerini hicvedilmektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı’nın önemli sorunları haline gelen liyakatin önemini kaybetmesi, rüşvete sıkça başvurulması, devlet büyüklerinin görevlerini kötüye kullanması *Gencîne-i Râz, Pend-nâme, Gam-nâme, Zelle-nâme, Teşrifâtü’ş-şu‘arâ, Hayriyye-i Nâbî, Pend-nâme-i Zarîfi* ve *Zenân-nâme*’de dile getirilmektedir. Güftî, Kânî ve Zarîfi’nin beyitlerinde ehil olmayan kişilerin makamlara getirilmesini ve devlet kurumlarının hemen her kademesinde para olmadan iş yapılmamasını hicvedilmektedir. Taşlıcalı Yahyâ ve Nâbî’nin beyitlerinde kadıların, Enderunlu Fâzıl’ın beyitlerinde de imamların rüşvete olan düşkünlüğü dile getirilmektedir. Yeteneğe önem verilmeden kişilerin terfî, mevkii vb. alması, kalemiyle geçinen şairleri de etkilemiş; özellikle Güftî, bu durumdan ne kadar muzdarip olduğunu beyitlerine yansıtmıştır. Devlet adamlarının mal mülk düşkününü olarak rüşvet almaları, makamları üzerinden halka haksızlık etmeleri *Pend-nâme*’de yerini almış; şair, bir gün kişinin başına devlet kuşu konsa bile şımarıması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştur.

İlmiye sınıfının bozulması, ekonomideki durgunluğun çiftçiliği etkilemesi, özellikle sancak bölgelerindeki tımar ve zematlerin düzensiz dağıtımı, güvenliğin yeterli bir biçimde sağlanmaması gibi sebepler taşra ve şehir arasında ahlakî, kültürel vb. konularda bir uçurum yaratmıştır. Hayatının

farklı dönemlerinde Halep, Urfa ve İstanbul'da yaşayan Nâbî, İstanbul'dan Keşan'a sürgün edilen Keçeci-zâde İzzet Molla merkez ve taşra arasındaki farkları yakından gözlemleme imkânı bulmuştur. *Hayriyye-i Nâbî*'de payitahtın uzağında yaşayan insanların değer yargılarındaki yozlaşma hicvedilmiş; çiftçilerin maddî sebeplerle işlerini ortaklarıyla görmeleri alaycı bir üslupla ele alınmıştır. *Mihnet-keşân*'da küçük bir kasabadaki han sahibinin Osmanlı bürokrasisine ironik sitemleri yer almaktadır. Abdî'nin raporunda ise devletin toprak kayıplarını yaşamaya başladığı XVI. yüzyıl sonlarında bu sıkıntıların kaynağı olarak görülen merkeze uzak, sınır yerleşimlerinde tımarların adaletsiz dağıtılmasının sipahiler üzerindeki etkisi eleştirilmiş; bu durumun sorumlularını hicvedilmiştir.

Şairler, yaşadıkları dönemlerin bozukluklarını, yozlaşmalarını dile getirirken XIX. Yüzyılda *Mir'ât-ı Cünûn*'da farklı bir yol izlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı toplumunun giyim kuşam, eğitim, hukuk, sosyal hayat gibi yönlerden Batılılaşması, kimi çevreleri rahatsız etmiş; Yenişehirli Avnî de mesnevisinde bu kesimleri simgeleyen, karikatürize edilmiş bir karakterle onları alaya almış ve yenilikten, değişimden yana olduğunu ortaya koymuştur.

3.5. Fiziksel Özellikler

Klasik Türk Edebiyatı'nda insanlar, fiziksel ve psikolojik yönde sıkça tasvir edilmektedir. Mesnevilerdeki tasvirler, divanlarda yer alan kaside, gazel vb. nazım şekillerindeki yapılanlara kıyasla daha detaylı bir anlatıma sahiptir. Ahmet Atilla Şentürk, mesnevilerdeki insan tasvirlerini "objektif", "fiil", "psikolojik" olmak üzere üç grupta incelemektedir (2002: 262-263).

XI. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde, XIV. yüzyılda Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'i, XV. yüzyılda Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i ve Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si, XVI. yüzyılda Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'si ve Lâmi'î'nin *Vis ü Râmîn*'i, XVII. yüzyılda Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ı, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ı, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sı, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i ve *Lutfiyye-i Vehbî*'si, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'si, XIX. yüzyılda Aynî'nin *Sâkî-nâme*'si, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ı, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'u ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'si devlet adamları da dahil olmak üzere toplumun farklı kesimlerinden kadın ve erkeklerin fiziksel özelliklerinin mizahî, alaycı, ironik üsluplarla tasvir edildiği beyitleri barındırmaktadır.

Gül ü Hüsrev, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Heves-nâme*, *Usûl-nâme*, *Vis ü Râmîn*, *Hayr-âbâd*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Teşrifâtü's-şu'arâ*, *Şevk-engîz*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Hüsn ü Aşk*, *Zenân-nâme*, *Sâkî-nâme*, *Mihnet-keşân* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da tasvir edilen kişilerin ağız, dudak, dişler, boy, burun, vücut kılları, bıyıklar, vücuttaki kötü kokular, yüz, cilt, eller, parmaklar, göğüs, gövde, kollar, göz, kaş, kirpik, baş, kulak gibi özellikleri ayrıntılı bir biçimde sıralanmaktadır. Kişiler, abartılı bir çirkinlik,

gölünçlük ya da korkunçluk içerisinde gösterilmekte; yapılan mübalağalı benzetmelerle birlikte mizahî bir üslupta anlatılmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de ise yaşlılığın insanın fiziksel yapısı üzerindeki değişimler nükteli bir dille anlatılmaktadır.

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'de hicvedilen kişilerin eller, parmaklar, vücut kılları, boy, burun, yüz, cilt, ağız, dudak, dişler gibi dış görünümüne ilişkin özellikleri alaycı bir biçimde ele alınmaktadır. Bu unsurlar, yukarıda bahsi geçen mesnevilerdeki kadar detaylı olarak aktarılmamakta; “heyet”, “heykel” vb. ifadelerle bir arada kullanılarak genel bir tablo çizilmektedir. Şair, hicvettiği kişilere görevlerini kötüye kullanma, olumsuz davranış biçimleri ve alışkanlıklar, şahsi sebepler vb. dışında vücutlarında çirkin bulduğu özellikler üzerinden de hakaretler etmektedir.

3.5.1. Yüz, Cilt

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sında, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde ele aldıkları kişilerin yüzlerinde, ciltlerinde fiziksel olarak çirkin buldukları özellikleri mübalağalı bir dille ve mizahî bir üslupla tasvir etmektedirler. Bu isimlerden farklı olarak *Şevk-engîz* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin aşağıdaki beyitlerinde söz konusu tasvirlerde hiciv ve ironinin varlığı görülmektedir.

Gül ü Hüsrev'in “Nevha ve Zârî Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” başlıklı bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Hüsrev'in yolda karşılaştığı zencilerin reisinin kızının tasviri bulunmaktadır. Bu kızın teninin yumuşaklığı törpü gibidir.

2378 Kılı ser-tîzligi kirpi bigiydi
Teni yumşahlığı dörpi bigiydi (Yoldaş, 1998: 294)

Hüsrev ü Şîrîn'in “Meşveret Kerden-i Husrev Bâ-Emîrân Der-Tebâh Kerden-i Ferhâd ve Firistâden-i Pîr-Zenî” bölümünde Şîrîn'in ninesi yaşlı kadının tasviri yapılmaktadır. Yaşlı kadın, Husrev ve Şîrîn'in düğün gecesi esnasında görünür. Ülkü Çetinkaya bu sahneyi şu şekilde anlatmaktadır (2008a: 102):

O gece Husrev Şîrîn'in tembihine uymayıp sarhoş gelince, Şîrîn zıfaf odasına çirkin bir kocakarı göndererek Husrev'e latife yapar. Bu kocakarı Şîrîn'in ninesidir. Şîrîn bu kocakarıyı Husrev'in yanına göndermekle onun güzeli çirkinden ayırt edemeyeceğini, dolayısıyla ne kadar sarhoş olduğunu sınamak istemiştir.

Mesnevinin aşağıdaki beyitlerinde Şirin'in ninesi "gönlü kara bir şeytan karısı" olarak görülür; derisinin görünümü ise "sümük üstünde kurumuş" biçiminde tasvir edilir.

4883 Katı gönli kara şeytân karısı
Kurumuş sünük üstinde derisi (Timurtaş, 1963: 183)

Hayr-âbâd'ın "Sıfat-ı Tamtâm Hünî-i Bed-Endâm" bölümünde abartılı bir dille hırsız Tamtam'ın özelliklerini sıralanmaktadır. Tamtam, "kötü çehreli, kötü yaradılışlı, kötü kalpli"dir. Siması zebaniye benzer.

1259 Bed çehre vü bed sirişt ü bed rû
Mânend-i gürâz mürde-i bed bû (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 228)

1264 Sîmâsı zebânî-i mizham
Agzı çeh-i muzlim-i cehennem (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 230)

Nefhatü'l-ezhâr'ın "Dâsitân-ı Zenbâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur" isimli on beşinci hikâyesinde anlatılan "zen-pâre" adamın hile ile evlendirildiği karısının tasviri aşağıdaki beyitlerde yer almaktadır. Bu kadının "nursuz ve fersiz" çehresi, başındaki çemberle çenesi bağlı ölüye döner. Yüzündeki duvağı kaldıran "ne'üz" der, korkarak bir iki "kul'e'üz" okur. Benzi sararmış, dudakları ağarmıştır. Kınalı topuğunu göstermeye kalksa rüzgâr derisini yüzmüş zannedilir.

2515 Çenber ile çehre-i bî-nûr u fer
Bir çenesi baglu ölüye döner (Kuzubaş, 2003: 276)

2517 Perdesini kalduracak dir ne'üz
Vehm ile okur bir iki kul'e'üz (Kuzubaş, 2003: 276)

2526 Benzi sararmış hem ağarmış tudak
Safrası çıkmış göne benzer kulak (Kuzubaş, 2003: 276)

2527 İtse kınalı topugın âşikâr
San derisin yüzmüş idi rüzgâr (Kuzubaş, 2003: 276)

Teşrifâtü's-şu'arâ'nın "Mevlânâ Kemâlî" bölümü Kemâlî'ye ayrılmaktadır. Güftü, şairin yüzünü "çorba kasesi"ne benzetmektedir.

89/2 Şi' r-i lînet-me 'âli hayret-zâ

Hem-çü sîmâ-yı kâse-i şurba (Yılmaz, 2001: 212)

Şevk-engîz'in "Vasf-ı Gulâm-Pâre-i Bîçâre" bölümünde oğlancı Kazıkçı Yeğeni karakteri tanıtılmaktadır. Bu kişi, annesinden bile "kara kuru" olduğu için iğrenmekte; ona bakmamaktadır. Kendisinin yüzü de kimyacılar gibi "kara, is" içindedir.

115 Mâderinden de edip istikrâh
Kara kuru diyü etmezdi nigâh (Süreli, 2007: 96)

126 Kîri kalmış çıkıp elden para
Kimyâcı gibi yüzü gözü kara (Süreli, 2007: 96)

Şevk-engîz'in "Der Ta' n-ı Zenân ve Zen-Dostân" başlığı altında Kazıkçı Yeğeni'nin gözünden, kadınlar ve kadınlara düşkün erkekler ironik bir dille ele alınmaktadır. Bu karaktere göre kadınlar o kadar çirkindir ki gece görünen yüzlerine sabah vakti bakılamaz. Pek çok "mekkâre" yüzüne aklık sürmese erkeklerin yanına kara bir çehreyle çıkar. Çoğu "gelincik" kız yüzünde çiçek bozgunu izini taşımaktadır. Onların "yüz yazısı" dedikleri de aslında yüzlerinin düzgün halidir.

591 Gece ilen kızlı çıksa eğer
Bakamazsın yüzüne vakt-i seher (Süreli, 2007: 128)

592 Sürmese aklığı çok mekkâre
Er yanında ola yüzü kara (Süreli, 2007: 128)

594 Çok gelincik de çiçek bozgunudur
Yüz yazısı dediği düzgünüdür (Süreli, 2007: 128)

Zenân-nâme'nin "Sıfat-ı Hâlet-i Nisvân-ı 'Acem" bölümünde Enderunlu Fâzıl, İranlı ve Özbek kadınların özelliklerini mübalağalı bir şekilde sıralamaktadır. Şaire göre Özbek kadınlar, buruşuk çehrelidir. Halleri kocakarı gibidir. Genç, bakire kızlarında bile öyle çok kırışıklık vardır ki iki yüz yaşına girmiş gibi gösterirler.

83b/10 Buruşuk çehreli bed ' avratlar
Kocakarı gibi ol haletler (Öztürk, 2002: 87)

83b/11 Bâkire kızları seyr eylesin
İki yüz yaşına girmiş dirsın (Öztürk, 2002: 87)

Enderunlu Fâzıl, mesnevisinin “Zikr-i Ahvâl-i Zenân-ı Tatar” başlığı altında Tatar kadınlarını vasıflandırmaya layık bile bulmadığını belirtmektedir. Şair bu kadınlara “canavar çehreli”, “maymun yüzlü” diye hakaretler etmektedir.

126b/3 Zen-i Tatar olamaz vasfa sezâ
Canavar çehreli maymun sîmâ (Öztürk, 2002: 127)

Zenân-nâme'nin “Zikr-i Hâl-i Zen-i Dünyâ-yı Cedîd” bölümünde Amerikalı kadınların tasviri bulunmaktadır. Enderunlu Fâzıl bu kadınları güzel bulmayarak yüzlerinin kötü olduğunu belirtmektedir. Şaire göre Amerikalı kadınların şekli, hayvana benzemektedir.

141a/2 Yeni Dünyâ zenni bed surettir
Şekl-i hayvânda bir ‘avrattır (Öztürk, 2002: 135)

Hüsn ü Aşk'ın “Sıfat-ı Sahr-i Cādü” bölümünde Aşk'ın karşılaştığı cadı, “dev yüzlü korkunç bir cadı” olarak tarif edilir.

1384 Bir pîrezen etmiş anda me`vâ
Cādü-yı mahûf-ı dîv-sîmâ (Okay ve Ayan,1975: 243)

Sâkî-nâme'nin “Hikâye-i Latife Der-Tenfir-i Şarâb-ı Sûrî” bölümünde, bezme gelen yaşlı kadının teni, “eski bir taka”ya; dışı, kıyafeti “eski bir süprüntü”ye benzetilerek tasvir edilir.

1041 Ten-i nâ-pâki eski tâka dönmüş
Kıyâfet bir kuru hâşâke dönmüş (Arslan, 2012: 108)

Mihnet-keşân'ın “Rübâî” bölümünün aşağıdaki beyitlerine göre Keşân'ın müftüsünün sözü, “şâhid-i behresi”dir, gerçi onu da çehresi yalanlar. Öyle bir kişi ve sıfatı görülmüş şey değildir. Yüzü, gerçekten de kâinatta gülünecek bir haldedir. Felek, müftü gibi birisini daha dünyaya getirmez. Onun şeklini görüp de gülmek mümkün değildir.

1615 Kelâmı idi şâhid-i behresi
Anı gerçi tekzîb eder çehresi (Özyıldırım, t.y.: 270)

1620 Görülmüş degil öyle zât u sıfât
Hakikatde udhûke-i kâ'inât (Özyıldırım, t.y.: 270)

1621 Getirmez anın bir mesîlin felek
Ne mümkün görüp şeklini gülmek (Özyıldırım, t.y.: 270)

Mir'ât-i Cünûn'un "Zen-dost" başlığı altında anlatılan hikâyesindeki adamın hile ile evlendirildiği kadının yüzü, aşağıdaki beyitlerde mübalağalı bir çirkinlikle anlatılmaktadır. Bu kadının buruşuk çehresi dalgalı bir denizdir. Kininden, nefretinden göğsü inatçı bir tufan gibi olmuştur. Adam, karısının yüzüne ne zaman baksa dehşetinden doğuracakmış gibi olur.

315 Çinden çehresi bahr-ı mevvâc
Kîneden sînesi tûfân-ı lecâc (Turan, 2008: 715)

318 Rûy-ı nâ-pâkine itdikce nigâh
Dehşetümden togururdum her gâh (Turan, 2008: 715)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin "İbtidâ-yı Mecmû'a-yı Hicviyyât Ez-Küşâd-ı Zihnî Ünyevî Vâsîf Efendi Şe'ninde" bölümünde Ünyeli Vâsîf Efendi hicvedilmektedir. Aşağıdaki beyitte bu adamın "muşmula" çehresinin ve "işkembe" sıfatının onun "köpek"liğine kanıt olduğu söylenmektedir.

83/3 Muşmula çehren ile ah o şikenbe sıfatın
Yetişir kelb-i 'akûr olmana bürhân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin "Der Beyân-ı Giriften-i Müdüriyye" bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Hopa'nın yerlilerinden Ayıcioğlu tasvir edilmektedir. Şair, bu adamın çehresinde nurdan izin olmadığını düşünmektedir. Ancak babası, iyi bir insandır. Boyu posu, şekli Dakyanûs gibidir. Öyle ki Ayıcioğlu'nu gören onun bir Acem casusu olduğunu düşünür.

16/9 Hele yok çehrede nûrun eseri
Sulahâdan imiş amma pederi (Demirayak Özsoy, 1997: 27)

16/11 Heyet ü heykeli Dakyanûsî⁸³ (?)
Der gören anı 'Acem cāsusu (Demirayak Özsoy, 1997: 27)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin "Der Beyân-ı Giriften-i Müdüriyye" bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Bayburtlu Zihnî, görevinden azledilmesinin sebebini öğrenmek için Hopa Valisi Kôr Gâlib'in huzuruna çıkar. Hiç hoşlanmadığı bu adamı makamında ziyaret etmesini, "Yüzü it yüzüne benzer köpeğin yanına teklifsizce gidip eteğini öptüm" diyerek anlatır.

22/8 Bî-tekellûf gidib öpdüm eteğin
Yüzü it yüzüne benzer köpeğin (Demirayak Özsoy, 1997: 36)

⁸³ Betül Demirayak Özsoy'un "Dakyanûsî (?)" (1997: 27) olarak okuduğu bu kelime "Dakyanus"tur. Ashâb-ı Kehf zamanında yaşayan bir kral olan Dakyanus hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Ersöz, 1991).

Mesnevinin “Der Beyān-ı Ahvāl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” başlığı altındaki aşağıda yer alan beyitlerde Bayburtlu Zihnî, Karaağaç kadısının çirkin bulduğu yüzüyle alay etmektedir. Ona göre kadı, “minare boylu, köstebek çehreli, kuzgun kılıklı”dır. Böyle “kötü çehreli, ebedî bir hınzır, şekli ifrit gibi nasipsiz”dir.

34/15 Sinni sî sal mināre kâmet
Köstebek çehreli kuzgun heyet (Demirayak Özsoy, 1997: 56)

35/4 Böyle hınzır-ı ebed bed çehre
Şekli ifrit gibi bî-behre (Demirayak Özsoy, 1997: 56)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “Kâimmakam Râif Beg Der Livā-yı Burdur” bölümünde şairin hicivlerinin hedefinde Burdur Kaymakamı Râif Bey bulunmaktadır. Bayburtlu Zihnî’ye göre kaymakamda merhametin eseri yoktur, gazabı cismine etki etmiştir. Kıpkızıl çehresi Nemrud gibidir.

44/6 Zerre yok merhametin āsarı
Gazābı cismine olmuş sārî (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

44/7 Kıbkızıl çehresi Nemrūd gibi
Dergeh-i Hâlik’den zūd gibi (Demirayak Özsoy, 1997: 70)

Mesnevinin “Der Beyān-ı Kâimmakām İzzet Beg” başlığı altında Bayburtlu Zihnî, Râif Bey’in ardından Burdur’a kaymakam olarak görevlendirilen İzzet Bey’i hicvetmektedir. Şaire göre kaymakam, Şamlı, “uğursuz bir kerata”, simsiyah çehreli bir “fişkî”, “karalar maymunu”, “Sudan şebeği” ve “Rumeli’nin kara köpeği”dir.

46/13 Öyle menhūs-ı Dimişki kerata
Simsiyah çehreli fişkî kerata (Demirayak Özsoy, 1997: 74)

47/1 Karalar maymunu Sūdān şebeği
Rumeli’de kara farra köpeği (Demirayak Özsoy, 1997: 74)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “Trabzon’dan Felekoğlu Seyyâre’ye” bölümünde şair, Trabzonlu Felekoğlu Seyyâre’ye “Eline ayna al da işkembe çehreni bir gör hele, sen ne boksun ki parlak şanına yara açarsın” diye seslenmektedir.

103/11 Destine āyine al işkembe çehren gör hele
Sen ne boksun kim verirsin rahne revnāk şanına (Demirayak Özsoy, 1997: 165)

Tutmacı, Şeyhî, Nâbî, Nev'î-zâde Atâyî, Güftî, Sünbül-zâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl, Şeyh Gâlib, Aynî, Keçeci-zâde İzzet Molla, Yenişehirli Avnî ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde kişilerin yüzleri ve ciltleri abartılı bir çirkinlik, korkutuculukla dile getirilmektedir. *Gül ü Hüsvrev, Husrev ü Şîrîn, Hayr-âbâd, Nefhatü'l-ezhâr, Teşrifâtü's-şu'arâ, Hüsn ü Aşk, Sâkî-nâme, Mihnet-keşân* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da tasvirler mizahî bir üslupla, karikatürize edilerek yapılmakta; *Şevk-engîz, Zenân-nâme, Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de kişilerin hicvedildiği görülmektedir.

Husrev ü Şîrîn, Nefhatü'l-ezhâr, Şevk-engîz, Zenân-nâme ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da kadınların yaşla beraber yüzlerinde oluşan değişimlerin mizahî anlatımı ön plana çıkarken; *Hayr-âbâd, Teşrifâtü's-şu'arâ, Mihnet-keşân, Şevk-engîz* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de erkeklerin yüzlerindeki şekil bozuklukları ve çirkinlikler bahis konusu olmaktadır.

3.5.2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirilik

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev*'inde, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında ve Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda dış görünüşlerinde çeşitli çirkinlikler, anomaliler, bozukluklar bulunan, kirli, bakımsız, korkutucu bir görünüme sahip kişilerin tasvir edildiği beyitler bulunmaktadır.

Gül ü Hüsvrev'in “Nevha ve Zārî Kerden-i Hüsmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” bölümünde zencilerin reisinin kızını, sakar bir deve benzetilmektedir.

2377 Meger ol zengînün bir kızı vardı
Sanasın mutlaka dîv-i sakardı (Yoldaş, 1998: 294)

Usûl-nâme'nin onuncu makamı olan “Te'ehhül-i İnsân Mühimmât-ı Dîniyye vü Vâcibât-ı İnsâniyyeden Olduğunu İş'âr u İzhâr Eyley” bölümünde Taşlıcalı Yahyâ, sert tabiatlı bir adam ve “çirkin” karısı⁸⁴ üzerine bir latife anlatmaktadır. Bu kadının iki ayağı iki sopayı andırır. Teni bela mağarasının kovuğu gibi delik deliktir. Yüzü kış rüzgarının soğuşuna benzer, acı sözleri cefa ateşi gibidir. Sürmesinin rastığı, kömürün kararttığı duvarı andırır.

2021 Zamân ile evlendi bir tünd-hüy
Ana virdiler bir karı zişt-rüy (Alkaya, 1996: 345)

⁸⁴ Taşlıcalı Yahyâ'nın latifesinde “çirkin” olarak tasvir edilen kadının ayakları, cildi, yüzü, gözleri vb. fiziksel özellikleri, hikâyenin bütünlüğünü bozmamak adına ayrı başlıklar halinde incelenmemiştir.

- 2022 İki pāyı gūyā ki iki ‘ asā
Mücevvef teni sanki gār-1 belā (Alkaya, 1996: 345)
- 2023 Sovuk yüzlü mānend-i bād-1 şitā
Acı sözlü gūyā ki nār-1 cefā (Alkaya, 1996: 345)
- 2024 Turur sürmesi rastıkı āşkār
Kömürle kararmış sanasın cidā (Alkaya, 1996: 345)

Kadın dışarı çıktığı zamanlarda altınlık kaftanlar giyer. Gelincik misali süslenir, hazırlanır. Yüzünü gözünü saklayarak salına salına gezer.

- 2025 Temāşā budur kim giyer bu karı
Yola çıkırsa altunlu kaftanlı (Alkaya, 1996: 345)
- 2026 Düzünür koşunur gelincik gibi
Ezilür ana tālib ü rāgıbı (Alkaya, 1996: 345)
- 2027 Yüzini ider il gözinden nihān
Gezer salını salını her zamān (Alkaya, 1996: 345)

Kadın, kocasıyla birlikte bir gün dışarı çıktıklarında, genç bir erkek onu çok beğenerek arkasından “āh u efgān” eder. Kocası bu durumu fark edince karısının yüzünü açar. Genç adam kadının yüzünü görünce onu ayıplayarak defalarca üzerine tükürür. Kadının kocası genç adama, “Tasavvurdan zarar etsen şaşılmaz; çünkü dışı seni üzmüştür içiyse beni kara küle çevirmiştir” der.

- 2028 Eriyle çıkar yola bir gün karı
İder bir yiğit āh u efgānları (Alkaya, 1996: 345)
- 2030 Ezildi kariya o gāfil civān
Eri vākıf oldu ana nā-gehān (Alkaya, 1996: 346)
- 2031 Karısunun açdı yüzini bu er
Kariya bakar ol yiğit bir nazar (Alkaya, 1996: 346)
- 2032 Ayun eskisi gibi kaldı tana
Tükürdi niçe kez karıdan yana (Alkaya, 1996: 346)
- 2033 Karınun eri didi ey nev-civān

‘ Aceb mi tasavvurdan itsen ziyān (Alkaya, 1996: 346)

- 2034 Seni zāhiri yakdı kıldı melül
Ben bātını eyledi kara gül (Alkaya, 1996: 346)

Nefhatü'l-ezhâr'ın on beşinci hikâyesi “Dāsītān-ı Zenbāre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhād-Güşe Mübtelā Olub Cāriyesiyle Safāda İken EsİR-i Dām-ı Belā Olmuşdur”da kadının boyu posu eski bir semere benzetilmektedir. Ayakları iki yanında iki sütun gibidir. Nev‘î-zāde Atâyi’ye göre kadın o kadar çirkindir ki kocasının penisi, onun kapısına vardığında parmağına çiğەر takmış gibi kaçmaktadır.

- 2529 Eski semer gibi haşın bānları
Yorgun eşek hāyesi pestānları (Kuzubaş, 2003: 277)
- 2530 İki yanında ayak iki sütün
Kıssası gūyā ki çeh-i bāz-ı gūn (Kuzubaş, 2003: 277)
- 2533 Kapusına varsa kaçan kim zeker
Barmagına sanki takdı çiğەر (Kuzubaş, 2003: 277)

Hayr-âbād'ın “Sıfat-ı Tamtām Hūnī-i Bed-Endām” bölümünde Nâbî, Tamtam'ı kızın yanındaki ifrit kıyafetli, domuz görünüşlü bir kötü yıldız olarak tanıtmaktadır. Bu adam, başına taktığı fesi ve kara şalıyla beraber dibi kızıl bir kazana benzemektedir.

- 1258 Ammā ki yanında bir bed ahter
İfrīt-i kıyāfe hūk manzar (Gökcan Türkdöğän ve Koç, 2015: 228)
- 1268 Bir fesle başında kara şalı
Bir dibi kızıl kazan misāli (Gökcan Türkdöğän ve Koç, 2015: 230)

Zenân-nāme'nin “Zikr-i Ba‘zı Ezmilel-i Tersāyān” bölümünde Enderunlu Fâzıl, Bulgar kadınlarını kucaklamamak gerektiği, çünkü onların tüm kadınların en pisi en çirkini olduklarını söyler.

- 130b/10 Alma āgūşa zen-i Bulgāri
Cümlenin akbehidir murdāri (Öztürk, 2002: 130)

Hüsñ ü Aşk'ın “Sıfat-ı Sıhr-i Cādū” bölümünde Şeyh Gālib, cadının Aşk'ın karşısına çıkış sahnesini, şeytanın dört tarafı ateş, zift ve katran halinde cehennemden çıkışına benzetmektedir.

- 1385 Dūzahda makarrı sanki şeytān
Dörtyanı cahīm ü zif ü katrān (Okay ve Ayan,1975: 243)

Şevk-engîz'in “Vasf-ı Gulām-Pāre-i Bîçāre” bölümünde Sünbül-zāde Vehbî, Kazıkçı Yeğeni karakterini hırpanî bir görünüşle tasvir etmektedir. Bu adam, halinde bir “rutubet” olmamasına rağmen çok fazla tükürük ve balgam salgılamaktadır. Sıkıntılı çehresiyle kötü bir eşkali vardır. Kurası şaşmış falcılar gibidir. Bu kirli haliyle görenler onun ya bir bez satıcısı ya da büyük bir alim olduğunu düşünür.

- 125 Gerçi hālinde rutūbet yog idi
Tükrüğü balgamı ammā çoğ idi (Süreli, 2007: 96)

- 129 Munkabız çehre ile bed-eşkāl
Sanki bir kur' ası şaşkın remmāl (Süreli, 2007: 97)

- 136 Kirli paslı gören ol nā-kāme
Derdı kirbāsi yahud 'allāme (Süreli, 2007: 97)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nāme-i Zihnî*'nin Karaağaç kadısı hicvettiği “Der Beyān-ı Ahvāl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” bölümündeki şu beyitte kadının dış görünüşünün, hayvanlara benzediğine dair Allah için hiçbir aykırı görüşü olmadığını belirtmektedir.

- 36/4 Yok hilāfım hele Hakk-ı Ma' būd
Heykelinde nice hayvan mevcūd (Demirayak Özsoy, 1997: 58)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin “İbtidā-yı Mecmū' a-yı Hicviyyāt Ez-Küşād-ı Zihnî Ünyevî Vāsıf Efendi Şe'ninde” bölümünde hicvettiği Ünyeli Vāsıf Efendi'nin huyunu, karakterini, dış görünüşünü, heybetini kötü bulmakta; adamın bu haliyle Allah'ın lanetlediği Yezid gibi olduğunu söylemektedir.

- 84/2 Huyu bed meşrebi bed heykeli bed heyeti bed
Lāyık misl-i Yezid-i la' net-i Yezdān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 131)

Sergüzeşt-nāme-i Zihnî'nin “Trabzon Defterdārı Tahsin Beg Şe'ninde” bölümünde Bayburtlu Zihnî, Trabzon defterdarlarından Tahsin Bey için “İsfahan maymunu”, “Horasan eşeği” gibi benzetmeler kullanarak huyunun, karakterinin ve görünüşünün kötü olduğunu söylemektedir.

- 102/13 Sen gibi bir huyu bed meşrebi bed heykeli bed
İsfahan maymunu hırsān-ı Horāsan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 164)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin “Der Hakk-ı Yūsuf Kāmil Paşa Vesāire” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Yusuf Kāmil Paşa'nın yanında bulunan Rûmî-yi Hüseyin'in dış görünüşünü alaya almaktadır. Bu kişi, başı kel, alını kabak, Anadolu yüzlü birisidir. Kafasında iki boynuzu vardır.

- 59/1 Baş kel alını kabak bir Rum-yüz
 Kafada ekseni iki boynuz (Demirayak Özsoy, 1997: 94)

Keçeci-zāde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın “Sıfat-ı Tabīb” bölümünde Keşan'da tanıştığı doktorun fiziksel özelliklerini, korkutucu bir görünüş çizerek verir. Doktorun taktığı kalpak bir fare yuvası, leş küpüne sanki bir sarık olmuştur. Uzun bıyıklı cihan pehlivanları onun bıyığını görüp çekinirler. Çehresini gören hastanın ödü yırtılır, bu yüzden hastaları ayrıca kusturmaya gerek yoktur.

- 2730 O kalpak ki bir lāne-i mūş idi
 Hum-ı cīfeye sanki ser-pūş idi (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2731 Cihān-pehlevānān-ı seblet-dırāz
 Bürütundan eyler görüp ihtirāz (Özyıldırım, t.y.: 329)
- 2732 Mukayyīye hācet degil çehresi
 Gören hastenin çāk olur zehresi (Özyıldırım, t.y.: 329)

Mir'ât-ı Cünûn'un “Nasīhat Delisi” bölümünde Yenişehirli Avnî, “taklidî iman sahibi Müslüman tipi”ni (Turan, 2008: 689) karikatürize ederek anlatmaktadır. Bu kişinin göbeğine kadar inen bir kucak torba sakalı vardır. Kemerini eğri, burnu tavana kadar çıkmış bir haldedir.

- 104 Aglamış çehreli sūfî-i gazūb
 Bir gülünc yüzli mūrā'î-i kezūb (Turan, 2008: 704)
- 105 Bir kucak torba sakal tā-be-miyān
 Kemerini eğri burun tā-be-tavān (Turan, 2008: 704)

Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-ı Cünûn*'un “Vasf-ı Mecnûn-ı Şedîdü'l- Cinne” bölümünde, Mecnûn'un ağzından, yaşlı babasının tasvirini vermektedir. Mecnun'un babası iki yüz yaşındadır, bitler başında pehle dokur. “İt” gibidir, üzerine giyecek bir şalvarı yoktur. Karnı meydan başı gibi açıktadır, başıysa bir pazarına dönmüştür.

- 482 Bir babam var iki yüz yaşında
 Kehleler pehle dokur başında (Turan, 2008: 724)

483 İt gibi yok kıçınun şâlvârı
Karnı meydân bâşı bit bâzârı (Turan, 2008: 724)

Tutmacı, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Şeyh Gâlib'in yukarıdaki beyitlerinde kadınlara; Nâbî, Sünbül-zâde Vehbî, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Yenişehirli Avnî'nin beyitlerinde ise erkeklere dair beğenilmeyen, çirkin bulunan fiziksel özellikler mübalağalı benzetmelerle ilgi kurularak mizahî bir dille tasvir edilmektedir. Bu isimlerden farklı olarak Enderunlu Fâzıl, Bulgar kadınların, Bayburtlu Zihnî de beyitlerinde ismi geçen kişilerin fiziksel özelliklerini hicvetmektedir. Ayrıca, *Sergüzeşt-i Zihnî* de kişilerin dış görünüşüne dair detaylar verilmeden, çirkinlikleri “heyet”, “heykel” gibi genel bir çerçeve içerisinde çizilmektedir.

3.5.3. Ağız, Çene, Dudak, Diş

Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inde, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Şeyh Gâlib'in *Hüsni ü Aşk*'ında, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde mesnevi içerisindeki karakterlerin ve bahsi geçen şahısların ağız, çene, dudak, diş gibi unsurların çirkinliği ön plana çıkartılarak mizahî bir dille tasvir edilmektedir.

Heves-nâme'nin “Sıfat-ı Pîre-Zen Dîger-Bâr” bölümünde aşığa haber getiren yaşlı kadının ağızı, eskiden bir helvahane olan yıkık bir saraya benzetilmektedir.

1516 Dehâni bir yıkık kâşâne imiş
Velî evvelde halvâ-hâne imiş (Sungur, 2006: 312)

Husrev ü Şîrîn'in aşağıdaki beyitlerine göre Şîrîn'in ninesinin dudakları küflenmiştir, arpa suyuna benzer. Ağızı acı kavun gibi zehir doludur. Dişleri yerinde sarı tutamlar kalmıştır. Cebini kesip kendine ağız yapmıştır. Bu ağız öyle geniştir ki sanki karanlık bir deredir.

6526 İki emcek boşalmış meşke benzer
Tudakları küf almış keşke benzer (Timurtaş, 1963: 248)

6528 Ağaç yayı bigi arkası bagrı
Acı kavun bigi pür-zehr sagrı (Timurtaş, 1963: 248)

6529 Yüzinde benleridür san kara mîh
Dişi yirinde kalmış saru zırnîh (Timurtaş, 1963: 248)

- 6530 Kesüp ağız idinmiş yinliginden
Ne ağız tar deredür ginliginden (Timurtaş, 1963: 248)

Nefhatü'l-ezhâr'ın “Dāsītān-ı Zenbāre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhād-Gūşe Mübtelā Olub Cāriyesiyle Safāda İken Esīr-i Dām-ı Belā Olmuşdur” bölümünün aşağıdaki beytinde Nev'î-zāde Atâyî, “zen-pāre” adamın karısının sözlerini ateşe, dişlerini ise parmaklara benzetir.

- 2521 Kara kuru arık uruk zışt idi
Sözleri āteş dişi engüşt idi (Kuzubaş, 2003: 276)

Hayr-âbâd'ın “Sıfat-ı Tamtām Hūnī-i Bed-Endām” bölümünün aşağıdaki beytinde Nâbî, hırsız Tamtam'ın ağızını cehennemın karanlık kuyusuna benzetir.

- 1264 Sīmāsı zebānī-i mizham
Ağızı çeh-i muzlim-i cehennem (Gökcan Türkddoğan ve Koç, 2015: 230)

Hüsn ü Aşk'ın “Sıfat-ı Sıhr-i Cādū” bölümünde Şeyh Gâlib, cadının ağızını ve dişlerini kafir mezarlığına benzetir. Alt dudağı, pis kokan fil hortumu gibi dizine kadar sarkıktır. Ağızından pis sular, lağım gibi kötü kokular gelir; burada zehirli yılanlar vardır. Dili cehennem zebanisi gibi ateşle söyleşir.

- 1386 Başı Karadağdan nümü-dār
Ağızı dişi köhne gūr-ı güffār (Okay ve Ayan, 1975: 243)

- 1388 Sarkmış leb-i zīri tā bezānū
Mānende-i nāv-ı fil-i bed-bū (Okay ve Ayan, 1975: 244)

- 1393 Ağızından akar kerīh sular
Kāriz gibi kötü kokular (Okay ve Ayan, 1975: 244)

- 1394 Burnunda çıyan u mūş u ' akreb
Ağızında zehirli hayye vü dab (Okay ve Ayan, 1975: 245)

- 1395 Āteş ile söyleşir zebānı
Güyā o cehenneme zebānī (Okay ve Ayan, 1975: 245)

Sünbül-zāde Vehbî, *Şevk-engîz*'in “Der Ta'n-ı Zenān ve Zen-Dostān” bölümünde eşcinsel olan, kadınlara karşı düşmanlık besleyen Kazıkçı Yeğeni'ne söz verir. Bu karakter, kadınların büyük bir kısmının “kara kuru cadı”lar olduğunu, ağızlarının “fahişeler gibi” kötü koktuğunu söyler.

- 588 Ekseri kâra kuru cādūdur
Ağzı mahūdu gibi bed-būdur (Sürelli, 2007: 128)

Lutfiyye-i Vehbî'nin “Der-Emr-i İzdivāc” bölümünde Sünbül-zāde Vehbî, oğlu Lütfullah'a evlilik yaşamı üzerine öğütler vererek maddî çıkarlar için kendinden yaşça büyük kadınlarla evlenmekten kaçınması söyler. Çünkü ağzı kötü kokan “mekrūhe”ler, “öldüren zehir” olarak tanımlanmaktadır.

- 1003 Semm-i kâtil didiler pîre zeni
Öyle mekrūhe-i bed-bū deheni (Beyzadeoğlu, 1994: 146)

Aynî, *Sâkî-nâme*'nin “Hikāye-i Latîfe Der-Tenfir-i Şarāb-ı Sūrî” bölümünde bezme gelen yaşlı bir kadından bahsetmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte yaşları kadının dişlerini, çürük parmaklar gibi dökülmüş olarak tasvir etmektedir.

- 1042 Beli asma çöpünden ince olmuş
Çürük engür-veş dişler dökülmüş (Arslan, 2012:108)

Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-i Cünûn*'un “Zen-dost” bölümünde kadınlara düşkün bir adamın, hile ile evlendirildiği çirkin kadının dişlerinin çirkinliğini, aşağıdaki beyitte Şeddad'ın şeddeseine benzetir.

- 314 Dişleri şedde-i Şeddād gibi
Kaşları medde-i āzād gibi (Turan, 2008: 714)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin “Der Beyān-ı Giriften-i Müdürîyye” bölümünde Hopa'dan Ayııcıoğlu'nu aşağıdaki beyitte çenesi “it gibi” ileri çıkmış; siyah kameti “ifrit”e benzer bir kişi olarak tasvir etmektedir.

- 16/8 Çene çıkmış ileri it gibi
O siyāh kāmēti [ç]ifrit gibi (Demirayak Özsoy, 1997: 27)

Şair, mesnevisinin aynı bölümünde Hopa Valisi Kör Gâlib'i kara bir kuzguna, ağzını ise “mezbaha”ya benzetmektedir.

- 17/3 Ağzı salhhāne gibi kendi de
Kara kuzgun gibidir kendi de (Demirayak Özsoy, 1997: 28)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin "Der Beyân-ı Ahvâl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin" bölümünde Mümin Ağa ve Karaağaç kadısı aşağıdaki beyitlerde fiziksel özellikleriyle tasvir edilmektedir. Şaire göre ağanın boyu posu "ifrit gibi", ağzındaki azı dişleri "it gibi"dir.

33/4 Heyet ü heykeli [‘]ifrit gibi
Ağzının azıları it gibi (Demirayak Özsoy, 1997: 53)

Karaağaç kadısının çenesi "ava çıkamayan bir köpek" gibi kısadır. Dudağı sarıklı, boynu upuzun, kaba saba heybeti de deve gibidir.

35/2 Bıyığı sık sakalı seyrek
Çenesi kısa av almaz segdir (Demirayak Özsoy, 1997: 56)

36/5 Dudağı sarıklı boynu atvel
Deve gibi kaba taslak heykel (Demirayak Özsoy, 1997: 58)

Mesnevisinin "Der Beyân-ı Kâimmakâm İzzet Beg" bölümünde Bayburtlu Zihnî, Kaymakam İzzet Bey'i hicvetmektedir. Hicviyeden alınan aşağıdaki beyitte kaymakamın dişleri kara eşek dişine, gözleri kurt gözüne benzetilmektedir.

47/2 Kara eşek dişi gibi dişler
Gözleri kurd gözü gibi işler (Demirayak Özsoy, 1997: 74)

Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Şeyhî, Nev'î-zâde Atâyî, Nâbî, Şeyh Gâlib, Sünbül-zâde Vehbî, Aynî, Yenişehirli Avnî ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevilerinden alınan yukarıdaki beyitlerde bahsi geçen kadın ve erkekler biçimsiz diş, dudak, ağız ve çeneleriyle, ağızlarındaki kötü kokularla tasvir edilmektedir. Erkeklerin söz konusu unsurlarından *Heves-nâme*, *Husrev ü Şîrîn*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Hüsn ü Aşk*, *Şevk-engîz*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Sâkî-nâme* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da; kadınların ise *Hayr-âbâd* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de bahsedilmektedir. Her iki cinsiyette de kurulan benzetmelerde dişlerin çirkinliği vurgulanmaktadır. Şairler, yukarıdaki beyitlerde mübalağalı bir dil kullanarak mizahî bir üslup yaratırken *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'deki tasvirlerde hiciv ağır basmaktadır.

3.5.4. Burun

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev*'inde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Güftî'nin *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*'sında, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'inde ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde burunların büyüklüğü ve çirkinliği mizahî bir dille tasvir edilmiş; burunlar ve çeşitli nesnelere arasında ilgi kurulmuştur.

Gül ü Hüsrev'in “Nevha ve Zārı Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Hüsrev'in yolculuğu esnasında karşılaştığı yamyam zenciler kabilesinin reisinin kızı tasvir edilmektedir. Bu kızın burnu, yüzünde duran bir patlıcan gibidir.

2379 Çü bādencān idi yüzinde burnı
Sanasın zīveye tulumdı karnı (Yoldaş, 1998: 294)

Heves-nāme'nin “Sıfat-ı Pīre-Zen Dīger-Bār” bölümünde yaşlı kadının burnu su içinde ve “sümüklü bir beyaz kurt kabı”na benzetilmektedir.

1515 Aralarında bīnī-i pūr-ābī
Sümüklü kurd isfīdāc kabı (Sungur, 2006: 311)

Teşrifâtü's-şu'arā'nın “Mevlānā Beyānī” bölümünde Beyānī, burnunun büyüklüğü ile alaya alınmaktadır. Aşağıdaki beyitlere göre Beyānī, doğmadan birkaç sene önce burnu, onun doğumunu haber vermiştir. Doğduğu gün ise burnu, sanki on yıl öncesinden çıkıp gelmiştir.

8/4 İtdi dirler velādetin ifşā
Burnı birkaç sene mukaddem tā (Yılmaz, 2001: 105)

8/6 Rūz-ı mīlādı çünki buldı vülūc
Burnı on yıl mukaddem itdi hurūc (Yılmaz, 2001: 105)

Güftü, şairin “enf-i şerīf” ve “çengel” burnu olmasa şiirlerinin daha güzel olacağını düşünmektedir. Ona göre burnu engel olmasa Beyānī'nin sözleri nükteyi toplayabilir.

8/24 Dahi ra' nā olurdı nazm-ı latīf
Çengeli olmasa o enf-i şerīf (Yılmaz, 2001: 106)

8/25 Sözin eylerdi nükteyi cāmi'
Burnı takrīre olmasa māni' (Yılmaz, 2001: 106)

8/26 Olmasa olur idi rāst-nazar
Perde-keş sāye-i bürudet eger (Yılmaz, 2001: 106)

Teşrifâtü's-şu'arā'nın “Mevlānā Şeyhī-i Burnāz” bölümünde Güftü, Burnazlı Şeyhī'nin burnunu güzel şiirler yazmasının önünde bir engel olarak görmektedir. Şairin burnu o kadar büyüktür ki gölgesi bile Kâf Dağı'nı saklar. Burnu o kadar büyüktür ki ucunun gölgesi bile insanlar için güvenli bir yer olabilir.

- 44/9 Şi‘rin eylerdi dil-nişin ta‘bîr
Burnı olmasa mâni‘-i tahrîr (Yılmaz, 2001: 152)
- 44/10 Kûh-ı Kâf olsa da ider nâ-bûd
Burnı itdükçe sâyesin mahdûd (Yılmaz, 2001: 152)
- 44/13 Cây-ı âsâyiş ola dehre kaçan
Kûşe-i enfin itse sâye-figen (Yılmaz, 2001: 152)

Teşrifâtü’ş-şu‘arâ’da “Mevlânâ Kelîm-i Eyyübî” başlığı altında Kelîm-i Eyyübî’den bahsedilmektedir. Güftî’ye göre şair, yeni bir üslup düşündüğünde burnu, dünyayı taşıyan öküzün yükü kadar ağırlaşır. Şairin burnu o kadar büyüktür ki “vakt-i âsâyiş”te keşişler için gölgesi, güvenli bir yer olur.

- 86/7 Olur itdükçe fikr-i nev-âyîn
Burnı bâr-ı girân-ı gâv-ı zemîn (Yılmaz, 2001: 207)
- 86/8 Kûh-ı ruhbâna vakt-i âsâyiş
Sâye-i burnı cây-ı âsâyiş (Yılmaz, 2001: 207)

Hüsni ü Aşk’ın “Sıfat-ı Sihri Cādû” bölümünde Şeyh Gâlib mübalağalı bir şekilde, cadının burnunu sırtlanların yatağı, kertenkelelerin yuvası olan Moda burnunun ovasına benzetir. Cadının burnunda çiyân, fare ve akrep vardır.

- 1387 Burnu Moda burnunun ovası
Sırtlan yatağı keler yuvası (Okay ve Ayan, 1975: 244)
- 1394 Burnunda çiyân u mûş u ‘akreb
Ağzında zehirli hayye vü dab (Okay ve Ayan, 1975: 245)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “Der Beyân-ı Ahvâl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” bölümünde Karaağaç kadısının burnu, Bayburtlu Zihnî’ye “asma bir tuvaleti” andırır. Kadının burnu fil hortumu gibi büyüktür; öyle ki köşesinde “çakal gibi” kurulur.

- 35/1 Burnu bir asma helâdır gūyâ
Vâsi‘u’l-minhara çirk-âb bu ya (Demirayak Özsoy, 1997: 56)
- 36/11 ‘Ucbüyle burnu büyük fil emsâl
Kurulur köşede mânend-i çakal (Demirayak Özsoy, 1997: 58)

Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Tutmacı, Güftû, Şeyh Gâlib ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde çeşitli kişilerin burunları mübalağalı bir biçimde, alaycı bir mizah diliyle olduklarından büyük olarak tasvir edilmiştir. *Heves-nâme*, *Gül ü Hüsrev* ve *Hüsn ü Aşk*'ta bahsi geçen kadınların burunları sümüklü bir kurt kabına, patlıcana, sırtlan yatağı ve kertenkele yuvası olan Moda burnunun ovasına benzetilmiştir. *Teşrifâtü'ş-şu'arâ* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de ise erkeklerin burunları ile çengel, dünyayı boynuzları üzerinde taşıdığına inanılan öküz, asma tuvalet ve fil hortumu arasında ilgi kurulmuştur.

3.5.5. Sakal, Bıyık, Kıl

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inde, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde tasvir edilen kişilerin yüzlerindeki sakallar ve vücutlarındaki kıllar, mizahî bir üslupla dile getirilmektedir.

Gül ü Hüsrev'in “Nevha ve Zârî Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” başlıklı bölümünün aşağıdaki beytinde yamyamlar kabilesindeki reisin kızının kılları kirpi kadar sert olarak tasvir edilir.

2378 Kılı ser-tîzliği kirpi bigiydi
Teni yumşahlığı dörpi bigiydi (Yoldaş, 1998: 294)

Vîs ü Râmîn'in “Mezemmet-i Ahvâl-i Pîrî vü Menkusât-kâr-ı Digerî” bölümünde Merv şahının sakalının beyazlığına değinilerek sahte olabileceği ima edilmektedir. Aşağıdaki beyitlere göre yaşlı şahın sakalı aslında değirmende ağarmıştır. Yani sakal gerçek değildir, pamuktan yapılmıştır. Kulağını tutup duymak için yol bağlamıştır.

2148 Unudur bulduğun ser-geşte hâli
Degirmende ağarmışdur sakalı (Öztürk, 2009: 355)

2149 Sakal sanman hakikat penbedür ol
Tutup güşin semâ' a bağlamış yol (Öztürk, 2009: 355)

Hayr-âbâd'ın “Sıfat-ı Tamtâm Hün-i Bed-Endâm” bölümünde Nâbî, Tamtam'ın iki yana sarkmış bıyıklarını “köpek kuyruğu”na benzetmektedir. Şaire göre bıyıkların, iki yanda büklüm büklüm iki “yılan gibi” duruşu; adamın boynunda “şeytanın gerdanlığı” gibi durmaktadır.

1270 Zehr-âbe-i hûn- halk kütü
İki düm-i seg iki burütü (Gökcan Türkoğlan ve Koç, 2015: 230)

- 1271 Olmuşdı ol iki mār-ı piçân
Boynında misāl-i tavr-ı şeytân (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 230)

Zenân-nâme'nin “Zıkr-i Efrenc-i Bilād-ı İslām” bölümünde Enderunlu Fâzıl, Avrupalı kadınların özelliklerini sıralamaktadır. Şair, bu kadınları güzel bulmakla birlikte onlarda bir kusur olduğunu düşünür. Ona göre Avrupalı kadınlar kıllıdırlar ve “hazine”lerini kıldan temizleyemezler. Onlar kıllarla hasıl olmuşlardır, siyah yün içerisinde bir lal gibidirler. Sanki bu halleri kasıtlıdır, “kutu”larının üzerinde kaplumbağa var zannedilir.

- 115b/1 ‘Ayıbı vardır şevkdir Efrencin
Müydan pāk idemez ol gencin (Öztürk, 2002: 119)

- 115b/2 Bed olur müy ile hāsıl o mahal
Güyyā sūf-ı siyehde bir la‘l (Öztürk, 2002: 119)

- 115b/3 Sanki ol hāleti kasden eyler
Kutusu üstüne bāğa kaplar (Öztürk, 2002: 119)

Mihnet-keşân'in “Ahvāl-i Ayān ve Ba‘z-ı İstılāhāt-ı İşān” bölümünde Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşan'ın ayanını gülünç bir biçimde tanıtmaktadır. Ayanın yüzü, sakallarının sıklığından görülmez, öyle bir illettir ki insana benzemez. Bu sakallar öyle bir haldedir ki içinde ayıların gezmesi bile ihtimaldir. Dalga dalgadır tarlaya benzer, felek öküzünü burada otlatırsa şaşılmaz.

- 771 Ne [‘]illet kim insāna benzer gözü
Görünmez sakaldan eğerçi yüzü (Özyıldırım, t.y.: 224)

- 779 [‘]Aceb bîşezâr-ı hamākat sakal
İçinde ayılar geze ihtimāl (Özyıldırım, t.y.: 225)

- 780 Temevvüde mānende-i kiştzār
Felek sevrini otladırsa ne var (Özyıldırım, t.y.: 225)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin “Der Beyān-ı Giriften-i Mürriyye” bölümünde Hopa Valisi Kör Gâlib Paşa'yı hicvetmektedir. Paşayı makamı üzerinden yeren şair, aşağıdaki beyitte ise sakallarıyla alay ederek sakallarının bitiş yerini kenef süpürgesine benzetir.

- 17/1 Lahyesi lahye-i çārüb-ı kenef
Hilyesi hilye-i mecmū‘-i kazef (Demirayak Özsoy, 1997:28)

“Der Beyān-ı Ahvāl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” başlığı altında Bayburtlu Zihnî’nin Karaağaç kadısını hicvettiği beyitler bulunmaktadır. Kadının elleri ayakları ayıya benzetilmektedir. Kurulan bu ilgi, kadının ellerinin ayılardaki gibi kıllı ve büyük olduğunu düşündürmektedir.

36/7 El ayak ayıya benzer farzā
Nıgehi hınzırın eyler tî mā (Demirayak Özsoy, 1997: 58)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “İbtidā-yı Mecmū‘ a-yı Hicviyyāt Ez-Küşād-ı Zihnî Ünyevî Vāsıf Efendi Şe’inde” bölümünün aşağıdaki beyinde Ünyeli Vāsıf Efendi, kıllı olması sebebiyle “tüyü kunduracı fırçası” kadar sık, ölüsü dirisi “bok” bir domuza benzetilmektedir.

82/10 Bir tonuzsun ki tüyün kunturacı fırçasıdır
Ölüsü dirisi bok hük-ı beyābān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)

Tutmacı, Lâmi‘î, Nâbî, Enderunlu Fâzıl, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Bayburtlu Zihnî’nin yukarıdaki beyitlerinde bahsi geçen kişilerin sakalları ve kıllarının tasvirlerinde bu kılların yoğunluğu abartılı bir biçimde dile getirilmiştir. *Gül ü Hüsrev* ve *Zenân-nâme*’de kadınların vücutlarındaki kıllar, *Hayr-âbâd*, *Mihnet-keşân* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de ise sakalların sertliği, sıklığı ve bunların yarattığı kirli görünüm üzerinde durulmuştur. Buna istisna, *Vîs ü Râmîn*’de sakalın gerçek olmayıp pamuktan yapılması Lâmi‘î tarafından mizahî bir unsur olarak kullanılmıştır.

3.5.6. Göz, Kaş, Kirpik

Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin *Heves-nâme*’sinde, Şeyhî’nin *Husrev ü Şîrîn*’inde, Nev‘î-zâde Atâyî’nin *Nefhatü’l-ezhâr*’ında, Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ında ve Yenişehirli Avnî’nin *Mir‘ât-i Cünûn*’unda şairlerce “çirkin” bir görünüme sahip şekilde anlatılan kadınların; Nâbî’nin *Hayr-âbâd*’ında ise mesnevinin “kötü” erkek karakterlerinden Tamtam’ın göz, kaş ve kirpikleri mizahî bir dille aşağıdaki beyitlerde yapılmaktadır.

Heves-nâme’nin “Sıfat-ı Pîre-Zen Dîger-Bār” bölümünde Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin anlattığı haberci yaşlı kadının gözleri, eski bir bağ yerinde donmuş halde yatan yılan ve karıncaya benzetilmektedir.

1513 Yüzine güyâ ki iki mâr-ı mürde
Bir eski bāg yirinde füsürde (Sungur, 2006: 311)

Husrev ü Şîrîn’in “Meşveret Kerden-i Husrev Bâ-Emîrân Der-Tebâh Kerden-i Ferhâd ve Firistâden-i Pîr-Zenî” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Şîrîn’in ninesinin gözleri tasvir

edilmektedir. Kadının gözleri kerkes gibidir, “gök gözlü”dür. Gözleri o kadar açık kalmıştır ki kirpikleri dökülmüş; belalar başına yük yük dökülmüştür.

4889 Pes ol kerkes-leyin gök gözlü karı
Kara karga-layın şer sözlü karı (Timurtaş, 1963: 184)

6531 Açuk kalmış gözi kirpük dökilmiş
Belâlar başına yük yük dökilmiş (Timurtaş, 1963: 248)

Nefhatü'l-ehâr'ın “Dāsītān-ı Zenbāre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhād-Gūşe Mübtelā Olub Cāriyesiyle Safāda İken Esīr-i Dām-ı Belā Olmuşdur” isimli hikâyesinin aşağıdaki beyitlerinde Nev'î-zāde Atâyî, adamın karısının gözlerini, nura karışmış iki boş çanak, taşkın sürmeli ve çapaklarla dolu olarak tarif etmektedir. Şaire göre bu kadının kaşlarında hayvanlara vurulan damgalardan vardır, sıvası dökülmüş iki eski tak kemerine benzemektedir.

2524 Sürmesi taşkın gözi sāfi çapak
Nūra karışmış iki mühmel çanak (Kuzubaş, 2003: 276)

2525 Vesmeli ebrûları mäh-ı ma hāk
Ya sıvası kopmuş iki köhne tāk (Kuzubaş, 2003: 276)

Hayr-âbâd'ın “Sıfat-ı Tamtām Hünî-i Bed-Endām” bölümünde Nâbî, hırsız Tamtam'ın iki gözünü de kanla dolu, çekilmemiş bir deriye eş tutulmaktadır.

1266 Hünıla pür idi iki dīde
Mānend-i sıfāl nā-keşīde (Gökcan Türkoğan ve Koç, 2015: 230)

Hüsn ü Aşk'ın “Sıfat-ı Sıhr-i Cādū” bölümünde Şeyh Gâlib, cadının gözlerini kötü renkli iki kaplumbağa, kirpiklerini ise yengecin bacaklarına benzetir. Kaşları “iki kara çıyan”dan oluşmaktadır.

1389 Kaplumbağa iki çeşm-i bed-reng
Kirpikleri hemçü pāy-ı harçeng (Okay ve Ayan, 1975: 244)

1391 Kaş yapmış iki kara çıyanı
Saç yapmış iki küme yılanı (Okay ve Ayan, 1975: 244)

Mir'at-i Cünûn'un “Zen-dost” bölümünde Yenişehirli Avnî, anlatıcı konumunda olan “zen-pâre” adamın ağızından, karısının kaşlarını “azad” kelimesindeki med işaretine benzetir.

314 Dişleri şedde-i Şeddād gibi
Kaşları medde-i āzād gibi (Turan, 2008: 714)

Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Şeyhî, Nev'î-zâde Atâyî, Nâbî, Şeyh Gâlib ve Yenişehirli Avnî'nin mesnevilerinin söz konusu bölümlerinde, kişilerin göz, kaş ve kirpiklerinin tasviri ile onlara mübalağalı bir görünüm kazandırılarak güldürücü bir biçimde yapılmaktadır.

3.5.7. Göğüs

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehâr*'ında, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında kadınların göğüsleri, sarkmış halde olmaları sebebiyle gülünç bir biçimde tasvir edilmektedir. Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ında ise Keşân'daki bekçinin göğüs bölgesiyle alay etmektedir.

Nefhatü'l-ehâr'ın “Dāsītān-ı Zenbāre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhād-Güşe Mübtelā Olub Cāriyesiyle Safāda İken Esīr-i Dām-ı Belā Olmuşdur” bölümünde hikâyedeki adamın karısının göğüsleri ölü yıkayıcısının su testisine benzetilmektedir.

2520 Kassası çün küze-i gassāl idi
Karnı ise kusbe-i nehcāl idi (Kuzubaş, 2003: 276)

Zenân-nâme'nin “Nebze-i Kıssa-i Hammām-ı Nisā” başlığı altında kadınların hamamda tertip ettikleri bir eğlenceden kesitler sunulmaktadır. Şaire göre bu kadınların hepsi korkutucu görünür; memeleri yerle birlikte sürünür. Her biri birer huri melek olsalar bile, göğüsleri sarktığı için şair onları beğenmez.

144a/13 Ekserîsi belî mûhiş görünür
Memeler yerle berāber sürinür (Öztürk, 2002: 140)

144a/14 Neyleyim olsa dahı hūr-i melek
Memeler sarkar iken a... dek (Öztürk, 2002: 140)

Şevk-engîz'in “Ta' n-ı Mahbūb-ı Dost Be-Zenān ü Zen-dostān” bölümünde Kazıkçı Yeğeni, kadınların hamilelik sürecinde ve doğum sonrasında göğüslerini “ağaç kavunu”na benzeterek onlarla alay etmektedir.

598 Döner āgāçkavununa memeler
Lagv olur tāzetercim demeler (Sürelli, 2007: 128)

Hüsn ü Aşk'ın "Sıfat-ı Sihri Cādū" bölümünde Şeyh Gâlib, cadının göğüslerini "iki domuz"a benzetir. Göğüslerin sarkık durumda olmasının sebebini, cadının bir iş yapmak için baş aşağı dönmesine dayandırır.

1390 İki meme şekli iki hınzır
Bir kâr için etmiş anı ser zîr (Okay ve Ayan, 1975: 244)

Keçeci-zâde İzzet Molla, mesnevisinin "Sıfat-ı Pâsbân-ı Bed-Manzar u Bed-Elhân" bölümünün aşağıdaki beytinde Keşan'ın sesi "kedi ve kaz"a denk bekçisinin göğsünün dümbeleğe benzer şekilde çıkık olduğunu belirtmektedir.

1578 Çıkık gögsü mânende-i dümbelek
Sadâ hirre vü kaz ile müşterek (Özyıldırım, t.y.: 268)

Nev'î-zâde Atâyî, Enderunlu Fâzıl, Sünbül-zâde Vehbî ve Şeyh Gâlib'in beyitlerinde kadınların göğüslerinde, yaş vb. fizyolojik sebeplerle oluşan sarkmaları ve bozulmaları mizahî bir dille anlatılmaktadır. *Hüsn ü Aşk*'ta göğüslerin sahibi bir cadı olduğu için korkutucu bir görünüm verilmiş istenmiştir. Keçeci-zâde İzzet Molla ise, bekçinin göğsündeki çıkıklığı gülünç bir benzetmeyle dile getirmektedir.

3.5.8. Boy Kısaldığı, Kamburluk

Bayburtlu Zihnî Trabzon'da, Keçeci-zâde İzzet Molla Keşan'da karşılaştıkları kişilerin bazılarını kısa boylarıyla, kamburlaşmış gövdeleriyle anmıştır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin "Trabzon Defterdarı Tahsin Beg Şe'ninde" bölümünde Bayburtlu Zihnî, Defterdar Tahsin Bey'i hicvederek boyunun "bir karış bir buçuk endaze" olduğunu söyler. Onu "fitne sandukası", "kötülük mahzeni" olarak tanımlar. İstanbul'da defterdar gibi "mensüh", fitnede tam, cisimde eksik bir kişinin daha olmayacağını belirtir.

102/4 Bir karışdır bacağı bir buçuk endâze boyun
Fitne sandukası şer mahzeni şeytân Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)

102/6 Var mıdır şehir-i İstanbul'da sen teg mensüh
Fitnede tam velî cisimde noksan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)

Mihnet-keşân'ın "Âmeden-i Ba'z-ı Züvvâr ve Zikr-i Ahâlî-i Ân Diyâr" bölümünde Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşan'da tanıştığı kişilerin özelliklerini birkaç beyitle mizahî bir dille sıralamaktadır. Fevzî Efendi de bu kişilerden biridir. Şaire göre, bu adamın beli, boyu çevgan şekline

dönmüş; o haliyle de çocuklarla meydanda top oynamaktadır. Birisi ona “genç” dese sevinir, bu sözle bir anda yeni doğmuş bir çocuk gibi olur.

- 733 Beli kâmeti şekl-i çevgānda
Top oynar çocuklarla meydānda (Özyıldırım, t.y.: 222)
- 734 Birisi civānsın dese şād olur
Hemān san ki bir tıfl-ı nev-zād olur (Özyıldırım, t.y.: 222)

Bayburtlu Zihnî ve Keçeci-zāde İzzet Molla'nın yukarıdaki beyitlerinde Defterdar Tahsin Bey ve Fevzî Efendi'nin fiziksel özellikleriyle alay edilmektedir. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de defterdarın kısa boyu, “fitne” ve “şer”le eş tutulmakta; *Mihnet-keşân*'da Fevzî Efendi'nin kamburluğu gençlik arzusuyla tezat olarak kullanılmaktadır.

3.5.9. Yaşlılık

Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'in “Kitāb Atı Yörügün Yeme Awuçğalığın Ayur” bölümünde yaşlılığın etkilerini nükteli bir dille, mizahî bir üslupla anlatmaktadır. Buna göre kimin yaşı kırkı geçerse gençlik ondan gider. Elli yaş elini değdirince kuzgun tüyü gibi simsiyah olan baş, kuğu tüyü gibi bembeyaz olur. Kim altmış yaşını geçmişse ondan hayatın tadı gider, yazı kışa döner. Otuz yaşın topladığını elli geri alır. Altmış elini değdirdiğinde ise kişi ne yapacağını bilemez.

- 364 Kimin kırkta keçse tiriglik yılı
Esenleşti erke yegitlik tili (Kaçalın, t.y.: 27)
- 365 Tegürdi mana elgin elig yaşım
Kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım (Kaçalın, t.y.: 27)
- 367 Kimin yaşı altmış tüketse sakış
Tatığ bardı andın yayı boldı kış (Kaçalın, t.y.: 27)
- 368 Otuz yığmışın yandru aldı elig
Negü kılğay altmış tegürse elig (Kaçalın, t.y.: 27)

Yukarıdaki beyitlerde şair, yaşlılığı genel çizgileriyle ele alarak insanın fiziksel ve ruhsal yapısı üzerindeki değişimlerini dile getirmektedir. Şaire göre insanın gençlikteki birikimini yaşlılık geri alır.

3.5.10. Gövde

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehâr*'ında, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde bel, karın, kol gibi gövdesinin çeşitli yerlerinde fiziksel çirkinlikler olan kişiler alaycı bir dille tasvir edilmektedir.

Nefhatü'l-ehâr'ın “Dāsītān-ı Zenbāre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhād-Güşe Mübtelā Olub Cāriyesiyle Safāda İken Esīr-i Dām-ı Belā Olmuşdur” başlıklı on beşinci hikâyesinde Nev'î-zâde Atâyî, kadının karnını “nehcal bağırсаğı”na benzetmektedir.

2520 Kassası çün küze-i gassāl idi
Karnı ise kusbe-i nehcāl idi (Kuzubaş, 2003: 276)

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın “Sıfat-ı Pāsbān-ı Bed-manzar u Bed-elhān” bölümünde Keşan'ın bekçisinin kollarını çomağa, karnını ise davula benzetmektedir.

1577 Çomak kolları karnı gūyā dūhül
Alā zumihi'l-bātıl üstād-ı kül (Özyıldırım, t.y.: 268)

Aynî, *Sâkî-nâme*'nin “Hikāye-i Latīfe Der-Tenfir-i Şarāb-ı Sūrī” bölümünde yaşlı kadının belini asma çöpünden daha ince olarak tasvir etmektedir.

1042 Beli asma çöpünden ince olmuş
Çürük engür-veş dişler dökülmüş (Arslan, 2012: 108)

Nev'î-zâde Atâyî, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Aynî'nin mesnevilerinin beyitlerinde yer alan kişilerin gövdeleri çomak, davul ve asma çöpüyle şekil yönünden benzerlik kurularak gülünç bir görünüm içerisinde verilmektedir.

3.5.11. Kulak

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehâr*'ında, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında ve Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ın aşağıdaki beyitlerinde mizahî bir dille yapılan kulak tasvirleri bulunmaktadır. *Nefhatü'l-ehâr*'ın “Dāsītān-ı Zenbāre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhād-Güşe Mübtelā Olub Cāriyesiyle Safāda İken Esīr-i Dām-ı Belā Olmuşdur” isimli bölümünde kadının kulaklarındaki şekil bozukluğu karikatürize edilmektedir. Şair, bu kadının kulaklarını içi çıkmış bir üçgene benzetmektedir.

2526 Benzi sararmış hem ağarmış tudak
Safrası çıkmış göne benzer kulak (Kuzubaş, 2003: 276)

Hayr-âbâd'ın “Sıfat-ı Tamtām Hūnī-i Bed-Endām” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Nâbî, Tamtam'ın iki kulağı fesat denizinin girdabına ve duvara asılmış iki pabuca benzetmektedir.

1265 Girdâb-ı yemm-i fesâd iki gūş
Dīvāra asılmış iki pāpūş (Gökcan Türkdöğän ve Koç, 2015: 230)

Hüsn ü Aşk'ın “Sıfat-ı Sıhr-i Cādū” bölümünde Şeyh Gâlib, cadının kulaklarını kirpilerin yuvasına, sıçanların yatağı olmuş bir tarla kovuğuna benzetmektedir.

1392 Tarla koğuşu iki kulâğı
Kirpi yuvası sıçan yatağı (Okay ve Ayan, 1975:244)

Nev'î-zâde Atâyî; Nâbî ve Şeyh Gâlib, mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde kulakları, şekil ve kirlilik yönünden ele almış; üçgen, girdap, pabuç ve tarla kovuğuyla aralarında ilgi kurmuşlardır.

3.5.12. Vücutun Kötü Kokması

Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda ve Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde kişilerin bahsedilen fiziksel özellikleri arasında vücuttan gelen ter vb. kötü kokuların anlatıldığı beyitler mevcuttur. *Hayr-âbâd*'ın “Sıfat-ı Tamtām Hūnī-i Bed-Endām” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde hırsız Tamtam'dan ölmüş erkek domuza benzeyen kötü kokuların geldiğini söylenmektedir.

1259 Bed çehre vü bed sirişt ü bed rû
Mānend-i gürāz mürde-i bed bû (Gökcan Türkdöğän ve Koç, 2015: 228)

Mir'ât-ı Cünûn'un “Zen-dost” bölümünde hırsızla evlendirilen kocanın ağzından, karısı tasvir edilmektedir. Adama göre, kadının kol altından bir rüzgâr esse o terin kokusuyla Tesnim suyu⁸⁵ bile zehirlenir.

316 Koltugundan eger esseydi nesīm
Mā-i tesnīmi iderdi tesmīm (Turan, 2008: 715)

⁸⁵ Bu beyitte Kur'an-ı Kerim'in Mutaffifin Suresi 28. Ayetine telmihte bulunmaktadır. “Ve mizacuhu min tesniyimin”, “Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler”. Ayrıntılı bilgi için bk.: <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/mutaffifin-suresi-83/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Son erişim tarihi: 29.11.2018)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin “Erzincânî Enverî Efendi Şe’ninde” başlıklı bölümünde Erzincanlı Enver Efendi’ye “pis köpek”, “murdar” diyerek hakaretler etmekte; onun olduğu bağa kokudan varılamayacağını söyler.

112/14 Olduğu bağa varılmaz kokudan ey Zihnî
Öyle bir pis köpeği mundarı Erzincân’ın (Demirayak Özsoy, 1997: 180)

Nâbî, Yenişehirli Avnî ve Bayburtlu Zihnî’nin mesnevilerinden alınan yukarıdaki beyitlerde, söz konusu kişilerin, mide bulandırıcı bir hal alacak şekilde pis koktukları aktarılmaktadır. Nâbî ve Yenişehirli Avnî, beyitlerindeki mizahî dili, mübalağalı benzetmelerle bir arada kullanarak oluşturmaktadır; Bayburtlu Zihnî ise muhatabını hicvetmektedir.

3.5.13. Eller, Parmaklar

Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin *Heves-nâme*’sinin ve Nev’î-zâde Atâyî’nin *Nefhatü’l-ehzâr*’ının aşağıdaki beyitlerinde mizahî bir dille el ve parmak tasvirleri yapılmaktadır. *Heves-nâme*’nin “Sıfat-ı Pîre-Zen Dîger-Bâr” bölümünde yaşlı kadının parmakları, kuru kamışlar gibi sararmış olarak anlatılmaktadır.

1517 Nedür barmakları süretde yekser
Sararmış bir nice kuru kamışlar (Sungur, 2006: 312)

Nev’î-zâde Atâyî, *Nefhatü’l-ehzâr*’ın on beşinci hikâyesi “Dâsitân-ı Zenbâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur” başlıklı hikâyesinde kadının avuçlarını ve parmaklarını kızarmış yengece benzetmektedir.

2528 Kef-i mühennâ ile güyâ benân
Şol kızaran yengece benzer hemân (Kuzubaş, 2003: 277)

Tâcî-zâde Cafer Çelebi ve Nev’î-zâde Atâyî’nin mesnevilerinde ellerin ve parmakların mübalağalı bir mizah diliyle tasvir edildiği beyitler mevcuttur. *Heves-nâme*’de parmaklar, renklerindeki sararmalarla ve aşırı zayıflık sebebiyle büründükleri “kuru” görünümle, *Nefhatü’l-ehzâr*’da avuç içi ve parmaklar üzerindeki kızarıklıkları ve şekilleri yönünden işlenmektedir.

3.5.14. Kellik

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*’ın “Sıfat-ı Pâsbân-ı Bed-Manzar u Bed-Elhân” bölümünde Keşân’ın kötü sesiyle tanınan bekçisini anlatmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitlerde bekçinin

kelliğini mizahî bir dille tasvir etmektedir. Ona göre bu adamın gerçekten de şaşılacak bir görünümü vardır. Başı keldir. Hem kel hem fodul olduğu için olur olmaz davul çalmaktadır.

- 1579 Katı bü'l-[‘] jaceb heykeli var idi
Biraz da başında keli var idi (Özyıldırım, t.y.: 268)
- 1580 [‘] Acebdir ki hem kel idi hem fodul
Olur olmaza çalmaz idi tavul (Özyıldırım, t.y.: 268)

“Fiziksel Özellikler”in tasvir edildiği beyitler *Gül ü Hüsvrev, Hüsvrev ü Şîrîn, Heves-nâme, Usûl-nâme, Hayr-âbâd, Nefhatü'l-ezhâr, Teşrifâtü's-şu'arâ, Şevk-engîz, Lutfiyye-i Vehbî, Hüsn ü Aşk, Zenân-nâme'si, Sâkî-nâme, Mihnet-keşân, Mir'ât-ı Cünûn* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de yer almaktadır. Bu mesnevilerde bahsi geçen fiziksel özelliklere sahip kişiler cinsiyet açıdan incelendiğinde kadınların daha detaylı bir biçimde tasvir edildiği görülmektedir. Tutmacı, Şeyhî, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Sünbül-zâde Vehbî, Şeyh Gâlib, Enderunlu Fâzıl, Aynî ve Yenişehirli Avnî'nin mesnevilerinde yamyam, cadı gibi normal dışı bir durumda olan, yaşlı veya eşlerinden yaşça büyük olan, Bulgar, Avrupalı, Özbek, İranlı, Tatar, Amerikalı gibi dünyanın farklı milletlerinden kadınların ağızları, dişleri, dudakları, burunları, vücut kılları, vücutlarındaki kötü kokuları, yüzleri, ciltleri, elleri, parmakları, göğüsleri, belleri, karınları, gözleri, kaşları, kirpikleri ve kulaklarında “çirkin” bulunan yönleri dile getirilmektedir. Bu tasvirlerin, yaşlı kadınlara dair olanlarında, yaşlanmak gibi biyolojik bir sebebe dayanan görünüm ve vücudun çeşitli bölgelerindeki bozulmalar, değişimler; şairlerce “kötü” bir karakter yapısının yansımaları olarak ele alınmaktadır. Yaşlılığın etkileri Kutadgu Bilig'de müstakil olarak beyitlere taşınarak herhangi bir cinsiyet belirtilmeksizin bu değişimin herkes için kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir.

Vîs ü Râmîn, Hayr-âbâd, Teşrifâtü's-şu'arâ, Şevk-engîz, Mihnet-keşân, Mir'ât-ı Cünûn ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de toplumun çeşitli kademelerinden erkekler, ağızları, çeneleri, dişleri, dudakları, kısa boyları, kamburları, göğüsleri, kolları, karınları, gözleri, kel başları, kulakları, sakalları, bıyıkları, vücut kılları, vücuttaki kötü kokuları ve yüzleriyle tasvir edilmektedir. Şairler erkeklerdeki “çirkin” buldukları, beğenmedikleri, alay ettikleri bu özelliklerinin anlatımında kadınlarda olduğu kadar ayrıntıya girmedikleri görülmektedir. Vücutlarındaki unsurlarla, köpek, eşek, fil, domuz, köstebek, maymun, yılan gibi hayvanlarla benzetme ilgileri kurulmaktadır.

3.6. Evlilik

Evlilik kurumu, düğün, düğün adetleri, eşler arasında yaşanan sorunlar vb. pek çok yönden mesnevilerde ele alınmıştır. XVI. yüzyılda Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde, XVII. yüzyılda Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, XVIII. yüzyılda

Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında, Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ında ve *Zenân-nâme*'sinde, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda şairlerin evliliğe ilişkin beyitleri mevcuttur.

Defter-i Aşk'ta, Enderunlu Fâzıl'ın bir çingene düğününe ilişkin tasvirleri yer almaktadır. Şair, bu grubun düğünlerindeki adetlerine ilişkin gözlemlerde bulunmuş; mizahî bir dille mesnevisine taşımıştır. *Leylâ vü Mecnûn*, *Usûl-nâme*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Hüsn ü Aşk*, *Zenân-nâme*, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da para için yapılan evlilikleri, eşlerin birbirlerine çeşitli yönlerden denk olmaması, anne-baba olduktan sonra eşlerin yaşadıkları sorunları, eşlerin sadakatsizliği gibi konuların işleyen beyitler ve bölümler bulunmaktadır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de ise Bayburtlu Zihnî'nin ikinci eşinden boşanması esnasında yaşadığı zorlukları anlattığı beyitler mevcuttur.

3.6.1. Evlilikte Sorunlar

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde evliliklerde görülen sadakatsizlik, eşlerin çeşitli yönlerden birbirlerine uygun olmaması, evliliğin taraflardan biri istemeden yapılması, eşlerin anne baba olduktan sonra geçimsizlik yaşamaları, evliliğin maddî beklentilere dayalı olması gibi sorunlar konu edilmektedir.

3.6.1.1. Eşlerin Sadakatsizliği

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında ve Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde evlilik birliğine sadık olmayan eşlere ilişkin mizahî beyitler bulunmaktadır. *Nefhatü'l-ezhâr*'ın "Dâsitân-ı Zenbâre-i Haris ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur" başlıklı on beşinci hikâyesi İstanbul'da yaşayan, kadınlara düşkün bir adamın etrafında geçmektedir. Bu adam kuyumcu önlerinde, Sebt günü Eyüp semtinde sokak sokak gezip güzel kadınların peşinden gitmektedir.

2479 Bir büt-i sîmîn-ten için her zamân
Bekler idi çar-sü-yı zergerân (Kuzubaş, 2003: 273)

2480 Sebt günü Hazret-i Eyyübda
Küçe-güzâr idi bu üslûbda (Kuzubaş, 2003: 273)

Kadınlara bir hayli düşkün olan adamın yaşlı, hilekâr bir üvey annesi vardır. Analığı, oğlunu evlendirmek istemektedir. “Gel sana bir gelin alalım, el alıp göz göre göre cennete gir” der. Almak istediği gelin, “kız” değildir ama başkaları da ona öykünemez.

2483 Var idi bir analığı pîre-zen
Bîh-ken-i ‘ ömri dū-şad-ı Kūh-ken (Kuzubaş, 2003: 273)

2505 Gel sana alıverelim bir gelin
Cennete gir göz göre alub elin (Kuzubaş, 2003: 275)

2508 Gerçi tutulmuş çalaça kız degül
Kızlar ana öykünemez bez degül (Kuzubaş, 2003: 275)

Üvey anne, istediği gelin adayıyla oğlunu evlendirir. Ama bu kadın bir “zen-i mekkâre”dir. O kadar çirkindir ki kocasının zekeri kapısına varsa, kaçarken parmağına ciğer takmış gibi olur. Hatta aletini, yetim eline hıyar alır gibi korur.

2511 Hile ile aldar o zen-pâreyi
Alıverir bir zen-i mekkâreyi (Kuzubaş, 2003: 275)

2533 Kapısına varsa kaçan kim zeker
Barmagina sanki takdı ciğer (Kuzubaş, 2003: 276)

2540 Korur idi âleti ol nâbekâr
Sanki yetim almış eline hıyâr (Kuzubaş, 2003: 276)

Adamın evinde, karısının “çirkin”liğine karşılık olarak güzelliği emsalsiz bir cariye vardır. Kadın, cariye ve kocasına aman vermemekte, onlara “vuslat” için zaman bırakmamaktadır. Cariye, evde kadınların sohbet günü olduğu bir vakitte adama, kapı arkasında hizmet ederken cinsel ilişkiye girmeyi teklif eder.

2541 Var idi bir cāriye-i bî-bedel
‘ Avretinin bedliği denlü güzel (Kuzubaş, 2003: 276)

2554 Virmez idi anlara hergiz emān
Vuslata bulmazlar idi bir zamān (Kuzubaş, 2003: 278)

2555 ‘ Ākıbet ol denlü bulur fırsatı
Kim olur ol evde zenān sohbeti (Kuzubaş, 2003: 278)

- 2593 Cāriye didi turayın sana ben
Kapu arasında bakub perdeden (Kuzubaş, 2003: 281)
- 2594 Arduma geç sen benüm eyle safā
Līk şu şart ile yolundan evvelā (Kuzubaş, 2003: 281)

Evde, adamın beslediği besili, gergedan sıfatlı bir koç vardır. Adam hayvana bohça, yastık gibi eşyalara tos vurmasını öğretmiştir. Cariye ve adam perdenin arkasında ilişkiye girerken koç bu görüntüyü bohçaya benzetir. Adamın yine ondan tos vurmasını istediğini zanneder. Koç boynuzunun darbesiyle perde açılınca cariyeye ve adam, kadınların ortasına düşerek maskara olurlar.

- 2598 Var idi bir kebş-i kaviyü'l-beden
Koç degül kūh-sıfat-ı gergedan (Kuzubaş, 2003: 282)
- 2600 Sadmeye öğretmiş idi anı er
Boğça vü bālin tutub ana siper (Kuzubaş, 2003: 282)
- 2601 İdecek āmed-şüd-i rāh-ı safā
Bogçasını gördü taharrük-nümā (Kuzubaş, 2003: 282)
- 2602 Da' vet ider sadmeye sandı yine
Bir iki hatve çekilüp ardına (Kuzubaş, 2003: 282)
- 2603 Eyledi bir hamlede anı zebūn
İtdi evin ortasına ser-nigūn (Kuzubaş, 2003: 282)
- 2604 Zenlere ol merdek olub mashara
Göti açıldı yüzi düşdi yere (Kuzubaş, 2003: 282)

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*'nin "Zikr-i Ahvāl-i Zen-i İslāmbol" başlığı altında İstanbullu kadınları dört gruba ayırarak incelemektedir. Bu kadınların bir bölümü de eşlerini aldatan, sadakatsiz kadınlardır. Buna göre, kadınların bazıları dışarıdan örtülü görünürler. O "aşüfte"ler günahsız bir şekilde, namuslu bir kadın gibi gezerler. Mahbubu hangi dükkandaysa şive ve nazla oraya yürürler. Ağzını aramak için "Bana uygun malın var mı?" diye sorarlar. Sonunda o "canan"ı avlayarak evlerine götürürler.

- 111a/6 Şekl-i 'ismetde gezer āşüfte
Hey 'et-i muhsenede ālüfte (Öztürk, 2002: 113)

111a/14 Kangı dükkânda ki mahbûb oturur
Şîve ü nâz ile ol semte yürür (Öztürk, 2002: 113)

111a/15 Dir ana bilmek için ahvâlin
Var mıdır hiç bana uygun mâlın (Öztürk, 2002: 113)

111b/7 Sayd ider ‘ âkıbet ol cānānı
Götürür hāneye elbet ānı (Öztürk, 2002: 114)

Enderunlu Fâzıl, aşağıdaki beyitlerde aldatılan eşlerin mütevazî yaşamlarının portresini çizmektedir. Kadınların kocaları evde yoktur, gece yarılarında dükkâna giderler. O “zavallı”lar kar ve kazanç için uğraşırlar, “düzenbaz” eşlerinin ne yaptığını bilmezler. Akşam evlerine gittiklerinde yemekten sonra yatarlar. Seher vakti çarşıya giderler, işleri için tırmalayarak ömürlerini geçirirler. Sürekli müşteriyle hırlaşurlar, tek masrafları her gün iki akçeye aldıkları simitlerdir.

111b/9 Kocası yok olası divâne
Gice nısfında gider dükkâne (Öztürk, 2002: 114)

111b/10 Kâr ü kesbinde gezer bîçâre
Ne bilür neyledi ol mekkâre (Öztürk, 2002: 114)

111b/11 Gelür ahşâm evine ol hayvân
Lokmadan sonra yatur bîdermân (Öztürk, 2002: 114)

111b/12 Yine çârşûya gider vakt-i seher
Bu hırâş ile ider ‘ ömrü güzer (Öztürk, 2002: 114)

111b/13 Hırlaşur halk ile dâ’im ol it
Günde masrûfu iki akça simit (Öztürk, 2002: 114)

Nefhatü’l-ehâr ve Zenân-nâme’den alınan yukarıdaki beyitlerde evliliğine ihanet eden eşlerin gülünç durumdaki halleri anlatılmaktadır. Nev‘î-zâde Atâyî ve Enderunlu Fâzıl, bu kişilerin eşleri dışındaki kadın ve erkeklerle kurdukları ilişkiyi cinsellik temelinde ele almış; ancak bu ilişkinin duygusal, romantik bir yanı olup olmadığından bahsetmemişlerdir.

3.6.1.2. Eşlerin Görgü, Bilgi, Yaşam Tarzı Yönünden Birbirine Denk Olmaması

Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde eşlerin birbirine görgü, bilgi ve kültürel anlamda denk olmamaları, farklı yaşam tarzlarına sahip olmaları gibi sebeplerle oluşan geçimsizlikler ele alınmaktadır.

Usûl-nâme'nin evliliğe ayrılan onuncu makamındaki üçüncü latifede Taşlıcalı Yahyâ, "cahil" bir kadınla evlenen müderrisin düştüğü durumu anlatmaktadır. Adam her zaman önce karısının gönlünü yapıp ardından eline kitabını alır. Ancak kadın bununla yetinmeyip adama söylenmeye başlar. O "utanmaz" kadın, "Bu evde ya ben durayım ya da kitaplar" diyerek adamdan bir seçim yapmasını ister. Adamın, yanındayken bir kitap alıp okumasına dayanamayan kadın; kitapları kuma olarak görür. Hikâyede kadının cehaleti gülünç bir hal yaratmakta; onun bu durumu şair tarafından mizahî bir unsur olarak ele alınmaktadır.

- 2066 Meger bir müderris düşüp mihnete
Nikâh itdi bir cāhile 'avrata (Alkaya, 1996: 348)
- 2067 İdüp 'avratınun murādın tamām
Kitābın alup şugl iderdi müdām (Alkaya, 1996: 348)
- 2068 Yarındası mānend-i bürd-i 'acüz
Bürüdet idüp söyledi hayli söz (Alkaya, 1996: 348)
- 2070 Didi ıztırāb ile ol bī-hicāb
Bu evde ya ben turayın ya kitāb (Alkaya, 1996: 348)
- 2071 Olur her kitābun bana bir kuma
Yanumda kitābun alup okuma (Alkaya, 1996: 348)

Taşlıcalı Yahyâ, eşinin okumasına tahammül edemeyen kadını "şeytān" olarak görüp okuyucuyu şeytanını bir iken iki etmemesi konusunda uyararak latifesini sonlandırmaktadır.

- 2073 Görün 'avratun 'aklını dīnini
Görün kavm-i şeytānun āyinini (Alkaya, 1996: 348)
- 2074 Yanar oda atma sakın cānunu
Bir iken iki itme şeytānunu (Alkaya, 1996: 348)

Usûl-nâme'de yukarıda anlatılan hikâyenin ardından gelen dördüncü latife de benzeri bir konuyu içermektedir. Bir imam, yolunu şaşırarak “yabani” bir Türk kızıyla evlenir. Dinî bütün bir kişi olan imam, eve geldiğinde Kur’an okur. Ancak karısı, adamın okumasına müsaade etmeyerek onu döver. Adama küfürler eden ve sakalını tek tek yolan kadın, sonunda evi terk eder. Yolda dönüp arkasına bakarak adama onun Kur’an okumasında bir sınır olmadığını söyler ve “Burada duran kötü kahpe olsun” diye bağırır.

- 2075 İmâmun biri azıdur izini
Alur bir yaban türkünün kızını (Alkaya, 1996: 348)
- 2077 Salâh ehli idi o miskîn imâm
Eve else Kur’ân okurdu müdâm (Alkaya, 1996: 348)
- 2078 Bu ‘avrat imâmı ziyâde döger
Sakalını tel tel yolar hem söger (Alkaya, 1996: 348)
- 2080 Döner ardına bakar eyler hitâb
İmâma bu vech ile virür cevâb (Alkaya, 1996: 349)
- 2081 Senün çünkü Kur’ân’una yok oran
Çepel kahpe olsun burada turan (Alkaya, 1996: 349)

Taşlıcalı Yahyâ, latifesini “kadın kısmının insan suretinde şeytan ve dünyanın belası, canın afeti” olduğunu söyleyerek bitirir. Hem bahsi geçen üçüncü latifede hem bu hikâyede kadınlar, abartılı bir “görgüsüzlük” ve “cehalet”le verilmektedirler. Şair her iki latifede de vermek istediği mesajı ironik bir dille, kadınların komik durumları üzerinden yansıtmaktadır.

- 2082 Nisâ kısmı şeytân-ı insân olur
Belâ-yı cihân âfet-i cân olur (Alkaya, 1996: 348)

Usûl-nâme'nin onuncu makamında yer alan beşinci latifede⁸⁶ halk arasından “kaba saba” bir adamın, zayıf ve nahif bir kadınla evliliği anlatılmaktadır. Kadın eşine, “Ey helalim, güzelce erim, efendim, beyim, sevdiğim, reisim; senin kavminin haddi hesabı yok. Bana cevap ver ben kime görüneyim?” diye sorar. Adam da kadına cevap olarak “Söyleyip de başımı ağrıtmaya, beni incitip huzursuz eyleme. Kime görünürsen görün, çekinme; ama bana gece de gündüz de görünme” der.

⁸⁶ *Usûl-nâme*'nin bu latifesinde Nasreddin Hoca'nın ismi geçmemekte; ancak ona izafe edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Akar, 1981: 45-46).

- 2083 Meger kavm ü ensâbı çok bir harîf
Alur bir karı hem za‘îf ü nahîf (Alkaya, 1996: 349)
- 2084 Dimiş ey helâlüm güzelce erüm
Efendüm begüm sevdiğüm serverüm (Alkaya, 1996: 349)
- 2085 Senün kavmünün haddi yok bî-hisâb
Kime görüneyin bana vir cevâb (Alkaya, 1996: 349)
- 2086 Eyitmiş başım ağrıdup söyleme
Beni incidüp bî-huzûr eyleme (Alkaya, 1996: 349)
- 2087 Kime görünürsen görün itme ‘âr
Hemân bana görünme leyl ü nehâr (Alkaya, 1996: 349)

Bayburtlu Zihnî *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’sinde Burdur’da görev yaptığı dönemde tanıdığı Kaymakam İzzet Bey’in aile hayatındaki sorunlardan, mesnevisinin “Der Beyân-ı Kâimmakâm İzzet Beg” başlıklı bölümünde bahsetmektedir. Bu bölüme kaymakamın hicviyle başlayan şair, ardından İzzet Bey’in eşiyle yaşadığı geçimsizlikleri anlatır. Buna göre kaymakamın karısı, adamdan daha serbesttir; öyle ki kocasından daha önce dinden çıkmıştır. Evde kadının sözü geçer; koca, ailesine hükmedemez. Karısı gündüzleri sıkça önünde çalgılarla bağa gider; yanında çingene çalgıcıları, iki oğlan çavuşu bulunur. Bu gezintilere kaymakam da gider ancak o erkekler tarafında içki içerken karısı, kadınların odasında “boru” çalar.

- 47/13 ‘Avreti serbes idi kendinden
Erden evvel çıkar ‘avret dinden (Demirayak Özsoy, 1997:75)
- 47/14 Galebe etmiş idi ‘avret ana
Hareme hükm edemezdi kat‘â (Demirayak Özsoy, 1997:75)
- 47/15 Haremi çalgı önince yeksân
Gündüzün bağa giderdi her an (Demirayak Özsoy, 1997:75)
- 48/1 Önde çingâne sıfat çangıları
Çifte oğlanları serhengileri (Demirayak Özsoy, 1997:76)
- 48/2 Kendi sürerdi selamlıkda demi
Boru çalardı haremde haremi (Demirayak Özsoy, 1997:76)

Mesnevilerinde evliliklerdeki çeşitli sorunları işleyen bir şair olan Taşlıcalı Yahyâ, bilgili erkek-bilgisiz kadın, kaba erkek-kibar kadın gibi birbirine tezat yapıdaki çiftleri ele almaktadır. Şair, gülmece unsuru olarak bu zıtlıklardan yararlanmakta; vermek istediği mesajı ironik bir dille işlemektedir. Bayburtlu Zihnî ise, ailevî sorunlarına yer verdiği Kaymakam İzzet Bey'i önce hicvetmektedir. Ardından adamın eşinin yaşam tarzı yüzünden karşılaştığı sorunları, onunla alay etmek için kullanmaktadır.

3.6.1.3. İstenmeyen Bir Evlilik Yapmak

Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn*'un ve Şeyh Gâlib *Hüsn ü Aşk*'ın içerisinde kız tarafının gözünden istenmeyen evliliklerden bahsetmişlerdir. Fuzûlî, İbn-i Selâm'la evlenmek istemeyen Leylâ'ya uydurma bir peri hikâyesi anlatır. Mizahî unsurlarla bu hikâyeyi kurgulayan şair, sonunda damadın saflıkla Leylâ'ya inanmasını gülünç bulur. Şair, Leylâ'ya anlattığı hikâyeyle İbn-i Selâm'ı küçük düşürmek niyeti taşımamış; onların kurnazlığı ve saflığı arasındaki tezatın oluşturduğu gülmece unsurunu kullanır. Şeyh Gâlib, Beni Mahabbet kabilesinin karşısına çıkıp Hüsn ile evlenmek istediğini açıklayan Aşk'ı alaylara maruz bırakır. Kabile büyükleri Aşk'ı ciddiye almayarak onunla eğlenirler; onun Hüsn uğruna düştüğü hallerle alay ederler.

Leylâ vü Mecnûn'unda Leylâ, İbn-i Selâm isimli bir kişiyle istemediği bir evlilik yapmak zorundadır. İbn-i Selâm'ın kendisinden soğumasını ve nikahtan vazgeçmesini ister. Bunun için mesnevinin "Tamâmî-i Sühan" bölümünde damada, bir perinin kendisine âşık olduğunu üzerine uydurma bir hikâyeye anlatır. Leylâ, periyle münasebetinin okul yıllarına dayandığını söyler. Okula gittiği zamanlarda karşısına bir şahıs çıkar; Leylâ, onun peri olduğuna inanmıştır. Peri Leylâ'yı, bir insanla evlenirse hem kendisini hem de eşini öldüreceğiyle tehdit eder.

- 1802 Men mektebe getdüğüm zamânlar
Hıfz-ı sebak etdüğüm zamânlar (Doğan, 2010: 344)
- 1803 Bir şahs mana görindi nâgâh
Oldum perî olduğundan âgâh (Doğan, 2010: 344)
- 1804 Cinnîler içinde ol perî-zâd
Ülfet menüm ile kıldı bünyâd (Doğan, 2010: 344)
- 1805 Her lahza durur mana berâber
Der kim beni Âdem etme hem-ser (Doğan, 2010: 344)
- 1806 Yohsa kılurem deminde fâni
Bir darb ile hem seni hem anı (Doğan, 2010: 344).

Leylâ, periyle arasındaki ilişkiyi anlattıktan sonra İbn-i Selâm'a, onun bu hikâyeyi bildiğini düşündüğünü söyler. Evlenmeye niyetli oldukları için perinin, eli kılıcında durduğunu, nikah kıyıldığı takdirde ikisini de öldüreceğiyle korkutur.

- 1811 Sen hem ki bizüm diyara yetdün
Elbette bu kıssanı eşitdün (Doğan, 2010: 344)
- 1812 Hâlâ ki senünle düşdi bāzār
Oldun dūr-i akdūme hırīdar (Doğan, 2010: 346)
- 1813 Karşumda hem ol perī durupdur
Gayret kılıcına el urupdur (Doğan, 2010: 346)
- 1814 Terk et ki bu vasl bīm-i cāndur
Hem özüne hem mana ziyāndur (Doğan, 2010: 346)

İbn-i Selâm'ı nikahtan vazgeçirmeye çalışan Leylâ, bunu başaramaz. Ancak, damat onun bu peri hikâyesine inanır.

- 1818 Ol sâde-zamīr ona inandı
Cinnī haberin sahih sandı (Doğan, 2010: 346)

Hüsn ü Aşk'ta Beni Mahabbet kabilesi, Hüsn'ün Aşk ile evlenmesini istemez; bu sebeple onunla alay eder. Aşk'ın delirdiğini düşünen kabile büyükleri onunla eğlenir. Şair, aşağıdaki beyitlerde aşağılayıcı bir dille Aşk'ı karşı karşıya bırakır. Kabile büyükleri ironik bir dille konuşur; över ya da öğüt verir gibi görünerek onu yerer.

Beni Mahabbet kabilesinden kimisi, “Kılıcın keskin olmasın, afyondan uzak dur”; kimisi “Hülya beladır, ne yazık ki çaresi olmayan bir derttir” der. Kimisi “Şiire rağbet etme, çünkü hayali gerçek zannettirir” diyerek öğüt verir; kimisi “Şâhım, tahtınız ve bahtınız mübarek olsun” sözleriyle alay eder. Kimisi “Haydi tuhaf deli, yoksa amacın eğlenmek değil mi?” diyerek onun da kendileriyle eğlendiğini düşünür. Kimisi Aşk'ın hummalı olduğunu düşündüğünü, “İşte humma hastalığı kan alınmadığında böyledir ha” sözleriyle dile getirir. Kimisi “Elinde kılıç var, delinin ilacı zincir olur”; kimisi “Çok mal kaybettiği için söylemekte haklı” diyerek Aşk'ın deli olduğunu düşünür.

- 1200 Her biri takıldı hasb-ı taaka
Bîçāreyi aldılar mezāka (Okay ve Ayan, 1975: 213)
- 1201 Kimi dedi: “Tīgin eyleme tīz

Afyona begayet eyle perhîz” (Okay ve Ayan, 1975: 213)

1202 Kimi dedi: “Hûlyâ belâdır
Eyvâh bu derd-i bî-devâdır” (Okay ve Ayan, 1975: 213)

1203 Kimi dedi: “Etme şî‘re rağbet
Zîrâ ki verir hayâle sûret” (Okay ve Ayan, 1975: 213)

1204 Kimi dedi: “Tahtınız mübârek
Şâhım ola bahtınız mübârek” (Okay ve Ayan, 1975: 214)

1205 Kimi dedi: “Haydi turfa meczûb
Eğlenme değil mi yoksa matlûb?” (Okay ve Ayan, 1975: 214)

1206 Kimi dedi: “İşte derd-i hummâ
Fasdeylemeyince böyledir hâ” (Okay ve Ayan, 1975: 214)

1207 Kimi dedi: “Var elinde şemşîr
Mecnûnun olur devâsı zencîr” (Okay ve Ayan, 1975: 214)

1208 Kimi dedi: “Söylenir ya zâhir
Zîrâ telef etti mâl-i vâfir” (Okay ve Ayan, 1975: 214)

Kabile büyükleri Aşk’ı ciddiye almayarak onunla eğlenir; onun niyetini dinlemeyerek kendi aralarında konuşur. Onların karşısında Aşk ve yanındaki Gayret, arada kalır; alaylarına hedef olur.

1216 Velhâsıl o merdek-i çap-endâz
Bin halt-ı kelâme etti âgaz (Okay ve Ayan, 1975: 215)

1218 Kaldı ara yerde ‘Aşk u Gayret
Zevklendi bütün Beni Mahabbet (Okay ve Ayan, 1975: 215).

Fuzûlî ve Şeyh Gâlib’in mesnevilerinde kız tarafı, söz konusu evliliği gerçekleştirmek istememekte; bu sebeple erkek tarafını nikahtan vazgeçirmeye çalışmaktadır. *Leylâ vü Mecnûn*’da İbn-i Selâm’ı istemeyen Leylâ iken, *Hüsn ü Aşk*’ta Beni Mahabbet kabilesi Aşk’ı kabul etmemektedir. Her iki mesnevîde de damadı uzaklaştırmak için yapılan konuşmalarda ironik bir dil kullanılmakta; Leylâ, kendisini acındırır gibi görünürken İbn-i Selâm’la zarifçe alay etmektedir. Aşk’ın karşısında duran kabile büyüklerinin bir bölümü te’kîdü’z-zemm bimâ yüşbihü’lmedh ile ona

öğüt verirken ya da överken yermekte; bir bölümü ise onu ciddiye almayarak deli, hummalı olduğunu düşünerek aşağılamaktadır.

3.6.1.4. Ebeveyn Olduktan Sonra Yaşanan Sorunlar

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*'sinin "Saded-i Gâile-i Emr-i Nikâh" başlıklı bölümünde evlilikle ve çocuk sahibi olmakla ilgili görüşlerinden bahsetmekte; şair, erkeklerden yana taraf almaktadır. Aşağıdaki beyitlerde kadının istekleri karşısında bunalan bir kocayla, yeni doğmuş bir bebeğin ağlamalarıyla, eve tebrik için gelen misafirlerle evlilik hayatı hicvedilmektedir. Ebeveyn olduktan sonra eşlerin yaşadığı sıkıntılar kadının hamilelik döneminden başlatılarak anlatılmaktadır. Bu süreci ironik bir dille tasvir eden Enderunlu Fâzıl, hamile kadını "kâfir" olarak nitelemektedir. Hamilelere kuş sütü hazır etmenin gerektiğini, sürekli "magz-ı ser-i 'anka" gibi bulunması olanaksız şeyleri aşerdiklerini söyler. Ona göre bu kadınlar yalandan figanlar eylemekte, naz yapmakta, "Ah öldüm" diye avaz avaz bağırılmaktadır. Kocasına "Hey şaşkın, bir iki dâye getir miskin" diye seslenmekte; yanında bakıcılar, hizmetçiler, cariyeler istemektedir. Bu kıyamet, figan ve kavgalar mahşer günü gibi bir vâveylâdır. Kocalar da o zaman canından usanmakta; evlerinde deprem oluyor zannetmektedir.

141b/10 Bâhusûs hâmile olsa kâfir
Âna kuş sütü gerekdir hâzır (Öztürk, 2002: 136)

141b/11 Cümle ma' düm olan eşyâ ister
Ya' ni magz-ı ser-i 'anka ister (Öztürk, 2002: 136)

141b/12 O figânlar o yalanlar ol nâz
Âh öldüm diyu mühiş-âvâz (Öztürk, 2002: 136)

141b/15 Kocasına diye var hey şaşkın
Bir iki dâye getür hey miskin (Öztürk, 2002: 137)

143a/1 Dâyeler hâdimeler 'avratlar
Düstlar cāriyyeler nekbetler (Öztürk, 2002: 137)

143a/2 O kıyâmet o figân ol gavgâ
Rüz-ı mahşer gibi bir vâveylâ (Öztürk, 2002: 137)

143a/3 Sen de cāndan o zemân usanasın
Hânedede zelzele var sanasın (Öztürk, 2002: 137)

Enderunlu Fâzıl aşağıdaki beyitlerde kadınlara ve evliliğe ilişkin olumsuz düşüncelerini yeni doğan bebeklere karşı da sürdürmektedir. Bebeğin doğumunu “Meydana bir piç atılır” cümlesiyle anlatan şair; onun da doğar doğmaz bağırarak ağlayacağını belirtmektedir. Babaya bebeğin doğumunu bir müjdecinin haber vereceğini hatırlatan Enderunlu Fâzıl, alaycı bir biçimde bu kişiye “surre” verilerek gönlünü doyurmak gerektiğini söylemektedir. Ona göre bebeğin, babadan olup olmadığı bile belli değildir.

143a/4 Bir de bir piç atılır meydâne
O dahı başlaya hem efgâne (Öztürk, 2002: 137)

143a/5 O zemân müjdeciyânı seyr it
Sen hemân surre ile dilsîr it (Öztürk, 2002: 137)

143a/6 İbtidâ zâhir olan güdük şûm
Andan olduğu dahı nâ-ma‘lûm (Öztürk, 2002: 137)

Yeni doğan bebeklerin ilk aylarında yaşadıkları uyku, ağlama vb. problemlerine ve Türk kültüründe yer alan “bebek görme” geleneğine değinen şair, gürültülü bir ev ortamı tasvir ederek aile hayatını hicvetmektedir. Bebeğin beşiği devamlı sallanmakta; onu sallayan bin parçaya bölünmektedir. Bebek uyumadığı takdirde makamla ninniler söylenmektedir. Tebrik için eve gelen misafirler sanki “tab-ı sevdâyı” tahrik etmeye gelmektedir. Bir taraftan sürekli kapı çalınmakta bir taraftan da bebek ağlamaktadır.

143a/7 Der ‘akab gelmez ise kühvâre
Maşa başında olur sad-pâre (Öztürk, 2002: 137)

143a/8 Ol zemân dinle makâm-ı fenni
Ninni yavrum ninni cânım ninni (Öztürk, 2002: 137)

143a/10 Hele illâ o gelen tebrîke
Tab‘-ı sevdâyı gelür tahrîke (Öztürk, 2002: 137)

143a/11 Bir taraftan kapu eyler tak tak
Bir taraftan çocuk eyler vak vak (Öztürk, 2002: 137)

Kadının hamilelik sürecini, yeni doğan bebeklerin yaşadıkları problemleri, ev hayatının gürültülü bir hal almasını alaycı bir dille ele alan Enderunlu Fâzıl; aşağıdaki beyitlerde erkekleri savunmaktadır. Evdeki büyük değişimlerin sonunda erkek, karısına olan sevdasından, dünya gailisinden vazgeçmek; malını ve evini onlara bırakarak Hindistan’a canını atmak ister. Çünkü

evinde bin tane “müptezel” toplanır; adam da onların isteklerini acele yerine getirir. Kimisi falanca nesneyi kimisi şerbeti kimisi de “bilmem neyi” getirmesini ister. Çocuk hastalandığında şeyhe imama haber vermeye koca gider. Adamın bütün bunlara karşı gelmeye canı yoktur. Şair, “Vah yazıklar çekilen bu emeğe” diyerek evli ve çocuk sahibi erkeklere acımakta; “Böyle böyle nice bin mihneti var/ sanma biçârelerin râhatı var” sözleriyle bekarları uyarmaktadır.

- 143a/12 Ol zemân olsa kişi sevdâyı
Terk ide gâ'ile-i dünyâyı (Öztürk, 2002: 138)
- 143a/13 Terk ider anlara māl u hâne
Cân atar kahr ile Hindistâne (Öztürk, 2002: 138)
- 143a/14 Cem' olur hânede bin mübtezele
Sen mühimmâtı yetişdir 'acele (Öztürk, 2002: 138)
- 143a/15 Kimisi dir ki fülân nesne getir
Kimi şerbet kimi bilmem ne getir (Öztürk, 2002: 138)
- 143b/1 Çocuga indi havâle bire git
Şeyh efendiye imâma haber it (Öztürk, 2002: 138)
- 143b/2 Câmı var mı âna yokdur dimeğe
Vah yazıklar çekilen bu emeğe (Öztürk, 2002: 138)
- 143b/3 Böyle böyle nice bin mihneti var
Sanma biçârelerin râhatı var (Öztürk, 2002: 138)

Enderunlu Fâzıl, mesnevisinin bahsi geçen bölümünde evlilik fikrine, kadınlara ve bebeklere karşı tamamen olumsuz bir tavır sergilemektedir. Abartılı bir dille huzursuz bir ev hayatı tasvir eden şair, bölümün sonunda ise evli erkeklere acımakta; bekarlara ise evliliğe heves etmemeleri yönünde seslenmektedir.

3.6.1.5. Maddî Çıkarlar İçin Evlenmek

Taşlıcalı Yahyâ, *Usûl-nâme*'sinin onuncu makamını “Onıncı Makâm Te'ehhül-i İnsân Mühimmât-ı Dîniyye vü Vâcibât-ı İnsâniyyeden Olduğımı İş'âr u İzhâr Eyley” başlığı altında evlilik bahsine ayırmaktadır. Evliliği çeşitli hikâye ve latifelerle anlatan şair; eşler arasındaki geçimsizlikleri, sorunları vb. hususları ele almıştır. Şairin değindiği konular arasında ekonomik

rahatlık için yapılan evliliklerin yanlışlığı da yer almaktadır. Sünbül-zâde Vehbî de *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde oğlu Lütfullah'ı, para ve mal sahibi olmak için evlenmemesi yönünde uyarılmaktadır.

Usûl-nâme'nin adı geçen makamının ikinci latifesinde Taşlıcalı Yahyâ, maddî imkanları olan bir ailenin kızıyla, çıkarları doğrultusunda evlenen bir adamın yaşadığı zor durumları güldürücü bir üslupla, “kıssadan hisse” çıkarılması amacıyla anlatılmaktadır. Bu hikâyeye göre bir asker, sefere giderken yolda bir arkadaşını görür. Arkadaşının gözlerinin birinin neredeyse görmediğini fark eder. Sebebini sorduğunda ise adam, başından geçenleri anlatmaya başlar. Bu adamın, evindeki cariyesiyle gizli bir ilişkisi vardır. Adam, cariyeyle birlikte olma isteğini, kadına ona yemek getirdiğinde bir gözünü açıp kapatarak belli etmektedir.

- 2035 Gazāya giderken bir ehl-i sefer
Görür yolda bir āšnāsın meger (Alkaya, 1996: 346)
- 2036 Nazar eyledi gözlerine hemān
Biri görmez olmuş didi ey civān (Alkaya, 1996: 346)
- 2037 Neden geldi sana gözün zahmeti
Bana söyle anun nedür hikmeti (Alkaya, 1996: 346)
- 2041 Ki bir cāriyem var idi müştēhā
Benüm nefsum itse kaçan iktizā (Alkaya, 1996: 346)
- 2042 Getürdüğü vaktin önüme ta'ām
Kapardum gözümün birini tamām (Alkaya, 1996: 346)

Bir gün adamın karısı, kocasının gözünün kaydığını fark eder. Çok sinirlenip adamı öldürecek duruma gelen karısı, ona “Ey hayasız, utanmaz, rezil” diye hakaretler yağdırmaya başlar. Adam da karısından korkarak bir gözünün eskiden beri kapalı olduğunu; cariyeyle arasında hiçbir şey olmadığını söyler. O günden sonra adam bu iş üzerinde çalışarak tek gözünü kapalı tutmayı öğrenir.

- 2045 Meger bir gice oldı germiyyetüm
Bakup gördi göz kaydugum ' avratum (Alkaya, 1996: 346)
- 2046 Beni az kaldı ki ide şehid
Didi ey hayāsız utanmaz pelid (Alkaya, 1996: 346)
- 2048 Didüm ey akılsuz figān eyleme
Beni illere dāstān eyleme (Alkaya, 1996: 347)

- 2049 Ezelden kapıkdur benüm bir gözüm
Yüri cāriyem ile yokdur sözüm (Alkaya, 1996: 347)
- 2051 Biş on gün virüp bu işe ihtisās
Gözümün birin kapdum oldum halās (Alkaya, 1996: 347)
- 2052 Gözüm kapmag oldı benüm ādetüm
Bu bed-hūyı kesmeğe yok kudretüm (Alkaya, 1996: 347)

Taşlıcalı Yahyâ, latifenin son beytinde adamın bu evliliği yapma sebebini; kadının ekabirden birinin kızı olmasına bağlar. Adamın karısına sadakatinin olmaması, evindeki cariyeye ilişki yaşaması da bu evliliğin; sadece karısının ailesinin imkanları sebebiyle yapıldığını düşündürmektedir. Okuyucuyu uyaran şair; böyle bir aileden kız alan kişinin korkuyla yaşayacağını söyler.

- 2053 Ekâbirden alsa kişi ‘ avratı
Dükenmez anun havfla haşyeti (Alkaya, 1996: 347)

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*’de maddî beklentiler için evlenmenin yanlışlığından bahsetmektedir. Oğluna, parası olduğu için bir kadınla, özellikle de yaşlı bir kadınla, evlenmemesi gerektiğini öğütlemektedir. Aşağıdaki beyitlerde şair hiciv üslubuna yakın bir şekilde, kadının malına lanet ederek oğlunu “Mâl için avrete olma avret” diyerek uyarır. Malın sıcaklığı için yaşlı bir kadının derdinin çekilemeyeceğini ve kocakarı soğğunun çok üşütücü olduğunu ifade eder.

- 1001 [‘]Avretin mālına olsun la‘ net
Mâl için [‘]avrete olma [‘]avret (Beyzadeoğlu, 1994: 145)
- 1002 Çekme germiyyet ile derd-i [‘]acüz
Pek sovuksdur bilesin berd-i [‘]acüz (Beyzadeoğlu, 1994: 146)

Taşlıcalı Yahyâ ve Sünbül-zâde Vehbî, eşlerin birbirlerine ekonomik açıdan denk olmadığı bir evliliğin, özellikle erkek açısından büyük sorunlara yol açacağını düşünmüşlerdir. *Usûl-nâme*’nin yukarıdaki beyitlerinde konu edilen, karısını cariyesiyle aldatan adam; eşinin ailesinin imkanlarından vazgeçemediği için onu kızdırmayı göze alamamaktadır. Taşlıcalı Yahyâ, bunun için bir gözü görmüyormuş gibi davranan kocanın gülünç hikâyesini, okuyucuyu uyurma amacıyla anlatır. Sünbül-zâde Vehbî’nin söz konusu beyitleri ise oğluna doğrudan bir uyarı hatta yasaklama niteliği taşımaktadır.

3.6.1.6. Evde Yaşanan Maddî Sorunlar

Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-ı Cünûn*'un "Zevce Tekazâsı" başlıklı bölümünde eşler arasında yaşanan maddî kaynaklı sorunları konu edinmektedir. Kadın, kocasının kısıtlı ekonomik durumundan hoşnut olmamakta; onu bu yüzden alaya almaktadır. Yenişehirli Avnî, aşağıdaki beyitlerde kocaya neredeyse hiç söz hakkı tanımamakta; kadının istekleri ve adamın sessizliği arasındaki tezatı mizahî bir dille işlemektedir. Kadın kocasının elmas küpeli bile olsa adının salkımlı deli olacağını söyler; gece "menhûs" olarak gördüğü adamla kavga ederek onu örseler incitir. Kocasına "Ey torba sakallı hayvan, sen de güya insan olacaksın" diye seslenir.

583 Faraza olsa da elmās küpeli
Adı ammā yine salkımlı deli (Turan, 2008: 729)

585 Gice menhûs ile gavgā itdüm
Azıcık örseledüm incitdüm (Turan, 2008: 729)

586 Didüm ey torba sakallı hayvān
Kaçan insān olacaksun insān (Turan, 2008: 729)

Kadın, "Bugün konu komşu seyre gittiler, kapının önünden dokuz yüz fayton geçti. Hiç inat etme, Arap'a emret bize de şimdi araba getirsin" diyerek kendini komşularıyla kıyaslar. Alaycı bir dille kocasına karşılık beklemediği sorular soran kadın aşağıdaki beyitlerde, "Kuyuda bez yıkamaktan bezdim; Çırpıcı'da ne zaman gezdim?" diyerek günlük yaşamına duyduğu memnuniyetsizliğini dile getirir.

587 Gıtdiler seyre konu komşu bu gün
Kapudan geçdi tokuz yüz payton (Turan, 2008: 729)

588 Hîç 'inād eyleme emr it 'Arab'a
Bize de şimdi getürsün 'araba (Turan, 2008: 729)

589 Kapuda bez yıkamaktan bezdüm
Çırpıcı'da ne zemānlar gezdüm (Turan, 2008: 730)

Evlerindeki maddî sıkıntının büyüklüğü "Gel evime bak, söbek kaldı mı? Çıkrık ve tabak da eskidi gitti" sözlerinden anlaşılan kadın; "Söyleme dinleyemem ben o sözü; kalmadı evimizin tadı tuzu. Çekilir mi bu kadar zahmet ah? Artık çekemem illallah!" diyerek bıkkınlığını ifade eder.

591 Bak söbek kaldı mı gel kondıma bak

Eskidi gitdi çıkrukla tıbāk (Turan, 2008: 730)

- 592 Söyleme dinleyemem ben o sözi
Kalmadı hānemizün dādı tuzı (Turan, 2008: 730)
- 593 Çekilir mi bu kadar zahmet āh
Gayrı artık çekemem illallāh (Turan, 2008: 730)

Kocasının, barışma niyeti olduğu “Bir kutu sürme ile göz boyama; şimdi boynuma soğuk bez git getir” dizesinden anlaşılan kadın, “Gece gündüz halayık çiğnemedem postallar ayağımda parçalandı” diyerek evlerinde bir cariyenin de bulunduğunu belirtir. “O kafiri Malta Çarşısı’na götürüp ucuza satayım. Bana dostta cimri derlerse, bir koca çirkin Çerkez kızı alayım” beyitlerinde ise kadının yardımcısından hoşlanmadığı ve ondan kurtulmak istediği ortaya çıkmaktadır.

- 594 Bir kutu sürme ile göz boyama
Git getir şimdi soğuk bez boyama (Turan, 2008: 730)
- 595 Halā’ik çiğnemedem rüz u leyāl
Parçalandı ayagumda postāl (Turan, 2008: 730)
- 597 Malta çar-şūsına dek göndereyüm
Satayum kāfiri erzān vireyüm (Turan, 2008: 730)
- 589 Bana dirlerse de ahbāb-ı neges
Alayum bir koca çirkīn Çerkes (Turan, 2008: 730)

Yenişehirli Avnî, çok konuşan, kaprisli bir kadının karşına neredeyse hiç söz hakkının tanınmadığı bir koca koymakta; eşlerin arasındaki tezat hali mizahî bir şekilde beyitlerine yansıtılmaktadır.

3.6.2. Boşanmak

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’nin “Ez-‘Azîmet-i Karaağaç Der Muvāsalat-ı Rüm” ve “Der Hakk-ı İşān” başlıklı bölümlerinde Akka’da evlendiği ikinci eşinden Karaağaç’ta boşanmasını ve eski eşinin onu İstanbul’da kadıya şikâyet etmesini anlatmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde şair, eski eşinden “melüne”, “bedter” diye bahsederek ona yakayı kaptırdığı için iki ay ağlayıp inlediğini; kendisini İstanbul’da mahkemeye verdiğini söyler. Önce

karakola, ardından da Şeyhülislâm kapısına giden şaire kimse söz hakkı tanımaz. Davada sadece eski eş dinlenir. Şair yalvarsa da derdini anlatamaz.

- 48/5 Yakayı verdik o melûneye çün
İki ay olub zâr u zebûn (Demirayak Özsoy, 1997: 76)
- 48/6 Bâb-ı ‘âliye verüb ol bedter
İkiyüz keseden artık defter (Demirayak Özsoy, 1997: 76)
- 48/8 Karakol altına girdik hâsıl
Bâb-ı Şeyh-i İslâm’a olduk vâsıl (Demirayak Özsoy, 1997: 76)
- 48/10 Zabt-ı da‘vâya koşulduk evvel
Ne su‘âl u ne cevâb u ne cedel (Demirayak Özsoy, 1997: 77)
- 48/11 Söyledib yazdılar ol kâfireyi
Dinleyib her biri ol fâcireyi (Demirayak Özsoy, 1997: 77)
- 48/13 Der gördüm nola söz anlasanız
Söyledüb bizi de bir dinleseniz (Demirayak Özsoy, 1997: 77)

Mahkeme sonucunda şairin, eski eşine yüklü miktarda nafaka ödemesi sonucu çıkar. Sonuçtan hoşnut olmayan şair, haksızlığa uğradığını düşünür. Ona ettikleri zulüm ve hakarete dünyada kimseye uğramamıştır. Öyle ki mahkemenin şaire yaptığını ne Hülâgü Bağdat’a ne Timur Sivas’a ne de Haccac Arabistan’a yapmıştır. “Fellâhe” dediği karısını Karaağaç’ta boşayıp hakkını tamamen verdiğini savunan Bayburtlu Zihnî, eline hüccet mazbatasını almışken kendi deyimiyle “yağma”ya uğrar.

- 53/1 Alalar varını elden kalsa manend-i piyâz
Ben gibi ehl-i kemâle ne ‘adâvetdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 83)
- 53/2 Bana ettikleri bu zulm u hakâret yâ Rabb
Olmadı kimseye ‘âlemde ne zulmetdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 83)
- 53/3 Ki ne Bağdad’a Hülâgü ne Sivas’a Timur
‘Arabistan’a ne Haccac ne melâmetdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)
- 53/4 Karaağaç’daki fellâheyi kıldım tatlik
Kâmilen hakkını verdim ne rezâletdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)

53/5 Destime almış iken mazbata-i hüccet yâ Rabb
Mu‘ teber olmaya ne nehb u ne gâretdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)

Mahkeme kararına adeta isyan eden Bayburtlu Zihnî, bunun bir gasp ve yağma olduğunu iddia eder. Nass-ı “entahkumu bil-‘adl”e riayetin, hazret seccadesine hizmetin böyle olmayacağını belirtir. Bu kadar çok parasının alınıp da “beş paralık fellâhe” dediği eski eşine verilmesinin ihanet olduğunu söyler. Kadınların hakkının bir nafaka bir nikah olduğunu söyleyen şair, bir de üstüne eşya verilmesinin şeriata uygun olmadığını düşünür.

53/6 Bu ne da‘ vâ bu ne hükm-i karakuş yâ Rabb
Bu ne gasb u bu ne gâret ne ‘alâmetdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)

53/7 Nass-ı “entahkumu bil-‘adl”e ri’âyet bu mudur
Bu nasıl hizmet-i seccade-i hazretidir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)

53/8 Bu kadar nakdim alıp beş paralık fellâhe
Veresiz bilmem efendi ne ihânetdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)

53/11 Bir nikâh bir nafaka hakkı olur nisvânın
Bir dahî müsbet eşyâ ne şerî‘ atdir bu (Demirayak Özsoy, 1997: 84)

Sergüzeşt-nâme-i Zihni’nin söz konusu bölümünde Bayburtlu Zihnî, yaşadığı sıkıntılı boşanma sürecini anlatmakta; bu işten en zararlı çıkanı kendisi olarak görmektedir. Şair hem eski eşine yüklü miktarda nafaka ve eşya borçlu olduğu için hem mahkemede sözünü dinlemediği için oldukça öfkelidir. Şairin eski eşiyile herhangi bir duygusal bağının kalmadığı, kadını hakaretler ederek hicvetmesinden anlaşılmaktadır.

3.6.3. Düğün/ Zifaf Gecesi

Enderunlu Fâzıl’ın *Defter-i Aşk*’ının “Ma‘ şük-ı diger” başlıklı bölümünde Edirne’de başlayıp İstanbul’un Davutpaşa, Fener ve Balat semtlerine taşınan, İsmail isminde bir çenginin raks ettiği çingene düğünü konu edilmektedir. Çingenelerin yoksulluktan ve düzensiz yaşam biçiminden temellenen âdetleri, gelinin babasının kızını vermemek için kavga çıkartması vb. Enderun’da eğitim görmüş, nezih bir çevrede yaşayan şair için alışılmışın dışındadır. Bu yüzden şairin çingenelere bakış açısı “üstünlük kuramı”yla açıklanabilir. Ancak, mizahî bir dille düğünü tasvir eden şairin, alaycılıktan ve küçümsemeden uzak bir dil kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde belirtildiği üzere gelin ve damadın nikahlarını “orman şeyhi” kıymaktadır. Şeyh, damada “kurt götü” üzere yemin ettirir. Bu yemine göre damat, gelini boşarsa ona zülüflerinden bir kıl elek düzecektir.

340 O civān-pāreye ol ayu gidi
Kurt götü üzere yemīn eyle dedi (Kuru, 2005:503)

341 Şöyle kim ol kızı tatlık edicek
Düze zülfünden ana bir kıl elek (Kuru, 2005:503)

Gelin ve damat, zıfaf için odalarına çekildiklerinde; kızın babası ejder misali, elinde bir hançerle gelir. O “uğursuz” adam beter bir avaz kopararak kızının üstüne hücum edip feryat figan eyleyerek “Veremem kızımı ben öldürürüm, derisini yüzer tuz doldururum” diye yeminler eder. O an odada bulunanlar rica ile adamı tutarak “Be-meded kıyma aman ne oldu sana” diye sorarlar. Odada bir kıyamet, kavga kopar. Kadınlar erkekler birbirlerine girer; hatta şair, onların bu halinin halk arasındaki “çingene düğünü” darb-ı meseline sebep olduğunu düşünür.

371 Pederi geldi misāl-i ejder
Hāneye girdi elinde hançer (Kuru, 2005:504)

372 Bed-ter āvāz-ile ol nikbet-i şüm
Kıldı bī-çāre kız üstüne hücum (Kuru, 2005:504)

373 Özge feryād ü figān eyleyerek
Şad yemīn ile bunu söyleyerek (Kuru, 2005:504)

374 “Virmezem kızımı ben öldürürüm
Yüzerim postuna tuz toldururum” (Kuru, 2005:504)

375 Hāzırān tuttu anı kıldı recā
“Be-meded kıyma amān n’oldu sana” (Kuru, 2005:504)

377 Bir kıyāmet arada bir gavgā
Çağırır zenleri hep vāveylā (Kuru, 2005:504)

378 Girişip birbirine nikbetler
Karılık erkek ile ‘ avratlar (Kuru, 2005:504)

379 Halka çingāne düğünü evvel

Bu sebep oldu meger darb-ı mesel (Kuru, 2005:504)

Enderunlu Fâzıl *Defter-i Aşk*'ta, çingenelerin yaptığı bir evliliği; nikah kıyma, düğün ve zıfaf gecesi gibi aşamalarıyla anlatmaktadır. Bu evlilikte çingenelerin kültürel kodları ve yaşayış biçimlerinin etkileri görülmektedir. Topluluğun gelenek görenekleri, aile ilişkileri, alışkanlıkları vb. şair için gülünç olmaktadır. Ancak Enderunlu Fâzıl mesnevisinin bu bölümünde karşılaştığı durumların, çingene adetlerinin bir gereği olduğunu vurgulamakta; onları eğlenceli tablolarla, incitici olmayan bir mizahî üslupla ele almaktadır.

“Evlilik”, Taşlıcalı Yahyâ, Fuzûlî, Sünbül-zâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl, Yenişehirli Avnî ve Bayburtlu Zihnî gibi şairlerin mesnevilerinde detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ında evlilik kararından, düğüne kadar uzanan süreci anlatılmakta; Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda ve Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında istenilmeyen damatlar, niyetlerinden vazgeçirilmeye çalışılmaktadır. Taşlıcalı Yahyâ *Usûl-nâme*'de maddî çıkarlarla yapılan bir evliliğin yanlışlığını latifeyle ele almakta; Sünbül-zâde Vehbî de oğlunu bu konuda uyarmaktadır. Ayrıca Taşlıcalı Yahya söz konusu mesnevisinde eşlerin birbirine tezat yapılarıdaki özelliklerinden kaynaklanan geçimsizlikleri; Yenişehirli Avnî *Mir'ât-ı Cünûn*'da ekonomik güçlüklerin karı koca arasında huzursuzluk yaratacağını işlemektedir. Bayburtlu Zihnî *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de Burdur Kaymakamı İzzet Bey'i, eşiyle yaşadığı sorunlar üzerinden yermektedir. Enderunlu Fâzıl *Zenân-nâme*'de evliliğe olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmakta; eşlerin, özellikle de erkeklerin, çocuk sahibi olduktan sonra karşılaştığı durumları dile getirmektedir. Bu konuların yanı sıra ihanet ve boşanma da şairlerin beyitlerinde yer almakta; Bayburtlu Zihnî, adı geçen mesnevisi içerisinde ikinci eşiyle yaşadığı mahkeme sürecini anlatmaktadır. Evlilikte sadakatsizlik ise *Zenân-nâme*'de kadınlar, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında erkekler üzerinden dile getirilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde yer alan beyitlerde evlilikle ilgili konularda mizahtan, farklı biçimlerde yararlanılmaktadır. *Defter-i Aşk*'ta çingene topluluğunun evliliğe dair geleneklerini Enderunlu Fâzıl gülünç bulmakta; bu konuyu aşağılayıcı olmayan bir dille ele almaktadır. *Leylâ vü Mecnûn*'da Leylâ'nın, *Hüsn ü Aşk*'ta Beni Mahabbet kabilesi büyüklerinin damadı evlilikten vazgeçirmek için yaptıkları konuşmalarda ironik bir üslup bulunmaktadır. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde evliliğe dair işlediği konularda güldürürken düşündürme amacı bulunmakta; şair vermek istediği mesajları, eşler arasındaki tezatlıklardan doğan gülünç durumlar içerisine yansıtılmaktadır. Benzeri şekilde *Mir'ât-ı Cünûn*'da ekonomik sıkıntılar, eşler arasında sürekli konuşan kadın ve suskun erkek gibi bir zıtlık yaratılmakta; Yenişehirli Avnî, bu zıtlığı mizahî bir dille işlemektedir. Sünbül-zâde Vehbî, hakaretler ederek oğlunu maddi çıkarlarla yapılan evliliklere karşı uyarmaktadır. Bayburtlu Zihnî, önce şahsını hicvettiği Kaymakam İzzet Bey'in evliliğine de değinmekte; onu bir kez de bu yönden yermektedir. *Nefhatü'l-ezhâr*'da Nev'î-zâde Atâyî, cariyesiyle cinsel birliktelik yaşamak için eşinin ve evde bulunan misafirlerin önünde adeta “rezil olan” adamın hallerini, ibret verici bir gülünçlikle ortaya koymaktadır. *Zenân-nâme*'de kadınlara ilişkin olumsuz tavrını açık bir

şekilde gösteren, onları sadakatsiz olarak kabul eden Enderunlu Fâzıl, evliliğe ve çocuk sahibi olmaya da olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmakta; mübalağalı bir biçimde erkeklerin ev hayatı içerisinde karşılaştığı “zorluk”ları hicvetmektedir.

3.7. Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar

XVII. yüzyılda Güftî'nin *Teşrifâtü 'ş-şu 'arâ'* da, XIX. yüzyılda Keçeci-zâde İzzet Molla'nın ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde adı geçen kişilerin bir kısmı tez çalışmasının bu bölümünde incelenmektedir. Çeşitli meslek grupları, mevkii-makam sahiplerinin yanı sıra yaptığı görevle değil, şahsî sebeplerle bahsi geçen kişiler de bu mesnevilerde yer almaktadır. Güftî, tezkiresinde yer verdiği şairlerin büyük bir bölümüyle şiirlerinde eksik gördüğü nükte, mana, mazmun yönünde alay etmiş; kimilerini ise hicvetmiştir. Keçeci-zâde İzzet Molla, İstanbul'dan tanıdığı Baha Efendi'nin kendisine yazdığı mektupla eğlenmiş; bu kişinin bilgisizliğini mizahî bir dille kaleme almıştır. Bayburtlu Zihnî ise Karadeniz'de bulunduğu sıralarda anlaşmazlıklar yaşadığı Erzincanlı Enverî Efendi, Ünyeli Vâsıf Efendi, Trabzonlu Abdülvehhâb Efendi, Trabzonlu Vehbî Efendi, Tüccar Hacı Es' ad; İstanbul'dan tanıdığı Fatin Efendi ve Ziver Bey gibi kişileri hicvetmiştir.

3.7.1. Ünyeli Vâsıf Efendi

Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinin İbtidâ-yı Mecmû'a-yı Hicviyyât Ez-Küşâd-ı Zihnî Ünyevî Vâsıf Efendi Şe'ninde” bölümünde Ünye'den tanıdığı gümrükçü, kâtip, meclis azası Vâsıf Efendi'yi hicvetmektedir. Hicviyeye “seni kalemimin hicvine uygun, kafire dost Müslüman'a düşman Vâsıf” şeklinde seslenerek başlanır. Hilede “tilki”ye, ihanette “sıçan”a, hilyede köpeğe benzetilerek “düz taban, ayağı uğursuz, koklayanın burnunun düşeceği bir kötülük gülü, fitneler başı, göt başbuğu, fettan, Horasan hırslı” diye hakaretler edilir. Şaire göre şeytan, Vâsıf Efendi'nin bu derece kötü olduğunu bilse insana secde etmekten nefsinin menetmez.

- 82/3 Seni ey hâme-i hicviyyeme şâyân Vâsıf
 Seni ey kâfire dost müslime düşman Vâsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 128)
- 82/5 Hilede dilkü hyânetde sıçan hilyede kelb
 Düz taban şum kadem hırs-ı Horasan Vâsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 128)
- 82/7 Seni ah ey gülü şer koklayanın burnu düşer
 Fitne sergerdesi göt başbuğu fettan Vâsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)
- 82/8 Secde-i 'âdemi men' etmez idi nefsenden
 Ger bileydi seni bu mertebe şeytan Vâsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)

Bayburtlu Zihnî, kendisini zemmetmeye kalkan Vâsîf Efendi'ye haddini bilmesini söyler. Çünkü şairin hicvinin gürzü insana kan işetecek kadar güçlüdür. Yazmaya kalktığı “boklu hicviye” ile yere göğe sığmaz ama şairin güçlü hicvi karşısında tilki deliği ona yuva olur.

82/14 Beni zemm etme ne haddin ta köpek sen kimsin
‘Âdeme güzeri-i hicvim işedir kan Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)

82/15 Boklu hicviye ile yere göğe sığmazsın
Şimdi dilkü deliğidir sana iskân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)

Vâsîf Efendi meclis azasıyken üç günde herkes tarafından nasıl bir kişi olduğu anlaşılır. Şair, “edepsiz”, “dini kerata”, kaba” diye hakaretlerine devam ederek Vâsîf Efendi'nin azalıktan kovulduğunu, yerli gümrükçülerin lağvı için ferman geldiğini, şimdi hicviyesine hazır olmasını söyler.

83/1 Üç gün â‘ zâlığın eflâke çıkardı fiteni
A edepsiz kerata dinli a nûbrân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

83/4 Â‘ zâlıkdan koğulub çekmişdin cırtıyı sen
Hazır ol cırta-i hicviyyeme nâdân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

83/5 Yerli gümrükçülerin lağvine fermân geldi
Çekecektir yine ol cırta-i ceylân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

Bayburtlu Zihnî, Vâsîf Efendi'ye olan öfkесinin sebeplerini açıklamaya devam eder. Samsun'da bulunduğu sıralarda, şairin önceki beyitlerde bahsettiği hicviyeyi kaleme alan Vâsîf Efendi; bu yolla aslında kendisine bir hediye vermiştir. Zihnî'nin canı yanmadığı sürece can yakmaya kastı yoktur; işin doğrusu hicvedilmekten memnundur. Bu beyitleri yazdığı için kendisini haksız görmez; muhatabı da bunu inkâr edemez. Çünkü o “Sudan maymunu”, “köpek bekçisi” Vâsîf istediğini bulmuştur. Ama şair, “atına it”, “götüne taşşak” demediği halde zemmedilme sebebini merak etmektedir.

83/6 Bize Samsun'da hicviye yaparmış göte bak
Eylemişdir bu husûsda bana ihsân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

83/7 Çün canım yanmasa can yakmağa yokdur kasdım
Bu işin doğrusu memnûnuyum elân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

83/8 Seni hicvetmede haksız mıyım inkâr etme

İstedin buldun o maymun-ı Sūdān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

- 83/9 Demedim atna it götüne taşşak deyyus
Bizi zemmin neden ‘icāb ede segbān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

Şair, Vāsıf Efendi’nin taklitçilikte inkār edilemeyecek bir kemal ehli olduğunu düşünür. Kâtiptir ama iki kepçesi su bir kepçesi ayrandır. Taklitçilerin imanı gerçek olmadığı için Vāsıf Efendi’de de iman cevherinin var olduğu söylenemez. O “mebun”un yedikleri birbirine ekleseler bir yanı Anadolu’ya bir yanı İrān’a gider. Bayburtlu Zihnî, Vāsıf Efendi’nin hicviyle Karadeniz’in sahillerini doldursa her biri anlam denizinin damlası olur.

- 83/14 Bir kemāl ehლისin inkār edemem hakkın var
Herkesin etmede taklîdini i‘lān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 131)
- 83/15 Var kemālın belî inkār edemem kâtıbsın
İki kepçesi su bir kepçesi ayran Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 131)
- 84/1 Çün değildir ki mukallidlerin îmānı sahih
Sende de var diyemem cevher-i îmān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 131)
- 84/4 Yediğin birbirine ekleseler me’būnun
Bu yana Rum’a gider o yana İrān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 131)
- 84/13 Doldurum hicvi ile sâhil-i Bahr-i Siyeh’i
Ki ola her katresi bir ma‘ne-i ‘umman Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 132)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin söz konusu bölümünü bitirirken hicvinden memnundur. Kendisine buraya demir atıp gemisini bağlamasını söyler, çünkü Vasıf Efendi İrān’a da Turan’a da rezil olmuştur.

- 85/5 Bağla bunda gemiyi kon da demir ey Zihnî
Oldu rüsvāger-i İrān ile Tūrān Vāsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 133)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’de yukarıdaki beyitlerinden anlaşıldığı üzere Ünyeli Vāsıf Efendi, şair için bir hiciv yazması sebebiyle mesnevide yer almıştır. Ancak şair de Vāsıf Efendi de birbirlerinin makamlarından azlettirme vb. bir çaba içinde olmamışlar; açıklanamayan sebeplerle birbirlerini hicvetmişlerdir.

3.7.2. Baha Efendi

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın “Vürūd-ı Mektüb-ı Ma[^c]ānī-Meslūb” başlıklı bölümünde İstanbul'daki arkadaşlarının yakın çevrelerinden tanıdığı, eğitimsiz bir kişi olan Baha Efendi'ye yazdırdıkları bir mektubu tasvir etmektedir. Arkadaşları, Baha Efendi'yle “bir mektup yazıp da İzzet'i mutlu etmedin, ona gurbetin acısını unutturmadın, o senin inşada ne kadar becerikli olduğunu bilir bu yüzden de bu lütfu senden umar” (Özyıldırım, t.y.: 276) diye alay ederek onu mektup yazmaya ikna eder. Şaire göre Baha Efendi'nin mektubu, sanki kaleminden firar edip terk-i diyâr edip Keşân'a gelmiştir. Avare kuş gibi durmadan gezip durmuş; sonunda o harf belasının tuzağına düşmüştür. Anlam, uzaktan selamlamış; Allah onu o beladan korumuştur. Baha Efendi harfleri hecelerken hiç kimsenin kullanmadığı tabirler bulmuş; yani kelimeleri yanlış yazmıştır.

- 1760 Meğer nâme kilkinden etmiş firār
Keşân'a gelip etdi terk-i diyâr (Özyıldırım, t.y.: 278)
- 1761 Gezip murg-ı āvāreveş bī-vukūf
Tutulmuş o dām-ı belāya hurūf (Özyıldırım, t.y.: 278)
- 1762 Ma[^c]ānī uzakdan edip merhabā
Masūn eylemiş ol belādan Hudā (Özyıldırım, t.y.: 278)
- 1770 Edersen o fāzıl ile ger nizā
Hurūf-ı teheccī eder ihtirā (Özyıldırım, t.y.: 278)

Keçeci-zâde İzzet Molla, kendisine iyi niyetlerle yazılan bu mektupla alay etmeye aşağıdaki beyitlerde devam eder. Ona göre bu mektupta öyle noktalar vardır ki remlin eşkaline benzer; uğursuzlukta kötünden de kötüdür. Anlamı o kadar serkeş mizaçlıdır ki lafızla uyuşması mümkün değildir. Baha Efendi'nin imla bilgisi de yetersizdir. Öyle ki harfleri, askerlerin birbirlerine eğri eğri bakması gibi bozuktur. Harfler birbirine aşına değildir; manalar lafızları bilmez.

- 1772 Nukat var ki eşkāl-i remle şebīh
Nuhūsetde enkīs-i bedden kerīh (Özyıldırım, t.y.: 278)
- 1773 Ma[^c]ānīsi ol rütbe ser-keş-mizāc
Degil lafz ile kābil-i imtizāc (Özyıldırım, t.y.: 278)
- 1774 Bozulmuş hurūfātı hemçün sipāh
Biribirine etmeden kec nigāh (Özyıldırım, t.y.: 279)

1775 Degil āşinā birbiriyle hurūf
Mezāmīni elfāzdan bī-vukūf (Özyıldırım, t.y.: 279)

Baha Efendi, şaire yazdığı mektupta kendini açıkça ifade edememiştir. Şaire göre meali nedir anlaşılması imkansızdır; onu anlamak için fal açmak gerekir. Yazılanlar mektup değil adeta derdini işaretlerle beyan eden dilsiz bir çocuk; Türkçe bilmeyen bir Acem'dir.

1777 Meālī nedir anlaşılmak muhāl
Meğer halli için güşād ola fāl (Özyıldırım, t.y.: 279)

1780 Degil nāme bir kūdek-i bī-zebān
İşāretle eyler merāmın beyān (Özyıldırım, t.y.: 279)

1781 Degil nāme bir Türkçe bilmez Acem
Bi-gū ez-kücāyî desen der neam (Özyıldırım, t.y.: 279)

Keçeci-zāde İzzet Molla, Baha Efendi'nin dilbilgisine olan "hâkimiyeti"ni aşağıdaki beyitlerde İslâm tarihinin ünlü nahivcileri ile kıyaslar. Kendisine işaret edilen bir efendi olsa ona kitabını Sîbeveyh'in okuyacağını; İmam Müberred'in onu görse donakalacağını söyler.

1795 Olaydı efendi-i mūmā ileyh
Okurdu kitābın ana Sîbeveyh (Özyıldırım, t.y.: 280)

1796 Edebde eğer görse ol fāzılı
İmām-ı Müberred tonar hāsılı (Özyıldırım, t.y.: 280)

Baha Efendi'nin İstanbul'dan kendisine gönderdiği, imla hatalarıyla, anlaşılmaz cümlelerle dolu mektup Keçeci-zāde İzzet Molla'yı oldukça keyiflendirmiştir. Mesnevinin en uzun tasvirlerinden biri olan bu bölümde üslup hicve yaklaşmamış ancak Baha Efendi'nin iyi niyeti görmezden gelinerek onu küçük düşürme amacı güdülmüştür.

3.7.3. Trabzonlu Vehbî Efendi

Bayburtlu Zihni, *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de "Batım'dan Karantina Kâtibi Trabzonî Vehbî Efendi'ye" başlığı altında Batım'da karantina kâtibi olarak bulunan Trabzonlu Vehbî Efendi'nin şairliğini hicvetmiştir. "Mâhire", "şâ'ire", "eksik etek" gibi ifadelerle şaire eşcinsellik imasında bulunan Bayburtlu Zihni, alaycı bir dille över gibi görünerek naatlarının Nâbî, Nef'î, Bâkî gibi isimlere olgunlukta beş çıkaracağını söyler. "Eşeğe hünerini ortaya koy demişler, penisini çıkartıp göstermiş" sözünü hatırlatarak Vehbî Efendi'nin edebî yeteneği hakkındaki düşüncelerini dile getirir.

- 104/1 Zāhire san' atda māhire bir şā' iredir
Şi' irde eksik etek ma' nide şehvercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 166)
- 104/8 Vehbî'ye nat' -ı kemālatda beş taş çıkarır
Nābî u Nef'î u Bākî'ye berābercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 167)
- 104/14 Bu meseldir dediler eşşeğe göster hünerin
Çıkarıb kîrini ibrâz ede istercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 167)

Trabzonlu Vehbî Efendi'nin şiirlerini yerden yere vuran Bayburtlu Zihnî, aşağıdaki beyitlerde şair olmanın gereklerini sıralamaya başlar. Bunların birincisi fasih şekilde konuşanlar gibi aruzu okumak, ikincisi şiire tövbe etmek ya da şiiri süsleyerek Zihnî gibi yapmak, üçüncüsü de çeşitli malzemelerden oluşan bir macun terkiibini yemektir. Bayburtlu Zihnî'nin detaylı ve alaycı bir biçimde verdiği macun karışımının tarifinin gerçekte olmadığı, şairin icadı olduğu aşağıdaki beyitlerden anlaşılmaktadır.

- 105/1 Haylî esbâb gerekdir hele şā' ir olasin
Birisi oku ' arüz ehl-i sühānvercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)
- 105/2 Birisi tövbe kıl eş' āra biri söyler isen
Şi' iri Zihnî gibi söyle dahî zīvercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)

Bayburtlu Zihnî'nin şairlik için gerekli macun tarifinin ilk malzemesi yedi dirhem güzel kokulu nef t yağ ıdır. İki dirhem sıçan otu iki dirhem zırnı, üç ratıl sultan hapıyla kral oğlunun idrarı dövülüp yumuşatılarak yedi hafta boyunca Hz. İsa gibi perhiz edilir. Ardından kiliselerdeki mum parçaları bir araya getirilerek mum ateşiyle silme bezleri incir gibi yakılır. At fişkısına koyularak üç gece üç gün kaynatılıp en iyi şekilde köpek dağı mayasıyla mayalanır. Eşeğin penisinin başıyla akşam sabah yenilir, o zaman şiiri belki amber gibi olur.

- 105/3 Biri terkîb-i ma' ācindir eğer ister isen
Heft dirhem revgan-i nef t mu' anbercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)
- 105/4 İki dirhem sıçan otu iki dirhem zırnı
Üç ratıl habb-i salātin de berābercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)
- 105/5 Sahkedib bevl-i kralzāde ile heft hafta
Koy perhîz ederek ' İsevî leftercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)
- 105/6 Kilisālardeki mum pārelerin cem' eyleye

Şem‘adan silgisi bezler yakıb incircesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)

105/7 Kaynadıb üç gece üç gün koyub at fişkısına
Küh-ı seg maya ile mayala bihtercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)

105/8 Ser-i kîr-i har mikdârı ahşam ü sabah
O zaman şi‘irin olur belki de ‘anbercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 168)

“Şairlik macunu”nun tarifinin ardından Bayburtlu Zihnî hem Trabzonlu Vehbî Efendi’ye hem de rakibi şairlere meydan okuyarak karşısında kimsenin duramayacağını, hicvinin kılıcıyla sinek gibi ikiye böleceğini iddia eder.

105/11 Siktir ordan duramaz karşımda değme şâ‘ir
Seyf-i hicvimle dū-nim eylerim ‘Antercesine (Demirayak Özsoy, 1997: 169)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin Trabzonlu Vehbî Efendi’ye ayırdığı bölümünde muhatabının önce özel yaşamına yönelik imalarında bulunur, ardından şairliğini hicveder. Ciddiye alınıp yapılmak istendiğinde yiyeni ölüme sürükleyecek malzemelerden oluşan ve kendi tarifi olduğunu düşündüren karışımıyla hedefindeki isimle çok ağır bir dille alay eder.

3.7.4. Manisalı Kâmî

Güftî, Manisalı Kâmî’ye *Teşrifâtü’ş-şu‘arâ*’nın “Mevlânâ Kâmî-i Magnisalı” bölümünde yer vermiştir. Ona göre söz konusu ismin şiirlerindeki anlam, leyleğin harap haldeki yuvası gibi boştur. Bu manaların gönül yaralayan kalemi, körün elindeki baston gibidir. Anlamlar soğumuş, cenaze namazına benzemiş; sesler de ölmüş mananın tabutu haline gelmiştir. Şairin kullandığı divit hokkası, sihirler gösteren şiirinin levhası, öldürülmüş nüktelere mezar; şiirleri ölüleri yıkayan gassalin su testisi olmuştur. Şiirinin kağıdı ise, metinlerin kefenidir.

88/9 Nüşa-i nazmı halt-ı bî-fezlek
Âşiyân-ı harâbe-i leglek (Yılmaz, 2001: 211)

88/10 Kalemi dil-harâb-ı ma‘nâdur
Tut ki şâh-ı ‘asâ-yı a‘mâdur (Yılmaz, 2001: 211)

88/15 Nazmı mahz-ı bürudet-i ma‘nâ
Ki salât-ı cenâzedür güyâ (Yılmaz, 2001: 211)

88/16 Lafz-ı serdi füsürde-i ma‘nâ

Harfi tábüt-ı mürde-i ma' nâ (Yılmaz, 2001: 211)

- 88/17 Küşte-i nükteye devâtı mezâr
Tab' ı gassâl-ı mürde-i eş'âr (Yılmaz, 2001: 211)
- 88/18 Kâğıd-ı şi'ri oldı elde hemîn
Kefen-i küşteğâna şi'r-i metîn (Yılmaz, 2001: 211)
- 88/20 Çâh-ı sîmin-devât-ı âteş-mâl
Mürde-i nazma kûze-i gassâl (Yılmaz, 2001: 212)
- 88/21 Olmuş ol levh-i şi'r-i sihr-nişân
Küşte-i nükteye mezâristân (Yılmaz, 2001: 212)

Teşrifâtü's-su'arâ'da Manisalı Kâmî'nin şiirleri, nükte ve mana yönünden beğenilmeyerek alaycı bir dille eleştirilmiştir. Güftü söz konusu şiirleri “salât-ı cenâze”, “tábüt-ı mürde”, “küşte”, “mezâr”, “kefen-i küşteğân”, “mürde-i nazm”, “kûze-i gassâl”, “küşte-i nükte”, “mezâristân” gibi ifadelerle değerlendirerek “ölüm” teması kurmuştur.

3.7.5. Erzincanlı Enver Efendi

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin “Erzincânî Enverî Efendi Şe'ninde” bölümünde Erzincanlı Enver Efendi'yi hicvetmektedir. Şaire göre muhatabı kimin bir ikramını görse ona hile, oyun etmeden duramaz. Onunla “köhne bahar”, “dünyanın pis yüzlüsü”, “Erzincan'ın ağustos böceği cırcırı” diye alay eder. “Çenesi bozuk” olarak gördüğü Enver Efendi'nin her nefeste işinin ikiyüzlülük olduğunu, Allah için değil başkaları için ibadet ettiğini, Kur'ân'ın gerçeklerini çarpıttığını söyler.

- 112/1 Kimin ikrâmın görse ana bir reng etmen
'Adetindir senin ey nâk-ı körü Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 179)
- 112/3 Ey cihânın rüy-ı nâ-şüstesi ey köhne-bahâr
Ey ağustos böceği cırcırı Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 179)
- 112/5 Her nefes şirk-i hafî küfr-i celîdir⁸⁷ kârın
Ey zenehdânı bozuk vırvırı Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 179)

⁸⁷ Betül Demirayak Özsoy'un “küfr-i celî” (1997:179) olarak okuduğu bu ifade, dinî bir terim olan ve “bilgisizlikten kaynaklanan küfür” (Gümüşhânevi, 1273'ten aktaran: Kılavuz, 1995:26) anlamına gelen “küfr-i cehlî”dir.

Şair, Enver Efendi'ye "Enverî" kelimesine bir nokta bile koyduğu zaman Erzincan'ın "itverî" olacağını belirtir. Cinis halkının onun nasıl birisi olduğunu açıkça söylerse o zaman Erzincan'ın Kuruçay'da kurulacağını söyler. Bir zamanlar Bayburt'ta, Kümbültü diye bir kişi, Erzincanlı bir kadından dayak yemiştir. Bayburtlu Zihnî, bu olayı hatırlatarak Enver Efendi'yi kinayeli bir biçimde tehdit etmektedir.

- 112/7 Enverî lafzına bir nokta dahî vaz^c etsem
Olur idin o zaman itverî Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 179)
- 112/11 Ger Cinis halkı ne cins olduğun ikrâr etse
Kurulurdu Kuruçay'da yeri Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 180)
- 112/13 Yedi üçyüz dayağı bir vakitle Bayburt'da
Adı Kümbültü kuzâtdan biri Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 180)
- 112/14 Yer idin sen de du' â et ki poltikan çoğidi
Ey seg-i köstebeği sansarı Erzincân'ın (Demirayak Özsoy, 1997: 180)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin yukarıdaki beyitlerinde Bayburtlu Zihnî, bu şahısla arasında nasıl bir husumet olduğu hakkında bilgi vermemiş; diğer hicviyelerinin aksine hedefindeki isim Erzincanlı Enver Efendi'nin yaptığı iş ya da sahip olduğu makam, unvan gibi bilgilerini belirtmemiştir.

3.7.6. Trabzonlu Abdülvehhâb Efendi

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin "Trabzonî ' Abdülvahab Efendi Şe'ninde" bölümünde Bayburtlu Zihnî, Trabzonlu Abdülvehhâb Efendi'yi hicvetmektedir. Aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere şair ve hicvedilen kişi arasında "şiiir hırsızlığı" tartışması sebebiyle düşmanlık doğmuştur. Abdülvehhâb Efendi şiiirinin kafilesini yağmalamakla suçlanmaktadır. Şaire ne ibadet edilecek bir yer ne hüner bırakmıştır. Bu durumdan oldukça üzgün ve sitem dolu olan Bayburtlu Zihnî, ibadet yerini aldıysa bile geri vermesini, karşılığında altın ya da gümüş istemeyeceğini söylemektedir. Abdülvehhâb Efendi'nin hünerinin malını eski bir bez gibi çekip yırttığını ve çakşırına yamadığını belirtmektedir.

- 113/4 Hâsılı kâfile-i şi' irimi gâret kıldı
Ne menâsik kodu elde ne hüner Vehhâbî (Demirayak Özsoy, 1997: 181)
- 113/5 Bâri verseydi menâsikimi aldı ise de
İstemezdim dahî ne sîm ü ne zer Vehhâbî (Demirayak Özsoy, 1997: 181)

- 113/11 Eski bez gibi çekib yırttı meta‘ -ı hünerim
Yamadı çakşırına hāsılı er Vehhābī (Demirayak Özsoy, 1997: 181)

Abdülvehhāb Efendi’nin iki yana düşerek yürümesini hatırlayan Bayburtlu Zihnî, onun bu haliyle Mekke mollası yahut Mekke Medine şerifi mi olduğunu alaylı bir biçimde sorar. Hicviyesini sonlandırırken bir zamanlar dünyanın ahmaklarının kimler olduğunu soruşturulup ve hepsinin de mektep hocası çıktığından bahseder. Bu hocalardan biri de başında yular sırtında semer bozacı eşeği haliyle Abdülvehhāb Efendi’ye benzemektedir.

- 113/13 Mekke mollası mıdır yohsa ki şeyhu’l-haremeyn
İki yana düşerek şöyle gezer Vehhābī (Demirayak Özsoy, 1997: 182)

- 114/3 Bir zaman yokladılardı humakā-yı dehri
Cümlesi hoca-yı mekteb dediler Vehhābī (Demirayak Özsoy, 1997: 182)

- 114/4 Birisi bir bozacı eşeği olmuş meselā
Sen gibi başda yular sırtta semer Vehhābī (Demirayak Özsoy, 1997: 182)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’nin yukarıdaki beyitlerinde Trabzonlu Abdülvehhāb Efendi’yi hicvetmektedir. Şair, şiiirlerinden manalar çaldığını düşündüğü bu kişiyi tuhaf sayılacak yürüyüşü ve mesleği olan hocalığı üzerinden yermektedir.

3.7.7. Fatin Efendi

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “Der Hakk-ı Fatin Efendi ‘İzz-i Şu‘ārā-yı İslambol” bölümü XIX. yüzyıl tezkirelerinden *Hâtimetü’l-eş‘âr*’ın sahibi, şair Fatin Efendi’ye ayrılmıştır. Tezkireciyi hicveden Bayburtlu Zihnî, onun incelediği şairlere objektif bir bakış açısıyla değil; şehir ya da taşradan gelmelerine göre yaklaştığını belirtir. Ona göre tezkirede ismi geçen şairlerin kimi en sefil durumlara indirilmiş; kimi de arşa dek yükseltilmiştir. Şehirli şairler yükseklere kaldırılmış; taşralılar ise “daldırılmış”tır.

- 69/4 Kimini esfele dek indirmiş
Kimini ‘arşa kadar bindirmiş (Demirayak Özsoy, 1997: 109)

- 69/5 Şehrî şā‘irlerini kaldırmış
Taşra şā‘irlerini daldırmış (Demirayak Özsoy, 1997: 109)

Bayburtlu Zihnî, *Hâtimetü’l-eş‘âr*’ı okumuş ve eserin üslubundan hoşlanmamıştır. Bunun üzerine Fatin Efendi’ye “Şairlik hüneri, edebî kabiliyet sadece İstanbul’a mı mahsustur; yoksa ilimle

mi sabit kılınmıştır?” diye sorar. Tezkirede kendisine de yer verildiği için alaycı bir dille “aslan”ın bir “oyuncak”la eş tutulduğunu söyler. O da muhatabı da birbirlerini tanımamaktadır. Böyle bir durumda da ne sebeple tezkireye kaydedildiğini merak etmektedir. Ayrıca şairin hal tercümesi yanlış yazılmış; görevi de voyvoda kâtipliği olarak belirtilmiştir.

- 69/6 Hüner İslambol’a mı mahsûsdur
Yohsa zî-‘ilmle mi mansûsdur (Demirayak Özsoy, 1997: 109)
- 69/7 Bizi de sanki paşam kaydetmiş
Şîri bir lu‘b ile saydetmiş (Demirayak Özsoy, 1997: 109)
- 69/8 O beni ben anı bilmem ebedi
Neden icâb ede bilmem hasedi (Demirayak Özsoy, 1997: 109)
- 69/9 Eylemiş tercüme-i hâlîme şekk
Voyvoda kâtibi yazmış o eşek (Demirayak Özsoy, 1997: 110)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin yukarıdaki beyitlerinin ardından kendi şairliğini ve edebî gücünü överek Fatîm Efendi’yi bir “kalem düellosu”na davet eder. Şair bu bölümde özgüvenli ancak saldırgan bir üslup kullanmaktadır.

3.7.8. Cezbî, Haylî, Rıfkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî, Kemâlî

Güftî, *Teşrifâtü’ş-şu‘arâ*’nın “Mevlânâ Cezbî”, “Mevlânâ Haylî Hâfızî”, “Mevlânâ Rıfkî”, “Mevlânâ Şeyhî Merhaba-zâde”, “Zübde-i Şâh-nâmehânân-ı Rûm Tıflî Çelebi”, “Mevlânâ Kemâlî” bölümlerinde sırasıyla, Cezbî, Haylî Hâfızî, Rıfkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî ve Kemâlî’nin şiirlerini “müşhil hâpî”na benzeterek ishal rahatsızlığı ile ilişkilendirerek onlarla alay etmektedir⁸⁸. Cezbî’nin sözleri zamanın laneti, şiirlerinin nüshası, ishal lazımlığıdır.

- 16/10 Lînet-i rûzgârdur o makâl
Nüsha-i şî‘ri hâvruz-ı ishâl (Yılmaz, 2001: 116)

Haylî’nin şiirinin lafzı yoktur; onun yeni hükümleri ancak ishal hâpî kadardır.

- 20/10 Virdi şî‘re o lafz-ı hîç şenîd

⁸⁸ Çalışmamızda Cezbî, Haylî, Rıfkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî ve Kemâlî’den bahsedilen beyitleri aynı başlık altında vermemizin sebebi, Güftî’nin bu isimlerin şiirlerini aynı benzetmelerle ele almasıdır. Bu yüzden tekrara düşmemek adına söz konusu şairleri, gruplandırarak tek başlık altında vermeyi uygun bulduk.

Habb-ı ishāl denlü hükm-i cedīd (Yılmaz, 2001: 122)

Rıfkî, nazmın meşrebine müşhil hapı gibi sözler, mananın şahsına ishal hali verir.

33/5 Meşreb-i nazma habb-ı müşhil-kāl
Şahs-ı ma‘ nāya hālet-i ishāl (Yılmaz, 2001: 138)

Şeyhî Merhaba-zāde'nin dünyaya verdiği taze şiirleri, diğer hükümler gibi ishal hapıdır.

45/13 Dehre virür bu şi'r-i tāze-eser
Habb-ı ishāl denlü hükm-i diğer (Yılmaz, 2001: 153)

Tıflî, dedikodu ishaline meyillidir; şiiri sanki bir müşhil hapıdır.

59/7 Līnet-i güft (ü) güya mā'ıldür
Güyyā şi'ri habb-ı müşildür (Yılmaz, 2001: 166)

Kemālî'nin şiirlerin metni, müşhil hapıymış gibi mazmunun yaradılışına yumuşaklık verir.

89/3 Tab‘-ı mazmuna virmede telyān
Habb-ı müşhil midür o şi' r-i metīn (Yılmaz, 2001: 213)

Güftü, tezkiresinin yukarıdaki beyitlerinde ishal rahatsızlığı ile alakalı bir biçimde kullandığı benzetmelerle şairleri küçük düşürmeyi, onların şiirlerini “iğrenç” bulduğunu ifade etmeyi amaçlamaktadır.

3.7.9. Tüccar Hacı Es‘ad

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin “Trabzonî Tüccar Hacı Es‘ad Şe'ninde” başlığında Trabzon'da tanıdığı Tüccar Hacı Es‘ad'ı hicvetmiştir. Hicviyesine “ey kuzgun kıyafetli namussuz” diye başlayan şair, tüccarın “göt-i kebîr”ine “kîr-i har”ı hortum diye taksalar file döneceğini söyler. Hacı Es‘ad'ın cimriliği, hırsı ve hasediyle şehri berbat ettiğini, leşini filin bile çekmeyeceğini belirtir. Tebbet Sûresi'nden iktibas yaparak tüccarın isminin “Esed” olduğunu ama “boynunda hurma lifinden bir ip olduğu halde” (hablü'n-min mesed) “alevli bir ateşe maruz kalacağını” (seyaslâ nâren) dile getirir⁸⁹.

⁸⁹ Bayburtlu Zihnî, yukarıdaki beyitlerde Tebbet Sûresi'nin üçüncü ve beşinci ayetlerine telmihte bulunmaktadır. “Seyaslâ nâran zâte leheb”-“O, alev alev yanan ateşe atılacak!”, “Fî cîdihâ hablun min mesed”-“Boynunda da ipten bükülmüş bir halat bulunacak.” <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tebbet-suresi/6217/1-5-ayet-tefsiri> (Erişim tarihi: 27.09.2019)

- 116/5 Ah ey kuzgun kıyâfet kaltabân rüzgâr
Ey Humûs hamı Haleb’de han-ı tuman rüzgâr (Demirayak Özsoy, 1997: 185)
- 116/6 Taksalar göt-i kebîre kîr-i har hortum deyü
Fil-i ma‘ kûsa dönerdin şişman rüzgâr (Demirayak Özsoy, 1997: 185)
- 116/9 Hisset ü hırs u hasedle şehri berbâd eyledin
Lâşeni fil çekmez ey yahni kapan rüzgâr (Demirayak Özsoy, 1997: 185)
- 116/10 Gerçi ismindir esed amma ki “hablu’n-min mesed”
Ey “seyasla nâren” ey nirânyân rüzgâr (Demirayak Özsoy, 1997: 186)
- 116/13 Etmedi Haccâc-ı zâlim de bu zulmü kimseye
Ey Hülâgü Han vay gerden küşân rüzgâr (Demirayak Özsoy, 1997: 186)

Bayburtlu Zihnî, arka arkaya hakaretler sıralayarak hicvettiği Hacı Es’ad’ın zulmünü, Haccâc ve Hülâgü Han’la kıyaslamaktadır.

3.7.10. Zîver Bey

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’nin “Ziyûr Efendi Hakkında ‘İzz-Kibârânî İslambol” bölümünde şair Zîver Bey’in şahsını ve şairliğini hicvetmektedir. Bayburtlu Zihnî, kendisinin de davet edildiği yemekli bir toplantıda şeyhini ağırlayan bu şairin, akli başından giderek şeyhine secdeler etmesi gibi abartılı davranışlarını beğenmez.

- 78/7 Geldi bir Mevlevî şeyhi nâgâh
‘İyş u iftârimızı kıldı tebâh (Demirayak Özsoy, 1997: 123)
- 78/8 Ziyûr’un akli başından giderek
Buyurun şeyhim efendim diyerek (Demirayak Özsoy, 1997: 123)
- 78/9 Geldi dîvâneler âsâ vecde
Şaşırb eyledi şeyhe secde (Demirayak Özsoy, 1997: 123)

Şair, “götü çıplak başı kel bir oğlan” olarak küçümsediği Zîver Bey’in bazen yükseklerle çıkıp bazen aşağılara indiğini; yazdığı tarihleri genellikle “ayakyolu”nda bulduğunu belirtir.

- 77/3 Gazeli sebk-i rabtdan ‘üryân
Götü çıplak başı kel bir oğlan (Demirayak Özsoy, 1997: 121)

77/9 Gah bālāya çıkar gah zîr olur
Ekseri târîhi memşâda bulur (Demirayak Özsoy, 1997: 122)

Zîver Bey'in şeyhinin karşısında adeta secde ederek eğilmesi Bayburtlu Zihnî tarafından hoş karşılanmayarak edebî yönden kabiliyetsiz olduğu ve mecaz-ı mürsel, belâgat gibi şiire ilişkin hususları bilmediği vurgulanır.

3.7.11. Bursalı Emînî

Teşrifâtü's-şu'arâ'nın "Mevlânâ Emînî-i Bursevî" bölümünde Güftî, Bursalı Emînî'yi hicvetmektedir. Ona göre şairin lafzı pis su gibi, şiirinin manaları ise kirlidir; imlası bozuktur, mahkemeyi ses ses "p..t" eder. Güftî, muhatabını nazm semtinin yanlış söyleyen eşeği, "i..eler" meclisinin heveslisi olarak görür. Ayrıca bütün şiirlerinin g.tnden çıktığını söyler.

- 3/4 Lafzı çirk-âb-güy-ı da' vâdur
Şi' ri telvîs-i satr-ı ma' nâdur (Yılmaz, 2001: 97)
- 3/5 Semt-i nazmun har-ı galat-güyü
Meclis-i i..enün heves-cüyü (Yılmaz, 2001: 97)
- 3/8 Yazma imlâ-yı şi' r-i serdemeyi
P...t ider harf harf mahkemeyi (Yılmaz, 2001:97)
- 3/11 Hep g...tnden çıkar o şi' r-i behem
Şastün i...e olsa n'ola kalem (Yılmaz, 2001: 97)

Güftî, Bursalı Emînî'nin şiirlerini "mana lütfundan sade, sanat külfetinden bertaraf" bularak (Yılmaz, 2001: 97); şairlik yönünden yetersiz gördüğü bu ismi saldırgan bir üslupla tezkiresinde incelemektedir.

3.7.12. Gavsî

Güftî, *Teşrifâtü's-şu'arâ*'nın "Mevlânâ Gavsî-i Mevlevî" bölümünde Gavsî'nin şiirlerinin ona ait olmadığı düşünerek onu "hırsız"lıkla suçlamaktadır. Söz konusu şiirler Güftî'ye "hırsızlar mahallesi"ni hatırlatmakta; şairin beyitlerini çalıntı elbiselerin satıldığı çarşıya benzetmektedir. Ona göre Gavsî, bir gece baskınıyla mazmunları katlederek şiirlerini, "mazmunlar mezbahası"na çevirmiştir. Ayrıca şairin elindeki kalemi, şiir ceylanlarını katleden nükte celladının kılıcı olarak görülmektedir.

- 75/ 16 Cins-i düzdîde ile şî'ri hemân
Oldı gūyâ mahalle-i düzdân (Yılmaz, 2001: 189)
- 75/17 Oldı her tâze-i şî'ri neş-nîde
Çâr-sūy-ı libās-ı düzdîde (Yılmaz, 2001: 189)
- 75/18 Katl-ı mazmūna eyleyüp şeb-hūn
İtdi şî'rin kanāra-i mazmun (Yılmaz, 2001: 189)
- 75/19 İtmede āhuvān-ı nazm-ı 'adem
Tīg-i cellād-ı nüktedür o kalem (Yılmaz, 2001: 189)

Teşrifâtü 'ş-şu'arâ'da şairlerde mana çalınması, intihal yapılması şiddetle eleştirilerek; edebî özgünlükten uzak olduğu tespit edilen şairler hicvedilmektedir. Bu şairlerden biri olan Gavsî'ye karşı olumsuz düşüncelerini, tezkirede ona ayırdığı bölümün tamamına yayarak ona inançsızlık vb. suçlamalar yöneltmektedir.

3.7.13. Müderris Husûsî

Güftî, *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ*'nın “Mevlānā Husūsî-i Müderris” bölümünde Husûsî'ye yer vermektedir. Ona göre şairin şiirleri, içinde saksagan, leylek, turna ve kuzgunun olduğu bir “fesâne-i bâg”dır. Nükteleri kabus gibidir, öyle ki bu üslupla yazdıkları korkmuş bir insana benzer. Manaları, “şeb-i yeldâ” zamanında görünen koncolos gibidir. Husûsî'nin şiirleri Güftî'ye, alemleri gösteren bir yıldızı, minare leyleğinin yuvasını andırır.

- 21/9 Metn-i şî'rin ider fesâne-i bâg
'Ak'ak ü laklak ü küleng ü kelâg (Yılmaz, 2001: 124)
- 21/12 Şekl-i kâbus-ı nükte-güftârı
Tut ki şahs-ı ver'adur eş'ârı (Yılmaz, 2001: 124)
- 21/13 Şî'rine nisbet oldı pür-ma'nâ
Koncolos-ı dem-i şeb-i yeldâ (Yılmaz, 2001: 124)
- 21/15 Şî'ri 'âlem-nümâ sitâre gibi
Lâne-i laklak-ı menâre gibi (Yılmaz, 2001: 124)

Müderris Husûsî'nin şiirleri üzerine yapılan değerlendirmelerde Güftî, “şekl-i kâbus”, “şahs-ı ver'a”, “koncolos” gibi ifadeleri mizahî bir dille kullanarak “korkunç” bir tema oluşturmaktadır.

3.7.14. Maraşlı Ahdî

Güftî, *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ*'da “Mevlânâ ‘Ahdî-i Mar’aşî” başlığı altında Maraşlı Ahdî’yi kullandığı mazmunları beğenmeyerek mizahî bir dille eleştirmektedir. Onun şiirleri, mazmun katlinin hüccetidir. Şairin hokkasındaki mürekkebi kandır; mazmunların tamamını şehit etmiştir. Şiirinin levhası, mazmunların öldürüldüğü yerdir. Şiiri Kerbela gibidir; güzel sözler orada öldürülür.

71/12 Oldı eş‘âr-ı intikâm-ı nümün
Hüccet-i katl-i şâhid-i mazmûn (Yılmaz, 2001: 183)

71/13 Mahberinde midâdı kim hundur
Cümle hûn-ı şehîd-i mazmundur (Yılmaz, 2001: 183)

71/17 Cümle yârân-ı Rûmun oldı künûn
Levh-i eş‘ârı maktel-i mazmûn (Yılmaz, 2001: 183)

71/20 Küştegân-ı sühan katâr katâr
Kerbelâdur o levha-i eş‘âr (Yılmaz, 2001: 183)

Beyhan Kesik, tezkire sahibinin Maraşlı Ahdî’nin şiirlerini “kanlı bir tablo” çizerek incelediğini belirtmektedir (2015: 89). Bu şiirlerdeki mazmunlar beğenilmeyerek “hüccet-i katl-i şâhid”, “hun”, “hûn-ı şehîd”, “maktel-i mazmûn”, “küştegân-ı sühan”, “kerbelâ” gibi ifadelerle bir arada kullanılarak değerlendirilmektedir.

3.7.15. Sâni

Teşrifâtü 'ş-şu'arâ'nın “Mevlânâ Sâni” bölümünde Güftî, Sâni’nin edebî kimliğini alaycı bir dille ele almaktadır. Ona göre şairin şiirleri, anlamdan ve sanattan uzaktır. Şiirleri o kadar anlamsızdır ki nazm meclisindeki içi boş bir kadehe benzer. Kullandığı cinaslı sözler, pazarlardaki gürültüler, bağırış çağırışlar gibidir.

14/3 Şi‘ri hâlî rüsûm-ı ma‘nâdan
Ber-araf külfet-i mu‘ammâdan (Yılmaz, 2001: 113)

14/8 Eylemiş şi‘ri-i yâve-minvâli
Meclis-i nazma sâgar-ı hâlî (Yılmaz, 2001: 113)

14/9 Mülk-i nazmun dil-i galatkârı
Herze-ecnâs-ı rûz-ı bâzârı (Yılmaz, 2001: 113)

Güftî, Sâni'nin şiirlerindeki manayı beğenmeyerek beyitlerindeki cinaslı sözleri anlamsız bulmaktadır. Buna rağmen söz konusu şiirlerin "lînettâb" ve "ıtr-ı meclis-i ahbâb" olduğunu kabul etmektedir.

3.7.16. Hamdî

*Teşrifâtü 'ş-şu 'arâ'*nın "Mevlânâ Hamdî" bölümünde Güftî, Hamdî'nin nükteleri ve mecazları ile alay etmektedir. Ona göre bu şiirlerdeki nükteler, seneler öncesinden kalan şalgam gibi eski ve bozuktur. Ayrıca gözleri görmeyen bir kişinin kaşlarına rastık çekmesi gibi bozuk, özensizdir. Söz konusu şiirler yahniye benzetilerek buradaki mecazlar da yahninin pişmemiş soğanları olarak görülmektedir.

- 19/3 Hatt-ı şi'rinde nükte-i nemekân
Şalgam-ı nîm-puhte-i pârîn (Yılmaz, 2001: 120)
- 19/4 Yahnî-i şi'rine o lafz-ı mecâz
Nâz-perver ü nîm-puhte-i piyâz (Yılmaz, 2001: 120)
- 19/10 Lafz-ı şi'rinde nükte-i mevfûr
Vesme ber-ebrevân-ı merdüm-i kûr (Yılmaz, 2001: 120)

Güftî, Hamdî'nin nüktelerini ve mecazlarını yetersiz bularak ancak beyitlerinin "mevzûn" ve "mukaffâ" olduğunu kabul etmektedir. Tezkirecinin bu şiirleri kimi yönlerden eksik bulurken beğendiği yönleri de takdir ettiği; yani Hamdî'ye objektif bir bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılmaktadır.

3.7.17. İstanbullu Zekî

Güftî, İstanbullu Zekî'ye *Teşrifâtü 'ş-şu 'arâ'*nın "Mevlânâ Zekî-i Sitanbülî" bölümünde yer vermektedir. İmla bilgisinin yetersiz olduğunu düşündüğü şairin şiirlerini alaycı bir dille "körün elindeki baston"a benzetir. Şiirlerinin nüshası manzur olmasa, "harf-i ta'rif"ler "harîf-maksûr" olarak anlaşılır. Ona göre İstanbullu Zekî'nin beyitlerindeki manalar, şairin bozuk imlası sebebiyle yeterince anlaşıl原因amamaktadır.

- 28/8 Oldı mânend-i çüpek-i a' mā
Böyle küstâh-ı hâme-i imlâ (Yılmaz, 2001: 133)
- 28/9 Nüsha-i şi'ri olmasa manzûr
Harf-i ta'rif olur harîf-maksûr (Yılmaz, 2001: 133)

28/12 Nazmı olsa eger dürtüst imlâ
Görinürdi nümâyiş-i ma' nâ (Yılmaz, 2001: 133)

İstanbul Zekî'yi “hoş-edâ”, “nâzükâne saded” (Yılmaz, 2001: 132) olarak tasvir eden Güftî'nin şaire ilişkin değerlendirmeleri, imla bilgisi yönünden bir uyarı mahiyeti taşımaktadır.

“Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar”la ilgili mizah ve hiciv unsurlarının varlığı, Güftî, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Bayburtlu Zihnî'nin beyitlerinde farklılık göstermektedir. Güftî'nin tezkiresinde yukarıdaki beyitlerde adı geçen şairler yer yer hicivle iç içe geçen alaycı bir üslupla ele alınmakta; şiirler barındırdıkları mana, nükte, mecaz, cinas, özgünlük, mazmun gibi özelliklere göre değerlendirilmektedir. Menderes Coşkun'a göre tezkirecinin bu eseri yazmaktaki amacı, edebî şahsiyetler hakkında nesnel değerlendirmeler yapmaktan ziyade, konusu şairler olan, gülmece türünde bir eser oluşturmak gibi görünmektedir (2007: 17-18). *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de ise bahsi geçen şairler Ziver Bey, Trabzonlu Vehbî Efendi ve Fatim Efendi XIX. yüzyıl edebiyat çevreleri içerisinde mesnevi sahibiyle karşı karşıya gelerek hicivlerinin hedefi olmuşlar; büyük ölçüde şahsî sebeplerle hakaretlere uğramışlardır. Ayrıca Bayburtlu Zihnî'nin şiirlerinde yer alan diğer isimler, belirli bir özellikleriyle değil; şairle birbirlerine husumet beslemeleri sebebiyle hicvedilmektedir. *Mihnet-keşân*'da ise Baha Efendi, Keçeci-zâde İzzet Molla'ya karşı herhangi bir art niyet göstermediği veya aralarında bilinen bir düşmanlık olmadığı halde mesnevide yaptığı yazım yanlışlarıyla, edebî konulardaki bilgisizliğiyle alaycı, mizahî bir dille yer almaktadır.

3.8. Cinsellik

Cinsellik, XIII. yüzyılda Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde, XVI. yüzyılda Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde, XVII. yüzyılda Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ında ve *Sohbetü'l-ebkâr*'ında, XVIII. yüzyılda Sümbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde kinayeli bir dille ele alınmaktadır.

Cinsel yakınlaşmaların detaylı bir şekilde anlatıldığı erotik hikâyeler, *Mesnevî*, *Usûl-nâme*, *Sohbetü'l-ebkâr* ve *Nefhatü'l-ehzâr*'da yer almakta; Mevlânâ ve Nev'î-zâde Atâyî tasvip etmedikleri şehvet düşkünlüğünü, karakterlerin sonunda cezalandırıldığı olay örgüleri içinde vermektedir. Şairlerin tasvir ettikleri cinsel birleşmeler, karı-kocanın yaşadığı ilişkileri değil; *Mesnevî*'de cariyeyeşek-evin hanımı, *Nefhatü'l-ehzâr*'da bir adam ve rızasını almadığı delikanlı, *Sohbetü'l-ebkâr*'da Mısır Sultanı-Şam valisinin cariyesi-pehlivan arasında geçen “sapkın” ya da “gayr-ı ahlâkî” bulunan yakınlaşmaları kapsamaktadır. *Usûl-nâme*'de ise bunlardan farklı olarak karı-kocanın birbirlerini kucaklamaları anlatılmakta; ancak o da ayrıntılı bir tasvirle değil, imalı bir şekilde ifade edilmektedir.

Kadın ve erkek eşcinselliklerinin konu edildiği *Zenân-nâme* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de şairlerin kullandığı üslup ve yaklaşım birbirlerinden oldukça farklıdır. Bayburtlu Zihnî hicvettiği

erkeklerle, eşcinsellikleri üzerinden küfürler, hakaretler yağdırmakta; aralarındaki ilişkilerin romantik hislere değil şehvete dayandığını iddia etmektedir. Enderunlu Fâzıl ise sevicî kadınlara karşı olumsuz görüşler beslemekte; ancak sevgililerine sadık olmalarından, birbirlerine güzel sözler söylemelerinden övgüyle bahsetmektedir.

Genç erkeklere karşı cinsel yakınlık duyan, kulampara erkeklerin anlatıldığı *Nefhatü'l-ehâr* ve *Şevk-engîz*'de şairler, bu kişileri “sapkın” olarak kabul etmekte; hedeflerindeki delikanlıları ise “kurban” olarak görmektedir. Nev'î-zâde Atâyî, bir erkek çocuğunu tuzağa düşürerek onunla cinsel birleşme yaşayan adamı hikâyenin sonunda cezalandırmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî ise, kulamparanın iç yüzünü bir diyalog esnasında ortaya çıkartır.

Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Sünbül-zâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevilerde tasvir edilen sahnelerde cinsel ilişkinin ve cinsel organların isimleri çoğunlukla doğrudan söylenilmemektedir. *Usûl-nâme*'de “ekşi nesne”, *Nefhatü'l-ehâr*'da “zevklenmek”, “halkaya girmek”, “kürek çekmek”, “zevk-i halvet”, *Sohbetü'l-ebkâr*'da “çadır içre hem-hâbe olmak”, “şehd-i zevk”, “tâbiş-i nakş”, “tîr hâzır hedef âmâde olmak”, “merd sefâsı etmek”, *Zenân-nâme*'de “enva'-ı zükûr görmek”, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de “kadeh gibi elden ele gezmek”, “Karadeniz'de gezmediği liman kalmamak”, “demir atmadığı liman kalmamak”, “kamış bayramı” ifadeleriyle cinsel ilişki ima edilmektedir. Bunların yanı sıra *Nefhatü'l-ehâr*'da “kazık kakmak”, “dünbelere çakmak”, “tokuşturmak”, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de “yapmak”, “metâ'-ı götünü gezdirmek”, “götünde işret meclisi kurmak”, “altında rahatlamak”, “diz vurmak”, “el vurmak”, “yere bel vermek”, “düzmek” gibi argo ifadeler de cinsel ilişki için kullanılmaktadır. Ayrıca *Sohbetü'l-ebkâr*'da “aşçı merdânesi” ile erkeklik organı kastedilmektedir. Şairlerin kullandıkları bu benzetmeler, mesnevilerinin mizahî diline katkıda bulunmaktadır.

3.8.1. Cinsel Sahneler

Mevlânâ, Taşlıcalı Yahyâ ve Nev'î-zâde Atâyî'nin beyitlerinde müstehcen konulara yer veren, erotik imalarda bulunan hikâyeler bulunmaktadır. *Mesnevî*, *Usûl-nâme* ve *Sohbetü'l-ebkâr*'da kadın cinselliği çeşitli benzetmeler üzerinden anlatılmaktadır. *Nefhatü'l-ehâr*'da ise erkeklerin cinselliğe yaklaşımları ön plana çıkmaktadır.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin beşinci cildinde, “şehvetli” bir cariyeye eşek arasındaki ilişkiyi konu alan bir hikâye⁹⁰ bulunmaktadır. Bu hikâyeye göre cariyeye, eşeğe bir kabak yardımıyla cinsel birleşmeyi öğretir. Evin hanımı, eşeğinin günden güne zayıfladığını görünce merak eder. Cariyeyi

⁹⁰ Hikâye, kaynağını M.S. II. yüzyılda yaşayan Latin şair Apuleius'un Altın Eşek kitabından almaktadır. Ahmet Ögke, Mevlânâ'nın beyitlerine atıfta bulunarak eşeğin nefsi, cariyenin mürşidi, evin hanımının ise mürşitsiz kişiyi simgelediğini belirtir (2007:27).

izleyen hanım, eşekle olan ilişkilerine şahit olur. Bunun üzerine cariyeyi kıskanarak bir iş bahanesiyle uzaklaştırır. Eşekle münasebete giren hanım, kabak hilesini bilmediği için acıdan helak olarak ölür.

1340 Bir cariyeye, şehvetinin çokluğundan bir eşeğe kendisiyle birleşmeyi öğretmiş!
(Çelebioğlu, 2007: 565)

1341 O erkek eşek, birleşmeyi huy edinmiş, insan gibi cimaya alışmıştı. (Çelebioğlu, 2007: 565)

1342 Bir kabağı hilesine vasıta etmişti ki hayvanın yaklaşması ölçülü olsun. (Çelebioğlu, 2007: 565)

1344 Eğer eşeğin tenasül uzvu tamamen girecek olsaydı rahmi de bağırsakları da harap ederdi. (Çelebioğlu, 2007: 565)

1345 Hanımı baktıkça eşeğin zayıfladığını görüyor, bunun neden böyle olduğuna şaşırıyordu. (Çelebioğlu, 2007: 565)

1350 Eşeğin hâlini araştırırken eşeği üstte, cariyeyi onun altında gördü! (Çelebioğlu, 2007: 565)

1353 Hanım kıskanıp “Bu iş nasıl olur? Ben daha münasibim, zaten eşek de benim malım!” diye düşündü. (Çelebioğlu, 2007: 565)

1364 Bunu dilinin altından cariyeye belli etmeden gizlice söylüyordu. O an onu suçsuz gibi görüp (Çelebioğlu, 2007: 566)

1365 Sonra dedi ki, “Haydi yürü, örtün de git falan hatunu ara” (Çelebioğlu, 2007: 566)

1390 Kadın onu ahırın ortasına getirip o erkek eşeğin altına yattı. (Çelebioğlu, 2007: 566)

1393 Eşek talimli idi. Kadına abandı. Böylece kadın bu darbeden bu acıdan helâk olup gitti. (Çelebioğlu, 2007: 566)

1397 Kötü ölüm, yüzlerce rezillikle zararın ta kendisidir. Hiç eşeğin aletinden şehit olan gördün mü? (Çelebioğlu, 2007: 566)

Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinin onuncu makamında, evlilik hayatına yönelik nükteli, mizahî hikâyeler anlatmış; bunların her birine “Latîfe” başlıkları altında yer vermiştir. Mesnevinin söz konusu bölümünde yer alan yedinci latifede ise cinsellikle ilgili unsurlar ön plana çıkmaktadır. Hikâyeye göre bir kız, komşusunu kapı deliğinden gözetler. Komşusunun, karısını kucakladığını görür. Sonra ona, kocasının yedirdiği ekşi şeyin ne olduğunu sorar. Komşu da ekşi bir şey yemediğini, aslında çok tatlı olduğunu, kadın erkek herkesin muradının bu olduğu cevabını verir. Kız da bunun üzerine onun sözüne inanmadığını, yediğinin tatlı değil ekşi olduğunu; öyle olmasaydı kendisinin ağzının suyunun akmayacağını söyler.

2088 Meger bir kız eyler delükden nazar
Görür bir koca ‘avratın kucar (Alkaya, 1996: 349)

- 2091 Erün gördüm ol gün a konşı bula
Yidürürdi bir ekşi nesne sana (Alkaya, 1996: 349)
- 2092 Sözin dinler eydür ki ey duhterüm
Bana ekşi nesne yidürmez erüm (Alkaya, 1996: 349)
- 2093 Ol ekşi didügüm katı tatlıdur
Erün ‘ avratun hep murādı odur (Alkaya, 1996: 350)
- 2094 Sözine anun ol kız itdi ‘ inād
Didi ben sana itmezdin i‘ timād (Alkaya, 1996: 350)
- 2095 Bana bu sözi ya‘ ni togrı didün
Ne içün ol ekşiye tatlu didün (Alkaya, 1996: 350)
- 2096 Eger ekşi olmasa bī-ihitiyār
Akar mıydı agzum suyu çeşmevār (Alkaya, 1996: 350)

Nev‘î-zâde Atâyî’nin *Nefhatü’l-ehâr*’ının bir bölümünde şehvî isteklerini “kerkinme” üzerinden gideren bir adam ve onun “kurban”ı konumundaki genç anlatılmaktadır. Şair, adamın bu davranışını da bir tür istimna kabul etmekte; bu kişilere “Ey ki uyub nefsi habise müdām/ İki eli kanda olan subh u şām” diye seslenerek; onları “sapkın” ve “kötü nefsin kurbanları” (Yerlikaya, 2014: 41) olarak görmektedir.

Nefhatü’l-ehâr’ın “Dāsītān-ı Cellāk-ı Habīsü’l-A‘rāk Ki Su-i ‘Ameliyle Şöhre-i Āfāk Olmuşdur” başlıklı bölümünde, İstanbul’da yaşayan “calk-zen-i bī-emān” bir adam vardır. Hikâyeye göre bu adam, bir gün Bayezid Han Camii’nin etrafında gezinirken hokkabazlık gösterisi olduğunu görür. Gösteriyi izleyen kalabalığı fark edince ona bir “ümit” doğar. Adamın bu temayülünü bilen başka bir kişi de onu suçüstü yakalamak, rezil etmek için onu gözlemeye başlar.

- 2782 Olmuş idi ol hara keşt-i ümīd
‘ Arsa ki Cāmi‘ -i Hān Bayezīd (Kuzubaş, 2003: 295)
- 2783 Vākıf olub bir kes anun hāline
Nāzır idi ser-be-ser a‘ mālīne (Kuzubaş, 2003: 295)
- 2784 İtmek içün hāsılı rüsvāy-ı‘ām
Ol hara fırsat gözedürdi müdām (Kuzubaş, 2003: 295)

Camii çevresindeki kalabalıkta Kuloğlu isimli, yakışıklı bir genç de bulunur. Adamın boyu, Kuloğlu'ndan kısa olduğu için parmakları üzerinde "yılan gibi" uzanarak ona yetişmeye çalışır. Kalabalıktan yer bulup da kaçamayan Kuloğlu, ne yapacağını şaşırır.

- 2788 Bir yanadan gün gibi oldu 'ayān
Nāmı Kuloglu bir efendi hemān (Kuzubaş, 2003: 295)
- 2796 Kūteh idi hayli o bī-neng ü nām
Ol segiye irişmez idi tamām (Kuzubaş, 2003: 296)
- 2798 'Ākībet uzandı misāl-i yılān
Parmagının üstüne geldi hemān (Kuzubaş, 2003: 296)
- 2799 Ayagı burnına basub vakt-i kār
Terk-i kātır oldu hemān ol himār (Kuzubaş, 2003: 296)
- 2800 Oglana yog idi mecāl-i gürīz
Teng idi halka yarusı tünd ü tīz (Kuzubaş, 2003: 296)
- 2801 Tuydı neye ugradığın neylesün
Cān gibi eflāke mi 'azm eylesün (Kuzubaş, 2003: 296)

Kuloğlu'na kerkinmede bulunan adam, şevkten titreyerek gözleri dönmüş, dili çıkmış solumaktadır. Bu esnada ayakları çıplaktır. Başından beri onu rezil etmek için izleyen diğer adam ise testiden iki kor alıp fark etmeden ayakkabılarının içine koyar. Çıplak ayaklarının ayakkabının içine değip tabanlarının dağlanacağını bekler. Beklediği gibi de olur, adam ayağının acısıyla sırt üstü yere düşer.

- 2803 Ol seg ise şev ile masrū' olur
Gözleri dönmüş dili çıkmış solur (Kuzubaş, 2003: 297)
- 2804 Bu arada fırsat olub nāgehān
Ayagı çıplak bulunur ol zāman (Kuzubaş, 2003: 297)
- 2805 Ol kūzeden kimse alub iki kor
Gāfil iken şem'ini içine kor (Kuzubaş, 2003: 297)
- 2806 Ol tabānı dağlanacak şash-ı şūm
Basıcak o şiddeti eyler hücūm (Kuzubaş, 2003: 297)

- 2807 Kalkub açılır yirinden hemān
Ayagı taşa tokınur nāgehān (Kuzubaş, 2003: 297)
- 2808 Ürküşür anda bulunan her zarīf
Sırtınun üstüne düşer ol harīf (Kuzubaş, 2003: 297)

Adam yere düşünce çevredekiler başına üşüşür. Yumruklarıyla onu öldüresiye döverler. Her yanı kan içinde kalır. Çocuklar da adama taş atar, yüzü “eşek türbesi”ne döner.

- 2814 Üşdiler ol nikbetinün başına
Müş ü lükd ile gözine kaşına (Kuzubaş, 2003: 297)
- 2815 Yumrug ile eylediler anı leş
Oldı zebün ālet-i cellāk-veş (Kuzubaş, 2003: 297)
- 2817 Hançer ile eylediler zahm-ı zār
Sıçradı kan çeşmesi fevvāre-vār (Kuzubaş, 2003: 298)
- 2822 Taşladı etfāl üşüb ol nākesi
Döndi eşek türbesine çehresi (Kuzubaş, 2003: 298)

Sohbetü'l-ebkâr'ın “Dāstān-ı ‘Āşık-Şüden-i Pādişāh-ı Mısr ve Hıyānet-i Cāriye-i Ma‘şūka” başlıklı yirmi birinci bölümünde, Mısır sultanının Şam valisinin elinden güzel cariyesini alması merkezinde gelişen bir hikāye yer almaktadır. Nev‘î-zāde Atāyî, başka bir erkeğin eşini, kadını arzulamaya şiddetle karşı çıkmakta; böyle düşünceleri olan kişiler için “Ekserî dünyāda cezāsın bulur / Kendi dahi bir zene meftūn olur” yorumunu yapmaktadır (Kuzubaş, 2003: 248). Sultan, cariyenin güzelliğini duyup onu merak ederek baş pehlivanına, kadını Şam’dan alıp getirmesi emrini verir. Vali, istemeyerek de olsa cariyeyi teslim etmeye razı olur.

- 1903 Var-ıdı Şām’da bir vāli-i pīr
Bir güzel cāriyeye oldı esīr (Yelten, 2017: 109)
- 1906 Mısr Sultānı idüp vasfını gūş
Nīl-veş ‘ışkı hemān eyledi cūş (Yelten, 2017: 109)
- 1908 Saldı ısdār kılup fermānın
Pāy-ı tahtındaki ser-kaplānın (Yelten, 2017: 109)
- 1910 Pehlevāna dahi bu oldı hitāb

Ki müfid olmaya hiç ‘ özr ü cevāb (Yelten, 2017: 109)

Şam’dan Mısır’a yapılan yolculuk esnasında pehlivan ve cariyeye birbirlerini beğenirler, aralarında erotik bir ilişki başlar. Birbirlerinin “yatak arkadaşı” olurlar. Bir gün ordunun içine bir erkek aslanın girmesiyle arbede çıkar. Pehlivan aslanla mücadele eder, onu bir vuruşta ikiye ayırır.

1919 Cāriye dahı görüp bī-tedbīr
Yāl ü bālına anın oldu esīr (Yelten, 2017: 110)

1921 Çadır içre olıcak hem-hābe
Oldı destūr karār u tābe (Yelten, 2017: 110)

1928 Kovarak ‘ askeri bī-sabr u şekīb
Pehlevān çadırına geldi karīb (Yelten, 2017: 110)

1932 Kuvvet-i baht ana yārī kıldı
Şīri bir hamlede iki dildi (Yelten, 2017: 111)

Pehlivan, yolculuk sonrası cariyeyi Mısır sultanına ulaştırır. Sultan ve cariyeye cinsel birliktelik yaşamak amacıyla odalarına çekildiklerinde aniden tavandan yere fare düşer. Sultan telaşlanır, paniğe kapılır. Cariye bunun üzerine gülmeye başlar. Sultan ona, neden güldüğünü sorunca da pehlivanın aslanı nasıl ikiye ayırdığını anlatır. “Üç erkekle sefa sürdürdüm ama hiç birisi pehlivana benzemez.” diye kıyaslar.

1943 Şehd-i zevke gelüp ol demde kıvām
Tābiş-i nakş-ıla vasl oldı merām (Yelten, 2017: 111)

1945 Tīr hāzır hedef āmāde iken
Hāsılı kıssa bu arada iken (Yelten, 2017: 111)

1946 Nāgehān kūrbe çıkup dīvāra
Sakfdan düşdi yire bir fāre (Yelten, 2017: 112)

1947 Dagdaga virdi şehe hālet-i mūş
Süzilüp indi şikār umduğı kuş (Yelten, 2017: 112)

1950 Şāh çün anda bu hāli gördi
Handesinün sebebinden sordı (Yelten, 2017: 112)

- 1954 Pehlevān itdi dü-pāre esedi
Savul endāze bozarsın dimedi (Yelten, 2017: 112)
- 1957 İtdim üç merd sefāsın ammā
Pehlevānınkine olmaz hemtā (Yelten, 2017: 112)

Cariye, pehlivanın cinsel organını “aşçı merdanesi”ne benzetince Mısır sultanı, ona hayran olarak yaptıklarına pişman olur. Başkasının haremine göz diktiği için bu hıyanetin başına geldiğini düşünür.

- 1959 Aşçı merdānesi gibi el-hak
Ortası idi hemān kollanacak (Yelten, 2017: 112)
- 1960 İşidüp şāh ana hayrān oldı
İtdügi käre peşimān oldı (Yelten, 2017: 112)
- 1962 Gayrun oldum haramına nāzır
Bana da oldı hıyānet āhir (Yelten, 2017: 112)

Mesnevî, *Nefhatü'l-ehzâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr*'da anlatılan cinsel içerikli hikâyelerde, şairlerin tasvip etmediği davranışlar cezalandırılmaktadır. *Mesnevî*'de, eşeği, kendisiyle birleştirmeye alıştıran cariye ve evin hanımı arasındaki “rekabet”, alışılmışın dışında bir erkeğe değil eşeğe dayanmasıyla hikâyeye mizahî bir mahiyet kazandırmaktadır. *Usûl-nâme*'de komşu kadının kıskançlığı, güldürü unsuru oluşturmaktadır. *Nefhatü'l-ehzâr*'da “istimnacı” adamın karikatürize edilerek tasvir edilmesi ve sonunda rezil duruma düşmesi; *Sohbetü'l-ebkâr*'da Mısır sultanının fareden korkması ve pehlivanla kıyaslanması, mesnevilerin söz konusu bölümlerinin mizah kapsamında değerlendirilmesini sağlamaktadır.

3.8.2. Kulamparalık

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ında ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde genç oğlanlara meyli olan, “kulampara” denilen kişilerin başlarından geçen hikâyeler konu edilmektedir. Şairler eşcinsellikten ayrı tuttukları bu yönelime şiddetle karşı çıkmakta; onların bu tavrı mesnevilerinde kullandıkları dil ve üsluba yansımaktadır.

Nefhatü'l-ehzâr'ın “Dāsītān-ı Me'bün-i Diride Gün Ki Tabl u Sür-Nāy İle 'Āleme Rūsvāy Olmuşdur” başlıklı on sekizinci hikâyesinde Bursa'da kulamparalığı ile tanınan bir adam anlatılmaktadır. Bu adam, sabah akşam kaplıca havuzlarına giderek oğlanları tuzağa düşürür. Elini çakşırına sokan birisini görse hemen ağzı sulanır.

- 2880 Bursada meşhūr idi bir nā-bekār
Olmuş idi şöhre-i şeh̄r ü diyār (Kuzubaş, 2003: 302)
- 2881 Hasta-dil-i ālet ü me‘būn idi
Şahs-ı kavī heykele meftūn idi (Kuzubaş, 2003: 302)
- 2884 Kaplıca havzına girüp subh u şām
Anda balık saydına kurmuş idi dām (Kuzubaş, 2003: 303)
- 2889 Çakşıra el soksa biri nāgehān
Kūs gibi agzı sulanurdı hemān (Kuzubaş, 2003: 303)

Şehvî duygularına ve “ateş”ine “yağmur damlası”, yani derman arayan adam bunun için bütün şehri gezer. Sonunda yolda bir oğlan bulur ve tuzağına düşürür. Gaflette bulunan adam, oğlanla cinsel ilişkide bulunup “zevk”lenirken birkaç kişi buna tanık olur.

- 2904 Āteşine katre-i bārān arar
Şehri gezer derdine dermān arar (Kuzubaş, 2003: 304)
- 2906 Bir yigidi yolda görüb niceler
Aldanub ol da tama‘ -ı hām ider (Kuzubaş, 2003: 304)
- 2919 Gaflet ile zevklenür iken harīf
Vākıf olur kıssaya birkaç zarīf (Kuzubaş, 2003: 305)

Adam ve oğlanın münasebetine tanık olan kişiler yanlarında çalgıcı da getirterek perdenin arkasına gizlenirler. Çalgıcılar, aletlerini çalmadan ellerinde tutar. Bu esnada adamın ve oğlanın çıkardığı gürültüler perdenin arkasına kadar gelmektedir. Gürültülerin üzerine çalgıcılar çalgılarını terennüm etmeye başlar. Bunun ardından perdenin birden açılmasıyla adam, kalabalığın içerisine yüz üstü düşer. Bütün şehir davul zurna çalarak adamla alay eder.

- 2920 Bir niçe mehter getirürler hemān
Perdenün ardında iderler nihān (Kuzubaş, 2003: 305)
- 2921 Hālet-i ma‘ hūde tutub çeşm ü gūş
Zurnaları elde tuturlar hamūş (Kuzubaş, 2003: 305)
- 2922 Şakşaka-i sadme olub āşikār
Perde-birūn olıcak ol nakş u kār (Kuzubaş, 2003: 305)

- 2923 Bir aradan nevbet-i cūyī-misāl
Gulguleden toldı yemīn ü şimāl (Kuzubaş, 2003: 305)
- 2924 Tantana-i tabl u dem-i kere-nāy
Kahkaha vü heyheyle hūy ü hāy (Kuzubaş, 2003: 305)
- 2926 Zelzele-nāk itdi cihānı tamām
Düşdi yūzi üzre o rüsvāy-ı ‘ām (Kuzubaş, 2003: 306)
- 2927 Şöhre-i şehir itdiler alay ile
Götin açub tabl ile sürnāy ile (Kuzubaş, 2003: 306)

Şevk-engîz'in "Vasf-ı Gulām-Pāre-i Bîçāre" başlıklı bölümünde Kazıkçı Yeğeni isimli, sapkın, kulampara bir kişi anlatılmaktadır. Kazıkçı Yeğeni mesnevinin diğer kişisi Suyolcu-zāde ile kadın ve erkek aşkının münazarasını yapmaktadır. Sünbül-zāde Vehbî, bu karaktere sözü vermeden önce onu argo bir dille tanıtır. Bu kişi, "Götcü Bey" tekkesinin dervişidir. Onun en büyük işi "halka"ya girmektir. Nice yerlere kazık kakmış; yani çok "dünbe"ye çakmıştır. Kilise kapılarında durarak kırmızı yumurta tokuşturmuştur. Bir doktorun ismi "civan" olsa derdine ondan derman ummaktadır. Çukur hamamında geçen zamanı hatırlamakta, hiç unutmamaktadır. Edirne'de sıcaklığa alışıp Oğlanlı'da halvet zevkine varır. Gece gündüz "kürek çekmek" için kış levendi yazılır.

- 110 Götcü Beg tekkesi dervîşi idi
Halkaya girmek büyük işi idi (Sürelli, 2007: 95)
- 122 Niçe yerlerde kazık kakmış idi
Ya‘ni çok dünbelere çakmış idi (Sürelli, 2007: 96)
- 153 Kilise kapısına turmuşıdı
Beyze-i sürh tokuşdurmuşıdı (Sürelli, 2007: 98)
- 154 Bir tabibin adı olsaydı civān
Derdine ondan umardı dermān (Sürelli, 2007: 98)
- 164 Yād idüb anda geçen hengāmı
Hiç unutmazdı Çukur hammāmı (Sürelli, 2007: 99)
- 165 Oldı hem Edirne de germ-ülfet
İdüb Oğlanlıda zevk-i halvet (Sürelli, 2007: 99)

171 Küreğin çekmek için rûz u leyâl
Kıç levendi yazılırdı fi'l-hâl (Süreli, 2007: 99)

Şevk-engîz'de Kazıkçı Yeğeni'nin isminden gezdiği yerlere, yaptığı eylemlere kadar onun genç erkek çocuklarına olan şehvî duygularına imada bulunmaktadır. “Götçü Bey”, “Çukur hamam”, “Oğlanlı” gibi yer adları, “halkaya girmek”, “kazık kakmak”, “dünbelere çakmak”, “tokuşturmak”, “kürek çekmek” gibi fiilleri, karakterin cinselliğiyle ilişkili olarak kullanılmaktadır. Bahadır Süreli'ye göre Sünbül-zâde Vehbî'nin kahramanlarıyla bağlantılı olarak andığı çoğu nesne ya da kavram bu şekilde, kahramanların birer niteliği olarak değer kazanmıştır. Böylelikle hem yazar söz oyunları yaratma olanağına kavuşmuş, hem de okura anlatı kahramanlarını mizahî bir tonla tanıtmıştır (2007: 69).

Nefhatü'l-ezhâr ve *Şevk-engîz*'de “sapkın” bulunan bir cinsel eğilim olan kulamparalık olumsuz düşüncelerle ele alınmaktadır. Nev'î-zâde Atâyî, Bursa'da yaşayan adamı, sonunda rezil duruma düşeceği bir olay örgüsü içine yerleştirmiştir. Halkın alaylarına maruz kalan, hatta çocuklardan bile dayak yiyen kulamparanın başına gelenler, hikâyenin mizahî unsurunu oluşturmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî, İstanbul'da yaşayan Kazıkçı Yeğeni'nin özelliklerini argoyle ve alaycı ifadelerle belirtmektedir.

3.8.3. Eşcinsellik

Erkeklerdeki gulam-pâre, kadınlardaki sevice temayüller Enderunlu Fâzıl ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevilerinde yer verdikleri konulara arasında bulunmaktadır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de Bayburtlu Zihnî, kendi cinslerine meyli olan erkekleri, bu özellikleri üzerinden hicvetmektedir. *Zenân-nâme*'de ise Enderunlu Fâzıl, kadınların hemcinslerine duydukları cinsel isteğin sebeplerini ironik bir üslupla dile getirmektedir.

3.8.3.1. Gulam-pârelik

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de hicvettiği pek çok kişiye özel hayatlarına dair ithamlarda bulunmaktadır. Bu ithamlar arasında gulam-pârelik de mevcuttur. Şair, Ünye'den Derviş Efendi ve Erzincan'dan Ahmet Bey'in kendi cinslerine karşı şehvet duyduğunu küfre varan argo bir üslupla ele almaktadır.

Mesnevinin “Ünye'î Derviş Efendi Şe'ninde” başlıklı bölümünde Ünye'de yaşayan Derviş Efendi isimli, hemcinslerine cinsel temayülü bulunan bir kişi hicvedilmektedir. Şair, bölüm boyunca Derviş Efendi'ye hakaretler yağdırmakta; ona ağır ithamlar yöneltmektedir. Hicviyeye, Derviş Efendi'ye “asfer” yani “sarı” lakabını yakıştırmakla başlamaktadır. “Seni Ünye'de yapmayan kaldı mı?” diye soran Bayburtlu Zihnî; Derviş Efendi'nin Trabzon'da bir berberle dükkanında cinsel

ilişkiye girdiğini duyduğunu söyler. Ardından Ünye'deki esnaflar zümresinden kazancı, telci, dövmeçi, kuyumcu, kahveci, hamamcı, mumcu, çizmeçi, pabuççu, leblebici, bozacı, meyhaneci, boyacı, derici, kasap, çarıkçı, sergici, kalafatçı, hırdavatçı, yorgancı, dülgere kadar herkesle (Demirayak Özsoy, 1997: 159) ilişkiye girdiğini sıralar.

99/8 Rūyu asfer rīşi asfer ey beni asfer seni
Ünye'de kim kalmadı bilmem yapmadık ekser seni (Demirayak Özsoy, 1997: 159)

99/9 Sim gibi götken Trabzon'da görenler söyledi
Yapdığın dükkānda sen berberi berber seni (Demirayak Özsoy, 1997: 159)

99/10 Ünye'de kim kalmadı bilmem zümre-i esnafda
Yapmadık kazgancı telci döğmeçi zer-ger seni (Demirayak Özsoy, 1997: 159)

Derviş Efendi çarşıda tellallarla, hamamda tellaklarla münasebette bulunmuş; gemilerde bahriyelilerle işret meclisleri kurarak “kadeh gibi” elden ele gezmiştir. Karadeniz'de gezmediği “gemi”, demir atmadığı “liman” kalmamıştır.

99/13 Sūkda dellallar hamamda dellaklar
Gezdirirlerdi metā^c -1 götünü bed-ter seni (Demirayak Özsoy, 1997: 160)

99/14 Kurdular götünde ‘ işret-i meclisin bahriyyeler
Gezdirib elden ele manendi-i sāger seni (Demirayak Özsoy, 1997: 160)

100/1 Gezmedik keştī mi kaldı sende ey Bahr-ı Siyāh
Etmedik liman āyā atmadık lenger seni (Demirayak Özsoy, 1997: 159)

Sergüzeşt-nāme-i Zihnî'nin “Erzincan Voyvodası Ahmed Beg Şe'ninde” başlıklı bölümünde Erzincan voyvodası Ahmet Bey, erkeklerle ilişkileri üzerinden hicvedilmektedir. Muhatabını alaya alarak hicviyesine başlayan Bayburtlu Zihnî, onun nazik bir şekilde büyütüldüğünü bu sebeple cinsel yöneliminin hemcinslerinden yana olduğunu ima etmektedir. Meclislerde sürekli mastürbasyon yaptığını; kâtiplerle ve daha pek çok erkekle cinsel ilişkiye girdiğini söylemektedir. Kinayeli bir dille, Yahudiler gibi “kamış bayramı”⁹¹ sevdiğini, sabırsız bir kişi olduğu için rezil durumlara düştüğünü

⁹¹ “Kamış bayramı”, Yahudilerdeki “bikkurim” anlayışı ve Şavuot Bayramı'dır. Buna göre, “Antik İsrail'in çoğunluğu tarımsal bir toplum olduğundan Yahudi Çiftçiler bu yedi türün ilk olgunlaşan meyvelerinin etrafına birer kamış bağlarlardı. Hasat zamanı gelince de çiftçiler bu belirlenmiş meyveleri keser ve gümüş veya altından örülmüş sepetlere koyarlardı” <https://rituelklazm.wordpress.com/2018/01/09/yahudilikte-dini-bayramlar-festivaller> (Son erişim tarihi: 11.12.2018). Ayrıca “Şavuot Bayramı'nda evlerin ve sinagogların çiçekler, ağaç dalları ve taze yeşilliklerle süslenmesinin sebebi de Bikurim Sepeti'ni anımsatmasından gelmektedir.”

ifade etmektedir. Şairin iddiasına göre, Ahmet Bey'in hamamlarda ilişkiye girmediği oğlan kalmamıştır. Akli fikri hep penisindedir; bu yüzden cenabet olup durmaktadır.

- 114/7 Beğim nāzile beslenmiş nezāketlenmiş netsin
Kucak perverdesi mīrim ebānetlenmesin netsin (Demirayak Özsoy, 1997: 183)
- 114/8 Bir eli dā'imā meclisde kīr-i mīr ile oynar
Erişmez götüne kīri cenābetlenmesin netsin (Demirayak Özsoy, 1997: 183)
- 114/9 O mīr-i şeh-süvārın esb tab'ı sert imiş benzer
Biraz da kātībān altında rahatlanmasın netsin (Demirayak Özsoy, 1997: 183)
- 114/10 El urmuş bin kadar kīre diz urmuş yere bel vermiş
İki kat puşt vasfında kalem katlanmasın netsin (Demirayak Özsoy, 1997: 183)
- 114/12 Yehūd-āsā kemiş bayramın gāyet sever mīrim
Sabır yok kendüde zerre rezāletlenmesin netsin (Demirayak Özsoy, 1997: 183)
- 114/14 Anı germābelerde düzmedik oğlan mı kalmışdır
Şuuru kīre gitmişdir cenābetlenmesin netsin (Demirayak Özsoy, 1997: 183)

Sergüzeşt-nāme-i Zihnî'nin söz konusu bölümlerinde Ünyeli Derviş Efendi ve Erzincan voyvodası Ahmet Bey, özel yaşamları ve cinsel temayülleri üzerinden hicvedilmektedir. Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin büyük bir bölümünde sürdürdüğü saldırgan tavrı bu kişilere de yöneltmektedir. Ünyeli Derviş Efendi'nin hicvedilme sebebi "kibrile sahte vakarlıkla Ünye'yi batırması" (Demirayak Özsoy, 1997: 161), Ahmet Bey'in ise Farmason Enver'le bir olup şairi hicvetmeye kalkması, ona kötülük etmesidir (Demirayak Özsoy, 1997: 183). Bu bilgiler ışığında denilebilir ki eşcinsellik, şaire göre hiciv için sebep değil amaç konumunda kullanılmaktadır.

3.8.3.2. Kadın Sevicilik

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nāme*'nin "Zıkr-i Ahvāl-i Zen-i İslāmbol" başlıklı bölümünde İstanbullu kadınları dört gruba ayırarak incelemektedir. Bu gruplardan birinde de kadın sevicilere, yer vermektedir. Şairin, bu kadınların cinsel temayülü hakkındaki düşüncelerini alaycı bir üslupla dile getirmektedir.

http://www.salom.com.tr/haber-91214-45_haziran_yahudi_alemi_savuot_bayramiacuteni_kutluyor.html (Son erişim tarihi: 11.12.2018) Ancak, Bayburtlu Zihnî'nin burada kastettiği "kemiş bayramı", cinsel ilişki anlamında kullanılmaktadır (Aktunç, 1998: 163).

Şair, kadınların kendi cinslerinden sevgilileriyle olan muhabbetlerini anlatır. Birbirlerine çok sadık olmalarını takdir eden Enderunlu Fâzıl, onların erkekleri değil, hemcinslerini beğenme sebeplerinde ironik bir yan bulur. “Bulaşıcı bir hastalık” gibi gördüğü seviciliğin, kadınların çeşit çeşit erkek tanıyıp adeta bıkmalarından; böylelikle birbirlerine mecbur olmalarından kaynaklandığını düşünür.

- 113b/13 Şöyle fehm eylemişim bu kârı
Ki neden bunlara oldı sârî (Öztürk, 2002: 118)
- 113b/14 Gâlibâ gördiler envâc -ı zükûr
Oldılar birbirine hep mecbur (Öztürk, 2002: 118)
- 115a/1 Tâ ki müstagnî bulunsun erden
İmtinân çekmeyeler dilberden (Öztürk, 2002: 118)
- 115a/2 Sanma kim birbirine mecbûrluk
Bize itdikleri ancak körlük (Öztürk, 2002: 118)

Enderunlu Fazıl’a göre erkekten bakan kadın, dilbere de minnet etmemelidir. Ardından önceki beyitlerde dile getirdiği düşüncesini değiştirerek kadınların aslında erkeklere “körlük” ettiklerini söyler. Şairin, kadınların bu yöndeki tercihleri konusunda yaptığı çıkarım mesnevisinin söz konusu bölümünün mizahî yanını oluşturmaktadır.

“Cinsellik” merkezli hikâyelerin beyitlerinin bulunduğu *Mesnevî*, *Usûl-nâme*, *Nefhatü’l-ehâr*, *Sohbetü’l-ebkâr* ve *Şevk-engîz*’de tasvir edilen cinsel sahnelerde kişilerin, şehvî duyguları uğruna düştükleri gülünç durumlar, şairlerin kullandıkları benzetmeler ve imalar; mesnevilerdeki mizahı oluşturmaktadır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’de ise cinsellik, küfür, hakaret ve hicivle anlatılmaktadır. Ayrıca Mevlânâ, Taşlıcalı Yahyâ, Nev’î-zâde Atâyî, Sünbül-zâde Vehbî ve Bayburtlu Zihnî, mesnevilerinde yer verdikleri cinsel unsurları, romantik hislerden uzak bir şekilde ifade etmektedir. Enderunlu Fâzıl ise, sevicî kadınların aralarındaki duygusal bağları ön plana çıkartmakta; cinsel yakınlıklarına değinmemektedir.

3.9. Kadınlar

XI. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’inde, XIV. yüzyılda Tutmacı’nın *Gül ü Hüsrev*’inde, XV. yüzyılda Şeyhî’nin *Hüsrev ü Şîrîn*’inde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin *Heves-nâme*’inde, Kemal Paşa-zâde’nin *Yûsuf u Zelihâ*’sında ve Hassân’ın *Mihr ü Müşteri*’sinde, XVI. yüzyılda Cinânî’nin *Cilâü’l-kulûb*’unda, Taşlıcalı Yahyâ’nın *Yûsuf u Zelihâ*’sında ve Lâmi’î’nin *Vîs ü Râmîn*’inde, XVII. yüzyılda Nev’î-zâde Atâyî’nin *Nefhatü’l-ehâr*’ında, XVIII. yüzyılda

Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde, XIX. yüzyılda Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda kadınların bir bölümü olumsuz bir bakış açısıyla konu edilmektedir. Bu mesnevilerin çeşitli bölümlerinde bazı kadınların aldaticı, güvenilmez, maddiyat düşkünü, şehvetli, çıkarıcı oldukları düşünülmekte; bu düşünceler hicivle dile getirilmektedir. Kadınların hamilelik, regl gibi yaşadıkları biyolojik süreçler de yergiyle ifade edilmektedir. Söz konusu beyitlerde erkeklerin hayatında kadının varlığı, büyük ölçüde, cinsellikle eş değer olarak tutulmakta; vücutlarının geçirdiği değişimler “iğrenç” olarak nitelendirilmektedir. Hicivlerin yanı sıra *Gül ü Hüsrev*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Mihr ü Müşteri*'de hilekâr “kocakarı” tiplerinin, *Zenân-nâme*'de “aşüfte” kadınların tasvirlerinde güldürücü bir üslubun kullanıldığı görülmektedir. Şairler, bu kadınlara abartılı davranışlar yükleyerek onları karikatürize bir biçimde tasvir etmektedir.

3.9.1. Kadınlara Atfedilen Olumsuz Özellikler

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde, Hassân'ın *Mihr ü Müşteri*'sinde, Kemal Paşa-zâde ve Taşlıcalı Yahyâ'nın *Yûsuf u Zelihâ*'larında, Cinânî'nin *Cilâü'l-kulûb*'unda, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde kadınlarda hilekarlık, aldaticılık, güvenilmezlik, hafifmeşreplik gibi olumsuz özelliklerin var olduğunu iddia eden beyitler bulunmaktadır.

3.9.1.1. Hilekârlık/ Aldaticılık/ Güvenilmezlik

Gül ü Hüsrev, *Heves-nâme*, *Yûsuf u Zelihâ*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Mihr ü Müşteri*, *Cilâü'l-kulûb*, *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Şevk-engîz*'de “aldaticı” bir kadın tipi bulunmaktadır. Bu tip, Tutmacı, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Şeyhî ve Hassân'da mesnevinin esas kadın kahramanının dadısı; Nev'î-zâde Atâyî'de hikâyedeki erkek kahramanın üvey annesi olarak yer almaktadır. Kemal Paşa-zâde, Taşlıcalı Yahyâ, Cinânî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin beyitlerinde ise belirli bir kadın tipi belirtilmeyerek kadınların geneli hedef alınmaktadır.

Kemal Paşa-zâde'nin *Yûsuf u Zelihâ*'sının “İtâb Kerden-i 'Azîz-i Mısır Yûsuf Râ (a.s)” başlıklı bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Mısır Azizi, kadınları yalancılıkla, hilekârlıkla suçlamaktadır. Ona göre “avrat”ın akli nedir ki sözü ne olsun? Onların sözüne uymayana erkek denir. “Allah birdir.” de deseler “Yoğurt beyazdır.” da deseler sözleri mutlak değildir. Kadınlar, erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı ve bu kemik “doğrultmaya çalışıldığında ufalanacağı için” sözlerinin doğru olmadığını düşünmektedir.

5604 Ne ola 'avratun 'aklı sözi ne

Er oldur k'uymaya 'avrat sözine (Demirel, 2004: 181)

- 5605 Degüldür hak bularun sözi mutlak
Meger Hak bir diyeler yā yogurt ak (Demirel, 2004: 181)
- 5606 Yaradılmış durur pehlü-yı çebden
Bulara rāstlık yok ol sebebden (Demirel, 2004: 181)
- 5607 Bular egri durur togr'olmak olmaz
Eyegü uvanur togrulmak olmaz (Demirel, 2004: 181)

Heves-nâme'nin "Sıfat-ı Pīre-Zen" bölümünde şairin âşık olduğu güzel kadının yanında bulunan dadı "mekkār u 'ayyār" olarak tanıtılmakta; başının titrediği, kaşının gözünün ayrı oynadığı belirtilmektedir.

- 1139 'Acüz-ı dehreveş mekkār u 'ayyār
Başı ditrer velī kaşı gözi oynar (Sungur, 2006: 271)

Gül ü Hüsrev'in "Müttefik Şoden-i Dāye Be-Gül-Ruh ve Reften Be-Da'vet-i Hürmüz ve Mahrüm Bāz-ı Reften-i Dāye" başlıklı bölümünde Gül'ün dadısının tasvir edildiği beyitler, Ahmet Atilla Şentürk'ün tespitine göre Türk mesnevi edebiyatında "kocakarı" tipinin çizilmeye çalışıldığı ilk örnektir (2002: 326). "Mesnevi şairleri birbirinden güzel hatlarla çizdikleri güzel kadın tasvirlerinin yanı sıra, bunlarla tam bir tezat teşkil edecek şekilde bir kocakarı tasviri çizerek adeta maharetlerini göstermeğe çalışmışlardır" (Şentürk, 2002: 324). Aşağıdaki beyitler, dayenin ağzından yazılmaktadır. "Ben cadıyım ya daha ne isterim, sana cazılığımı göstereyim. Yoluna öyle bir tuzak koydum ki ne kadar dik başlı olsan da boynunu eğersin. Ben orada hileyle devi alt edeyim, bir tanesinin üzerine bin dev düşsün. Ben orada oyun edeyim, yalan söyleyeyim ki iblis yüz fersah uzağa kaçsın. Bu bütün sihir, efsun ve ilimle nasıl bir oğlanla çıkışmayayım." diyerek Hürmüz'ü ikna etmeye çalışmaktadır. Kazım Yoldaş'a göre, bu sözler yazar-anlatıcının onun hakkındaki kanaatini tasdik eder mahiyettedir (1998: 149).

- 1179 Çü cādüyum ya bunda n'isterem ben
Sana cāzūlīgumı gösterem ben (Yoldaş, 1998: 242)
- 1180 Senün yoluna ben eyle kodum dām
Ki nice tevsen isen olasın rām (Yoldaş, 1998: 242)
- 1182 Ki ben anda ki kılām mekr ile dīv
Üşe bir ādemün üsdine bin dīv (Yoldaş, 1998: 242)
- 1183 Ben anda kim kılām bir mekr ü telbīs

Irahdan kaça yüz ferseng iblīs (Yoldaş, 1998: 242)

1184 Bu kamu sihr ü efsun u fen ile
Nite çıışmayam bir oğlan ile (Yoldaş, 1998: 242)

Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inde "Meşveret Kerden-i Husrev Bâ-Emîrân Der-Tebâh Kerden-i Ferhâd ve Firistâden-i Pîr-Zenî" başlıklı bölümünde Şîrîn'in dadısı tasvir edilmektedir. Mesnevide "rakip" rolünde olan bu kadın, "çirkin", "yaşlı", "hilekâr" ve "kötü yaradılışlı"dır. O kadar "acuze" ve "hile ehli"dir ki iblis bile aldatmayı ondan öğrenir. Elinde teşbih, başında peştamalla kötülüğe "rehber"dir. Daima yüzü ekşi, sözü acıdır. Dilinden hayır gelmemiştir. O "kötü" sözlerini talim eder, birkaç altın ve gümüşe gönül bağını verir.

4882 Bulurlar bir 'acûze ehl-i telbīs
Ki mekri andan öğrenürdi iblīs (Timurtaş, 1963: 183)

4884 Eli tesbîhli vü başında meyzer
Ve-lîkin gül bigi şerre reh-ber (Timurtaş, 1963: 183)

4885 Hemîşe yüzi ekşi sözi acı
Dilinden hayr gelmemiş gelecti (Timurtaş, 1963: 183)

4886 İderler ana ol şer sözi ta' lîm
Virürler dil bağı birkaç zer ü sîm (Timurtaş, 1963: 183)

Şair, gönlü altın eyleyip canının gözünü bağlamamak gerektiği, çünkü göz göre göre hakkın yüzünün örtüldüğünü söyleyerek okuyucuyu uyarır. Şîrîn'in dadısının tasvirini "o kerkes gibi gök gözlü karı, kara karga gibi kötü sözlü karı" beytiyle bitiren şair, hikâyenin olay örgüsüne geri döner.

4887 Ne dil sîm eyle bağlar cân gözini
Ki örter göz göre hakkun yüzini (Timurtaş, 1963: 183)

4889 Pes ol kerkes-leyin gök gözlü karı
Kara karga-layın şer sözlü karı (Timurtaş, 1963: 184)

Mihr ü Müşteri'de⁹² Nâhid'in dadısının tasvirine, "o güzelin mayası hile ve aldatmacayla yoğurulmuş bir dadısı vardı" beytiyle başlanmaktadır. Bu kadının hilesi o kadar büyüktür ki Zâl onun

⁹² Mihr ü Müşteri'nin metni Neslihan Özdoğan tarafından 1982 yılında yayımlanmıştır bk.: (Özdoğan, 1982). Ancak yukarıda yer alan beyitler bu metinde bulunmamaktadır. Beyitlerin mizahî unsuru tez çalışmamız için önem teşkil ettiği

yanında çocuk gibi kalır. “Zühal gibi aldatıcı”, “yaşlı”, “kokuşmuş” bu kadının adı Cevzâ’dır. Şairin “Hurşîd-i âzrâ” diyerek övdüğü Nihad’ın yanında bulunan hilekâr dadının varlığı bir tezat oluşturmaktadır.

- 3569 Var-ıdı bir ‘acûze ol hûba dāye
Hiyelle mekrden bisyār-māye (Şentürk, 2002: 327)
- 3570 Anun destānı öninde tıfl-ıdı Zāl
Felek-veş Rüstem-endāz-ı kühen-sāl (Şentürk, 2002: 327)
- 3571 Zühāl-veş kende-pîr ü adı Cevzā
Mürebbaşıydı ol Hurşîd-i âzrâ (Şentürk, 2002: 327)

Taşlıcalı Yahyâ’nın *Yûsuf u Zelîhâ*’sının “Yûsuf ‘Aleyhi’-s-Selâma Hazret-i Ya‘kûbun Ahvâli İ‘lâm Olup Melâlet ü Kasâvetle Sa‘âdet-hânesine Revâne Olduğudur ve Zelîhâ Yûsufî Tesellî İtdügidür” başlıklı bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Zelîhâ’nın Yusuf’a söylediği, babasının öldüğü yalanının açığa çıkmasıyla ilişkili olarak kadınların hilekâr, yalancı yaratılışlı olduğunu belirten beyitler bulunmaktadır. Buna göre kadınların fikirleri ve hareketleri feleğe benzetilir. Her dönüşleri başka bir macerayı tetikler. Yeminleri kırılmış, bozulmuş; sözleri ise yalandır. “Aşağılık” dünya gibi vefasızdır.

- 2703 Zenānun çarha benzer fikr ü rāyı
Döner bir dürlü eyler mâcerâyı (Çavuşoğlu, 1979b: 94)
- 2704 Zenün ‘ahdi sınıuk kavli yalandur
Denî dünyā gibi nā-mihribāndur (Çavuşoğlu, 1979b: 94)

Yûsuf u Zelîhâ’nın yukarıdaki beyitleri takip eden bir başka bölümü “Hazret-i Yûsuf Efkâr-ı Vuslat-ı Ya‘kûbdan Ferâgat Eylesün Diyü Zelîhâ Bir Merd-i Bî-Mürüvveti Sûret İdüp Dürüg-ı Bî-Fürüg ile Mevt-i Ya‘kûbı İ‘lâm İtdügidür” başlığı altında kadınlara dair olumsuz yakıştırmalara devam edilmektedir. Kadının yaratılışına erkeğin kaburga kemiğinin kaynaklık ettiği inancı hatırlatılarak bu yüzden kadınların söz ve hareketlerindeki “eğri”liğin asla düzelmeyeceği iddia edilmektedir. Erkeklerle, kadınların “hevâ”sına uyarlarsa hallerinin gemiye benzeyeceği, eğriliklerinin doğruluklarından daha fazla olacağı yönünde uyarılar yapılmaktadır.

- 2707 Anı kim egriden halk itdi Mevlā

için metin olarak Ahmet Atilla Şentürk’ün *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler* kitabından yararlanılmıştır.

Komaz egriligin aslā ve kat‘ā (Çavuşoğlu, 1979b: 94)

- 2708 Hevāsına uyan keştīye benzer
Olur egrisi togrusından ekser (Çavuşoğlu, 1979b: 94)

Cinânî, *Cilâü'l-kulûb*'un “İkd-ı Çihârdehüm Der Tahrîz-i Terk-i Hevâ-yi Zenân-ı Nâpesend ve Ta‘rîz-i Fevâhid-i Mübâlât Ez Meclis-i Fevâhiş-i Nâ-Südmend” başlıklı bölümünde dinî referanslar gösterilerek Allah’ın, insanlara kadınların hilelerinin çok büyük olduğunu bildirdiği söylenmektedir. Kadınların aldatmacalarından kurtuluş olmadığı; bu yolla erkek aslanların kediyeye, kükreyen, kızgın aslanların geyiğe döndüğü belirtilmektedir. Geyiklerin iki gözü de bu aldatmacalarla körleşmiş; boynuzları da göğe kadar uzanmıştır. Ülkü Çetinkaya’nın belirttiği üzere şair bu beyitlerde, kadınların hileleri ile kedi gibi evcilleşen ya da geyik gibi uysallaşan erkek aslanların bu hileleri görememelerini geyiğin boynuzlarının göğe çıkması olarak nitelendirmektedir (2008: 284).

- 2356 Dimişdür Hudāvend-i ümmîd ü bîm
Olur zenlerün keydi gāyet ‘azîm (Özkan, 1990: 205)
- 2357 Zenün olmayup mekrine mühtedî
Olur şîr-i ner keydi ile kedi (Özkan, 1990: 205)
- 2358 Yelüp yollarında misāl-i peyek
Olur niçe şîr-i jeyânlar geyik (Özkan, 1990: 205)
- 2359 Çıkup evc-i ‘ayyūka boynuzları
Kalur görmez olur iki gözleri (Özkan, 1990: 205)

Nev‘î-zâde Atâyî, *Nefhatü'l-ehzâr*'ın “Dāsītân-ı Zenbâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cāriyesiyle Safâda İken Esîr-i Dām-ı Belâ Olmuşdur” başlıklı hikâyesinde İstanbul’da yaşayan “zen-pâre” adamın üvey annesini anlatmaktadır. Bu kadın büyü yapsa Zühre’yi Keyvân’a müptela eder; istese güneşin batışına güne mazhar eder, sabahı geceye denk eder. Sabah akşam fitneyi kaynatır. Zayıflıktan beşi titrer; hile ile gözü kaşı uyanır. Yüz yıllık “kahpe”yi “kız”ı gibi gösterip “fitneci” kadını “kız” çıkarır.

- 2488 İtse fûsun-sāzi-i mihr ü vefâ
Zühreyi keyvâna ider mübtelâ (Kuzubaş, 2003: 274)
- 2489 Garbı güne mazhar ider istese
Subhı şebe hem-ser ider istese (Kuzubaş, 2003: 274)

- 2493 Fitneyi kaynatmada her subh u şām
Söyler idi çü mülke çü mülk-i müdām (Kuzubaş, 2003: 274)
- 2496 Ditremede za‘ f ile gerçi beşi
Uyanmada mekr ile gözi kaşı (Kuzubaş, 2003: 274)
- 2498 Duhter idüb kahbe-i sad-sāleyi
Kız çıkarur delle-i muhtāleyi (Kuzubaş, 2003: 274)

Sünbül-zāde Vehbî, *Şevk-engîz*'in “Der Ta‘ n-ı Zenān ve Zen-Dostān” başlıklı bölümünde Kazıkçı Yeğeni isimli karakteri konuşturarak, onun dilinden kadınları sert bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre kadınlar, “kaniş” fırsatını kaçırmaz, doğruluk yoluna gitmezler. Erkekleri uyararak mahkemelerde oyun çevirenlerin sağ ayakkabı teki değil, kadınlar olduğunu söyler. Kadınların hilelerini bildiğini zanneden erkeklere seslenerek, kadınların yine de bilmedikleri bir düzen bulup onları kandıracaklarını iddia eder.

- 605 Fırsat-ı kânişi fevt etmezler
Togruluk yollarına gitmezler (Süreli, 2007: 129)
- 607 Sağ ayakkabı mıdır ey bî-hüş
Çeviren mahkemelerde pāpuş (Süreli, 2007: 129)
- 608 Bilirim sanma sakın mekr-i zeni
O bulur bilmediğin bir düzeni (Süreli, 2007: 129)

Kazıkçı Yeğeni'ne göre kadınlar açık gözlü, efsun dolu, başı örtülü melunlardır. Pek çok okur yazarı “azdırıp”, göbeklerini hocalara yazdırır. Diz bükücü, düğmelere sihir döken koca cadıları vardır.

- 615 Ne açık göz o pür-efsūnlardır
Ne başı örtülü melunlardır (Süreli, 2007: 129)
- 616 Nice okur yazar azdırmışlar
Göbeği hāceye yazdırmışlar (Süreli, 2007: 129)
- 617 Koca cāduları var diz bükücü
Rište-i sihre düğümler dökücü (Süreli, 2007: 129)

Kemal Paşa-zâde, Tutmacı, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Şeyhî, Hassân, Taşlıcalı Yahyâ, Cinânî, Nev'î-zâde Atâyî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin beyitlerinde kadınların bir bölümüne dair olumsuz düşünceler ileri sürülmektedir. *Gül ü Hüsrav*'de çizilen kocakarı tiplemesinin, Hüsrav'ü tehdit etmek, korkutmak ve kendisini olduğundan daha da “cadı” göstermek için kullandığı abartılı bir dil, mesnevinin söz konusu beyitlerine gülünç bir mahiyet kazandırmaktadır. *Heves-nâme*'de dadının aldatıcılığı tek beyitte kısaca anlatılmakta; karakteriyle bağlantılı olarak dış görünüşü çizilmektedir. *Husrev ü Şîrîn*'de Şîrîn'in dadısı, karikatürize bir tip olarak tasvir edilmektedir. Bu kadın, elindeki tesbihiyle kendisine “dindar” bir görünüm vermek istemekte; ancak türlü kötülöklere rehberlik etmektedir. *Mihr ü Müşteri*'de şairin saflığı ve güzelliğı ile övdüğü Nâhid'in yanındaki dadı Cevzâ'nın hilebaz kişiliğı bir tezat oluşturmakta; dadının oyunlarının Zal'dan bile büyük olması gibi mübalağalı detaylar Hassân'ın tasvirlerine mizahî bir yan katmaktadır. *Nefhatü'l-ehâr*'da üvey annenin fitnelerinin büyüklüğünün mübalağalı bir dille Zühre'yi, Keyvân'ı bile etkilediğinin söylenmesi, bu beyitlerin mizahî yönünü oluşturmaktadır.

3.9.1.2. Hafifmeşreplik

Lâmi'î'nin *Vis ü Râmîn*'inde, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde kadınlarda hafifmeşrep yanların var olduğu düşünölmektedir. Lâmi'î, mesnevisinin “Mezemmet-i Zenân-ı Bed-Hüy Menkasat-ı Kahbegân-ı Kâm-Cüy” bölümünde hafifmeşrep olarak gördüğü kadınları köpeklerle kıyaslamaktadır. Şaire göre, evine ihanet eden bir kadın, servi misali olsa bile canına ateş vurmak gerekir. Çünkü “pis bir köpek” bile yüz suyunu toprağı sağan kadınlardan saygındır.

935 Harîminden ne zen kim ola ser-keş
Eger serv ise ur cânına âteş (Öztürk, 2009: 291)

936 Mükerrermdür şu zenden kelb-i nâ-pâk
Ki saçdı âb-ı rüyın hâke bî-bâk (Öztürk, 2009: 291)

Zenân-nâme'nin “Zikr-i Ahvâl-i Zen-i İslâmbol” başlıklı bölümünde, şairin dört gruba ayırarak incelediğı İstanbullu kadınların bir kısmı, çarşı pazarlarda süslenerek dolaşan, şairin deyimiyle “aşüfte” kadınlardır. Bahsi geçen kadınların yüzleri yumuşak, gözleri sürmeli ve süzgün bakışlı, sözleri hoştur. Bunların bazıları “beter”dir, her biri mahşer gününün şirretidirlere. Yüzü yaşlanmış olan kadınlar mutlaka ziynetlerini takarlar. O “kötü” yüzlerine güzel kokular sürer, kaşlarına rastık çekerler. İçki içtikten sonra başları ağrıdığında çeşitli ilaçlar koyarak kötü çehrelerine kızılık buldururlar. Enderunlu Fâzıl, “orospu”yu gösteren şeyin yüzü olduğunu düşünerek, onların mevkilerini avarelerin bakışları olarak belirler.

112b/9 Gözleri sürmeli yumuşak yüzlü

İki çeşmin süzerek hoş sözlü (Öztürk, 2002: 116)

112b/10 Bunların bir bölüğü bedterdir
Her biri şūr u şerr-i mahşerdir (Öztürk, 2002: 116)

112b/11 Sīmā yaşlı ola bir ‘avrat
Kuru ‘unvān ile gelür mi zīnet (Öztürk, 2002: 116)

112b/12 ‘İtrşāhî süre ol bed-rūye
Rastıklar çeke ol ebrūye (Öztürk, 2002: 116)

112b/13 Koya enva‘-ı ‘ilāc humara
Tā kızılılık bula ol bed çehre (Öztürk, 2002: 116)

112b/14 Gösteren rosbuyu çün çehresidir
Mevkī‘-i nazara-i āvāresidir (Öztürk, 2002: 116)

Enderunlu Fâzıl, “aşüfte” kadınların ağızlarının oldukça bozuk olduğunu belirtir. Aşağıdaki beyitlere göre kadınlar birbirlerine kızdıklarında “Bre çingene kılıklı cadı, be kedi bokçusu, sürtük, orospu!”, “Seni ayağında pabuç, tarlama havuç etmem!” diye küfürler eder, kötü sözler söyler.

112b/15 Birbirine ne zemān hışm eyler
O fevāhiş bu kelāmı söyler (Öztürk, 2002: 116)

113a/1 Bire çingāne kılıklı cādū
Be kedi fişkıcı sürtük rosbu (Öztürk, 2002: 116)

113a/2 Ayagımda seni itmem pābūç
Tarlām içre olamazsın havuç (Öztürk, 2002: 116)

Zenân-nâme’nin yukarıdaki beyitlerinde şairin, çarşı pazarlarda gördüğü kadınları yakından gözlemleme imkanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şair, bu kadınların süslenmelerini yer yer hicvederek tasvir etmektedir. Yüz güzelliğine önem vermelerinin sebebini “Gösteren rosbuyu çün çehresidir.” diye açıklayan Enderunlu Fâzıl, bölümün ilerleyen beyitlerinde üslubunu, hicivden güldürüye kaydırır. Dış görünüşlerine oldukça önem vermelerine rağmen sinirlendiklerinde ağızlarını bozmaları, küfürler etmeleri; şair için bir tezat oluşturmaktadır. Şairin kadınlarda tespit ettiği bu zıtlık, mesnevinin söz konusu bölümüne mizahî bir yan katmaktadır.

Şevk-engîz'in "Der Ta' n-ı Zenân ve Zen-Dostân" başlıklı bölümünde Kazıkçı Yeğeni, kadınları ve kadınlara düşkün erkekleri hicvetmektedir. Kadınlara karşı ön yargılı olan bu adam, onları gayr-ı ahlakî davranışlar içinde bulunmakla suçlamaktadır. Şairlerin bile "bikr-i mazmûn" bulamadıklarını, bakire genç kıza nadiren rastlandığını söyler. Kadınların, "zıbık" denilen bir tür yapma penis kullandıklarını, cinsel birleşmeler için her an hazır olduklarını, kızlık zarlarını diktirdiklerini, sokağa çıktıklarında kendilerini ziynetlerle süslediklerini, şevk ve şehvetin sebebinin bu olduğunu, "oynaş"ını gizlice görmek için haremden başlarını çıkardıklarını, yabancıların karşısında bürünüp kavuşma eteğini tenhada açtıklarını, ayna dükkanından geçerken kendilerine baktıklarını, hareketten bereket olacağını bildikleri için "kîr"e hakaret gelince kırıldıklarını iddia eder. Ona göre servi boylu denilen işveli kadınların kokularını yabancılara gösterdiğine şüphe yoktur.

- 599 Bikr ise şimdi o rütbe nâdir
Belki mazmun da bulamaz şâ'ir (Sürelli, 2007: 128)
- 603 Bil ki var nice tabak-zen nisvân
Kir-i har gibi zıbıkda be-meyân (Sürelli, 2007: 129)
- 604 Biragur olsa da elde dikişi
Yırtığın dikdirir ister sikişi (Sürelli, 2007: 129)
- 606 Çıksa sokaga olur pür-ziynet
Ki odur bâdi-i şevk ü şehvet (Sürelli, 2007: 129)
- 610 Serv-kâmet dediğin işve-zenân
Gayra bûy göstere bî-rayb ü gümân (Sürelli, 2007: 129)
- 611 Gizlice görmek için oynâşın
Çıkarır taşra haremden başın (Sürelli, 2007: 129)
- 612 Ecnebîden bürünüp sanki kaçâr
Dâmen-i vaslını tenhâda açar (Sürelli, 2007: 129)
- 613 Geçse âyineci dükkânından
Süretin aldıra her yanından (Sürelli, 2007: 129)
- 614 Kırılır kim gele kire hareket
Anlamış ol hareketden bereket (Sürelli, 2007: 129)

Sünbül-zâde Vehbî'nin yukarıdaki beyitlerinde kadınlardan öfkeyle bahsedilmekte; onların şehvet düşkününü, kendilerini beğenmiş oldukları söylenmektedir. *Şevk-engîz*'de kadınlara yöneltilen olumsuz düşünceler, şaire değil, mesnevi karakteri Kazıkçı Yeğeni'ne aitken; *Zenân-nâme*'de Enderunlu Fâzıl'ın şahsî fikirleri ve gözlemleri yer almaktadır.

3.9.2. Kadınlara Dair Olumsuz Düşünceler

Mesnevilerde kadın karakterler, özellikle de esas kadın karakterler, fiziksel güzellikleri, ahlakî değerleri, faziletleri gibi yönlerden övülmektedir. Buna karşılık olarak tez çalışmasının “3.5. Fiziksel Özellikler”, “3.6. Evlilik” ve “3.9.1. Kadınlara Atfedilen Olumsuz Özellikler” başlıklı bölümlerinde görüleceği üzere kimi mesnevilerde kadınlardan alaycı bir üslupla bahseden, hatta onları hicveden beyitler de bulunmaktadır. Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda aşağıdaki beyitlerde şairlerin ya da mesnevi karakterlerinin dilinden “kötü” özelliklere sahip kadınlara karşı olumsuz düşünceler dile getirilmekte; bu düşüncelerin bir kısmında üslup düşmanca fikirlere kadar varmaktadır.

Kutadgu Bilig'in “Oğul Kız Tuğsa Neteg İgidgüsin Ayur” başlıklı bölümünün aşağıdaki beyitlerinde kız çocuklarının terbiye edilmesine dair ifadeler bulunmaktadır⁹³. Buna göre kızlar bir an önce evlendirilmelidir. Kız çocukları doğmasa, doğsa bile fazla yaşamaması iyi olur. Doğdukları zaman yerlerinin toprağın altı olması ya da evin mezara komşu olması çok daha iyidir. Kadının aslı “et”tir, eti saklamak gerekir, aksi takdirde kokar. Umay Günay, bu beyitlerde özellikle kız çocukları ile ilgili değerlendirmelerin “Doğu kültürlerinden bize aktarılmış talihsiz hükümler” (2000: 7) olduğunu belirtmektedir. Fuat Köprülü, *Kutadgu Bilig*'deki kadınlara dair görüşleri ondan önceki eserlerle mukayese etmektedir (1981: 168):

⁹³ *Kutadgu Bilig*'in aşağıdaki beyitlerinde Yûsuf Has Hâcib'in kız çocuklarına ve kadınlara dair olumlu ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Buna göre kişinin “ay gibi” bir oğlu ya da kızı doğarsa onu kendi evinde terbiye etmelidir. Kişi, oğluna ve kızına bilgi, edep öğretirse onlar bu bilgiden her iki dünya da faydalanırlar. Mesnevisinin söz konusu bölümüne bilgi ve terbiyeye dair öğütlerle başlayan şair; yukarıdaki beyitlerden sonra üslubunu değiştirmektedir. Bu durumda şairin kız çocukları ve kadınları “terbiye edilenler” ve “edilmeyenler” olarak iki farklı grupta değerlendirdiği de ihtimal dahilinde olmaktadır

4504 Oğul kız törüse senin ay tenin

Ewinde igidgil igidme önin (Kaçalın, t.y.:236)

4506 Oğul kızka öğret bilig hem edeb

Anar iki ajun anın aşğı tap (Kaçalın, t.y.: 236)

Eski Türk an'anelerinde ve halk destanlarında kadın hakkında beslenen yüksek ve özgür anlayışa göre kadın, çocuğunun ilk ve başlıca mürebbisi, kocasının en fedakâr yoldaşı, ocağın temeli ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Bu anlayış ile, onu bütün fenalıkların sebebi, vefa ve fazilet hislerinden hemen hemen tamamıyla mahrum, ancak evde hapsedilmeğe lâyık bir mahluk olarak gören Kutadgu Bilig'in ideolojisi ile arasındaki tezat, ne kadar keskin ve belirlidir.

- 4510 Kızığ tutma ewde uzun begsizin
Ökünç birle ölgey özün igsizin (Kaçalın, t.y.: 236)
- 4511 Ayā koldaş ardaş söz aydım kese
Bu kız toğmasa yeg tirig turmasa (Kaçalın, t.y.: 236)
- 4512 Kalı tuğsa yegrek ana yer koyı
Ewi bolsa koşnı ölügler toyı (Kaçalın, t.y.: 236)
- 4519 Tişi aslı et ol küdezgü etig
Yıdır et küdezmese bolmaz itig (Kaçalın, t.y.: 236)

Zenân-nâme'nin “Der Beyân-ı Sebeb-i İn Te'lif” başlıklı bölümünde mesnevinin yazılış sebebi açıklanmaktadır. Enderunlu Fâzıl, “fahişe” olarak gördüğü kadınların divanına girmesinin, şairlik şanına zarar vereceğini söyler. Kadınlar şairin, kendi ifadesiyle, “çamur”, “iğrenç” birer “batakçı”dır. Sevgilisine seslenen şair, “aşüfte sureti”ne süs veremeyeceğini ve bu yüzden de kendisine küsmemesini rica eder.

- 75b/14 Şā' iriz rahne verir şānımıza
Giremez fāhişe divānımıza (Öztürk, 2002: 76)
- 76a/1 İşte bu yolda benim çamurum
Hep bataçlılar ise menfūrum (Öztürk, 2002: 76)
- 76a/2 Viremem sūret-i āşüfteye süs
Bana bu bābda istersen küs (Öztürk, 2002: 76)

Şevk-engîz'in “Vasf-ı Gulām-Pāre-i Bîçāre” başlığı altında Kazıkçı Yeğeni karakteri tanıtılmakta; onun kadınlara duyduğu nefret ön plana çıkartılmaktadır. Bu adam, annesinden bile iğrenip kara kuru diyerek ona bakmamaktadır.

- 115 Māderinden de idüb istikrāh
Kara kuru deyü etmezdi nigāh (Sürelli, 2007: 96)

Kazıkçı Yeğeni, Suyolcu-zâde ile girdiği münazarada ona ve kadınlara düşkün diğer erkeklere “Der Tan^ç-ı Zenân ve Zen-Dostân” bölümünde seslenmektedir. Ona göre “bir içim su” da olsa kadınlara aldanmamak; “kullanılmış suyu” “temiz” sanmamak gerekir. Göbekleri “fincan” gibi olsa da altından “çatlağı” görünür. Bazısı koltukaltında olsa da neyleyim adları yine “kancık”tır. Kadın düşkünlüğünü beğenmeyen Kazıkçı Yeğeni’ne göre “bu işler” hep “yüz karalığı”dır. Kadınların, basma kalıp bir yemeni verince tavırlarını değiştirerek yanlarına çağırıldığını düşünür.

- 550 Bir içim su ise de aldanma
Mâ-i müstameli tâhir sanma (Sürelli, 2007: 125)
- 552 Göbeği olsa da farzâ fincân
Görünür çatlağı altında ayân (Sürelli, 2007: 125)
- 553 Turalım bazısı yanyancıktır
Neyleyim adı yine kancıktır (Sürelli, 2007: 125)
- 555 Ben beğenmem hele zen-pâreliği
Böyle hep işleri yüz karalığı (Sürelli, 2007: 125)
- 562 Vericek basma kalıp bir yemeni
Der hemân pîş-i menî pîş-i menî (Sürelli, 2007: 126)

Kadınların regl olmalarından öğrenen Kazıkçı Yeğeni, onların yaşadığı biyolojik döngüyü “kirli”likle ilişkilendirmektedir. Ona göre kadınlar, şalvarlarının düğümlerini açarlarsa “pis” kanları içine akar. “Eli kınalı” dediği kadınlardan uzak durulması gerektiğini, yoksa “kanlı gömlek” giyecekleri yönünde erkekleri uyarır. Ayda bir hayzlarının süresi için kadınları beklemenin “bela” olduğunu söyler. Kirlenip de hamama girseler bile sonu kötü olan kadınlara “temiz soylu” denemeyeceğini iddia eder. Erkeklere “Sakın o kuyuda suyu bulandırma, yerin kanlı kuyu olmasın!” diye seslenir. Sevici kadınlara gafil olmamalarını, akli olanın “öyle sürtükleri” sevmeyeceğini bildirir. “Eksik akıllı”lara yani kadınlara meftun olmanın da bir tür delilik olduğunu düşünmektedir.

- 563 Açsa da çukdesini şalvârın
Kanı içine akar mürdârın (Sürelli, 2007: 126)
- 579 Desti hinnâ-zedelerden el çek
Giydirirler sana kanlı gömlek (Sürelli, 2007: 127)
- 581 Ne belâdır çekesin iddetini
Ayda bir hayzı için müddetini (Sürelli, 2007: 127)

- 584 Kirlenip gitse dahi hammāma
Pāk soy denmez o bed-fercāma (Sürelli, 2007: 127)
- 585 Sākın ol cāhda buldurma suyu
Olmasın ya‘ ni yerin kanlı kuyu (Sürelli, 2007: 127)
- 600 Çogu sa(hh)āka der olma gāfil
Öyle sürtükleri sevmez ‘ ākil (Sürelli, 2007: 128)
- 623 Budur işte bilesin nev-i cünūn
[‘]Akl-ı nākıslara olmak meftūn (Sürelli, 2007: 130)

Mir’ât-ı Cünūn’un “Zen-dost” başlıklı bölümünde kandırılarak “çirkin” bir kadınla evlenen “zen-pāre” bir adam konu edilmektedir. Mutsuz bir evlilik yapan adam, mahkemeye başvurur. Bu mahkemenin heyeti kadınlardan oluşmaktadır. Mahkemeden istediği cevabı alamayınca da “Bu diyarda bir kadın mollaysa, s.k yemek gam yemekten daha iyidir.” diyerek kadınları küçük görür.

- 328 Bu diyār içre ki zen mollādur
S.k yemek gam yemeden evlādur (Turan, 2008: 716)

Mesnevini “Gulām-pāre” bölümünde Yenişehirli Avnî’nin “sapkın” olarak nitelendirdiği, genç oğlanlara ilgi duyan bir karakter vardır. Bu adam, “Bana bütün dağlar bağ olsun, kadına bakarsam sol elim sağ olsun.” diye yeminler eder. Kadınlara vefa ehlinin yakın olmayacağını, çünkü onların tek istediklerinin penis olduğunu iddia eder. İzanı olan bir kişinin eve “şeytan”ı yani kadınları davet etmeyeceğini söyler. Gulām-pāre adam, kadınları ısırgana benzeterek onlarla taharet olmayacağını, dostluklarıyla rahat edilemeyeceğini savunur.

- 416 Bana tag üsti bütün bāg olsun
Zene bakmam sol elüm sag olsun (Turan, 2008: 720)
- 420 Zene olsun mı karīn ehl-i vefā
Karınun kalbi yarakdur zīrā (Turan, 2008: 720)
- 422 Bir kişün ki olur iz‘ ānı
Eve da‘ vet mi ider şeytānı (Turan, 2008: 720)
- 432 Ülfet-i zen ile rāhat mı olur
Hiç ısırganla tahāret mi olur (Turan, 2008: 721)

Kutadgu Bilig, *Zenân-nâme*, *Şevk-engîz* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'un yukarıdaki beyitlerinde kadınlara ilişkin olumsuz, nefret dolu düşüncelerin, sert eleştirilerin dile getirildiği, hiciv beyitleri mevcuttur. Sünbül-zâde Vehbî ve Yenişehirli Avnî, mesnevilerinde karakterlerinin görüşlerini bildirmekte; *Zenân-nâme*'de ise Enderunlu Fâzıl, kadınlara karşı düşüncelerini birinci ağızdan açıkça dile getirmektedir. Ancak şairin mesnevisinin genelinde takındığı mizahî tavır göz önünde bulundurulduğunda; yukarıdaki beyitlerinin “şaka” mahiyetli olduğu düşünülebilir. Mesnevilerin söz konusu beyitlerinde kadınlar için “fahîşe”, “aşüfte”, “batakçı”, “mâ-i müstâmel”, “kancık”, “mürdar”, “eli kınalı”, “bed-fercâm”, “sürtük”, “akl-ı nâkıs”, “şeytan”, “ısırgan” benzetmeleri yapılmakta; onlara hakaretler edilmektedir.

3.9.3. Çeşitli Milletlerden Kadınlar

Enderunlu Fâzıl *Zenân-nâme*'de⁹⁴, dünyanın farklı ülkelerinden, milletlerinden kadınları ayrı başlıklar halinde tanıtmakta; kimilerini överken kimilerini yermektedir. Mesnevinin büyük bir bölümünde kullanılan güldürücü, alaycı üslup, bazı bölümlerde hiciv mahiyetini almaktadır. Aşağıda yer alan beyitlerde şair, Rus kadınlarının cinselliği günlük hayatlarının temeline koydukları “gayr-ı ahlâkî” bir yaşam sürdürdüklerini iddia etmektedir. Çingene kadınlarının anlatıldığı bölümde ise bu insanların yaşadığı yoksulluğun, evlilik hayatlarına yansımaları ironiyle ifade edilmektedir.

3.9.3.1. Rus Kadınları

Zenân-nâme'nin “Sıfat-ı Kubh-ı Zen-i Millet-i Rus” başlıklı bölümünde Enderunlu Fâzıl, Rus kadınlarını hicvetmektedir. Ona göre Rus milletinin tüm kadınları “kötü”, sarı yüzlü, mavi gözlü ve “pis” olur. Kimisinin cismi beyaz, kar gibidir. Dışı ise “yılan gibi soğuk”tur.

134b/2 Bed olur cümle zen-i millet-i Rus

Sarı yüzli mâvi gözli menhus (Öztürk, 2002: 131)

134b/3 Kiminin cismi beyâz kar gibi

Zâhiri öyle soğuk mâr gibi (Öztürk, 2002: 132)

Enderunlu Fâzıl, Rus kadınlarını “fahişe” olarak görmekte; vajinalarının hararetli olduğunu söyleyerek “kafir ocağı”na benzetmektedir. Bu yüzden hepsinin “fahişe” olduğunu, yüzlerinin şeklinin “mühişe” olduğunu belirtmektedir. Gece gündüz arası olmaz, “s...i”, hayzı, hamileliği bitmez. Zina edenin bir kârı olmasa da o “pis”i buzla söndürür.

⁹⁴ Enderunlu Fâzıl'ın Rus kadınları ve Çingene kadınları anlattığı beyitler, tez çalışmamızın hem “3.9. Kadınlar” hem “3.13. Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar” bölümlerinde değerlendirilebilir. Ancak bahsi geçen beyitlerde kadınların memleketleri, uyrukları değil, cinsiyetlerine dair özellikler vurgulandığı için tez çalışmamızın “3.9.3.1. Rus Kadınları” ve “3.9.3.2. Çingene Kadınları” başlıkları altında incelenmektedir.

134b/4 Belî fercinde harâret vâfir
Sanki şeytân ocağıdır kâfir (Öztürk, 2002: 132)

134b/9 Ol sebep cümleleri fâhişedir
Hey 'et-i çehreleri mühişedir (Öztürk, 2002: 132)

134b/10 Gice gündüz olamaz fâsılası
S..... hâ 'izası hâmile si (Öztürk, 2002: 132)

134b/11 Zânîyi bulmaz ise bir karı
Söndürür buz ile ol murdârı (Öztürk, 2002: 132)

Zenân-nâme'nin yukarıdaki beyitlerinde Rus kadınlarına karşı nefret dolu bir biçimde yaklaşmaktadır. Enderunlu Fâzıl bu kadınlar hakkında ağır bir dil kullanmakta ve ithamlarda bulunmaktadır. Mesnevisinin kimi beyitleri için “şaka” olduğunu düşündüren ifadeleri mevcutsa da Rus kadınlardan ve Rus toplumu⁹⁵ndan bahsederken kullandığı dil; şairin düşüncelerinin bu konuda kesin olduğunu belli etmektedir.

3.9.3.2. Çingene Kadınları

Zenân-nâme'nin, Zikr-i Ahvâl-i Zen-i Çingâne” başlığı altında Çingene kadınlarının özellikleri sıralanmaktadır. Esmer bir ten ve saç rengine sahip bu kadınların, gönüllerinin, yüzlerinin, vücutlarının “kara”, hatta iki dünyalarının da “kapkara” olduğunu söyleyerek onlarla alay edilmektedir. Enderunlu Fâzıl, onların yoksulluk içerisinde sürdürdükleri günlük yaşamlarına gönderme yaparak kadınların kocalarına naz yapmak isterken “kirli” yüzlerine bir kıl elek tuttuklarını ironiyle dile getirmektedir.

121b/5 Dil kara çere kara çerge kara
İki dünyâsı kara ol fukarâ (Öztürk, 2002: 125)

121b/6 Kocasına idicek nâz o köpek
Rû-yı nâpâke tutar bir kıl elek (Öztürk, 2002: 126)

Zenân-nâme'nin yukarıdaki beyitlerinde Enderunlu Fâzıl, Çingenelerin esmer ve oldukça yoksul insanlar olmasıyla alay etmektedir. *Defter-i Aşk*'ta da Çingene düşünlerini detaylı bir biçimde

⁹⁵ Enderunlu Fâzıl'ın Rus toplumuna dair düşüncelerini dile getirdiği beyitleri, tez çalışmasının “3.12.4. Ruslar” başlığı altında yer almaktadır.

tasvir eden şairin; bu topluluğun insanlarını yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Çingenelerin yaşayış biçimlerini gülünç bulan şair, her iki mesnevisinin mizahî unsurlarını bu husus üzerine kurmaktadır.

3.9.4. Hamile Kadınlar

Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde "Ta'n-ı Mahbûb-ı Dost Be-Zenân ü Zen-Dostân" başlıklı bölümünde Kazıkçı Yeğeni karakterinin, kadınlar ve kadınlara düşkün erkeklere dair olumsuz görüşleri yer almaktadır. Mesnevinin ilk beyitlerinde bu karakterin tanıtımı yapılırken "annesinden bile kadın olduğu için nefret ettiği" belirtilmektedir. Kadınların hamilelik dönemlerinde yaşadığı fiziksel değişimleri⁹⁶ alaya alan şair, onların zevklerinin bile sadece bir gece olduğunu; sonrasında karınlarını şişirip gebe olduklarını söyler. Bu esnada memelerin "ağaç kavunu"na döndüğünü, taze "deme"lerin yok olduğunu küçümseyici bir şekilde dile getirir.

597 Duhterin zevki dahi yekşebedir
Sonra karnın şişirir der gebedir (Süreli, 2007: 128)

598 Döner ağaçkavununa memeler
Lagv olur tâzetercim demeler (Süreli, 2007: 128)

"Kadınlar", XIV.-XIX. yüzyıllar arasında kaleme alınmış mesnevilerin yukarıda yer verilen kısımlarında ön yargılı bir bakış açısıyla, nefrete varan düşüncelerle ele alınmaktadır. Özellikle Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde Kazıkçı Yeğeni isimli bir karakterin fikirlerinin dile getirildiği beyitlerde kadınlara düşmanlık beslendiği görülmektedir. Yûsuf Has Hâcib, Kemal Paşa-zâde ve Taşlıcalı Yahyâ'nın mesnevilerinde hiciv mahiyetindeki beyitler ön plana çıkmakta; kadınlara olumsuz karakter özellikleri, gayr-ı ahlâkî yaşam tarzları yüklenmektedir. Bunun yanı sıra Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'inde ve Hassân'ın *Mihr ü Müşteri*'sinde ve Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde mizahî üslubun kullanıldığı, karikatürize edilmiş tiplerin, güldürücü beyitlerin var olduğu görülmektedir. Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inde "hafifmeşrep" olarak görülen kadınlara hakaretler edilmektedir. İstisna olarak Enderunlu Fâzıl, mesnevisinde farklı bölümlerinde hiciv, ironi ve güldürüye yer vererek kadınları konu alan beyitlerine, anlatım biçimi bakımından çeşitlilik kazandırmaktadır.

⁹⁶ *Şevk-engîz*'in, kadınların hamilelik dönemlerinde göğüslerinde meydana gelen değişikliklerle alay edildiği 598. beytine "3.5.7. Göğüs" başlığı altında da yer verilmektedir. Kazıkçı Yeğeni karakterinin hamile kadınlara yönelik hakaretlerini içeren bu bölümün anlam bütünlüğünün bozulmaması için söz konusu beyit iki farklı bölümde de incelenmektedir.

3.10. Mevsimler

XVI. yüzyıl şairlerinden Fazlî ve Bekâyî, XVII. yüzyıldan Sâbit, Nev'î-zâde Atâyî ve Azmi-zâde Hâletî, XIX. yüzyıldan Keçeci-zâde İzzet Molla ve Aynî mesnevilerinde kış, yaz ve bahar aylarını, esprili, şakacı bir üslupla anlatmakta; bu mevsimlerin tasvirlerine ayrı birer bölüm ayırmaktadır. Fazlî'nin ve Bekâyî'nin *Gül ü Bülbül* isimli mesnevilerinde kış ve bahar, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında kış ve yaz, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinde yaz, Azmi-zâde Hâletî ve Aynî'nin *Sâkî-nâme*'lerinde kış, Sâbit'in *Zafer-nâme*'sinde kış, *Edhem ü Hümâ*'sında ise yaz tasvirleri bulunmaktadır. Şairlerin bahar ve yaz konulu beyitlerinde neşeli, esprili tablolar çizilmektedir. Kış tasvirlerinde ise hayat şartlarının zorlaşması, pahalılık vb. açılardan sosyal konulara değinilerek ironik bir dil kullanılmakta; ancak mevsimin doğal güzellikleri de şakacı bir üslupla anlatılmaktadır.

3.10.1. Kış

Kış mevsimi, Fazlî ve Bekâyî tarafından zorlukları, olumsuz özellikleri ön plana çıkartılarak anlatılmakta; “zalim bir hükümdar” mazmunu oluşturularak soğuk havanın doğa ve insanlar üzerindeki etkileri anlatılmaktadır. Kar yağışı, bitkilerde yarattığı tahribat yönünden konu edilmekte; karın doğada oluşturduğu güzel manzaralardan bahsedilmemektedir. Kış koşullarının dinî, ekonomik ve sosyal hayata yansımalarına yer verilmekte; bu aylarda ortaya çıkan ısınma masrafına değinilmektedir. Sâbit'in *Zafer-nâme*'sinde kar, oluşturduğu doğal güzelliklerle anılmakta; kış tabloları çizilmektedir. Mesnevinin ilgili bölümünde bir mekân ismi geçmese de şairin anlattığı kış ayları Kili'de yaşanmaktadır (Karacan, 1991b:25). Azmi-zâde Hâletî kış soğğunun, zahidi bile meyhaneye muhtaç edecek kadar şiddetli olduğunu belirtmekte; Aynî bu mevsimi, kar manzaralarının ve buzların tasviriyle anlatmaktadır. Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşân'da sürgünde bulunduğu dönemde geçirdiği kıştan, yer yer mizahî beyitlerle bahsetmekte; karlar içinde kalan haline bakarak kendisiyle alay etmektedir.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünün “Cānib-i Magribden Şāh-ı Şitā Zāhir Olup Dem-i Serd Tab'ı Bārid ile Halk-ı Zihāna Şedīd ü Kāhir Olduğudur” bölümünde kış ayları detaylı bir biçimde tasvir edilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde “dem-i serd” olarak anılan bu mevsimde hayat şartlarının zorlaşması konu edilmekte; kışı ifade etmek için “fāsīd”, “müfsīd”, “azab”, “kahr”, “ebter”, “havf”, “şiddet” kelimeleriyle zalim bir hükümdar mazmunu oluşturulmaktadır. Fazlî, soğukluğunu “bārid”, “ebred”, “yah”, “berd”, “bürüdet” gibi isim ve sıfatlarla anlattığı havanın ve “kış hükümdarı”nın zulmünün etkisiyle cehennem bile mahvolacağını söylemektedir.

1883 Demi serd ü tabî'ati bārid

Rāyī fāsīd vü rü'yeti müfsīd (Öztekin, 2002: 378)

- 1884 Hāsılı i' tidālden bīrūn
Tab^c -1 serdile halka zulmi füzūn (Öztekin, 2002: 378)
- 1887 Dem-i serdile mahv olur duzah
Sıfat-1 zātı ebredun min yah (Öztekin, 2002: 378)
- 1888 Duzah-1 germi gerçi eyler berd
Līk ider zulmı dehri duzah-1 serd (Öztekin, 2002: 378)

Gül ü Bülbül'de kış mevsiminde doğada yaşanan değişimlerden bahsedilmekte; suların soğuması, toprağın sertleşmesi ve güneşin bulutların arkasına geçmesi “kış hükümdarı”nın soğukluğuna ve korkusuna dayandırılmaktadır.

- 1900 Görüp anun bürudetin cūlar
Sovıdı kendü kendüden sular (Öztekin, 2002: 380)
- 1901 Tutulup hāk katı saht oldı
‘ Ālemün gözi yaşile toldı (Öztekin, 2002: 380)
- 1902 Kaçdı hurşīd baş aldı hemān
İtdi havfile kendüyi pinhān (Öztekin, 2002: 380)

Fazlî, aşağıdaki beyitlerde kış mevsiminin zorlu şartları karşısında insanın korunma çabasını anlatmaktadır. Hava koşulları karşısında halk ısınmak için “ocak”, gūşe-i külhān” gibi sıcak mekanları “mihrāb” olarak kabul ederek mescide gitmez. Şair, genç ve yaşlı insanların soğuktan kaçarak ateş başında vakit geçirmeleriyle alay eder; onları “âteş-perest” olarak görür. Kışın gelişini sosyal yaşamı da etkileyerek halkın “bāg u rāg” seyrinden mahrum kalmasına sebep olur. Böylelikle “gūşe-i külhān”, soğuk havaların “gūlşen”i haline gelir.

- 1889 Dem-i serdile düşdi āvaha halk
Ki ısındı azab-ı duzāha halk (Öztekin, 2002: 379)
- 1891 Ki girüp raksa halk ser-tā-ser
Her biri bir bucakda çeng çalar (Öztekin, 2002: 379)
- 1896 Olmayup halk mescide reh-yāb
Eylediler ocakları mihrāb (Öztekin, 2002: 379)
- 1897 Zulm ü kahrından olmaga me'men

- Gülşen olmuşdı gūşe-i külhan (Öztekin, 2002: 379)
- 1898 Görđi men‘ eylemez o dem-serdi
Āteşe vardı el karışdırdı (Öztekin, 2002: 379)
- 1899 Görüp anı o zālīm ü ebter
Bağrı yağı karış karış artar (Öztekin, 2002: 379)
- 1903 Üşidüp zulmı ‘ Amr’ı vü Zeyd’i
Günine göre kürkünü giydi (Öztekin, 2002: 380)
- 1940 Şöyle itdi yasag kim herkes
Kılmaya seyr-i bāğ ü rāga heves (Öztekin, 2002: 383)
- 1941 Hanesin eyleyüp hemān mesken
Gülşeni ola gūşe-i külhan (Öztekin, 2002: 383)
- 1947 Görüp ol şiddetini halk üşüyüp
Oda ısındılar ocaga düşüp (Öztekin, 2002: 384)
- 1948 Ocagı halk eyleyüp mihrāb
Oldu āteş-perest şeyhile şāb (Öztekin, 2002: 384)

Kış mevsiminin insanların, dinî ve sosyal hayatları üzerindeki etkisini anlatan Fazlî, aşağıdaki beyitlerde ocakların sürekli yanması sebebiyle odun fiyatlarının arttığını belirtir. Şair dönemin ekonomik durumuna da değinerek odunun kıymetli olduğunu ifade eder; “kalbi nerm”, “bazarı germ” oduncuların “bıyığını balta kesmez” bir hale gelmelerini eleştirir.

- 1949 Yana yana ocaklara dün ü gün
Od bahasına çıkmış idi odun (Öztekin, 2002: 384)
- 1950 Ol ocaga yanacagun meselā
Kıymeti olmuşıdi ‘ öd āsā (Öztekin, 2002: 384)
- 1951 Oluben kalbi nerm oduncularun
Oldı bāzārı germ oduncularun (Öztekin, 2002: 384)
- 1952 Çünkü nakdile cībi toldı kamu
Bıyıgın balta kesmez oldu kamu (Öztekin, 2002: 384)

Bekâyi'nin *Gül ü Bülbül*'ünde, kış mevsimi, “harâb”, “zulm”, “şitâ-yı bed-fi‘âl”, “zindân”, “habs”, “zarâr” kelimeleriyle bir arada kullanılarak, Fazlî'de olduğu gibi, “kış hükümdarı” mazmunu çerçevesinde tasvir edilmektedir. Mesnevinin “Halkun Şitâdan Nefret Edüp Şâh-ı Bahâra Ragbetleridür” başlıklı bölümündeki beyitlerde mevsim koşullarının zorluğundan bahseden şair, kışın gelişini dünyanın zulümle harap olması biçiminde düşünmektedir. İnsanların sosyal hayatı durur. Sağanak yağmurlar yüzünden işler yapılamaz. Kenâr seyirlerinin yerine ateş başları tercih edilir. Gökteki bulutların kara dumanı sümbül temaşasına imkân vermez. İnci ve ahmeri kimse görmez; herkes kıvılcım ve ateşle ilgilenir. Karın yağmasıyla gül bahçeleri, dolu yağışının ardından olduğu gibi, zarar görür. Halk karı, ayakları ile kuyulara doğru küreyerek baharda onu adeta hapseder.

- 462 Şitâ alup çemen mülkini ol dem
Harâb olmuş idi zulmiyle ‘âlem (Öztekin, 2000a: 65)
- 463 Olup kayıla halkun başı kayı
‘Amelden kılmışidi dest ü pâyı (Öztekin, 2000a: 65)
- 464 Cihâni şöyle yakmış zulmi nâgâh
Çıkardı düdü her kim eylese âh (Öztekin, 2000a: 65)
- 465 Koyup herkes temâşâ-yı kenârı
Kenâr-ı âteş idi lâlezârı (Öztekin, 2000a: 65)
- 466 Kimesne görmez idi dürr ü ahmer
Meger gâhî şerâr ü gâhî ahker (Öztekin, 2000a: 65)
- 467 Kimesne sünbül etmezdi temâşâ
Meger düd-ı siyâh-ı ebr-i sîmâ (Öztekin, 2000a: 65)
- 469 Cefâsından şitâ-yı bed-fi‘âlün
Tolu urmışa dönmişdi gülistân (Öztekin, 2000a: 65)
- 470 Şitâdan her kişi görüp bürüdet
Bulımaz intikama gerçi kudret (Öztekin, 2000a: 65)
- 471 Velî kâdir olan tenhâda her an
Sürüp berfi edüp bir çâhı zindân (Öztekin, 2000a: 65)
- 472 Ayagile yüzün yere deperler

Sâbit'in *Zafer-nâme*'sinin "Sıfat-ı Şita vü Vusul-i Mevkîb-i Hani Be-Meşta vü Amaden-i Tabur-ı Makhur" bölümünde kar yağışı orijinal benzetme ve hayallerle, nükteli bir dille tasvir edilmektedir. Kış mevsiminde gökteki "pür-çîn" bulutlar zehir yağdırır. Suların soğuması, ayaklarını üşüten bir insanın halini andırır "tabîb-i sipihr" ilaç niyetine üzerine kar yağdırır. Dünya bu mevsimde "gürleyen bir beyaz dev" halini alır. Gemiler kış sebebiyle kışlalardaki havuzlara çekilerek kar, üzerlerine bir tente gibi örtülür. Sâbit, havuzları dolduran kar toplarını, tabaklardaki berrak nar çiçeklerine; çakıl taşlarının buz tutarak püskül gibi sarkmasını da şişedeki peynir şekerine benzetir. Bu dönemde dünyanın tepesinde sanki bir çamaşırcı oturur; yeryüzünü tekne, karları da köpürmüş su olarak kullanır. Her taraftan sarkan, ışıldayan buzlar, şaire avize gibi görünür. Dünya, ona bu haliyle mumcu dükkânlarını anımsatır. Bir baklava tepsisine teşbih edilen yer yüzüne, yağın kar taneleri şeker gibi dökülür.

- 178 Olup cebhe pür-çîn-i ebr âsümân
Yüzinden yire zehr akardı hemân (Karacan, 1991b: 74)
- 179 Ayagın üşitmiş gibi cüy-bâr
Tabîb-i sipihr üstine basdı kar (Karacan, 1991b: 74)
- 180 Cihân oldu gurrende dîv-i sefîd
Ana yah cebe ebr âmud-ı hadîd (Karacan, 1991b: 74)
- 181 Yatur kışlada keştiler der-hıyâz
Ki berf üstine tente çekmiş beyâz (Karacan, 1991b: 74)
- 182 Hıyâz üzre kartopu kim akdur
Tabaklarda gülnâr-ı berrakdur (Karacan, 1991b: 74)
- 183 Çakıl taşı havz-ı cemed rîşede
Şeker penîri gösterür şîşede (Karacan, 1991b: 74)
- 184 Meger câme-şüy oldı ç[a]rh-ı berîn
Köpürmiş sudur berf tekne zemîn (Karacan, 1991b: 74)
- 185 Asup yadan âvîzeler câ-be-câ
Cihân mumcu dükkânıdır güyiyâ (Karacan, 1991b: 75)
- 189 Zemîn baklava tepsisidür meger

Yazup yufkasın berf sükker döker (Karacan, 1991b: 75)

Sâbit, kış aylarında yaşanan hayat pahalılığı, sosyal ve günlük yaşamın duraksaması gibi konulara hiç değinmeyerek mevsimin doğal güzelliklerini vurgulamaktadır. Ancak aşağıdaki beyitte şair, bu aylarda oduncuların, soğuk havayla oluşan yakacak ihtiyacı sebebiyle çok satış yapmalarına gönderme yaparak oduncuların bıyıklarını baltanın kesmeyeceğini belirtir.

194 Hatab-keşlerün buz düşüp rîşine
Bıyıklarını balta kesmez yine (Karacan, 1991b: 75)

Azmi-zâde Hâletî, *Sâki-nâme*'sinde “Makâle-i Düvâzdehüm Der-Sıfat-ı Sermâ ve Şevk-i Yârân Be-‘Ayš-ı Şebistân” başlığı altında, kış aylarının soğuşunu anlatmaktadır. Ona göre “kötü niyetli” zahid bile hırkasının içinde üşür, ısınmak için meyhaneye ihtiyaç duyar.

394 O dem geldi kim zâhid-i bed-mizâc
Zarûri sana göstere ihtiyâc (Arslan, 2012: 332)

395 Olup hırkada berdde lerze-nâk
Ola tâb-ı mey diye diye helâk (Arslan, 2012: 332)

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'da Keşan'da geçirdiği kış mevsimini, sürgünde olmanın yarattığı ruhsal çöküntü ile karamsar bir üslupla tasvir etmektedir. Ancak mesnevinin büyük bir bölümüne egemen olan mizahî dile, kış aylarının anlatıldığı “Sıfat-ı Sermâ” başlıklı bölümde de yer yer başvurulmaktadır. Şairin bulunduğu Keşan'da mevsim sert geçer; soğuktan insanın nefesi buz tutar, sesler ağzın ucundan çıkarken düşer.

3548 Tonup kaldı yah-beste râh-ı nefes
Çıkarken düşerdi bün-i femde ses (Özyıldırım, t.y.: 374)

Keşan'da karlar içinde kalan Keçeci-zâde İzzet Molla, bu haliyle görenleri şaşırtmaktadır. Şair de mahlasındaki “keçe” kelimesini tevriyeli kullanarak “zalim” dünyanın bu sene keçesini karla sardığını söyler. Kar o kadar yoğundur ki, ocaktan kıvılcım sıçrasa akide şekeri gibi donar.

3553 Kar içre gören Keçeci-zâde'yi
Demez mi şaşırmış felek ‘âdeyi (Özyıldırım, t.y.: 374)

3554 Galatkâri-i çerh-i gaddâr ile
Bu yıl sardılar keçeyi kar ile (Özyıldırım, t.y.: 374)

- 3555 Şerer sıçrasa külhan-ı nârdan
Tonardı akîde gibi kardan (Özyıldırım, t.y.: 374)

Aynî, *Sâkî-nâme*'sinin "Be-Hengâm-ı Şitâ Bâyet Bâde" başlıklı bölümünde kış tasvirlerine yer vermektedir. Özellikle 1671. beyitten itibaren kar yağışı neşeli, şakacı bir üslupla anlatılmaktadır. Kar yağışı esnasında çevre, üşüyerek pamuklu, beyaz hırka giyen bir insana benzer. Ateşe tapan Mecüsîler, bu mevsimde suya tapmaya başlar; buzdan kendilerine kiliseler yapar.

- 1671 Zemîn üzre yağan kar mı ne şeymiş
Üşümüş bir pamuklu hırka geymiş (Arslan, 2012: 133)
- 1674 Mecüsîler bütün āba taparlar
Varup yahdan kenîsâlar yaparlar (Arslan, 2012: 133)

Yukarıdaki beyitlerde şairler, kış mevsimini mizahî, güldürücü bir dille ele almışlardır. Fazlî ve Bekâyî'nin *Gül ü Bülbül*'lerinde kışın zorlukları vurgulanmakta, *Zafer-nâme* ve Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde kar yağışının oluşturduğu güzel manzaralardan bahsedilmektedir. Azmi-zâde Hâletî'nin *Sâkî-nâme*'sinde ve *Mihnet-keşân*'da bu aylarda yaşanan şiddetli soğuk üzerinde durulmaktadır.

3.10.2. Yaz

Sâbit ve Keçeci-zâde İzzet Molla, yaz aylarını şehrin boğucu havasıyla, taşraya kaçma isteğiyle; sıcak havanın doğa üzerindeki etkileriyle anlatmışlardır. Sıcak hava çiçekleri, bülbülü, hatta denizin derinlerindeki balıkları kötü bir şekilde etkilemektedir. Bu mevsimde taşra, şehirden daha ferah ve eğlencelidir. Bu sebeple genç, yaşlı tüm halk şehirden taşraya gitmek istemektedir. Nev'î-zâde Atâyî'nin beyitlerinde ise yaz mevsimin bunaltıcı havasına vurgu yapılmaktadır.

Sâbit, *Edhem ü Hüma*'nın "Sebeb-i Nazm" bölümünde İstanbulluların sıcaktan bunalarak şehirden ayrılıp sayfiye yerlerine kaçışını, esprili bir kıskançlıkla anlatmaktadır. Hint bahçelerine benzeyen menekşe bağları karşısında, rindane yaradılışlı kişiler zincirle bağlansalar bile şehirde durmak istemez. Semum rüzgârı şehirde sıcaklığı yükseltir; humması olanlar taşraya kaçar. Taşranın sevdası genç yaşlı herkese galip gelir. İnsanlar, nehirler şehirde kalebent olsa dahi su yolundan bağa gider. Şehirde sıcak hava o kadar etkilidir ki bâd-ı nesim esmeye kalksa sille-i âzer yer.

- 643 İtdi bāg-ı benefşe ravza-i hind
Bende çeksen şehirde turmaz rind (Karacan, 1990a: 67)
- 644 Taşdı dîk-i dimâg-ı aşüfte
Tapayı atdı kısm-ı âlüfte (Karacan, 1990a: 67)

- 647 Şehre âteş düşürdi bād-ı semûm
Taşraya kaçdı merdüm-i mahmûm (Karacan, 1990a: 67)
- 648 Taşranun gâlib idi sevdâsı
Bağlanmışdı pîr ü bernâsı (Karacan, 1990a: 67)
- 649 Kal‘ a-bend olsa şehrde enhâr
Su yolından iderdi bâga firâr (Karacan, 1990a: 67)
- 650 Sille-i âzer ile virsen bîm
Nefes almaz şehrde bād-ı nesîm (Karacan, 1990a: 67)

Sıcaktan kaçıp sayfiyeye, taşraya gidemeyen Sâbit, gidebilenlere gıptayla bakar. Yazın tenhalaşan şehirde yalnız kalan şair, İstanbul’u zindan, kendisini de Dikilitaş’a benzetir. İşret meclislerinin, eğlencelerin düzenlendiği taşrada insanların mutlu ve neşeli olmasına karşılık; şair şehirde sıkıntılar içinde, hüznü bir haldedir. Taşradakiler murat atlarıyla hallerinden hoşnutken kendisi At Meydanı gibi çiğnenmiş durumdadır. Şaire delilik, sevdanın silsilesiyle gelip zayıflamış endamını Zincirli Servi’ye benzetir.

- 674 Halk seyrâna gıtdiler kol kol
Bana zındân görindi İstanbul (Karacan, 1990a: 69)
- 675 Turduğum yerde hayrete taldum
Dikilitaşlar gibi kaldum (Karacan, 1990a: 69)
- 676 Taşrada halk hurrem ü handân
Ben Stanbulda vâlih ü hayrân (Karacan, 1990a: 69)
- 677 Taşrada halk ‘ıyş u ‘işretde
Ben Stanbulda renc ü zahmetde (Karacan, 1990a: 69)
- 679 Herkes esb-i murâd ile hoş-hâl
At Meydânı gibi ben pâ-mâl (Karacan, 1990a: 69)
- 680 Geldi sevdâ-yı silsileyle cünun
Döndi Zencirli Serve kad-i zebûn (Karacan, 1990a: 69)

Nev‘î-zâde Atâyî, *Sâkî-nâme*’nin “Sıfat-ı Temmûz” başlıklı bölümünde yaz sıcaklığını konu edinmiş; mevsimin doğa üzerindeki yıpratıcı etkisini ön plana çıkartmaktadır. Güneş o kadar

yakıcıdır ki meyve ağaçları, yaprakları üzerinde helva pişirir. Şair, yeryüzünü sıcaktan kapağı atan bir tencere olarak tahayyül eder. Göklerdeki öküz burcu bile kavurucu havanın etkisiyle kızarır. Gökyüzü bir fırın, şafak da onun alevi olarak düşünülerek sıcaklığın günün ilk saatlerinde bile şiddetli olduğu ifade edilir.

- 1301 Kızup yaprağı mīvenün tābe-veş
Varak üzre halvā bişürdi güneş (Kuzubaş, 2007: 202)
- 1310 Kapagın atup ya‘ nī dīk-i zemīn
Ola ber-taraf-sāz-ı çarh-ı berīn (Kuzubaş, 2007: 202)
- 1311 Tenūr-ı sipihre güneş saldı tāb
İder sīh-ı mihverde sevri kebāb (Kuzubaş, 2007: 202)
- 1312 Furundur meger künbed-i hāverī
Şafakdur önine çıkan ahkeri (Kuzubaş, 2007: 202)

Keçeci-zāde İzzet Molla'da Keşan'da geçirdiği yazı, mesnevisinin “Sıfat-ı Germā” ve “Mercan'dan Keşan'a Vürudumuzdur” başlıklarında anlatmaktadır. Şaire göre yaz ayları Keşan'da çok sıcak geçmekte; bundan en çok çiçekler etkilenmektedir. Gül bahçesindeki çiçeklerin dili sıcaktan bir karış dışarı taşar, çimenlerin rengi yatakta yatan dert sahibi gibi sararır. Nem gül bahçesini harap eder, bülbülün göğsü kebab olur. Güneş, bir an önce batma sevdasıyla sıcaklığını taşırır; doğunun çeşmesi gecedен gizlice şebnemleri çalar. Derinlerdeki balıklar sıcaktan pişer; onu söndürmeye ırmaklar su bulamaz.

- 2268 Kenārında kalmış idi gülşenin
Dili bir karış taşrada süsenin (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2269 Yaturdı çemen gösterip rüy-ı zerd
Sanırsın ki pisterde ashāb-ı derd (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2270 Harāret edip gülsitānı harāb
Felek bülbülün bağrın etmiş kebāb (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2271 Güneş dahi olmuş idi germ-hīz
Gurüb eylemek hülyāsıyla tīz (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2272 Dahi gecedен çeşme-i hāverī
Hafī sirkat eylerdi şeb-nemleri (Özyıldırım, t.y.: 305)

- 2273 Felek halka-i zıkr ü tevhîd idi
Harâretde her zerre hürşîd idi (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2274 Makâmında bülbüllerin zâğlar
Siyeh-reng-i mâtem idi bâğlar (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2275 Çıkarmış gözün nergisin gerd-i gam
Edip gülşene pâsdâr-ı harem (Özyıldırım, t.y.: 305)
- 2276 Derûnunda mâhîler olmuş kebâb
Arar anı söndürmege cûlar âb (Özyıldırım, t.y.: 305)

Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşan halkının sıcak hava karşısında serinlemek için bulduğu yöntemleri gülünç bulmaktadır. İnsanlar serinlemek için sirke içip sarımsak yemeye başlamış; bu gıdaların kokusu rahatsızlık edici bir hal almıştır. Efsuncular su bulmak için ellerinde çuvalarla ovalara çıkmışlardır ama bir yerde su olsa önce toprak onu içecektir.

- 2287 Ahâlî yemişlerdi bi'l-ittifâk
Tümenler ile sirke vü sarmısak (Özyıldırım, t.y.: 306)
- 2288 Sipihri edip bûy-ı bed telh-kâm
Aralıkda burnu olurdu zükâm (Özyıldırım, t.y.: 306)
- 2293 Çuvalı alıp destine rukye-h'ân
Arardı fezâlarda âb-ı revân (Özyıldırım, t.y.: 306)
- 2294 Eder mi çuvalın anın âb-çîn
Suyu kendi bulsa içerdi zemîn (Özyıldırım, t.y.: 306)

Sâbit, Nev'î-zâde Atâyî ve Keçeci-zâde İzzet Molla, sıcak ve nemli geçen yaz aylarının insanda oluşturduğu fiziksel ve ruhsal etkileri, doğada yarattığı değişimleri esprili, nükteli bir dille mizahî bir üslupla ele almaktadır. *Edhem ü Hü mâ*'da tasvir edilen yaz mevsimi İstanbul'da, *Mihnet-Keşân*'da ise Keşan'da geçmektedir; ancak *Sâkî-nâme*'de şair herhangi bir yer ismi belirtmemektedir.

3.10.3. Bahar

Bahar, XVI. yüzyıl şairlerinden Fazlî ve Bekâyî'nin mesnevilerinde esprili, nükteli bir dille yer almaktadır. *Gül ü Bülbül*'de Fazlî, “Şâh-ı Temüz Şems-i Münîri Serdâr İdüp Şehr-i Gülzâra İrsâl İtdügi ve Şâh-ı Bahâr Mukâvemet İdemeyüp 'Azmi Cibâl ü Kasd-ı Tilâl İtdügidir” başlığı altında

mizahî bahar tasvirlerine yer vermektedir. Baharın gelişiyle birlikte görülen doğa olayları; askerî kavramlarla anlatılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde Fazlî, yeşilliği yeniçeriye, bitkilerin canlanmasını harbelerin dikilmesine benzetir. Bir savaş meydanı portresi çizilmiş; gonca, omzunda bozdoğanla, gül, cenge hazırlanmak için yüzüne tuttuğu siperle tasvir edilir.

1761 Sebze yeniçeri gibi ol ān
Harbesin dikdi turdı cenge hemān (Öztekin, 2002: 367)

1762 Bozdoğan aldı gonca omuzına
Gül siper tutdı ceng için yüzine (Öztekin, 2002: 367)

Bekâî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde kış tasvirlerinin hemen ardından bahar tablosu çizilmiş; mevsim, Fazlî'de olduğu gibi, şâh-ı bahâr" olarak anılmaktadır. Her diyar ehlinin, adaletli olan bahar şahına meyli olduğu belirtmektedir. Çiçeklerin köklerinin toprak altında bulunmasının sebebi, kış soğuşundan korunmak olarak düşünülerek bunlar, çiçeklerin askerleri sayılır. Baharla birlikte bülbül mahzun olur, aşkı artar; ciğeri gonca gibi kanla dolar.

473 Gele çün göreler şâh-ı bahârı
Çıkarup her kişi ol bî-vakârı (Öztekin, 2000a: 66)

474 Varup bazâra iltüp āşkâre
Ederler bıçkılarla pâre pâre (Öztekin, 2000a: 66)

475 Bu olmuşdı cihân halkına ‘âdet
Anunla def^c ederlerdi harâret (Öztekin, 2000a: 66)

476 Velî ‘adlin anup şâh-ı bahârun
Var idi meyli her ehl-i diyârun (Öztekin, 2000a: 66)

477 Ki hatta ‘askeri olmagın ezhâr
Yer altında ederler hıfz her bâr (Öztekin, 2000a: 66)

478 Zarâr erişmeye tâ kim şitâdan
Bahâr erince kurtula belâdan (Öztekin, 2000a: 66)

479 Görüp bülbül bu hâli oldu mahzûn
Gamile toldı bagrı goncaveş hûn (Öztekin, 2000a: 66)

480 Felekden eyleridi gâh şekvâ

Fazlî ve Bekâyî'nin yukarıdaki beyitlerinde bahar mevsimi, “şâh-ı bahâr” olarak anılmakta; bu aylarda doğada oluşan canlanma, yenilenme askerlikle ilişkili ifadeler kullanılarak anlatılmaktadır.

“Mevsimler”, Fazlî, Bekâyî, Nev'î-zâde Atâyî, Sâbit, Azmi-zâde Hâletî, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Aynî'nin mesnevilerinde kış, yaz ve bahar aylarının tasviriyle konu edilmektedir. Kışın soğuğu ve doğanın bu dönemde geçirdiği değişimler mübalağalı bir dille anlatılmakta; şehirlerde zorlaşan hayat şartları ironik bir üslupla canlandırılmaktadır. Yaz aylarının sıcak havası da tıpkı kış soğuğu gibi, abartılı bir biçimde verilerek insanların bunaltıcı sığağa karşı mücadelelerinde içine düştükleri gülünç durumlar tasvir edilmektedir. Şairler, mesnevilerinin mevsimleri konu alan bölümlerinde nükteli bir dil kullanmakta; okuyucuyu güldürecek kelime oyunlarına başvurmaktadır.

3.11. Kanunsuz İşler Yapanlar

Yasadışı işler yapan, kanunsuz faaliyetlerde bulunan kişilere, XIII. yüzyılda Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'sinde, XVII. yüzyılda Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında ve *Hayriyye-i Nâbî*'sinde, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde değinilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde simyacılar, hırsızlar, dilenciler, karaborsacılar gibi yasal olmayan yollardan kazanç sağlayan kişiler ele alınmaktadır. *Hayriyye-i Nâbî*'de ve *Lutfiyye-i Vehbî*'de şairler, bu kişilerden bahsederken yaşadıkları çağın sıkıntılarını da dile getirmektedir.

3.11.1. Kimya/ Simya ile Dolandırıcılık Yapanlar

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*'nin “Nehy-i Âmîziş-i Kayd-ı İksîr” bölümünde kimya ilmine karşı görüşlerini beyan etmektedir. Ancak Mahmut Kaplan'ın da belirttiği üzere “buradaki kimya, modern kimya olmayıp simyâdır” (1995: 92). Şair, görüşlerini pekiştirmek için bir hükümdar ve altını toz haline getirerek satan bir kurnaz bir simyacının hikâyesini⁹⁷ anlatır. Bir zamanlar bir “ayyâr”, altını toza dönüştürerek bir ecza karışımı yapıp adını “Tarâmûn-ı Hitâ” koyar. Yaşadığı şehrin şahın huzuruna çıkıp halini arz eder.

- 1450 Bir zamân içre meger bir ‘ayyâr
Eylemiş bir niçe altını gubâr (Kaplan, 1995: 295)
- 1451 İdüb âmihte-i çend-i eczâ
Komış adını Tarâmûn-ı Hitâ (Kaplan, 1995: 295)

⁹⁷ Bu hikâye, Âzerî İbrahim Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl mesnevisinde de yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Mermer, 1993: 483-484; Baykaldı, 1994).

- 1453 ‘Arz-ı hāl idüp o şehrin şehine
Eylemiş vaz’-ı cebin dergehine (Kaplan, 1995: 296)

Şah, adamın dediklerini dinleyince sanatını sunması için ona bir fırsat vererek “Göster görelim sanatını, kudretinin mertebesini bilelim” der. Bunun üzerine simyacı, bir deftere aralarında taramunun da olduğu kimyevî maddeler yazar. Şahın hizmetçileri emir üzerine seğırtip yazan her malzemeyi alırlar. Ama Tarâmûn-ı Hitâ’yı bulamazlar.

- 1459 Didi göster görelüm san’atünü
Bilelüm mertebe-i kudretünü (Kaplan, 1995: 296)

- 1460 Yazdı bir deftere birkaç eczâ
Birinün adı Tarâmûn-ı Hitâ (Kaplan, 1995: 296)

- 1462 Şâh emriyle seğırdüp huddâm
Aldılar cümle-i eczâyı tamâm (Kaplan, 1995: 296)

Simyacı, şaha o madde olmadan karışımın tamamlanamayacağını söyler. Şahın adamları tekrar aramaya başlar. En sonunda bir aktar, aradıkları maddenin kendinde olduğunu ama adını bilmediğini söyler. Bu madde, adamın daha önceden aktara sattığı taramundur.

- 1463 Olmadı lîk Tarâmun peydâ
Didi iksirger iy milk-ârâ (Kaplan, 1995: 296)

- 1464 Taramun’dur buna cüz-i a’zam
Kîmyâ olmaz o olmazsa etam (Kaplan, 1995: 297)

- 1467 ‘Akıbet biri didi bir eczâ
Bende vardur nâminı bilmem ammâ (Kaplan, 1995: 297)

Şahın adamları Tarâmûn-ı Hitâ’yı alıp saraya getirince simyacı bu maddenin iksiri için ne kadar önemli olduğunu söyler. Ardından potaya bu karışımı dökerek altın elde eder. Şah bu işlem karşısında hayran olup aklını aldırarak adamın kendisini, sanatını ve iksir bilimindeki bilgisini tebrik eder. Bu karışımı elde etmenin, taramunu tahsil etmenin yollarını sorar. Cevap olarak Hita ülkesine sefere çıkıp bu maddeyi almak gerektiğini öğrenir.

- 1469 Kîmyâger göricek didi beli
Budur iksîrün ehemmi-i ‘ameli (Kaplan, 1995: 297)

- 1472 Pūteye koyup idüp isticlā
Bir sebīke zeri itdi peydā (Kaplan, 1995: 297)
- 1473 ‘Aklın aldurdı görüp şāh-ı cihān
Didi tahsīn idüp iy rind-i zamān (Kaplan, 1995: 297)
- 1474 Āferinler sana hem san‘atuna
Fenn-i iksīrde ehliyyetine (Kaplan, 1995: 297)
- 1475 Līk var mı anı tekmīle sebīl
Taramūn’ı nice itsen tahsīl (Kaplan, 1995: 297)
- 1476 Didi ol rindek-i iksir-i nümā
İtmek ister sefer-i milk-i Hitā (Kaplan, 1995: 298)

Şah, dolandırıcıya pek çok para ve mal vererek onu Hitā’ya gönderir. Adam da şahın verdiklerini alarak geldiği semte geri döner. Bu arada, duyduğu ahmaklıkları deftere yazan bir derviş, şahın başından geçen bu olayı öğrenir. Tuttuğu defterin başına da şahı yazar.

- 1479 Virdi ol şāh ana çok māl u menāl
Eyledi şehir-i Hitā’ya irsāl (Kaplan, 1995: 298)
- 1480 Aldı ol genci o rind-i ‘ayyār
Geldüğü semte yine itdi firār (Kaplan, 1995: 298)
- 1483 Var idi anda meğer bir dervīş
‘Ālemün bī-hıredinden dil-rīş (Kaplan, 1995: 298)
- 1484 Kande gūş eyler ise bir ahmak
Deftere ‘ādeti idi yazmak (Kaplan, 1995: 298)
- 1485 Görüp olduğımı şāhun sāhī
Defterün başına yazdı şāhı (Kaplan, 1995: 298)

Dervişin davranışını öğrenen Şah, çok sinirlenerek onu huzuruna çağırır. Derviş de ona “Bir hırsız, eline bu kadar çok para geçmişken bir daha senin semtine döner mi? Akli, bilgisi olan bunu hazmeder mi?” diye sorar. Şah da ona “Ya geri gelirse ne yaparsın ne cevap verirsin?” diye hitap eder. Derviş de cevap olarak “Şahım bu işin kolayı var, seni silip defterin başına onu yazarım” der.

- 1488 Didi bir düzdek-i mechülü'l-hāl
Eline geçmiş iken meblāg-ı māl (Kaplan, 1995: 298)
- 1489 Bir dahı semtüne ‘azm itsün mi
‘Akl u dāniş bunı hazm itsün mi (Kaplan, 1995: 299)
- 1492 Didi ol yā gelicek n’eylersün
Ol zaman da ne cevāb eylersün (Kaplan, 1995: 299)
- 1493 Didi şāhum var anun āsānı
Seni bozup yazarum ben anı (Kaplan, 1995: 299)

Nâbî'nin yukarıdaki beyitlerde anlattığı hikâye, kıssadan hisse amacı taşımaktadır. Şah gibi güçlü, zengin bir insan bile kolay yoldan altın kazanma ihtimalini görünce kendini buna kaptırmış ve çok fazla para kaybetmiştir. Mahmut Kaplan'a göre “kimyacılar, günümüzün hazine avcıları ve şans oyunları tutkunlarını andırmaktadır” (2012: 42-43). Şair, şah ve derviş arasında geçen konuşmayla hikâyenin mizahî tonunu oluşturmaktadır. Dervişin hazırcevaplığı, şah için beklenmedik bir durum oluşturmuş; böylelikle hikâyenin sonucu güldürücü bir dille verilmiştir.

3.11.2. Hırsızlar

Yûnus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*'nin “Dāstān-ı Buşu Ya'nî Gazab” başlıklı bölümünde mizahî bir duvar dibini delen bir hırsız⁹⁸ hikâyesi bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde şair, kişinin gönül sarayını düzeltip dost, yani Allah'ın gelmesine hazır olmasını, kendini beğenip döşeginde oturmamasını, daima eşikte beklemesini öğütler.

- 212 Kaçan dost gele diyü hâzır olgıl
Sarâyunı düzetgil hâzır olgıl (Günay ve Horata, 1994: 136)
- 213 Olup hod-bîn oturma döşeginde
Müdāmī kāyim olgıl işiginde (Günay ve Horata, 1994: 138)

Kişi gafil olmamalıdır; aksi takdirde evine hırsız gelir. Ev sahibi çok dalgın uyursa hırsız sevinir, kimseyi uyandırmadan işini çabuk bitirir. Hatta evin duvarını bile deler.

- 214 Gafil olma evüne ugrı gele

⁹⁸ “Duvarı delen hırsız” hikâyesi, kaynağını Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin üçüncü cildinden almaktadır. Hikâyenin metni için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 348).

Katı uyur isen dīvār dele (Günay ve Horata, 1994: 138)

215 Ev ıssı uykuda uğrı kıvanur
Tutar ta' cīl işin uyana sanur (Günay ve Horata, 1994: 138)

216 Nice geldiyyise uyanmadı ol
Bilür bellü ki kolayıncadur yol (Günay ve Horata, 1994: 138)

Hırsız geldiğinde ev sahihsiz olursa kolaylığına bakmadan rahatça girip çıkar. Evi hırsız aldığıında ev artık onun olur; orada yiyip içip oturur. Ev sahibi dışarı çıkınca o içeri girer.

218 Ev ıssuz olıcak uğrı gelince
Girür çıkar bahınmaz kolayınca (Günay ve Horata, 1994: 138)

219 Evüni kandayıdun uğrı aldı
Yir içer oturur ev anun oldu (Günay ve Horata, 1994: 138)

220 Olursın taşra sen ol içerü hoş
Yakındur iş ucu uş göresin uş (Günay ve Horata, 1994: 138)

Nâbî, *Hayr-âbâd*'ın “Zuhūr-ı Düzd-i Çālāk ve Sıfat-ı O” başlıklı bölümünde Çalak isimli bir hırsız, mizahî bir üslupla tasvir etmektedir. Şair, bu tasvirlerde nükteli bir dil kullanmakta; mübalağalı bir biçimde bu karakterin hırsızlıktaki maharetlerini ele almaktadır. Hırsız Çalak, geceleri yola çıkmakta ustadır. Kapılardaki ve tavanlardaki örümceklerle aynı işi yapar. İnsanların uykularının iyice ağırlaştığı anı gözler, “ay ışığına düşman olmuş bir köpek” gibidir. Hatta, uykusunda horlayan bir kişiyi duysa bu ses ona saz gibi gelerek safa verir.

994 Üstād-ı safır reh-rev-i şām
Hem-kār-ı anākib-i der ü bām (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 194)

999 Sāhib-i rasad-ı girānī-i hāb
Mānende-i seg 'adū-yı mehtāb (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 194)

1007 Olurıdı sāz-veş-i safā-yāb
Güş eylese bir horuldu-ı hāb (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 196)

Çalak'ın imkânı olsa gündüzleri hırsızlığa çıkabilse, dünyadan gündüzleri kovar. Oruçlu bir insan gibi seher vaktiyle savaşıır. Yıldızlar onun korkusundan birbirini bekler, birbirlerini koruyup kollar.

- 1008 İmkānı olup olaydı rûzı
Dünyādan iderdi def^ç rûzî (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 196)
- 1009 Eylerdi seherle dem berhâş
Mânende-i rûze-dâr-ı berrâş (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 196)
- 1021 Havfindan anın tamāmî-i şeb
Beklerdi biri birini kevkeb (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 196)

Çalاک o kadar becerikli bir hırsızdır ki yakutun içindeki suyu alır, hamamdaki ateşini ve suyu çalar. Her keseye elini uzatır, altınları da sikkeleri de götürür. Kitaplardaki yazı satırlarını kazır, suyun yüzeyindeki dalgaları çalar. Gülün kokusunu çalar, içindeki ibrişimleri alır. Havadaki mumun ateş fitilini çalar. İstese gökyüzüne yol açar, Zühal'in tacını kapıp kaçar. Utarid'in cüzdanını, Zühre'nin tamburunu çalar. Ayın elmasının içini, çekirdeğini oyar, fıstığın gömleğini, kabuğunu soyar. Feleğin tacındaki lâli kapar, güneşin, ayın nalını alır.

- 1022 Yākūtun alur içinden ābın
Hammāmın ugurlar āb u tābın (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 196)
- 1023 Her kīseye kim eli talardı
Hem sikkeyi hem zeri çalardı (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)
- 1024 Kazırdı sūtūrını kitābun
Mevcini çalardı rûy-ı ābun (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)
- 1025 Ugurlardı gülün şemîmin
Zehrenün alurdu ibrişimin (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)
- 1026 Āsūde iken hevāda lem^ç i
Ugurlardı fetîl-i şem^ç i (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)
- 1027 İsterse sipihre rāh açardı
Tāc-ı Zühal'i kapardı kaçardı (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)
- 1028 Cüzdān-ı 'Utārid'e salardı
Tanbūrını Zühre'nün çalardı (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)
- 1029 Sīb-i kamerün için oyardı
Pīrāhen-i pisteyi soyardı (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 198)

- 1031 Tâc-ı felegün kapardı la' lin
Güneş kamerün çalardı na' lin (Gökcan Türkdöğän ve Koç, 2015: 198)

Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'sinde hırsızın "leitmotif" olduğu (Öztekin, 2000b: 232); öfkeyi simgelediği ve bir kez eve girdikten sonra insana kendisinin değil öfkesinin hâkim olduğu (Günay ve Horata, 1994: 75) biçiminde görüşler mevcuttur. Şair, ev sahibine yaptığı uyarılarda mizahî bir dil kullanmaktadır. Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında ise Çalak'ın hırsızlığı abartılı bir şekilde tasvir edilmekte; elinin mahareti astronomik unsurlara, bitkilere, değerli taşlara kadar uzanmaktadır. Çalak'ın çaldıklarının, denizin dalgası, Zühal yıldızının tacı, Utarid'in cüzdanı, Zühre'nin tamburu gibi paha biçilemez nitelikte olması, beyitlerdeki güldürü unsurlarını yaratmakta; şair, kullandığı fiillerle nükteli kelime oyunları yapmaktadır.

3.11.3. Dilenciler

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*'nin "Der Keyfiyyet- Cerrâr ü İ' tâ-yı Sadaka Be-Fukarâ-yı Sâbirîn" başlıklı bölümünde insanların iyi niyetlerini istismar ederek sadaka alan dilencilerin iç yüzlerini, alaycı bir dille ele almaktadır. Bu kişiler, insanlardan sadaka alma elbisesini kendilerine yakıştırırlar. "Hacı Fıfış" diye uydurma bir isim bulurlar. Bunların bir kısmı kör, bir kısmı ayağı kırık, sakat gibi görünerek ellerinde kaseleriyle dolaşır. Kötü sesli bu dilencilere Acem zarıfları "eşek dilenci" der.

- 661 Kisvet-i cerri tamâm uydurmuş
Hâcî Fıfış deyü nâm uydurmuş (Beyzadeoğlu, 1994: 104)
- 665 Ba' zı a' mâ görünür pâyı şikest
Dolaşır kâse-i deryüze be-dest (Beyzadeoğlu, 1994: 104)
- 667 Bed-sadâ böyle dilenciye tamâm
Har-gedâ dir zurafâ-yı A' câm (Beyzadeoğlu, 1994: 105)

Sünbül-zâde Vehbî, şair geçinen ama esasen işinde mahir dilencilerin olduğunu belirtir. Yalan yanlış, kınanmaya layık bir şekilde yazdıklarını halka tarih olarak gösterirler. "Dilenci şairler" in sözlerini işiten, Yunus'tan ilahi duyduğunu zanneder. Ama onların kötü suratlarını gören usanır. Söyledikleri bir çürük akçe bile etmese de caize, sadaka almadan kalkıp gitmezler.

- 668 Ba' zı cerrâr da şâ' ir geçinür
Cerr-i iskâlde mâhir geçinür (Beyzadeoğlu, 1994: 105)
- 669 Dağıdur halka müzeyyef târih

Olarak lâyıık-ı levm ü tevbih (Beyzadeoğlu, 1994: 105)

- 670 İřiden Yūnus ilāhīsi sanur
Bed-edāsın gōren ādem usanur (Beyzadeoğlu, 1994: 105)
- 671 Sōzleri bir çūrūk akçe itmez
Cāize almasa kalkup gitmez (Beyzadeoğlu, 1994: 105)

Sūnbūl-zāde Vehbī, mesnevisinin adı geēen bōlūmūnūn devamında, ihtiyaēı olmadıđı halde sadaka bekleyen bu kiřilere deđil; yoksul ama dilenemeyecek kadar gururlu olanlara yardım edilmesi, para verilmesi gerektiđini “Līk in‘āma sezādur o fakīr/ Ki kalup dest-i zarūretde esīr” diyerek ōđūtlemektedir (Beyzadeođlu, 1994: 106). řair, dilencilerin kendilerini bedenlen sakat gōstermesini, insanların duygularını sōmūrmeē için řiirler okumalarını ironiyle dile getirir.

3.11.4. Karaborsacılar

Nābī, *Hayriyye-i Nābī*’nin “Matlab-ı Mezra‘-ı Kiřt ü Hirmen” bařlıklı bōlūmūnde çiftēiliđi ōver, ziraatın ōnemine deđinir. Ardından, XVII. yūzyılda karaborsacılıđın artmasını, çiftēilik sistemindeki bozulmaları eleřtirir.

řair, “kārın kendi ūrūnūnū ektirmek olduğunda, ambarının dolduğunu farz edelim” diye dūřunerek çiftēilerin yaşadığı sıkıntılarını dile getirmeye başlar. Malları ucuz olursa fukaranın bakışlarından başka hayır gōrmezler. Ama gōzleri, o malın kıymetli olacağı vakti kollarsa bu karaborsacılıktır. İşte ona izin yoktur. Karaborsacılığın, pahalalanması iēin malını saklamamanın sonu iflastır. Őnce bir evi yapar sonra da onu yıkar. Yoksulların gōzū onu yağmalar, muhtekirlerin iři bereketli olmaz. Faraza bir faydadan kişinin kendi zarar eder. İnsan bu işlerin ehli değilse ondan kaēınmalıdır.

- 1103 Kendūn ekdūrmeē olursa kārın
Toldı farz eyleyelūm anbārın (Kaplan, 1995: 267)
- 1104 Ucuz olursa gōrūlmez hayrı
Fukarānūn nazarından gayrı (Kaplan, 1995: 267)
- 1105 Kıymeti vaktine itsen gōzi bāz
Muhtekirlūkdūr o yok ana cevāz (Kaplan, 1995: 267)
- 1106 İhtikārın sonı iflāsa çıkar
Yapar ol bir evi sonra da yıkar (Kaplan, 1995: 267)

- 1107 Fukarā didesi eyler gâret
Muhtekir gördüğü yokdur bereket (Kaplan, 1995: 268)
- 1108 Faraza fâ'ide ya hod zarar it
Sen hele ehli degülsin hazer it (Kaplan, 1995: 268)

Nâbî, çiftçilik sisteminin bozulduğu, tarım topraklarının bereketinin kalmadığı XVII. yüzyılda, kâr elde etmek için yaygınlaşan karaborsacılık faaliyetinin zararlarını; ironik bir dille anlatmaktadır. Şairin bu konudaki görüşleri, sosyal tenkit mahiyeti taşımaktadır.

“Kanunsuz İşler Yapanlar” olarak kabul edilen hırsızlar, dilenciler, karaborsacılar ve dolandırıcılar, Yûnus Emre, Nâbî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde yer almaktadır. *Hayr-âbâd*'ın karakterlerinden Çalak'ın hırsızlıktaki mahareti, nükteli beyitlerle tasvir edilmekte; çaldıklarının paha biçilemez nitelikte olması söz konu beyitlerin mizahî unsurunu oluşturmaktadır. *Hayriyye-i Nâbî*'de çiftçilerin ettikleri ürünün fazlasını, sonradan değerlenmesi için saklaması, yani karaborsacılığa başvurmaları ironik bir dille anlatılmakta; Nâbî, bu yolla kâr elde etmek isteyen kişileri eleştirerek halka ve kendilerine büyük zararlar vereceğini belirtmektedir. Ayrıca simya ile uğraşıp kısa yoldan para kazanma, altın sahibi olma hırslarının bir hükümdarı bile etkisi altına alabileceği ve gülünç durumlara düşüreceği anlatılmaktadır. *Lutfiyye-i Vehbî*'de insanların iyi niyetlerini kullanarak, duygu sömürüsü yaparak dilenen kişiler alaycı bir dille ele alınmakta; böyleleri yüzünden ihtiyaç sahibi, yoksul kişilere ulaşamaması ironik bir üslupla yerilmektedir. *Risâletü'n-Nushiyye*'de ise bahsi geçen mesnevilerden farklı olarak “hırsız” simgesi üzerinden mizahî bir dille tasavvufî mesajlar verilmiştir.

3.12. Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar

Ülkeler, memleketler ve buraların yerel halkları XV. yüzyılda Cemâlî'nin *Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zarûret ü Mülâzemet*'inde, XVI. yüzyılda Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ında ve Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde ve XVIII. yüzyılda Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde mizahî bir üslupla, çoğunlukla ironik beyitlerle ele alınmaktadır. Söz konusu mesnevilerde bir şehrin, bölgenin, ülkenin insanları çeşitli özellikleriyle dile getirilmektedir.

Gencîne-i Râz ve *Pend-nâme*'de Türkler, bilgisiz ve görmemiş insanlar olarak kabul edilmektedir. *Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zarûret ü Mülâzemet*'te Arnavutlar ve ülkeleri üzerine gözlemler yapılmaktadır. *Zenân-nâme*'de ise Acemler'in soylarına, aile yapılarına ilişkin kinayeli sözler mevcuttur.

3.12.1. Türkler

Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ında ve Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde Türklerin merkeze alındığı hikâyeler bulunmaktadır. Şairler bu hikâyelerde Türklerle alay etmekte; onlara alışık olmadıkları olaylar yaşatarak ya da hayaller kurdurarak bu hallerini mizahî bir dille ele almaktadır.

Gencîne-i Râz'ın otuz dördüncü makalesinde "Hikâyet" başlığı altında attar dükkanında misk kokusundan bayılan bir Türk'ün başından geçen güldürücü olaylar anlatılmaktadır⁹⁹. Şairin, "yoğurdu kara", "yüzü kara" diye küçük gördüğü, düşmediği sürece başı yere inmeyen bir "bî-namaz" olarak tasvir ettiği Türk, bir gün pazarda attara gider. Ama buradaki misk kokusu ona ağır gelerek sersemler yüz üstü düşer.

2611 Bir yogurdu kara Türk-i ebter
Şehri seyr itmege meyl itti meğer (Çınar, 2014: 285)

2614 Bî-namaz idi hem ol yüzü kara
Düşmeyince başı inmezdi yere (Çınar, 2014: 285)

2616 Geldi bu şevket ile bâzâra
Nâgehân uğradı bir 'attâra (Çınar, 2014: 285)

2617 Bûy-ı misk ile dimâğı doldı
Düşdi yer yüzine bî-hüş oldı (Çınar, 2014: 285)

Türk'ün yere düştüğünü gören kalabalık, başına toplanır. Hepsi de ona ne olduğunu merak eder. Attar, misk kokusunun ona dokunduğunu anlar.

2620 Oldı bu hādise nāgāh ana
Üşdiler māhelekallāh ana (Çınar, 2014: 286)

2621 Didiler n'oldu bu miskîne 'aceb
Neden irişdi buna bunca te'ab (Çınar, 2014: 286)

2623 Didi 'attār bu miskîne meger
Eyledi rāyiha-i misk zarar (Çınar, 2014: 286)

⁹⁹ Taşlıcalı Yahyâ'nın mesnevisinde yer verdiği bu hikâye, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin dördüncü cildinde ve Derviş Hayâlî'nin Ravzatü'l-envâr'ında anlatılan "attarlar çarşısında debbağ" hikâyesinin farklı bir uyarlamasıdır. Hikâyenin adı geçen mesnevilerdeki metinleri için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 422-423; Köksal, 2003: 124-128).

Buradaki zarif bir rindin aklına bir fikir gelir; bir parça tezek bulup yakarak baygın adamın burnuna tutar. Tezek kokusunu alınca ayılan Türk, “Bir yaramaz koku beni mest etti, Hızır erişip de bana tütsü tutmasa can verirdim” der.

2626 Bu sözi dinledi bir rind-i zarîf
Kıldı ol lahzada bir fikr-i latîf (Çınar, 2014: 286)

2627 Yakdı bir pâre tezek itdi ‘ıyân
Düteni burnına girince hemân (Çınar, 2014: 286)

2628 ‘Aklı başına gelüp itdi kıyâm
Gözini açdı idüp halka kelâm (Çınar, 2014: 286)

2629 Ol zarîfe didi bu Türk-i denî
Bir yaramaz koku mest itdi beni (Çınar, 2014: 286)

2630 Can virüp olur idüm ehl-i kubür
Yakmasan Hızır irişüp bana buhûrı (Çınar, 2014: 286)

Taşlıcalı Yahyâ, bu hikâye üzerine “Mizacı temiz olmayan kişi, zehrin tiryakisi olur” diye düşüncesini dile getirir. Şair, mesnevinin söz konusu bölümünde Türk adam için kullandığı “yoğurdu kara”, “yüzü kara”, “bî-namaz” ifadeleriyle ironik bir dil oluşturmakta; onu misk kokusuyla bayılıp tezek kokusuyla ayılarak beyitlerine mizahî bir özellik kazandırmaktadır.

2631 Her kimin olsa mizâcı nâ-pâk
Zehr-i kâtil olur ana tiryâk (Çınar, 2014: 286)

Güvâhî’nin *Pend-nâme*’sinin “Hikâyet” başlıklı bölümünde iki Türk’ün aralarında geçen bir diyalog üzerinden cehaletleri, bilgisizlikleri göz önüne serilmektedir. Bir gün iki Türk arkadaş “münasip olmayan” bir sohbe başlarlar. Biri diğerine, “sen bey olsan, halk arasında iyi, yüce olsan; semiz etlerden tavuklardan, yağlı yemeklerden kim bilir ne çok yerdin” diye sorar.

1016 İki Türk oluban bir gün musâhib
Kelâma başladılar nâ-münâsib (Hengirmen, 1990: 168)

1017 Biri didi birine sen beg olsan
Ulalsan halk arasında yig olsan (Hengirmen, 1990: 168)

1018 Yimeklerde ne yirdün çoğ be kardaş

Semüz etler tavuklar mı ya çerb aş (Hengirmen, 1990: 168)

Arkadaşı da “Taze soğanla yumuşak bazlamayı yerdim tabii, derdimin ilacı odur” diye cevap verir. Bu sefer de o, arkadaşına “Sen bey olsan, istediğin her yemeği bulacak olsan ne yerdin” diye bir soru sorar.

1019 Didi yirdün odur derdüm [‘]ilâcı
Teze soğanla yumşak bazlamacı (Hengirmen, 1990: 168)

1020 Pes ol da didi ana sen beg olsan
Ne yirdün istediğün lütı bulsan (Hengirmen, 1990: 168)

Diğer arkadaş sorulan soruya “sen istediğin her şeyi yedin bana geriye ne bıraktın ki yiyeyim” diye cevap verir. Güvâhî, bu diyalogun ardından Türk kavminin böyle tuhaf olduğunu, iyiyi kötüyü idrak edemediklerini; ağızlarının tat bilmediğini, dillerinde yâd edecek söz olmadığını belirtir.

1021 Didi sen ne kodun kim yiyem anı
Bir anun gibi dahı lüt kanı (Hengirmen, 1990: 168)

1022 [‘]Acâyib tâ[‘]ifedür kavm-i Etrâk
Eyü yatlu nedür itmezler idrâk (Hengirmen, 1990: 168)

1023 Ne bilür anlarun ağızları tad
Ne söz var dillerinde idecek yâd (Hengirmen, 1990: 168)

Gencîne-i Râz ve Pend-nâme’de Türkler, bilgisiz, cahil, görgüsüz kişiler olarak yer almaktadır. Taşlıcalı Yahyâ, hikâyesinde attara giden adamı daha önce yaşamadığı bir durum içerisine sokarak mizahî bir olay örgüsü kurgulamaktadır. Güvâhî ise iki arkadaşla hayal dünyalarının darlığı ve gülünçlüğüyle, üstünlük kuramına yakın bir şekilde alay etmektedir. İki hikâyede de ironik bir dil, istihzalı bir üslup kullanılmakta; ancak söz konusu beyitler hiciv mahiyeti taşımamaktadır.

3.12.2. Arnavutlar

Cemâlî, M. 1478 yılında Fatih Sultan Mehmed’in Arnavutluk seferine katılmış; ilk kez gördüğü bu ülkeye ve insanlarına karşı olumsuz duygular beslemiştir. Mesnevisi *Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülazemet*’e, bu sefere dair gözlemlerini ve izlenimlerini yansıtmıştır.

Şair, Arnavutluk diyarına varıldığında, bir Müslüman’ın cuhud eline düşmüş gibi olacağını söyler. Bu ülkenin yolları inişli ve yokuşludur. Öyle ki insana zehir içirtir. Dağlarında safâ ve rahat

yoktur. Derelerinde zorluk ve mihnet çoktur. Suyu lezzetsiz, havası vahimdir. Manzarası kıymetsizdir. Düz yeri yoktur, her yanı dağ taşdır. Üzeri duman ve buhar kaplıdır. Güllü yoktur, nereye baksan diken vardır. Ortaları boş ve taşlıktır. Etrafında Frengistan bulunur.

- 35 Kişi varıcağ Arnavud iline
Sanki müslim düşer cuhūd eline (Erimer, 1974: 271)
- 36 Evvel āhir yiri yokuş iniş
Şöyle kim nūş eyler ādeme nîş (Erimer, 1974: 271)
- 37 Taglarında safā vü rāhat yok
Derelerinde cevr ü mihnet çok (Erimer, 1974: 271)
- 38 Suyı bī-lezzet ü hevāsi vahim
Manzarı mühmel ü ‘ azābı elīm (Erimer, 1974: 271)
- 39 Düz yire yokdur anda hīç vucūd
Tagdur taşdur cem‘ī-i hudūd (Erimer, 1974: 271)
- 40 Kaplamış üstini duhān u buhār
Güli yok līk kande baksan hār (Erimer, 1974: 272)
- 41 Ortası mühmelāt u sengistān
Çevresi muttasıl frengistān (Erimer, 1974: 272)

Yollarında bir iz bile yoktur. İnsan, iblisi buralarda dayakla bile yürütemez. Her tarafı çalı çırpıdır, insanın cüppesi buralarda parça parça olur. Ekmeği azdır, onun bile tadı tuzu yoktur. Kavunu daha görülmemiş; karpuzu da yoktur. Dünyada hiçbir sefer ehli, safasızlıkta buraya benzer bir yer görmemiştir. Her yanı öyle kötü ve hakirdir ki burası sanki bir cehennem vadisidir.

- 42 Yollarında mu‘ayyen olmaz iz
Tayag-ile yürüyemez ibliz (Erimer, 1974: 272)
- 43 Hār u hasdan geçülmeyp nā-çār
Cübbe çāk oldu kalmadı destār (Erimer, 1974: 272)
- 46 Etmegi az anun dahı tuzı yok
Kavunun görmedük ü karpuzı yok (Erimer, 1974: 272)

48 Görmemişdür cihānda ehl-i sefer
Bī-safālıkda ol yire benzer (Erimer, 1974: 272)

49 Yırlar içre hakīrdür kemdür
Güiyā vādī-i cehennemdür (Erimer, 1974: 272)

Cemālī, Arnavutluk halkını beğenmemekte; yaptığı tasvirlerde, onları küçük düşürmeyi amaçlayan alaycı bir üslup kullanmaktadır. Ona göre Arnavutların gözü kör, başları kel, bıyıkları seyrek, sakalları çepeldir. İnsanın gözüne ok, başına kılıç saplar; cismine zahmet, canına lanet verirler. Hepsi de İslam’a düşmandır, kafirdir.

50 Halkınun gözi kör kellesi kel
Bıyığı mühmel sakalı çepel (Erimer, 1974: 272)

51 Çeşmine fīr ü cismine zahmet
Başına tīğ ü cānına la‘ net (Erimer, 1974: 272)

52 İli islāma düşmen ü kāfir
Büresi bī-‘aded sinek vāfir (Erimer, 1974: 272)

Arnavutluk seferi esnasında Cemālī, haşeratin çokluğu nedeniyle sıkıntılar yaşamaktadır. Buranın piresi sayısız, sineği de boldur. Onlar yüzünden geceleri uyku uyunmaz. Sineği de yılan ve akrep gibi büyüktür.

53 Büresi terk-i rāhat-ı şebdür
Sineği sanki mār u ‘akrebdür (Erimer, 1974: 272)

54 Ol teni rāhat eylemez hergiz
Bu ider cānın ādemün ‘āciz (Erimer, 1974: 272)

Arnavutluk hakkında ne söylenirse söylensin “bela”sı tamamlanamaz. Çünkü orada kimse yoluna gidemez, özelliklerini kimse şerh edemez. Ne kadar şerh ederse beyan olmaz, ne söylenirse de açık olmaz. Şair, Allah’tan kimseyi bu ülkede koymaması için dualar eder.

56 Olmaya nice söylenürse kelām
Arnavud ilinün belası tamām (Erimer, 1974: 273)

57 Nitekim kimse yolına gidemez
Vasfını dahi kimse şerh idemez (Erimer, 1974: 273)

- 58 Nice şerh ide kim beyān olmaz
Ne beyān eylesün ‘ ayān olmaz (Erimer, 1974: 273)
- 59 Hācet oldur ki ol Mücīb karīb
Kimseyi eyleme anda garīb (Erimer, 1974: 273)

Cemālî'nin Arnavutluk'ta yaşadığı sıkıntılar, sadece bu diyarı ve halkını sevmemesinden değil; maddî problemlerinden kurtulmak için katıldığı bu seferin, tahmininden uzun sürmesinden kaynaklanmaktadır. Şair, hazırlıklarını daha kısa bir zaman için yapmış; ancak seferin sonlanmaması sebebiyle zorluklar çekmiştir. Haluk Gökalp şairin eleştirilerinin odağında, seferde bulunma zorunluluğundan ziyade Arnavutluk coğrafyası ve insanları olduğunu belirtmektedir (2006b: 600).

Cemālî, Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu tahmin edilen *Der Beyān-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülazemet*'i, İstanbul'a dönebilmek için kaleme almıştır. Hoşa gitmeyen bir ülke ve halkı mizahî bir üslupla tasvir edilmekte; beğenilmeyen hususlar temele alınarak eleştiriler alaycı bir şekilde dile getirilmektedir. Bu sebeple şairin, mesnevisinde gülünç yanları kuran ve hoşnutsuzluğu yansıtan tasvirlerdeki mübalağalı yaklaşımı, yaşadığı zor durumu vurgulamak için tercih ettiği düşünülmektedir.

3.12.3. Şamlılar

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*'nin “Sıfat-ı Hâlet-i Nisvân-ı Dimişk” bölümünde Şam halkını, ahlakî bir çöküntü içinde olmakla itham etmektedir. Şam'da bir süre görev yapan şairin, şehrin insanını yakından tanıma fırsatı bulduğu düşünülebilir.

Şair, Hz. Atike'nin mezar yerinin şehrin aşüftelerinin yeri haline dönüştüğünü, namus ehli olarak bilinen insanların bile ziyaret bahanesiyle şehvetle geldiklerini iddia eder. “Şeytanın vesvesesi”, mezarlığı “karhâne”ye döndürmüştür. Pek çok kişi bu “iş”i yapar, ancak bunun ölüyle ilişkiye girmekten farkı yoktur. Bu sebeple orada gerçekleşen cinsel münasebetler sonucunda doğan çocukların kimi çarpık kimisi de şaşlı olur. Şam'ın delikanlısı da erkeği de hep çirkindir, kadınlarının da güzel olduğunu düşünmemek gerekir.

- 99a/13 Hazret-i ‘ Ātikenin merkādıdır
Cümle āşüftelerin mevrididir (Öztürk, 2002: 103)
- 99a/15 Ehl-i ‘ ırzı da o şehvetle gelür
Güyya kasd-ı ziyâretle gelür (Öztürk, 2002: 103)
- 99b/2 Habbezā vesvese-i şeytānı

Kıldı kārḥāne mezāristānı (Öztürk, 2002: 103)

99b/3 Nice eyler kişi bu kübrāyı
Yapmadan farkı mı var mevtāyı (Öztürk, 2002: 103)

99b/4 Cümle mevlūdleri bundan nāşī
Kimi çarpık kimisi de şāşī (Öztürk, 2002: 104)

99b/5 Zışt olur hep zen ü gilmān-ı Dimişk
Sanma hüsnā ola nisvān-ı Dimişk (Öztürk, 2002: 104)

Şair, Şamlı erkeklerin kimi adetlerini tuhaf bulmaktadır. Onların adetlerine göre fakir olan erkekler bile dört hatun alır. Ancak evleri tek odalı olduğu için kadınları birbirlerinin üzerine yatırır. Adam, eşlerinden birisini yanına çekse diğerleri de ona hasretle bakar. Yani, karı koca arasındaki cinsel yakınlıklar diğer eşler tarafından seyredilir.

102a/13 Anda ammā bu ‘ acāib kānūn
Fukārası da alır dört hātun (Öztürk, 2002: 105)

102a/14 Çünkü bir otalıdır hāneleri
Birbiri üzere yatur zenneleri (Öztürk, 2002: 105)

102a/15 Birini çekse de isti‘ māle
Cümle hasretle bakar ol hāle (Öztürk, 2002: 105)

Enderunlu Fâzıl mesnevisinin Şamlılara ayırdığı bölümünü, onların reddedilmiş ve lanetli bir millet olduğunu, pek çok kötü adetlerinin var olduğunu söyleyerek bitirir. *Zenân-nâme*'nin yukarıdaki beyitlerinde bu şehrin halkı, aile yaşantıları, fuhuşun yaygınlığı, dinî değerlere saygısızlık gibi hususlar sebebiyle hicvedilir.

104a/10 Dahı var anda nice bed-āyīn
Öyle bir millet-i merdūd u la‘ yīn (Öztürk, 2002: 107)

3.12.4. Ruslar

Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinin “Sıfat-ı Kubh-ı Zen-i Millet-i Rus” başlıklı bölümünde Rus kadınları konu edilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde şair, Rus toplumunu ağır bir dille hicveder. Ona göre bu insanlarda kadınlar yüzünden hiç kavga çıkmaz. Çünkü kadınlar birden fazla erkekle beraber olmakta; şairin deyimiyle “ortak” kullanılmaktadır. Bu yüzden çingeneleri ve “piç hâne”leri

artar. Onlarda daima bin iki bin “kahpe” bulunur, içlerinden birisi de “rütbe sahibi”, yani kadınları pazarlayan olur. Gelen zinacılara ikram edilir, zinacının cinsel organı adeta bölüştürülür. Ruslarda ne ar ne namus ne de din vardır, yapılan her şey alkışlanır.

134b/12 Zen için anda hiç olmaz gavgā
Müşterekdir ‘alenen anda nisā (Öztürk, 2002: 132)

134b/13 Bu sebep artmada çingāneleri
Bāhusūs andaki piç hāneleri (Öztürk, 2002: 132)

134b/14 Anda dā’im bir iki bin kahbe
Birisi anlara sāhib-i rütbe (Öztürk, 2002: 132)

134b/15 Tā gelen zāniye ide ikrām
Eyleye anlara taksīm kīr ām (Öztürk, 2002: 132)

137a/3 Anda ne ‘ār u ne nāmūs u ne dīn
Her ne eylerse sezā-yı tahsīn (Öztürk, 2002: 133)

Enderunlu Fâzıl, mesnevisinin söz konusu bölümünde Rus toplumunda gayr-ı ahlakî bir yaşam tarzının var olduğuna dair ithamlarda bulunmaktadır. Ruslara karşı ön yargılı düşünceleri olan şair, onlarda aile, namus, din kavramlarının yaşamadığını iddia etmektedir.

3.12.5. Acemler

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*’nin “Sıfat-ı Hālet-i Nisvān-ı ‘Acem” başlıklı bölümünde Acemlerin soylarına ilişkin, alaycı bir dille imalarda bulunmaktadır. Şaire göre bu insanlar her zaman yabancıların üzerinden geçinir. Yoksa terk-i diyār eylerler. Yabancılar da olmasa Acem cinsi kesilir, soyları tükenir. Yani bu hesaba göre bu halkın tamamı zina sonucu doğmuştur.

83b/6 Gurebādan geçinürler her bār
Yoksa eylerler idi terk-i diyār (Öztürk, 2002: 86)

83b/7 Gurebā urmasa ol hāke kadem
Münkarız olur idi cins-i ‘Acem (Öztürk, 2002: 86)

83b/8 Bu hesāb üzre bakınca ammā
Bulunan şimdi hep evlād-ı zinā (Öztürk, 2002: 86)

Enderunlu Fâzıl, *Zenân-nâme*'nin söz konusu bölümünün ilk beyitlerinde Acem kadınlarının güzelliğine “ ‘Acemin cāzibe-i nisvānı/ Ana dünyāda bulunmaz sārī” (Öztürk, 2002: 85) diyerek övgüler yağdırmaktadır. Bu durumda şairin, Acemlerin soylarına ilişkin düşüncelerinin şaka mahiyeti taşıdığı düşünülmektedir.

“Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar”, Cemâlî, Güvâhî, Taşlıcalı Yahyâ ve Enderunlu Fâzıl'ın mesnevilerinde, alaycı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak Enderunlu Fâzıl'ın Şamlıları ve Rusları konu alan beyitleri, çok ağır birer hiciv örneğidir.

3.13. Toplum Yapısı

XI. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde, XIV. yüzyılda Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinde, XVIII. yüzyılda Zarîfî'nin *Pend-nâme-i Zarîfî*'sinde ve XIX. yüzyılda Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda toplumsal yapıda birlik ve beraberlik duygusunun kurulmasının önemi; buna karşılık toplumun üst tabakalarından iyi yetişmiş, eğitilmiş kişilerin, alt tabakalardan olan kimselerden uzak durmasının gerekliliği gibi konuları, toplumdaki farklı kesimleri ele alan beyitler bulunmaktadır.

3.13.1. Toplumda Birlik ve Beraberliğin Önemi

Âşık Paşa, *Garîb-nâme*'nin “Sekiziñçi Dāsītān Evvelki Bābdan Beyān İder Ol ‘ Arab Hālını Ki Ka‘be’ye Giderdi Yolu Deniz Kıragına Düşdi Savugdan Güç Gördi Ne Kadar Kim Çakmak Çaldı Oddan Eser Görmedi Tazarru‘ İdüp Maksūdına İrmek Diledi” başlıklı bölümünde Ka‘be’ye giderken kervanını kaybeden Arap bir adamın hikâyesine¹⁰⁰ yer vermektedir. Tek başına kalan adam gece olunca üşümeye başlar. Ateş yakmak ister. Yanındaki çakmak, taş ve kavı çıkartır.

- 504 Rūzigār içre meger kim bir ‘ Arab
Ka‘be’ye gitmeklige kıldı taleb (Yavuz, 2000: 47)
- 509 Kāfileden girü kaldı ansuzın
Arkun arkun gider-idi yalnızın (Yavuz, 2000: 47)
- 513 Od gerek oldı ana ısınmaga
Tā ol uht olnça kim güneş toga (Yavuz, 2000: 47)
- 514 Çakmak u hem taş u kav vardı bile

¹⁰⁰ Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde, Âşık Paşa'nın yer verdiği bu hikâye müstakil olarak bulunmaz ancak çakmak taşı, demirle bir arada kullanılarak “değişik hikâyelerde farklı olarak yorumlanan bir metaforudur” (Öztekin, 2000b: 181).

Kavlığundan çıkarup aldı ele (Yavuz, 2000: 47)

Adam çakmağı eline alıp bir süre ateş yakabilmek için uğraşır. Bunun için Allah'a dualar eder, yalvarır ama çakmaktan ateş çıkartamaz. Sonra sırasıyla taşla ve kavla ateş yakmayı dener. Yalvarsa da dualar etse de amacına ulaşamaz.

516 Çakmağı aldı eline nāz-ıla
Çok ʿazīm and virdi ana niyāz-ıla (Yavuz, 2000: 47)

518 Tap bunaldum birez od virgil bana
Bunaluban muhtac oldum ben sana (Yavuz, 2000: 47)

522 Virmedi bir zerre od ol miskine
Kim ol odı yanduruban ısına (Yavuz, 2000: 47)

524 Döndi bu kez ol odı taşdan diler
Şöyle kim ölmege degdi cān diler (Yavuz, 2000: 47)

525 Zāri kılur aklar u hem yalvarur
Tanrı'nun adlarına andlar virür (Yavuz, 2000: 47)

526 Zārılığı yine makbūl olmadı
Taşda dahı yalvarup od bulmadı (Yavuz, 2000: 48)

528 Taşı dahı kodı çapındı kava
Kavdan ister derdine bu kez devā (Yavuz, 2000: 48)

530 Eydür iy kav bāri sen mahrūm koma
Çāresüzem bakgıl āhir hālūme (Yavuz, 2000: 48)

532 Tap bunaldum bana od vir bāri sen
Bunaluban muhtac oldum sana ben (Yavuz, 2000: 48)

533 Kavda dahı bulmadı istedügin
ʿAklımı cemʿ eyledi dirdi ögin (Yavuz, 2000: 48)

Adam en son taşı çakar. Bundan bir kıvılcım çıkar ve kavı tutuşturarak ateşi yakar. Adam sonrasında Allah'a dualar ederek neden ateş yakmak için bu kadar uğraştığını düşünür. Ateşin bu üç nesnenin birliğinde yandığını, önemli olanın birlik olmak olduğunu anlar.

- 535 Urdı taşa çıkdı od düşdi kava
Cümle hâcet ol sa‘at oldı revâ (Yavuz, 2000: 48)
- 536 Çünkim od yandı hak’a şükr eyledi
Od katında oturup fikr eyledi (Yavuz, 2000: 48)
- 542 Od bularun birliğinde nakş imiş
Birikene cümle devlet bahş imiş (Yavuz, 2000: 48)

Âşık Paşa, hikâyeyi birlik olanın gerçek dirliğe ulaşacağı, birlik ehlinin sonsuz dirlikte olduğu mesajlarını vererek bitirir. Nezahat Öztekin, *Garîb-nâme*’deki bu “birlik” temasını XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu’da sağlanmaya çalışılan toplumsal birliğe dayandırarak Âşık Paşa’nın “bu birliği sağlamakta kendilerini görevli sayanlardan” (2000b: 182) olduğunu belirtmektedir.

- 543 Bu mesel eygü meseldür birliğe
Birkenler girdi girtü dirliğe (Yavuz, 2000: 48)
- 544 Ne ki devlet var-ısa birlikdedür
Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür (Yavuz, 2000: 48)

Garîb-nâme’nin “Onunçı Dâsitân Evvelki Bâbdan Bu Hadisi ki Hayru’r Rufakâ’i Erba‘atün Beyân İder ve Misâl Getürür Kim Dörd Kişi Bir Nesne Üstinde Çekişdiler” bölümünde aynı dili konuşmayan dört kişinin üzüm için kavga etmelerinin hikâyesi¹⁰¹ bulunmaktadır. Arap, Acem, Türk ve Ermeni’den oluşan dört kişi, birbirinin dilini bilmemektedir. Bir gün yerde bir miktar akçe bulurlar. Hepsinin de karnı açıtır. Arap “kâle yâ eshâbünâ hātu'l-‘ineb”, Acem “be-în engür harîm hōş be-hem bi’nşeste an-râ mî-horîm”, Ermeni “ceyis hagüg küzim tî hagüg cernūs bîs elük hazîm” ve Türk “üzüm alun yiyelüm bu uşak keleşileri koyalum” diyerek üzüm yemek istediklerini dile getirirler.

- 611 Bir ‘Arabdı bir ‘Acem bir Türk eri
Ermeniydi ol biri yoldaşları (Yavuz, 2000: 52)
- 612 Birbirinün dilini bilmez-idi
Biri didüğün biri almaz-ıdı (Yavuz, 2000: 52)
- 613 Ansuzın çün bile yoldaş oldılar

¹⁰¹ “Birbirlerinin dediğini anlamayan dört kişinin üzüm için kavgaya tutuşmaları” hikâyesi, kaynağını Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin ikinci cildinden almaktadır. Hikâyenin metni için bk.: (Çelebioğlu, 2007: 261).

Dördi bir yirde bir akça buldılar (Yavuz, 2000: 52)

617 Bir zamāndan nefis işteh eyledi
Karnı açdı her birinün söyledi (Yavuz, 2000: 52)

622 İlk agāz itdi dilinçe ol ‘ Arab
Kāle yā eshābünā hātu'l-‘ineb (Yavuz, 2000: 52)

623 Pārisī eydür be-în engür harīm
Hoş be-hem bi’ñeste an-rā mī-horīm (Yavuz, 2000: 52)

624 Ermeni eydür ceyis hagūg küzim
Tī hagūg cernūs bīs elük hazīm (Yavuz, 2000: 52)

625 Türkmen eydür üzüm alun yiyelüm
Bu uşak keleşleri koyalum (Yavuz, 2000: 52)

Birbirlerinin ne dediğini anlamadıkları için üzüm alamazlar. Yumruklaşmaya, dövüşmeye başlarlar. Etraftan bunların sesini işiten gelir, neden kavga ettiklerini sorar. Ancak yine birbirlerinin dilini anlamadıkları için dertlerini anlatamazlar.

627 Savaş oldu cümle örü durdılar
Yumrug-ıla biribirin urdılar (Yavuz, 2000: 52)

628 Halk işitdi bunların gavgāsını
Geldiler kim göreler n’olasını (Yavuz, 2000: 52)

629 Eytdiler hey ne-durur ahvālünüz
Ne urışursız nedür ahvālünüz (Yavuz, 2000: 52)

631 Halk işitdi bunların dillerini
Līkin anlamadılar hāllerini (Yavuz, 2000: 53)

O esnada kalabalık arasında “halkın gönlüne yol bulmuş” birisi bulunmaktadır. Her birinin konuştuğu dili bilmektedir. Sabırlı olmalarını, birbirlerine düşmemelerini öğütleyerek ellerinden parayı alır. Hepsinin ortak isteği olan üzümden bir miktar alıp getirir. Üzüm getirildiğini görünce bu dört kişi de çok sevinir, aralarında kavga kalmaz.

632 Var-ıdı ortada bir kişi kim ol

- Bulmuş-ıdı cümle halk gönline yol (Yavuz, 2000: 53)
- 634 Ol bularun dilini bildi ‘ ayān
Her birinün dilegin bellü beyān (Yavuz, 2000: 53)
- 635 Geldi ilerü eytdi hey urışmanuz
Sabr idün birbirünüze düşmenüz (Yavuz, 2000: 53)
- 636 Bana virün akçayı kim ben sizi
Hoşnud eylep getürem arzünüzü (Yavuz, 2000: 53)
- 637 Akçayı aldı bu vardı bağçaya
Virdi üzüm aldı ol bir akçaya (Yavuz, 2000: 53)
- 638 Çün getürdi üzümü kodı ilerü
Kamusınun derdine oldu darū (Yavuz, 2000: 53)
- 639 Şād oluban her biri sevindiler
Arzuların buluban avındılar (Yavuz, 2000: 53)

Âşık Paşa hikâyeyi kavganın bütün sebebinin birbirinin dilini bilmemekten kaynaklandığını, söz ve savaşın “bilmeyenin katında” olduğunu belirterek bitirir. Nezahat Öztekin bu hikâyenin XIII. yüzyıl Anadolu’sunun çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü yapısını temsil ettiğini belirtmektedir (2000b: 170). Bahar Akpınar beyitlerin kaynağının alındığı *Mesnevî*’nin tasavvufî yapısına değinerek burada “insanlar arasında birlik ruhunun Hz. Süleyman gibi manevî dilleri bilen, hikmet sahibi gönül erleri tarafından kurulacağı düşüncesi”nin vurgulandığını bildirmekte (2005: 156); Nihat Keklik ise bu hikâyenin Mevlânâ’nın “kültür milliyetçiliği”nin bir ifadesi olduğunu dile getirmektedir (1986: 71).

- 641 Çün bir-idi istedügi dördinün
Merhemi bir yirde-y-idi derdinün (Yavuz, 2000: 53)
- 642 Pes bu gavgā vü urışmak ne-y-idi
Cümle dilin bilmedüğinden-idi (Yavuz, 2000: 53)
- 643 Bilmeyen katındadır söz ü savaş
Her ki bildi bu işi oldu yavaş (Yavuz, 2000: 53)

Garîb-nâme'nin yukarıdaki beyitlerinde Âşık Paşa'nın, "ayrı dinlere ve mezheplere mensup insanlara kardeşçe birlikte yaşamayı öğretmeyi" kendisine "ideal" edinen (Öztekin, 2000b: 170) yapısının izleri görülmektedir. Kaynağını ve ilhamını Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden alan söz konusu hikâyelerde XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'da kurulması amaçlanan toplumsal birliğin önemine ilişkin mesajlar mizahî bir kurgu içerisinde verilmektedir. Elinde çakmak, taş ve kav olmasına rağmen ateş yakamayan adamın bu üç nesneyi bir arada kullanmayı düşünmemesi, ancak tesadüfen kıvılcım çıkartabilmesi gülünç bir hadise özelliği göstermektedir. Benzer şekilde aynı yiyeceği yemek isteyip birbirinin dilini bilmediği için kavga eden Arap, Acem, Türk ve Ermeni'nin ayrı ayrı hareket etmesi sonucu oluşan kaos, hikâyeye mizahî bir hava katmaktadır.

3.13.2. Toplumun Alt Tabakaları

Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde ve Zarîfi'nin *Pend-nâme-i Zarîfi*'sinde toplumdaki avam, kötü soylu sayılacak kişilerle kurulan ilişkiler, ironik bir dille anlatılmaktadır. *Kutadgu Bilig*'in "Ögdülmiş Odgurmışa Kara 'Âm Bodun Birle Neteg Katılğu Kerekin Ayur" başlıklı bölümünde Ögdülmiş, Odgurmış'a böyle kimselerle gireceği münasebetler hakkında nasihatlerde bulunmaktadır. Bu insanların tabiatlarının kapkara olduğu, dikkat edip "kara"ya bulaşmaması gerektiğini, tek bildiklerinin karın doyurmak için yemek yemek olduğunu, boğazdan başka bir kaygılarının olmadığını, yaptıkları işlerin de boğazları için olduğunu belirtir. Karınları doyduğunda ise itaat altına alınmaları gerekir, yoksa kendileri güç kazanmak isterler.

- 4323 Kara kılık barça bolur kap kara
Kara kılma özni küdezü tur a (Kaçalın, t.y.: 226)
- 4325 Yemekig bilirler karın todğusı
Boğuzda adın yok olar kadğusı (Kaçalın, t.y.: 226)
- 4327 Kara kadğusı barça karnı üçün
Bodun tevşigi barça boğuzı üçün (Kaçalın, t.y.: 226)
- 4329 Kara karnı todsa tili başsırar
Basa tutmasa bek özi erk sürer (Kaçalın, t.y.: 226)

Zarîfi, *Pend-nâme-i Zarîfi*'nin "İctinâb-ı Terbiye-i Bed-Asl u Nâ-Kâbiliyet" başlıklı bölümünde kabiliyetsiz ve kötü yaradılışlı insanları terbiye etmenin beyhudeliğini ele almaktadır. Bu kişilere terbiye vermeye çalışmanın insanı yoracağını ve pişman edeceğini söyler. Çünkü "kara kargadan tuti, kumru" olmaz; "kara taş yıkamakla beyazlamaz".

- 868 Sanma terbiyyet ile âdem ola

Gel yorulma gelmeye nādān yola (Arslan, 1994: 78)

- 869 Tūtī kumru ola mı hiç kara zāg
Yıkamakla kara taş olur mu ag (Arslan, 1994: 78)

Terbiye, demiri açmaktır. Eğer o kişide cevher yoksa açtığında belki berrak görünür. Ama “kâmil” bir kişi, onun kara demir olduğunu, ne kadar ateş verirse versin yine de sonuç alamayacağını bilir. Ata yaptığın tımarı eşeğe yapsan bir şey değişmez. Eşek aynı haliyle kalır.

- 870 Terbiyet demiri açmaktır hemān
Olmasa zātında cevher ey fülān (Arslan, 1994: 78)

- 871 Açdığınca belki berrāk olıser
Gördüğünce anı kâmil biliser (Arslan, 1994: 78)

- 872 Anlar anın kara demir oldugun
Her ne denlü şu’ le verse noldugun (Arslan, 1994: 78)

- 878 At tımarın merkebe etsen eger
Tebdīl olmaz nāmı denir yine har (Arslan, 1994: 79)

Kutadgu Bilig ve *Pend-nâme-i Zarîfi*’nin yukarıdaki beyitlerinde kabiliyeti, eğitimi, terbiyesi olmayan “basit” kabul edilecek kimselerle ilişkiler kurarken dikkatli olunması yönünde uyarılar yapılmaktadır. Yûsuf Has Hâcib bu kişileri “kara” olarak nitelendirirken Zarîfi de “kara zag”, “kara taş”, “kara demir” gibi ifadelerle anlatmaktadır. Her iki eserde de bu türden insanlarla vakit kaybedilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

3.13.3. Şehirliler

Yenişehirli Avnî’nin *Mir’ât-ı Cünûn*’unun “Bedevî”, “Medenî” ve “Kurevî” başlıklı bölümlerinde, bedevî, şehirli ve köylü çatışması yaratıldığı; bu üç grubun birbirlerine, kendi yaşam tarzlarının daha iyi olduğunu kabul ettirmeye çalıştığı bir münazara bulunmaktadır. Şair, bu üç grubu temsil eden birer kişiye söz hakkı vererek onlara yaşama biçimlerini tanıtmakta; diğerlerine üstünlük kurmasını sağlamaktadır.

Bedevîler, mesnevîde “medenî” olarak yer alan şehirlileri beğenmez; bu insanların en yüksekinin de en alçağının da yüzlerinde nurun olmadığını belirtir. Onlar, bir kuru unvan ile övünür, sahte bir parlaklık taşırlar. Bunların kimi kambur, kimi şaşı, kimi dertli, kimi de tembeldir. Kiminin ağzı kokar, kimi bodurdur. Kimi “hım hım”, kimi dilsiz, kimi kördür.

- 153 Nūr yok vech-i ahālisinde
Ne denīsinde ne ‘ālīsinde (Turan, 2008: 707)
- 154 İftihārı kuru ‘unvān iledür
Revnaķı sāhte-i elvān iledür (Turan, 2008: 707)
- 157 Kimi kanbūr u kimi ahveldür
Kimi rencūr u kimi tenbeldür (Turan, 2008: 707)
- 155 Kiminün agzı kokar kimi bodur
Kimi hīm hīm kimi dilsiz kimi kör (Turan, 2008: 707)

Şehirliere eleştirilerde bulunan bedevî, kendi topluluklarının onlardan çok daha iyi durumlarda yaşadığını iddia eder. İronik bir dille yüzlerinin badeye muhtaç olmadığına, elbiselerinin vergiye bağlı olmadığına şükreder.

- 187 Benzimüz bādeye muhtāc degil
Kīsemüz münhasır-ı bāc deĝil (Turan, 2008: 708)

Bedevî, şehirlerde sürdürülen yaşamı beğenmemekte; bu yüzden “medenî”lerin fiziksel bozukluklarını, rahatsızlıklarını sıralayarak onları şehrin hasta ettiğini ima etmektedir. *Mir’ât-ı Cünûn*’un söz konusu bölümünde şair, bedevîlerin fikirlerini ironik bir üslupla, karşısındakinin zor durumundan keyif alan bir bakış açısıyla dile getirmektedir.

3.13.4. Bedevîler

Yenişehirli Avnî, *Mir’ât-ı Cünûn*’da geçen münazaranın aşağıdaki beyitlerde şair, “medenî” bir kişinin dilinden bedevîlerle alay etmekte; onların gündelik hayatına eleştirilerde bulunmaktadır. Ona göre, bedevîler “insan görünümünde birer hayvan”dır. Her birini bir ejder olarak kabul etmek gerekse bile iş akli kullanmaya gelince “eşek” gibidirler. Zaten, bedevîlikte şeref olsa Allah, aslanı peygamber tayin eder. Bunlar irfan sahibi olamaz. Müslüman olsalar bile insan olamaz.

- 203 Bedevî takımı hayvān gibidür
Sūretā gerçi ki insān gibidür (Turan, 2008: 709)
- 205 Tatalum her biri bir ejderdür
Yine iz‘āna gelince hardur (Turan, 2008: 709)
- 206 Bedeviyette şeref olsa eger

Şîri eylerdi Hudā peygamber (Turan, 2008: 709)

208 Bedevî sâhib-i ‘irfân olmaz
Müslümân olsa da insân olmaz (Turan, 2008: 709)

Medenî, bedevîler hakkındaki eleştirilerini; kendilerinin Eflatun, dağlara ve çöllere çıkanların ise Mecnun gibi deli olduğunu belirterek (Turan, 2008: 711) sonlandırır. Yenişehirli Avnî bu tartışmada şehirlileri, muhatabını küçük gören, onunla alay eden bir üslupla konuşurmakta; bedevîlere ilişkin eleştirilerine ise hicve yaklaşan bir mahiyet yüklemektedir.

“Toplum Yapısı”, *Kutadgu Bilig*, *Garîb-nâme*, *Pend-nâme-i Zarîfî* ve *Mir’ât-ı Cünûn*’da farklı bakış açıları üzerinden ele alınmaktadır. Âşık Paşa *Garîb-nâme*’de, farklı dine, mezhebe, dile sahip insan topluluklarının arasında birlik ve beraberlik bağının kurulması, bir arada yaşamının önemi gibi hususlarda nükteli, mizahî bir üslup kullanmaktadır. Yûsuf Has Hâcib ve Zarîfî’nin beyitlerinde ise iyi yetişmiş kişilerle, avam kesimlerin arasında kurulan ilişkilerin toplumun üst tabakasına fayda sağlamayacağı üzerinde durmaktadır. Bu şairler ironik bir dille “kara” diyerek ifade ettikleri insanların terbiye edilemeyeceğini, sadece karınlarının doyurulması gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasının gerektiğini bahsederken; aksi takdirde güç sahibi olmak isteyeceklerini düşünmektedir.

3.14. Eğlence Biçimleri, Uğraşlar

İnsanların mesleklerine, işlerine ayırdıkları zamanların dışında eğlenmek, sosyalleşmek, vakit geçirmek için buldukları ortamlar, yaptıkları uğraşlar vb. XIV. yüzyılda Hoca Mes‘ûd’un *Süheyl ü Nev-bahâr*’ında, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî’nin *Lutfiyye-i Vehbî*’sinde, Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ında ve Enderunlu Fâzıl’ın *Zenân-nâme*’sinde ele alınmaktadır. Söz konusu mesnevilerde şairler, kuşçuluk gibi hobileri, işret meclisleri, avlar, hamam sefaları, ziyafet sofralarında toplanmak gibi eğlence biçimlerini işlemektedir. *Süheyl ü Nev-bahâr*’da israf derecesine varan bereketli bir ziyafet sofrasının mizahî bir dille tasviri bulunmaktadır. *Lutfiyye-i Vehbî*’de “kuş-bâz” denilen kişilerin bu işe fazlaca düşmeleri sonucu yaşadıkları konu edilmektedir. *Zenân-nâme*’de şehrin günlük yaşamından bir hamam ortamı anlatılmakta; *Hüsn ü Aşk*’ta Beni Mahabbet kabilesinin meclisleri ve avlanmaları gerçek dışı bir görünüm içerisinde sunulmaktadır.

3.14.1. Hamam Eğlenceleri

Zenân-nâme’nin “Nebze-i Kıssa-i Hammâm-ı Nisâ” bölümünde Enderunlu Fâzıl, mizahî bir üslupla kadınların bulunduğu hamamları anlatır. Kadınların kimi sabundan köpük yapar uçurur, kimi yıkanmak için kullanılan liflerden sahte sakal yapar, diğeri de tel tel onu koparır. Kimi başına bir kese giyer, tas koyarak iblise döner. Biri diğerrinin belinden peştamalını kapar, öbürü de ona karşılık

verir. Böylelikle hepsinin her yanı açılır, zinacının penisi eksik kalır. Hamamdaki bu ortam, ortada zurnası eksik bir düğüne benzer. Hatta bazı kadınlar ellerine “turre” olarak kendilerine uydurma bir penis yapıp erkek kılığına girerler.

144b/5 Kimi kandīl uçurur sabundan
Gösterir her biri bir dürlü fen (Öztürk, 2002: 140)

144b/6 Lifden kimi yapar sahte sakal
Koparır ol biri ānı tel tel (Öztürk, 2002: 140)

144b/8 Başına kimi giyer bir kīse
Tās ile kimi döner iblīse (Öztürk, 2002: 141)

144b/9 Peştemālini belinden o kapar
O birisi de āna böyle yapar (Öztürk, 2002: 141)

144b/10 Her birisi açılır her yanı
Kandasın kanda a kīr-i zānī (Öztürk, 2002: 141)

144b/11 Bir düğün sanki o hāl-i muzhik
Ancak ol ortada surna eksik (Öztürk, 2002: 141)

144b/13 İder ahvāl-i zükūru tezkīr
Beline ol turreyi eyler kīr (Öztürk, 2002: 141)

Hamam eğlencelerinin sonunda kadınlar arasında arbede çıkar. Her biri meydana atılarak kimi nalınını, kimi kil kutusunu kimi tasını kaparak birbirlerine girerler. İşte o zaman baş başa saç saça bir kavga, rüsva izlenir. Kimisi “Be gidi külhani!”, kimisi “Bre arsız zinacı” diyerek birbirlerine kötü sözler söyler, hakaretler eder.

146a/1 Böyle bāzīçe iderken āhir
Bir de bir ‘ arbede olur zāhir (Öztürk, 2002: 141)

146a/2 Her birisi atılır meydāne
Kimi na‘ lını kapar merdāne (Öztürk, 2002: 141)

146a/3 Kimisi kil kutusu kimisi tās
Gire mabeyne-hūmāda hannās (Öztürk, 2002: 141)

- 146a/4 O zemān seyr idesin gavgāyı
Baş başa saç saç bir rüsvāyı (Öztürk, 2002: 141)
- 146a/5 Kimisi dir be gidi külhānī
Kimisi dir bire ʿārsız zānī (Öztürk, 2002: 141)
- 146a/13 Böylece birbirine vʿaz eyler
Dahı fāhiş nice sözler söyler (Öztürk, 2002: 142)

Enderunlu Fâzıl, yukarıdaki beyitlerde kendisi de o esnada hamamda bulunup, kadınları izliyormuş kadar canlı gözlemlerde bulunmaktadır. Kadınların eğlence biçimleri, birbirleri aralarındaki atışmaları ve kavgaları, mesnevinin söz konusu bölümünde güldürücü bir hal içerisinde tasvir edilerek anlatılmaktadır.

3.14.2. Ziyafet Sofralarında Yemek-İçmek

Hoca Mesʿūd, *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın aşağıdaki beyitlerinde Fağfur'un Süheyl'i ağırladığı ziyafet sofrası konu edilmektedir. Sofrada o kadar çok sığır ve koyun kesmişlerdir ki hayvanların sonunu tüketmişlerdir. Geriye yer altındaki öküz ve gökteki Hamel burcu kalmıştır. Binden fazla binek, semiz, kısarak, uçan hayvanlar içinden de kuş olarak kimin eti yenirse o sofrada bulunur. O eğlencede etler boğazlanarak yenilmiş, meleklerden başka herkes davette doymuştur. Bengi suyuyla kuş sütü hariç masada her şeyi vardır.

- 2110 Şu denlü sığır u koyun kırdılar
Ki dükenleyüp son ucı gördiler (Dilçin, 1991: 337)
- 2111 Yir altında kurtuldıdı bir öküz
Kuzı gökde bir kim Hameldür henüz (Dilçin, 1991: 337)
- 2112 Binerlik semiz yunt binden öküş
Uçarda ne kim eti yinürse kuş (Dilçin, 1991: 337)
- 2113 Bogazlandı ol toyda vü yindidi
Melāyikden ayrugı toyındıdı (Dilçin, 1991: 337)
- 2114 Kamu dürlü niʿ metler andayidi
Meger bengü suyuyle kuş südi (Dilçin, 1991: 337)

Yüz kişi durmadan ok atsa oklar sofrayı aşıp geçemez, yemeklere batar. Sofranın tamamı tavus gibi bezenmiştir. Yemeğe katılanlar sonrasında da oturup içkiye kurulmuşlardır. Kimse gitmek istemez. Her birinin akıl evini bozacak kadar şarap, kımız ve boza ortaya dökülür. Atlar yularlarını kopararak kaçmaya kalksa şaraptan ve kımızdan yüzerek geçmek zorunda kalır.

- 2115 Eger yüz kişi türgen oh atadı
Aşa geçmeyedi aş batadı (Dilçin, 1991: 337)
- 2118 Bezenmişdi kamu çü tāvusdı toy
Sanasın bezenmekde tavusdı toy (Dilçin, 1991: 337)
- 2119 Oturdılar içküye kuruldı bezm
Turup gitmege itmedi kimse ‘azm (Dilçin, 1991: 337)
- 2120 Döküldi süci vü kımız u boza
Ki her biri bin ‘akl evini boza (Dilçin, 1991: 337)
- 2121 Eger at kaçayidi çılbur üzüp
Süciden kımızdan geçeydi yüzüp (Dilçin, 1991: 338)

Süheyl ü Nev-bahâr’ın yukarıdaki beyitlerinde Süheyl’in ağırlandığı ziyafet sofrası mizahî bir dille tasvir edilmekte; Fağfur’un misafirperverliği mübalağalı bulunmaktadır. Bunun için şair, sofrada bulunan etlerin ve içkilerin fazlalığı üzerinde durmuş; dünyayı boynuzları üzerinde taşıdığına inanılan öküze ve şeklinden dolayı koyuna benzetilen Hamel burcuna göndermeler yapmıştır.

3.14.3. İşret Meclisleri

Hüsn ü Aşk’ın “Sıfat-ı Bezm-i İşân” bölümünde Şeyh Gâlib, Beni Mahabbet kabilesinin eğlence meclislerini anlatmaktadır. Şaire göre bunlar içki içmeye ve eğlenmeye niyet etseler bela tufanı coşar. Bunların kadehleri dağ yüzlü gürz, şarapları dehşet getiren ölüm gibidir. Meclisleri kargaşalı bir harp alanı, çalgıcıları gönül kıran bir gürültüdür. Azrail bu kavmin özel sakisi, Merih ise bezmlerinin rakkasıdır. Matem sesleri onların davulu ve kanunudur. Can yakan sıcaklık ve titreme bu mecliste tef çalar. İşret arasında badem mezesi yerine elem zehirleri ve kem göz vardır. Onlar feryat, işkence, yeis ve hasret varken başka eğlenceye gerek duymaz.

- 254 Kasdeylese bunlar ‘ayş ü nūşa
Tūfān-ı belā gelirdi cūşa (Okay ve Ayan, 1975: 49)
- 255 Sāgarları gürz-ı kūh-peyker

- Sahbāları merk-i dehşet-āver (Okay ve Ayan, 1975: 49)
- 256 Meclisleri rezmgāh-ı āşūb
Mutrıpları hāy u hūy-ı dil-kūb (Okay ve Ayan, 1975: 49)
- 258 Azrāil o kavme sāki-i hās
Mirrīh bezimlerinde rakkas (Okay ve Ayan, 1975: 49)
- 259 Kānūn u nakāre savt-ı şīven
Teb-lerze-i cān-güdāz def-zen (Okay ve Ayan, 1975: 49)
- 260 [‘]İşret arasında nukl-i bādam
Çeşm-i bed-i hulk u zehr-i ālām (Okay ve Ayan, 1975: 50)
- 262 Feryād u şikence ye’s ü hasret
Esbāb-ı safā dahi ne hācet (Okay ve Ayan, 1975: 50)

Hüsn ü Aşk’ın yukarıdaki beyitlerinde Beni Mahabbet güruhu, kötülükle, elemle eğlenen insanlar olarak anlatılmaktadır. Şeyh Gâlib, bunların meclislerindeki belayı abartılı bir dille tasvir ederek kabilenin acımasızlığını ince bir mizah içerisinde ele almaktadır.

3.14.4. Avlanmak

Hüsn ü Aşk’ın “Sıfat-ı Şikār-ı İşān” bölümünde Beni Mahabbet kabilesinin ava çıkışları anlatılmaktadır. Kabile, avlanmaya niyet etse dönecekleri bir diyara gitmez. O kadar vahşidirler ki çil kuşlarını kertenkeleye, turaçları akrebe döndürürler. Yanlarındaki hasret bakışlı şahinleri, korku baykuşları ve puhuları tutar. Avcıları, avlar tarafından vurulur, telli kurşun bu güruhuna tavşan gibi gelir. Nakışlı engerek yılanını avlar, ok yılanları ok, yüzlerini de ok çantası yaparlar.

- 263 [‘]Azm eyleseler şikāra bunlar
Gitmez gelecek diyāra bunlar (Okay ve Ayan, 1975: 51)
- 264 Tihūları sūsmār olur hep
Durrācları perende akrep (Okay ve Ayan, 1975: 51)
- 265 Şehbāzları nigāh-ı hasret
Tuttukları cugd u büm-ı dehşet (Okay ve Ayan, 1975: 51)
- 268 Sayyādları şikāra urgun

Tavşan o gurûha telli kurşun (Okay ve Ayan, 1975: 51)

- 270 Urdukları eḫî-i münakkaş
Ok yılını tîr ü rûy tirkeş (Okay ve Ayan, 1975: 51)

Şeyh Gâlib, yukarıdaki beyitlerde “vahşi” Beni Mahabbet kabilesinin eğlence olarak gördüğü ava çıkışlarını anlatmaktadır. Mesnevinin tamamında acımasız olarak tasvir edilen bu kabilenin üyelerinin avlanmaları da mübalağalı bir dille beyitlerde yer almakta; bu dil, söz konusu bölüme mizahî bir ton katmaktadır.

3.14.5. Kuşçuluk

Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*’nin “Der-Men‘-i Kuşbâzî” bölümünde kuşçulukla uğraşan kişilerin kendilerini bu işe fazla kaptırmalarını ironik bir dille ele almaktadır. Şaire göre bu insanlar, gözü bağlı kuşlara benzemekte; “akıl kuşu”nu uçurup kuş beslemektedir. Şevklerinden sesleri kuş gibi kısılmış halde ellerinde kanarya kafesi tutarak gezerler. Kuşlarına tane saçar, yem döker, akıl tanelerini boşa saçarlar. Tuttuğu kuşları yemler, onları kimseye muhtaç etmezler; ama kendi yavrularını yuvada aç bırakırlar. Kuşlara başka kuşlarla tuzak kurarlar. Bu biçimde onları avlamak isterken kendileri de tuzağa düşer. Kısacası, kuşbazlar damın başına çıksa da daha yükseğe uçamazlar.

- 1126 Gözi bağlı kuşa benzer ekser
Murg-ı ‘aklın uçurup kuş besler (Beyzadeoğlu, 1994: 160)
- 1127 Gezdirür elde kanarya kafesi
Kısılur şevkile kuş gibi sesi (Beyzadeoğlu, 1994: 160)
- 1128 Yem döker kuşlarına dâne saçar
Dâne-i ‘aklını yâbâne saçar (Beyzadeoğlu, 1994: 160)
- 1129 Tutduğun yemleyüp itmez muhtâc
Bırağur yavruların lânedede aç (Beyzadeoğlu, 1994: 160)
- 1130 Kuşı kuşıyla sanur kim ide sayd
Sonra bir dâma düşer ol lâkayd (Beyzadeoğlu, 1994: 160)
- 1136 Ser-i bâm üzre de çıksa da kuşbâz
Olamaz hâsılı bâlâ-pervâz (Beyzadeoğlu, 1994: 161)

“Eğlence Biçimleri, Uğraşlar”, Hoca Mes‘ûd, Enderunlu Fâzıl, Şeyh Gâlib ve Sünbül-zâde Vehbî’nin mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde kişileri eğlence biçimleri ve uğraşları üzerinden ele alınmaktadır. Mesnevilerin söz konusu bölümlerinde şairler, hiciv ve hakarettten uzak bir üslupla; zıtlık, abartı ve karmaşa yaratan durumlardan, olaylardan hareketle mizahî bir hava oluşturmaktadır.

3.15. Şiir ve Şair

Şairler, şiire ve şairliğe ilişkin eleştirilerini, şairlerde olması gereken özellikleri, yetiştikleri çağın edebiyat anlayışlarını mizahî bir üslupla mesnevilerinde dile getirmişlerdir. XVI. yüzyılda Lâmi‘î, *Vîs ü Râmîn*’de bir şairin taşıması gereken özellikleri sıralamıştır. XVII. yüzyılda Sâbit, şairlerin orijinallikten uzak olmalarından, birbirine benzer üsluplarla şiir yazmalarından hoşnut olmamış; *Zafer-nâme*’sinde bu durumu ele almıştır. XVIII. yüzyılda Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ta döneminin edebiyat dünyasından şikayetçi olarak şiirlerde yeni sözleri söylemenin bırakılmasına yönelik tenkitlerde bulunmuştur. Özellikle Nâbî’ye, müteşâirlere ve kâtiplik görevini yapan şairlere ironik bir dille sitem etmiştir. Lâmi‘î ve Sâbit eleştirilerinde belirli bir şairin ismini vermemişler; yaşadıkları çağ içerisinde genel bir çerçeve çizmişlerdir.

3.15.1. Müteşâirler

Lâmi‘î, *Vîs ü Râmîn*’de, Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ta “müteşâir”lerin kendilerini olduklarından farklı görerek büyük bir yanılgıya düşmelerini alaycı, ironik bir bakış açısıyla beyitlerine taşımaktadır. Ayrıca Şeyh Gâlib, “kâtip şairler” diye tarif ettiği bir zümreye de benzeri bir yaklaşım göstermektedir. Bunun yanı sıra XVIII. yüzyılda Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ta kendilerinden önceki ve yaşadıkları dönemlerdeki şairlerin edebî kimliklerine ve yazdıkları mesnevilere mizahî bir dille eleştiriler yöneltmektedir.

Vîs ü Râmîn’in “Kemā Kāle’n-Nebiyu ‘Aleyhi’s-Selām El Eşrefu Mine’t-Tahiyât Tuhefu ‘Aleyhi E’ş-Şi’ri Eşrefu Mā Yü’lefu” bölümünü Lâmi‘î, sözün kıymeti, dinî kurallar içerisindeki yeri, şairlerin nasıl olması gerektiği vb. konulara ayırır. Bir bakıma Lâmi‘î’nin poetikası mahiyetini taşıyan bu beyitlerin bir kısmı, şairin divanının dibacesinde de bulunmaktadır (Üzgör, 1990: 126-250). Bu bölümde kendini şair olarak görenlere sert eleştirileri vardır. Aşağıdaki beyitlerde bu kişilerin bir parça ekmek için kapı kapı dolaştıklarını söylenip başıboş köpeklere benzetilerek hicvedilir.

666 Gezerler derbeder nân-pâre için
Ne kadr olur seg-i âvâre için (Öztürk, 2009: 276)

Lâmi‘î, müteşâir zümresinin tamamının azgınlara uyduğunu; hepsinin en önemli özelliğinin sultana ait olmaktan ibaret olduğunu düşünür. İncilerini cehaletle harcayarak toprak olmuş

saygınlıklarını sattıklarına inanır. Onları, dünyanın hileci kadınlarına, halkı kandıran feleğin çöpçatanlarına benzettir. Kendini şair olarak kabul eden bu kişilerin bazen bir devi, ahu gözlü bir kadın; geceyi ise gönül süsleyen gündüz gibi gösterdiklerini belirtir.

- 667 Olardur cümleten metbu‘-ı gāvūn
Kamunun vaf-ı hāsıdur hümāyūn (Öztürk, 2009: 276)
- 669 İdüp güherlerin cehlile zayı‘
Olurlar āb-ı rü-yı hāke bāyi‘ (Öztürk, 2009: 276)
- 670 Bulardur delle-i muhtāle-i dehr
Fırīb-i halk için delāle-i dehr (Öztürk, 2009: 276)
- 672 Dem idüp divi havrā gösterürler
Şebi rüz-ı dil-ārā gösterürler (Öztürk, 2009: 276)

Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ın “Mebāhis-i Diger” bölümünde, “müteşâir”leri ironik bir üslupla ele almaktadır. XVIII. yüzyılın edebiyat anlayışı ve yetenekli şairlerin yetişmemesi aşağıdaki beyitlerde eleştirir. Buna göre bu zamanda akıllı gözükken bazı deliler ortaya çıkarak taze mazmunların kalmadığını söyler. Sanki kendilerinden önceki şairler hep eski zamanlardan bahsederler. Hiçbir şairde kabiliyet kalmamış; işleri hırsızlık olmuştur. Gerçi bu kimseler cevap vermeye ve söz cevherini sarf ederek hitap etmeye de layık değildir.

- 710 Ākıl kılığında bāzı mecnūn
Yoktur diye düştü tāze mazmūn (Okay ve Ayan,1975: 125)
- 711 Gūyā ki sūhan-verān-ı pīşin
Hep söyleyeler zamān-ı pīşin (Okay ve Ayan,1975: 125)
- 712 Hiç kimsede kalmayıp liyākat
Şā‘irlerin ola kārı sirkat (Okay ve Ayan,1975: 125)
- 713 Bu gerçi değil cevāba lāyık
Sarf-ı güher-i hitāba lāyık (Okay ve Ayan,1975: 125)

Şeyh Gâlib, insanoğlunun döküntüsü olarak gördüğü, söyledikleri hezeyan olan bu kimselerin, kendilerini zamanın şairi ve kahvehanelerin baş köşelerinin oturanı zannettiklerini belirtir. Bunlar birbirlerine dalkavukluk ederler; “Efendi böyledir bu, dünyada söylenmedik söz kalmış mı?” diyerek birbirlerini onaylarlar. Nermî Odabaşı, Mihnetî, Aynî Çelebi gibi şairlerin adını anarak artık böyle

şairlerin olmadığını; kendilerinin kılıç artığına kaldığını düşünürler. “Dostlar kıymetimizi bilsin, kabiliyetli kişiler kalmadı” derler. Birbirlerine şiir satmak için yeni mazmunları inkâr ederler. Ellerinde mecmuacıkları, bellerinde hokkaları, dükkanlarda sokaklarda gezerler.

- 714 Ammā ki biraz da yāve-sencān
Pes-mande-i kavm-i cān bin cān (Okay ve Ayan,1975: 126)
- 715 Zu‘munca sūhan-ver-i zemāne
Seccāde-nişīn-i kahve-hāne (Okay ve Ayan,1975: 126)
- 717 Birbirine eyleyüp tekāpū
Derler ki efendi böyledir bu (Okay ve Ayan,1975: 126)
- 718 Var mı hele söylenilmedik söz
Kalmış mı meğer denilmedik söz (Okay ve Ayan,1975: 126)
- 721 Eş‘arı alıp göturdüler hayf
Kaldık hele biz bakıyyeyü’s-seyf (Okay ve Ayan,1975: 126)
- 722 Kıymetlerimiz bilinsin ahbāb
Erbāb-ı tabiat oldu nā-yāb (Okay ve Ayan,1975: 127)
- 723 Birbirine satmak için eş‘ār
Mazmūn-ı nevi ederler inkār (Okay ve Ayan,1975: 127)
- 724 Mecnū‘ acık elde hokka belde
Dükkān u sokakta her mahalde (Okay ve Ayan,1975: 127)

Kendini şair zanneden kimselerin içlerinde buldukları hallere acıyarak bakan Şeyh Gâlib, Sâbit’in müteşairlere ilişkin bir beytini hatırlatarak düşüncelerini sağlamlaştırır. Sâbit’e göre nazmın sabahı, böyle kişilere kısmet olmadığı için onu karartmak isterler.

- 726 “Kendülere olmamağla makdūr
İster ede subh-ı nazmı deycūr” (Okay ve Ayan, 1975: 127)

Hüsn ü Aşk’ın “Zümre-i Āhar” bölümünde Şeyh Gâlib’in kâtip şairlerle ilgili olumsuz düşünceleri belirtilmekte; M. Kaya Bilgegil’e göre şair, bu zümreyi de müteşairlerden saymaktadır (1992: VIII). İpek cübbeleriyle gezinen bu şairler, ıstılahat denizinden övünerek bahsederler. Onlara göre öğrenilecek en önemli şey Râgıb’ın münşeâtını ezberlemektir. Kâtip şairler zümresi güzelce bir

iki oğlan, tambur, şarap ve bazı divanlarla meclis kurarak eğlenirler. Bu eğlence anlayışlarının da kişinin iş gormekten nefret ettiği zamanlarda kuvvet vereceğini sorylerler.

- 728 Kerrāke-i sūf-ı pūr-mübāhāt
Mevc-āver-i bahr-i ıstılāhāt (Okay ve Ayan, 1975: 128)
- 729 İndinde muazzam-ı metālib
Ezberlene Münşeāt-ı Rāgıb (Okay ve Ayan, 1975: 128)
- 730 Sonra bir iki güzelce oğlan
Tanbūr u řerāb bā^c zı dīvān (Okay ve Ayan, 1975: 128)
- 731 İş görmede tab^c a gelse nefret
Bunlarla imiş medār-ı kuvvet (Okay ve Ayan, 1975: 128)

Yukarıdaki beyitlerde Lāmi^cîⁿin şair geçinen kimselere karşı görüşleri oldukça acımasızdır. Onları bir parça ekmek için dilenen köpeklere benzeterek bu kişilerin şiir yazmalarındaki tek amacın maddi beklentiler olduğunu ima etmektedir. *Hüsn ü Aşk*'ta ise kendilerini olduklarından daha yüksek bir konumda gören, şairin müteşair olarak kabul ettiği çevreler; kendi dillerinden şeyh Gālib tarafından sorylenen soryler kullanarak anlatılmaktadır.

3.15.2. şairlerin şiire İlişkin Düşünceleri

Sābit, *Zafer-nāme*'nin ilk beyitlerinde şairlerin sevgiliyi aynı benzetmelerle övmelerinden, birbirlerine benzer üsluplar kullanmalarından duyduğu bıkkınlığı anlatmıştır. Kıvrım kıvrım olmuş zūlfün vasfının yeterince anlatıldığını, boy pos düzgünlüğünün fazlaca övüldüğünü düşünmektedir.

- 5 Yeter vaf-ı zūlf-i girih-der-girih
Gözüm halkalandı misāl-i zirih (Karacan, 1991b: 61)
- 7 Yeter midhat-ı yāl ü bāl-i bütān
Hırāemde olsun nihāl-i sinān (Karacan, 1991b: 61)

Sābit, kendinden önceki dönemlerde yaşayan şairlerin ve çağdaşı meslektaşlarının *Leylā vii Mecnūn*, *Vāmık u Azrā*, *Ferhād u řirīn* gibi ařk hikāyelerinden başka konu bilmediklerini düşünür. Kays'ın vafına niçin gönüllerin bağlandığını merak etmekte; gönül minnetinin Mecnūn'a değil, Allah'a olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple okuyucuya ve yeni yetişen şairlere *Leylā vii Mecnūn*'a el vurup da deliye sory atmamaları yönünde uyarır. Bir "ırgat" olarak gördüğu Ferhād'la başlarını derde uğratmamaları, zaten ondan bir kārlarının olmayacağını soryler. Çünkü o "bela taşı"nın

hakkında konuşmak; deliye taş andırmaktır. Vâmık kıssasını, şeytanı görmekle bir tutar; ona göre şairler ne şeytanı görmeli ne “la havle” okumalıdır. Pervîz’in vasıflarından da uzak durmak gerekir çünkü öyle “ateşperest”ler adamı yakar. Şîrîn’in adını bile anmamalarını, yoksa ağızlarının tadını bozacaklarını iddia eder.

- 11 Niçün vâf-ı Kaysa olur beste-dil
Gönül minnet Allaha Mecnûn değil (Karacan, 1991b: 61)
- 12 Urup nazm-ı Leylî ve Mecnûna el
Deliye söz atma sakın vaz gel (Karacan, 1991b: 61-62)
- 13 Nedür kâr ü bârun bir ırgad ile
Başun derde uğratma Ferhâd ile (Karacan, 1991b: 62)
- 14 O seng-i belâdan idüp güft ü gû
Deliye taş andurmadur işte bu (Karacan, 1991b: 62)
- 15 N’idersin görüp kıssa-ı Vâmıkı
Ne şeytânı gör sen ne la-havl okı (Karacan, 1991b: 62)
- 16 Sakın sunma evsâf-ı Pervîze dest
Yakar adamı öyle âteş-perest (Karacan, 1991b: 62)
- 17 Lisâna alup Şîrînün adını
Bozarsın meded ağzının dadını (Karacan, 1991b: 62)

Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ın “Der Beyân-ı Sebeb-i Te’lîf” bölümünde bir mecliste Nâbî’nin *Hayr-âbâd*’ının övülerek ondan daha iyisinin yazılmayacağını öne sürülmesi üzerine, bunun doğru olmayacağını kanıtlamak amacıyla mesnevisini yazdığını belirtir. Şair, aşağıdaki beyitlerde *Hayr-âbâd* binasının temelinde bir hırsızın olgunluğundan bahsedildiğini; bu mesnevinin çalma bir hikâyeye olduğunu ve hırsızların bundan çok fazla hisse çıkaracağını bildirir.

- 207 Mebnâ-yi binâ-yı Hayr-Âbâd
Bir hayırsızın kemâlin îrâd (Okay ve Ayan, 1975: 42)
- 208 El-hak çalıp alma kıssadır ol
Hırsızlara hayli hissedir ol (Okay ve Ayan, 1975: 42)

Sâbit yukarıdaki beyitlerde, çağdaşı şairlerin şiir anlayışları mizahî bir dille eleştirmektedir. Mesnevilerde *Leylâ vü Mecnûn*, *Vâmık u Azrâ* gibi farklı şairler tarafından defalarca işlenmiş hikâyelerin yer alması; şiirde yenilik arayışına gidilmemesi söz konusu beyitlerde ince bir alaycılıkla ele alınmaktadır. Şeyh Gâlib ise *Hayr-âbâd*'ın önemli karakterlerinden hırsız Çalak'ı ve Nâbî'nin mesnevisinin bir bölümünün Ferîdüddîn-i Attâr'ın *İlâhî-nâme*'sindeki bir hikâyenin tercümesi olmasını hatırlatarak şaire mizahî yolla "hırsızlık" imalarında bulunur.

3.15.3. Şairlerin Bir Şairin Nasıl Olması Gerektiğine İlişkin Düşünceleri

Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*'ın "Der Beyân-ı Mâhiyyet-i Şâ'iri" bölümünde bir şairin nasıl olması gerektiği hakkında ironik bir dille öğütler vermektedir. Ayrıca, "eleştirdiği şiirsel kullanımları beğenip yüceltir gibi yapması, bir yandan okuyucuyu eğlendirirken diğer yandan da meselenin özüne dikkat çekmektedir" (Kaçar, 2019: 43). Ona göre şair demek, "ehl-i dil", "hoş meşrepli" ve "mülayim" demektir. Yoksa halkın en rezilleri ve vesvese şeytanının kalıntılarını yiyenler üslup kadehini doldurabilir ama gönül ilhamına aşına olabilir mi? "Gevher" sadece kaş göz kasteden bir söz değildir. Böylesi üsluba sahip şairler, bir yumurta için binlerce kez övünen gösterişli tavuklara benzetilir.

- 773 Şâ'ir deme ehl-i dil demektir
Hoş-meşreb ü mütedil demektir (Okay ve Ayan, 1975: 136)
- 774 Yoksa bir alay erâzil-i nâs
Pes-mande hor-ı nevâl-i vesvâs (Okay ve Ayan, 1975: 136)
- 782 Gevher dediğim değildir ol söz
Kim bir yere gelmiş ola kaş göz (Okay ve Ayan, 1975: 137)
- 783 Mânende-i mâkiyân-ı garrâ
Yek beyza hezâr fahr ü dâ'vâ (Okay ve Ayan, 1975: 137)

Şeyh Gâlib, eleştirdiği şairlerin şiirlerinin çoğunun Arapça ve nadiren bilinen kaba, ağır sözcüklerden oluştuğunu belirtir. "Bak bak ne güzel şirin tavır, gül ve öpücük yanında lal renkli dudak, şu sözdeki mana çeşitliliğine dikkat et: uzun siyah saçlar gurbet akşamına benzer, buradaki hançer sözü ne ince bir şekilde kaşa işaret ediyor" diyerek şairleri över gibi görünerek onlarla alay eder.

- 784 Ekser 'Arabiyy ü nâdir elfâz
Bi'l-cümle glâz u gîlz ü aġlâz (Okay ve Ayan, 1975: 137)

- 785 “Bak bak ne güzel edā-yı şīrīn
Gül-būse yanında lāl-i nūşīn (Okay ve Ayan, 1975: 137)
- 786 Cem‘iyyete kıl şu sözde dikkat
Gīsū-yı siyāh-ı şām-ı gurbet (Okay ve Ayan, 1975: 137)
- 787 Hañer burada zihī nezāket
Ebrūsuna eylemiş ‘işāret” (Okay ve Ayan, 1975: 138)

Şeyh Gâlib, yukarıdaki beyitlerde şairliğin tanımını yapmakta; karşıt örnekler vererek bir şairin taşıyacağı özellikleri ve kaçınması gereken davranışları mizahî bir dille, ince bir alaycılıkla ele almaktadır.

“Şiir ve Şair” konusu, Lâmi‘î ve Şeyh Gâlib’in yukarıda yer alan beyitlerinde, belirli bir isim zikredilmeksizin, şair geçinen kimselere yöneltilmektedir. *Vīs ü Râmîn*’de bu zümreler, yani müteşairler hicvedilmektedir. *Hüsn ü Aşk*’ta ironik bir üslupla bu çevreler ele alınmakta; kâtip şairler de bu gruba dahil edilerek onların eğlence meclislerine fazlaca meylederek yeni şair yetiştirmekten uzaklaşmaları mizahî bir tonda tenkit edilmektedir. Bunun yanı sıra Sâbit, *Zafer-nâme*’sinde şairlerin, aşk hikâyelerinin üzerine yeni bir söz söylemeden tekrar tekrar kaleme alınmasına; Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ta Nâbi’nin *Hayr-âbâd*’ının mübalağalı bir şekilde övülmesine yönelik eleştirilerini mizahla dile getirmektedir.

3.16. Klasik Türk Edebiyatı Karakterleri

XVI. yüzyılda Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’unda, Taşlıcalı Yahyâ’nın *Şâh u Gedâ*’sında, XVII. yüzyılda Azmi-zâde Hâletî’nin *Sâkî-nâme*’sinde, XVIII. yüzyılda Subhî-zâde Feyzî’nin *Mir’ât-ı Âlem-nümâ*’sında, Fennî’nin *Sevâhil-nâme*’sinde, Sünbül-zâde Vehbî’nin *Şevk-engîz*’inde Klasik Türk Edebiyatı karakterlerinden zahid ve rakibi, aşk mesnevilerinin *Husrev*, *Şîrîn*, *Ferhâd*, *Leylâ*, *Mecnûn* gibi kahramanlarını konu alan beyitler bulunmaktadır. Bu beyitlerde şairlerin üslubu çoğunlukla alaycı olmakla birlikte, hiciv ve hakarete varan söyleyişler de mevcuttur.

3.16.1. Zâhid

Azmi-zâde Hâletî ve Subhî-zâde Feyzî, sâkî-nâmelerinde rindlerin karşısına zahidleri koyarak onları, ikiyüzlülükleri üzerinden ele almaktadır. Azmi-zâde Hâletî, *Sâkî-nâme*’nin “Makâle-i Nühüm der- ‘İtâb-ı Zâhid ve Tergîb-i Muvâfakat-ı Rindân” bölümünde zahidi kınamakta; ikiyüzlülüğünü sert bir dille eleştirmektedir. Şair, zahidin kötülüğüyle alay etmekte; onun dedikodusuna ve “uğursuzluğu”na gülünç bir yan katmaktadır. Aşağıdaki beyitlere göre zahid, rindler bezmine mavi elbiseyle gelir ama iki yüzlülüğü sebebiyle gönlü ölüdür. Bu yüzden daima

siyahlar giyinse revadır. Yüzünde kurtuluş nurundan eser yoktur, sabah vakti sönmüş mum gibidir. Zahid gibi bir ölü yıkayıcısının bezme gelip de dedikodusuyla orayı bir vahşet yeri haline getirmesine gerek yoktur. Mezar taşı gibi sussa bile vahşeti dostların kalbini etkiler.

- 9/2 Gelüp bezm-i rindāna ezrak-libās
Felekler gibi olma menfūr-ı nās (Kaya, 2000: 90)
- 9/3 Seni mürde-dil kıldı zerk u riyā
Revādur sarunsan siyeh dā'imā (Kaya, 2000: 90)
- 9/4 Yüzünde yok āsār-ı nūr-ı salāh
Sen ol şem' sin kim söyünmüş sabāh (Kaya, 2000: 90)
- 9/6 Ne hācet senün gibi bir mürde-şūy
İde anı vahşet-geh-i güft ü güy (Kaya, 2000: 90)
- 9/8 Süküt eylesen de çü seng-i mezār
İder vahşetün kalb-i yārāna kār (Kaya, 2000: 91)

Azmi-zāde Hâletî, şaraba ve bezme karşı olan zahidin gelişine şaşırır. “Neden bezme gelirsin yolunu mu şaşırdın yoksa tekke başına mı yıkıldı?” diye sorar. Gönüllerin ona meyletmesi ne mümkündür; bakışı ciğer deler, sözü beyinlere vurur. Gönül ehline göre zahid, “sokakların çöpü” ve “diken”dir; yaradılışı, huyu ve düşünceleri “kötü”dür.

- 9/9 Neden bezme gelmen yanıldun mı rāh
Yıkılmadı ya başuna hān-kāh (Kaya, 2000: 91)
- 9/13 Ne mümkün sana mā'il olmak kulüb
Nigāhun ciğer-düz sözün magz-küb (Kaya, 2000: 91)
- 9/14 Dil ehline hār u has-ı rāhsın
Bed-endiş ü bed-hüy u beh-hāhsın (Kaya, 2000: 91)

Zahid, bir bağa himmetin mazhar olsa orada gül dikene bülbül de kargaya döner. Ona yolda bir kez rastlayanın işinin rast gitmesi mümkün değildir. Rind, ağzına elinin tersiyle vurmazsa dilinden kurtulamaz. Şaraba “temiz soylu kız” denilirken onun yüzünden adı “fesatlık anası”na çıkmıştır. Zahid, şarabı zemmetmek yanına kar kalır sanır, oysa bu işten sakınmalıdır çünkü ağzı yanacaktır.

- 9/15 Eger mahzar-ı himmetün olsa bāg

Gül anda olur hār bülbül kelāg (Kaya, 2000: 91)

9/18 Şu kim yolda bir kez gelür sana rāst
Ne mümkün işi ona tā bāz-hāst (Kaya, 2000: 91)

9/19 Dilünden halās olamaz rind-i mest
Meğer kim ura agzına püşt-i dest (Kaya, 2000: 91)

9/24 Dinürken meye duhter-i pāk-zād
Sen itdün anun nāmın ümmü'l-fesād (Kaya, 2000: 91)

9/27 Mey-i āteşin zemmini itme kār
Sakın kim yanar agzun ey nā-bekār (Kaya, 2000: 91)

Subhî-zāde Feyzî, *Mir'ât-ı Âlem-nümâ*'nın "Tan' -ı Zehr-Āver-i Erbāb-ı Riyā" bölümünde dini, halka korku vererek anlatan "zahid"leri hicvetmektedir. Şaire göre "kötü nefesli" zahid, mescide gelip halkı taciz etmeye heveslenir, meyleder. Kürsüde iki yüzlülük eder ama aslında orası riyanın yeri değildir. Her zaman azapla korku verir, dilinde bağışlama geçerli değildir. İrfan deniziyle aşına değildir ama halkın başına bela olmuştur. Bunların çoğu akıllarına cehennem ateşi gelmeden yetim malını yer. Kimisinin fikrinde ve hayalinde kadınlar olur; kimisi kötü kadınların kârı ile mecalsiz kalır. Kiminin zikri ve tevhidi aldattıcıdır, kimi hakir görür.

588 Gelür mescide zāhid-i bed-nefes
İder halkı ta' cize meyl ü heves (Alkan İspirli, 1997: 883)

589 İder kürsi üstinde gāhī riyā
Riyānun mahalli degül zāhidā (Alkan İspirli, 1997: 883)

600 'Azāb ile haşyet virir dem-be-dem
Lisānında cārī değildir kerem (Alkan İspirli, 1997: 884)

604 Degil bahr-ı 'irfān ile āşinā
'Aceb oldı halkun başına belā (Alkan İspirli, 1997: 884)

609 Çogu ekl idüp gitdi māl-ı yetīm
'Aceb fikre gelmez mi nār-ı cahīm (Alkan İspirli, 1997: 884)

611 Kimisine zen idi fikr ü hayāl
Kimi kār-ı ma' hūd ile bī-mecāl (Alkan İspirli, 1997: 884)

- 615 Kimi zikr ü tevhide dahhâl olur
Kimi muhtekir kimi bakkâl olur (Alkan İspirli, 1997: 884)

Azmî-zâde Hâletî, “zahid”lerle alay etmiş; ancak onlara hiciv sayılacak boyutta hakaret etmemiştir. Zahidin içinde bulunduğu ortamları kötü bir hale getirmesi, kötülüğünün insanlar üzerindeki etkisi gibi hususları şair, mizahî bir dille anlatmaktadır. Subhî-zâde Feyzî’nin beyitlerinde ise zahidin kötü karakteri, iki yüzlülüğü, halka korku vermesi hicvedilmektedir.

3.16.2. Rakip, Aşıkların Arasına Giren Kişiler

Aşıkların arasına giren, aralarını bozan kişiler, rakipler için şairler her zaman olumsuz düşüncelere sahip olmuşlar; onları hicvederek, onlarla alay ederek beyitlerine taşımışlardır. Taşlıcalı Yahyâ’nın *Şâh u Gedâ*’sının ve Fennî’nin *Sevâhil-nâme*’sinin aşağıdaki beyitlerinde şairlerin “rakip” olarak gördükleri kişiler ele alınmaktadır.

Taşlıcalı Yahyâ, mesnevisinin “Adū-yı Siyeh-Rū Şâh-ı Bî-Nazîrûn Gedâ-yı Hakîr ile İttihâdın Anlayup Bâ’ is-i ‘Înâd u Fesâd Olup İblis-Misal Telbîsle Şâh’ı İdlâl İtdügidür” bölümünde rakiplerin hileleriyle Şâh ve Gedâ’nın aralarının açılmasını anlatmaktadır¹⁰². Aşağıdaki beyitlerde Şâh’ın yakınlarında bulunan, şairin “bir kara yüzlü Yezid oğlu Yezid” diye tanıttığı bir “rakip”, kötülüğü ile hicvedilir. Gölge gibi Şâh’ın yanından ayrılmaz. Karga gibi gammad, fitne ve hile yapan, hokkabaz, katli vacip, sarhoş ve kara cahildir. Yüzü doğuştan “kara”dır, günahlar denizinde boğulmuştur. Yüzünde sanki bir odun parçası sönmüşçesine bir kara iz vardır. Fani dünya gibi yalancıdır, aşk hastasına kara bir sancıdır. İnsana işi hep kötülüktür, yüzü şeytana benzer.

- 876 Bir siyeh-ru Yezîd ibni Yezîd
Sâye-veş Şâh’dan olmaz idi ba’îd (Yoldaş, 1993: 173)
- 877 Olmuş idi gurâb-veş gammâz
Fitne vü hîle-sâz u şu’ bende-bâz (Yoldaş, 1993: 173)
- 878 Vâcibü’l-katl cîlf-i bâtıl idi
Şâribü’l-hamr kara câhil idi (Yoldaş, 1993: 173)
- 879 Anadan yüzi kara togmuş idi
Ma’ siyet bahri anı bogmuş idi (Yoldaş, 1993: 173)

¹⁰² Taşlıcalı Yahyâ’nın beyitlerinde, Şâh ve Gedâ’nın aralarının açılmasına sebebiyet veren kişinin yüzünün çirkinliğinden de bahsedilir. Ancak söz konusu beyitlerde bu kişinin fiziksel özelliklerinden ziyade “rakip”liği vurgulandığı için çalışmamızın “3.16.2.Rakip, Aşıkların Arasına Giren Kişiler” başlığında incelenmektedir.

- 880 Var idi sūretinde kara nişān
Sanki sōnmüş eksi idi hemān (Yoldaş, 1993: 173)
- 881 Fāni dūnyā gibi yalancı idi
Hasta-i ‘ışka kara sancı idi (Yoldaş, 1993: 173)
- 882 Hep nifāk idi işi insāna
Sūretā benzer idi şeytana (Yoldaş, 1993: 173)

Fennî, *Sevâhil-nâme*'de rakip ve Öküzlimanı iskelesi arasında ilişki kurarak nükteli bir dille “Bırak, rakip sığırlar gibi yatsın uyusun, çünkü Öküzlimanı onlara merkez oldu” der.

- 52 Ko sığırlar gibi yatsun uyusun pinhānī
Oldı agyāra makarr çünkü Öküz Limanı (Demirkazık, 2009: 695)

Taşlıcalı Yahyâ ve Fennî, mesnevilerinin söz konusu bölümlerinde rakipleri karga, sığır gibi hayvanlara benzetmektedir. Şâh ve Gedâ'nın arasına fitne sokan kişi, fesatlığı ve karakteriyle alakalı olarak tasvir edilen çirkinliğiyle hicvedilirken *Sevâhil-nâme*'de genel hatlarıyla rakibe gönderme yapılmaktadır.

3.16.3. Mesnevi Karakterleri

Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*'un, Sünbül-zâde Vehbî, *Şevk-engîz*'in aşağıdaki beyitlerinde, aşk mesnevilerindeki karakterlerin ilişki örgülerine değinerek örnekler vermektedir. *Leylâ vü Mecnûn*'un “Bu Mecnûnun Nasihat Kabûl Etmedüğüdür ve Atasının Derdi Dermana Yetmedüğüdür” bölümünde Mecnûn, kendisine Leylâ'dan vazgeçmesini öğütleyenlere nükteli bir dille *Husrev ü Şîrîn*'i hatırlatmakta; “Ben Husrev değilim ki sevgilim bazen Şîrîn bazen Şeker olsun” diyerek aşağıdaki beyte mizahî bir üslup katmaktadır.

- 1013 Husrev degülem ki mana dilber
Şîrîn ola gâh gâh Şekker (Doğan, 2010: 207)

Şevk-engîz'in “Der Tan‘-ı Zenān ve Zen-Dostān” bölümünde Kazıkçı Yeğeni, kadınlara dair olumsuz düşüncelerini, *Leylâ vü Mecnûn*, *Ferhâd u Şîrîn* gibi mesnevilere göndermeler yaparak örneklendirir. Erkeklerle, saçı “Leylâ” gibi olanlardan çekinmelerini söyler; Mecnûn olmamalarını, o sevdalardan geçmelerini öğütler. Ferhad'ın, o “Şîrîn” dudağa bağlanarak “taş döven koca bir ırgat”a dönüşmesini hatırlatarak hem kadınları hem kadınlara düşkün erkekleri hicveder.

- 544 Hazer eyle saçı Leylâlardan

Olma Mecnûn geç o sevdalardan (Süreli, 2007: 125)

- 545 Ol ki Şîrîn lebe Ferhâd oldu
Taş döğen bir koca ırgâd oldu (Süreli, 2007: 125)

“Klasik Türk Edebiyatı Karakterleri”, zahid, rakip gibi karakterlere ve aşk mesnevilerinin kahramanlarına yapılan göndermelerle Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ, Azmi-zâde Hâletî, Subhî-zâde Feyzî, Fennî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin mesnevilerinden alınan yukarıdaki beyitlerde yer almaktadır. *Leylâ vü Mecnûn*, *Sâkî-nâme* ve *Sevâhil-nâme*'de şairler nükteli bir dille *Husrev ü Şîrîn* hikâyesi ve zahidin iki yüzlülüğünü beyitlerine taşımaktadır. *Şâh u Gedâ*'da, *Mir'ât-ı Âlem-nümâ* ve *Şevk-engîz*'de ise zahidin kürsüdeki riyakarlığı ve aşk hikâyeleri hicvedilmektedir.

3.17. Kapalı Mekanlar

XVII. yüzyılda Nâbî *Hayr-âbâd*'da, XIX. yüzyılda Keçeci-zâde İzzet Molla *Mihnet-keşân*'da evler, hanlar gibi fiziksel olarak kapalı mekanlarda gülünç buldukları yanları işlemektedir. Bu yapılarıdaki çatı, tavan, duvar, pencere, mutfak, tuvalet gibi bölümler tuhaf, bakımsız ve kirli olarak tasvir edilmektedir.

3.17.1. Evler

Nâbî, *Hayr-âbâd*'ın “Resîden Şâh Be-Hâne-i Çâlâk” bölümünde hırsız Çalak'ın evini mübalağalı bir harap hal içinde anlatmaktadır. Bu evin çatısı, iflas etmiş kişilerin eli gibi yere doğru eğilmiştir. Pencereler, cin gözü gibi patlak, evin içi zindan gibi topraktan oluşmaktadır. Çatısı fener gibi yarık, duvarlarının sıvası ise pislik pazarına benzemektedir. Örumcek ağları engel olmasa çatısından yıldızlar görünür.

- 1098 Mânende-i dest-i müflisân teng
İtmiş yire dogrı sakfı âheng (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 208)
- 1100 Cinnî gözi gibi revzeni çāk
Zindân içi gibi sâhası hāk (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 208)
- 1101 Bâlâsı fener misâli sūrâh
Endüdesi çârsü-yı evsâh (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 208)
- 1102 Sakfindan olur ‘ayân kevâkib
Sedd itnese perde-i ‘anâkib (Gökcan Türkdoğan ve Koç, 2015: 208)

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın “Münâcâtla Keşan'a Duhûlümüzdür” bölümünün son beytinde “Ahâlî bize bir konak verdiler/ Konak sûreti bir otak verdiler” (Özyıldırım, t.y.: 221) diyerek Keşan'da yaşayacağı evi mübalağalı bir dille tanıtmaya başlamış; “Sıfat-ı Hâne” bölümünde ise devam etmiştir. Şair, bu evde beğenmediği yönleri gülünç bir şekilde ele almaktadır. Korku ve hayal mimarı istese bile bu evin bir benzerini yapmayı hayal edemez. Evin şeklini gören elbette vesvese eder; kısacası geometri bilen burada oturmaz. Asıl sütunları o derece yanlıştır ki oradan doğru bir hat çıkması mümkün değildir. Ali Kuşçu gelip incelese bir kareyi tamamlanmış bulması mümkün olmaz. Üçgen bulursa üçgene benzemez, kenarları birbirine denk gelmez.

- 707 Ne hâne nazîri yapılmak muhâl
Murâd etse bennâ-yı vehm ü hayâl (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 708 Görüp şeklin elbet eder vesvese
Oturmaz hulâsa bilen hendese (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 709 Sütûn-ı esâsı o rütbe sakîm
Ne mümkün çıka bir hat-ı müstakîm (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 710 Alî Kuşî etse gelip ihtimâm
Ne mümkîn bula bir murabba tamâm (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 711 Müselles bulunsa mümâsil degil
Tesâvî-i adlâi kâbil degil (Özyıldırım, t.y.: 221)

Duvarlar bu evin sofasına hayat verir; gerçi şaire göre ona “ölüm” demek daha uygun olur. Tuvaletin içine oturan, yuvaya oturan kuş gibi olur. Bu hayal evine mezbele denilse layık değil midir? Ayrıca, kazancı dükkânı civarında olan bu ev, oldukça gürültülüdür. Gece uyanıldığında elli altmış kadar “gavur” kazancı çekiç salladığında şair de savrulur gibi olur.

- 712 Divarlar anın suffesine hayât
Münâsib idi ger denilse memât (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 713 Kenîfi bir iki konak hâneye
Eder kuş gibi oturan lâneye (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 714 Eğer olsa lâyük degil mi hele
Bizim hülyâ-hâneye mezbele (Özyıldırım, t.y.: 221)
- 715 Kazancı dükkânı civârındadır

Sanırsın ki nakş-ı cidârındadır (Özyıldırım, t.y.: 221)

- 716 Gece uyanıp elli altmış gavur
Çekiç salladıkça kalayı savur (Özyıldırım, t.y.: 221)

Nâbî ve Keçeci-zâde İzzet Molla'nın mesnevilerinin yukarıdaki beyitlerinde söz konusu evler, karikatürize edilerek anlatılmaktadır. *Hayr-âbâd*'da Çalâk'ın evi, karakteriyle ilişkili olarak kirli, bakımsız; *Mihnet-keşân*'da şairin evi, Keşan'ı sevmemesinin de etkisiyle olduğundan daha biçimsiz olarak tasvir edilmektedir.

3.17.2. Hanlar

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın "Merhale-i Türkmenli" bölümünde İstanbul'dan Keşan'a giderken Türkmenli'de bir handa konaklar. Şair bu hanı beğenmez; aşağıdaki beyitlerde mekânın bakımsızlığı ve korkutucu görünümünü alaycı bir mizah diliyle anlatır. Ona göre İstanbul'daki en fakir kişinin evi, o karanlık yerin yanında bir nevi saray kalır. O hanlarda insanların yatması ne mümkündür, ancak çöl cinleri geceleri orada kalır. Orada ne tavan ne de duvar kalmıştır. Sadece ortada bazı tahta parçaları mevcuttur. Gece orada cin tarafesinden vahşet gelir; sadece cin değil, şeytan dehşeti de gelir. Hayvanlar bile bu hana itibar etmez; köpekler, kediler bile durmaz. Şair, bir köşedeki leşleri görüp sormuş; hayvanların gelip geçerken orada öldüklerini öğrenmiştir.

- 557 Sitanbul'da ednâ fakîrin evi
O muzlim mahallin sarây-ı nevi (Özyıldırım, t.y.: 213)
- 560 Ne mümkün o hanlarda insân yata
Meğer gece gül-i beyâbân yata (Özyıldırım, t.y.: 213)
- 561 Ne kalmış birinde sukûf u cidâr
Hemân ortada bir takım tahta var (Özyıldırım, t.y.: 213)
- 562 Gece anda cinnîye vahşet gelir
Degil cin şeyâtîne dehşet gelir (Özyıldırım, t.y.: 213)
- 563 Behâ'im dahi 'itibâr etmemiş
Köpekler kediler karâr etmemiş (Özyıldırım, t.y.: 213)
- 566 Nedendir dedim andaki lâşeler
Behâ'im geçerken gebermiş meğer (Özyıldırım, t.y.: 214)

Hanın mutfağı öyle kirlidir ki yaksan, ateşe versen bile orada temizlikten eser bulunmaz. Hanın bahçesindeki, etrafındaki kırlarda fidan bulunmaz; sanki oradan bir Tatar genci geçmiştir. Handaki otlara cehennem zebanileri girip sevinir. Yıkık merdiveni o derece “büyük”tür ki bir cüce, tek adımda tavana çıkar. Hanın odalarıyla tuvaleti kıyas etmek gerekirse abadan vazgeçmek tek çaredir. Her deliğinde bir yılan vardır; akıl sahibi hiç kimse orada tuvalete girmez.

- 567 O aşçı dükânı ki yaksan eğer
Tahâretten anda bulunmaz eser (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 569 Görülmüş değil kırlarında fidân
Meğer kim geçse bir tatâr-ı civân (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 571 Gelip hancı bir ota etdi güşâd
Meğer düzahîler girip ola şâd (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 572 Yıkık nerdübânı o rütbe yüce
Çıkar bâmına yek kademde cüce (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 573 Edip otasından kenîfin kıyâs
Ne çâre kılınmışdı vaz^c -ı pelâs (Özyıldırım, t.y.: 214)
- 574 Anın her deliginde var bir yılan
Tebevül eder mi zevi^c l-^c akl olan (Özyıldırım, t.y.: 214)

“Kapalı Mekanlar”, Nâbî ve Keçeci-zâde İzzet Molla’nın yukarıdaki beyitlerinde bahsi geçen evler ve Türkmenli’deki han ile yer almakta; insana rahatsızlık veren mekanlar olarak tasvir edilmektedir. *Mihnet-keşan*’da Keçeci-zâde İzzet Molla’nın söz konusu hana ve Keşan’da yaşayacağı eve bakışının, içinde bulunduğu psikolojik durumdan etkilendiği açıkça belli olmaktadır. *Hayr-âbâd*’da ise Nâbî’nin hırsız Çalâk’a karşı kullandığı üslup, adamın evinin anlatıldığı beyitlerde de devam ettirilmektedir.

3.18. Aile ve Akrabalık

XVI. yüzyılda Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’unda ve Taşlıcalı Yahyâ’nın *Usûl-nâme*’sinde, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî’nin *Lutfiyye-i Vehbî*’sinde, XIX. yüzyılda Bayburtlu Zihni’nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*’sinde kimi bölümlerde aile içerisindeki akrabalık bağları, anne-kız ve anne-oğul, baba-oğul ilişkileri gibi hususları dile getiren beyitler bulunmaktadır. Bu beyitlerde söz konusu münasebetler çoğunlukla olumsuz bir bakış açısıyla yansıtılmaktadır.

3.18.1. Anne-Çocuk İlişkileri

Leylâ vü Mecnûn'da Fuzûlî, *Usûl-nâme*'de Taşlıcalı Yahyâ, anne ve çocuk ilişkilerini, diyaloglar üzerinden işlemektedir. *Leylâ vü Mecnûn*'da annesinin öğütlerine Leylâ'nın verdiği karşılıklar, *Usûl-nâme*'de yaşlı annesine hürmet eden oğlun, ondan tahmin edemeyeceği istekler duyması şairler tarafından mizah çerçevesi içerisinde beyitlere taşınmaktadır.

3.18.1.1. Anne-Kız İlişkileri

Leylâ vü Mecnûn'un “Bu Leyliye Anası İtâb Etdüğüdür ve Bahâr-ı Vasla Hazân Yetdüğüdür” bölümünde Leylâ, Mecnûn'le yakınlığının duyulması üzerine annesinden azar işiterek karşılığını “Bu İnkâr ile Leylî Anasına Cevâb Verdüğüdür ve Fezâ-yı İşretten Çıhup Serây-ı Üsrete Girdüğüdür” başlığı altında nükteli bir dille verir. Sözlerine annesine “munis-i rûzgârum”, “dür-i dür-i şâh-vârum” diye hitap ederek başlayan Leylâ, bu azarları anlamıyormuş gibi cevaplar verir.

683 K'ey mûnis-i rûzgârum ane
Dür-i dür-i şâh-vârum ane (Doğan, 2010: 148)

Leylâ, aşkın adını kimsenin anmadığını, şimdi o sözü annesinden işittiğini söyler. Mektebe kendi isteğiyle gitmediğini ve annesinin tersine bir iş yapmadığını belirtir. Annesinin hem “Mektebe git” hem “Sakin gitme” diyerek aklını karıştırdığını ifade eder.

687 ‘Aşkun kılmazdı kimse yâdın
Ha senden eşitdüm imdi adın (Doğan, 2010:150)

690 Men mektebe re 'yüm ile getmen
Bir şugl hilâf-ı re 'yün etmen (Doğan, 2010:150)

691 Hem sen dersen ki mektebe var
Hem dersen sen ki getme zinhar (Doğan, 2010:150)

Leylâ, mektebe gitmekten hoşnut olduğu halde annesinin azarlarının karşılığını vermek için “aslında mektebi sevmediğine” ikna edecek sözler söyler. Mahfil mumu gibi her dem ne olduğu belli olmayan kişilerle bir arada olmaya, bir yerde gam zincirine bağlı kalmaya, her gözden perhiz ede ede sıkıntıyla vakit geçirmeye, her zaman zorluklar çıkartan bazen de ders okutan öğretmene katlanmaktan memnun olmadığını belirtir. Zaten kendisinin de isteğinin bu olduğunu söyleyerek “Çocuklar hiç mektepten hoşlanır mı?” diye sorar.

- 693 Men hem deġülem bu zecre kâ 'il
Kim her dem olup çerâġ-ı mahfil (Doġan, 2010:150)
- 694 Nâ-cinsler ile hem-dem olam
Bir yerde mukayyed-i gam olam (Doġan, 2010:150)
- 695 Her dâdeden ede ede perhîz
Evkât geçe küdüret-âmîz (Doġan, 2010:150)
- 696 Peyveste muallim eyleyüp cevır
Gâhî sebak ohuda gehî devr (Doġan, 2010:150)
- 697 Bi'llâh mana hem bu idi maksûd
Mektebden olur mı tıfl hoşnûd (Doġan, 2010:150)

Leylâ, annesini yukarıdaki beyitlerde söylediği sözlerle Mecnûn'la yakın olduğu dedikodularının asılsız olduğuna ikna eder. Böylelikle adını “temiz”e çıkartır ancak okuldan ayrılmaya ve evde oturmaya razı olur. Fuzûlî, beyitlerde Leylâ'nın istediği bir şeyi istemiyormuş gibi göstermesi için onu mübalağalı bir dille konuşurur. Bu da Leylâ'nın annesiyle konuşmasına mizahî, nükteli bir üslup katmaktadır.

3.18.1.2. Anne-Oğul İlişkileri

Taşlıcalı Yahyâ, *Usûl-nâme*'nin evlilik bahsini konu alan “Onuncı Makâm Te'ehhül-i İnsân Mühimmât-ı Dîniyye vü Vâcibât-ı İnsâniyyeden Olduğını İş'âr u İzhâr Eyler” başlıklı onuncu makamının on birinci “latîfe”sinde evlenmek isteyen bir anne ve oğlunun arasındaki diyaloga mizahî bir dille yer vermektedir. Bir gün bir genç, annesini sırtına alarak Kabe'ye gider. Genç ve annesi Kabe'yi tavaf ederken İmâm-ı A'zam onları görür. Annesini sırtında taşıdığını fark edince gence bir iki söz söylemek ister. Gence, eğer sevaba girmek istiyorsa annesini evlendirmesini öğütler.

- 2154 Alup sırtına anasın bir civân
Olur Ka'betu'llâh'a bir gün revân (Alkaya, 1996: 353)
- 2155 İmâm A'zam ol nev-civânı görür
Tavâf eyler iken yanınca yürür (Alkaya, 1996: 353)
- 2156 Anasın görüp arkasında İmâm
Dimiş ol civâna bir iki kelâm (Alkaya, 1996: 353)

2157 Sevāb ise kasdun eger ey civān
Ananı yūri bir ere vir hemān (Alkaya, 1996: 353)

Genç, annesinin çok yaşlı olduğunu vücudunun her yerinin buruştuğunu; “ere varma”nın ona münasip olmadığı, canının er istemediği cevabını verir. Annesi ise oğluna, kavgayı bırakıp imamın sözünü dinlemesini, onun öğütlerini kulağında tutmasını söyler.

2158 Dimiş katı yaşlıdur anam karı
Buruşmış siper gibi cümle yiri (Alkaya, 1996: 353)

2159 Ere varmag ana münāsib degül
Eri neylesün cānı tālib degül (Alkaya, 1996: 353)

2160 Dimiş oğluna karı rū-be-rū
İmāmun sözün dinle gavgāyı ko (Alkaya, 1996: 353)

2161 O sen denlü bilmez mi ey derdmend
Anun pendini kıl kulagında bend (Alkaya, 1996: 353)

Usūl-nāme'nin yukarıdaki beyitlerinde Taşlıcalı Yahyâ, oğlunun annesi hakkındaki düşünceleri ve annesinden ummadığı bir karşılık alması arasındaki tezadı, mizahî bir tonda işlemektedir.

3.18.2. Baba-Oğul İlişkileri

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nāme-i Zihnî*'nin “Der Beyān-ı Ahvāl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” ve “İbtidā-yı Mecmu‘ā-yı Hicviyyāt Ez-Küşād-ı Zihnî Ünyevî Vāsıf Efendi Şe'ninde” bölümünde baba-oğul ilişkilerini ele almaktadır. Şair, aşağıdaki beyitlerinde Karaağaç ahalisinden Mümin Ağa ve oğullarının iç yüzü, ironik bir dille ortaya çıkarır. Ağa, dışarıya karşı sofular gibi görünür. Ama iki oğlu gece gündüz sarhoştur. Kendisi yazlıkta tespîh çeker, oğlu da alt odada zamparalıktadır.

32/8 Kendi ol mertebe-i sūfî-i sūrüş
İki oğlu gece gündüz serhoş (Demirayak Özsoy, 1997: 52)

32/9 Kendi tesbîh çeker yazlıkda
Oğlu alt odada zanparalıkda (Demirayak Özsoy, 1997: 52)

Mesnevinin “İbtidā-yı Mecmu‘ā-yı Hicviyyāt Ez-Küşād-ı Zihnî Ünyevî Vāsif Efendi Şe’ninde” bölümünde şair, Ünye’den tanıdığı Vāsif Efendi’yi hicvetmekte; aşağıdaki beyitlerde ise bu kişinin huylarını babasından aldığını ironik bir biçimde ima etmektedir. Vāsif Efendi’nin babası bir meyhane küpüdür, bu “zarafet” de sanki ona babasından kalmıştır. Bir imam, top kellesi bir adam olan bu kişi, oğlunu perişan bir halde alıp büyötmüştür.

84/5 Bu zarāfet pederinden mi sana kalmışdır
Pederin küb-i meyhāne idi san Vāsif (Demirayak Özsoy, 1997: 131)

84/6 Bir imām parçası top kellesi bir ādem idi
Nereden aldı seni bī-ser ü sāmān Vāsif (Demirayak Özsoy, 1997: 131)

Bayburtlu Zihnî’nin yukarıdaki beyitlerinde Mümin Ağa’nın sofu görünüşüne karşılık oğullarının içki, zina gibi dinî açıdan yasaklanmış bir hayat biçimine sahip olmalarını; Vāsif Efendi’nin babasının sarhoş, kaba saba görünüşlü bir adam olmasını hakaret unsuru olarak kullanmaktadır.

3.18.3. Akrabalık İlişkileri

Sünbül-zāde Vehbî, *Lutfiyye-i Vehbî*’nin “Der-Keyfiyyet-i Hîşān ü Hased-İşān” bölümünde akrabalık bağlarına ironik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ona göre akrabanın hasedi meşhurdur. Akıllı kişiler hısımlı düşman bilir. “Amm” yani amca ile gam imlada bir yazılır, aralarındaki tek fark bir noktadır. “Akraba” ve “akrep” kelimelerinin aynı kökten türetildiğini ima ederek birbirine yakın gibi duran tüm akrabaların akrep gibi olduğunu bilmek gerektiğini söyler.

551 Akrabānın hasedidür meşhūr
Hısımlı hasmı bilür ehl-i şu‘ūr (Beyzadeoğlu, 1994: 90)

552 [‘]Amm u gam bir yazılır imlāda
Farkı bir noktadır ancak sāde (Beyzadeoğlu, 1994: 90)

554 Hep [‘]akāribdür [‘]akārib bilesin
Birbirine mütakārib bilesin (Beyzadeoğlu, 1994: 90)

“Aile ve Akrabalık”, Sünbül-zāde Vehbî ve Bayburtlu Zihnî, mesnevilerinde hakarete varan bir üslupla ele alınmaktadır. *Sergüzeşt-nāme-i Zihnî*’de şair, sorunlar yaşadığı Mümin Ağa, Ünyeli Vāsif Efendi gibi kişilerin aile ilişkilerindeki bozuklukları dile getirmektedir. *Lutfiyye-i Vehbî*’de ise akrabalığa dair olumsuz düşünceleri bulunan Sünbül-zāde Vehbî, oğlu Lütfullah’ı akrabalarına karşı

dikkatli olması konusunda uyarmaktadır. Fuzûlî ve Taşlıcalı Yahyâ, bu isimlerden farklı olarak anne-kız ve anne-oğul ilişkilerini sevgi bağı içerisinde vermektedir.

3.19. Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri

XV. yüzyıl şairlerinden Sûzî Çelebi ve XVII. yüzyıl şairlerinden Sâbit, savaş konulu mesnevilerinde düşman olarak görülen tarafın askerlerini alaycı bir üslupla ele almaktadır. Şairlerin beyitlerinde bu askerler, korkutucu dış görünüşleri ve düştükleri gülünç hallerle mizahî bir dille işlenmektedir.

Sûzî Çelebi'nin *Mihailoğlu Ali Bey Gazavât-nâmesi*'nde, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bâyezid devri akıncılarından Mihailoğlu Ali Bey'in gazaları anlatılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde Ali Bey'in beraberindeki akıncıların Erdel yakınlarına düzenledikleri bir baskın konu edilmektedir. Akıncıların baskınından önce düşman askerleri aralarında bir eğlence düzenlerler; bezm kurarlar. "Keşke Türkler gelse de kaç deriden kürk biçileceğini görseler" diyerek akıncıları hafife alırlar. Şair, akıncılardan istihza ile bahseden askerlerin esas kendilerinin alay edilecek durumda olduğunu ima eder.

- 632 Meger bayrâmimîş küffâra ol gün
Nice bayrâm kara dün ü kara gün (Levend, 2000: 275)
- 634 Kurulmuş 'âdetince bezm-i sohbet
Ne bilsünler k'olur anun sonı let (Levend, 2000: 275)
- 636 Diridi kâşki gelse bize Türk
Göreydi kaç deriden biçilür kürk (Levend, 2000: 275)

Sâbit'in *Zafer-nâme*'sinde Kırım Hanı Selim Giray'ın Ruslarla yaptığı savaş anlatılmaktadır. Rus askerleri, Kırım askerlerine hem sayı hem de mühimmat bakımından üstündür. Sâbit aşağıdaki beyitlerde, Selim Giray'ın tarafını tutarak Rus askerlerini mübalağalı bir dille, aşağılayarak tasvir etmektedir. Rus askerleri sayıca Yecuc kadar çoktur. En kötülerini, güç kuvvet bakımından Uc'a denktir. Düşmanı gerçekten bir kıyasa tâbî tutmak gerekse; onlar bir avuç Zerdüş askeridir. Bunların her biri çeşit çeşit insanlardır; sanki Kaf Dağı'ndan gelen yarısı insan, tek elli ve tek ayaklı, efsanevî "nesnâs"tırlar. Kırım askerleri, onların çubuklarından eğer tek tek geçerse; Rus askerleri karşılığında şebek gibi çıkacaklardır. Kayışa bağlı çizmeleriyle gururlanan o "hayırsız"ların, arkalarında kaplumbağa gibi kuvvetli siperleri vardır. Zirihte, boyları keçi gibi iki kat olmuş; ağlarına kazara bir yengeç düşürmüşlerdir. Koncolosa benzeyen askerler o kadar kılıdırlar ki ellerini koyunlarına soksalar; istakoz, kıl torbaya girmiş gibi olur.

- 275 Bu asker ki kesretde Ye'cücdür
En ednâsı hem-sâye-i Ucdur (Karacan, 1991b: 81)
- 280 Hakikat adūya olınsa kıyās
Bir avuc idi cünd-i Yezdân-şinās (Karacan, 1991b: 82)
- 282 [‘]Aceb muhtelif hey’et ecnās idi
Meger Kāfdan gelme nesnās idi (Karacan, 1991b: 82)
- 284 Eger uş deyüp eylesen bir hitāb
Sana oy virür kılbarakdan kitāb (Karacan, 1991b: 82)
- 285 Çubukdan geçersün eger yek-be-yek
Çıkar anda meymün ilinden şebek (Karacan, 1991b: 82)
- 286 Kayış bağı müzeyle ehl-i gurūr
Cihāna kayış baldır itmiş zuhūr (Karacan, 1991b: 82)
- 287 İdüp arkasında siper üstüvār
Meger kaplubagadur ol nā-bekār (Karacan, 1991b: 82)
- 288 Zirihde dü-tā geşte kadd-i keçi
Düşürmiş kazā aga bir yengeci (Karacan, 1991b: 82)
- 289 Elin koynına soksa ol koncoloz
Girer sanki kıl torbaya istakoz (Karacan, 1991b: 82)

“Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri”, *Mihailoğlu Ali Bey Gazavât-nâmesinde ve Zafer-nâme*’de, savaşların, akınların anlatıldığı bölümlerde yer almaktadır. Bu beyitlerde düşman askerleri, Osmanlı akıncıları ve Kırım kuvvetleri karşısında gülünç durumlara düşmekte; şairler de onların bu hallerini alay ederek aşağılayarak tasvir etmektedir. Sûzî Çelebi ve Sâbit, taraf tutarak düşman olarak kabul edilen askerleri, “küffâr”, “adû” gibi sıfatlarla anmakta; onlara “nesnâs”, “koncoloz” gibi normal dışı, korkutucu dış görünüşler yüklemektedir.

SONUÇ

Klasik Türk Edebiyatı'nda mizah çalışmaları, kısıtlı bir çerçeve sürdürülmekte; bir şairin divanında yer alan kaside, gazel, mesnevi, kıt'a, terkîb-i bend, tercî-i bend vb. şiirlerinde, letâif-nâme, hezliyat gibi müstakil eserlerde, mektuplarda mizahî unsurlar incelenmektedir. Müstakil mesnevilerin mizah varlığına ise, o eserle ilgili yayınlarda dil ve üslubun ele alındığı bölümlerin içerisinde değinilmektedir. *Mesnevî*, *Har-nâme* vb. içeriğinde mizahın yoğun bir şekilde bulunduğu eserler haricinde mesnevilerin bu yönünden fazlaca bahsedilmemektedir. Şairlerin divanlarındaki hicviyeleri ve *Sihâm-ı Kazâ* gibi hiciv mecmuaları üzerine çalışmalar yapılmakta; ancak mesnevilerin barındırdığı hiciv beyitlerinin bahsi geçmemektedir. Şairlerin divanlarındaki şiirlerde ve mesnevilerinde kullandıkları ironi öğeleri de bir üslup özelliği olarak kabul edilmekte; hakkında yapılmış detaylı bir inceleme neredeyse hiç bulunmamaktadır. Tez çalışması, XI.-XIX. yüzyıl arasında yazılan mesnevilerin 59'unda mevcut olan mizahî içeriği, ilgili konu başlıklarına göre tasnif etmekte; bu başlıkların mesnevinin yazıldığı yüzyıl ve şairlere göre dağılımını tablolarla sunmaktadır. Ayrıca bu unsurlara sahip toplam 2307 beyit detaylı bir biçimde açıklanmaktadır.

“Meslekler, Makamlar, Unvanlar” bölümünde yer alan 486 beytin 252'si XIX. yüzyıl, 79'u XVII. yüzyıl, 76'sı XVI. yüzyıl, 31'i XIV. yüzyıl, 26'sı XVIII. yüzyıl, 22'si XIII. yüzyılda yazılmış mesnevilere aittir. Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 196, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinden 52, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ından 50, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinden 45, Gülşehrî'nin *Mantku't-Tayr*'ından 31, Güftî'nin *Gam-nâme*'sinden 29, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 26, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden 22, Sâfi'nin *Hasbîhâl-i Sâfi*'sinden 18, Şemsî'nin *Deh-murg*'undan ve Mir Ali Rıza İstolçevî'nin *Sergüzeşt-i İstolçevî*'sinden 6, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 5 beytin mizah, hiciv ve ironi unsurları bu başlık altında incelenmektedir. Bu unsurların bölümün genelinde dağılımına bakıldığında hicvin ve hiciv kabul edilecek kadar sert eleştirilerin kullanıldığı görülmektedir. Kadılar, kâtipler, ulaklar, defterdarlar, ayanlar, kaymakamlar, ağalar, kethüda beyler, müderris/ mollalar, hizmetliler, paşalar, subaşılar, valiler, sadrazamları merkeze alan bölümlerde şairler, belirli bir isim üzerinden bir makamı/ kurumu hicvetmektedirler. Özellikle Sâfi, Güvâhî, Nâbî, Sünbül-zâde Vehbî, Bayburtlu Zihnî gibi isimlerin hicivleri, şahsî tecrübelerine ya da başkalarından duydukları yaşanmış olaylara dayanmaktadır. Sosyal tenkit örneği olarak da kabul edilen bu hicivlerin en ağırı ise kadılar hedef alınarak yazılmıştır.

Kadılar, Şemsî'nin *Deh-murg*'unda, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinde, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde meslekî yetersizlikleri, rüşvet

almaları, yetkilerini halk üzerinde otoriter bir biçimde kullanmaları, verdikleri hükümlerde adaletten uzaklaşmaları, davalarda sergiledikleri davranışlarla makamlarının saygınlığına zarar vermeleri gibi hususlar üzerinden ağır bir dille hicvedilmektedir. Söz konusu mesnevilerin, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar kaleme alınmış eserler olması; kadılık kurumunun her dönemde tartışmalı bir hal içerisinde olduğunu düşündürmektedir. Bu mesnevilerden farklı olarak Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bir kadı ve hasta bir adam üzerinden, verilen adaletsiz hükümlere ilişkin nüktedan, güldürücü bir hikâye mevcuttur. Ancak bahsi geçen hikâyedeki kadı, yukarıda sıralanan mesnevilerin beyitlerinde konu edinilen meslektaşlarıyla kıyaslandığında “masum” kalmaktadır. Bu doğrultuda kadılık kurumunun, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasî ve toplumsal çözümlerin başladığı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzeltilemeyecek bir biçimde yıprandığı anlaşılmaktadır.

Mizahî kullanımlar ve güldürü unsurları, esnaf/ esnaf grupları, şahlar/ padişahlar, tabipler/ hekimler, bekçiler ve mübaşirlerin konu edildiği bölümlerde ön plana çıkmaktadır. Keçeci-zâde İzzet Molla ve Mir Ali Rıza İstolçevî'nin mesnevilerinde karikatürize edilerek anlatılan kişilerle şairler, hayatlarının belirli bir döneminde karşılaşmışlardır.

İroni, şairlerin hicivlerinde ve mizahî beyitlerinin bir bölümünde yer yer kullanılmaktadır. *Hasbîhâl-i Sâfî*'de müderris/mollalar, *Hayriyye-i Nâbî*'de ayanlar hicvedilmekte; *Mantıku't-Tayr*'da yer alan güldürücü bir üsluba sahip olan aslan-tavşan hikâyesinde, halkı simgeleyen tavşan ve şah/padişah yerine geçen aslanın diyaloglarında, tavşan ironik bir dille konuşturulmaktadır. *Mihnet-keşân*'da Keşan ayanı, fiziksel özellikleri ve makamıyla ilintili olarak gülünç bir çizgide anlatılmakta; ancak ayanlığın “gelenekselleşmiş” özelliklerinden ironik bir şekilde bahsedilmektedir. *Gam-nâme* ve *Lutfiyye-i Vehbî*'de ise esnaf-müşteri ilişkilerinin anlatıldığı bölümlerin tamamı birer ironi örneği oluşturmaktadır.

“Karakter Özellikleri, Davranışlar, Zaaflar” bölümünde bulunan 321 beytin 75'i XVII. yüzyıl, 59'u XVI. yüzyıl, 37'si XIII. yüzyıl, 35'u XIV. yüzyıl, 37'si XIX. yüzyıl, 34'ü XVIII. yüzyıl, 33'ü XV. yüzyıl, 11'i XI. yüzyıl mesnevilerine aittir. Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ından 39, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden 37, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinden 23, Şeyhî'nin *Har-nâme*'sinden 21, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 18, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 18, Sâbit'in *Dere-nâme*'sinden 17, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ından 13, *Sâkî-nâme*'sinden 13, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inden 13, Subhî-zâde Feyzî'nin *Mir'ât-ı Âlem-nümâ*'sından 13, Mu'înî'nin *Mesnevî-i Murâdiye*'sinden 12, Cinânî'nin *Cilâü'l-kulûb*'undan 12, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'undan 12, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inden 11, Güftî'nin *Gam-nâme*'sinden 10, Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'sinden 9, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 7, Za'îfî'nin *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî*'sinden 6, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinden 5, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sından 4, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Yûsuf u Zelihâ*'sından 3, Zarîfî'nin *Pend-nâme-i Zarîfî*'sinden 3 ve Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inden 2 beyitte var olan mizah, hiciv ve ironi öğeleri bu bölümde ele alınmaktadır. Bu öğelerin bölümün tamamındaki yoğunluğuna bakıldığında mizaha sıkça başvurulduğu; mesnevilerde

söz konusu karakter özelliklerinin, davranışların ve zaafların güldürücü bir dille anlatıldığı görülmektedir.

İnsanlara ön yargıyla yaklaşmak, sarhoşluk, içki ve esrar kullanımı, kadın düşkünlüğü, aç gözlülük, sabırsızlık, kendini başkalarıyla kıyaslamak, saflık/ duyduklarına kolaylıkla inanmak, tembellik, kararsızlık/ değişken ruh hali, kendini olduğundan farklı göstermek, tedbirli ve ileri görüşlü olmak, yellenmek/ gaz çıkarmak konulu bölümlerde şairlerin beyitlerinin mizahî bir çizgisi bulunmaktadır. Mevlânâ, Gülşehrî, Mu'înî, Güvâhî, Fuzûlî, Nev'î-zâde Atâyî, Sâbit, Sünbül-zâde Vehbî, Bayburtlu Zihnî, Aynî ve Yenişehirli Avnî, mesnevilerinde bahsi geçen konuları hikâyeler üzerinden ele almaktadır. Bu hikâyelerin sonunda kişiler, sahip oldukları karakter özellikleri, zaaf ve gösterdikleri davranışlar sebebiyle toplum içerisinde gülünç, utanç verici hallere düşmekte; böylelikle şairler bir bakıma taraf tutarak vermek istedikleri mesaja “ibret alma” mahiyeti kazandırmaktadır. Özellikle *Pend-nâme*'de aç gözlülüğün, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de sarhoşluğun anlatıldığı bölümlerde söz konusu kişilerin ismi açıkça belirtilmemekte; ancak yer ve tanık olan başka kişilerin isimleri verilerek bu davranışların yanlışlığının günlük hayatta karşılık bulacağı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, *Mesnevî*'de ve *Mesnevî-i Murâdiyye*'de yer alan sabırsız olmanın ve kendini başkalarıyla kıyaslamamanın kişiyi zor durumlara düşüreceği mesajlarının verildiği hikâyelerde tasavvufî bir temelin varlığı belli olmaktadır.

Şairlerin mesnevilerinde, içki, esrar gibi maddeleri kullanarak sarhoş olan, para harcama ve kendinden düşkün durumlarda olanlara yardım etme gibi hususlarda cimrilik gösteren, elindeki imkanlarla yetinmeyerek mevcudun fazlasına sahip olmak isteyen, vaktinin büyük bir bölümünü kahvehanelerde geçiren kişileri hicvettiği beyitler, bölümler mevcuttur. Hicivlerin en ağır olanlarının hedefinde ekonomik ve dinî anlamda “cimri” olan kişiler bulunmaktadır. *Cilâü'l-kulûb*'da maddî imkanlarının bolluğuna rağmen cimri olan varlıklı, zengin çevreler, *Vîs ü Râmîn*'de para harcamamak için belirli seviyelerin altında yaşayan kimseler ağır bir dille hicvedilmektedir. Bu örneklere ek olarak, cimriliğin *Gam-nâme*'de ironik bir anlatımla, *Lutfiyye-i Vehbî*'de güldürü öğeleriyle anlatıldığı beyitler de yer almaktadır.

Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî, *Lutfiyye-i Vehbî* ve *Pend-nâme-i Zarîfî*'nin insan ilişkileri ve ibadette ikiyüzlülüğü, *Hayriyye-i Nâbî*'nin insanlar arasında haber, dedikodu taşıyan insanları ironi çerçevesinde ele alan, hatta yer yer hicveden beyitleri bulunmaktadır. *Mantuku't-Tayr*'ın kibirli olmayı konu edinen “nahivci-gemici” hikâyesinde gemicinin ve *Pend-nâme*'de insanları dış görünüşüne göre yargılamamak gerektiğinin vurgulandığı Nasreddin Hoca fıkrasında Hoca'nın diyaloglarındaki ironiyle, şairlerin vermeyi amaçladığı mesajlar dile getirilmektedir.

“Din” bölümünde incelenen 245 beytin 102'si XVII. yüzyıl, 42'si XIX. yüzyıl, 38'i XVI. Yüzyıl, 36'sı XV. yüzyıl, 15'i XVIII. yüzyıl, 12'si XIII. yüzyılda yazılan mesnevilerden alınmaktadır. Bu bölümün başlıkları altında, Nâlî Mehmed Efendi'nin *Tuhfetü'l-emsâl*'inden 67,

Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 27, Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sinden 23, Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinden 20, Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inden 16, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden 12, Sâbit'in *Dere-nâme*'sinden 10, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinden 9, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 9, Şemsî'nin *Deh-murg*'undan 8, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 8, Kaygusuz Abdal'ın *Minber-nâme*'sinden 7, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'undan 7, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinden 6, Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünden 5, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 5, Güftü'nin *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*'sından 3, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 2 ve Fennî'nin *Sevâhil-nâme*'sinden 1 beyitteki mizah, hiciv ve ironinin varlığı üzerinde durulmaktadır. Bölümün geneli göz önünde bulundurulduğunda şairlerin hicivlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu hicivlerin büyük bir kısmının hedefinde insanların dinî duygularını istismar eden, dini kendi çıkarları için kullanan çevreler yer almaktadır.

Kaygusuz Abdal, Lâmi'î, Şemsî, Nâbî, Sünbül-zâde Vehbî, Bayburtlu Zihnî ve Yenişehirli Avnî'nin beyitlerinde din üzerinden kendilerine maddî kazanç ve güç sağlayan, dinî bilgilerindeki eksikliğe rağmen vaazlar veren kişiler hicvedilerek iç yüzleri ortaya çıkartılmaktadır. Mevlânâ, Nâlî Mehmed Efendi, Sâbit, Enderunlu Fâzıl ve Aynî'nin mesnevilerinin konuya ilişkin bölümlerinde ise güldürücü hikâyeler anlatılmakta; özellikle *Dere-nâme*, *Zenan-nâme* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da din adamlarının görünüşleri ve davranışlarıyla karikatürize bir özellik göstermesi, bu hikâyelerin mizahî yönünü büyük ölçüde oluşturmaktadır.

Şairlerin beyitlerindeki ironi kullanımları, Tebrizli Ahmedî'nin şathiye türündeki hikâyeleriyle, Güvâhî'nin vaazları ve davranışları arasında tezatlar olan bir vaizi konu alan beyitlerinde ve Fennî'nin İstanbul'un Vaniköy semtinin isminin verilmesi hakkındaki beytinde mevcuttur. Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Fazlî ve Nev'î-zâde Atâyî'nin "rindâne" bir tonda, dinle olan ilişkilerini ifade ettikleri beyitler ise dinî duyguların istismarını konu alan hikâyelerden farklı, nükteli bir mizah üslubuna sahiptir.

"Şairlerin Yaşadıkları Dönemlerdeki Siyasî, Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar" bölümünü oluşturan 209 beytin 79'u XVI. yüzyıl, 49'u XVII. yüzyıl, 57'si XVIII. yüzyıl, 24'ü XIX. yüzyıl mesnevilerinden alınmaktadır. Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sinden 24, Kânî'nin *Hasb-i hâl*'inden 23, Sâfî'nin *Hasbîhâl-i Sâfî*'sinden 20, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 20, Za'îfî'nin *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî*'sinden 18, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ından 18, Güftü'nin *Gam-nâme*'sinden 14, Abdî'nin mesnevisinden 13, Mir Ali Rıza İstolçevî'nin *Sergüzeşt-i İstolçevî*'sinden 13, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinden 10 beyit, Güftü'nin *Teşrifâtü'ş-şu'arâ*'sından 9, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 10, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'undan 6, Zarîfî'nin *Pend-nâme-i Zarîfî*'sinden 4 ve Güftü'nin *Zelle-nâme*'sinden 2 beyitteki mizah, hiciv ve ironi öğeleri bu bölümde incelenmektedir.

Geçim sıkıntısı, rüşvet, liyakatin ortadan kalkması, tımar ve zeamet sisteminin bozulması, şiire önem verilmemesi ve yeniliklere karşı olmak şairlerin mesnevilerinde hicvettiği konular arasında bulunmaktadır. Sâfi'de derbent bekçileri, Nâbî'de ve Taşlıcalı Yahyâ'da kadılar gibi devlet görevlilerinin rüşvet alması; Zarîfi'de ise kurumların rüşvet olmadan iş görmemesi hicvedilmektedir. Za'ifi, Güftî ve Kânî kendi hayat tecrübelerinden hareketle liyakat sisteminin çöküşü, irfan sahibi kişilerin bu sebeple işsizlik, değer görmeme gibi sıkıntılarla karşılaşması gibi sorunları yer yer ironi çerçevesinde eleştirilmekte; çoğunlukla da hicivle anlatılmaktadır. Abdî 1595 yılında Estergon Kalesi'nin kaybedilişi üzerine tımar ve zeamet dağılımının sınır bölgelerindeki aksaklığını, Sünbül-zâde Vehbî müderrislerin yaşadığı maddî zorlukları ve mesleklerinde yükselmek için kısmet açtırma vb. yollara başvurmalarını, Yenişehirli Avnî XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunun geçirdiği değişimleri, Batılılaşmayı kabul etmeyen hoşgörüsüz kitleleri hicvetmektedir. Ayrıca Sâfi, XVI. yüzyıl Osmanlı'sında aile bağlarının zayıflamasını, toplumsal ilişkilerde saygının yitirilmesini, maddiyat düşkünü insanların artışı gibi hususları hicivle dile getirmektedir.

Şehir ve taşra arasındaki sosyal farklılıklar ve çiftçiliğin sıkıntıları, şairlerin ironik bir bakış açısıyla beyitlerine taşıdıkları sorunlardır. Taşranın da şehrin de iç yapılarını yakından tanıyan Nâbî, taşrada maddiyata önem verilmesini ve eğitimsiz kesimlerin mağrur, kibirli olmalarını; çiftçilerin ekonomik sıkıntılar çekip yanlarına ortak almaya mecbur kalmalarını alaycı bir dille kaleme almaktadır. Ayrıca ülkenin o dönemdeki genel durumunu ana hatlarıyla dile getirmektedir. Keçeci-zâde İzzet Molla ise, Keşan'a giderken yol üzerinde konakladığı bir han sahibiyle girdiği diyalogda İstanbul bürokrasisinin taşrayı unutmaması üzerine eleştirilere maruz kalmış; hancının sitemlerini kendi sözlerinden aktarmaktadır.

Güvâhî, Enderunlu Fâzıl ve Mir Ali Rıza İstolçevî gibi şairler, yaşadıkları çağların sorunlarını, bahsi geçen mesnevilerden farklı olarak, mizahî öğeler, güldürücü kurgular barındıran hikâyelerle ele almaktadır. *Pend-nâme*'de yer alan bir çoban hikâyesinde devlet büyüklerinin maddî çıkarlarını korumalarından şikâyet edilmektedir. *Zenân-nâme*'de her işin rüşvetle yapılır hale gelmesi, bir mahalle baskını hikâyesinde dile getirilmektedir. *Sergüzeşt-i İstolçevî*'de ise şair, hastaneden çıktıktan sonra alacaklılarından saklanmasını, kendisini gülünç bir hal içerisinde tasvir ederek anlatmaktadır.

"Fiziksel Özellikler" başlıklı bölümde yer alan 159 beytin 56'sı XIX. yüzyıl, 37'si XVII. yüzyıl, 32'ü XVIII. yüzyıl, 15'i XVI. yüzyıl, 11'i XV. yüzyıl, 4'ü XI. yüzyıl, 4'ü XIV. yüzyılda yazılan mesnevilerden alınmaktadır. Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinden 29, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ından 15, Nev'î-zâde Atâyi'nin *Nefhatü'l-ehâr*'ından 14, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinden 13, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'inden 13, Güftî'nin *Teşrifâtü 'ş-şu'arâ*'sından 11, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ından 10, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 10, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inden 10, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'undan 9, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inden 7, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inden 4, Tutmacı'nın *Gül ü*

Hüsrev'inden 4, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinden 4, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 3, Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inden 2 ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 1 beyitteki mizah ve hiciv unsurları bu bölümün başlıkları altında incelenmektedir. Şairler, çeşitli fiziksel özelliklerden bahsettikleri beyitlerin büyük bir kısmında mizahî bir dil ve üslup kullanmaktadır.

Kutadgu Bilig, *Gül ü Hüsrev*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Heves-nâme*, *Usûl-nâme*, *Vîs ü Râmîn*, *Hayr-âbâd*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Teşrifâtü's-su'arâ*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Hüsn ü Aşk*, *Sâkî-nâme*, *Mihnet-keşân* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'un bu bölümde yer alan beyitlerinde şairler kadınların ve erkeklerin yüz, cilt, dış görünüş, ağız, çene, dudak, diş, burun, sakal, bıyık, kıl, göz, kaş, kirpik, kulak, el, parmak, gövde, göğüs, kötü koku, kellik gibi fiziksel özelliklerini ve yaşlılık gibi vücutların değişim geçirdiği dönemleri güldürücü bir biçimde tasvir etmektedir. Ayrıca, *Zenân-nâme*'de Enderunlu Fâzıl'ın İranlı, Özbek ve Bulgar kadınları, *Şevk-engîz*'de Kazıkçı Yeğeni karakterinin genel bir çerçeve içinde kadınları tasvir ettiği beyitler dışında, bu konu mizahî bir çizgide ele alınmaktadır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de ise Ünyeli Vasıf Efendi, Ayıcıoğlu, Kör Galip Paşa, Karaağaç kadısı, Burdur Kaymakamı Râif Bey, Kaymakam İzzet Bey, Trabzonlu Felekoğlu Seyyâre, Trabzon Defterdarı Tahsin Bey, Rûmî-yi Hüseyin, Mümin Ağa, Erzincanlı Enver Efendi gibi isimlerin fiziksel yapıları hicvedilerek anlatılmaktadır.

"Evlilik" bölümünde yer alan 145 beytin 53'ü XVIII. yüzyıl, 44'ü XIX. yüzyıl, 40'ı XVI. yüzyıl, 19'u XVII. yüzyılda kaleme alınan mesnevilere aittir. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinden 30, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 30, Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinden 20, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ından 19, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'undan 13, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ından 11, Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ından 10, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'undan 10 ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 2 beyitteki mizah, hiciv ve ironi kullanımları bu başlık altında bulunmaktadır. Şairler evliliği çeşitli açılardan konu ettikleri beyitlerini çoğunlukla mizahî bir üslupla kaleme almakta; karı-koca arasında geçen güldürücü hikâyelere mesnevilerinde yer vermektedir.

Eşlerin evlilik birliğine sadakatsizliği, eşler arasındaki uyumsuzluklar, eşlerin ya da ailelerinin evliliğin gerçekleşmesini istememeleri, maddî çıkarlar için evlenmek, ekonomik sıkıntıların eşlerin birbirleriyle geçimini etkilemesi, düğün ve zıfâf gecesi gibi konular Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Enderunlu Fâzıl ve Yenişehirli Avnî'nin beyitlerinde mizahla anlatılmaktadır. *Usûl-nâme*, *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da fiziksel, maddî ve manevî yönden birbirleriyle uyumsuz eşlerin hikâyeleriyle, evlilikte uyum olmamasının geçimsizliğe yol açacağı sonucuna varılmaktadır. *Leylâ vü Mecnûn*'da Leylâ'nın evlenmemek için İbn-i Selâm'a sunduğu bahaneler, *Zenân-nâme*'de aldatılan erkeklerin halleri, *Defter-i Aşk*'ta düğün gecesi gelinin babasının taşkın davranışları mesnevilerin mizahî unsurunu oluşturmaktadır.

Maddî çıkarlar için evlenmek, boşanmak ve çocuk sahibi olduktan sonra çiftlerin yaşadığı sorunlar şairlerin hicvederek ele aldığı konulardır. Sünbül-zâde Vehbî, oğlunu evliliği ekonomik sebeplere dayandırmanın zararları noktasında uyarmakta, Enderunlu Fâzıl çocuk sahibi olduktan sonra evlilikte yaşanan huzursuzlukları, Bayburtlu Zihnî ise ikinci eşiyle yaşadığı hayli sıkıntılı boşanma sürecini anlatmaktadır. Bunun yanı sıra Şeyh Gâlib, Aşk ve Beni Mahabbet kabilesi arasında geçen buluşmada kabile üyelerini ironik ve alaycı bir dille konuşurmakta; Bayburtlu Zihnî, Kaymakam İzzet Bey'i hicvederken karısının eşinden daha rahat, serbest bir biçimde yaşamasını kullanmaktadır.

“Mesnevilerde Adıyla Anılan Şahıslar” bölümünü oluşturan 112 beytin 73'i XIX. yüzyıl, 39'u XVII. yüzyılda yazılan mesnevilerden alınmaktadır. Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 60, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sından 39, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ından 13 beyitteki mizah ve hiciv unsurlarına bu başlık altında yer verilmektedir.

Manisalı Kâmî, Cezbî, Haylî, Rıfkî, Şeyhî Merhaba-zâde, Tıflî, Kemâlî, Müderris Husûsî, Maraşlı Ahdî, Sâni, Hamdi ve İstanbullu Zeki, şiirlerinin anlam, imla, nükte, mazmun gibi yönlerden yetersiz bulunması ve beğenilmemesi gibi sebeplerle mizahî bir dille; Bursalı Emînî ve Gavsî ise hicvedilerek *Teşrifâtü's-şu'arâ*'da yer almaktadır. *Mihnet-keşân*'da şair, bir tanıdığına kendisine yazdığı mektuptaki imla hatalarının gülünçlüğüne mizahî bir tonda eleştirmektedir. Keçeci-zâde İzzet Molla söz konusu mektup hakkındaki düşüncelerini, Güftî'nin tezkiresinde kullandığı üsluba benzer şekilde dile getirmektedir.

Trabzonlu Vehbî Efendi, Trabzonlu Abdülvehhâb Efendi, Fatin Efendi ve Ziver Bey, edebî kimlikleri üzerinden; Ünyeli Vâsıf Efendi, Erzincanlı Enver Efendi ve Tüccar Hacı Es'ad şahsî sebeplerle *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de hicvedilmektedir.

“Cinsellik” bölümünde incelenen 93 beytin 51'i XVII. yüzyıl, 12'si XIII. yüzyıl, 11'i XVIII. yüzyıl, 7'si XVI. yüzyılda kaleme alınan mesnevilere aittir. Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ından 33, *Sohbetü'l-ebkâr*'ından 18, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden 12, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 12, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinden 7, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inden 7 ve Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 4 beyitteki mizah, hiciv ve ironi öğeleri bu başlık altında yer almaktadır.

Cinsel sahnelerin tasviri Mevlânâ, Taşlıcalı Yahyâ ve Nev'î-zâde Atâyî'nin beyitlerinde mizahî bir üslupla, güldürücü hikâyelerle anlatılmakta; *Mesnevî*, *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr*'da şairler, karakterlerdeki şehveti cezalandırmaktadır. *Usûl-nâme*'de ise cinsel yakınlaşma, karı-koca arasında geçtiği için şairin bir müdahalesi bulunmamakta; hikâyenin mizah yönü onları izleyen komşu kadının sözleriyle oluşturulmaktadır.

Kulamparalık, *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Şevk-engîz*'de "tuzağa düşürülme" hikâyeleriyle konu edilmektedir. Şairlerin bu beyitlerdeki üslubu kara mizaha yaklaşmakta; genç erkekler, kulamparaların "kurban"ı olmaktan kurtulamamaktadır. Nev'î-zâde Atâyî, Bursa'da bir delikanlıya cinsel istek duyan erkeği hikâyenin sonunda topluluk içerisinde rezil edip dövdürterek cezalandırırken Sünbül-zâde Vehbî, olaylar karşısında izleyici konumundadır.

Eşcinsel yönelimler, Enderunlu Fâzıl ve Bayburtlu Zihnî'nin mesnevilerinde kadın ve erkeklerdeki karşılıklarıyla bahsedilmektedir. *Zenân-nâme*'de kadınlardaki seviciliğin sebepleri ironik bir dille açıklanırken *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de gulam-pâre erkekler hicvedilmektedir. Ancak cinsel temayüller Bayburtlu Zihnî'nin söz konusu beyitlerinde doğrudan bir hicvedilme sebebi değil; hicvedilme aracıdır.

"Kadınlar" bölümünde incelenen 93 beytin 30'u XVIII. yüzyıl, 14'ü XV. yüzyıl, 10'u XVI. yüzyıl, 5'i XIV. yüzyıl, 5'i XVII. yüzyıl, 5'i XIX. yüzyıl, 4'ü XI. yüzyıl mesnevilerine aittir. Ayrıca Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inden 30, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 20, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inden 6, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inden 5, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ından 5, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'undan 5, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inden 4, Kemal Paşa-zâde'nin *Yûsuf u Zelihâ*'sından 4, Cinânî'nin *Cilâü'l-kulûb*'undan 4, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Yûsuf u Zelihâ*'sından 4, Hassân'ın *Mihr ü Müşteri*'sinden 3, Lâmi'î'nin *Vis ü Râmîn*'inden 2 ve Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinden 1 beyitteki mizah, hiciv ve ironi kullanımları bu bölümde ele alınmaktadır. Bu kullanımların bölümün genelindeki dağılımına bakıldığında şairlerin bahsettikleri hususları hicvederek anlattıkları görülmektedir.

Şairler, bazı kadınlara atfettikleri hilekârlık, aldaticılık, yalancılık, güvenilmezlik, hafifmeşreplik gibi özellikleri ve hamilelik dönemlerini hicivle dile getirmektedir. Yûsuf Has Hâcib, Kemal Paşa-zâde, Cinânî, Taşlıcalı Yahyâ, Lâmi'î, Enderunlu Fâzıl, Sünbül-zâde Vehbî ve Yenişehirli Avnî'nin beyitlerinde kimi kadınlara hakaretler edilmekte; dinî inanışlara göndermeler yapılarak onların bu özelliklerinin yaradılıştan gelme olduğu iddia edilmektedir. *Zenân-nâme*'de Rus kadınlarının özel yaşamlarına ve aile birliklerine cinsel yönden çeşitli imalarda bulunulmakta; Çingene kadınlarının evlilik hayatlarıyla alay edilmektedir. Ayrıca *Şevk-engîz* ve *Mir'ât-ı Cünûn*'da kadınlara yönelik olumsuz düşünceler şairlerin kendilerine değil, mesnevilerindeki karakterlere aitlik taşımaktadır.

Tutmacı, Şeyhî, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Hassân, Nev'î-zâde Atâyî ve Enderunlu Fâzıl'ın bazı beyitlerinde kadınlar mizahî söyleyişlerle anlatılmaktadır. Şairlerin mesnevilerinde kadınlarda gördükleri kimi olumsuz özellikler karikatürize edilmiş tasvirlerle dile getirilmektedir. Abartılı davranışlar taşıyan bu kişiler *Gül ü Hüsrev*, *Husrev ü Şîrîn*, *Heves-nâme* ve *Mihr ü Müşteri*'de dadı, *Nefhatü'l-ezhâr*'da üvey anne, *Zenân-nâme*'de İstanbul'un günlük hayatı içerisinde kadınlar olarak temsil edilmektedir.

“Mevsimler” bölümünde yer alan 89 beytin 41’i XVI. yüzyıl, 28’i XVII. yüzyıl, 19’u XIX. yüzyılda yazılan mesnevilere aittir. Fazlî’nin *Gül ü Bülbül*’ünden 24, Bekâyî’nin *Gül ü Bülbül*’ünden 18, Keçeci-zâde İzzet Molla’nın *Mihnet-keşân*’ından 17, Sâbit’in *Edhem ü Hü mâ*’sından 12, *Zafer-nâme*’sinden 10, Nev’î-zâde Atâyî’nin *Sâkî-nâme*’sinden 4, Azmi-zâde Hâletî ve Aynî’nin *Sâkî-nâme*’lerinden toplam 4 beyitteki mizah unsurları bu başlık altında incelenmektedir.

Kış; Fazlî, Bekâyî, Azmi-zâde Hâletî, Sâbit, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Aynî’nin mesnevilerinde manzara tasvirleriyle, hayat şartlarının kış aylarında ekonomik ve sosyal açıdan zorlaşmasıyla, insanların soğuk havadan korunma çabalarıyla anlatılmaktadır. Yaz mevsimi Sâbit’in *Edhem ü Hü mâ*’sında, Nev’î-zâde Atâyî ve Keçeci-zâde İzzet Molla’nın beyitlerinde doğanın bu dönemde geçirdiği değişimlerle; bahar ayları ise Fazlî ve Bekâyî’de “canlanma” temasıyla konu edilmektedir.

“Kanunsuz İşler Yapanlar” bölümünü oluşturan 60 beytin 45’i XVII. yüzyıl, 8’i XIII. yüzyıl ve 7’si XVIII. yüzyılda yazılan mesnevilerden alınmaktadır. Nâbî’nin *Hayriyye-i Nâbî*’sinden 30, *Hayr-âbâd*’ından 15, Yûnus Emre’nin *Risâletü’n-nushiyye*’sinden 8, Sünbül-zâde Vehbî’nin *Lutfiyye-i Vehbî*’sinden 7 beyitteki mizah ve ironi unsurları bu başlık altında bulunmaktadır.

Hırsızlar, *Risâletü’n-Nushiyye* ve *Hayr-âbâd*’da mizahî bir dille konu edilmektedir. Simyacılık *Hayriyye-i Nâbî*’de güldürücü bir “Tarâmûn-ı Hîtâ” hikâyesiyle; karaborsacılık ise çiftçilikle ironik bir bağlantı kurularak ele alınmaktadır. Ayrıca *Lutfiyye-i Vehbî*’de insanların dinî duygularını istismar ederek sadaka alan dilencilerle alay edilmektedir.

“Mesnevilerde Bahsi Geçen Halklar” bölümünde bulunan 60 beytin 21’i XV. yüzyıl, 21’i XVI. yüzyıl ve 18’i XVIII. yüzyılda kaleme alınan mesnevilere aittir. Cemâlî’nin *Der Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülâzemet*’inden 21, Enderunlu Fâzıl’ın *Zenân-nâme*’sinden 18, Taşlıcalı Yahyâ’nın *Gencîne-i Râz*’ından 13 ve Güvâhî’nin *Pend-nâme*’sinden 8 beyitteki mizah, hiciv ve ironi öğeleri bu başlık altında incelenmektedir. Şairlerin söz konusu beyitlerinde Arnavut, Türk, Şamlı, Rus, Acem gibi çeşitli milletlere karşı ön yargılı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

Zenân-nâme’de Şamlılar ve Ruslar, aile bağlarına hakaretler edilerek ahlakî yönden hicvedilmekte; Acemlerin soylarının gayr-ı meşru bir biçimde sürdüğü iddia edilerek onlarla alay edilmektedir. Türkler, *Gencîne-i Râz* ve *Pend-nâme*’de şairlerin onları ironik bir dille cahil ve görmemiş insanlar olarak kabul ettiği hikâyelerle yer almaktadır. *Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ü Zarûret ü Mülâzemet*’te ise Arnavutluk ve Arnavutlar mübalağalı bir biçimde, mizah çerçevesi içerisinde anlatılmaktadır.

“Toplum Yapısı” bölümünde yer alan 60 beytin 41’i XIV. yüzyıl, 9’u XIX. yüzyıl, 6’sı XVIII. yüzyıl, 4’ü XI. yüzyılda yazılan mesnevilerden oluşmaktadır. Âşık Paşa’nın *Garîb-nâme*’sinden 41,

Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'undan 9, Zarîfî'nin *Pend-nâme-i Zarîfî*'sinden 6 ve Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inden 4 beyitteki mizah, hiciv ve ironi kullanımları bu başlık altında incelenmektedir.

Kutadgu Bilig ve *Pend-nâme-i Zarîfî*'de toplumdaki alt tabakaların eğitilemeyeceği, terbiye edilemeyeceği düşüncesi ironik bir dille verilmektedir. *Garîb-nâme*'de toplumda birlik ve beraberlik duygularının var olmasının önemi, tasavvufî bir temeli olan, mizahî hikâyelerle konu edilmektedir. Ayrıca *Mir'ât-ı Cünûn*'da yaşama biçimleri açısından tezat iki topluluk olan şehirliler ve bedeviler kıyaslanmakta; iki taraf da birbirleriyle alay etmektedir.

“Eğlence Biçimleri, Uğraşlar” bölümünü oluşturan 41 beytin 31'i XVIII. yüzyıl, 10'u XIV. yüzyılda kaleme alınan mesnevilere aittir. Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 13, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ından 12, Hoca Mes'ûd'un *Süheyl ü Nev-bahâr*'ından 10 ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 6 beyitteki mizah ve ironi unsurları bu başlık altında bulunmaktadır.

Ziyafet sofralarında yemek yemek, işret meclisi eğlenceleri ve avlanmak, Hoca Mes'ûd ve Şeyh Gâlib tarafından mübalağalı bir mizah diliyle anlatılmaktadır. Özellikle *Hüsn ü Aşk*'ta Beni Mahabbet kabilesinin “vahşi”likleri, olağandışı bir korkutuculukla vurgulanmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî, kuşçulukla uğraşan kişilerin kendilerini bu uğraşa fazlaca kaptırmaları sebebiyle karşılaştıkları durumları ironik bir dille ele almaktadır. Enderunlu Fâzıl, kadınların hamamlarda düzenledikleri eğlenceleri çok detaylı bir biçimde, mizahî bir kurgu içerisinde tasvir etmektedir.

“Şiir ve Şair” bölümünde bulunan 41 beytin 27'si XVIII. yüzyıl, 9'u XVII. yüzyıl, 5'i XVI. yüzyıl mesnevilerine aittir. Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ından 27, Sâbit'in *Zafer-nâme*'sinden 9 ve Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inden 5 beyitteki mizah, hiciv ve ironi öğeleri bu başlık altında incelenmektedir. Şairler, şiire ve diğer şairlere ilişkin düşüncelerinde şikayetlerini ön plana çıkartmakta; eleştirilerini mizahî bir çerçevede dile getirmektedir.

Hüsn ü Aşk'ta kendini şair olarak kabul eden kimselerin, genç şairlere yardım etmemeleri ve yeni şairler yetiştirememeleriyle alay edilmekte; *Vîs ü Râmîn*'de ise hicvedilmektedir. Ayrıca *Hüsn ü Aşk*'ta Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ının “çalıntı” olduğu güldürücü beyitlerle iddia edilmekte; şairlerin sanatlarında gösterişe kapılmaları ironik bir dille eleştirilmektedir. *Zafer-nâme*'de mesnevilerde hep aynı aşk hikâyelerinin konu edilmesi ve sevgilinin güzellik unsurlarının aynı benzetmelerle ifade edilmesinden duyulan hoşnutsuzluk mizahî bir tonda belirtilmektedir.

“Klasik Türk Edebiyatında Karakterler” bölümünde bulunan 31 beytin 20'si XVII. yüzyıl, 8'i XVI. yüzyıl, 3'ü XVIII. yüzyılda yazılan mesnevilerden alınmaktadır. Azmi-zâde Hâletî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 13, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ*'sından 7, Subhî-zâde Feyzî'nin *Mir'ât-ı Âlem-*

nümâ'sından 7, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inden 2, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'undan 1 ve Fennî'nin *Sevâhil-nâme*'sinden 1 beyitteki mizah ve hiciv unsurları bu bölümde incelenmektedir.

Aşk mesnevilerinin karakterleri, Fuzûlî ve Sünbül-zâde Vehbî'nin beyitlerinde konu edilmektedir. Fuzûlî, *Husrev ü Şîrîn* hikâyesinde Hüsrev'in yaşadığı aşklara mizahî bir dille telmihte bulunmakta; Sünbül-zâde Vehbî, Mecnun ve Ferhad'ı kendilerine aşık ettikleri için Leyla ve Şîrîn'i hicvetmektedir. Rakibin Taşlıcalı Yahyâ tarafından hicvedilme sebebi, karakteri ve fiziksel görünümüdür. Fennî ise rakip ve Öküzlimanı İskelesi arasında nüktedan bir ilişki kurmaktadır. Zahid, ikiyüzlülüğü, dedikoduculuğu, çıkarıcılığı gibi sebeplerle Subhî-zâde Feyzî tarafından hicvetmektedir. Azmi-zâde Hâletî'nin eleştirileri ve alayları ise hakarete, hicve varmamakta; mizahî bir dille ele alınmaktadır.

“Kapalı Mekanlar” başlığı altında bulunan 26 beytin 22'si XVIII. yüzyıl, 4'ü XVII. yüzyılda yazılan mesnevilere aittir. Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ından 22 ve Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ından 4 beyitteki mizah unsurları bu bölümde incelenmektedir. *Hayr-âbâd*'da hırsız Çalak'ın evi ve *Mihnet-keşân*'da şairin Keşan'daki evi karikatürize bir biçimde tasvir edilmektedir. Ayrıca *Mihnet-keşân*'da Türkmenli'de bulunan han, mübalağalı bir bakımsızlıkla, korkutucu bir görünüm içerisinde anlatılmaktadır.

“Aile ve Akrabalık” bölümündeki 24 beytin 17'si XVI. yüzyıl, 4'ü XIX. yüzyıl, 3'ü XVIII. yüzyıl mesnevilerinden alınmaktadır. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'undan 9, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinden 8, Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 4 ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 3 beytin mizah ve ironi unsurları bu başlık altında bulunmaktadır.

Annelerin kız ve erkek çocuklarıyla olan ilişkileri *Leylâ vü Mecnûn* ve *Usûl-nâme*'de mizahî diyaloglarla anlatılmaktadır. *Lutfiyye-i Vehbî*'de akrabalık bağlarına, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de baba-oğul ilişkilerine ironik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

“Savaş Manzaraları/ Düşman Askerleri” bölümünde yer alan 12 beytin 9'u XVII. yüzyıl, 3'ü XV. yüzyıl mesnevilerine aittir. Sâbit'in *Zafer-nâme*'sinden 9, Sûzî Çelebi'nin *Mihailoğlu Ali Bey Gazavât-nâmesi*'nden 3 beyitteki mizah kullanımları bu bölümde incelenmektedir. Şairler, savaş tasvirleri içinde düşman askerlerine mübalağalı bir korkunçluk yüklemişler; onlarla alay etmişlerdir.

Sonuç olarak şairlerin edebî kimliklerini içinde yaşadıkları toplum, sosyal çevre, devrin siyasî-ekonomik şartları gibi hususlar etkilemektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez ve taşra teşkilatı yetkililerinin rüşvet, görevi kötüye kullanma gibi buldukları konumun sınırlarını aşan olumsuz davranışlarının denetlenemez bir hal alması, liyakat sisteminin işlerliğini neredeyse tamamen yitirmesi bu dönemde kaleme alınan mesnevilerde meslek gruplarına, mevki-makam ve unvan sahiplerine fazlaca değinilmesine sebebiyet vermektedir. Özellikle XVI. yüzyıla ve sonrasında

ait mesnevilerde; imparatorluğun bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüzleştiği siyasî istikrarsızlıkların, ekonomik sorunların ve bunların beraberinde gelen toplumsal çözümlerin yansımaları görülmektedir. Şairler, mesnevilerinin yaşadıkları dönemin sorunlarını konu edinen bölümlerinde görülen aksaklıkları ve bunların sorumlusu olarak kabul ettikleri kişileri, kurumları çoğunlukla hicvetmişler ya da ironi çerçevesi içinde eleştirmişlerdir. Dinî bütün bir yaşayış süren kişilerin inanışlarını istismar ederek zenginleşen, kendi çıkarlarını düşünen imam, müftü gibi devlet görevlileri, esnaf kesimleri gibi çevreler de ağır bir dille hicvedilmektedir.

Mesnevilerin kadınlara, evliliğe ve cinselliğe dair bölümlerine, şairlerin konuya ilişkin olumsuz bakış açıları yansımaktadır. Eşler arası fiziksel, psikolojik ve ekonomik uyumun olmamasının yaratacağı sakıncalar üzerinde durulmakta; evlilikte ve aile birliğinde sevgi bağının varlığına değinilmemektedir. Bu durumda şairler için mizahî malzemeyi; kadınların, evliliğin ve aile kurmanın olumsuz taraflarının oluşturduğu düşünülebilir. Şairler cinselliği, genellikle eşlerin arasındaki şehvet üzerinden ele almakta; merkezinde bu konunun bulunduğu hikâyelerde yoğun bir şekilde cinsel istek taşıyan kişiler dövülerek, toplum içerisinde rezil edilerek cezalandırılmaktadır.

Mesnevilerde şairlerin edebî tasvirlerinin çok detaylı olduğu dikkati çekmektedir. Değişen mevsimlerle birlikte doğa, savaş manzaraları, eğlenceler, gözlemle görülecek kadar ince detaylarla tasvir edilmektedir. Bu tasvirlerin önemli bir kısmında ise insanlar bulunmaktadır. Kişilerin dış görünümü ve fiziksel özelliklerine eklenen gülünç yanlar, Klasik Türk Edebiyatı'nın genelinden farklılık göstermektedir. Ayrıca XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar pek çok mesnevîde, insanların karakterlerindeki kimi özellikler, sergiledikleri davranışlar, duydukları zaafılar gibi psikolojik tasvirler de yer almaktadır.

Tez çalışması, Osmanlı toplumunun mizah anlayışının her döneminde insan ve insana dair fiziksel, psikolojik unsurların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mesnevilerde çeşitli meslek grupları, devlet görevlileri, yöneticiler, zenginler, şairler, yoksullar, kadınlar, erkekler, aileler, yasadışı işler yürütenler, çeşitli milletler gibi çok geniş bir şahıs kadrosu; dış görünümü ve karakter yapısıyla yer almaktadır. İçinde yetiştiği toplum yapısıyla bağlı olan insan, yaşadığı çağdaki siyasî değişimlerden, sosyo-ekonomik bozulmalardan, ahlakî çöküntülerden etkilenmekte; bu durumun izleri edebiyatta sosyal konuların bahsinde mizah, hiciv ve ironinin varlığıyla görülmektedir. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Klasik Türk Edebiyatı'nın her döneminde şairler, çevrelerindeki sorunlara mizahla, ironiyle tepki göstermekte; bu sorunların kaynağını hicvetmişlerdir. Ayrıca hicivlerde sarf edilen küfür ve hakaretlerin çeşitliliği, şairlerin çevrelerindeki günlük yaşama etkin bir şekilde katıldığını, farklı kesimlerden insanlarla iletişim kurduğunu göstermektedir. Böylelikle çalışmamızda yer alan beyitler, mesnevilerin dil, üslup, içerik gibi yönlerden zengin eserler olduğunu ve Klasik Türk Edebiyatı'nın, özellikle divanlardaki gazellerde karşımıza çıkan, lirik konuların ötesinde çok yönlü bir muhteviyata sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abalı, İsmet (2016), “Mizah Teorileri Bağlamında Yörük Fıkraları”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 9 (17), 113-132.

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim (1985), **Bursalı İsmail Belig**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

_____ (1999), “Sergüzeşt-nâme-i Fakir be-Azîmet-i Tokat”, **Kültürümüzden Esintiler içinde**, 200-227, Akçağ Yayınları, Ankara.

Acar, Enver (2005), **Edirneli Güftü Gam-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Acar, Hayrullah (2002), **Nizami-yi Gencevi'nin Mahzenü'l-Esrar Mesnevisine Osmanlı Sahasında Yazılmış Türkçe Nazireler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Açıkgöz, Namık (2001), **Ahmed Paşa**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Akalın, Berrin (2001), **Za'ifi'nin Gülşen-i Sî-murg'u (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akalın, Mehmet (1975), **Ahmedî Cemşid ü Hurşid (İnceleme-Metin)**, Sevinç Matbaası, Ankara.

Akalın, Nazir (1994), **Nizâmi-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Leylî u Mecnûn Mesnevisinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1997), “Nizâmi-yi Gencevî ile Fuzûlî-yi Bağdâdî'nin Leylî u Mecnûn Mesnevilerinin Tartışmalı Mukayesesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 3, 201-217.

_____ (1998), “Nizâmi-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, **Bilig**, 7 (Güz), 67-91.

Akalın, Şükrü Haluk (1988), **Saltuknâme**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akar, Metin (1981), “Nasreddin Hoca'nın Yahya Bey Tarafından Nazma Çekilen İki Latifesi”, **Milli Kültür**, 6-7-8 (2), 45-46.

Akdoğan, Yaşar (1988), **İskender-nâme'den Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____ (1989), “Mi'râc, Mi'racnâme ve Ahmedî'nin Bilinmeyen Mi'racnâmesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, IX, 263-310.

- Akın, Hüsrev (2009), “Müellifinin Ölümüyle Yarım Kalmış Bir Mesnevî: Leylâ vü Mecnûn”, **Turkish Studies (Klasik Türk Edebiyatında Mesnevî Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına)**, 4 (7), 28-96.
- Akkuş, Mehmet (2005), “Çerkeşli Mehmet Hilmî Efendi ve Manzûm Mevlid’i”, **Geçmişten Geleceğe Çankırı- 28-29 Eylül 2005 III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri Kitabı**, 205-218, Çankırı.
- Akkuş, Metin (1993), **Nef’î Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (1998), **Nef’î ve Sihâm-ı Kazâ**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Akkuş, Yasemin (2000), **Melhame-i Cevrî (Tanıtım-Transkripsiyonlu Metin-Konu Tasnifi-Sözlük)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, Hasan (1990), **Şemseddin Sivâsî, Gülşen-âbâd**, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1993), “Cemşîd ü Hurşîd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 7 (342-343), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), “Kavsnâme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 25 (70-71), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (1996), “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Gelibolu Şehrengizi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 3, 157-176.
- _____ (2003a), **Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü’l-uşşâk**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003b), “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Mihr ü Vefâ Mesnevîsi”, M. Fatih Köksal ve Ahmet Naci Baykoca (Haz.), **Diriözler Armağanı Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı içinde**, 45-71, Ankara.
- Akşit, Ali (1992), **Azmi-zâde Mustafa Hâletî Dîvânı (Metin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, Bahar (2005), “Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Mesnevi ve Rubâiyyat’ında ‘Meyve’ ve ‘Üzüm’ Sembolleri”, **Bilig**, 32 (Kış), 145-164.
- Aktunç, Hulki (1998), **Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Kenan (1982), **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**, 4. Baskı, Mas Matbaacılık, Ankara.
- Akyüz, Kenan vd. (1958), **Fuzûlî Türkçe Dîvân**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

- Alay, Okan (2015), **Türk Saz Şiirinde Yergi, İroni ve Mizah**, Yayınlanmamış Doktora Tezi-Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, Nurettin (2000), “İncili Çavuş”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 22 (277-278), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), “İzzet Ali Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 23, (557), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Albayrak Sak, Vesile (2012), “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Gelenekte Mantıku’t-Tayr Tercümelere”, **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 7 (4-Fall), 655-669.
- Alıcı, Lütfi (1992), **Azmîzâde Mustafa Hâlefi Dîvânı I (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2004), “Ârif Süleymân Hayatı, Eserleri ve Hilye-i Nebî Adlı Eseri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 19, 129-148.
- Alkan İspirli, Serhan (1997), **Subhî-zâde Feyzî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Hamsesi (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkaya, Mehmet Akif (1996), **Taşlıcalı Yahya, Kitâb-ı Usûl**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alpaslan, Ali (1987), **Ahmed Paşa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Alpay Tekin, Gönül (1991), **Feyzî Çelebi Şem ü Pervâne (XVII. Yüzyılda Hece Vezniyle Yazılmış Bir Mesnevî) (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)**, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations Harvard University, Harvard.
- _____ (1994), **Alî Şîr Nevâyî Ferhâd u Şîrîn (İnceleme-Metin)**, TDK Yayınları, Ankara.
- Alptekin, Turan (2008), **Niyâzî-i Mısırî, Türkçe Şiirleri**, Demos Yayınları, İstanbul.
- Altınzincir, Hasan (1991), **Garîb-nâme (1-5)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi -Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altun, Kudret (2004), **Edirneli Nazmî, Pend-nâme-i Nazmî (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Laçın Yayınları, Kayseri.
- Ambros, Edith Gülçin (1982), **Candid Penstrokes, The Lyrics of Me'âlî, an Ottoman poet of the 16th century**, Berlin.

- _____ (1990), “The Letâ’if of Fakirî, Ottoman Poet of the 16th Century”, **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, 80, 59-78.
- _____ (1998), “The Image in the 16th Century of Representatives of Science and Technology: Cameos By the Ottoman Poet Fakirî”, **Essays on Ottoman Civilization, in Archiv Orientalni, Supplementa VIII, Proceeding of the XIIth Congress of the CIEPO Praha 1996**.
- _____ (2009), “Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni”, (Haz. Hatice Aynur vd.), **Nazımdan Nesire Edebî Türler: 25 Nisan 2008 Bildiriler**, İstanbul, 64-85.
- Anbarcıoğlu, Meliha (1983), “Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşteri Mesnevileri”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Belleten**, Ekim, XLVII (188), 1151-1189.
- And, Metin (1983), **Türk Tiyatrosunun Evreleri**, 1. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- _____ (1985), **Geleneksel Türk Tiyatrosu**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Anhegger, Robert (1950), “16. Asır Şairlerinden Za’ifi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1-2 (4), 133-166.
- Ansarı, A. S. Bazmee (1995), “Feyzî-yi Hindî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 12 (524-525), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Apaydın, Mustafa (2001), **Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2009), “Tanzimat’tan Günümüze Türk Mizahı ve Hicvi”, Ramazan Korkmaz (haz.), **Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000) El Kitabı içinde**, 545-575, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1988), **Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Argunşah, Mustafa (1997), **Şükrî-i Bitlisî, Selîm-nâme**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Armutlu, Sadık (1998), **Zâtî’nin Şem u Pervâne Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, Mehmet (1994), **Pendnâme-i Zarifi**, Dilek Matbaacılık, Sivas.
- _____ (2000), **Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Aynî Sâkînâme**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), **Sâkî-nâmeler**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- _____ ve Aksoyak, İsmail Hakkı (1994), **Haşmet Külliyyatı, Dîvân, Senedü’ş-şu’arâ, Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), İntisâbü’l-mülûk (Hâb-nâme)**, Dilek Matbaacılık, Sivas.
- Aslan, Mustafa (1995), **Haşmet Dîvânı (Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Namık (2006), “Manzum Dinî Hikâyeler: Kirdeci Ali’ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni (Güvercin ve Geyik Destanları)”, **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, 20, 189-207.
- Atalay, Besim (1985-1986), **Divânü Lugâtî’t-Türk Tercümesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atalay, Mehmet (2014), **Başlangıçtan Gaznelilere Kadar İran Edebiyatı Tarihi**, Demavend Yayınları, Erzurum.
- _____ (2012), “Unsurî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 42 (162-163), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Atar, Fahrettin (2001), “Kadı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 24 (66-69), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ateş, Ahmet (1954), **Süleyman Çelebi, Vesiletü’n-necât [Mevlid]**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1968), **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I (Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____ (1997), “Katrân-ı Tebrîzi”, **MEB İslam Ansiklopedisi içinde**, 6 (447-452), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Atik, Arzu (2009), **Celîf'nin Leyla ve Mecnun'u ve Nizami'nin Leyla ve Mecnun'u ile Karşılaştırma**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Avcı, Artun (2003), “Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece”, **Birikim Dergisi**, 166, 80-96.
- Ayan, Gönül (1996), **Tebrizli Ahmedî, Esrar-name**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1998), **Lâmi’î, Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ayan, Hüseyin (1979), **Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- _____ (1981a), **Cevrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- _____ (1981b), **Leylâ vü Mecnûn**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- _____ (1981c), **Bülbül-nâme Rifâî**, Emek Matbaası, Ankara.
- _____ (1986), “Celîlî’nin Hecr-nâme’si”, **Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 14, 155-173.
- _____ (1990), **Nesimi Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), **Nesîmî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Türkçe Dîvânı’nın Tenkitli Metni I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Yaşar (2001), “Hâdî’nin Saray Şehrengizi”, **İlmi Araştırmalar**, 12, 31-56.
- _____ (2007), “Ravzî’nin Edincik Şehrengizi”, **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 1, 97-126.
- Aydoğdu, Orhan (2009), “İstanbul Hakkında Bilinmeyen Bir Mesnevî: İstanbul-nâme”, **Turkish Studies (Klasik Türk Edebiyatında Mesnevi, Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına)**, 4 (7), 158-186.
- Aygün, Zeynel Abidin (1999), **Behiştî’nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynur, Hatice (1993), **Mahremî ve Şeh-Nâme’si I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, Gürsel (1974), **Yeni Alman Edebiyatı Tarihi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Genel Edebiyat Bilimi**, Say Yayınları, İstanbul.
- Baba, Mustafa Okan (1986), **Mihr ü Müşterî 33b/39b**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2009), **Bayburtlu Zihnî**, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Babacan, İsrail (2008), **Klasik Türk Şiiri’nde Sebki Hindî (Hint Üslûbu)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, Nevin (1986), **İran Şiirinde Hiciv**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baldemir, İsa (1996), **Vefât-ı Nebî**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Banarlı, Nihat Sami (1939), **XIVüncü Asır Anadolu Şairlerinden Ahmedî’nin Osmanlı Tarihi Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevîsi**, Türkiyat Mecmuası, VI, 49-176
- Bardakçı, Murat (1992), **Osmanlı’da Seks**, Gür Yayınları, İstanbul.

- Başgöz, İlhan (1999), **Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca**, Pan Kitap, İstanbul.
- Batıslam, H. Dilek (1997), **Kânî'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2003), **Hasbîhâl-i Sâfi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Batur, Atilla (2002), **Sürûrî Dîvânı (Hayatı-Sanatı-Eserleri-Dîvânı'nın Tenkitli Metni)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayana, Hatice (2012), **Teffî'nin (Nadejda Aleksandrovna Lohvitskaya) Eserlerinde Hiciv Sanatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baydan, Mustafa (1960), **Edebiyatçılarımız Ne Diyor?**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- Baykaldı, Remzi (1990), **Âşık Paşa: Garîb-nâme (Transkribe Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1994), **Âzeri İbrâhim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baypınar, Yüksel (2000), "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, XXIX, 31-37.
- _____ (2012), "Göçmen Edebiyatının İki Sivri Dillisinden Biri: Osman Engin", **Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 15, 127-138.
- Bayrak, Mehmet (2001), **Halk Gülmecesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, Levent ve Tek, Zeynep (2015), **Bergson'dan Mustafa Şekip'e "Gülme"**, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, Zülfikar (2010), **Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, Asuman (2006), **Güftî ve Gam-nâmesi (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayyurt, Mehmet (1996), **Hayâlî, Ravzatü'l-envâr (Dil Özellikleri-Metin-Seçme Sözlük)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bergson, Henri (1996), **Gülme**, (Çev. Yaşar Avunç), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Beyzadeoğlu, Süreyya Ali (1985), **Sünbülzâde Vehbî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkidli Metni ve İncelemesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1994), **Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye**, Bedir Yayınevi, İstanbul.

- Bilgegil, M. Kaya (1975), “Hüsün ü Aşk’a Dâir”, Orhan Okay ve Hüseyin Ayan (Haz.), **Şeyh Gâlip Hüsün ü Aşk içinde**, VII-XLVII, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Bilgen, Abdüsselam (1991), “Nizami’nin Hamsesindeki Eğitici ve Öğretici Nitelikteki Öğütler”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, 35/1, 15-34.
- Bilgin, Orhan (1991), “Assâr-ı Tebrîzî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 3 (504), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), “Ebü’l-Müeyyed-i Belhî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 10 (337-338), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995a), “Esedî-i Tûsî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 11 (370), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995b), “Fahreddîn-i Irâkî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 12 (84-86), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuat (1997), **Nâbî Dîvânı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), **Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar**, L&M Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), “Nâbî’nin Mi’râc-nâme’si”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 1, 1-8.
- _____ (2016), **Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Biltekin, Halit (2003), **Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bindal Arslan, Fatma (1996), **Kara Çelebi-zâde Abdülaziz, Gülşen-i Niyâz (Tenkidli Metin-İnceleme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bingölçe, Filiz (2007a), **Kitâb-ı Dâfi-ü’l-Gumûm**, Alt Üst Yayınevi, Ankara.
- _____ (2007b), **Mutayebat-ı Türkiye Türkçe Eğlencelikler Galip Paşa**, Altüst Yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili (1996), **Nasreddin Hoca**, 2. Baskı, Edebiyatçılar Derneği, Ankara.
- _____ (2000), **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi**, (Haz. Metin Turan), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Budak, Ali (2012), **Zafername Ziya Paşa’nın İroni ve Parodi Şaheseri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Buluç, Sadettin (1969), “Şeyyâd Hamza’nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi”, **Türkiyat Mecmuası**, 15, 247-263.

- Burian, Orhan (1950), “Bozuk İdareden Şikayetçi İki Şa’ir”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 8 (4), 678-681.
- Büker, Yıldırım (2011), **İlyâ İlf ve Yevgeni Petrov’un “On İki Sandalye” Adlı Romanındaki Hiciv Sanatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma (2001), **Za’ifi’nin Manzum Gülistan Tercümesi: Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân-ı Dirahistân-ı Sebistân**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caferoğlu, Ahmet (1972), “İran’la Turan’ın Paylaşılamayan Şîrin’i”, **Şarkiyat Mecmuası**, VII, 59-68.
- Canım, Rıdvan (1998), **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Canpolat, Mustafa (1995), **Alî Şîr Nevayî, Lisânü’t-tayr**, TDK Yayınları, Ankara.
- Cebeci, Oğuz (2008), **Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni**, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Ceyhan, Adem (1997), **Bedr-i Dilşad’ın Murâdnâmesi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____ (2000), “Süleyman Nahîfi’nin Mevlidü’n-nebî Mesnevîsi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 17, 89-141.
- Ceylan, Ömür ve Yılmaz, Ozan (2007), **Bir Sürgün Şâheseri Mihnet-keşân, Keçeci-zâde İzzet Molla**, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul.
- Coşkun, Ali Osman (1997), **Simkeşzâde Feyzî’nin Mesnevîleri (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Otak Form Ofset, Samsun.
- Coşkun, Menderes (2007), **Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkit: Şairin Şaire Bakışı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Cunbur, Müjgan (1952), **Gülşehrî ve Mantku’t-tayr’ı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Çağrııcı, Mustafa (2001), “İstihza”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 23 (347-348), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çakın, Mehmet Burak (2014), **Gülşehrî’nin Mantku’t-Tayr’ında Eğitim Değerleri ve Türkçe**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çakır, Zehra Vildan (1998), **Hevâyî (Abdurrahman, Kuburîzâde) Divanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaldak, Süleyman (2004a), **Nergisî ve Nihalistân’ı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Özserhat Yayınları, Malatya.

- _____ (2004b), **Sâbir Pârsâ'nın Gül ü Nevruz Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Özserhat Yayınları, Malatya.
- Çalışkan, Yaşar (1978), **Lamizade Abdullah, Latifeler**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Çalışkanman, Tijen (1996), **Kemâloğlu İsmail, Ferah-nâme (Biyografi-Devir ve Tür Araştırması-35 varağının neşri)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1965), **Yenisehirli Avnî Bey ve Mir'ât-ı Cünûn**, (Ayrı Basım), İstanbul.
- _____ (1969), "Taşlıcalı Dukakin-zade Yahya Bey'in İstanbul Şehrengizi", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 17, 73-108.
- _____ (1970), "Zâtî'nin Letâyifi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 18, 25-51.
- _____ (1971), **Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1974-1975), "Hayretî'nin Belgrat Şehrengizi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 2-3, 325-356.
- _____ (1975-1976), "Hayretî'nin Yenişehir Şehrengizi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 4-5, 81-100.
- _____ (1977a), "Zâtî'nin Letâifi II", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 22, 44-145.
- _____ (1977b), **Yahya Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1979a), **Amrî Divan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1979b), **Yûsuf u Zelîhâ-Yahya Bey**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Tanyeri, M. Ali (1981), **Hayretî, Divan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1982), "Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsullerinde Muhtevânın Tekâmülü", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, 11 (2), 31-34.
- _____ ve Tanyeri, M. Ali (1990), **Üsküplü İshak Çelebi Dîvânı (Tenkitli Basım)**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (t.y.), **Necâtî Bey Dîvânı**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

- Çavuşoğlu, Semiramis (2001), “Kadıızâdeliler”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 24 (100-102), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Celebioğlu, Amil (2007), **Mesnevî-i Şerîf**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (1979), “Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri”, **Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi**, 11 (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı), 305-348.
- _____ (1987), “Süleyman Nahîfi'nin Hicretü'n-nebî Adlı Mesnevîsi”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2, 53-87.
- _____ (1996), **Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye I-II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1999), **Türk Edebiyatında Mesnevi (15.Yüzyıl'a Kadar)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Aysun (2017), “Sa'dî'nin Gülistân'ının Türkçe Divanlardaki Yansımaları”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 12/21, 151-178.
- Çelik, Ülkü (1996), **Alî-şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çetin, Nihat (2011), **Eski Arap Şiiri**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Çetindağ, Yusuf (2011), **Ali Şir Nevaî**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çetinkaya, Gülnaz (2006), **Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetinkaya, Ülkü (2008a), **Aşk Mesnevilerinde Kadın Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin Mesnevileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2008b), “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 3/4, 279-334.
- Çeviker, Turgut (1985), “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde**, IV (1101-1108), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Bekir (1995), **Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin-İndeks)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2007), “Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 2/4, 283-292.

- _____ (2014), **Taşlıcalı Yahya Bey Gencîne-i Râz (İnceleme-Tenkitletli Metin-İndeks)**, Kesit Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), “Mevlânâ'nın Mesnevîsindeki ‘Nahivci ile Gemici’ Hikâyesinin Mantıku't-Tayr'da İşlenişi”, **TÜBAR**, XL (Güz), 33-43.
- Çiçekler, Mustafa (2008), “Sa'dî-i Şîrâzî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 35 (405-407), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çiftçi, Hasan (1998), “Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 10, 39-162.
- _____ (1999), “Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 11, 173-182.
- _____ (2002), **Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2005), “Mizah (Fars Edebiyatı)”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 30 (206-208), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), “Ubeyd-i Zâkânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 42 (16-17), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çöm, Erol (2007), **XVI. Yüzyıl Ahlaki Mesnevileri ve Şemseddîn-i Sivasî'nin İbret-Nümâ Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çorapçıoğlu, Fevzi (1986), **Nev'î-zâde Atâyî, Divan (Mukaddime ve bk. 311-320)**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Çoruk, Fatma Jale Gül (2014), **Hiciv Üzerine Bir Çalışma (Türk, İngiliz ve Ermeni Edebiyatları Örneğinde)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmençay, Veyis (1996), **Sultan Veled ve Rebab-nâme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirayak, Kenan (1998), **Abbâsî Edebiyatı Tarihi**, Şafak Yayınları, Erzurum.
- Demirayak Özsoy, Betül (1997), **Sergüzeşt-nâme-i Zihnî (Bayburtlu Zihnî)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Gamze (2007), Klâsik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 10 (5), 131-154.
- Demirel, Mustafa (1996), **İbn Kemâl-Divan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

- _____ (2004), **Kemâl Paşa-zâde (Şemse'd-dîn Ahmed bin Süleymân) Yûsuf u Zelihâ**, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Demirkazık, Hacı İbrahim (2009), **18. YY Şairi Mustafa Fennî Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Derdiyok, İ. Çetin (1998), **Hikâye-i Câbir (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)**, Çukurova Üniversitesi Yayınları, Adana.
- Desmet-Grégoire, Helene (1999), **Doğu'da Kahveler ve Kahvehaneler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2006), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dilçin, Dehri (1946), **Şeyyâd Hamza, Yûsuf u Zeliha**, İstanbul.
- Dilçin, Cem (1978), "XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet", **Ömer Asım Aksoy Armağanı içinde** (49-86), Ankara.
- _____ (1991), **Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (1993), "Mantıku't-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 369, 35-52.
- Dilek, Kaan (2010), "Şerefeddin Ali Yezdi", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 38 (550-552), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Dindar, Muharrem (1999), **Bihîştî Ramazan Efendi ve Cemşâh ve Âlemşâh Mesnevîsi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Muhammet Nur (1990), **Lâle Devri Şairlerimizden İshak Efendi ve Divanından Seçmeler**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1995), "Esad Efendi, Ebûishakzâde", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 11 (338-340), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), **Lale Devri Şairi Şeyhülislâm İshâk Efendi ve Dîvânı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), **Hüsün ü Aşk (Metin Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____ (2010), **Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn**, Yelkenli Kitabevi, İstanbul.
- Doğan, Yusuf (2003), **İkinci Abbasi Döneminde Mizah**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____ (2004), “Hz. Peygamber ve Mizah”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8 (2), 191-203.
- _____ (2006), “Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”, **Nüşa**, 7 (22), 95-112.
- Doğanyığıt, İbrahim (1992), **Yahya Bey (Taşlıca) Gülşen-i Envâr**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durgunay, Banu (2013), **Seküler Hayatla Tasavvuf Arasındaki İlişkide Köprü Metinler: Sâkînâmeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi- Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, İsmail (2000), “İbnü’l-Mu’tez”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 21 (143-147), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), “Mizah (Giriş, Arap Edebiyatı)”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 30 (205-206), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Duymaz, Ali (2002), **İrfanı Arzulayan Sözcük Tekerlemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ece, Selami (2002), **Manisalı Câmî’nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2007), **Mûyî Nâlân u Handân (Hasbihâl)**, Erzurum.
- Ekinci, Ramazan (2014), “Türk Hiciv Edebiyatının Sıradışı Bir Şairi: Küfrî-i Bahâyî ve Eserlerinden Örnekler”, **Türkiyat Mecmuası**, 24 (Güz), 33-58.
- Eliaçık, Muhittin (1992), **Tokath Kânî Dîvânı’nın Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eliaçık, Mustafa (1997), **Şemseddîn-i Sivâsî’nin Menâkıb-ı İmâm-ı Azam Mesnevisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emeksiz, Abdülkadir (2010), **Bir İstanbul Kahramanı Bekrî Mustafa**, Mühür Kitaplığı, İstanbul.
- Erbay, Nazire (2012), **Edirneli Şâhîdî’nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, Kenan (1998), **Niyâzî-i Mısırî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1980), **Kadı Burhaneddin Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1986), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Erginli, Zafer (2009), “Hayatı Sembollere Yükleme: Bir Mesnevî Hikâyesinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 6/1, 221-243.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1933), **Neşâtî, Hayatı ve Eserleri**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- _____ (1934), **Fehîm**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- Erimer, Kayahan (1974), “Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 21-22 (1973-1974), 265-281.
- Eriñç, Erdem (2013), **Rus Göçmen Edebiyatında İstanbul İmgesi (1917-1940)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erişen, Gülgün (1990), **Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-berg'i**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkal, Abdulkadir (1998), **Lâmi'î Çelebi, Ferhâd u Şîrîn (Ferhâdnâme) (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2009), “Yenişehirli Avnî'nin “Mir'at-ı Cünûn” İsimli Eseri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı**, 39, 815-855.
- _____ (2014), **Mir'ât-ı Cünûn Delilerin Aynası**, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, Süleyman (2009), “Âsafî'nin Şecâat-nâme Mesnevisi”, **Turkish Studies (Klasik Türk Edebiyatında Mesnevi, Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına)**, 4/7, 253-297.
- Ersoylu, Halil (2001), **Lokmanî Dede, Menâkıb-ı Mevlânâ**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ersöz, İsmet (1991), “Ashâb-ı Kehf”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 3 (465-467), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1952), **Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1960), **Tabiat-nâme**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ertem, Rekin (1995), **Şeyhülislam Yahyâ Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Eşigül, Esengül (2002), **Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferhâdî, Abdülgafûr Revân (1992), “Bîdil”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 6 (134-135), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Flemming, Barbara (1973), “Beylikler Devrinin Bir Romantik Mesnevisi: Fahrî'nin Husrev u Şîrîn'i”, **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 327-340.
- Foulquie, Paul (1994), **Pedagoji Sözlüğü**, (Çev. Cenap Karakaya), Sosyal Yayınlar, İstanbul.

- Freud, Sigmund (1993), **Espriler ve Bilinç Dışı ile İlişkileri**, (Çev. Emre Kapkın), Mert Yayıncılık, İstanbul.
- Georgeon, François (2000), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gülmek mi?”, (Haz. Irene Fenoglio-François Georgeon), **Doğu’da Mizah içinde** (79-101), (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gezer, Alpay ve Çelik, Yakup (2017), “Mizah Ekseninde İroni Çerçevesinde Anlam İlişkileri ve Ayşe Kilimci’nin Hikâyelerinde Mizahî Dil”, **Current Research in Social Sciences**, 3/3, 98-114.
- Gökalp, Haluk (2004), “Bir Osmanlı Memurunun Hâl-i Pür-Melâli: Sergüzeşt-i İstolçevî”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (13), 151-166.
- _____ (2006a), “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî”, **İlmî Araştırmalar**, 22, 111-134.
- _____ (2006b), **Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-Nâmeler**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökcan Türkoğan, Melike ve Koç, Hamza (2015), **Nâbî Hayrâbâd**, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik (1974), **Keykâvus, Kabusnâme**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____ (1986), “Tokatlı Molla Lutfî’nin Harnâme’si”, **Türk Folkloru Belleten**, 1, 155-182.
- _____ (1996), **Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1961), **Fuzûlî Divânı**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- _____ (1968), **Şeyh Gâlib-Hüsn ü Aşk**, Altın Kitaplar, İstanbul.
- _____ (1972), **Nedîm Dîvânı**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- _____ (1976), **Sultan Veled, İbtidâ-nâme**, Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara.
- _____ (1981-1983-1984), **Mesnevi Tercümesi ve Şerhi I-VI C.**, İnkılap ve Aka, İstanbul.
- _____ (1985), **Ferideddin-i Attar, İlâhînâme**, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1988), **Şebüsterî, Gülşen-i Râz**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- _____ (1996), **Nasreddin Hoca**, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Gültaş, Ayhan (1996), **Abdülvasi Çelebi, Halifname**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Güler, Kadir (1990), **Âşık Paşa: Garîb-nâme (Transkribe Metin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülsoy, Nebahat (1993), **Ârif, Mi'râc-nâme, Vefât, İsimsiz Bir Mesnevî [Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük]**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Günay, Umay (1988), "Aşık Tarzı Edebiyat Hakkında Düşünceler", **Mehmet Kaplan İçin** içinde (101-104), Ankara.
- Günay, Umay ve Horata, Osman (1994), **Yunus Emre Risâletü'n-nushiyye**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Günay, Umay (2000), "İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", **Millî Folklor**, 12 (Yaz-46), 4-9.
- Gündüz, Kezban (2006), **Ravzatü't-tevhîd Adlı Mesnevinin İncelenmesi ve Tenkidli Metni**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, Şeyma (1987), **Hadîkatü's-süedâ, Fuzûlî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gürbilek, Nurdan (1990), "Kemalizm'in Delisi Oğuz Atay", **Defter**, 14, 7-19.
- Gürel, Rahşan (1999), **Derviş-nihâd Bir Saray Adamı: Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Dîvânı, Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), **Enderunlu Vâsıf Dîvânı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gürer, Abdülkadir (1994), **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2003), "Pir Muhammed'in Tarikat-nâmesi", Aysu Ata (Ed.), **Mustafa Canpolat Armağanı: Dil ve Edebiyat Sempozyumu 2003 içinde** (67-70), Ankara.
- _____ (2005), **Nev'î Hasb-i Hâl**, Ürün Yayınları, İstanbul.
- Gürgendereli, Müberra (2007), **Diyarбекrî Es-Seyyid Ahmed Efendi, Kitâb-ı Mürşid Pend-i Ahmediyye Şeyh-i San'ân Mesnevîsi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gürtunca, M. Faruk (1973), **Diyarбекrî Es-Seyyid Ahmed Efendi, Kitâb-ı Mürşid Pend-i Ahmediyye**, İstanbul.
- Güven, Hikmet Feridun (1997), **Klasik Türk Şiirinde Hiciv**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Güvenç Şenlen, Sıla (2014), **Dünya Bir Sahnedir, Lakin Oyun Kadrosu Berbat: İngiliz Edebiyatında Siyasi Hiciv Geleneği, Neo-Klasik Çağ**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Güzel, Abdurrahman (1981), **Kaygusuz Abdal**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1984), “Minbernâme ve Salâtnâme”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2, 29-35.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), **Kutbun Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf (2012), “Ulak”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 42 (77-79), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan (1993), **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hattox, S. Ralph (2001), **Kahve ve Kahvehaneler-Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğu’daki Kökenleri**, (Çev. Nurettin Hüseyini), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Hengirmen, Mehmet (1990), **Güvâhî, Pend-nâme**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hidayetoğlu, Selahattin (1986), **Cevrî’nin Aynü’l-fuyûz Adlı Eserinin Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hikmet, Ali Asgar (1991), **Cami Hayatı ve Eserleri**, (Çev. M. Nuri Gençosman), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Holbrook, Victoria R. (1998), **Aşkın Okunmaz Kıyıları**, (Çev. Erol Köroğlu ve Engin Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Horata, Osman (1990), **Cemâlî-Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk), (İnceleme-Tenkidli Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1998), **Esrâr Dede Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İlaydın, Hikmet (1992), **Sadi, Bostan**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İlgürel, Sevim (1998), “Hıbrî, Abdurrahman Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 17 (426-428), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2005), **Şair ve Patron**, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- İnan, Mehmet Emin (1998), **XVI. Asır Şairlerinden Zaifi ve Bâg-ı Behişt Mesnevisi (1154 Beyti)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, Murat Umut (2006), **Edirneli Güffî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevîsi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İnan, Uğur (1990), **Hâl-nâme-i Sevâdî (Transkripsiyonlu Metin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, Adnan (1987), “Abdî'nin Niyâz-nâme-i Sa'd ü Hümâ'sı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, I (2), 155-206.
- _____ (1988), “Mirza-zâde Mehmed Sâlim Efendi'nin Manzum Mektupları”, **Altıncı Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul 19-23 Eylül 1988 Bildiriler Kitabı**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 18-30.
- İpekten, Haluk (1990), **Nâ'îlî-Kadîm Dîvânı (Edisyon Kritik)**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İsen, Mustafa (1988), “Usûlî'nin Yenice Şehrengizi”, **Mehmet Kaplan İçin içinde** (131-149), Ankara.
- _____ (1993), **Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ ve Aksoyak, İsmail Hakkı (2003), **Vuslatî Ali Bey, Gazâ-nâme-i Çehrin**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ ve Kurnaz, Cemal (1990), **Şeyhî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ ve Burmaoğlu, Hamit (1993), “Lâmi'î'nin Bursa Şehrengizi”, **Yedi İklim**, 40, 103-105.
- İsmailova, Gülnara (2005), **Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri**, İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları, İzmir.
- Kaba, Fatma (2016), “Mizah, Yazınsal Mizah ve Jacques Prevert Şiiri”, Şeyda Sivrioğlu, Meryem Ayan, Nejdet Keleş, Gamze Yalçın (Ed.), **Batı Edebiyatı'nda Mizah**, içinde (159-170), Kriter Yayınları, İstanbul.
- Kaçalin, Mustafa S. (t.y.), **Kutadgu Bilig-Metin**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kaçar, Mücahit (2019), “Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ında Mizah”, Yalçın Kahya (Ed.), **Mizah Kitabı**, içinde (31-49), Tedev Yayınları, İstanbul.
- Kadıoğlu, Şevket (2016), “Acıya Karşı Acılı Bir Duygu: Romain Gary'nin ‘La Vie Devant Soi’ Adlı Romanında Mizah”, Şeyda Sivrioğlu, Meryem Ayan, Nejdet Keleş, Gamze Yalçın (Ed.), **Batı Edebiyatı'nda Mizah**, içinde (445-463), Kriter Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel (2003), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi; İstanbul**, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Giti**, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kalkışım, M. Muhsin (1994), **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Kanar, Mehmet (1995), “Ferâhânî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 12 (356), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Firdevsî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 13 (125-127), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), “Nazîrî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 32 (459), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), “Nizâmî-i Gencevî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 33 (183-185), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, Hüseyin (2005), **Mihail Zoşçenko’nun Öykülerinde Hiciv**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, Mehmet (1961), “Nâbî ve “Orta İnsan” Tipi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 11, 25-44.
- Kaplan, Mahmut (1995), **Hayriyye-i Nâbî**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (1996), **Neşâtî Dîvânı**, Akademi Kitabevi, İzmir.
- _____ (2012), “Hayriyye-i Nâbî’de Tipler”, **Millî Folklor**, 24 (92), 31-44.
- Kar, İsmail (1999), **Karikatür Sanatı**, 1. Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kara, Hüseyin (1986), **Hassân Mihr ü Müşterî**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, Mustafa (2008), “Bursa’da Yazılan Bir Mevlid”, **Süleyman Çelebi ve Mevlid (Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri) içinde** (282-296).
- Karabey, Turgut (1992), **Ahmed Paşa (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eseri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları)**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- _____ vd. (1996), **Şeyh Gâlib, Şerh-i Cezîre-i Mesnevî**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- _____ (1974), **Nev’î-zâde Atâyî, Heft-hân Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- _____ (1990a), **Edhem ü Hüma**, Dilek Basımevi, Sivas.
- _____ (1990b), **Sâbit, Amrû’l-leys**, Dilek Basımevi, Sivas.
- _____ (1990c), “Sâbit Berbernâme”, **Çevren**, 76, 37-44.
- _____ (1990d), **Sâbit Derenâme**, Dilek Basımevi, Sivas.
- _____ (1991a), **Bosnalı Alaeddin Sabit Dîvân**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

- _____ (1991b), **Sâbit, Zafer-nâme**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.
- Karadikme, Arzu (2006), **“İroni” Kavramı ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde İroni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadüz, Sıddık (2000), **Derviş Şemsî’nin Deh-murg’unun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, Abdülkadir (1948), **Fuzûlî’nin Mektupları**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- Karahan, Leyla (1994), **Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yûsuf, Yûsuf u Züleyhâ**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaismailoğlu, Adnan (1992a), “Berzûnâme”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 5 (526), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- _____ (1992b), “Bostân”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 6 (307-308), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- _____ (2001), “Kâsım-ı Envâr”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 24 (542-543), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- _____ (2002), “Katrân-ı Tebrîzî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 25 (59), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- _____ (2009), “Selmân-ı Sâvecî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 36 (446-447), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- _____ (2010), “Şebüsterî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 38 (400-401), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Karakaya, Burcu (2012), “Garîb’in Yûsuf u Züleyhâ’sı”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, XXXI, 129-168.
- Karataş, Turan (2004), **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kartal, Ahmet (1999), **Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2001), “Sa’dî-i Şîrâzî’nin Gülistân İsimli Eseri’nin Türkçe Tercümeleleri”, **Bilig**, 16 (Kış), 99-126.
- _____ (2003), “Sa’dî’nin Bostan’ı ile Hoca Mes’ûd’un Ferheng-nâme-i Sa’dî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi”, **Bilim Yolu Kırıkkale Üniversitesi SBE Dergisi**, 55-75.
- _____ (2007), “Pend-nâme ve Gülistân ile Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih Mukayesesi”, **Arayışlar**, 17, 113-142.

- _____ (2013), **Doğu'nun Uzun Hikayesi Türk Edebiyatında Mesnevi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Kasır, Hasan Ali (1996), **Esrâr Dede Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri ve Dîvân'ın Karşılaştırmalı Metni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavruk, Hasan (1988), **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2001), **Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), **Niyâzî-i Mısırî Hayatı-Sanâtı-Eserleri ve Türkçe Şiirleri**, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya.
- Kavukçu, Fatma Zehra (1994), **Lâmi'î Çelebi, Veyse vü Râmîn (Giriş-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Bayram Ali (1996), **Azmî-zâde Hâletî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2000), "Azmî-zâde Hâletî'nin Sâkî-nâmesi", **TUBA**, 24 (II), 59-106.
- _____ (2003), **The Dîvân of Azmî-zâde Hâletî (Introduction and Critical Edition of His Dîvân)**, Sources of Oriental Languages and Literatures 57, Harvard.
- Kaya, İdris Güven (1985), **Dukaginzade Yahya Begin Sanatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kosova Üniversitesi Felsefe Fakültesi.
- _____ (1997), **Derviş Şemsi ve Deh Murg Mesnevisi**, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.
- Kayabaşı, Bekir (1991), **Taşlıcalı Yahya Bey ve Gülşen-i Envâr (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaygılı, Osman Cemal (1944), **Bekrî Mustafa**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.
- Kaymaz, Murat (2016), **Beng ü Bâde**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kaymaz, Zeki (1989), **Âşık Paşa Garîb-nâme (Dil Özellikleri-Kısmî Transkripsiyon-Söz Dizini)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazan, Şevkiye (1997), **Hâmidi-zâde Celîlî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi (İnceleme-Tenkidli Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keklik, Nihat (1986), "Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe", **Selçuk Üniversitesi I. Millî Mevlâna Kongresi 3-5 Mayıs 1985-Konya Bildiriler Kitabı**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 39-73.

- Kesik, Beyhan (2015), “Güftî'nin Teşrifâtü'ş-Şu'Arâsı'nda Mizahî Unsurlar”, **Journal of Turkish Language and Literature**, 1 (2-Autumn), 85-92.
- Kılavuz, Ahmet Saim (1995), “Elfâz-ı Küfür”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 11 (26-27), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Hulusi (1988), “Ağleb el-İclî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (475), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Yetiş, Kazım (1993), “Cinas”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (12-14), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Zülküf (2012), “Türk Edebiyatında Birbirine Yakın Üç Kelime: Hiciv, Medih ve Hezel”, **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 7 (3), 1741-1750.
- Kırlangıç, Hicabi (2007), “Ömer Hayyâm”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 34 (68-70), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), “Tâlib-i Âmülî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 39 (505-506), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), “Yağmâ-i Cendakî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 43 (179-180), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kısa, Adem Yaşar (2012), **Nizami'nin Leyla ile Mecnun Adlı Eseri ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Die Leiden des Jungen Werthers (Genç Werther'in Acıları) Adlı Eserinde Sevgili İmgesi ve Kadın Algısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kierkegaard, Soren (2004), **İroni Kavramı**, (Çev. Sıla Okur), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, Vasfi Mahir (1944), **Şeyh Gâlib-Hüsn ile Aşk**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- Kocatürk, Saadettin (1982), **Gülşehrî ve Felek-nâme (İnceleme ve Metin)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Koçin, Abdulhakim (1999), “Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifi'nin Bustân-ı Nasâyihî ile Karşılaştırılması”, **Bilig**, 10 (Yaz), 93-102.
- Koestler, Arthur (1997), **Mizah Yaratma Eylemi**, (Çev. Sevinç-Özcan Kabakçioğlu), İris Mizah Kültürü Yayınları, İstanbul.
- Koncu, Hatice (2001), “Edebiyat-Tarih Bağlamında Bir Mesnevî: Dâstân-ı Vefât-ı İbrâhîm”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 4, 125-158.

- _____ (2012), “Ashâb-ı Kehf Metinlerine Bir Bakış ve Yûsuf-ı Meddâh’ın Ashâb-ı Kehf Mesnevîsi”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları**, 6, 9-57.
- Korkmaz, Ramazan (1988), **Keçecizâde İzzet Molla ve Mihnet-keşân Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Zeynep (1973), **Sadru’d-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kortantamer, Tunca (1991), “Nev’î Efendi’nin Sadrazam Sinan Paşa’ya Ders Veren Bir Mektubu”, **Osmanlı Araştırmaları**, XI, 224-228.
- _____ (2007), **Temmuzda Kar Satmak, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı**, Phoneix Yayınları, Ankara.
- Köksal, Hasan (1984), **Battal-nâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Köksal, Mehmet Fatih (1998), “Âhî’nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîsi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 6, 227-248.
- _____ (2003), **Derviş Hayâlî Ravzatü’l-envâr**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), “Klâsik Türk Şiirinin Kurucularından İbrâhim Beg”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 19, 363-382.
- _____ (2011), **Mevlid-nâme, Türk Edebiyatında Mevlid Türü ve Yeni Mevlid Metinleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Köktekin, Kasım (1994), **Süle Fakih’in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köleoğlu, Mehmet (2002), **Fuzûlî’nin Beng ü Bâde’si (Kaynak-Konu-Üslup ve Şekil Yönünden İnceleme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, Mehmet Fuat (1981), **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), “Hâcû-yi Kirmânî”, **MEB İslam Ansiklopedisi içinde**, 5/1 (36-41), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Köse, Recep (1997), **Bursalı Lâmi’î’nin Şem u Pervânesi (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kudret, Cevdet (1997), **Edebiyatın Kapısı**, 1. Baskı, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kuloğlu, Nazan (1989), **Abdî, Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, Cemal (1987), **Hayâlî Bey Divanı Tahlili**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Kurtuluş, Rıza (1994), “Ebû Şekûr-i Belhî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 10 (235), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995), “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 11 (135-137), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), “Hasan Dihlevî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 16 (316), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004), “Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 29 (352-353), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), “Muhteşem-i Kâşânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 31 (77-78), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007a), “Nizârî-i Kuhistânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 33 (199-200), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007b), “Örfî-yi Şîrâzî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 34 (96-97), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kuru, Selim Sırrı (2000), **A Sixteenth Century Scholar Deli Birâder and His Dâfi’u’l-Gumûm ve Râfi’ul’l-Humûm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge University.
- _____ (2005), “Biçimin Kıskaçında Bir ‘Tarih-i Nev-icad’ Enderunlu Fazıl Bey ve Defter-i Aşk Adlı Mesnevisi”, Günay Kut-Fatma Büyükkarcı Yılmaz (haz.), **Şinasi Tekin’in Anısına Uygurlardan Osmanlıya, içinde**, Simurg Kitapçılık, İstanbul.
- _____ (2007), “Sex In The Text: Deli Birader’s Dâfi’,u’l-Gumûm ve Râfi’u’l-Humûm and the Ottoman Literary Canon”, **Middle Eastern Literatures**, 10 (2), 157-174.
- _____ (2010), “Sünbülzâde Vehbî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 38 (140-141), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kutlar, Fatma S. (2005a), **Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme**, Öncü Kitap, Ankara.
- _____ (2005b), **Ûdî Mâcerâ-yi Mâh**, Öncü Kitap, Ankara.
- Kutluk, İbrahim (1974), “Fuzûlî, Şikâyetnâme”, **Türk Dili Mektup Özel Sayısı**, 274, 32-38.
- Kuzubaş, Muhammet (2003), **Nev’î-zâde Atâî’nin Nefhatü’l-ezhâr Adlı Mesnevîsinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2007), **Atâî’nin Âlem-nümâ (Sâkî-nâme) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____ (2008), “Manzum Bir Destan Kitabı (Destân-ı Veysel Karânî, Vefât-ı Hz. Fâtıma, Vefât-ı Hz. İbrâhîm, Hikâyet-i Gügercin, Hikâyet-i Geyik)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/2, 304-340.
- Küçük, Sadettin (1994), **Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2002), “Kâtip”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 25 (49-52), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Küleççi, Numan (1987), **Hakanî Mehmed Bey, Hilye**, Erzurum.
- _____ (1996), **Şâhidî İbrahim Dede, Gülşen-i Vahdet**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Necâfî Bey**, Toker Yayınları, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (1951), **Kırk Hadis Tercümesi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____ (1956), **Beng ü Bâde**, Maarif Basımevi, İstanbul.
- _____ (1985), **Seyyid Nesîmî Dîvânı’ndan Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kütük, Rıfat (1995), **Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Leylâ ve Mecnûn (Tenkidli Metin-İnceleme)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2002), **Lârendeli Hamdî’nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levend, Agâh Sırrı (1948), **Hilyetü’l-efkâr**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- _____ (1954), “Âşık Paşa’nın Bilinmeyen İki Mesnevisi: Fakr-nâme ve Vasf-ı Hâl”, **TDAY-Belleten**, 1953, 205-284.
- _____ (1955), “Âşık Paşa’nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Daha: Hikâye ve Kimya Risalesi”, **TDAY-Belleten**, 1954, 265-284.
- _____ (1959), **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikayesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- _____ (1971), “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hicv ve Hezl)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 18, 37-45.
- _____ (1980), **Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2000), **Gazavât-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey’in Gazavât-nâmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Macit, Muhsin (1997), **Nedîm Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Mazıoğlu, Hasibe (1962), **Fuzûlî, Farsça Dîvân**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1974), **Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-şerîfe**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mengi, Mine (1995), **Mesîhî Dîvânı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2000), **Divan Şiiri Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mermer, Ahmet (1993), "Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl'i", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 7 (Amil Çelebioğlu Armağanı), 473-500.
- Mert, Özcan (1991), "Ayan", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 4 (195-198), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Morreall, John (1997), **Gülmeyi Ciddiye Almak**, (Çev. Kubilay Arsever-Şenar Soyar), İris Yayınları, İstanbul.
- Nahmedov, Ahmet ve Saygın, Tuncay (2012), "Doğu'dan Bir Ütopya Kenti: Genceli Nizami'nin İskendername Eserinde İdeal Kent", **İdeal Kent**, 5, 124-135.
- Nargül, Veysel ve Bahar Balcı (2016), "Mizah, Kutsala Saygı, Dinî İnanç Özgürlüğü ve Hoşgörü Kültürü Bağlamında Charlie Hebdo Örneği", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 9 (9), 147-170.
- Narlı, Mehmet (2007), "Ömer Seyfettin'den Cemal Şakar'a Öykü ve İroni", **İlmi Araştırmalar**, 24, 103-115.
- Nizami, Khaliq Ahmad (1999), "Hüseynî Sâdât El-Gûrî", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 19 (24), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Nemutlu, Özlem (2016), "Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Mizah", **Yeni Türk Edebiyatı**, 14, 105-123.
- Nesin, Aziz (2001), **Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı**, (Haz. Turgut Çeviker), Adam Yayınları, İstanbul.
- Noyan, Bedri (1996), **Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi (İlk Velâyetnâme)**, 2. Baskı, Can (Adil Ali Atalay) Yayınları, İstanbul.
- Nur, Seyyid Muhammed (1982), **Niyâzî-i Mısırî Dîvânı Şerhi (Tam Dîvân ile Birlikte)**, (Haz. Mahmut Sadettin Bilginer), İstanbul.
- Nutku, Özdemir (1985), **Dünya Tiyatro Tarihi**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1983), "XII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadıızâdeliler Hareketi", **Türk Kültürü Araştırmaları: Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hâtırasına Armağan**, içinde (208-225), Ankara.

- Okatan, Halil İbrahim (1995), **Kaf-zâde Fa'izî, Hayatı-Eserleri-Sanatı-Tenkitledi Divan Metni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okay, M. Orhan (1998), "Hiciv", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 17 (447), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Ayan, Hüseyin (1975), **Şeyh Gâlib-Hüsn ü Aşk**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Okçu, Naci (1993), **Şeyh Gâlib Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Divanının Tenkidli Metni**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Okumuş, Ömer (1993), "Câmî, Abdurrahman", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 7 (94-99), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Okur Meriç, Münevver (1997), **Cem Sultan Cemşid ü Hurşid (İnceleme-Metin)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Okuyucu, Cihan (1996), **Cinânî, Hayatı, Eserleri, Divânı'nın Tenkidli Metni**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Olgun, İbrahim ve Parmaksızoğlu, İsmet (2011), **Firdevsî-i Rûmî, Kutb-nâme**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Olgun, Tahir (1936), **Edebiyat Lügati**, İstanbul Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.
- Onur, Naci (1991), **Hamdî, Yusuf u Züleyhâ**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ögke, Ahmet (2007), "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde 'Har (Eşek)' Metaforu", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 8/18, 19-41.
- Öğüt Eker, Gülin (2009), **İnsan Kültür ve Mizah-Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah**, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Öngören, Ferit (1983), **Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Öngören, Reşat (2004), "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 29 (441-448), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Örs, Derya (2012), "Vatvât, Reşîdüddin", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 42 (573-574), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Öz, Yusuf (1989), **Camî, Tuhfetü'l-ahrâr ve Türkçe Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbostancı, Kenan (1991), **Kemâloğlu, Ferah-nâme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Ömer (2002), **Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

- Özden, Nihan (2001), **Hayâlî, Ravzatü'l-envâr (Metin-Gramatikal Dizin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Mehmet (2011), **Şeyhî Harnâme**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Özder, M. Adil (1968), **Ölümünün 100. Yılında Yusufelili Âşık Muhibbi ve Mevlid-i Şerif**, Yusufeli Demirkent Köyü Kalkınma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, Ankara.
- Özdiş, Hamdi (2010), **Osmanlı Mizah Basımında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)**, Libra Kitap, İstanbul.
- Özdoğan, Neslihan (1982), **Mihr ü Müşterî, Hassân**, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Özkan, Mustafa (1990), **Cinânî, Cilâü'l-Kulûb**, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.
- Özkat, Mustafa (2011), **Münîrî (öl. 1521?)nin Manzum Siyer-i Nebî'si cilt: IV-V (Metin İnceleme)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkırımlı, Atilla (1983), "Hiciv", **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi içinde**, 3 (634), Cem Yayınevi, İstanbul.
- _____ (t.y.), **Keykavuz-Mercimek Ahmet, Kabusnâme**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Özmen, Mehmet (1984), **Ahmed-i Dâ'î Dîvânı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özpolat, Murat Mahmut (2015), **Subhizâde Feyzî'nin Hamse'sinde Mahallîleşme Akımı Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsoy, Nasrullah (1986), **Hassân Mihr ü Müşterî**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztahtalı, İbrahim İmran (2004), **Lâmi'î Çelebi ve Lügat-i Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)**, Gaye Kitabevi, Bursa.
- Öztekin, Ali (1996), **Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi'u'l-buhûr Der-Mecâlis-i Sûr (Edisyon Kritik)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztekin, Nezahat (2000a), **Bekâyî'nin Gül ü Bülbül'ü ile Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ünün Karşılaştırılması**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- _____ (2000b), **Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Hikâyelerin XIII-XV. Yüzyıl Anadolu Mesnevilerine Etkisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- _____ (2002), **Fazlî, Gül ü Bülbül**, Akademi Kitabevi, İzmir.

- _____ (2007), “Attâr'ın İlâhî-Nâmesi'ndeki İki Hikâyenin Anadolu Mesnevilerindeki İzleri”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, 2 (3-Summer), 428-443.
- Öztoprak, Nihat (2000), **Refi-i Âmidî, Cân u Cânân**, Türk Gençlik Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004), “Fennî ve İzzet Efendinin Sahilnameleri ve Bu Sahilnamelerde Üsküdar”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 11, 111-148.
- Öztürk, Murat (2009), **Lâmi'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2010), “Divan Edebiyatı Aynasında Memurlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 43, 211-230.
- Öztürk, Mürsel (1997), “Hatifi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 16 (468), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), “Rûdekî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 35 (185-186), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Nebiye (2002), **Zenân-nâme, Enderunlu Fâzıl**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, Necdet (1991), **Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osmân (1299-1523)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), **Kemal, Selâtîn-nâme (699-895/ 1299-1490)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Fatih Devri Kaynaklarından Düstûr-nâme-i Enverî (Osmanlı Tarihi Kısmı 1299-1465)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Özünlü, Ünsal (2000), **Gülmecenin Dilleri**, Doruk Yayınları, Ankara.
- Özyıldırım, Ali Emre (2002), **Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Mihnet-Keşân'ı ve Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2007), **Keçeci-zâde İzzet Molla ve Mihnet-Keşân**, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations Harvard University, Harvard.
- _____ (t.y.), **Keçecizâde İzzet Molla Mihnet-Keşân**, Elektronik Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-II-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender (1991), **Hilye-i Saadet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- Paulos, John Allen (1996), **Matematik ve Mizah**, (Çev. Aliye Kovanlıkaya), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Pekin, Nermin Suner (1977), **Latifi, Evsâf-ı İstanbul**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Perin, Cevdet (1944), **Fransız Edebiyatında Komedi ve Moliere**, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul.
- Püsküllüoğlu, Ali (2003), **Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Rozenthal, Franz (1997), **Erken İslâm'da Mizah**, (Çev. Ahmet Arslan), İris Mizah Kültürü Yayınları, İstanbul.
- Sabir, Muhammed (1961), **Mir Ali Şir Nevaî'nin İlk Mesnevisi Hayretü'l-ibrâr Hakkında Araştırmalar-Edisyon Kritik, İmla, Dil Hususiyetleri ve Lugatçe**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Sabuncu, Zeynep (1983), **Mihr ü Mâh a Mathnawi of Mustafa Âlî**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2005), **Va'dî'nin Firûz u Dil-efrûz Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)**, Simurg Yayınevi, İstanbul.
- Sadıkoglu, S. Cengiz (2008), "Sâib-i Tebrîzî", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 35 (541-542), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sağlam, Ayşe (2016), **Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi- Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sakaoğlu, Saim ve Alptekin, Ali Berat (2009), **Nasreddin Hoca**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Sanders, Barry (2001), **Kahkahannın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta (1999), **Şeyhülislâm Kemal Paşazâde, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Şule Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi, İstanbul.
- _____ (2002), **Emrî Dîvânı**, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Sarıca, Nurten (2017), "Boris Vian'ın "Günlerin Köpüğü Adlı Romanında Kara Mizah", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 28, 249-256.
- Savaş, Hatice (2002), **Nâlî Mehmed'in Miftâh-ı Heft-kân'ı (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Savi, Saime İnal (2009), "Senâî", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 36 (502-503), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Selçuk, Bahir (1999), **Nâfî Mehmed Efendi Tuhfetü'l-Emsâl (İnceleme-Metin-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevgi, Ahmet (1994), “Okçu-zâde'nin Manzum Kırk Ayet Tercümesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1, 145-155.
- _____ ve Özcan, Mustafa (Haz.) (1996), **Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri**, Sözler Yayınları, Konya.
- _____ (1998), “Hilâlî-i Çağatâyî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 18 (21-22), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), “Sâlim'in Hüsrev ü Şîrîn'i Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, 17, 25-31.
- Sevinçli, Veysi (1992), **Pir Mahmûd'un Bahtiyâr-nâme'si (Metin-İndeks)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sır, Ayşe Nur (2011), “Bir Tahkiye Üstadı Olarak Mevlânâ”, **Ihlamur Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Mevlânâ Özel Sayısı “Nev Niyaz”, 183-193.
- Solmaz, Süleyman (2005), **Necâtî (Hayatı-Sanatı-Eserleri)**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Suiçmez, Turgut (2006), **Günter Grass'ın Teneke Trampet Eserinde Toplum Eleştirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sungur, Necati (2006), **Tâci-zâde Câfer Çelebi Heves-nâme**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sürelli, Bahadır (2007), **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî'nin Şevk-Engîz'i**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şafak, Turgay (2016), “Şevket-i Buhârî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, EK-2 (563-564), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şahin, M. Ünal (1988), **Leylî ve Mecnûn, Sevdâî (Transkripsiyon ve Dil İncelemesi)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Halil İbrahim (2010), “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, 55, 255-268.
- Şahin, Sedat (2006), “Almanya'da Türk Mizah ve Hiciv Ustası: Şinasi Dikmen”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 5, 129-133.
- Şahinalp, S. D. (2010), **Türkiye'de Gülmenin Dönüşümü 1970 ve 2000'li Yıllarda Komedi Filmlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Şener (2009), “Klasik Arap Nesrinde ‘Hazırcevaplık’ Olgusu”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18 (1), 331-364.

- Şahinoğlu, M. Nazif (1991), “Attâr, Ferîdüddin”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 4 (95-98), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şarlı, Mahmut (1990), **Âşık Paşa Garîb-nâme (Transkribe Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1994), **Cinânî, Riyâzü’l-cinânî (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şehsüvaroğlu, Bedii N. (1954), **Şâir ve Hekim Ahmedî**, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2002), **XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Kartal, Ahmet (2013), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Şerefeddin, M. (1935), “Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap”, **Türkiyat Mecmuası**, III, 233-256.
- Şimşek, Esmâ (2001), **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şimşek, Taceddin (1993), **Fedâyî Dede, Mantık-ı Esrâr**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanıdır Alıcı, Gülcan (2009), **Mevlid, Mar’âşî, Kurrâ-zâde Nâdirî (Hayatı-Edebî Şahsiyeti ve Eserleri)**, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Tarlan, Ali Nihat (1966), **Ahmed Paşa Dîvânı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1992a), **Hayâlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (1992b), **Necatî Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2004), **Şeyhî Dîvânını Tetkik**, 4. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), **Fuzûlî Dîvânı Şerhi**, 6. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Taş, Cem (2007), **Aziz Nesin’in “Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz”, Carl Zuckmayer’in “Köpenick’li Yüzbaşı” ve Friedrich Dürrenmatt’ın “Büyük Romulus” Adlı Eserlerinde Mizah, Hiciv ve İroni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatçı, Mustafa (1990), **Risâletü’n-nushiyye (Tenkitli Metin)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1991), **Yunus Emre Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Tavukçu, Orhan Kemal (1993), **Halîfî, Firkat-nâme (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2000), **Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2004), “Türk Edebiyatında Firâknâme Adlı Eserler”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 10, 92-96.
- Tekin, Şinasi (2005), **Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugâti’t-türk**, Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever (haz.), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Tekin, Talat (1988), **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Temizel, Ali (2002), **Ahmedî’nin Farsça Eserleri (Tenkidli Metin-İnceleme-Tercüme ve İndeks)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terzi, Mehmet (1994), **Yazıcı Sâlih (Selâhaddin), Kitâbu’ş-şemsiye (Melhame-i Şemsiyye) Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, Semih (1994), **Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar**, Simurg Yayınları, Ankara.
- Tiken, Kamil (1986), **Hassân Mihr ü Müşterî**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timurtaş, Faruk K. (1963), **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn’i (İnceleme-Metin)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1981), **Şeyhî’nin Harnâme’si**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- _____ (1986), **Şeyhî Hayatı ve Eserleri-Eserlerinden Seçmeler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tokatlı, Ümit (1996), **Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Tokmak, A. Naci (1995), “Evhadüddîn-i Merâgî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 11 (520-521), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996a), “Gürgânî, Fahreddin Es’ad”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 14 (321), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996b), “Hâcû-yi Kirmânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 14 (520-521), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tolasa, Harun (2001), **Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Toraman, Ömer (2010), “Trabzon Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık Suretiyle Arazi Tasarrufuna Son Verilmesi (1847-1864)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 8, 55-66.

- Toska, Zehra (1989), **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mes'ud Çevirisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ ve Burçoğlu Kuran Nedret (1996), “Ferideddin-i Attar’ın Mantıku’t-Tayr’ının 14.16.17 ve 20. yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları”, **Türklük Bilgisi Araştırmaları, Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı II**, 252- 262.
- Tosun, Necip (2014), **Modern Öykü Kuramı**, Hece Yayınları, Ankara.
- Tören, Hatice (2001), **Ali-Şir Nevayi, Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2006), “Kirdeci Ali, Dâsîtân-ı Hamâme-i ‘Ar’ar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, XXXIV, 177-201.
- Tuğluk, Abdulhakim (2017), “İroni Nedir?”, **İdil**, 6 (29), 441-467.
- Tulum, Mertol ve Tanyeri, M. Ali (1977), **Nev’î Divan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tulum, Mertol (2000), **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu’l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, Deniz Kitabevi, Konya.
- Tuncer, Hüseyin (1992), **Servet-i Fünun Edebiyatı**, 1. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Tur, Salih (1997), **Ahtal, Ferezdak ve Cerîr’in Şiirlerinde Medih ve Hiciv**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, Güzin (1993), **Seb’a-i Seyyâre**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Lokman (2008), “Yenişehirli Avnî Bey’in Mir’at-ı Cünûn’u”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 3 (2), 680-736.
- Turan, Muhittin (2014), “Feridüddin-i Attâr’ın Mantıku’t-Tayr İsimli Eserinin Türk Edebiyatındaki İlk ve Tek Şerhi: Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Mantıku’t-Tayr’ı”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 9 (9-Summer), 991-1009.
- Tuzcu, Kemal (2007), “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 47 (2), 147-171.
- Türk Dil Kurumu (2011), **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkmen, Erkan (1989), **Emir Hüsrev-i Dihlevî’nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Türkmen, Fikret (1996), “Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları”, **Türk Kültürü Dergisi**, 403, 649-655.

_____ (1997), “Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları”, **Türk Yurdu Dergisi**, 114, 21-24.

_____ (2002), “Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi”, **Bursa Halk Kültürü I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı**, Bursa, 367-375.

Uçaş, Işıl (2012), **Rubaiyat-ı Ömer Hayyâm**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uludağ, Erdoğan (1997), **Vakaya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi’î Çelebi’nin Salâmân u Absâl Mesnevîsi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Urgan, Mina (2013), **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

URL, “Bakara Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-115/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (14.09.2018).

URL, “Âl-i İmrân Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-180/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22. 11. 2018).

URL, “Nisâ Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nisa-suresi-4/ayet-37/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22. 11. 2018).

URL, “Tevbe Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/tevbe-suresi-9/ayet-76/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22. 11. 2018).

URL, “İsrâ Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/isra-suresi-17/ayet-100/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22.11.2018).

URL, “Furkân Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/furkan-suresi-25/ayet-67/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22.11.2018).

URL, “Muhammed Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/muhammed-suresi-47/ayet-37/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22.11.2018).

URL, “Hadîd Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hadid-suresi-57/ayet-24/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22.11.2018).

URL, “Leyl Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/leyle-suresi-92/ayet-8/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (22.11.2018).

URL, “Lokmân Sûresi” (t.y.), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3485/16-19-ayet-tefsiri> (02.11.2018).

- URL, “Zîver” (t.y.), <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?&arama=ziver+bey> (28.01.2019).
- URL, “Mutafifin Sûresi” (t.y.), <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/mutaffifin-suresi-83/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (29.11.2018).
- URL, “Tebbet Sûresi” (t.y.), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tebbet-suresi/6217/1-5-ayet-tefsiri> (27.09.2019).
- URL, “Yahudilik” (09.01.2018), <https://rituelklazm.wordpress.com/2018/01/09/yahudilikte-dini-bayramlar-festivaller> (11.12.2018).
- URL, “4-5 Haziran Yahudi Alemi Şavuot Bayramı’nı Kutluyor” (28.05.2014), http://www.salom.com.tr/arsiv/haber45_haziran_yahudi_alemi_savuot_bayramiacuteni_kutluyor.html (11.12.2018).
- Usta, Çiğdem (2009), **Mizah Dilinin Gizemi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Uyar, Fatih (2018), “Sabahattin Ali’nin Markopaşa Serüveni”, **Hece**, 22 (253), 243-253.
- Uzun, Mustafa (2008), “Türkçe Mevlid Edebiyatında Dikkatlerden Kaçan Bir İsim Mehmed Fevzi Efendi ve Mevlidleri”, **Süleyman Çelebi ve Mevlid (Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri) içinde**, 297-320.
- Ülken, Fatih (2002), **Elvân-ı Şîrâzî’nin Gülşen-i Râz Tercümesi [İnceleme-Metin]**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünalın, Dilara (2016), **Modern İnsanın Trajik Hayatına Katlanabilmesinin Bir Yolu Olan Kara Komedi ve Bu Bağlamda Behiç Ak’ın Tek Kişilik Şehir ve Güngör Dilmen’in Canlı Maymun Lokantası Adlı Oyunlarındaki Garson Karakterlerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünver, İsmail (1979), “Ahmed Rıdvan’ın İskender-nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-nâme-i Osmân) Bölümü”, **Türkoloji Dergisi**, 8, 345-402.
- _____ (1983), **Ahmedî, İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1986a), “Mesnevi”, **Türk Şiiri Özel Sayısı- II (Divan Şiiri)**, LII (415-416-417), 430-563.
- _____ (1986b), “Ahmed-i Rıdvan”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Belleten**, 196, 73-125.
- Üstüner, Kaplan (2003), **Refî, Cân u Cânân (İnceleme-Metin)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Üzgör, Tahir (1990), **Türkçe Divan Dibaceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- _____ (1991), **Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Üzümcü, Mehmet Ali (2008), **Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfi (İnceleme, Metin, Nesre Çeviri, İndeks)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varlık, Bülent (1985), “Tanzimattan Cumhuriyete Mizah”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi içinde**, IV (1092-1100), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yağcı, Şerife (2001), **Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yağar, Hasan (2002), “Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci”, **Türkler Ansiklopedisi içinde**, 13 (629-652), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Yalar, Mehmet (2009), “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18 (1), 61-68.
- Yalın, Mehtap (2007), **Sünbülzâde Vehbî'nin Şevk-Engîz Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konularının İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaraşır, Ömer (1996), **Nedîm Dîvânı'nın Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yardımcı, İsmail (2010), “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (2), 1-41.
- Yatman, Mustafa (1989), **Osman-zâde Tâib Dîvânından Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Kemal (1982), **Mesnevî-i Muradiyye**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1983), “XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 27, 9-57.
- _____ (2000), **Aşık Paşa, Garib-nâme**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- _____ (t.y.a), **Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme)-Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Elektronik Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (t.y.b), **Mu'inî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si**, Elektronik Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yazar, İlyas (2001), **Ömer Fuâdî, Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri ve Bülbüliye'sinin Edisyon Kritik Metni**, Hamle Yayınları, İstanbul.

- _____ (2012), **Kânî Dîvânı**, Elektronik Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, Tahsin (1995a), “Fettâhî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 12 (485-486), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1995b), “Ferruhî-yi Sîstânî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 12 (410-411), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Gülistân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 14 (240-241), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997a), “Hâkânî-i Şîrvânî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 15 (168-170), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997b), “Hâfız-ı Şîrâzî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 15 (103-106), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, Neslihan (2005), **Tursun Fakı'nın Cumhûr-nâme Adlı Eserinin Metni ve İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yelten, Muhammet (2017), **Nev'î-zâde Atâyî, Sohbetü'l-ebkâr**, Elektronik Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yeniterzi, Emine (2000), “Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlâkî ve İktisadî Çözülmenin Akisleri”, **S.Ü Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999-Bildiriler**, Konya, 361-377.
- _____ (2008), “Mesnevîde Kişisel Gelişime Dair Hikâyeler”, **Konya Ticaret Borsası Dergisi**, 10/27, 18-22.
- Yerlikaya, Aslı (2014), **Nev'î-zâde Atâyî'nin Üç Mesnevisinde Cinsel Söylemler ve İktidar İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi- Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşiloğlu, Ayşe Mine (1996), **Nâ'ilî Kadîm Dîvânı'nın Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Ali (1991), **İshak Çelebi, Hayatı-Eserleri- Edebi Kişiliği ve Dîvânı'nın Edisyon Kritiği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Dursun (1999), **Türk Edebiyatında Bektâşi Fıkraları**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yıldız, Mesut (1991), **Nizâmî Gencevî Heft Peyker Mesnevisi ve Türkçe Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Nimet (2009), “Seyf-i Fergânî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 37 (27), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- _____ (2010), “Sûzenî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 38 (3-4), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, İbrahim (2002), **Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcuze**, Ekev Yayınları, Erzurum.
- Yılmaz, Kaşif (1983), **Güftî Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği Tezkireciliği İle Divanı, Zafernâmesi Ve Teşrifâtü's-Şuâra'sının Tenkitli Metni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2001), **Güftî ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Saim (1995), **Nizami Gencevi'de Değer Problemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Tuncer (2011), **Ütopyaçı Hiciv Bağlamında Samuel Butler ve Erewhon**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yoldaş, Kazım (1993), **Taşlıcalı Yahya Bey, Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (1998), **Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yontar, Hanefi (1995), **Kadı Burhaneddin Dîvânı'nın Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüce, Kemal (1987), **Saltuknâme**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yücebaş, Hilmi (2004), **Hiciv ve Mizah Antolojisi**, L&M Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, Sedit (1965), **Mehmed, Işk-nâme (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Gökçehan Aysel YILMAZ, 27.05.1988 tarihinde Ankara İli, Yenimahalle İlçesi'nde doğdu. 1999 yılında Süleyman Uyar İlkokulu'nu; 2002 yılında Süleyman Uyar Ortaokulu'nu; 2006 yılında Sokullu Mehmet Paşa Lisesi'ni; 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü, 2013 yılında da Hacettepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programını bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı.

YILMAZ, evli olup İngilizce bilmektedir.